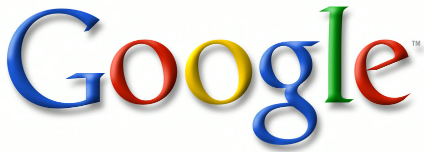
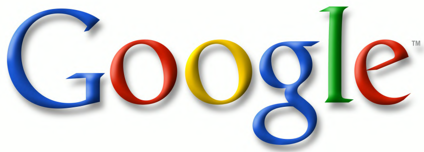

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

II.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË

VAN Dr. W. R. BARON VAN HOËVELL,

VOORTGEZET ONDER REDACTIE VAN

I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, Mr. C. VAN HEUKELOM,
Mr. C. J. F. MIRANDOLLE, HENDRIK MULLER Szn.
en Prof. P. J. VETH,

EN MET MEDEWERKING VAN

Een aantal andere Staatslieden en Geletterden.

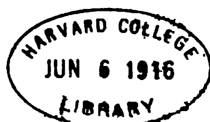
DERDE SERIE.

2de Jaargang.

TWEEDE DEEL.

TE ZALT-BOMMEL BIJ JOH. NOMAN EN ZOON.
1868.

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY

INHOUD.

Zevende Aflevering.

Twaalfde Aflevering.

REIZEN OVER JAVA DOOR RADEN MAS ARJÅ POERWÅ LELÅNÅ. (1)

I.

Inleiding.

Wanneer men slechts een vluchtigen blik werpt op de ingezetenen van het eiland Java, dan wordt men getroffen door de groote verscheidenheid. Europa is daar, men zou bijna kunnen zeggen, als op een staalkaart vertegenwoordigd; men vindt er Europeanen van allerlei volken met hun veelsoortige afstammelingen in een niet onaanzienlijk getal. Vreemde Oosterlingen ziet men er in zeer groote menigte; Chineezen, Arabieren, Mooren enz. hebben daar een gewenschte verblijfplaats gevonden. En, zooals zeer natuurlijk is, ontmoet men daar een grooter of kleiner getal inboorlingen van verschillende eilanden van den Indischen Archipel, die zich daar voor altijd of voor een tijd gevestigd hebben. Opmerking verdient het echter, dat al deze vreemde ingezetenen, elk volk op zich zelf is gebleven, en dat zij niet met de eigenlijke inlandsche bevolking zijn samengesmolten; politieke en andere redenen hebben het Indisch bestuur, later gesteund door de bepalingen van de wet, steeds de amalgamatie van de inlanders met de vreemde Oosterlingen zooveel mogelijk doen tegengaan. Beziet men nu de eigenlijke inlandsche bevolking van naderbij,

(1) Volgens onze belofte in het nommer van Mei laten wij hier een eerste gedeelte van den overdruk uit de Delftsche Courant van het reisverhaal van Poerwa Lelana volgen. Wij hebben het echter van ons standpunt dringend noodzakelijk geacht hier en daar tegen de eenzijdige voorstelling van den heer Keyzer te waarschuwen, al was het hier de plaats niet voor uitvoerige wederlegging. Op enkele plaatsen scheen ons ook nog een enkel woord tot opheldering niet overbodig; wij hebben het echter niet noodig geoordeeld iets op te merken omtrent hetgeen hier en daar over koffieprijzen, cultuurprocenten en ambtelijk landbezit voorkomt, ofschoon dit alles, na de veranderingen der laatste jaren, niet meer met den actueelen toestand strookt.

De noten die wij aan het stuk toevoegen, zijn, tot onderscheiding van die van den heer Keyzer zelven, met cijfers geteekend en aan den voet der bladzijden met kleinere letter gedrukt. P. J. V.

dan ontwaart men evenwel ook al spoedig, dat het Polynesisch bloed bij haar lang niet vrij is van vreemde smetten, en dat het zwaar vermengd is met heterogene bestanddeelen, die op haar maatschappelijk leven een zeer grooten invloed hebben uitgeoefend. En deze amalgamatie, die reeds lang vóór de komst van de Europeanen een aanvang had genomen, heeft diepe wortelen geschoten. Bovendien stelt men zich de zaak geheel verkeerd voor, wanneer men meent, dat de inlandsche bevolking één geheel uitmaakt. Oorspronkelijk verdeeld in een groote menigte volkstammen, die misschien evenzeer van elkander verschilden als nog tegenwoordig de volkstammen van Sumatra, is zij langzamerhand door oorlogen en andere oorzaken samengevloeid tot een bevolking, die uit drie, scherp van elkander onderscheiden, deelen bestaat, namelijk de Soendaneezen in het Westen, de eigenlijke Javanen in het midden en de Madureezen in het Oosten. Al deze deelen, maar meer in het bijzonder de Javanen, zijn door vreemden invloed veel van hun oorspronkelijken aard afgeweken. In de eerste plaats hebben de zoogenaamde Hindoes daartoe bijgedragen; wie waren die Hindoes? Ik zal daarvan thans niet veel zeggen, maar, indien men meent, zooals een volksvertegenwoordiger eenigen tijd geleden in de Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft durven verklaren, dat door die Hindoes een bloedverwantschap tusschen Javanen en Hollanders, »als een broedertak van de Indiërs, gesproten »uit den Arischen stam," is ontstaan, dan loopt men groot gevaar van zich belachelijk te maken. Bovendien is het niet noodig hier daarvan in het breede te gewagen, omdat, hoe groot de invloed van die zoogenaamde Hindoes ook mag geweest zijn (hij wordt zeker zeer overdreven voorgesteld), die invloed reeds sedert eeuwen dood is en dus niet anders dan eenige sporen van zijn aanwezigheid heeft achtergelaten. (1) Geheel anders is het met de Semieten, die na deze Hindoes zijn gekomen, hun taal, godsdienst, wetten en instellingen voor een zeer aanzienlijk gedeelte invoerden en nu nog, na een bestaan van zeker meer dan vier eeuwen, een grooten invloed uitoefenen. Die Muzelmannen, door polygamische huwelijken zich hoe langer hoe meer met de inlandsche bevolking vermengende, hebben den Javaanschen adel (2) en geestelijkheid doen ontstaan, wier gezag over het volk als het ware onbegrensd schijnt, wanneer men in het oog houdt, dat men op een bevolking van dertien en een half millioen zielen tweemaal honderd en dertig duizend inlandsche hoofden en beambten en vijfenzestig duizend geestelijken telt. Voort-

---

(1) De heer Keyzer tracht den invloed van de Hindoes op den Indischen Archipel in zijne voorstelling op alle wijzen te verkleinen. Het is waar dat die invloed thans heeft opgehouden, maar hij heeft de diepste sporen in het volksleven nagelaten en is eenmaal zoo groot geweest, dat de klove die den Javaan en Maleier van den Alfoer en Dajak scheidt, daaraan vooral moet worden toegeschreven.

(2) Wij hopen in een volgend nommer opzettelijk aan te toonen dat de Javaansche adel geheel uit de Hindoe-periode stamt, en althans op deze instelling de invloed van den Islam gering is geweest.

durend leeft en werkt de Islamietische invloed èn door inwendige kracht èn door blijvenden toevoer van bedevaartgangers naar Mekka en van Arabieren. Na deze Muzelmannen kwamen al spoedig de Portugeezen, Engelschen en Hollanders, waarvan de laatsten alleen zich daar blijvend wisten te vestigen. Een paar eeuwen was handel hun uitsluitend doel; nadat men zich, ook al tot vestiging en versterking van directe en indirecte handelsbelangen, gemengd had in binnenlandsche burgeroorlogen en zich tot vergoeding van de gemaakte oorlogskosten (de inlandsche vorsten hadden geen geld om zulke aanzienlijke kosten te betalen) groote uitgestrektheden land had bedongen, werd toch weinig andere invloed op de inlandsche maatschappij uitgeoefend; want men legde de Regenten de gevorderde verplichtingen op en liet hen verder de inlanders, bijna geheel naar hun goedvinden, besturen. Deze wijs van regeeren zal bij niemand verwondering wekken, die weet dat de Oost-Indische Compagnie niets anders was dan een handelmaatschappij, wier hoofddoel noodzakelijk zijn moest het behalen van winsten, zoo groot mogelijk. Toen nu in 1798 de Oost-Indische bezittingen aan den Staat waren overgegaan, beletten de politieke gebeurtenissen in Europa gedurende twintig jaren iets van belang aan het bestuur van Nederlandsch Indië te doen. Eerst nadat men in 1816 op nieuw de regeering had in handen gekregen, begon men te denken aan een nieuw stelsel van bestuur, waartoe, naar men meende, Raffles de goede grondslagen had gelegd. Maar al spoedig bleek, dat de kennis van de inlandsche maatschappij ontbrak, en dat zonder die kennis niets voor goed geregeld kon worden. Vijftig jaren lang heeft men het oude stelsel, steeds onder nieuwe en verjongde vormen, blijven toepassen; men is blijven steunen en leunen op den inlandschen adel, die onder verschillende vormen, vooral als Regenten, dat is als eerste Hoofden van de afdeelingen van een residentie, regentschappen genoemd, aan ons bestuur verbonden werden. Deze regenten, met uitzondering van enkele parvenus, behooren tot den oud-javaanschen adel en zijn dus geworden de hefboomen en dragers van de Europeesche beschaving, die noodzakelijk als tegenwicht tegen den bovengenoemden muzelmanschen invloed werken moet. Maar men bedenke vooral, dat tot nog toe de Europeesche beschaving niet met geweld noch zelfs met grooten aandrang is ingevoerd; de Hollandsche invloed vorderde van de Regenten niet veel meer dan oprechte trouw aan de Hollandsche belangen en liet de godsdienstige overtuiging onaangeroerd. Van daar is het gemakkelijk te verklaren, dat van de negenenzestig Regenten (1), die er op Java en Madura zijn, niet één, naar ik geloof, in uiterlijke vormen Hollander is geworden; dat er betrekkelijk

(1) Volgens het overzicht van de tegenwoordige administratieve indeeling van Java en Madura in ons nommer van April jl. zijn er op die eilanden thans 77 regentschappen.

weinigen hun inwendig leven naar het richtsnoer der Europeanen regelen en voor het uitwendige de Javaansche gewoonten blijven volgen, en dat de groote menigte van die Regenten nog voor het in- en uitwendige zuiver Javanen zijn gebleven, die echter, door hun gedurige aanrakingen met de Hollandsche hoofdambtenaren, den invloed van de Europeesche beschaving, ten minste in de vormen, niet hebben kunnen ontgaan.

Steunpunten voor het Hollandsch gezag zullen de Regenten in het algemeen, de een meer de ander minder, wel altijd uit den aard der zaak zijn en blijven; maar brandpunten van de Europeesche beschaving kunnen alleen zij zijn, die de grondbegrippen van het leven der Europeanen goed gevat hebben en in zuiver Javaansche vormen toepassen. De Regent die met éene vrouw getrouwd is en met zijn vrouw en kinderen een huiselijk leven leidt als dat der Europeanen, strekt niet alleen tot toonbeeld voor de leden van zijn familie, die allen tot den hoogen Javaanschen adel behooren en meestal ook Regenten zijn of andere hooge inlandsche betrekkingen vervullen, maar ook voor al zijn onderhoorigen, die hij aldus door woord en daad stilzwijgend aan den muzelmanschen invloed ontrukt en tot de Europeanen doet naderen. Onder zulke Regenten bekleedt de eerste plaats de regent van K...... (hoewel het is *le secret de tout le monde*, meen ik toch niet gerechtigd te zijn om zijn naam te vermelden), die onder den pseudoniem van Radèn Mas Arjå Poerwå Lelånå zijn reizen over bijna geheel Java in zuiver Javaansch heeft beschreven, en die tegenwoordig op verschillende wijzen, vooral in de Courant die in het Javaansch te Soerakarta wordt uitgegeven, invloed tracht uit te oefenen op zijn landgenooten.

Deze reizen zijn, onder den titel van »Reizen van Radèn Mas Arjå Poerwå Lelånå", in 1865 op de landsdrukkerij te Batavia gedrukt en in twee deelen uitgegeven, en zijn hier te lande voor een zeer geringen prijs verkrijgbaar gesteld. Op dat werk, hetwelk na het gezegde zeker algemeene belangstelling wekken moet en ze door zijn inhoud ook inderdaad verdient, wil ik in eenige artikels de aandacht van het publiek vestigen. Daarbij zullen wij onzen reiziger, die in vier reizen zijn tochten over bijna geheel Java beschreven heeft, zooveel mogelijk op den voet volgen en hem zelven laten spreken, wanneer hij het een of ander, dat opmerkenswaardig is, verhaalt.

Nog een woord over den pseudoniem. Radèn Mas Arjå is een titel van geboorte, waarvan *Radèn* beteekent *iemand die van puik bloed*, van adel, *is*, *mas* zeggen wil *goud* en *arjå* beduidt *achtenswaardig*, en welke woorden, te zamen als één titel genomen, te Soerakarta gewoonlijk worden toegekend aan achterkleinzonen van den vorst, wanneer hun de titel van Pangéran (Prins) niet is verleend: *Poerwå Lelånå* beteekent *eerste ronddwaler*, een goede pseudoniem voor een Javaan,

die zeker het eerst zooveel gereisd heeft en zich daarbij het later te beschrijven doel heeft voorgesteld.

II.

Voorafgaande beschouwingen van den schrijver en zijn eerste reis.

Voordat onze reiziger de beschrijving van zijn reizen begint, geeft hij de redenen op, die hem tot het doen van die reizen en later tot het beschrijven en uitgeven aanspoorden. De voortbrengselen van de oude Javaansche literatuur bevallen hem niet; behalve dat zij handelen over de gebeurtenissen van de overoude Javaansche geschiedenis en vervuld zijn met wonderen uit het mythologisch tijdvak, zijn zij, met uitzondering van enkele goede, niet meer geschikt voor onzen tijd: er bestaat geen boek, dat, in het Javaansch geschreven, de voorvallen van den tegenwoordigen tijd behelst. Onze schrijver oordeelt zulk een boek nuttig en wenschte langen tijd, dat er iemand zou opstaan, die een dergelijk boek schreef en openbaar maakte, hopende dat zulk een handelwijze navolging zou vinden; maar, hoe lang hij ook wachtte, zoo iemand kwam niet. Eindelijk besluit hij zelf zijn landgenooten nuttig te zijn, doch hij heeft geen geschikt onderwerp. Ten laatste neemt hij zich voor zooveel hij kon over Java te reizen, om te bezichtigen al hetgeen hij kon en dat dan te beschrijven. Om aan dat voornemen te voldoen, reist hij door negentien residentiën, die hij alle, hoewel niet nauwkeurig, toch voldoende om er een beschrijving van te geven, bezichtigt. Deze residentiën zijn: Batavia, Bogor (Buitenzorg), Prajangan (Preanger-regentschappen), Tjrebon (Cheribon), Tegal, Pekalongan, Samarang, Djapara, Rembang, Soerabaja, Pasoeroewan, Probolinggo, Basoeki, Banjoewangi, Kadiri, Madioen, Soerakarta, Patjitan en Kadoe, van welke drie op zich zelf staande adsistent-residentiën zijn *).

De schrijver verklaart, dat hij volstrekt niet beoogt zijn kennis ten toon te spreiden, maar alleen de geschiedenis van den tegenwoordigen tijd te beschrijven, ten einde navolgers te vinden, die aldus ten genoegen van het verstandig publiek werkzaam zullen zijn: hij verwacht daarvan dat de Javanen, even als de Europeanen, vele leesboeken zullen krijgen. Ook vleit hij zich met de hoop, dat het gevolg daarvan zal zijn verbetering van de Javaansche taal en letterkunde, omdat ieder, die zulke boeken wil schrijven, wel nauwkeurig zal zorg dragen om ze zoo

*) Men weet, dat met den eersten Januari 1867 Banjoewangi een residentie is geworden, en dat Buitenzorg en Patjitan zijn ingelijfd, het eerste bij de residentie Batavia en het laatste bij de residentie Madioen.

goed mogelijk te maken; aan het gemis van zulke leesboeken schrijft hij toe de verbastering van de Javaansche taal, die met Maleische en andere woorden vermengd wordt.

De schrijver wijkt in de schrijfwijs van het Javaansch van de oude adat af. De Javanen zijn altijd gewoon geweest de woorden van een zinsnede aan elkander vast, niet elk woord op zich zelf, te schrijven, en, hoewel deze schrijfwijs in het oog van den schrijver wegens haar regelmatigheid sierlijk is voor het gezicht, wil hij toch elk woord op zich zelf schrijven in het belang van degenen, die voor het eerst een boek lezen en door de oude schrijfwijs bemoeilijkt worden. Het Javaansche schrift, aldus vervolgt de schrijver, is ontleend aan het Sanskrit, waarin men ook de woorden vast aan elkander, en niet elk woord op zich zelf, schrijft; doch tegenwoordig wijken de uitgevers van Sanskritsche boeken daarvan af en schrijven elk woord op zich zelf, om het lezen te vergemakkelijken. Zijn nieuwigheid is dus slechts een navolging van hetgeen thans met de moeder van het Javaansche schrift gebeurt, en hij noodigt daarom alle volgende schrijvers uit, indien zij deze afwijking van de adat goedkeuren, om zijn voorbeeld te volgen.

Op een kouden ochtend in den droogen moeson van het jaar 1859 (hoewel de schrijver het jaartal niet opgeeft, is mij toch gebleken, dat in het jaar 1859 de eerste reis is gedaan) neemt ten zes ure de reis een aanvang. In een wagen, met zes postpaarden bespannen, zit onze reiziger, vliegend vooruitgaande, in verbazing de pas uitschietende zonnestralen te aanschouwen, die bergen, heldere meren en de forten Ambarawa en Banjoe-biroe verlichten. »Het is voorwaar als een schilderij »de schittering van het water, de in het oog vallende pagers van de »forten, het blauw en groen der bergen, het zwart van de zeer diepe »valleien, de zwevende witte nevel gelijkende op kapok, de rook die »voortkomt uit den Merapi en opstijgt in het luchtruim; dit alles brengt »dengeen, die het voor het eerst aanschouwt, in verrukking. Langs den »geheelen weg was er niets anders, dan verbazing bij het aanschouwen »van de schoonheid der bergen en de macht van den Heer, die deze »gezichten en hemel en aarde geschapen heeft.” Niet lang na tien uur bereikt hij de stad Samarang en verheugt zich over de drukte van de menigte menschen en rijtuigen, doch de drukkende warmte was hem hinderlijk, omdat hij pas uit het gebergte kwam. Het schijnt mij overbodig de beschrijving van Samarang en Bodjong over te nemen, omdat er mij niets opmerkenswaardigs in is voorgekomen en omdat men ze in alle Europeesche boeken even goed vinden kan. Alleen de volgende opmerking over de eigenlijke inlandsche bevolking van Samarang moet hier

een plaats vinden. »Dewijl daar vele vreemdelingen zijn, hebben de »meeste Javanen, zoowel de hooggeplaatste als geringe personen, hun »eigen zeden en gewoonten laten varen, ja zelfs zijn er weinig geringe »Javanen, die de beleefde taal behoorlijk spreken. Aan de kleeding van »de kampongbewoners kan ik geen naam geven: hun saroeng is op zijn »Javaansch en als buis hebben zij een sitsen kabaai, zij dragen een »hoofddoek even als de Maleiers en hebben geen kris bij zich. Eerbe»wijzen voor hooge Javanen worden bijna niet meer betoond; zelfs is »de wijze waarop zij behooren bewezen te worden, niet meer bekend, »weshalve ik den aard van hun manieren niet kan voorstellen. Vele »vrouwen volgen de gewoonten van de Arabische; zij scheren zich de »wenkbraauwen gelijkmatig en verwen zich de oogleden zwart: zij dra»gen armbanden en koralen halssnoeren."

Van Samarang gaat Poerwå Lelånå met de stoomboot »de Koningin der Nederlanden" naar Batavia. Toen de golven groot werden, of, zoo als wij zouden zeggen, toen men in volle zee kwam, werd hij »dronken", omdat hij voor het eerst op een groot zeeschip was, en ging hij naar de slaapkamer, die hij niet verliet voordat men den hoek van Krawang omvoer en de ree van Batavia in het gezicht kreeg, die door de masten van de menigte schepen geleek op een bosch van bladerlooze boomen.

De beschrijving van Batavia levert voor den Europeeschen lezer evenmin iets bijzonders op, als die van Samarang: ik ga ze dus voorbij en neem alleen over hetgeen van de inlandsche bevolking gezegd wordt: »de inlandsche bevolking van Batavia bestond oorspronkelijk waarschijnlijk »geheel uit Soendaneezen, maar, daar die stad al lang de hoofdplaats van »Nederlandsch Indië is, zoo wonen daar allerlei natiën. Ook werd aan »verschillende personen en Grooten, die zich jegens het Gouvernement »vergrepen hebben, daar een verblijfplaats aangewezen. Van ouds waren »er vele Chineezen, zoodat de afstammelingen van de Bataviasche inge»zetenen en de Soendaneezen hun zeden en gewoonten en hun taal zeer »vermengd hebben met vreemde bestanddeelen en de oorspronkelijke »zeden en gewoonten beschouwd worden als verloren te zijn gegaan. »Hun kleeding is op de wijze van de Maleiers; hun taal is de Maleische »met Chineesche eigenaardigheden.

»Er is geen Javaansch Hoofd dat Regent genoemd wordt, zoodat de »bevolking geheel staat onder den adsistent-resident van politie; Javaansche »ambtenaren zijn er slechts de fiskaal, de pangoeloe en de leden van den »landraad. De ambtenaar die aan het hoofd van een district staat, en in »Javaansche landen den titel draagt van wedånå, heet hier commandant: »de kamponghoofden heeten bèkmister, of, verkort, eenvoudig bèk" *).

*) Natuurlijk een verbastering van *wijkmeester*.

Na Batavia wordt Buitenzorg bezocht en het een en ander omtrent het paleis van den Gouverneur-Generaal en den plantentuin medegedeeld, dat echter niet kan overgenomen worden, om de grenzen van ons bestek niet te overschrijden. Van Buitenzorg gaat de reis naar Tjiandjoer en van daar naar Bandong, dat de aandacht trekt wegens de groote menigte bloemen langs den weg en de groote welvaart die daar overal heerscht. Den volgenden dag gaat hij reeds naar Soemedang. Achter de woning (de Javaan zegt het paleis) van den Regent van Soemedang was een treffend gezicht door een diep en breed meer, dat daar tusschen twee bergen ingesloten is : »het water schitterde evenals een »spiegel, die door de stralen van de zon beschenen wordt, en de scha- »duwen van de bergen aan weêrskanten waren daarin zichtbaar. Daar »het juist een donkere nacht was en het alang-alang (lang rietgras) op »de bergen in brand was geraakt, verspreidden zich de vlammen van »het vuur overal heen en vertoonden zich in het water : ik kan de »schoonheid van dat gezicht niet beschrijven, het was als een oceaan »van vuur, en op geheel Java is daaraan niets in schoonheid gelijk." Na eenige korte opmerkingen over de acht buitengewoon schoone danseressen van dien Regent, wier kleeding schitterde van goud en juweelen en wier dansen in het oog van de Soendaneezen weêrgaloos zijn, wordt de beschrijving van Soemedang gesloten en het volgende avontuur op de reis van daar naar Tji-amis medegedeeld.

»'s Ochtends vertrok ik van Soemedang naar Tji-amis, dat tot de »residentie Cheribon behoort," aldus verhaalt de schrijver; »de weg was »zeer slecht en al rijzende en dalende, de paarden konden bijna niet »loopen. Ik zat tot den avond in den wagen, doch toen het tien uur »geworden was, werd ik zóó slaperig, dat ik in het wachthuis aan den »kant van den weg ging slapen. Bij mijn ontwaken, den volgenden »ochtend om zes uur, schrikte ik, omdat het wachthuis, waarin ik dien »nacht had geslapen, omhangen was met meubelsits. Op mijn vraag »wie dit gedaan had, werd mij geantwoord, dat, toen ik sliep, een »van de wachters naar zijn Hoofd was gaan rapporteeren, dat er een »wagen voor het wachthuis had stilgehouden en dat de heer daarvan »daar sliep. Spoedig bracht het Hoofd de vermelde zaken aan, alsook »een hoofdkussen voor mijn gebruik, en liet verscheiden menschen op »mij en mijn wagen passen, omdat die plaats wel een halve paal van »de dessa verwijderd en digt bij een bosch was. Bij mijn ontwaken »vond ik een ontbijt gereed, bestaande uit poeli (een uit donkerkleurige »rijst bereide spijs), gekookte eieren, gedroogd hertevleesch en koffie, »waarvan ik gebruik maakte."

Zooals wij zagen behoort Tji-amis tot de residentie Cheribon; voordat onze reiziger nu de Preanger-regentschappen voor goed verlaat, geeft hij

een beschrijving van deze residentie, die nog al verschilt van de gewone, welke ons, vooral door politieke schrijvers (1), geleverd worden, en die daarom hier een plaats behoort te vinden. »De residentie Preanger-regent»schappen, het Soenda-land, is nergens vlak en overal bergachtig; zij is »zeer uitgestrekt en er zijn geen andere cultures dan rijst, koffie en »thee *), Van alle padi in het geheele regentschap krijgt de Regent »een tiende, de overige negen tienden blijven aan de bevolking en het »Gouvernement krijgt daarvan niets, ook geen landrenten of iets anders, »omdat het slechts koffie en thee verlangt. Voor de pikol koffie wordt »slechts zeven gulden betaald; daarvan komen vijf gulden aan de koffie»plantende bevolking, één gulden aan den Regent en één gulden aan de »ambtenaren, belast met het toezicht op de koffiecultuur. Deze ambte»naren krijgen elke maand een voorschot op dat geld; nadat een jaar »verstreken en de koffie in de Gouvernementspakhuizen geleverd is, ko»men zij op het residentie-kantoor om af te rekenen; het Gouvernement »betaalt dan al wat meer verschuldigd is dan het genoten voorschot, »maar het voorschot wordt steeds beschouwd het bedrag van de ver»schuldigde betaling niet te boven te gaan. Alle Soendaneesche ambte»naren die tractement en geen betaling voor de koffie ontvangen, »krijgen het ieder van zijn Regent, en het Gouvernement draagt daartoe »niets bij; evenzoo krijgt de Regent geen tractement, maar alleen cul»tuurprocenten voor de koffie en thee. De reden waarom de Regenten »daar zeer rijk zijn, is gelegen in het zeer groot voordeel van het hun »geleverde tiende van de padi. Deze regeling, verschillende van die in »andere residentiën, heeft haar oorsprong in de overeenkomsten, welke »indertijd door het Gouvernement gemaakt zijn en tot nu toe onveran»derd zijn blijven bestaan.

»In deze residentie zijn geen Chineezen, behalve eenige smeden en »wagenmakers: aan de anderen is het verblijf aldaar ontzegd. In de »geheele residentie zijn geen opiumschuivers, opiumkitten of pandjeshui»zen; daardoor is zij zeer welvarend en, naar het algemeen oordeel, zijn er bijna geen boosdoeners" (2). Na eenige hier niet vermeldenswaardige bijzonderheden omtrent woning en kleeding van de Soendaneezen,

*) Ik teeken hierbij aan, dat uit den prijs van de koffie, die wordt opgegeven, blijkt dat deze reis is gedaan in 1859, dat die prijs sedert aanzienlijk is verhoogd en dat de gouvernements-theecultuur is ingetrokken.

(1) De heer Keyzer bedoelt hier de tegenstanders van het in de Preanger-regentschappen vigeerende stelsel, die, behalve andere argumenten die zij daartegen aanvoeren, doorgaans ook wijzen op den nadeeligen invloed dien het oefent op de welvaart der bevolking. Men vergelijke over dit onderwerp de tweede voorlezing van den heer N. G. Pierson over het cultuurstelsel, bl. 47 vv.

(2) Poerwå Lelånå wijst hier op de ware oorzaak van de betrekkelijke welvaart der Preanger-landen, die zaker niet aan het daar bestaande koffiestelsel kan toegeschreven worden. Voor 't overige zag hij die residentie van de gunstigste zijde; want hij reisde langs den grooten weg en bezocht slechts eenige der hoofdplaatsen.

vervolgt de schrijver aldus: »mannen en vrouwen, jong en oud, die op »den weg een hoog of laag ambtenaar, een vreemdeling of een Europeesch »heer, zittende op een wagen, en nog veel meer wanneer hij te voet »gaat, ontmoeten, bewijzen hem eer door gehurkt op den grond te gaan »zitten. Het gedrag van den kleinen man is zeer goed; hij verkeert in »voldoende omstandigheden; zijn huis en erf zijn behoorlijk; er zijn geen »armen of bedelaars."

»Er zijn vele Javanen uit Koedoes die naar de Preanger gaan han-»del drijven; allen, die derwaarts gaan, zijn tevreden en spoedig rijk: »zij worden de Chineezen van de Soendaneezen genoemd, omdat zij er-»varen zijn in handelswinsten te zoeken en geld uit te zetten."

In de residentie Cheribon bezoekt onze reiziger slechts weinige plaatsen, Tji-amis, Koeningan en de hoofdplaats Cheribon, waarvan hij geen bijzonder treffende beschrijvingen, behalve van een meer bij den berg Tjremé, geeft. Van Cheribon gaat hij naar Tegal, waar hij slechts drie uren blijft, doch gelegenheid vindt het volgende op te merken: »vele »hooge en lage ambtenaren houden van arak drinken, ja zelfs maakt de »geringe man daarin geen verschil met den ambtenaar. De oorzaak »daarvan ligt in den Pangéran van Tegal, die zeer veel van drinken »hield en bijna dagelijks onophoudelijk met zijn ambtenaren feest vierde; »na zijn dood bleven zij ook verslaafd aan den drank. Thans verbetert »het, omdat de tegenwoordige Resident zijn afkeuring daarop blijft te »kennen geven." Van Tegal gaat de reis naar de residentie Pekalongan, waarvan de schrijver niet veel meer zegt, dan dat de dessa's nabij de hoofdplaats er welvarend uitzien, de kampongs op de hoofdplaats nog veel welvarender, doch niet de dessa's in het gebergte wegens gebrek aan water. Op de reis van Pekalongan naar Samarang en vandaar naar huis terug valt niets bijzonders voor. »Bij mijn thuiskomst," aldus besluit de reiziger zijn eerste reis, »kwamen dag en nacht, omdat ik »maar voor de eerste keer was uit geweest, de familie, vrienden en »bekenden mij onophoudelijk bezoeken, berichten over mijn reis inwinnen »en vragen naar de bijzonderheden die ik gezien had, totdat het mij »tegenstond hetzelfde zoo dikwijls te moeten herhalen. Zóó duurde het »wel een halve maand; toen het wat bedaard was, kon ik dit verhaal »opschrijven."

III.

Tweede reis.

Onze reiziger was een poos thuis geweest, toen hij op nieuw, nog in het jaar 1859, zooals mij uit inwendige bewijzen, niet uit zijn uit-

drukkelijke bewoordingen, blijkt, begint te reizen. Hij gaat wederom naar Samarang en vandaar met de stoomboot »Makasar" naar Soerabaja, uit welks haven, de schoonste van het eiland Java, hij in een bootje de rivier omtrent een paal ver naar de stad opvaart, verbaasd over de onafgebroken rij van verschillende handelsvaartuigen, en over de groote massa menschen die zonder eenige tusschenruimte langs den oever van de rivier ging, alsof er groote markt was.

De merkwaardigheden die onze reiziger over verschillende gebouwen van Soerabaja verhaalt, zijn vermeldenswaard, doch ik bepaal mij tot de mededeeling, (want de bijzonderheden omtrent die gebouwen zijn ontelbaar wegens het minutieuse, waarin de Javaan uit zijn aard vervalt) dat de mesdjid (moskee) twee torens heeft, die wel vijftig voet hoog zijn en, uit de verte gezien, Chineesche torens schijnen, omdat zij zeshoekig en bijna rond zijn, en dat die mesdjid en haar torens door hollandsche ingenieurs gemaakt zijn, waardoor de bouwtrant niet echt Javaansch is, maar een mengsel van verschillende bouworden.

»In de stad", aldus verhaalt de reiziger, »zijn drie constructiewinkels *), »bij verkorting winkel genoemd; van de twee die aan het Gouvernement »behooren, dient de eene om alle Gouvernementsschepen en scheepstuig »te maken en te repareeren, en de andere om oorlogsmaterieel te ver»vaardigen, zooals kanonnen, geweer- en kanonkogels; de derde winkel »behoort aan particulieren. Aangezien ik mij daar voor de eerste keer »bevond, was ik bovenmatig verwonderd, dat de smidsgereedschappen »gedreven werden door stoomwerktuigen. Elke arbeider stond voor een »bank (werktuig), bijv. een schaafbank, waarbij één man slechts de »ijzeren platen, die geschaafd moeten worden, vooruit moest schuiven, »en dan ging het schaven van zelf: binnen een half uur kan men een »ijzeren plaat van twee voet breedte en drie voet lengte geschaafd »hebben. De bank, die dient om allerlei schroeven, groote en kleine, »te maken, geeft niet alleen de schroeven, maar de gaten zijn er in »een oogenblik ook in; het maken van een gat in ijzer van een duim »dikte gaat eveneens als het maken van een gat in een plank. Alle »smidswerktuigen, voor zoover ik mij herinner, zijn er, en alle gaan »zeer snel. Onder degenen waarover ik mij verwonderde, behoort ook »een ijzeren hamer, vijf voet hoog en twee en een halven voet dik, die »ook door een stoomwerktuig wordt gedreven, en gebruikt werd om »groot en klein ijzer te hameren: is het ijzer groot, dan laat men den »hamer hard vallen; wil men spijkers maken, dan gaat dat zachtjes. »Ik verzocht den Hollandschen opzichter om een blok djatihout, dat ik

*) In een noot teekent de schrijver aan, dat een constructiewinkel eigenlijk is een groote smederij.

»daar zag, één voet dik en twee en een halven voet lang, met alle macht
»te laten hameren, omdat ik dit eens wilde zien; hij voldeed aan mijn
»verzoek, en toen het hout gehamerd was, vloog het naar alle kanten in
»stukken, ter grootte van een vinger, en hetgeen niet wegvloog was
»plat gruis en brokjes.

»In alle drie winkels zijn ijzersmelterijen, bijv. voor het gieten van
»allerlei raderen en cilinders voor stoommachines. In den winkel voor
»het vervaardigen van oorlogsmaterieel' zag ik ijzeren kanonkogels ter
»grootte van kokosnoten gieten; het smeltende ijzer ziet er uit als de
»witte vlam van een kaars, met een groenen weêrschijn, zonder het
»allerminste rood er in. Duizend kati's ijzer kan men binnen vier uren
»smelten. De smeltoven is een ijzeren pan, die er uitziet als een bam-
»boezen koker, naar gissing acht voet hoog en drie voet breed; van
»boven is hij open en van onderen heeft hij gaten van een vinger groot:
»onder dien smeltoven is een groote ijzeren bak geplaatst. Het ijzer
»dat gesmolten moet worden, wordt in dien koker gedaan, vermengd
»met cokes *), en daarna aangestoken. Aan de kanten van den koker
»zijn gaten, om den wind in te laten, die uit een stoomblaasbalg komt,
»en daarom zeer hard is. Wanneer het ijzer vloeibaar is geworden,
»druppelt het in den bak die onder den smeltoven is, en wordt daarna
»in een anderen ijzeren bak overgegoten, die door middel van een
»katrol, waardoor twee man die duizend kati's kunnen voortkrijgen,
»getrokken wordt naar den vormbak, waarin dat gesmolten ijzer wordt
»overgegoten; na twee dagen wordt die vormbak geopend en de kogels
»er uitgenomen, waarna zij rond en glad gemaakt worden. Er zijn
»twee kogelpersen voor looden geweerkogels, waarin men dagelijks der-
»tigduizend kogels maken kan. Het lood voor de kogels is gegoten
»tot rolletjes ter dikte van den duim van de hand en twee voet
»lang; dit lood wordt gedaan in een pers, die door stoomwerktuigen
»zeer snel in beweging wordt gebracht; onder die pers staat een groote
»bak met water, het afgeknipte lood valt in dien bak als een kogel met
»een gekroonde W. er op. Die letter wordt genomen, omdat zij de
»eerste letter is van den naam van Nederlands Koning; met elk van
»die kogelpersen kan men dagelijks vijftienduizend kogels maken. — Ik
»heb alleen gesproken over de volstrekt noodzakelijke werktuigen; want,
»indien ik over alle zou spreken, dan zou het zeker een zeer gerekt
»verhaal worden en zou ik moeten ophouden met verder over mijn
»reis te spreken.

---

*) De schrijver noemt cokes: de pit van steenkool, die al gebruikt is om te branden en waarvan het hardste gedeelte is overgebleven; daarom komt er geen rook uit bij het branden en geven zij een zeer warm vuur.

Een weinig verder verhaalt de reiziger het volgende: »Op een »ochtend werd ik uitgenoodigd door een mijner vrienden, een luite- »nant ter zee, om meê naar de haven te gaan. Aan het strand ge- »komen, zag ik de Gouvernementspakhuizen voor het tuig van oorlog- »schepen, zooals allerlei groot en klein touw, hout voor masten, grof »en fijn zeildoek en andere scheepsbenoodigdheden. Daarna bezichtigde »ik het dok, dat er uitziet als een kist voor wajangpoppen zonder deksel, »en dat men langs het strand, niet ver van de Gouvernementspakhuizen, »laat drijven; het is vijftig voet breed en twee honderd voet lang; het »heeft een dubbelen bodem en tusschen beide bodems liggen steenen »voor de zwaarte; de voorkant gelijkt een deur, die geopend en geslo- »ten kan worden; het ligt voor ankers. Dit werktuig dient om zeesche- »pen te repareeren; een beschadigd schip dat lek is of een ander gebrek »heeft, wordt er op de volgende wijs ingebracht. Men begint de deur »te openen; daar er nu van onderen tusschen de beide bodems steenen »zijn, zinkt het bij het binnenkomen van het water; het beschadigde »schip wordt er dan ingetrokken en de deur vervolgens gesloten. Dan »worden er aan weêrskanten van het schip schuinsche stutten gesteld »om het niet te doen waggelen; het water dat in het dok gekomen is, »wordt er door een stoommachine uitgepompt en in zee geworpen; »wanneer nu al het water er uit is, dan is het schip tot beneden toe »voor het oog zichtbaar en wordt gerepareerd waar het beschadigd is.

»Toen ik het dok bezichtigde, was er juist het stoomoorlogschip van »het Gouvernement, de Hekla, in, om gerepareerd te worden. Daar ik »nu voor de eerste keer zulk een groot schip tot beneden toe zag, zoo »scheen het mij nog veel grooter dan het inderdaad was, en werd ik »daarvan ontsteld, zoodat ik, indien ik mij niet aan iets had vastge- »houden, waarschijnlijk gevallen zou zijn, omdat mij het gezicht bene- »veld werd.''

Meer omtrent de merkwaardigheden van Soerabaja over te nemen, verbiedt onze ruimte. Ik moet hier echter nog eene bijzonderheid uit de nabijheid van Soerabaja bijvoegen. De Javanen hebben in ieder dorp een school, die zij langgar of sanggar noemen, waar de allereerste beginselen van den Islam onderwezen worden; dit onderwijs blijft zeer laag en heeft weinig nut, zelfs voor het maatschappelijk leven der Javanen (1). De hoogere standen en zij die meer aan de opvoeding van hun kinderen kunnen besteden, zenden ze naar hoogere scholen, pesantrèn of santri-scholen *) genoemd, waar de hoogere wetenschappen van den Islam

*) Santri beteekent bij de dorpsbewoners een vee- of buffelhoeder; maar gewoonlijk een priester-leerling.

(1) Dat dit onderwijs voor het maatschappelijk leven van den Javaan geen nut heeft, is natuurlijk. Het bepaalt zich tot het leeren lezen van den Koran in de oorspronkelijke taal, zonder dat men dien leert

onderwezen worden. Hoe men over dit stelsel van onderwijs ook denken mag, wij kunnen er nu niet over handelen; genoeg zij het te zeggen, dat onze reiziger, behoorende tot de hoogere standen, in zijn jeugd gezonden werd naar zulk een santri-school, en wel naar die in het dorp Sidå-Sremå, in de nabijheid van Soerabaja. Onze reiziger wordt nu door piëteit gedreven om zijn ouden leermeester te bezoeken, en zie hier wat hij van dat bezoek verhaalt. »Na de stad Soerabaja goed be»zichtigd te hebben, vertrok ik 's ochtends naar de dessa Sidå-Sremå, »waar een groote santri-school is: in mijn jeugd heb ik daar onderwijs »ontvangen van Kjahi Ngoesman Djahèt *), het hoofd van die school, »zoodat ik mijn ouden leermeester volstrekt een bezoek wilde brengen. »De dessa ligt zeven palen van Soerabaja; zes palen ver kan men in een »wagen rijden op den grooten weg naar Pasoeroewan; één paal moet »men over een weg die niet met een wagen kan bereden worden. Toen »ik zes palen van de stad gekomen was, passeerde ik de brug van »Wånå-krâmå, die over de boven Kali-Mas †) geslagen is; die brug is »zeer lang, omtrent twee honderd voet, met wit geverwde leuningen »aan weêrskanten; ik verwonderde mij zeer daarover, omdat ik nu voor »de eerste keer in mijn leven zulk een groote brug zag, die er nog niet »was toen ik daar school ging. Niet ver van de brug stapte ik uit den »wagen en ging te voet naar Sidå-Sremå, waar ik aan de woning van »Kjahi Ngoesman Djahèt kwam, die zeer ontsteld was van blijdschap, »omdat hij mij in lang niet gezien had en ik hem niet vooraf verwittigd »had van mijn komst. Nadat hij mij op koffie onthaald had, drong hij »er bij mij op aan om den nacht daar te blijven; maar ik kon daaraan »niet voldoen, omdat ik geen andere kleederen had medegenomen: hij »bleef echter aanhouden uit groote genegenheid voor zijn ouden leerling »en gaf mij een saroeng en een buisje van de santri's. Ik bleef daar »twee nachten, zoodat ik weêr op nieuw santri werd, zooals weleer; »op elk van de vijf bepaalde uren ging ik mede naar de mesdjid om te »bidden. Toen ik mij daar bevond, was het juist rijstoogst, zoodat er »slechts weinig santri's aanwezig waren, omdat zij uit waren gegaan om »snijloon te verdienen (1): ik telde er honderd vijftig. Voor de daar »schoolgaande santri's zijn veertig gebouwen; wanneer zij voltallig zijn, »dan bedraagt hun getal waarschijnlijk zooveel als toen ik mij daar be-

*) Djahèt zal wel zijn het Arabische woord Zahied, een devoot man.

†) Kali-Mas is de naam van de rivier van Soerabaja.

verstaan, en tot de eerste plichten van den Mohammedaanschen godsdienst. Het onderwijs in de pesantrèns, die volstrekt niet uitsluitend door kinderen uit de hoogere standen, maar grootendeels door behoeftige leerlingen bezocht worden, heeft evenmin iets met het maatschappelijk onderwijs te maken. Men zie daarover de bekende verhandeling van den heer Brumund „het volksonderwijs der Javanen."

(1) Dit is een gewoon middel voor de santri's om in hun onderhoud te voorzien, maar bewijst op zich zelf reeds genoegzaam dat zij doorgaans niet tot de hoogere standen behooren.

»vond, namelijk ongeveer vierhonderd. Na een verblijf van twee dagen »ging ik 's ochtends een religieus bezoek brengen aan het graf van den »Kjahi Gedé, ook Kjahi Djahèt genoemd, den schoonvader van Kjahi »Ngoesman, die nu ook al overleden is. Na dit religieus bezoek vertrok »ik van Sidå-Sremå met een paard dat mij door Kjahi Ngoesman ge»leend was; op den grooten weg gekomen, ging ik weêr in den wagen »en vertrok naar Pasoeroewan."

De reiziger geeft in een zestal bladzijden de beschrijving van verschillende merkwaardigheden in de residentie Pasoeroewan; maar ik vind daaronder geene die niet van elders reeds bekend zijn, zooals de ingelegde eenden-eieren van Grati, zoo vermaard in den vreemde als lekkernij; de apen met hun koning bij de badplaats Banjoe-biroe; de gebouwen, door den heer Hoffland aldaar opgericht, vóórdat hij in Krawang landgoederen gekocht heeft. Aan het slot van zijne beschrijvingen vermeldt onze reiziger de volgende karakteristieke bijzonderheid, die echter niet met het voorgaande noch met het volgende samenhangt: »De Regent »van Pasoeroewan heeft van het Gouvernement een maandelijksch trac»tement van duizend gulden, doch ten gevolge van de menigte suiker»fabrieken ontvangt hij jaarlijks van twintig tot vijfentwintig duizend »gulden aan cultuurprocenten."

Van Pasoeroewan gaat de reis naar de residentie Probolinggo, waar hij, behalve een vrij groote gelijkenis met Pasoeroewan, verscheiden vermeldenswaardige bijzonderheden aantreft. In de eerste plaats moet het volgende, dat dienen kan om licht te verspreiden over de zooveel besproken koffiecultuur (1), worden overgenomen. »Zoodra ik hoorde »dat er in het district Tengger, behoorende onder Probolinggo, een »pasanggrahan in de dessa Soember was, die drieduizend voet boven de »zee ligt, wenschte ik die te bezichtigen. Ik huurde een wagen, waar»mede ik de pasanggrahan van de dessa Bantaran bereikte; vandaar ging »ik te paard naar Soember, waar ik om twaalf uur 's middags aankwam; »door tusschenkomst van het Districtshoofd kreeg ik in de pasanggrahan »logies en werd ik er behoorlijk ontvangen. Het was inderdaad zeer »schoon naar beneden te zien: de stad Probolinggo en naastbij gelegen »suikerfabrieken waren duidelijk zichtbaar, zelfs zag men de schepen »in de haven. 's Avonds wandelde ik in de dessa; de huizen en erven van »de dessabewoners waren zeer fraai en in goede orde; er waren slechts »honderd erven. Daar het goede en zoo hoog gelegene berggrond is,

(1) Een enkel feit van dien aard, hoe wetenswaardig ook, kan over de vraag omtrent de koffiecultuur op Java in het algemeen al zeer weinig licht verspreiden. Men kan alleen zeggen dat, daar de algemeene uitkomst, wat de hoeveelheid van het product en de verdiensten der bevolking betreft, zeer ongunstig is, elk bewijs dat het bijzondere districten daarbij wèlgaat, slechts strekt om de overtuiging van den ongunstigen toestand van andere te versterken. Niemand twijfelt dat in Pasoeroean en Probolinggo de bevolking bij de koffiecultuur wèlvaart; maar wanneer wij over Java in het algemeen spreken, krijgt de zaak een geheel ander aanzien.

»brengen deze menschen jaarlijks twaalfhonderd pikols zuivere koffie in de »Gouvernementspakhuizen. Toen ik mij daar bevond werd door het Gouver»nement tien gulden voor elken pikol betaald *), zoodat die honderd dessa»lieden voor hun twaalfhonderd pikols twaalfduizend gulden ontvingen, »hetgeen, gelijkmatig onder hen verdeeld, geeft honderdtwintig gulden voor »ieder, alleen maar voor de koffie. Toen ik dit wist, verwonderde ik mij »niet meer over de welvaart en den rijkdom van de dessalieden daar."— Een bezoek aan den berg Lamongan deed onzen reiziger een schoon gezicht genieten. Daar was een zeer wijd en breed meer, welks oostelijke grens den voet van den berg Lamongan bereikte, die daar steil oprees als een koekoesan (een mand in den vorm van een suikerbrood) en zijn schaduw in het meer wierp. Het was in den droogen moeson en de berg wierp onophoudelijk vuur uit zijn top; het was juist een donkere nacht en uit elk van die bergen steeg het vuur naar boven en viel als een vuurregen of als een vuurwerk van bloemen neêr; alle schaduwen waren in het meer te zien. Onze reiziger werd door dit gezicht zóó aangetrokken, dat hij den geheelen nacht niet sliep en naar dit vreemd schouwspel bleef staren. Bij zijn komst te Kareksan, bracht onze reiziger een bezoek aan den Controleur, »wiens woning, voor een Con»troleur, zeer groot en schoon is; die woning werd door den geringen »man in heeredienst gebouwd, en het Gouvernement heeft vijfhonderd »gulden voor den aankoop van het materieel in ijzer gegeven."

Na Probolinggo wordt de residentie Basoeki bezocht, in welker beschrijving ik niets vind, dat hier, met het oog op de beschikbare ruimte, mag worden overgenomen.

Op Basoeki volgt de residentie Banjoe-wangi, een residentie die vooral onze belangstelling wekt, omdat zij, evenals de Preanger-regentschappen, verkeert in een administratieven toestand die geheel verschilt van dien der overige residentiën op Java. Bovendien is reeds eenigen tijd geleden de machtiging aan het Indisch bestuur gegeven, om deze residentie met de overigen gelijk te maken, doch van die machtiging is, voor zoover ik weet, nog geen gebruik gemaakt; het is wel van belang onzen reiziger te hooren over den toestand van die residentie, waarover hij nog al veel merkwaardigs mededeelt. Nadat onze reiziger de pasanggrahan Soember-waroe, de laatste in de residentie Basoeki, verlaten heeft, gaat hij met zijn knecht en den koeli die zijn kleeren draagt, te paard naar de pasanggrahan Badjoel-mati, die onder Banjoe-wangi behoort; de weg loopt over bergen met zeer groote rotsen, zoodat men er met een rijtuig niet over komen kan. Na aldaar gegeten en uitgerust te hebben, gaat

*) Die prijs werd betaald in 1859; in dit jaar 1867 geeft het Gouvernement dertien gulden per pikol.

hij in een ouden wagen van den Raden-Adipati van Banjoe-wangi, die daar gereed stond voor hen die naar de hoofdplaats willen reizen, en legt daarin een afstand van vijfentwintig palen af. »Ik was zeer ver»wonderd, dat er op zulk een langen weg geen dessa's te zien waren, »en dat ik alleen bij de poststations, waar de paarden verwisseld wer»den, menschen vond: voor het overige was alles groot, zeer dicht »bosch. Een klein eind van de pasanggrahan liep de weg langs het »strand en had aan den anderen kant zulk een groot en dicht bosch. »Aan een poststation waar de paarden gewisseld werden, ging ik uit »het rijtuig en wandelde te voet op het strand, waar mij de koetsier »groote rotshoopen toonde, waarin zoetwaterbronnen waren, die het »water uit gaten in die rotsen te voorschijn deden komen; vroeger »dienden deze plaatsen dikwijls voor zeeroovers om drinkwater te halen »en er zich te nestelen. Na die bronnen bezichtigd te hebben, wan»delde ik verder en zag de voetsporen van een tijger; daarom ging ik »spoedig weder in den wagen, want ik was eenigszins beducht, dat mij »het ongeluk zou overkomen van door een tijger van achteren over»vallen te worden, en ik dan zeker niet meer voor mijn kinderen en »huisgezin zou kunnen zorgen. Om half vijf kwam ik te Banjoe-wangi, »waar ik zes dagen aan de koorts leed. Toen ik weêr beter was, wilde »ik de stad van binnen zien, en verwonderde ik mij zeer over haar wel»vaart, den goeden grond, den goeden staat van de aanplantingen en »het hooge geboomte. Ontelbaar was de menigte van zeer kleine bron»nen; elke kampong had er twee tot vijf, en alleen op het erf van de »Regentswoning waren twee bronnen. De bevolking van de kampongs, »zoowel mannen als vrouwen, laten hun woningen, wanneer zij naar de »markt of elders heengaan, zonder bewakers en ongesloten, terwijl de »goederen over den grond verspreid liggen, en nooit wordt er gestolen »of de goederen weggenomen, en daarom heerscht er overal welvaart; »men kent bijna geen politiezaken en, wanneer zij er somwijlen zijn, »dan zijn de schuldigen vreemdelingen, zooals Balineezen of Madureezen." Verschillende bijzonderheden, zooals de beschrijving van de woningen van den Regent en van den Adsistent-resident, het bezoek van het voor de nopalcultuur bestemde établissement van landbouw te Soekå-redjå, den tocht naar de pasanggrahan Nglitjin op den top van den berg Idjin, de bezichtiging van de tjandi *) door de bevolking Matjan-Poetih (witte tijger) genoemd, ga ik voorbij, om nog even stil te staan bij de beschrijving van den inwendigen toestand van deze residentie. »Banjoe-wangi

*) Tjandi's vindt men in menigte op Java; het zijn een soort van mausoleums (1).

(1) Tjandi beteekent inderdaad *begraafplaats*, *graftombe*, maar de Javaan noemt met dien naam ook de overblijfselen der talrijke Hindoe-*tempels*, die over Midden- en Oost-Java verspreid liggen, waarschijnlijk omdat hij zich van hunne bestemming een verkeerde voorstelling vormt.

»is zeer groot: het gebied strekt zich uit van de noordzee tot de zuidzee; »alles is vruchtbare grond, maar de inwoners zijn thans slechts weinig »in getal; de menschen wonen slechts in de naaste omgeving van de »stad en, naar ik hoor, bedraagt het getal zielen slechts veertienduizend; »daardoor zijn de bosschen zeer uitgestrekt. De oorzaak voor het gering »getal inwoners ligt, naar mijn oordeel, in de moeilijkheden van den »weg tusschen de bergen Tlågå-woeroeng en Idjin, van Soember-waroe »af tot Badjoel-mati toe, en in het groote bosch, waardoor de weg van »Badjoel-mati tot Banjoe-wangi loopt. Andere wegen dan deze zijn er »niet, omdat het door twee groote bergen afgesloten is: ter zee kan »men er ook komen, doch wegens de groote golven in de straat Bali »wagen zich daar slechts weinige kleine schepen" (1).

»De geringe man verkeert in zeer voldoende omstandigheden; zijn huis »en inboedel is zeer goed; derhalve zijn er weinig boosdoeners en poli»tiezaken. Alle landbouwers die sawahs hebben, zijn verplicht koffie »te planten: die geen koffie plant, krijgt geen sawahs. Wanneer die »koffie schoon in het pakhuis wordt gebracht, wordt zij betaald met of »gekocht voor vijf gulden door het Gouvernement; deze geringe betaling »strekt tot vervanging van de landrenten voor de bebouwde sawahs, »omdat de bevolking geen landrenten betaalt. Voor het bebouwen van »sawahs gebruiken de menschen meestal Balineesche runderen; die run»deren zijn allen gelijk in uiterlijk, kastanjebruin van kleur, met vier »pooten die tot aan de knie wit zijn: karbouwen zijn er slechts weinig.

»Javaansche ambtenaren zijn er niet veel, hun tractement is als volgt: »één Regent, die tachtig groote bouws heeft; de groote bouw heeft veer»tienhonderd vierkante roeden: één patih, die tevens fungeert als districts»hoofd in de stad; hij heeft acht groote bouws: het districtshoofd van »Rågå-djampi staat gelijk met den patih: deze drie ambtenaren krijgen »geen tractement in geld, slechts de percenten van de koffiecultuur »krijgen zij in geld. Twee mantri's kopi krijgen slechts percenten van »de koffiecultuur als tractement. Een mantri voor de koffiepakhuizen, »tevens voor het zout, ontvangt dertig gulden in de maand als tracte»ment: de djaksa heeft evenveel. Behalve deze zijn er geen Javaansche »ambtenaren. De taal die de menschen daar spreken, is Javaansch, »maar met het dialect van de dessa's.

Na Banjoe-wangi verlaten te hebben, betreedt onze reiziger weêr het gebied van de residentie Basoeki en bezoekt vooral de afdeeling Bondowoso en in het bijzonder het district Poeger, waarvan hij breedvoerige beschrijvingen geeft. Het ligt niet binnen ons bestek deze bijzonderheden,

---

(1) Sedert Poerwå Lelånå dit gedeelte van Java bezocht, is door het doortrekken van den postweg van Soember-waroe tot Badjoel-mati in de geïsoleerde positie van Banjoe-wangi belangrijke verbetering gebracht.

die zich zelfs over kleinigheden uitstrekken, hier over te nemen; het zij genoeg aan te teekenen, dat onze reiziger hier een gevecht tusschen twee stieren en een harddraverij van runderen bijwoonde, en ten slotte voegt hij het volgende hierbij, dat, met het oog op hetgeen in andere Muzelmansche landen geschiedt, vooral merkwaardig is. »Hierbij voeg ik »het volgende verhaal, dat mij door de Javanen is medegedeeld. Men »spoorde mij aan voorzichtig te zijn om 's avonds niet uit te gaan, omdat »het vlak voor de feestdagen was. Op mijn vraag waarom men 's avonds »oppassen moest, werd mij geantwoord, dat het niets was; dat de Ma»dureezen de gewoonte hadden om, wanneer zij gewapend zijn, van den »eenentwintigsten af tot den nacht van het feest toe *), spoedig en dik»wijls gebruik te maken van hunne wapenen om iemand te dooden, »daar zij doodslag gedurende die tien dagen niet als zonde beschouwen »in de toekomstige wereld. Dientengevolge werden er vroeger gedurende »die tien dagen veel moorden gepleegd, doch tegenwoordig is het zoo »niet meer door de krachtige werking van de politie; maar er zijn nog »wel lieden die daaraan denken, vooral bij verslapping van de politie: »daarom is het goed om op zijn hoede te zijn. Ik luisterde naar die »waarschuwing omdat ik een vreemdeling was: of het waar is of niet, »weet ik niet goed, omdat ik alleen maar teruggeef hetgeen ik ge»hoord heb."

Poerwå Lelånå verlaat Basoeki, en bezoekt even weêr Probolinggo, om terstond naar de residentie Pasoeroewan te vertrekken, ten einde in de eerste plaats den berg Bråmå, in het district Tengger, een bezoek te brengen. Hoewel dit gebergte reeds dikwerf beschreven is, zoo geloof ik toch, dat in de beschrijving die onze reiziger van land en volk geeft, nog wel iets nieuws gevonden wordt; maar de groote uitgebreidheid van die beschrijving verhindert mij haar over te nemen. In het regentschap Malang bezoekt onze reiziger den schoonen waterval Bahoeng, de ruïnen van Singå-sari, de groote overblijfselen van de tjandji's bij Ngadisari, en het militair hospitaal, waarheen soldaten, die in eene drukkende luchtstreek lang ziek zijn geweest, gezonden worden tot herstel van gezondheid in deze aangename en koele lucht. In het achtentwintig honderd voeten boven de zee gelegene district Batoe is een koffie-pelmolen, waarvan de schrijver het volgende zegt: »ik ging den koffiemolen be»zichtigen, die aan Europeesche heeren behoort; de raderen zijn groot, »bijna even groot als die van een suikerfabriek, die ook door water »gedreven worden. De vrucht die gepeld moet worden, is het eigendom »van den geringen man en is Gouvernementskoffie. De bevolking, die de

*) Deze laatste tien dagen van de maand Ramelan worden door de Javanen met verschillende offeranden gevierd. Volgens den Islam staan de poorten van den hemel gedurende die geheêle maand open, zoodat ieder die in deze maand sterft, vrij entrée heeft.

»koffie in de tuinen plukt, brengt ze terstond naar den molen, terwijl »zij nog nat en in de schil is; de administrateur van den molen neemt »ze in ontvangst en laat ze pellen. Wanneer de schil er af is, wordt »de koffie aan den eigenaar teruggegeven, zoodat de bevolking geen »moeite heeft om ze te schillen. Wanneer de administrateur twee pikols »nat en in de schil ontvangen heeft, dan geeft hij één pikol zuiver »terug en het overschot is de winst van den administrateur. Het aan»deel in de koffie van dien heer wordt even als dat van de bevolking »aan het Gouvernement verkocht; jaarlijks levert het district Batoe zestig »duizend pikols koffie.'' Na nog eenige bijzonderheden, vooral in Malang, bezichtigd te hebben, keert onze reiziger naar Soerabaja terug, van waar hij echter weêr spoedig vertrekt naar Mådjå-kertå, om de groote en belangrijke waterwerken van dat regentschap in oogenschouw te nemen. In het district Mådjå-sari bezocht hij een zeer groote suikerfabriek van acht honderd bouws aanplant, waar de administrateur geen Chineezen voor den fabriekarbeid in dienst neemt, maar alleen Javanen gebruikt, die hij zelf onderricht gegeven heeft; de werkzaamheden en de resultaten van verkregen suiker staan niet achter bij de plaatsen, waar Chineezen werken. Een bezoek aan de ruïnen van Mådjå-pahit bleef natuurlijk ook niet achterwege, en de beschrijving die onze reiziger van die ruïnen geêft, is niet onbelangrijk, doch ik kan haar om de bekende reden niet overnemen.

De residentie Kediri ligt nu aan de beurt. Om zich een juist denkbeeld te vormen van hetgeen een Regent op Java als het summum bonum beschouwt, kan de volgende beschrijving van onzen reiziger dienen: »Toen de Regent, die door het Gouvernement verbannen is, het »bestuur in handen had, was alles een navolging van het bestuur van »den Soesoehoenan. Twee mantri's van het regentschap werden op het »ontbijtfeest, op de tien laatste dagen van de maand Ramelan *) of op »andere feestdagen tot boden op de wijze van de gandèks (herauten) »gebruikt, en op het ontbijtfeest werden, even als te Soerakårta, goe»noengans (bergjes rijst) rondgedragen en onder het volk verdeeld. »Wanneer de patih of andere ambtenaren van lageren rang voor den »regent wilden verschijnen, hielden zij stil bij de buitenpoort en ver»zochten dien mantri, den Radèn-adipati te gaan zeggen, dat er amb»tenaren waren die voor hem wilden verschijnen, waarop hun toege»staan werd binnen te komen. Binnen gekomen bleven zij staan onder »een sawo-boom vóór de pandåpå en kregen dan spoedig last om te »naderen, waarop zij, van de trappen van de pandåpå af tot in de

*) De maleman (1), waarover vroeger reeds gesproken is.

(1) De heer Keyser bedoelt de offers van de laatste dagen der maand Ramelan, door hem vermeld in de noot op blz. 19. Het ontbijtfeest wordt gevierd als de vastenmaand ten einde is.

»tegenwoordigheid van den Regent toe, op hun posteriora vooruit moesten »schuiven. Elken ochtend van tien tot twaalf moesten de ambtenaren »binnen komen, dat is, zij moesten allen onder den sawo-boom staan. »Zoolang de Radèn-adipati in de pandåpå zat, mocht geen ambtenaar of »bediende binnen de pandåpå bij hem komen, maar allen moesten onder »het geboomte blijven, behalve degeen dien hij wenschte te spreken; aan de»zen werd toegestaan te naderen. Eveneens mocht niemand in de pandåpå »overeind gaan, maar allen die ontboden waren of hem bedienden, moesten »op hun posteriora vooruitschuiven, behalve wanneer het regende of wan»neer er Europeanen waren; dan mochten de knechts van nabij bedienen.

»Deze Regent had ook srimpi's en bedåjå's (1) tot zijn vermaak, die »allen tot zijn familie behoorden: in het kort, alles werd gedaan naar »het voorbeeld van den Soesoehoenan."

De residentie Kediri wordt in alle richtingen doorkruist: de vele en schoone overblijfselen uit de oudheid worden bezocht en beschreven; de geloftebeelden van de dessa Gaprang worden beschouwd en er wordt beschreven hoe die beelden, een man en een vrouw, waarvan de man onbeschaamd is omdat hij toont dat hij geen vrouw is, door de bevolking worden vereerd, en waarop de Javaansche vrouwen, die bidden om kinderen te krijgen, gaan zitten; van de gamelan van Loedåjå, waarvoor elken vrijdag wierook wordt gebrand en die met borèh wordt besmeerd, en die alleen bij feestelijke gelegenheden wordt bespeeld, over dit alles wordt breedvoerig gesproken: er wordt melding gemaakt van de pakèl's en doerèn's (2) in de dessa Pakèl, die, in hooge oudheid geplant, groote en lekkere vruchten geven, waarvan sommige aan het dessahoofd, doch de meeste aan den Regent en den Controleur gezonden worden: en van dezelfde dessa wordt vermeld, dat er twee zeer groote zakken met oude kleederen van de Njahi Rårå Kidoel bewaard worden, die zeer geëerd zijn bij den inlander, omdat zij bewaakt en, bij het jaarlijksch onderzoek in de woning van het Districtshoofd of de kleederen nog voltallig zijn, begeleid worden door tijgers. Met de volgende opmerking wordt de beschrijving van Kediri besloten: »In de residentie Kediri, »althans in de Regentschappen Kediri, Berbeg, Toeloeng-agoeng (3) en »Blitar, zijn buitengewoon vele amfioenschuivers; jaarlijks betaalt de »amfioenpachter aan het Gouvernement niet veel minder dan een mil»lioen gulden. Slechts in het Regentschap Trenggalèk, zoo meent men, »zijn geen amfioenschuivers; daarom zijn in dit jaar 1864 *) daar alle

*) Dit is het jaar, waarin de reiziger zijn reis heeft opgeschreven, niet het jaar, waarin hij de reis gedaan heeft.

(1) Soorten van danseressen, waarover zie v. Hoëvell, Reis over Java, D. I, bl. 24.

(2) Pakèl, een soort van groote mangga; doerèn, Jav. voor doerian.

(3) Het regentschap hier Toeloeng-agoeng genoemd, heet eigenlijk Ngrowo, maar Toeloeng-agoeng is de naam der hoofdplaats.

»amfioenkitten door het Gouvernement ingetrokken en mag er geen am-»fioenverkooper komen. Ten gevolge daarvan ziet de bevolking van »Trenggalèk er zeer goed uit, zijn de dessa's welvarend, zijn de erven »schoon en zijn er weinig boosdoeners." Na het bezoek van Kediri, keert onze reiziger naar Soerabaja terug.

»Te Soerabaja blijft Poerwå Lelånå een poosje om zijn ouden leermeester te Sidå Sremå nogmaals te bezoeken, zijn familie, vrienden en bekenden te ontmoeten, en zijn eerbiedige hulde te brengen op de begraafplaats van den Soesoehoenan Ngampèl, die den Islam over Java verspreidde. »Deze begraafplaats," aldus verhaalt hij, »heet Ngampèl: »zij is slechts met een laag pleister bedekt en heeft geen koepel, omdat »de aldaar begravene dit verlangd heeft. Volgens de verklaring van den »sleutelbewaarder zijn er al tweemaal koepels over gemaakt, doch zijn »zij verbrand, omdat het in strijd was met dit verlangen. Aan het »voeteneinde is een kleine mesdjid opgericht voor de bewakers en bezoekers. »Toen ik uit de begraafplaats kwam, was er zulk een menigte bedelende »jongens, dat ik niet gaan kon, omdat die jongens mij van voren en »van achteren omringden; niet alleen bedelden zij, maar indien ik hun »niet spoedig genoeg iets gaf, trachtten zij het mij te ontweldigen, »zoodat ik veel geld gaf en toch bleven zij vechten; zelfs toen ik in »den wagen zat, werd ik nog vervolgd; dit bracht mij geheel van mijn »stuk; naar mijn gevoelen zal dit, indien de bestuurder niet tusschen »beiden komt, het getal van hen die daar hun hulde willen komen »betuigen, zeker verminderen."

Onze reiziger gaat nu naar Gresik, waar hij de begraafplaats van den Soesoehoenan Giri bezoekt, en ondergaat daar hetzelfde lot, zoo niet erger, van de bedelende jongens. Vermeldenswaardige bijzonderheden omtrent Gresik worden er slechts twee medegedeeld, ten eerste dat aan weêrskanten van den weg, van Soerabaja af, vischvijvers zijn, en ten tweede dat de inwoners van Gresik dagelijks slechts bandeng-visschen eten en zelfs bij het koffiedrinken met dien visch ontbijten, waardoor zij allen dikbuiken zouden zijn. Na nog een bezoek gebragt te hebben aan de begraafplaats van Soesoehoenan Dradjad in het regentschap Sedajoe, komt Poerwå Lelånå in de residentie Rembang.

In de eerste plaats wordt Toeban bezocht, dat vermaard is wegens zijn menigte kanångå-boomen en buitengewoon welriekende bloemen: de kleine schepen die verdwaald zijn en den geur van de kanångå's opmerken, weten zeker, dat zij in de zee van Toeban zijn gekomen, zoodat deze boomen den kleinen man tot baak dienen. Bij de bijzonderheden van deze plaats, zoo als de begraafplaats van Soesoehoenan Bonang, verschillende zoetwaterbronnen enz., behoeven wij niet stil te staan, maar wel bij hetgeen verhaald wordt over de reis van Toeban naar Rembang.

»'s Ochtends vertrok ik vandaar naar Rembang; langs dien geheelen weg »was het zooals buiten de stad Toeban, omdat de grond niet goed is; »er zijn wel goede dessa's, maar zij zijn weinig in getal: de meeste »menschen vinden hun levensonderhoud met visschen, omdat de residentie »langs het strand ligt. Dicht bij Rembang, omtrent acht palen van de »stad, zag ik een groot Chineesch kamp, dat ook genoemd wordt Lasem, »de stad der Chineezen. Ik hield daar stil, om het van binnen te bezich»tigen: inderdaad was ik zeer verwonderd over het groot getal Chi»neezen, waaronder velen die zeer rijk waren. Naar de menschen daar »verhalen, leven die rijke Chineezen van den verkoop van gesmokkeld »opium in andere regentschappen en residentiën, ja zelfs gaan er »velen meê naar Soerakarta. De aanvoer van opium in Lasem is »zeer gemakkelijk, omdat die Chineesche stad vlak aan zee en ver »van Rembang ligt; groote schepen kunnen daar niet of moeilijk anke»ren, omdat er veel riffen zijn en men er dus zeer moet oppassen. »Zeer dikwijls komen daar de Chineesche wangkangs uit Singapoera met »allerlei Chineesche handelswaren en deze brengen het opium ook mede. »Wanneer een wangkang 's nachts is aangekomen, komen er visschers»schuiten bij, die het opium overnemen en eenigszins ver van Lasem aan »land brengen, hetgeen zij overal kunnen doen, omdat de geheele resi»dentie aan het strand ligt. Degeen die het opium wegvoert, is een »Chinees of een Javaan die zoo goed als niets heeft, zoodat, wanneer »hij door de politie betrapt, voor het gerecht gebracht en veroor»deeld wordt, de aangehouden persoon den eigenaar niet kan aanwijzen »of noemen. Dit verhaal vertel ik slechts verder van anderen, maar »ik weet niet of het waar is of niet, omdat ik slechts ééne keer op »die plaats geweest en ik er niet lang gebleven ben." Van Lasem gaat de reis naar de dessa Dasoen, waar velerlei schepen gebouwd worden; toen onze reiziger daar was, liet het Gouvernement er vier oorlogschoeners bouwen en een Europeaan van Soerabaja een groot stoomschip; hij vond ze alle reeds klaar, behalve het inzetten van de masten en het koperen en verwen. Degenen die de schepen bouwen, zijn Europeesche particulieren: zij krijgen het hout en het koper voor de kiel van hen die den last tot bouwen geven, zoodat zij in den letterlijken zin de schepen slechts bouwen. Na dit bezoek komt de reiziger op de hoofdplaats Rembang, waarvan hij weinig bijzonderheden vermeldt, behalve dat er niemand dan de Resident paard en rijtuig houdt, omdat de verzorging van de paarden zeer veel moeilijkheden heeft, doordien er in de nabijheid van de stad geen gras is dat de paarden kunnen eten. Degeen die paarden houdt, moet het gras van de eenigszins hoog gelegen dessa's halen; want Rembang is te dicht aan zee en de grond geeft zoutige uitwasemingen.

Na Rembang komt de residentie Djapara, waarvan al de regentschappen bezocht en beschreven worden, en niet het minst het regentschap Koedoes; hij die weet welke naam onder den pseudoniem Poerwå Lelånå verborgen is, zal zich daarover misschien minder verwonderen. Het regentschap Djoewånå levert weinig belangrijks ter bezichtiging; de stad zelve is klein en leelijk. Alleen Saprapat is merkwaardig, omdat de Javanen die plaats met een religieus gevoel bezoeken; zij bevat eigenlijk niets dan eenige steenhoopen, die met borèh worden besmeerd en waarvoor wierook gebrand wordt; een menigte apen maken het de bezoekers lastig door hun pogingen om van hen eten te krijgen. Sommigen beschouwen die plaats als het graf van Kjahi Saprapat, anderen als de verblijfplaats van een geest Blòròng, die dikwijls rijkdommen geeft, omdat er te Djoewånå menschen zijn, die hun rijkdom van dien geest gekregen hebben. Daarna wordt het regentschap Pati bezocht, dat velerlei merkwaardigheden bezit, doch meest alles van minder belang en dus niet vermeldenswaardig: de stad zelve is fraai en heeft een van de schoonste Regentswoningen. Nu is het regentschap Koedoes aan de beurt, dat een groote menigte merkwaardigheden oplevert: de stad zelve bestaat uit een oude en een nieuwe stad, waarvan de oude het meest vermaard is door haar mesdjid, waarachter de begraafplaats van den Soesoehoenan Koedoes ligt. Deze plaats heeft een zekere vermaardheid van heiligheid, en niet onaardig is de opmerking, die onze reiziger daaromtrent maakt: »aangezien er vele mesdjids zijn, »zoo zijn er ook veel kaoems, kadji's (1) en santri's (verschillende soor»ten van priesters), maar daarentegen bestaat als tegenwicht, dat er »ook zeer veel dansmeiden zijn: ik noem ze veel omdat er tachtig zijn, »waarvoor door het Gouvernement een ziekenhuis en een Javaansche »doctor zijn bestemd; alle maandagochtend worden die dansmeiden door »den doctor onderzocht." Van veel belang is hetgeen medegedeeld wordt omtrent de ingezetenen van Koedoes: »Ik bezocht de woningen van de »kamponglieden en was verwonderd, dat de galerijen van die woningen »geheel uit planken bestonden, die van boven tot beneden uitgebeiteld »zijn met fijn en schoon lofwerk, waarachter goudpapier is gelegd, zoo»dat het lofwerk in het gezicht valt; niet maar een enkel huis is zóó, maar »de geheele kampong is aldus. De pleinen voor de huizen zijn zeer schoon; »en elk huis heeft een put met een steenen kom, waarin waderbang»visschen gehouden worden; naar ik denk houden alle menschen zeer groote »Chineesche hanen. — Onder de ingezetenen van Koedoes, die zeer schoone »huizen hebben, zijn er die geld en goed bezitten ter waarde van tachtig »duizend gulden; de menschen die tien duizend gulden bezitten, zijn zeer

(1) Javaansche schrijfwijze voor hadji's, d. i. bedevaartgangers naar Mekka.

»velen, omdat allen zeer rijk zijn door het drijven van handel. Het bepaalt »zich niet tot deze kampong, dat de huizen zeer schoon en de bewoners »rijk zijn, maar alle kampongs zijn zoo, doch in geen kampong zijn zij »in zulk een groot aantal bij elkander, als in die welke ik bezichtigde. — »Volgens de opgave mij door den schrijver van het District Koedoes verstrekt, »bedraagt het getal zielen in de kampongs tweeëntwintig duizend, waar- »van vierduizend Chineezen en achttienduizend Javanen. De mannen en »vrouwen verdienen hun kost met handeldrijven; de vrouwen venten »koopwaren rond in de stad en op de nabij gelegen markten; de mannen »gaan in den vreemde. In elke hoofdplaats of stad van Java vindt men »menschen van Koedoes om handel te drijven; eerst na één of twee jaren »afwezigheid keeren zij naar hun woning terug, en een half jaar later »gaan zij weêr uit; daarmede houden zij niet op totdat zij rijk zijn, »en dan bouwen zij zich een schoon huis en gaan niet meer uit, maar »brengen hun geld in de wandeling." Daarna komt het regentschap Djapara aan de beurt, waarvan de stad de oudste stad der Europeanen is, omdat zij gebouwd is door de Europeanen die het eerst op Java kwamen; vele bijzonderheden, voor ons niet vermeldenswaardig, worden medegedeeld, niet allen met het doel om den lof van Djapara te verhoogen.

Na de residentie Djapara doorreisd te hebben gaat onze reiziger naar Demak, en bezoekt de dikwerf reeds beschrevene begraafplaats van den Sultan Demak en de moskee, nadat zij gerepareerd is. Hoewel deze beschrijving eenige nieuwe bijzonderheden omtrent deze twee gewijde plaatsen doet kennen, is zij te lang om hier overgenomen te worden. Een bezoek te Kadilangoe aan de begraafplaats van Soesoehoenan Kalidjågå geeft niet veel meer merkwaardigs dan andere dergelijke plaatsen.

»Daar er in de stad Demak voor mij niets meer te zien was," aldus »besluit de schrijver zijn tweede reis, »en ik al lang mijn reis gerekt »had, zoo ging ik naar Samarang, dat slechts drie poststations van »Demak verwijderd is. Ik overnachtte daar en ging terstond naar huis »te Salatiga terug."

(*Wordt vervolgd.*)

DE VOOR- EN NADEELEN VAN DE HEERSCHAPPIJ VAN BRITTEN EN NEDERLANDERS IN INDIË.

I.

Met belangstelling zal men ongetwijfeld kennis hebben genomen van het overzicht dat de heer Steyn Parvé, in ons vorig nummer, medegedeeld heeft van de strekking en de hoofdpunten van de correspondentie, tusschen de voornaamste Britsch-Indische autoriteiten gevoerd over de betrekkelijke voor- en nadeelen der Britsche heerschappij over oostersche volkeren, vergeleken met die van inlandsche besturen. De schrijver heeft een zeer onzijdig standpunt ingenomen en zijn opstel getuigt van groote welwillendheid jegens den conservatieven minister lord Cranborne, wiens kortstondig bestuur tot de bedoelde correspondentie aanleiding gaf, en wiens voornaamste daad, zooals de heer S. P. zelf erkent, »bij de Britsch-Indische ambtenaren, zoowel in de kolonie als in Engeland, algemeen afkeuring vond."

Natuurlijk wekte het overzicht bij ons den lust op om nader kennis te maken met de geheele correspondentie. Die bundel, zoo merkwaardig van inhoud, werd ook van andere zijde onder onze aandacht gebracht. En die kennismaking heeft ons geleid tot eene nadere overweging, inzonderheid van de vraag, in hoeverre de beschouwingen in de correspondentie vervat, op onze eigen koloniale toestanden toepasselijk zijn: een punt waaromtrent de heer Steyn Parvé slechts enkele vingerwijzingen heeft gegeven. Naar aanleiding dier overweging stellen wij ons voor, onze lezers opmerkzaam te maken op de hoofdpunten van overeenkomst en verschil tusschen Britten en Nederlanders, als koloniseerende volkeren.

Een merkwaardig en alles beheerschend punt van overeenkomst bestaat in den toestand van Groot-Brittanje en Nederland. Beide westersche natiën hebben, aanvankelijk met bloot mercantiele doeleinden en door middel van gepriviligieerde handelslichamen, een rijk in het Oosten verkregen, dat in uitgestrektheid en zielental ontzaglijke proportiën heeft

in vergelijking met beider gebied in Europa. Beide volken beheerschen, met een nietig getal ambtenaren en een relatief klein leger, tal van staten en volkeren, die in kleur, taal, godsdienst, zeden en gewoonten van hen verschillen. De oudheid alleen levert voorbeelden van soortgelijke dominatie op; maar toch blijft het onderscheid ook met deze opmerkelijk, omdat hier zelfs het klimaat der onderworpen landen zoo geheel van dat der heerschappij oefenende afwijkt en de overheerschers zich in den regel niet met de overheerschte volkeren vermengen.

Maar hierbij, zouden wij geneigd zijn te beweren, houdt ook in den tegenwoordigen toestand, ondanks velerlei ondergeschikte punten van gelijkenis of aanraking, de overeenkomst op. Britsch-Indië en Nederlandsch-Indië, Britten en Nederlanders, doel en middelen van het regeerstelsel, verschillen in hooge mate.

Beide staten oefenen in het Oosten eene onmetelijke heerschappij, Engeland hoofdzakelijk op het vasteland, wij in den Archipel. In zooverre bestaat weder overeenkomst in aard en karakter, dat, behalve het ruime gebied, onmiddellijk aan het Europeesch bestuur onderworpen, een tal van inlandsche vorsten hunne staten onder Britschen of Nederlandschen invloed besturen en Engeland of Nederland als leenheer erkennen, of, zoo zij al hunne onafhankelijkheid behouden hebben en hun land naar hunne eigene inzichten regeeren, toch aan den westerschen staat eenige schatting opbrengen of tegenover hem verbindtenissen hebben aangegaan. In de beide laatste gevallen oefenen de westersche begrippen toch altijd meerderen of minderen invloed uit. De Britsch-Indische bezittingen enclaveeren of grenzen aan de Cis-Sutlej- en Rajpootstaten, het gebied van Scinde, Holkar en Baroda en andere gewesten, die in naam of inderdaad als onafhankelijke vorstendommen bestaan. Nederland staat tot vele inlandsche staten, die niet onder ons rechtstreeksch bestuur gebracht zijn, in soortgelijke betrekking. Wie den bundel tractaten met inlandsche vorsten inziet, laatstelijk in 1866 aan de Staten-Generaal overgelegd, kan zich onmiddellijk overtuigen dat hier hetzelfde verschil van verhouding wordt aangetroffen. De Sultan van Batjan verklaart bijv., dat zijn rijk en onderhoorigheden een gedeelte van Nederlandsch-Indië uitmaken; hij erkent ten volle onze oppermacht en souvereiniteit, zoodat wij op het bestuur invloed kunnen uitoefenen en in menig opzicht inmenging in de inwendige aangelegenheden geoorloofd is. Tal van andere vorsten hebben zich aan onze erkenning in zake van troonsopvolging onderworpen. Andere inlandsche vorsten hebben zich blootelijk tot het nakomen van zekere verplichtingen verbonden, hetzij jegens Nederland als suzerein, hetzij jegens hunne eigene onderdanen, meestal ten doel hebbende een goed bestuur te bevorderen. Zelfs op Java, in het centrum van onze macht, hebben inlandsche vorsten eene zekere mate van zelfbestuur

over hun gebied behouden. De toestand is dezelfde op alle eilanden van den Indischen archipel, waarheen wij ook het oog wenden.

Intusschen zouden wij hemelsbreed verschil kunnen aanwijzen zoowel tusschen de volkeren rechtstreeks onder Britsch of Nederlandsch bestuur, als tusschen de volkstammen en nationaliteiten, die den meer verwijderden invloed dier westersche mogendheden ondervinden. Wij wijzen alleen hierop. In Britsch Indië bestaat de bevolking, eenige onbeschaafde heidensche stammen daargelaten, geheel uit vurige belijders òf van den Islam òf van het Brahmanisme, in Achter-Indië ook van het Boedhaïsme, terwijl de instellingen van die godsdiensten geheel in het volksleven ingeweven zijn. Het kastewezen, met al zijne sociale gevolgen en belemmeringen, leeft er in volle kracht. In Nederlandsch Indië daarentegen belijdt de bevolking in het algemeen òf een ruw heidendom òf den Islam. De leer van Mohammed domineert in naam; maar zij heeft onder de groote massa van hare aanhangers geene zeer diepe wortelen geschoten. Reeds dadelijk volgt daaruit, dat de zaak der Britsch-Indische regeering aan de eene zijde door godsdienstig fanatisme veel bezwarender wordt gemaakt, maar wij op onze beurt tegenover tal van volkstammen staan, die een minderen trap van beschaving bereikt hebben.

Elke vergelijking tusschen zoo heterogene bestanddeelen gaat voorzeker mank. Evenwel bestaan onloochenbare punten van affiniteit en kunnen de beide koloniale mogendheden uit de wederkeerige toestanden menige nuttige les putten.

Evenals ten opzichte van Britsch-Indië hebben wij ten aanzien van Nederlandsch-Indië dikwijls de klacht hooren uiten, dat de Indische autoriteiten steeds naar uitbreiding van gezag streven, ofschoon de krachten der westersche overheerschers reeds ontoereikend zijn om de volkeren onder hun gebied naar behooren te besturen. Velen hebben met ons eene andere meening voorgestaan. Niet enkel de zucht tot overheersching of strijdlust dringt tot nieuwe annexiën. Wanneer eenmaal een westersch gezag in oostersche landen gevestigd is, bestaat er een onvermijdelijke drang om voort te schrijden. Geene voorschriften, geene declamatiën, geen zucht tot bezuiniging baten: men moge een tijdlang den stroom stuiten, hij breekt ten slotte weder door. Waarom? Ligt de verklaring van dit verschijnsel in den overmoed van den sterkere tegenover de zwakheid van den oosterschen staat? Reeds daarin alleen zou een bewijs zijn gelegen voor de moreele minderheid van elk oostersch regeerstelsel; want het zou dan blijken dat dit op geene genoegzaam soliede grondslagen rust om zich staande te houden. Veeleer echter noopt, naar onze zienswijze, zucht tot zelfbehoud Britten en Nederlanders tot uitbreiding van gezag, ook dan wanneer de autoriteiten dit inderdaad geheel anders verlangen. En daarbij komen nog, ofschoon dit niet altijd

met duidelijk bewustzijn wordt erkend, de eischen der humaniteit zelve. De verklaring is vervat in het woord van van Hoëvell: »elk westersch bestuur, hoe slecht ook, is beter dan een oostersch regeerstelsel."

Vandaar dat wij de vraag, door den Britschen onderkoning ter beantwoording gesteld, op zich zelve reeds minder juist geformuleerd achten, daargelaten nog dat hij vooraf de richting aangaf, waarin hij een antwoord meende te mogen tegemoet zien. De *public spirit*, den Brit eigen, komt op de meest loffelijke wijze in de gevoerde correspondentie uit, en wij sluiten ons daaromtrent aan bij de hulde, door den heer Steyn Parvé, in navolging van de Engelsche pers, naar waarheid aan dien bundel toegezwaaid. De stelling van lord Cranborne berustte op eene valsche premisse. Hij beweerde, niet alleen dat het Engelsche stelsel gebreken heeft — en wie zou dat loochenen? — maar dat het gebreken heeft die eene zoo sterke schaduwzijde opleveren, dat het bestuur van oostersche vorsten daartegenover geenszins eene algeheele en onvoorwaardelijke veroordeeling, ja zelfs wellicht de voorkeur verdient. De Engelsche staatsman verdedigde, dit zeggende, eene met warmte gelaakte regeeringsdaad, het teruggeven van den staat Mysore aan den inlandschen vorst. Maar hij zag dit feit voorbij, dat de min of meer onafhankelijke vorsten in Britsch-Indië — en dit geldt ook van die in Nederlandsch-Indië in dezelfde mate — zich niet kunnen onttrekken aan den invloed van westersche beginselen, en dat hun bestuur alleen dan somtijds door hunne onderdanen gezegend wordt, wanneer het bij de sympathie die de bevolking natuurlijk voor hare eigene nationale regeering gevoelt, tevens die veiligheid van persoon en goed verschaft, die de inlandsche regent slechts verschaffen kon door zijn bestuur op de Europeesche leest te schoeien. Maar dan nog hangt zoodanige toestand af van het leven van één man, den verlichten vorst of zijn eersten minister; treedt hij van het tooneel, dan geraakt alles weder op losse schroeven.

Men werpe toch een blik in de geschiedboeken van vroegere tijden en men zal de oostersche staten in hunne dagen van bloei en luister kunnen beoordeelen. Zijn niet de Britten de eersten geweest om de *suttee* en den kindermoord uit te roeien? Zou de zeeroof niet weliger in onze bezittingen tieren, zoo niet de vloten der westersche staten de zeeën doorkruisten? Werden niet nog voor korten tijd op Sumatra's Oostkust, alvorens wij er ons gezag vestigden, de menschen als slaven verkocht? Maar wij behoeven daarbij niet stil te staan. De heer R. H. Davies, chief-commissioner in Oudh, beschrijft in zijn brief van 16 Juli 1867 het karakter van een oostersch bestuur terecht aldus:

»De eenvoud van een oostersch bestuur is de eenvoud van onbeperkt despotisme. Bestond er eenige waarborg voor een goed bestuur, dan

zouden de moeilijkheden en bezwaren, verbonden aan het scheppen van kunstmatige grenzen in een land waarvan de geographische grens door de natuur getrokken is, zeer verminderen. Maar zulk een waarborg bestaat niet. Wij mogen misschien Cashmire als een kleinen modelstaat onder inlandsch bestuur beschouwen. Hier regelt de Maharadja, bijgestaan door zijne *djoeans*, Jawala Sahai en Kirparam, alles naar zijne eigene inzichten. De landbouwers zien hun grondbezit vrij wel geëerbiedigd; maar de eischen die aan den landman gesteld worden, zijn onbegrensd. Hij kan onmogelijk tot kapitaalvorming geraken. De loonen der shawlwevers worden op hoog gezag vastgesteld. De prijzen van de rijst worden naar willekeur bepaald in de staats-pakhuizen, waar zij als grondbelasting wordt geleverd. De Maharadja en zijne hoofdambtenaren drijven allen handel. Hooge in- en uitvoerrechten, waarvan zij alleen uitgezonderd zijn, worden aan de grenzen en dikwijls aan de poorten der steden geheven. In één woord, men kan zeggen dat geene gelegenheid wordt verzuimd om het volk geld af te persen. En hoe wordt dat besteed? Voornamelijk aan een leger dat slechts tot staatsie dient, en tot voldoening aan elke luim van den vorst; of het wordt in eene geheime schatkamer geborgen, in afwachting van toekomende gebeurtenissen. De Maharadja is echter intelligent en regeert naar zijne begrippen. Ik wensch geen woord te zeggen, dat hem onaangenaam kan zijn. Maar ik begrijp niet hoe zulk een gouvernement eenig voordeel boven het onze zou kunnen hebben om eene ramp, zooals hongersnood, te bekampen. Mocht elders hongersnood ontstaan, dan zou hij waarschijnlijk den uitvoer uit zijn land verbieden, zooals, naar ik meen, in 1861 is geschied; want inlandsche regeeringen zijn maar al te gretig om prijzen te bepalen en dus het vervoer van levensbehoeften te beperken.''

Verder zegt hij: »Een Radja in een zilveren *howdah*, door waaiers van fazantenvederen verkoeld wordende, gevolgd door een trein rijk geharnaste olifanten, is ongetwijfeld een aangenaam schouwpel voor den *ryot*. Maar als hij zijn suikerriet niet mag snijden zonder daarvoor te betalen of wanneer hij als koeli wordt geprest, moet elke illusie spoedig verdwijnen. Alles hangt af van den Radja zelven en zijn karakter, nog meer van zijne beambten, en het is eene onloochenbare waarheid dat de slechten talrijker zijn dan de goeden, terwijl allen de middeleeuwsche leer toegedaan zijn: »le peuple est taillable et corvéable à merci.''

De Engelsche ambtenaar spreekt van een »intelligent'' vorst. Maar men weet welke onlusten in een inlandschen staat de troonsopvolging menigmaal medebrengt. Elke zoon van den vorst aspireert naar den troon. De troepen, tot vertoon onderhouden, steunen den eenen of anderen pretendent of verheffen hun aanvoerder tot het gezag. Moham-

medanen en Maratten, Sikhs en Hindoes, iedere volkstam was vroeger steeds gereed tot een oorlog tegen een nabuur, zooals de Dajak of Alfoer in onze bezittingen tot een sneltocht bereid waren. Machtige landheeren beoorloogden elkander en vertoonden hetzelfde treurspel dat de baronnen en ridders in de middeleeuwen in Europa opvoerden. De troon was bestemd voor den sterkste of den listigste. Hoe kon bij zulk een staat van zaken veiligheid van leven of goed bestaan? Rijkdom verschafte macht en genot, maar juist dit lokte tot rooverijen uit. De landbouwende stand had geen of een onzeker bezit. Krijgslieden en priesters werden als tot eene hoogere kaste behoorende beschouwd. De boer, wiens hut verbrand werd, wiens buffel werd weggevoerd, wiens geringe voorraad rijst vernield of geroofd werd, troostte zich echter met het vooruitzicht dat hij morgen hetzelfde aan een ander zou doen en dat ook vorsten uit zijn stand waren opgerezen. Die vorsten bezoldigden hunne voornaamste dienaren met gronden en wezen hun, — ook op Java, — geheele landstreken aan om de inkomsten daarvan te trekken. Maar morgen viel zulk een hooggeplaatst man in ongenade of schonk de vorst zijn goed aan een ander. Het recht was onzeker en bestond dikwijls alleen in den wil van den souverein. En wanneer al eens een wijs en verstandig vorst een groot rijk vestigde en zijne onderdanen gelukkig wilde maken, was zijn dood dan niet veelal het sein tot verstoring van het goede dat hij gewrocht had, of het begin van een nieuw tijdvak van wanbestuur? Zoo was het op het vasteland; zoo ging het ook in den Archipel toe. Heerscht daar vrede en rust ook in inlandsche staten, dan is dit te wijten aan den invloed van het Europeesch bestuur en aan zijne kracht.

Wanneer nu eenmaal een westersch bestuur gevestigd is, moet het onlusten en verwarring in de inlandsche staten onder zijn protectoraat voorkomen of stuiten, wil het die niet tot zijn eigen gebied zien overslaan en zelf noodlottige gevolgen van het wanbestuur zijner naburen ondervinden. En daar dezelfde oorzaken blijven voortwerken, leidt eene aanvankelijk geringe inmenging tot steeds toenemende bemoeienis en eindelijk doorgaans tot annexie. De steeds zich op nieuw openbarende gebreken van een oostersch regeerstelsel ondermijnen ten slotte den inlandschen staat en nopen den westerschen suzerein tot krachtdadige tusschenkomst. Heeft de politiek van Engeland, die tegen uitbreiding van gezag in Indië gekeerd is, telkens hernieuwde annexie kunnen voorkomen? Hebben de kreten tegen uitbreiding van gezag in de Buitenbezittingen in ons land kunnen baten en heeft niet de dringende noodzakelijkheid zelfs den heer Hasselman genoopt, nog bij de begrooting voor 1868 het inlandsche rijk van Lingga-Riouw onder ons direct bestuur te brengen? Welke waren de redenen? De memorie van beantwoording tot de begrooting spreekt van het wanbestuur en de machte-

loosheid der vorsten van dat rijk; van het onttrekken der aanzienlijke, door de Regeering toegestane jaarlijksche uitgaven aan het doel, waarvoor zij bestemd zijn, namelijk: tot handhaving van veiligheid van personen en goederen aldaar van het gemis van andere middelen van toezicht en bedwang van bestuurswege. Bij zulk een toestand en het toestroomen van vele Oostersche vreemdelingen, Chineezen uit den minderen stand, werd »spoedige en krachtige tusschenkomst" gevorderd, »als eenig afdoend middel om niet van kwaad tot erger te vervallen."

Gelijke oorzaken brachten vroeger gelijke gevolgen voort.

In de memorie van Raffles van 11 Februari 1814 leest men omtrent Bantam het volgende (1):

»Bij de verovering van Java waren de uitgebreide streken van die vruchtbare provincie in handen van een rebel; de ingezetenen waren in staat van oproer; algemeen verzet, regeeringloosheid en wantrouwen hadden gedurende vele voorafgegane jaren onafgebroken geheerscht. Elk denkbeeld om ten behoeve van het Gouvernement eene inkomst te heffen, was opgegeven; het Europeesch gezag te handhaven en de rust te herstellen, gaf werk genoeg: aan financiëel voordeel kon niet worden gedacht. Als een gevolg van de met den Sultan getroffen schikking, daarheen strekkende dat het Gouvernement het rechtstreeksch bestuur van het land zou in handen hebben, werd eene landhuur en een inkomstenstelsel voor één jaar ingevoerd. Voor het jaar 1814 was eene belangrijke vermeerdering verkregen; de landelijke inkomsten der residentie bedroegen toen 100,000 ropijen. Overal was de rust hersteld en nam het vertrouwen dagelijks toe; men verwachtte dat, in een niet verwijderd tijdperk, dit uitgestrekte en kostbare land, eenmaal het rijkste van Java, maar onlangs nog een woestenij, door de plaats gehad hebbende verandering, eene inkomst zou opleveren, geëvenredigd aan die, welke getrokken werd van andere landstreken van het eiland, van gelijke uitgestrektheid en bevolking."

Omtrent Cheribon zeide hij: »Dit land werd almede bevonden in staat van oproer en verwarring. Een vermetele dweeper had, gedurende langen tijd, de oproervaan geheven, met bespotting van de macht der Europeanen en van het gezag der twee Sultans. De ingezetenen, die geen belang hadden bij de handhaving van den vrede, omdat de vruchten van den arbeid niet aan de nijverheid werden verzekerd, schaarden zich, in aanzienlijken getale, om zijn standaard, en eerst nadat die dweeper gevat was, kon de rust worden hersteld."

De schrijver van den *Blik op het bestuur van N. I. onder den G. G. van den Bosch* zegt op blz. 62 van zijn werk (2):

---

(1) Van Deventer, Augustus-nummer 1864, blz. 144.

(2) Van Deventer, October-nummer 1864, blz. 283—84.

»De residentie Cheribon, weleer het koningrijk van dien naam, was, tot aan de komst der Engelschen op Java, onder het eigen gezag der inlandsche sultans verbleven; zware contingenten van producten tegen lage prijzen en recognititiën waren de voordeelen, welke onder het vroeger bestuur genoten werden. De binnenlanden waren meestal, dorpsgewijze, van lieverlede in handen van Chineesche huurders of pachters overgegaan, welke de bevolking onderdrukten en van hare eigendommen beroofden. Onophoudelijke onlusten en wederzijdsche verbittering tusschen de opperste of gedelegeerde macht en die bevolking, waren aan de orde van den dag; deze laatste toch had geen belang bij rust of vrede, wijl de vruchten van den arbeid niet het eigendom van den nijveren landman waren, maar gedeeltelijk als contingent aan de Oost-Indische Compagnie of het Hollandsche gouvernement, en gedeeltelijk aan de Chineesche pachters moesten worden afgestaan. Wanneer de rust al weder hersteld werd, was zulks van geen langen duur, daar de oorspronkelijke bezitters der velden, op de afgekondigde amnestiën, uit het gebergte terugkwamen, om van hunne voorvaderlijke akkers bezit te nemen, welke thans in handen van Chineezen waren overgegaan; en zoodoende ontstonden op nieuw twist, verwarring en oorlog, die de zoogenaamde muitzieke Cheribonners andermaal met verdelging bedreigden."

Hoe was de toestand in de vorstenlanden die ons in 1830 werden afgestaan?

»Langdurige ondervinding, vooral die van den Javaschen oorlog, had geleerd, dat de gedeelten der vorstenlanden welke ver van de zetels der vorsten gelegen waren, gebrekkig werden bestuurd. Het gezag der vorsten werd dáár alom miskend; de verschuldigde belastingen bleven er grootendeels onvoldaan. De ingezetenen, aan de willekeur der hoofden overgelaten, genoten noch veiligheid, noch bescherming; zij zagen hunne personen en de vruchten van hun arbeid ter beschikking gesteld van de verkwisting en schraapzucht hunner gebieders, en verlieten dikwijls in grooten getale hunne dessa's en vruchtbare velden, om de ondragelijke onderdrukking te ontvluchten.

»Als noodwendig gevolg hiervan waren de hier bedoelde afgelegen landen van de middelen verstoken, om de eenmaal verstoorde rust te herstellen, of kwaadwilligen en oproermakers te beteugelen, die, wel verre van de verdiende straf te ondergaan, veelal hulp en bijstand vonden bij de ontevreden en onderdrukte bevolking, welke niets te verliezen, maar van verandering in de omstandigheden alles te wachten had.

»Het belang van het Gouvernement, zoowel als dat der Vorsten zelven, vorderde dat aan dien onhoudbaren staat van zaken een einde kwam. Den Vorsten moest het genot van alle inkomsten verzekerd en het

Gouvernement moest tegen nieuwe onlusten gewaarborgd worden" (1). Op deze gronden werden met de Vorsten nadere overeenkomsten gesloten, waarbij ruiling en betere afscheiding van gebied plaats had.

Menigmaal zijn Britten en Nederlanders in het bezit van streken gekomen, die zij zich genoodzaakt achtten in te lijven, maar die zij liever hadden willen missen, daar zij ze, aanvankelijk althans, als lastposten moesten beschouwen.

Onttrek nu Britsch en Nederlandsch Indië aan het Europeesch gezag; neem aan, dat beiden hunne heerschappij zouden willen opgeven; zou dan niet eene reeks van oorlogen, verwarring en verwoesting ontstaan, die al de kiemen van het goede zou vernietigen die gelegd zijn? Zouden die landen in langen tijd tot rust en welvaart komen? Aangenomen dat ons gezag op geene betere aanspraken rust dan dat van eene rooverbende op de spelonk waarin zij huist, of op den buit daar verborgen, dan nog maakt de feitelijke toestand terugkeer tot in een ver verwijderd en nog niet aan te wijzen toekomst onmogelijk, en zien wij ons verplicht onze taak, des noodig met uitbreiding van ons gebied binnen onzen kring, ook verder te vervullen. Maar eene geheel andere vraag, dan lord Cranborne stelde, is deze: vervullen wij onze taak naar behooren?

De Britsche staatsman heeft Mysore aan een inlandsch bestuur teruggegeven. Over de wijsheid van die daad zal de toekomst uitspraak doen. De luit.-kolonel Clerk, commissaris in Mysore, die lord Cranborne in zooverre ondersteunt, dat hij het volk niet gelukkiger acht onder Britsch dan onder inlandsch bestuur, verklaart: dat sir Mark Cubbon het land, onder zijn tijdelijk bestuur, »tot een trap van erkenden en snel toenemenden voorspoed bracht;" zijn opvolger zette zijne taak voort en »Mysore geniet thans eene mate van welvaart, zooals niemand in 1831 had durven voorspellen."

Hij geeft de redenen op, en daarop komen wij terug, waarom de bevolking desniettemin een inlandsch bestuur zou verkiezen, maar constateert: »dat Mysore in een ellendigen toestand verkeerde, toen het Britsche gouvernement het bestuur des lands overnam; dat het onder ons toezicht belangrijk in bloei en welvaart is toegenomen, dit zou alleen een dwaas durven ontkennen." Thans is daarvoor een inlandsch bestuur in de plaats getreden. Nu zal een van twee, naar wij durven voorspellen, gebeuren: de Maharadja zal òf souverein in naam zijn en zich tevreden stellen met het verteren van de inkomsten van zijn rijk, dat onder toezicht van den Britschen resident naar de eenmaal gelegde grondslagen en westersche begrippen zal worden bestuurd; òf, zoo hij zelf al met wijsheid bestuurt, zullen de instabiliteit en de organieke gebreken van

(1) Van Deventer, Bijdragen. Zie ons Juni-nummer 1865, blz. 890—91.

elk oostersch bestuur in een volgend geslacht weder te voorschijn komen. Wij durven dus als zeker aannemen, dat bij inlandsch zelfbestuur, zonder bemoeienis van de Britten, het land op nieuw in zulk een toestand zal geraken, dat de Engelschen ten slotte tusschenbeide zullen moeten komen, om aan de verwarring in hun eigen belang een einde te maken. De toekomst zal doen zien of wij ons vergissen.

Toch komt ons, wij herzeggen het, de vraag, door Sir John Lawrence gesteld, vreemd voor. Het kan door feiten en cijfers aangetoond worden, dat een volk in den loop van zekeren tijd »welvarender" is geworden. Maar het tweede gedeelte van het door hem gestelde vraagstuk: of de groote massa »onloochenbaar (*sua si bona norint*) *gelukkiger* is onder Britsch dan onder inlandsch bestuur," is uiterst onbepaald en opent een wijd veld voor speculatieve en philosophische beschouwingen. Zelden zullen twee menschen het volkomen eens zijn over hetgeen zij als een geluksstaat beschouwen. »Wie kan dat beantwoorden?" vraagt de heer Davies. »In de noordwestelijke provinciën leven 30 millioen menschen; wij kunnen zeggen dat de Soedra's, die 18 millioen zielen tellen, vroeger als grondslaven werden behandeld en nooit eenige bsscherming van eenig ander gouvernement hebben genoten. Wat wij voor hen konden doen, was: wegruiming van alle belemmeringen, die hunne welvaart in den weg stonden. Bovendien mogen wij zeggen, dat zij naar hun zin behandeld worden; want de groote massa bestaat uit landbouwers, die boven alles aan hunne gronden en aan hun dorp gehecht zijn, en hun bezit is voor goed verzekerd. Ongetwijfeld staan zij in ontwikkeling ten achteren, maar mij is geenerlei plan bekend om hen naar 't Anglo-Saksische model te hervormen." Ook de hoogere standen worden billijk behandeld, zegt hij, al mogen zij het volk niet meer verdrukken; zij genieten veiligheid van eigendom en persoon, kunnen zich gemakkelijk door het geheele land bewegen, zijn in het genot gebleven van hun sociaal overwicht, en op hunne uitgestrekte grondbezittingen rust slecht eene geringe belastiug. Wat kan een Gouvernement meer voor allen doen? Maar zijn de menschen gelukkig? Dat blijft eene moeilijke vraag. Daaromtrent zijn wij het geheel met den heer Davies eens.

Wat men met gerustheid mag aannemen en door talrijke feiten bewezen wordt, is, dat de bevolking van Britsch-Indië welvarender is geworden en dat de massa zich in wezenlijken voorspoed verheugt. Dat in Orissa een hongersnood plaats had, bewijst niets daartegen. De ligging van dat land heeft medegewerkt om het nemen van tijdige maatregelen te beletten. Zou een inlandsch bestuur beter zorg hebben gedragen voor zijne onderdanen? Was hongersnood vroeger in Britsch-Indië niet meer algemeen en keerde hij niet telkens terug? Wij zullen

de schaduwzijden van het Britsche bestuur in geen opzicht verkleinen. Maar dat de welvaart in het algemeen onder dat regeerstelsel toeneemt, is onloochenbaar. Onder de talrijke gegevens die de gevoerde correspondentie oplevert, wijzen wij op de volgende voor eene vergelijking tusschen Britsch en inlandsch bestuur gewichtige feiten.

In 1826 zegt kolonel A. Fytche, hoofdcommissaris in Britsch Birmah, werden de provinciën Arrakan en Tenasserim geannexeerd. Zij maakten het minst productieve gedeelte van het koningrijk Ava uit; de Koning behield het noordelijke gedeelte des rijks en de belangrijke provincie Pegu, met de kostbare omstreken van Rangoen, de eenige stapelplaats van den vreemden handel. Pegu was gelegen tusschen de nieuwe Britsche bezittingen, en daar die landstreek rijker en beter genaakbaar was, zouden de Britsche bezittingen bij slechter bestuur spoedig geheel ontvolkt zijn geworden; want in het Oosten is eb of vloed in het bevolkingscijfer het beste bewijs van voor- of achteruitgang des lands. Arrakan en Tenasserim waren toch reeds zoo weinig bevolkt en improductief, dat het Britsche bestuur ernstig overwoog of men die provinciën niet aan Birmah zou teruggeven.

In 1826 telde Arrakan, op 18,630 vierk. Eng. mijlen, 100,000 inlandsche bewoners. In 1835 was het bevolkingscijfer 211,536, waaronder niet meer dan 6000 vreemdelingen. In 1845 telde men 309,608 bewoners en in 1855 wel niet meer dan 366,310, maar in 1852 was Pegu eene Britsche provincie geworden.

In Tenasserim telde men in 1829, op 28,000 vierk. Eng. mijlen, iets meer dan 70,000 bewoners. In 1835 was dit cijfer tot 84,917, in 1845 tot 127,455 en in 1855 tot 213,692 zielen geklommen.

Arrakan bracht in 1826 aan belastingen £ 23,225 op; in 1835 waren de opbrengsten gestegen tot £ 52,832, in 1845 tot £ 68,455 en in 1855 tot £ 127,729. De grondbelasting werd van bebouwde gronden geheven in 1830 over 66,227 acres, in 1835 over 133,952 acres, in 1845 over 233,769 acres en in 1855 over 353,885 acres, terwijl de waarde van den handel in dat jaar £ 1,876,998 bedroeg.

In Tenasserim brachten de inkomsten in het eerste jaar slechts £ 2,676 op. In 1835—36 steeg dit tot £ 33,953, in 1845—46 tot £ 52,525, in 1855—56 tot £ 83,300, terwijl de waarde van den handel £ 836,305 vertegenwoordigde. De bebouwde gronden werden niet naar de oppervlakte belast vóór het jaar 1843; de eerste opgaven uit dien tijd loopen over 100,675 acres, deze uitgestrektheid bedroeg in 1845 119,869 acres en in 1855—56 181,681 acres.

Van 1826 tot 1852 grensden deze provinciën, over eene uitgestrektheid van 800 Eng. mijlen, aan het Birmahsche grondgebied; de bevolking kon in het Britsch gebied overal vrij komen en gaan, terwijl de autoriteiten

van Birmah gestrenge maatregelen namen om emigratie te beletten. Dit baatte weinig. Terwijl die provinciën geene enkele belangrijke haven hadden en daardoor van het algemeen handelsverkeer waren verstoken, ontstond uit een visscherdorp de stad Maulmain, met 60,000 zielen, terwijl de bevolking van Akyab, in Arrakan, tot 20,000 zielen steeg.

In 1852 verkregen de Britten Pegu, met ongeveer 500,000 zielen en eene uitgebreidheid van 33,400 vierkante Eng. mijlen. In 1855 reeds telde men daar 631,640 bewoners. In 1865 telde Pegu, met eene grenslinie waarlangs de bewoners zich vrij naar Birmah mochten bewegen, maar die aan de andere zijde bewaakt werd, 1,350,989 bewoners. Men mag de immigratie in 10 jaren tijds op 561,439 zielen stellen. Daarentegen steeg de bevolking van Arrakan in dat tijdvak slechts van 366,310 tot 414,640 zielen, terwijl het district Bassein, in Pegu, dat aan Arrakan grenst, zijne bevolking weder met 113 percent zag vermeerderen, waaruit men afleidt, dat een gedeelte der emigranten uit Arrakan naar hunne vroegere woonplaats terugkeerden, nu deze evenzeer onder Britsch bestuur stond. Tenasserim daarentegen kon de bevolking uit de naburige inlandsche staten langs vele wegen voortdurend lokken en werd niet door Britsche bezittingen of bergketenen omgeven; de bevolking nam van 1856 tot 1866 al weder met 68 percent toe en telde in dit laatste jaar 430,551 zielen.

In Pegu nam de in de landrente aangeslagen bebouwde oppervlakte toe van 539,808 acres in 1856 tot 991,102 in 1866; de in- en uitgaande rechten klommen van £ 56,281 tot £ 151,088; de opbrengst van alle belastingen steeg van £ 297,753 tot £ 646,462, terwijl de waarde van den algemeenen handel van £ 2,143,100 tot £ 7,300,224 rees.

Tenasserim bleef zich in dezelfde mate als vroeger ontwikkelen. In het tienjarig tijdvak van 1856—66 breidde de in den aanslag begrepen bebouwde oppervlakte zich uit van 181,681 acres tot 273,289. De in- en uitgaande rechten brachten in 1856 op £ 7,796 en in 1866 £ 13,517. De opbrengst van alle belastingen te zamen steeg van £ 106,609 tot £ 198,566, terwijl de waarde van den algemeenen handel tot £ 1,712,307 rees.

In Arrakan had men gunstige gelegenheid om waar te nemen wat de gevolgen zijn, wanneer eene Britsche provincie niet meer een inlandsch bestuur tot nabuur heeft. In het laatste tienjarig tijdperk houdt de vooruitgang geenszins in dezelfde mate als vroeger stand. De uitgebreidheid der bebouwde gronden nam toe van 353,885 acres tot 377,012; de belastingen brengen nu £ 190,032 op in plaats van £ 127,429 in 1856; maar de waarde van den algemeenen handel is verminderd en bedroeg in 1865 £ 1,876,998, terwijl zij in 1866 niet meer dan £ 1,395,580 beliep.

Wanneer men de staten van in- en uitvoer nagaat; als men ziet wat het Britsche bestuur voor waterwerken van kolossalen omvang, zooals het Gangeskanaal, voor spoor- en andere wegen, voor telegrafen, maar vooral voor het onderwijs gedaan heeft en nog doet, dan zal men tot de overtuiging komen, dat er grond bestaat voor de meening, dat zulk een bestuur vruchten moet dragen.

De inlanders erkennen ook de goede zijde van het Britsch bestuur. Men heeft in ons land dikwijls gesproken over de buitensporigheden van de Britsch-Indische pers. De heer Pedder, superintendent van Kandeish, zegt daaromtrent het volgende:

»Misschien is de beste proefsteen van hetgeen de bevolking jegens ons bestuur gevoelt, te vinden in hetgeen de inlandsche pers van ons zegt. Drukpersvrijheid is reeds zoolang gevestigd en wordt zoo algemeen begrepen, dat ik er zeker van ben dat men zich in de inlandsche bladen openhartig over ons bestuur uit; het is zelfs de mode onder ontwikkelde inlanders het Gouvernement en de ambtenaren te laken, eene mode deels ontstaan door onze persoonlijke impopulariteit onder hen, deels uit wezenlijke zucht om de administratie te verbeteren en misbruiken te keer te gaan. Toch zijn de klachten tegen de Britsche regeering niet talrijk en komen zij dikwijls op kleinigheden neder, terwijl die tegen het bestuur in inlandsche staten herhaaldelijk voorkomen en van ernstiger aard zijn. Ik heb pas een stapel inlandsche bladen doorloopen. Ik vond daarin twee klachten, ons bestuur betreffende: eene omtrent de hardheid dat de menschen als assessoren bij onze rechtbanken moeten opkomen, en eene andere over een officier die eenige koelies zou aangerand hebben. Er komen tien of twaalf klachten over inlandsche staten in die bladen voor. Een hoofd wordt beschuldigd eene extra inkomsten-belasting van de geheele bevolking te hebben gevorderd, tot een bedrag van 25 percent, bij het huwelijksfeest van zijne dochter. Andere klachten loopen over allerlei daden van geweld, sommige van meer algemeenen aard over de corruptie van het bestuur."

Zoo spreekt ook de heer W. C. Anderson, commissaris voor de landelijke opnemingen in Zuid-Marattahland, over datzelfde onderwerp.

De vergelijking van alle rapporten van de Britsch-Indische ambtenaren toont, dat ééne meening bij hen vast staat: de weldadige zijde van het Britsche bestuur berust hoofdzakelijk op hetgeen wij gewoon zijn het landelijk stelsel te noemen. De glansrijkste zijde van het Britsch bestuur vertoont zich waar grondeigendom aan den *ryot* is toegekend en eene vaste heffing van den grond plaats heeft. Minder gunstig is de toestand, waar het *zemindary*-stelsel heerscht en dus de aanslag niet individueel geschiedt, maar de verdeeling van de heffing der grondrente wordt overgelaten aan deze soort van landheeren, een toestand waarmede die

in de inlandsche staten het meest overeenkomt. Het sterkste aanloksel tot immigratie is gelegen in het landelijk stelsel. Dit is zoo waar, dat sommige ambtenaren staten overleggen, waaruit blijkt, dat de emigratie naar inlandsche staten zich schier nooit uitstrekt tot den landbouwenden stand, maar zich veelal bepaalt tot personen die tot andere klassen van de maatschappij behooren.

Opmerkelijk, ook voor hen, die, ofschoon de gehechtheid van den Javaan aan zijn grond kennende, altijd schromelijke gevolgen van individueelen grondeigendom in onze kolonie voorspellen, is het volgende.

Luit. kolonel W. W. Anderson, politiek agent in Kattywar, beantwoordt de vraag, waarom niet op nog veel grooter schaal emigratie naar Britsch grondgebied plaats heeft, overal waar de bevolking door onafhankelijke inlandsche vorsten of hoofden wordt verdrukt, in deze woorden:

»Zij die dit land niet kennen, zullen natuurlijk de vraag doen: indien men zich zooveel gelukkiger acht onder Britsch bestuur, waarom komt de bevolking van aangrenzende landen niet tot ons over, zoodra zij een strookje grond kan krijgen? Maar zij die Indië kennen, weten zeer goed, welk een *schok* noodig is om een landbouwer te bewegen zich van zijn huis, zijn dorp en zijne voorvaderlijke gronden, waaraan hij bij uitstek gehecht is, te scheiden. Wat beteekent verdrukking voor hem tegenover het verdriet, dat zijn land in vreemde handen overgaat? De oude moeder zegt: graaf liever het weinige geld op, dat begraven is, om de ontzettend hooge belasting te betalen, maar laat eer uw leven dan uw land. De vrouw zegt: geef al wat wij bezitten, maar verlaat dit huis niet."

Het grondbezit moet op vaste grondslagen gevestigd worden; dit is hetgeen wij steeds beweerd hebben. Geene hervorming van een min beschaafd volk is mogelijk, noch in het Westen noch in het Oosten, wanneer de grondeigendom niet verzekerd is. Het bedrag van de belasting, van den grond geheven, bepaalt de welvaart van de massa. Indien de bevolking slechts zooveel van de producten van den grond overhoudt, dat zij nauwelijks leven kan, is het eene wanhopige zaak materiëele en nog ijdeler intellectueele ontwikkeling te verwachten. Dan eerst zullen de minste standen tot een hooger trap van beschaving komen, als zij gemakkelijk door ontginning eigenaars van den vaderlandschen bodem zullen kunnen worden, waarvan het onverdeelde genot hun verzekerd moet zijn. Dat is het kenmerkend voordeel van eene westersche maatschappij. De woorden van Necker, door een der Britsche ambtenaren aangehaald, zijn als opzettelijk voor de bevolking van Java geschreven:

»Après avoir établi les lois de propriété, de justice et de liberté,

on n'a presque rien fait pour la classe la plus nombreuse de citoyens. Que nous importent vos lois de propriété? pourraient ils dire; nous ne possédons rien;. vos lois de justice? nous n'avons rien à défendre; vos lois de liberté? si nous ne travaillons pas, demain nous mourrons."

Hetgeen wij omtrent den invloed van het grondbezit op de welvaart van elk oostersch of westersch volk gezegd hebben, wordt door tal van verklaringen bevestigd. Kolonel Meade, agent van den Gouverneur-Generaal voor Centraal-Indië, zegt in zijn brief van 24 Augustus 1867:

»Onder Britsch bestuur is het belastingstelsel gegrond op vaste en billijke beginselen. De grondbelasting is niet hoog, en de grondeigenaren of landbouwers hebben zekerheid tegen alle eischen of drukkende afpersingen van eenigerlei aard, boven den opgelegden aanslag.

»De eigendomsrechten op den grond worden met zorg omschreven en beschermd en de landeigenaren behouden alle prikkels om hunne goederen te verbeteren, zoodat die steeds in waarde toenemen, terwijl de verbreiding van de cultuur onmetelijk en nog steeds toenemende is.

»In inlandsche staten is het belastingstelsel van geheel anderen aard, behalve in enkele staten, waar men gepoogd heeft het in Britsch-Indië bestaande stelsel na te volgen.

»De grondbelasting is er veel hooger dan in de Britsche districten; landeigenaren en landbouwers zijn daar onderworpen aan allerlei eischen en afpersingen van den pachter der staatsinkomsten, van de ambtenaren der belastingen en anderen, waaraan zij geen wederstand kunnen bieden en waartegen geen middel van redres te vinden is, maar die hoogst drukkend zijn en de klasse verarmen die er door getroffen wordt.

»De rechten van den grondeigenaar worden daar niet in hunne volheid erkend, en waar dit in gewijzigden vorm nog plaats heeft, heeft de grondbezitter geenerlei waarborg tegen willekeurige handelingen van zijn hoofd of van andere ambtenaren, die hem te allen tijde en onder allerlei voorwendsels van zijne gronden kunnen berooven en tot den bedelstaf brengen.

»Vandaar geen prikkel voor de klasse der grondbezitters om geld te besteden aan de verbetering van hunne bezittingen, of voor anderen om woeste of onbevolkte stukken grond te ontginnen. Het resultaat daarvan is zichtbaar in de ontzaglijke uitgestrektheid der onbebouwde gronden van de beste soort in vele inlandsche staten, die men woest laat blijven en die tot niets dienen."

Majoor Willoughby Osborne, politiek agent in Bhopal, wijst alweder op hetzelfde hoofdpunt. Hij zegt in zijn brief van 29 Juli 1867:

»In onze districten weet de pachter wat hij aan het Gouvernement moet opbrengen. In inlandsche staten is de grondbelasting niet lager,

maar staat de landman aan allerlei afpersingen bloot. Maakt het hoofd eene reis, men moet hem eene goede *nuzzuranah* aanbieden. De Sir Soobah, Amil of Soobah verlangt hetzelfde. Bij eene geboorte, een sterfgeval of een huwelijk in de gezinnen der hoofden hebben dezelfde afpersingen plaats. De dood van den olifant van den Vorst brengt eene nieuwe heffing, *hateewan* genaamd, te weeg.

»En zijn nu de belastingen reeds zwaar genoeg te dragen; voegt men daarbij dat in inlandsche staten elke ambtenaar, door wiens handen de opbrengst gaat, daaruit iets tot eigen voordeel aanwendt; dan wordt het bedrag, dat de ongelukkige landbouwer betaalt, ongeveer verdubbeld, en hij komt niet tot de wetenschap hoeveel hij eigenlijk moet afdragen."

Wij vinden dergelijke verklaringen op elke bladzijde van deze correspondentie terug. Ten slotte voeren wij eenige regelen aan uit den brief van kapt. Bannerman, agent bij de Bheels, omdat zij zoo geheel op Java toepasselijk zijn, alsof zij met het oog op dat eiland waren geschreven. Hij schreef den 1 Augustus 1867:

»In antwoord op uwe circulaire van 8 Juli, confidentiëel, heb ik de eer mede te deelen, dat de massa der bevolking ongetwijfeld op Britsch gebied welvarender is dan in staten onder inlandsch bestuur. Zij leven onder een gevestigd bestuur, worden matig belast, en genieten oneindig meer zekerheid van leven en eigendom dan in eenigen inlandschen staat.

»Er zijn twee hoofdpunten, waarin het stelsel van ons bestuur 't meest verschilt van dat in onafhankelijke staten, t. w.: het belastingstelsel en het rechtswezen.

»Wat het eerste betreft, er is geen twijfel mogelijk, dat onder het Britsche bestuur de landheer en de landbouwer in het algemeen door de Regeering met welwillendheid en goedheid behandeld worden; de aanslag in de grondbelasting is licht te dragen en de landeigenaren hebben de aangename wetenschap, dat zij niet meer schuldig zijn dan eene vaste som, die niet naar willekeur of in overijling wordt veranderd, en dat zij recht hebben op compensatie voor elke verbetering die zij aanbrengen.

»Aan de andere zijde is de grondbelasting onder inlandsch bestuur in den regel zwaar; want mag ook somtijds hetgeen de regeering eischt voor het oogenblik niet buitensporig zijn, de heffingen, die de landbouwer onder allerlei benamingen moet opbrengen, maken te zamen een aanzienlijk bedrag uit, en de grondbezitters hebben geen waarborg dat de belasting onveranderd zal blijven zelfs in het tijdvak waarvoor zij vastgesteld was.

»*Het stelsel om den grond voor korten tijd uit te geven* (zeer dikwijls, zoo niet in den regel, voor een enkel jaar), *dat zoozeer in den smaak van inlandsche hoofden valt*, is bepaald en in elk opzicht afkeurenswaard; *de pachter heeft slechts weinig belang bij de verbetering van den grond en let alleen op eigen voordeel.*"

Het is alsof men over Java en het communaal bezit sprak, voor zoover verdeeling regel is.

Wij wenschen onze lezers eenigermate bekend te maken met den reuzenarbeid ten opzichte van het belastingwezen in Britsch-Indië verricht, die vooral sedert den militairen opstand in 1857 met nog meer kracht dan vroeger wordt voortgezet. In de *Zeitschrift für Staatswissenschaft*, jaargang 1852, door de uitstekendste Duitsche economen en staatslieden geredigeerd, waaronder wij alleen Robert Mohl en Hoffmann noemen, komt een overzicht voor van hetgeen de Britten in 1852 op het gebied der statistieke opnemingen en volkstelling hadden verricht. Het resultaat daarvan wordt aldus aan den lezer medegedeeld:

»In den inwendigen toestand is buitengewone vooruitgang merkbaar. Niemand zal ontkennen dat nog groote verkeerdheden in het regeeringsbeleid bestaan; maar een ernstig en met gunstig gevolg bekròond streven is merkbaar om die verkeerdheden uit den weg te ruimen, of althans te verminderen. De voordeelen eener billijke behandeling van den inlander komen zoo sterk sprekend uit, dat daarin de zekerste waarborg en de sterkste prikkel gelegen is, om op dien weg naar verderen vooruitgang te streven. Twee maatregelen, het opnemen der gronden en de volkstelling, bewijzen zoowel voor het streven naar, als het succes van die richting in het bestuur. Beide zijn voortgekomen uit de overtuiging, dat eene goede regeering alleen mogelijk is bij volledige kennis van den toestand des lands."

Dezelfde stelling is bij ons ter verdediging van de statistieke opnemingen op Java aangewend. Aan hen die zich aansluiten bij het verouderde argument, dat zoodanige maatregelen onrust in Oostersche staten verwekken, bevelen wij de overweging van deze mededeeling in het Duitsche wetenschappelijke werk aan:

»De volkstelling (in B.-I.) is in làter tijd zonder weêrzin of bezorgdheid van de zijde der bevolking herhaald; waar de eerste zich aanvankelijk vertoonde, verdween hij later geheel en al; niets was merkbaar dan eene zeer verklaarbare nieuwsgierigheid. Men vond somtijds bij de massa nog meer gewillige medewerking dan bij de dorpsbesturen, eene houding die alleen verklaarbaar wordt door een op ervaring rustend vertrouwen in de inzichten van het gouvernement."

De volkstelling is echter op onvolkomene wijze ten uitvoer gelegd. Men heeft zich bepaald tot telling van het getal gezinnen en daarbij een gemiddeld cijfer voor het getal harer leden aangenomen. Maar daarmede ging in de eerste plaats gepaard de trigonometrische opneming, waarmede reeds in het begin van deze eeuw een aanvang was gemaakt. De topographisch-statistieke opneming was evenwel van veel grooter omvang en belang. In Madras heeft de opmeting in vroegere jaren plaats

gehad door militaire officieren, in de *survey-schools* gevormd; zij berust op driehoeksmeting. In Bengalen en de N. W. provinciën heeft men het *revenue survey system* ingevoerd. Het werd noodzakelijk, toen Lord Cornwallis in 1793 voor eigenlijk Bengalen de heffing der landrente vóór een aantal (in den regel 30) jaren vastgesteld wilde zien. Men meet elk stuk grond met theodoliet en ketting en maakt eene proef door meting met transversalen. Aanvankelijk ging dit daar uiterst langzaam; maar na 1830 heeft men reuzenschreden gedaan. Naast de statistieke opnemingen staat eene taxatie der velden, wat de waarde van den grond en de productie betreft.

De resultaten van deze verschillende opnemingen vindt men in de kaarteering.

De heer Rob. Montgomery deelt omtrent het district Cawnpore mede, dat, sedert de jongste opmetingen en belastingregelingen, in de N. W. provinciën in elk dorp tweeërlei officiëele documenten voorkomen. Vooreerst heeft men stukken in de landtaal opgemaakt: een naar opgaven van de inlanders vervaardigd plan van de grenzen der dorpen; eene kaart aanwijzende de ligging en grootte van elk veld, volgens de opgaven der inlanders; voorts een dorps-*Koesrah* of grondboek, aangevende nummer en grootte van elk grondstuk, naam en kaste van den bezitter, de soort van vruchten die op zijn land geteeld wordt, en of het al dan niet geïrrigeerd kan worden. Nog bestaat er een uittreksel van dit grondboek, aanwijzende de gezamenlijke velden aan iederen landbouwer behoorende, alsmede een ander uittreksel, dat de aanwijzing bevat van de belasting in het dorp te heffen.

De tweede reeks stukken is in de Engelsche taal opgesteld en bestaat uit eene wetenschappelijk geteekende kaart van het dorp met statistieke opgaven, met name eene aanteekening van de verdeeling van het dorpsgebied, houdende aanwijzing van de gronden waarvan de bezitters bekend en van die welke als woest te beschouwen zijn, van de bebouwde gronden en die welke, schoon onbebouwd, tot bebouwing geschikt zijn, van de natte rijstvelden en de bouwgronden die niet voor irrigatie vatbaar zijn, en van alle bijzonderheden omtrent de belastbaarheid dier gronden en de vroegere grondslagen van belasting. Ook bestaan er nog eenvoudiger overzichten van de *Pergunnah*, waartoe de dorpen behooren, benevens eene *Pergunnah*-kaart en eene algemeene districtskaart. Iedereen kan tegen betaling van eene kleinigheid een uittreksel van deze kaart erlangen. Daardoor beoogt de regeering, behalve verbetering van de zaak zelve en het winnen van het vertrouwen der bevolking, ook dat de inlanders zich op lezen en schrijven zullen toeleggen.

Naar de origineele *Pergunnah*-kaarten (1 streep op 1 Eng mijl) worden ten deele kaarten naar denzelfden maatstaf, met eene overzichts-

kaart van 1 streep op 4 Eng. mijlen daarbij, maar vooral kleinere districtskaarten in het bureau van den Surveyor general te Calcutta samengesteld en daar ook ten gebruike van de autoriteiten gelithographieerd. Beide soorten van kaarten worden gekleurd. De grootste geven de grenzen der *Pergunnahs* in kleuren aan, die der dorpen door puntjes of strepen, de dorpen zelve door aanwijzing van de hoeven en met de Engelsche benaming, of eene bloote aanwijzing der richting waarin de woonhuizen gelegen zijn, met den naam in Engelsch en Urdu; water wordt blauw, groote wegen zijn rood, zand geel geteekend; steden en grootere plaatsen worden onderscheiden van kleine plaatsen; bergen worden even aangeduid, jungle en bosch, trigonometrische stations en meer bijzonderheden aangegeven. Op dergelijke wijze heeft men ook van het presidentschap Bengalen het district Balasore in 8 en Sarun met Chumparun in 28 bladen uitgegeven. De geheele oppervlakte is in vierk. Eng. mijlen verdeeld, de *Pergunnahs* in Eng. mijlen en acres, terwijl de eerstgenoemde kaarten ook in acres de uitgestrektheid bebouwde, sedert korten tijd in cultuur gebrachte, tot bebouwing geschikte woeste en geheel woeste gronden aanwijzen. Er bestonden in 1852 reeds kleinere kaarten van 26 N. W. en 4 West-Bengaalsche districten. Deze kleinere kaarten bevatten in den regel op 1, zelden 2 bladen, van verschillende grootte, een district met aanwijzing der grenzen van de *Pergunnahs* in kleuren, wegen in rood, lichte schets der bergen, jungle en bosch, ook wel met aanduiding van den gewonen loop van overstrooming door rivierwater, bijv. van de Jumna en Chumbul in de districten Etawah en Agra, en een aanstipping van bebouwde streken midden in jungles in groene kleur, als bij Mooradabad. Men heeft geene aanwijzing van lengte- en breedtegraad, maar eenvoudig van Zuid en Noord.

Bijna alle kaarten bevatten statistieke cijfers in kleine tabellen, alsook de lengte- en breedtegraden der voornaamste punten volgens de trigonometrische opneming. Hierbij is zeer opmerkelijk hoe men in de Engelsche taal tot verwarring geraakt bij het schrijven van inlandsche benamingen, daar dikwijls tweeërlei zeer afwijkende orthographiën worden gevonden, de eene voor de *revenue* en de andere voor de *general topographic survey.* Vele kaarten geven behalve de totale oppervlakte ook die der afzonderlijke *Pergunnahs* of districten, in vierkante Eng. mijlen en acres, enkelen zelfs de verhouding van de *Pergunnah* tot de financiëele indeeling van het district in *tehsildaries* aan.

Maar op die kaarten vindt men geene stelselmatige terreinteekening noch aanwijzing van hoogten. Men treft die alleen aan op afzonderlijke, met de hand geteekende kaarten die bestemd zijn om naar Londen te worden opgezonden ten einde daarnaar den Indischen atlas te vervaardigen.

Van Madras bezat men, toen het opstel waaruit wij putten, geschreven werd, nog slechts oudere opnemingen. Bij het aldaar bestaande belastingstelsel treedt men niet in zoovele bijzonderheden, maar speelt de aanwijzing van de verschillende soorten van gronden en van de productie eene meer belangrijke rol. De kaarteering van Bombay is van jongere dagteekening.

Zeer enkele personen in Europa, buiten de autoriteiten, zijn in de gelegenheid geweest van de derwaarts opgezonden kaarten kennis te nemen. Een Indische atlas wordt echter sedert 1827 op bevel van het parlement, onder de leiding van bekende hydro- en geografen, in staal gegraveerd en uitgegeven op een maatstaf van 1 duim op 4 Eng. mijlen. Elk blad kost 4 shillings. Het werk zou, met den Punjaub, Ceylon en de Britsche bezittingen in Achter-Indië, 177 bladen groot worden; maar sedert is nog een groot gedeelte van Birmah ingelijfd. Het geheel is van onschatbare waarde.

Dat al deze opnemingen, de trigonometrische, de statistieke, die voor het *revenue system* en het bijhouden van het grondboek (*Koesrah*) ieder op zich zelf een reuzenarbeid zijn, zal niemand ontkennen. Onophoudelijk gaan de Britten voort met de opneming van hun onmetelijk gebied. Groote vorderingen heeft de kennis van land en volk en van de grondslagen voor een goed belastingstelsel daardoor gemaakt. Maar het zijn ook kolossale uitgaven die alzoo voor militaire, wetenschappelijke en financiëele doeleinden gemaakt worden; en daarom, hoezeer zij door verbetering der opbrengsten vergoed worden, is het jammer dat niet nog meer eenheid, meer aaneensluiting in de verschillende deelen van den arbeid wordt aangetroffen.

De invloed van deze maatregelen op de welvaart van de landelijke bevolking en op de inkomsten der schatkist is onberekenbaar, al acht men een en ander voor volmaking vatbaar. Maar ook in Britsch-Indië bestaat geen kadaster. Niemand zal toch het *Koesrah* als zoodanig beschouwen. Alleen waar men tot uitreiking van bewijzen van eigendom of erfpacht der afzonderlijke perceelen is overgegaan, volgt uit den aard der zaak, dat zij voor elken eigenaar of pachter zijn opgenomen en gekaarteerd. Al de overige opnemingen, ofschoon zij van onberekenbaar nut voor de bevolking zijn geweest, zijn niets meer of beter dan hetgeen thans op Java geschiedt. Dit volgt duidelijk uit hetgeen wij hierboven mededeelden. Hoe onvolledig die opnemingen hier en daar zijn mogen en tot welke klachten zij soms aanleiding gegeven mogen hebben, het is op haar dat de grondbelasting steunt, die in Britsch-Indië de hoeksteen is van het gansche belastingstelsel en alle andere heffingen in opbrengst en gewicht overtreft.

De correspondentie over de verdiensten van het Britsche bestuur in

vergelijking met eene inlandsche oostersche regeering, beroept zich nu op elke bladzijde op den toestand, die ten gevolge van de regeling van de grondbelasting, in verband met de opnemingen, in het leven is getreden, om de voortreffelijkheid van een westersch regeerstelsel te doen uitkomen. Zoo er eene klasse van inlanders is, die welvarender is geworden en de Britsche regeering aanhangt, het is die der *ryots*. De voordeelen komen daar het sterkst uit, waar men voor goed gebroken heeft met het *zemindary*-stelsel of den dorpsaanslag en de bevolking niet langer overgeleverd is aan de willekeur van inlandsche heerschers of pachters met landheerlijke rechten, maar leen of die eigenaardige grondeigendom die in het Britsche stelsel past, regel is. Wel heeft men ook de *zemindaries* hier en daar opgemeten, ten einde aan de bevolking de gelegenheid te verschaffen om te weten wat zij betalen moet; maar eerst dan zal in die landen wezenlijke ontwikkeling en welvaart ontstaan, wanneer men er den individuëelen aanslag in werking brengt en de opbrengst rechtstreeks int. De positie der landheeren moge uit staatkundige beweegredenen in een gedeelte van Britsch-Indië gehandhaafd zijn, dit pachtstelsel blijft ten deele een middeleeuwschen of oosterschen toestand handhaven, al rust het ook reeds op betere gronden dan hetgeen tot dusverre op Java plaats heeft.

Statistieke opgaven omtrent Madras bevestigen dit ten duidelijkste.

De heer Gordon Forbes, ambtenaar bij den burgerlijken dienst in Madras, zegt in zijn brief van 31 Juli 1867: »Het aantal *titles in fee simple* (bewijzen van individueelen eigendom), door de Inam-Commissie uitgereikt, en het matige bedrag der landrete in vergelijking met hetgeen inlandsche landheeren van hunne pachters vorderen, de voortdurende prijsverhooging van land, de groote en steeds toenemende uitgestrektheid der in cultuur gebrachte gronden, en de massa grondstoffen die jaarlijks worden uitgevoerd, alsmede de sommen in specie die daarvoor als retour in het land komen, dit alles is u bekend als zoovele bewijzen voor de gezonde richting van ons landelijk stelsel."

Bij brief van 3 October 1867 zond hij eenige statistieke opgaven in. Daaruit blijkt dat in het district Ganjam de waarde van de gronden, sedert 20 jaren, met 50 percent is vermeerderd. Toen waren er 6,000 karren op wielen, thans 32,000. Bij den tegenwoordigen hoogen prijs van de rijst bedroeg de landrente, in dorpen waar de regeering opnemingen heeft laten doen en de belasting rechtstreeks int, $^1/_3$ van het product. De zemindars eischen de helft van den oogst, behalve hetgeen zij van suikerriet, tabak en katoen vorderen. De beide eerstgenoemde artikelen worden met 10 à 15 ropijen, de katoen met 5 ropijen per acre belast.

In het disirict Godavery bestaat drieërlei wijze van heffing der grond-

belasting: 1°. individueele eigendom en aanslag, 2°. dorpsaanslag, voor de zoogenaamde *zerayati*-velden, voor welke alleen de hoofdsom der belastingen door het bestuur is bepaald, terwijl de verdeeling aan de landbouwers is overgelaten; 3°. *zemindaries*, waar de landheer de hoofdsom der belasting aan de regeering betaalt. Sedert drie of vier jaren waren ook de *zerayati*-velden door het *survey-department* opgemeten, de belasting voor 30 jaren bepaald en de gronden gekaarteerd. Thans worden die gronden gretig verkocht. De beste gronden, waarop eene belasting van 3 à 4 ropijen per jaar rust, worden verkocht voor 50 à 100 ropijen per acre, mits de kooper de jaarlijksche belasting op zich neemt. Minder goede gronden, belast met 2 ropijen per jaar, bedongen bij verkoop 10 à 25 ropijen.

In 1860 werden de eigendomsbewijzen der Inam-landen uitgereikt. De beste Inam-gronden, die door het landrente-departement waren geclassificeerd onder die, welke 3 à 4 ropijen per acre moeten opbrengen, worden voor 10 ropijen per jaar verhuurd, Zij bedingen bij verkoop tot 200 ropijen per acre, met betaling van de jaarlijksche landrente aan het gouvernement. Inam-gronden van mindere qualiteit gelden het 20-voud van de belasting.

Het bedrag van de landrente in dorpen waar die belasting is vastgesteld en de gronden opgenomen zijn, volgens regelingen in 1866—67 verordend, is van 8 anna's tot 4 ropijen per acre, naar de hoedanigheid van den grond. In *zemindaries* betaalt men 2 à 3 malen meer.

In South-Arcot is de waarde der gronden sedert 20 jaren verdriedubbeld. De landrente wordt overal door het Gouvernement geheven. Het getal karren op wielen is thans 10 maal grooter dan voor 20 jaren.

In Trichinopoly is evenzeer de waarde der gronden verdubbeld. De ryots in *zemindary*-dorpen betalen van $\frac{1}{4}$ tot het dubbele en zelfs het drievoudige van die in de dorpen onder rechtstreeksch bestuur van het Britsch gouvernement. Het getal karren is sedert 20 jaren met $\frac{1}{3}$ vermeerderd.

In het district Coïmbatore is de waarde der gronden in het algemeen tot het vijfvoud gestegen, en die van aanplantingen van cacao en arecanoten, of van goed bewaterde landen die twee padi-oogsten of suikerriet, betel enz. voortbrengen, nog meer. De belasting is ongeveer dezelfde in dorpen onder beheer van het gouvernement en zoogenaamde *Poliput*-dorpen. Alleen is de landrente hooger op de best geirrigeerde gronden in de eerstgenoemden, omdat zij kostbaarder producten opleveren. Het getal karren, dat in 1846—47 603 bedroeg, mag nu op ongeveer 4,500 worden gesteld.

Omtrent het verschil in toestand van de bevolking onder een oostersch en het Britsch bestuur wijst de heer Hope, ontvanger en magistraat

te Surat, bij brief van 28 Augustus 1867, al weder op het landelijk stelsel. In dat district zijn 28 *pergunnahs* gelegen, die aan den Gaekwar behooren. Bij eene opgave over 7 *talookas* van het Britsche gebied, die bepaald juist is, voegt hij eene vergelijking met 10 *pergunnahs* van den Gaekwar, geput uit »hoogst geloofwaardige particuliere bronnen."

Britsch gebied.			Baroda.	
Belasting op:	Maxim. per *beegah*,	gemidd. per *beegah*, hoogstens:	Max. per *beegah*,	gem. p. *beegah*, hoogstens:
Tuingronden . .	16	8½	45	26
Sawahs	17	10½	30	23
Drooge gronden .	8	5	20	14

Hoezeer de bebouwde gronden in den inlandschen staat 22 percent minder uitgestrekt zijn, heft de vorst 19 percent meer aan grondbelasting. Gemiddeld over alle gronden, goede en slechte, betaalt men op Britsch gebied 2 ropijen 8 anna's per *beegah* en op het gebied van den Gaekwar 13 ropijen 5 anna's per *beegah*. »Ook worden de belastingen op de meest drukkende wijze geïnd. In sommige streken wordt de oogst in portiën verdeeld en het geheel door de beambten van den Gaekwar, als de vrucht rijp is, in beslag genomen, om te beletten dat zij binnen gehaald wordt voordat zekerheid omtrent de betaling der belasting is gegeven en de landbouwer tevens aan allerlei kleine afpersingen voldaan heeft. Zoo een landman 2 of 3 oogsten heeft, wordt dit telkens herhaald. De eischen aan geld zijn dikwijls geheel willekeurig en bestaan uit een samenstel van items, die de landbouwer niet kan nagaan of begrijpen. Het natuurlijke gevolg van zulk een stelsel is, dat van ons bebouwbaar gebied 77 percent in cultuur is en van dat van den Gaekwar niet meer dan 40 percent."

»Men kan," — zegt de heer Hope — »als men langs een weg of spoorbaan rijdt, in den regel de grenzen van ons gebied onmiddellijk onderkennen door de betere bebouwing en het gunstiger voorkomen van de bevolking, wat kleeding en woning betreft."

De heer Pedder, super-intendant van Kandeish, zegt over het belastingstelsel in inlandsche staten: »Er bestaan velerlei belastingen behalve de grondbelasting, die alle klassen van de bevolking treffen. De tax is onzeker, daar de grondbelasting niet voor een aantal jaren is vastgesteld, en meer ziet op de middelen van den landbouwer dan op de waarde van het land. Ik geloof evenwel dat de Gaekwar van Baroda pogingen aanwendt om de belasting op billijker voet te regelen. Het stelsel om de belastingen te verpachten is steeds regel voor het grootste gedeelte van Baroda, en de herhaalde rustverstoringen op het

grondgebied van den Gaekwar in Kattywar worden voornamelijk toegeschreven aan verdrukking van den landman."

En dit is nu niet alleen de redeneering van hen die in vollen omvang het beginsel toegedaan zijn, dat elk westersch bestuur beter is dan een oostersch. Mannen als Sir Richard Temple en Mac Leod, die toch gansch niet blind zijn voor de gebreken der Britten en de leemten van hun regeeringsbeleid, stemmen volkomen in met de betuiging, dat de meerdere voortreffelijkheid van het Engelsche stelsel niet alleen rust op de stabiliteit van dat bestuur, op de zorg voor goede wegen, onderwijs, hospitalen en zooveel meer, waardoor de welvaart wordt verzekerd, de bronnen van volksbestaan milder kunnen vloeien en zorg wordt gedragen voor de moreele en intellectueele belangen van den inlander, maar dat vooral ook in het landelijk stelsel de voorname aanspraak van het Britsch-Indisch bestuur op de sympathie en de erkentelijkheid van den inlander, waarvan hij dan ook werkelijk bewijzen geeft, is gegrond. Wij zullen nog even bij de beschouwingen van Sir Richard Temple stilstaan, omdat zij terecht als de meest belangrijke bijdragen tot de oplossing van dit vraagstuk zijn beschouwd.

Sir Richard wijst op de omstandigheid, dat verreweg de meeste aanzienlijke inlandsche vorsten bij den opstand der *sepoys* het Britsch bestuur bleven steunen, omdat zij dit in hun belang achtten. Hetzelfde is het geval met de groote bankiers en kapitalisten in Indië; zij beschouwen het Britsch bestuur als »veiliger en solieder", hoezeer zij ook onder inlandsche besturen goede dagen beleefden. Zelfs vindt men nog eenige der vermogendste mannen in inlandsche staten. De kleine bankier, handelaar en karrevoerder geven aan het Britsch bestuur verre de voorkeur, zoodat men wel eens onder het volk het onbillijke verwijt verneemt, dat de regeering die klasse privilegieert. Verder zegt hij:

»De groote klasse der landbouwers op ons eigen gebied verkiest over het geheel genomen, en op enkele uitzonderingen na, bepaald en zonder aarzeling ons bestuur boven eenig ander. Ik bedoel hier de leden van de dorpsgenootschappen in geheel Noordelijk Indië, de dorpseigenaren in geheel Centraal Indië, en de *ryots* van geheel Zuid- en Westelijk Indië. De laatsten zijn onder het *ryotwaree-system* ongeveer in de positie van den boer in Europa gekomen. Wilde ik dit rijke en gewichtige thema uitwerken, ik zou meer ruimte moeten vorderen dan ik mij kan vergunnen. Ik zou het bewijs vinden, vooreerst, door te wijzen op de feitelijke of openlijke erkenning van eigendomsrecht op het land boven en behalve het bezit, eene erkenning die niet zoo volledig plaats had onder inlandsche besturen en die door het volk op hoogen prijs wordt gesteld; ten tweede, door te wijzen op de beperking van de eischen van den Staat, die het Britsche bestuur zoo voordeelig van het inlandsche onder-

scheidt, en de regeling voor langen tijd; ten derde, op het feit dat de landbouw in den regel (hoezeer niet overal) beter gedreven wordt onder Britsch bestuur; ten vierde, op het gedrag van deze klasse gedurende de crisis van 1857 en 1858, daar zij (hoezeer met menige en zeer opmerkelijke uitzonderingen) tegenover ons eene bevriende of althans lijdelijke houding in acht nam. Had zij ons, als massa, gehaat, had zij zich tegen ons gekeerd, dan zou de laatste kans voor ons verloren geweest zijn. Voorts verkiest ook de erfpachter onder de landbouwende klasse (in sommige provinciën mede *ryot* genaamd, maar van minder goede conditie dan de *ryots* van Zuid- en Westelijk Indië) ons bestuur boven eenig ander, en men heeft zelfs het Britsche gouvernement somtijds verweten dat het ook aan deze klasse van lieden te veel aandacht wijdt, en hoe onbillijk dit verwijt moge zijn, het bewijst althans dit, dat deze klasse bepaald tevreden moet wezen."

Doch niet alle landheeren, zegt hij, deelen in die stemming. En in eene noot bespreekt hij het feit, dat gedurende den opstand belangrijke uitzonderingen voorkwamen, zooals in Oude, in de Doab van Hindostan en andere streken, waar de landman den opstand steunde. »Sommige dezer uitzonderingen waren echter meer schijn dan wezenlijkheid. De Goojar-dorpen rondom Delhi kwamen in 1857 in opstand, maar uit plunderzucht: aan dien stam is de roofzucht ingeboren. Ik vernam van de geloofwaardigste personen, dat in Rohilcund de Mohammedaansche boeren, maar niet de Hindoes in opstand kwamen. Nadat de Hindoes gedurende het interregnum veel door de Mohammedanen hadden geleden, verheugden zij zich oprecht over de restauratie van het Britsche bestuur. Men heeft beweerd, dat de grondbezitters in Hindostan de gelegenheid waarnamen om de archieven van de opmetingen en het grondbelastingswezen in brand te steken, om daardoor hun afkeer van dit een en ander te kennen te geven. Dit is, naar ik meen, bepaald onjuist. Die stukken werden dikwijls vernietigd toen men alle publieke gebouwen in brand stak en verwoestte; dit was echter niet het werk van de grondbezitters, maar van het roofzieke gespuis, dat behagen schept in brandstichten. Het is integendeel een feit, dat, hoezeer de archieven verbrand waren, later meestal duplicaten te voorschijn werden gebracht, die in de dorpen bewaard waren gebleven."

Elders brengt de heer Temple de vermeerdering der inkomsten in de aan de Engelschen afgestane districten ter sprake. Wij ontleenen daaraan het volgende:

»Ik zal hierbij nog drie voorbeelden voegen, die ik mij uit den jongsten tijd herinner. De Hyderabad Assigned Districts werden ons in 1861 afgestaan en de opbrengst werd op 32 lakhs (£ 320,000) 'sjaars geschat. Het totaal der inkomsten, zoowel belastingen aan den Staat

opgebracht als voor locale fondsen, beloopt thans 62 lakhs ropijen of £ 620,000 per jaar, dat is 99³/₄ percent verhooging in zeven jaren. De Central Provinces bestaan voor de grootste helft uit sedert korten tijd verkregen grondgebied; zij hadden in 1862 een totaal aan inkomsten van ongeveer 80 lakhs ropijen (of £ 800,000), terwijl zij thans ruim 120 lakhs of £ 1,200,000 opbrengen. De afgestane Balaghaut districten (Bellary, enz.) wierpen tijdens den opstand afnemende en onzekere inkomsten af, die te dier tijde nauwelijks groot genoeg werden geacht om de troepenmacht te betalen, die ze in bedwang moest houden; zij brengen thans 5,352,060 ropijen of £ 535,206 op. Zoo bekend is het feit in dit laatste geval, dat de Nizam ons in den loop van de onderhandelingen over de grensbepaling herhaaldelijk daaraan herinnerd heeft.

»Onder Britsch bestuur zijn de prijzen van alle voorwerpen, hetzij eerste levensbehoeften of voorwerpen van weelde, steeds sneller en sneller gestegen. In vele deelen des lands, zoo niet overal, zijn de dagloonen gerezen, wel niet overal in dezelfde evenredigheid, maar steeds in groote mate. In enkele districten heeft de landelijke bevolking aan de goudsmeden meer sieraden besteld dan zij konden leveren; het volksgeloof wil dat elke landman specie onder zijn haard begraaft; hier en daar vertelt men dat *ryots* een ploeg of wagenas van zilver laten vervaardigen, om daarmede te pronken; al die verhalen mogen sprookjes zijn, zij doen zien in welke richting het volksgeloof gedreven wordt. In vele, zoo niet in alle districten kan men handen vol bewijzen verkrijgen, dat het volk beter woningen en kleederen heeft dan in vroeger tijd, en dat de huizen van allerlei huisraad en gereedschap zijn voorzien, zoodat het een algemeen gezegde is, dat de aarden potten in metaal zijn veranderd. Mij is, aan de andere zijde, geen voorbeeld bekend van voortdurenden achteruitgang over eenige belangrijke uitgestrektheid in eenig district onder Britsch bestuur. Het land wordt door hongersnood of andere rampen getroffen, maar de betrokken districten komen die te boven. In elken Europeeschen staat wordt voortdurende stijging van prijzen en loonen als een bewijs van nationale welvaart beschouwd. Datzelfde is op Indië toepasselijk. Dit heeft onder Britsch bestuur plaats gehad in eene mate, nooit te voren in eenig tijdperk gekend, en waarvan inlandsche besturen geenerlei voorbeeld opleveren."

Ziedaar eenige proeven van de werking van het stelsel, zooals de Britten dat ten deele reeds hebben ingevoerd, en voortgaan steeds verder in toepassing te brengen. Wij staken hier onze aanhalingen over dit onderwerp. Deden zij ons de lichtzijde van het Britsche bestuur kennen, zij wezen ons tevens op de donkerste zijde van het Nederlandsche bestuur in den Indischen Archipel. »Waar," zegt de heer Davies, »het Britsche

gouvernement zijne eischen beperkt, doch aan een klein getal landheeren overlaat met de landbouwende bevolking te doen wat hun goed dunkt, bestaat daar niet het grootste gevaar, dat de bevolking weder tot de positie afdaalt, waarin zij zich onder de inlandsche vorsten bevond? Dan zijn het die landheeren, en niet de Britsche regeering, die over het geluk en de ellende van de groote massa beslissen." Pleit die allezins juiste opmerking niet op welsprekende wijze tegen ons stelsel op Java? Inderdaad, wanneer wij de Engelsche ambtenaren, zelfs hen die de meeste leemten en gebreken in hun regeeringsbeleid erkennen, den toestand van den inlander en dien van het belastingstelsel in inlandsche staten zien beschrijven, dan rijst onwillekeurig bij ons de gedachte op: dat oostersche, willekeurige, regellooze stelsel, zoo noodlottig voor land en volk, is *ons* stelsel op Java. Bij dat punt willen wij in een volgend nommer de aandacht onzer lezers nader bepalen.

STUKKEN BETREKKELIJK DE STATISTIEKE EN KADASTRALE OPNEMING VAN HET EILAND JAVA.

(*Vervolg.*)

VII.

Uittreksel der verschillende halfjaarlijksche verslagen over de statistieke opneming van Java (1).

Nadat bij Gouvernements-besluit, dd. 21 November 1864, n°. 31 (*Staatsblad* 1864, n°. 166), de organisatie der statistieke opneming en het daarbij te benoemen personeel was vastgesteld, werd al dadelijk een aanvang gemaakt met de opneming van vijf gewesten in midden-Java gelegen, namelijk met die van Tagal, Pekalongan, Samarang, Kadoe en Bagelén.

Al spoedig evenwel deed zich de behoefte gevoelen om vooral het Inlandsch personeel aan de opneming verbonden, door middel van samentrekking binnen een klein bestek, in de gelegenheid te stellen zich onder scherpere contrôle, uitgaande van de Europeesche ambtenaren bij de opneming werkzaam gesteld, te oefenen in het landmeten met al den aankleve van dien, het snel en toch nauwkeurig in brouillonkaart bren-

(1) Dit uittreksel, samengesteld te Samarang, den 24sten November 1867, door den Inspecteur belast met de leiding der statistieke opneming van Java, den heer Rost van Tonningen, werd namens de Regeering medegedeeld in een extra-bijvoegsel, behoorende bij de *Javasche Courant* van den 21sten Febr. 1868, n°. 15, en daaruit, volgens besluit der Tweede Kamer van 23 April 1868, voor de leden overgedrukt. Volgens onze belofte om alle officiëele stukken omtrent deze opneming in het Tijdschrift voor Ned. Indië te verzamelen, opdat men daarin zooveel mogelijk alles bijeen zou vinden wat tot deze gewichtige aangelegenheid betrekking heeft, hebben wij ook aan dit stuk eene plaats ingeruimd. RED.

gen der opgemeten gronden, het berekenen der inhouden dezer en wat dies meer zij.

De Regeering, overtuigd van het belang aan de vervulling dezer voorwaarden verbonden, koos bij haar besluit dd. 28 November 1865, n°. 30, de residentie Kadoe als diegene, waar, om de vermelde redenen, zich alle secties der statistieke opnemingen zouden vereenigen, om eerst weder naar hare respectieve standplaatsen terug te keeren als de opneming van dat gewest zoude afgeloopen zijn.

Dewijl echter die standplaatsen niet konden verlaten worden, zonder vooraf de reeds verkregen resultaten aldaar dusdanig te verzekeren, dat geene dezer verloren gingen, zoo liep het aan tot April 1866 voor en aleer deze voorgeschreven maatregel zijn beslag had verkregen.

De keuze der residentie Kadoe tot het voorgenomen doel mogt allergelukkigst worden genoemd; bestaande uit een terrein dat eene ware oefenschool voor landmeters mag worden genoemd, sterk bebouwd en bevolkt, zoodat alleen dáár reeds 1/10 van alle Gouvernements-dessa's op Java wordt aangetroffen (3530 dessa's), daarenboven met eene bevolking welke in hare gebruiken en denkbeelden nog veel van het echt Javaansche had overgehouden, konde men zeggen, dat deze residentie aan alle vereischten voldeed, welke men aan eene richtige opneming en beschrijving van een gewest stellen konde.

Men mag dan ook verzekeren, dat de uitkomst aan de gestelde verwachting beantwoord heeft: het landmeters-personeel, dat in Juli 1867 Kadoe voor het grootste gedeelte weder verlaten had, om den afgebroken draad zijner werkzaamheden in de andere residentiën (Kadoe natuurlijk uitgezonderd) weder op te vatten, was vrij wat meer gevormd en ontwikkeld dan toen het zich in 1866 aldaar verzameld had.

De resultaten, welke door de statistieke opneming in Kadoe verkregen zijn en nu reeds medegedeeld kunnen worden, zijn de volgende:

RESIDENTIE KADOE.

Overzicht van de uitkomsten der sawah-metingen.

Bouws van 500 vierk. roeden.

District.	Namen der sub-districten	Uitgestrektheid sawah's, volgens opgave van het bestuur in bouws.	Door de opneming bevonden sawah's.			Meer bevonden.	
			Met levend water, bouws.	Van regen afhankelijk, bouws.	Totaal bouws.	Bouws.	Percentsgewijze.
Magelang.	Magelang .	714	1,347	53	1,400	686	96 pct.
	Tengahan .	278	70	589	659	381	137 »
	Soember . .	989	1,530	110	1,640	651	66 »
	Totaal .	1,981	2,947	752	3,699	1,718	87 pct.
Ngassinan.	Ngandeng .	859	1,208	814	2,022	1,163	135 pct.
	Kajoepoering	949	1,730	509	2,239	1,290	136 »
	Poetjang. .	935	1,728	93	1,821	886	95 »
	Totaal .	2,743	4,666	1,416	6,082	3,339	122 pct.
Balak.	Klapa . .	1,007	976	1,212	2,188	1,181	117 pct.
	Gales. . .	989	365	2,013	2,378	1,389	140 »
	Totaal .	1,996	1,341	3,225	4,5 66	2,570	129 pct.
Bandongan	Tanabaja. .	1,670	3,267	260	3,527	1,857	111 pct.
	Djetak . .	1,429	2,256	564	2,820	1,391	97 »
	Kantji . .	1,025	1,781	453	2,234	1,209	118 »
	Totaal .	4,124	7,304	1,277	8,581	4,457	108 pct.
Probo-linggo.	Probolinggo .	3,002	5,228	40	5,268	2,266	75 pct.
	Ponggol . .	2,073	3,003	»	3,003	930	45 »
	Bebengan .	1,371	2,314	17	2,331	960	70 »
	Moengkit .	2,085	2,808	2	2,810	725	35 »
	Totaal .	8,531	13,353	59	13,412	4,881	57 pct.
Menoreh.	Menoreh . .	976	1,348	839	2,187	1,211	124 pct.
	Sadegan . .	977	1,832	808	2,640	1,663	170 »
	Boroboedoer	506	521	752	1,273	767	152 »
	Kaliaboe .	884	2,816	811	3,627	2,743	310 »
	Totaal .	3,343	6,517	3,210	9,727	6,384	191 pct.
Remamé.	Salam . .	1,789	3,276	»	3,276	1,487	83 pct.
	Djamoes . .	1,088	1,862	»	1,862	774	71 »
	Totaal. .	2.877	5,138	»	5,138	2,261	79 pct.
gentschap Magelang Totaal		25,595	41,266	9,939	51,205	25,610	105 pct.

Regentschap.	District.	Namen der sub-districten	Uitgestrektheid sawah's volgens opgave van het bestuur, in bouws.	Door de opneming bevonden sawah's.				
				Met levend water, bouws.	Van regen afhankelijk, bouws.	Totaal bouws.	Meer bevonden.	
							Bouws.	Percentsgewijze.
TEMANGOONG.	Djetis.	Boeloe . .	1,467	2,665	20	2,685	1,218	83 pct.
		Temangoong	1,441	2,508	16	2,524	1,083	75 »
		Moenseng .	1,308	2,128	»	2,128	820	63 »
		Totaal .	4,216	7,301	86	7,337	3,121	74 pct.
	Kadoe.	Manden . .	1,656	2,439	8	2,447	791	48 pct.
		Kadoe . .	1,996	3,450	597	4,047	2,051	103 »
		Petir . . .	1,424	2,440	1	2,441	1,017	71 »
		Totaal .	5,076	8,329	606	8,935	3,859	76 pct.
	Lempoejang.	Lempoejang	895	1,994	112	2,106	1,211	135 pct.
		Djoemo . .	1,090	2,163	290	2,453	1,363	125 »
		Kebon dalem	186	759	216	975	789	424 »
		Totaal .	2,171	4,916	618	5,534	3,363	155 »
	Prapak.	Prapak . .	946	1,743	207	1,950	1,004	106 pct.
		Tradjoe . .	588	1,501	179	1,683	1,095	186 »
		Totaal .	1,534	3,247	386	3,633	2,099	137 pct.
	Soemowono.	Pringtali .	815	2,435	271	2,706	1,891	232 pct.
		Malebo . .	602	747	1,223	1,970	1,368	227 »
		Soemowono.	391	558	813	1,371	980	251 »
		Totaal .	1,808	3,740	2,307	6,047	4,239	234 pct.
Totaal regentschap Magelang			25,595	41,266	9,939	51,205	25,610	100 pct.
Totaal » Temangoong			14,805	27,533	3,953	31,486	16,681	113 »
Totaal generaal .			40,400	68,799	13,892	82,691	42,291	105 pct.

Overzicht van de uitkomsten der metingen van de voor cultures geschikte tegal-gronden.

Regentschap.	Districten.	Sub-districten.	Uitgestrektheid voor cultuur geschikte tegal-grond, bevonden door de statistieke opneming. Bouws van 500 □ roeden.	*Aanmerkingen.*
MAGELANG.	Magelang.	Magelang . .	338	Hoeveel van deze uitgestrektheden tegal-velden jaarlijks in Kadoe worden beplant, is niet bekend. De landrenteheffing geschiedt er bij admodiatie. Deze bedroeg in 1865 voor sawah's en tegals *f* 611,762; in 1852 was dit cijfer *f* 668,516. Volgens later verkregen mededeeling, waren bij het Bestuur in Kadoe als beplant wordende tegal-gronden bekend 12,014 bouws.
		Tengahan . .	4,559	
		Soember . .	349	
		Totaal .	5,296	
	Ngassinan.	Ngandeng . .	353	
		Kajoepoering .	2,396	
		Poetjang . .	4,316	
		Totaal .	7,065	
	Balak.	Klapa . . .	1,402	
		Gales . . .	8,108	
		Totaal .	9,510	
	Bandongan.	Tanabaja . .	3,955	
		Djetak . . .	1,645	
		Kantji . . .	2,278	
		Totaal .	7,878	
	Probolinggo.	Probolinggo .	1,373	
		Ponggol . .	143	
		Bebengan . .	8,003	
		Moengkit . .	443	
		Totaal .	9,962	
	Remamé.	Salam . . .	1,928	
		Djamoes . .	206	
		Totaal .	2,134	
	Menoreh.	Menoreh. . .	466	
		Sadegan. . .	1,058	
		Boroboedoer .	1,464	
		Kaliaboe . .	276	
		Totaal .	3,264	
Totaal regentschap Magelang			45,109	

Regentschap.	Districten.	Sub-districten.	Uitgestrektheid voor cultuur geschikte tegal-grond, bevonden door de statistieke opneming. Bouws van 500 □ roeden.	Aanmerking
TEMANGOONG.	Djetis.	Boeloe . . .	3,913	
		Temangoong .	518	
		Moenseng . .	2,809	
		Totaal	7,240	
	Kadoe.	Manden . .	3,138	
		Kadoe . . .	762	
		Petir . . .	1,595	
		Totaal	5,495	
	Lempoejang.	Lempoejang .	6,126	
		Djoemo . .	4,793	
		Kebon dalem.	6,681	
		Totaal	17,600	
	Prapak.	Kranggan . .	1,996	
		Pingit . . .	5,333	
		Totaal	7,329	
	Soemowono.	Pringtali . .	7,873	
		Malebo . .	5,932	
		Soemowono .	9,966	
		Totaal	18,771	
Totaal regentschap Magelang . .			45,109	
Totaal regentschap Temangoong .			56,435	
Totaal-generaal. . .			101,544	

Meer be...	
	Meis... nog ... huwb...
	Aantal.
	»
0	»
7	»
6	»
1	730
7	»
9	»
9	»
36	»
38	»
38	»
3	»
17	»
23	»
12	»
48	41
»	»
56	2,38
23	1,65
42	3,23
71	»
43	»
57	»
43	»
24	»
05	93
74	1,69
54	2,13
33	»

REGENTSCHAPPEN.	Namen de...	
	DISTRICTEN.	SU...
TEMANGOONG.	Djetis.	Boelo... Tema... Moens...
	Kadoe.	Mande... Kadoe... Petir...
	Lempoejang.	Lempo... Djoem... Kebon...
	Prapak.	Krang... Pingit...
	Soemowono.	Pringt... Maleb... Soemo...
Totaal Regentschap Magelang		
Totaal Regentschap Temangoong.		
		Totaal

			Minder bevonden.								
	Totaal.		Mannen.		Vrouwen.		Meisjes nog niet huwbaar.		Jongens beneden 14 jaar.		Totaal.
berekend.	Aantal.	Percentsgewijze berekend.	Aantal.	Percentsgewijze berekend.	Aantal.	Percentsgewijze berekend.	Aantal.	Percentsgewijze berekend.	Aantal.	Percentsgewijze berekend.	Aantal.
»	1,567	11	»	»	»	»	182	14	264	8	»
»	»	»	»	»	»	»	3,850	58	1,172	28	1,456
2	3,149	28	»	»	»	»	17	1	»	»	»
»	3,260	8	»	»	»	»	4,349	34	1,376	13	»
»	1,199	6	»	»	»	»	2,352	39	1,227	23	»
13	795	4	»	»	»	»	2,313	39	»	»	»
»	1,943	12	»	»	»	»	894	22	859	20	»
»	3,937	7	»	»	»	»	5,559	35	1,647	13	»
»	823	6	»	»	»	»	279	8	206	6	»
»	804	7	»	»	»	»	260	10	122	4	»
»	304	4	»	»	»	»	311	15	329	15	»
»	1,931	6	»	»	»	»	850	10	657	8	»
»	»	»	»	»	»	»	1,891	44	802	24	1,345
»	656	5	»	»	»	»	1,383	31	387	11	»
»	»	»	»	»	»	»	3,274	37	1,189	18	689
»	193	1	»	»	»	»	688	19	293	9	»
»	1,588	18	»	»	»	»	»	»	23	1	»
15	745	7	»	»	13	»	94	4	»	»	»
»	2,526	8	»	»	»	»	770	9	18	»	»
24	81,296	24	»	»	»	»	6,848	8	»	»	»
»	10,965	6	»	»	»	»	14,802	27	4,887	11	»
10	92,261	18	»	»	»	»	21,650	15	»	»	»

RESIDENTIE BAGELEN.

(Ontbreken nog de twee regentschappen Poerworedjo en Wonosobo.)

Overzicht van de uitkomsten der sawah-metingen.

(*Bouws van* 500 *vierk. roeden.*)

egent-appen.	Districten.	Volgens opgave van het Bestuur waren in 1864 aan sawah's aanwezig.	Door de opneming werden in 1865/66 aan sawah's bevonden.	Dus *meer* of *minder* bevonden door de opneming.	Dat zijn sawah's *meer* of *minder*.
ng-anjer.	Gombong . .	7,445 bouws	8,252 bouws	807 bws. meer	$10\,^{4}/_{5}$ pct. meer
	Karang-anjer .	6,253 »	7,016 »	763 » »	$12\,^{1}/_{5}$ » »
	Soko	6,898 »	7,924 »	1,026 » »	$14\,^{4}/_{5}$ » »
emen.	Keboemen . .	8,092 »	10,267 »	2,175 » »	$26\,^{4}/_{5}$ » »
	Kedoeng-tawoeng	5,069 »	5,503 »	434 » »	$8\,^{1}/_{2}$ » »
	Premboon . .	6,008 »	6,100 »	92 » »	$1\,^{1}/_{2}$ » »
al.	Ambal . . .	4,040 »	4,394 »	354 » »	$8\,^{7}/_{10}$ » »
	Poering . . .	3,988 »	4,363 »	375 » »	$9\,^{3}/_{10}$ » »
	Petanahan . .	2,035 »	1,485 »	550 » mind.	27 » mind.
	Wonorotto . .	3,347 »	3,510 »	163 » meer	$4\,^{9}/_{10}$ » meer
	Karang-bolong .	1,204 »	1,929 »	725 » »	$60\,^{1}/_{10}$ » »
o-ardjo.	Koeto-ardjo . .	6,875 »	6,756 »	119 » mind.	$1\,^{7}/_{10}$ » mind.
	Pitoeroeh . .	4,731 »	4,656 »	75 » »	$1\,^{3}/_{5}$ » »
	Kemiri . . .	3,496 »	3,713 »	217 » meer	$6\,^{1}/_{5}$ » meer
	Totaal . .	69,481 bouws.	75,868 bouws.	7,131 b. min. 744 bws. = 6,387 bouws meer.	dus gemiddeld $9\,^{1}/_{5}$ pct. meer.

Overzicht der uitkomsten van de volkstelling.

egent-happen.	Districten.	Volgens opgave van het Bestuur bestond de bevolking in 1864 uit.	Op ult. Junij 1866 bleken aanwezig te zijn.	Alzoo meer bevonden.	Dus percentsgewijze meer zielen.
ng-anjer.	Gombong . .	44,897 ziel.	56,224 ziel.	11,327 zielen.	$25\,^{1}/_{5}$
	Karang-anjer .	35,035 »	43,742 »	8,707 »	$24\,^{4}/_{5}$
	Soko	48,202 »	56,654 »	8,452 »	$17\,^{1}/_{2}$
emen.	Keboemen . .	55,139 »	69,819 »	14,680 »	$26\,^{3}/_{5}$
	Kedoeng-tawoeng	30,262 »	37,466 »	7,204 »	$23\,^{4}/_{5}$
	Premboon . .	26,568 »	33,347 »	6,779 »	$25\,^{1}/_{2}$
bal.	Ambal . . .	46,771 »	49,443 »	2,672 »	$5\,^{7}/_{10}$
	Poering . . .	25,910 »	27,920 »	2,010 »	$7\,^{7}/_{10}$
	Petanahan . .	16,805 »	17,800 »	995 »	$5\,^{9}/_{10}$
	Wonorotto . .	25,116 »	27,162 »	2,046 »	$8\,^{1}/_{10}$
	Karang-bolong .	12,508 »	13,443 »	935 »	$7\,^{2}/_{5}$
to-ardjo.	Koeto-ardjo . .	33,502 »	41,675 »	8,173 »	$24\,^{2}/_{5}$
	Pitoeroeh . .	25,928 »	31,592 »	5,664 »	$21\,^{4}/_{5}$
	Kemiri . . .	28,917 »	35,173 »	6,256 »	$21\,^{3}/_{5}$
	Totaal . .	455,560 ziel.	541,460 ziel.	85,900 zielen.	Gemiddeld $18\,^{4}/_{5}$ pct. meer.

Overzicht van de uitkomsten der sawah-metingen.
(*Bouws van* 500 *vierk. roeden.*)

Regentschap.	Districten.	Volgens opgave van het Bestuur waren in 1864 aanwezig.			Door de opneming werden in 1865/66 aan sawah's bevonden.			Dus meer of minder bevonden door de opneming.			Dat zijn op honderd bouws meer.
		Sawah's van levend water voorzien.	Sawah's van regen afhankelijk.	Totaal.	Sawah's van levend water voorzien.	Sawah's van regen afhankelijk.	Totaal.	Sawah's van levend water voorzien.	Sawah's van regen afhankelijk.	Totaal.	
Demak.	Wedoeng . .	874	20,908	21,782	3,961	20,645	24,606	meer 3,087	minder 263	meer 2,284	$12\frac{9}{10}$ pct.
	Demak . . .	2,811	15,461	18,272	6,039	14,020	20,059	3,228	1,441	1,787	$9\frac{1}{10}$ »
	Sambong . .	6,741	9,370	16,111	8,711	9,037	17,748	1,970	333	1,637	$10\frac{1}{10}$ »
	Singen-kidoel .	9,232	2,626	11,858	11,176	3,000	14,176	1,944	meer 374	2,318	$19\frac{1}{3}$ »
	Mangar . . .	8,237	14,607	22,844	10,433	14,924	25,359	2,198	317	2,515	11 »
	Totaal .	27,895	62,972	90,867	40,322	61,626	101,948	meer 12,427	minder 1,346	meer 11,081	gem. meer bev. $12\frac{1}{10}$ pct.
Salatiga.	Oenarang . .	3,585	514	4,099	4,868	290	5,158	meer 1,283	minder 224	meer 1,059	meer $25\frac{4}{5}$ pct.

Overzicht der uitkomsten van de volkstelling.

Regentschap.	Districten.	Volgens opgave van het Bestuur bestond de bevolking op ult. Dec. 1865 uit.	Bij het afsluiten der dessa-registers bleken op ult. Dec. 1866 aanwezig te zijn.	Alzoo *meer* bevonden.	Dus
Demak.	Wedoeng . .	56,648 zielen.	61,931 zielen.	5,283 zielen.	9 pct. *meer.*
	Demak . . .	65,580 »	68,403 »	2,823 »	4 » »
	Sambong . .	39,776 »	40,816 »	1,040 »	$2\frac{1}{2}$ » »
	Singen-kidoel .	45,484 »	52,682 »	7,198 »	$15\frac{4}{5}$ » »
	Mangar . . .	53,812 »	De telling nog niet afgeloopen.		
Salatiga.	Oenarang . .	26,070 zielen.	32,310 zielen.	6,240 zielen.	$23\frac{1}{2}$ pct. *meer.*

Hier niet getotaliseerd, wijl de bijhouding van het district Mangar ontbreekt.

RESIDENTIE PEKALONGAN.

Overzicht van de uitkomsten der sawah-metingen.

(*Bouws van* 500 *vierk. roeden.*)

Districten.	Volgens opgave van het Bestuur waren in 1865 aan sawah's bekend.	Door de opneming werden in 1865/66 aan sawah's bevonden.	Dus werden door de opneming *meer* of *minder* bevonden.	Dat zijn ten honderd *meer* of *minder*.
kalongan . .	2,520 bouws.	2,490 bouws.	30 bws. *mind.*	ruim 1 pct. *mind.*
ssin . . .	2,625 »	3,492 »	867 » *meer.*	33 » *meer.*
tang . . .	5,095 »	3,786 »	1,691 » »	33 » »
kadjangan. .	2,663 »	3,271 »	608 » »	23 » »
Totaal . .	12,903 bouws.	16,093 ouws	3,166 minus 30 = 3,136 bws. *meer.*	dus gemiddeld op vier districten 24 pct. *meer.*

Overzicht der uitkomsten van de volkstelling.

Districten.	Volgens opgave van het Bestuur bestond de bevolking in 1865 uit.	Bij het afsluiten der dessa-registers bleken op ult. Dec. 1866 aanwezig te zijn.	Alzoo *meer* bevonden.	Dat zijn ten honderd.
alongan . .	33,664 zielen.	49,210 zielen.	15,546 zielen.	46 pct. zielen *meer.*
sin . . .	17,231 »	24,783 »	7,552 »	43 » » »
tang . . .	32,708 »	38,788 »	6,080 »	18 » » »
kadjangan .	25,459 »	34,158 »	8,699 »	34 » » »
ba . . .	10,395 »	14,213 »	3,818 »	36 » » »
Totaal . .	119,457 zielen.	161,152 zielen.	41,695 zielen.	gemiddeld over vijf districten 35 pct. zielen *meer.*

RESIDENTIE TAGAL.

Overzicht van de uitkomsten der sawah-metingen.
(Bouws van 500 *vierk. roeden.)*

Districten.	Volgens opgave van het Bestuur waren in 1865 aan sawah's bekend.	Door de opneming in 1865/66 aan sawah's bevonden.	Dus werden door de opneming *meer* bevonden.	Dat zijn.
Tjomal-kidoel .	3,943 bouws.	4,764 bouws.	821 bouws.	20 4/5 pct. *meer.*
Maribaja . .	5,853 »	8,794 »	2,896 »	49 2/5 » »
Pamalang . .	12,257 »	14,979 »	2,722 »	22 1/5 » »
Totaal.	22,053 bouws.	28,492 bouws.	6,439 »	dus gemiddeld over drie districten 29 1/5 pct. *meer.*

Overzicht der uitkomsten van de volkstelling.

Districten.	Volgens opgave van het Bestuur bestond de bevolking in 1865 uit	Bij het afsluiten der dessa-registers bleken op ult. December 1866 aanwezig te zijn	Alzoo *meer* bevonden.	Dat zijn.
Tjomal-kidoel .	20,109 zielen.	22,679 zielen.	2,570 zielen.	12 7/10 pct. ziel. *meer*
Maribaja . .	26,207 »	29,525 »	3,318 »	12 7/10 » » »
Pamalang . .	55,312 »	59,942 »	4,630 »	8 3/10 » » »
Tjomal-lor . .	24,722 »	26,237 »	1,515 »	6 1/10 » » »
Gantoengan. .	13,126 »	14,058 »	932 »	7 1/10 » » »
Totaal.	139,476 zielen.	152,441 zielen.	12,965 zielen.	dus gemiddeld over vijf districten 9 3/10 pct. ziel. *meer*

Alhoewel in de rapporten tot en met Juli 1867 der Regeering aangeboden, uit de hierboven aangegeven cijfers reeds verschillende conclusiën getrokken zijn, zoo zijn die hier echter nog niet overgenomen; zij zullen hare plaats het best vinden in het eindverslag dat van iedere residentie na beëindigde opneming moet worden opgemaakt; resultaten toch uit statistieke cijfers getrokken, dienen, om niet aan eenzijdigheid te lijden, in verband met elkander te worden beschouwd, en dit nu is alleen mogelijk, wanneer alle deelen der opneming van een gewest met nauwkeurigheid zijn afgewerkt geworden. Verder zal men hebben opgemerkt, dat bij de cijfers aangetoond van andere residentiën dan Kadoe, verschillende kolommen dezer worden gemist; dit vindt zijnen grond hierin, dat eerst met 1866 volgens een meer uitgebreiden grondslag dan vroeger is opgenomen geworden; men is thans bezig dit ontbrekende aan te vullen, een werk dat met het einde van 1867 wat de bevolking betreft geheel, en wat de tegalvelden aangaat, voor een goed deel zal afgeloopen zijn.

Wijze van werken der statistieke opneming.

Alvorens met statistieke opneming van een gewest kan worden begonnen, worden eerst daarvan de noodige driehoeksmetingen verricht door het personeel van den geographischen dienst; is deze gewichtige en dikwijls zoo moeilijke arbeid afgeloopen, alsdan wordt eene detail-opneming van genoemd gewest verricht door de officieren die gedetacheerd zijn bij het topographisch bureau en de militaire verkenningen, en het zijn de resultaten door dezen verkregen welke ten grondslag verstrekken aan diegene, welke de statistieke opneming zich tot doel heeft gesteld.

De kaarten, residentie's-gewijze op eene schaal van 1 : 10,000 door de militaire opneming vervaardigd, bestaan uit bladen ter grootte van 0.65 of 0.70 Ned. ellen in het vierkant, en zijn behoorlijk voorzien van volgnommers. Van genoemde kaarten neemt de statistieke opneming districts-gewijze kopijen, met behoud van de nommers zoo even genoemd, tevens, voor zoover dit mogelijk is, met behoud derzelfde teekens en kleuren welke op genoemde kaarten voorkomen.

Alleen worden de daarop geïnsereerde tranches, ter bepaling der oneffenheden van den grond, ter wille der duidelijkheid op de kaarten der statistieke opneming weggelaten. Zijn deze kopijen vervaardigd, zoo grijpt er door het personeel der statistieke opneming eene nauwkeurige hermeting der hoofd- en verbindingswegen plaats, en wordt alsnu districts-gewijze overgegaan tot het opmeten der dessa-gebieden. Dewijl de landmeters der statistieke opneming natuurlijk geheel onbekend zijn met de grenzen dezer, zoo worden deze laatste door de verschillende dessa-besturen, zoowel van de dessa die opgemeten zal worden, als van

de deze omringende dessa's, door bakens aangewezen; nimmer wordt er gemeten indien niet minstens één ter zake bekend lid van dat bestuur op het terrein aanwezig is.

Dat vooral met het oog op het feit, dat van iedere dessa eene afzonderlijke kaart wordt vervaardigd, eene juiste aanwijzing der grenzen van het dessa-gebied onmisbaar moet geacht worden, zal nauwelijks noodig zijn om op te merken, evenmin als dat daaromtrent nog al eens dikwerf verkeerde aanwijzingen plaats vinden, welker verbeteringen veel tijdverlies na zich sleepen.

Is het gebied eener dessa zoo nauwkeurig mogelijk afgebakend, zoo worden steeds in het bijzijn van het dessahoofd de verschillende kategoriën der belastbare en niet belastbare deelen van den grond tot dat gebied behoorende, opgemeten.

Onder de gronden onderhevig aan belasting in geld dan wel aan die van te praesteeren arbeid (heerediensten) worden gerekend te behooren:

a. sawah's; gesplitst in die welke steeds van levend water kunnen worden voorzien, en in diegene welke van regen afhankelijk zijn;

b. tegalvelden; weder gesplitst in diegene welke ieder jaar dan wel afwisselend worden beplant, en diegene welke voor alsnog buiten gebruik zijn;

c. gaga-velden (wier in gebruik gestelde uitgestrektheden ieder jaar moeten worden opgegeven);

d. nipabosschen;

e. sirituinen;

f. klappertuinen;

g. zoet- en zoutwater-vischvijvers;

h. voor cultures geschikte rawa's;

i. dessa-erven;

k. op hoog gezag aangelegde koffietuinen.

Onder de niet belastbare gronden worden gebracht:

a. de wegen, waterleidingen, begraafplaatsen enz., zoo binnen als buiten de dessa gelegen;

b. voor cultures ongeschikte rawa's;

c. djatihout-bosschen;

d. wildhout-bosschen;

e. gronden als algemeene weide in gebruik of daarvoor kunnende dienen;

f. onbenutte en voor cultures ongeschikte gronden.

Al deze verschillende onderdeelen van het dessa-gebied worden iederen dag, voor zooverre zij opgemeten zijn, in brouillon gebragt.

Dagelijks wordt van des morgens zeven tot des namiddags één ure gemeten en het overige gedeelte van den dag besteed om, met behulp

van geruit papier, de gedane metingen op eene schaal van 1 : 2500 in brouillon te brengen.

Is de meting van het gansche dessa-gebied afgeloopen en heeft de landmeter zich door het sluiten der veelhoeken overtuigd, dat geene fouten zijn begaan, zoo trekt hij alle lijnen van zijn brouillon met Oost-Indischen inkt uit, en schrijft de benamingen der verschillende bovengenoemde onderdeelen van dat gebied daarin. De grenzen van zeer uitgestrekte wildhout-bosschen en woeste gronden, bij een dessagebied behoorende, worden echter van de kaarten der topographische opneming overgenomen. Volgens dit brouillon nu vervaardigt hij de zoogenaamde brouillon-dessakaart op eene schaal van 1 : 10,000, op welke bedoelde opgemeten grond-onderdeelen (sawah's, erven enz.), alle volgens vastgestelde teekens en kleuren op eene aan hem verstrekte legenda voorgeschreven, worden opgenomen. De nommers der aangrenzende dessa's worden ter behoorlijke plaatse aan den buitenkant van het opgemeten dessa-gebied geplaatst.

Daarna verrichten zoowel de controleur als de landmeter der sectie eenige hermetingen ter contrôle van het opgemeten terrein, en worden verder de reeds genoemde twee brouillonkaarten den sectie-landmeter overhandigd, die, waneer hij de kaarten der aangrenzende dessa-gebieden mede heeft ontvangen, deze met elkander vergelijkt en, geene fouten daarbij gevonden hebbende, door middel van deze brouillons de net-dessakaarten op eene schaal van 1 : 2500 op zijn bureau vervaardigen laat. Tevens vergelijkt hij deze brouillons met de lengten en azimuts, genoteerd in de zoogenaamde graadboekjes die aan de mantri's verstrekt worden, met inpassing op de hiervoren genoemde kopijen der kaarten van de topographische opneming, enz.

De berekening der inhouden van de opgemeten dessa's met hare sawah- en tegalvelden geschiedt volgens deze net-dessakaarten, en wel met fijn doorzichtig geruit papier, waarop iedere ruit juist 100 vierk. Ned. ellen grootte vertegenwoordigt.

Zijn eenmaal de inhouden der sawah- en tegalvelden van alle dessa's van een district berekend, alsdan wordt aan het hoofd van gewestelijk bestuur een staat aangeboden, behelzende hoevele bouws van 500 vierk. roeden aan sawah- en tegalvelden volgens den legger der landrente aanwezig, en hoevele van die bouws door de statistieke opneming gevonden zijn.

Met deze resultaten worden de dessa-hoofden door middel van het inlandsch bestuur bekend gemaakt en hun de noodige tijd gelaten, om deze op hunne wijze te controleeren. Eenige weken daarna wordt, op eene vergadering der dessa- en andere hoofden, eerstgenoemden afgevraagd of zij zich met de door de opneming verkregen metings-uitkomsten kunnen vereenigen, en voorts gehandeld zooals is voorgeschreven in het

gouvernements-besluit dd. 12 Januari 1867, n°. 7 (*Bijblad* op het *Staatsblad* n°. 1955) (1).

Deze vergaderingen, waarbij de regent en het betrokken districtshoofd, benevens de controleurs der afdeeling en der opneming met den Europeeschen landmeter aanwezig zijn, worden vlijtig bijgewoond, niet alleen door de dessa-hoofden, maar ook door tal van landbouwers uit de belanghebbende dessa's. Bij het opperen van bezwaren der dessa-hoofden tegen de resultaten der opneming, worden deze onmiddellijk ten overstaan eener door den Resident te benoemen commissie onderzocht; meermalen deed men daarbij de ondervinding op dat die hoofden wel degelijk die resultaten hadden gecontroleerd. Zoo verklaarde op de vergadering op de hoofdplaats van het district Remamé (residentie Kadoe) gehouden, het hoofd der dessa Soemakitra Kidoel, dat die dessa, in plaats van 7 bouws sawahs, zooals de gedane opneming aangaf, er slechts 5 bezat; de zaak werd onmiddellijk onderzocht en het bleek hierdoor, dat de man volkomen gelijk had; aan de landmeters waren tijdens de opmeting verkeerde dessagrenzen aangewezen, en zoo waren 2 bouws, die op het grondgebied eener aangrenzende dessa lagen, verkeerdelijk op dat van de andere hierboven genoemde dessa gebracht.

Anderen brachten bezwaren in tegen de hoeveelheid opgebrachte steeds van levend water voorziene sawahs, en verklaarden dat deze eenige bouws te groot, en die van regen afhankelijk daarentegen te weinig waren aangegeven; ook dit werd dan dadelijk onderzocht en steeds in der minne geschikt; anderen weder konden zich niet vereenigen met de opgegeven hoeveelheden tegal-velden, meenende dat deze allen als ieder jaar beplant en dus ook aan de belasting onderworpen zouden worden aangemerkt; het werd dan duidelijk gemaakt dat door deze hoeveelheden verstaan werden het totaalcijfer der tot een dessa-gebied behoorende beplantbare tegalvelden, en niet degenen welke beplant waren geworden gedurende het laatst verloopen jaar bijv.; het cijfer daarvan toch wisselt in den regel jaarlijks af, en wordt voor een deel beheerscht door de behoefte der bevolking om verschillende voedsel- of handelsgewassen te planten, den aard van het weder enz. enz.

Ten slotte kan hier worden vermeld, dat er geene vergadering van dessa-hoofden is gehouden en beëindigd, die aanleiding gaf tot ontevredenheid onder de bevolking; de zekerheid die deze had, dat iedere ingebrachte klacht of tegenwerping onmiddellijk, door bevoegde en neutrale deskundigen, in haar bijzijn zoude worden onderzocht en beslist; de ondervinding die zij reeds had opgedaan, dat de gevonden meerderheid aan belastbare velden niet maar zoo dadelijk was aangegrepen, om

---

(1) Wij hebben dit besluit reeds medegedeeld in onzen vorigen jaargang, Deel II, blz. 435 v. RED.

de landrente te verhoogen; het feit dat alle metingen en onderzoekingen in de dessa's wel onder Europeesch toezicht maar dan toch veelal verricht werden door mantri's, Javanen als zij, met wie zij zich vrijelijk konde onderhouden en die niet het minste gezag over haar voerden, dit alles had een graad van vertrouwen doen ontstaan, dusdanig dat tot heden toe nog geene klacht over de verrichte onderzoekingen van wege de betrokken bevolking werd te berde gebracht.

Het grootste bezwaar dat bij de opmetingen ondervonden wordt, men zal dit reeds uit het voorafgaande hebben kunnen ontwaren, is het door de respectieve dessa-besturen of hoofden verkeerdelijk aanwijzen der dessa-grenzen; de meeste op de beschreven vergaderingen ingebrachte bezwaren vonden hierin haren oorsprong, en daar het personeel der opneming uit den aard der zaak hiermede volkomen onbekend is, en dus onvoorwaardelijk op de aanwijzingen dier hoofden moet afgaan, is hierin hunnerzijds weinig verandering of verbetering aan te brengen. Zoo als echter reeds werd opgemerkt, komen de daardoor gemaakte fouten in den regel op de vergaderingen der dessa-hoofden uit, en kunnen deze dan nog worden hersteld.

Teekenbureau te Samarang.

Op dit bureau, aan het hoofd waarvan eene Europeesch chef is gesteld, bevinden zich een 25tal mantri's, uit die der verschilende secties aldaar gedetacheerd, welke onder de leiding van den chef zich bezig houden:

a. met het controleeren der op de sectie-bureaux gemaakte net-dessakaarten; 1°. of zij zijn bewerkt volgens de gegeven voorschriften en legenda; 2°. of de inhouden van de opgemeten sawah- en tegalvelden overeenkomen met de opgaven door de verschillende sectie-chefs daaromtrent gegeven;

b. het teekenen in het net der op de verschillende sectie-bureaux gemaakte brouillon-districtskaarten op een schaal van 1:10,000;

c. het teekenen der residentie-kaarten op eene schaal van 1:100,000;

d. het teekenen der net-dessakaarten der dessa's, voorkomende in de regentschappen Ambal, Keboemen en Karang-anjer, in de residentie Bagelen, welke bij het begin der opneming aldaar niet werden gemaakt (men maakte toen de dessa-gebieden en verschillende onderdeelen dezer in brouillon, onder den naam van meetbrief) en welke achterlijke arbeid voor een groot deel is bijgewerkt;

e. het berekenen der inhouden van alle onderdeelen van het dessagebied, welke geene sawah's of tegalvelden zijn (bosschen, koffietuinen, enz.);

f. het verstrekken van en administratie houden over de verschillende instrumenten, teekenpapier, het repareeren van eerstgenoemde des vereischt enz.

Genoemde inrichting, die voor een groot deel zich bezig houdt met

het controleeren der door de verschillende secties van de statistieke opneming verkregen resultaten, is eene der meest belangrijke van de gansche opneming, wier nuttige strekking zich meer en meer doet gevoelen.

Nadat nu de dessa-, districts- en residentie-kaarten van een gewest zijn beëindigd, en de sawah- en tegalstaten benevens de andere deelen van het dessa-gebied behoorlijk zijn in schrift gebracht, worden deze overgegeven aan den chef van het kadastraal statistiek bureau aldaar, die van dat oogenblik af onder de onmiddellijke bevelen van het hoofd van bestuur is gesteld.

Doel der opneming.

De naam aan het bureau der bijhouding (kadastraal-statistieke bureaux) gegeven, zal wellicht menigeen in het denkbeeld hebben gebracht, dat men hier te doen had met eene zuiver kadastrale opneming, zooals men deze in Europa aantreft, waarbij de belastbare panden van iederen bezitter worden opgemeten en van het resultaat daarvan een meetbrief wordt opgemaakt, die in rechten geldig is (even als dit ook op de hoofdplaatsen van Java enz. voorkomt).

Uit het hiervoren aangetoonde zal kunnen blijken, dat dit geenszins het geval is; de statistieke opneming van Java, zooals zij op dit oogenblik wat de belastbare perceelen betreft wordt uitgeoefend, is niet meer dan eene opmeting en totaliseering van de verschillende soorten dezer perceelen tot een dessagebied behoorende; de bepaling hoeveel aan ieder individu daar wonende afzonderlijk daarvan toebehoort, vindt geene plaats.

Het zoude zeer zeker een nuttiger werk geweest zijn, indien men, in plaats van de tegenwoordig gevolgd wordende wijze van opnemen, reeds nu een zuiver kadastrale opneming had kunnen bewerkstelligen. Java is evenwel nog op verre na niet overal geschikt hiertoe; daar toch, waar het zuiver communaal bezit van gronden wordt aangetroffen, waar dus ieder jaar eene nieuwe verdeeling der sawahs plaats grijpt, dikwijls in andere afmetingen en onder meer of minder personeel dan een vorig jaar, kan aan geene zuiver kadastrale opneming worden gedacht, zoolang in dien toestand geene verandering is gebracht.

Zoowel als proeve als om voor later wellicht toe te passen kadastrale opmetingen eene basis te bezitten, heeft men echter in Kadoe van vijf dessa's eene werkelijk kadastrale opmeting verricht en het resultaat daarvan naamsgewijze (ieder erf en stuk sawah aan dezen of genen toebehoorende, tevens van een niet te veranderen volgnommer voorzien) op eene schaal van 1 : 1000 in kaart gebracht. Dit nu konde des te gemakkelijker in Kadoe plaats vinden, omdat, wel is waar, de te stellen type van het grondgebruik aldaar is *communaal*, om reden de sawahs er voor verdeeling vatbaar zijn, en werkelijk deze ook nog ieder jaar

hier en daar bij vrijvalling van sawahs enz. worden verdeeld; maar men evenwel in algemeenen zin van de residentie Kadoe mag zeggen, dat het gebruik der sawah-gronden en erven er ten zeerste den toestand van *grondbezit* nadert. In den regel toch gaan die sawah's en erven van den vader op de kinderen over; en bij onderzoek is gebleken, dat tal van sawah- en erfgebruikers reeds van 10—80 jaren in het ongestoord bezit (zij of hunne voorouders) dezer waren gebleven.

Het maken dezer kadastrale kaarten was een leerzame, zelfs aangename, maar langdurige arbeid. De opmetingen als anderszins geschiedden rechtstreeks door den controleur en Europeeschen landmeter der verschillende secties; het inlandsche personeel bewees hier slechts de noodige hulpverleening. Het was daarbij steeds interessant om te zien, hoe goed het dessahoofd voor zich had gezorgd; het beste aaneengesloten erf en de vruchtbaarste, aaneensluitende sawahs, in ruime mate genomen, waren steeds zijn deel.

Maar nu de tijd voor een en ander benoodigd! Het is moeilijk om hieromtrent voor Java zelfs eene der waarheid benaderende berekening te maken; de aard van het terrein, de meerdere of mindere versnippering der gronden en erven en veel meer, oefenen daarop een te grooten invloed uit; het is dan alleen ook ter wille van eenige meerdere volkomenheid, dat ik een voorbeeld aanhaal op de nu besproken zaak toepasselijk.

Eene der vijf kadastraal opgemeten en aldus in kaart gebrachte dessa's was de dessa Toegoeran, gelegen in het district Magelang der residentie Kadoe. Dit werk was opgedragen aan den toenmaligen sectie-landmeter (thans chef van het bureau der statistieke opneming) den heer C. W. A. Strauss, algemeen als een hoogst ervaren en ijverig landmeter bekend, en die jaren lang in Duitschland bij het kadaster was werkzaam geweest. Het dessagebied van genoemde dessa is klein en beslaat niet meer dan eene oppervlakte van 41 bouws en 1855 □ ellen; om het behoorlijk op te nemen en in kaart te brengen, waarbij de landmeter, een mantri en vier koelies tot het dragen enz. der instrumenten behulpzaam waren, was het volgend aantal dagen benoodigd:

Voor de opneming van het dessagebied zonder de onderverdeelingen	3 dagen;
» het kaarteeren.	1 dag;
» het opmeten der grenzen van 57 stukken sawah . .	5 dagen;
» » » » » » 38 » tegalgrond .	2 »
» » » » » » 47 erven, ...	3 »
» » kaarteeren der stukken, sawah's, tegals en erven .	3 »
» » berekenen der oppervlakten der genoemde onderdeelen	2 »
» » teekenen der netkaart	2 »
Totaal.	21 dagen.

Volgens deze uitkomsten, vergeleken met die der andere vier aldus opgemeten dessa's, kwam men, aannemende dat in ieder district der residentie Kadoe een Europeesche landmeter werd geplaatst (dus twaalf), en ieder dezer twee dessa's per maand = 24 per jaar als boven beschreven is opnam, tot de volgende, zooals ik herhaal ruwe berekening: dat alsdan eene dusdanige opneming van Kadoe zoude eischen een tijdsverloop van 12 jaren, en, verondersteld dat men 60 Europeesche landmeters aanstelde, om de plus minus aanwezige 33,000 gouvernementsdessa's van Java kadastraal op te nemen, men niet minder dan 23 jaren zoude behoeven alvorens dit werk zoude voleindigd zijn. (Zoo als reeds vroeger werd opgegeven, bezit Kadoe van dit cijfer aan gouvernements-dessa's ruim $^1/_{10}$ gedeelte, namelijk 3530.) Om deze en andere redenen is dan ook aan eene werkelijk kadastrale opneming van Java geen gevolg gegeven en worden, zooals reeds boven werd opgemerkt, alleen de totalen der verschillende onderdeelen van een dessagebied opgemeten en in kaart gebracht.

Meer speciaal tot den werkkring der controleurs der opneming behoort het nasporen districtsgewijze van de gewoonten (adats) en rechten der bevolking op gronden tot een dessagebied behoorende; den aard van het grondgebruik en bezit daarvan; de wijze van verdeeling der lasten zoo in geld als in arbeid onder de bevolking, en een tal van punten meer, alle in verband staande met de verkrijging eener juiste kennis van land en volk. Het is het aangenaamste en tevens het meest leerrijke gedeelte van den door hen te verrichten arbeid, en wel geschikt om den in zijne gewone dienstverrichtingen reeds ervaren controleur een helder en onbevooroordeeld denkbeeld te schenken van de ware toestanden en behoeften van de Javaansche bevolking.

Zoodra al deze onderzoekingen zijn afgeloopen en ook de inspecteur, belast met de leiding der opneming, niet alleen deze, maar ook andere gewichtige zaken heeft onderzocht: zoo als de gemiddelde padi-productie en die van andere gewassen, den stand van den handel, den veestapel, den in- en uitvoer, de opbrengsten der verschillende belastingen, de prijzen der levensmiddelen enz., alles zooveel mogelijk berekend over een tijdvak van 15 jaren, wordt van het afgewerkte gewest een rapport opgemaakt en dit der Regeering aangeboden.

De bureaux van den inspecteur en die van den chef van het teekenbureau bevinden zich te Samarang, om reden genoemde hoofdplaats, voor het tegenwoordige althans, het best in verband met de in opneming verkeerende gewesten daarvoor gelegen is; de inspecteur en adjunct-inspecteur wisselen elkander beurtelings hetzij op reis, hetzij op die bureaux af.

Personeel der opneming.

Dit bestond op ultimo 1867 uit:

Europeesch gedeelte.

Inspecteur	1
Adjunct-inspecteur	1
Chef van het teekenbureau	1
Controleurs	5
Landmeters	5
Commies op het hoofdbureau	1
Klerken	2
Totaal	16

Inlandsch gedeelte.

Mantri's landmeter 1ste klasse	36
» » 2de »	47
» » 3de »	48
Elèves »	49
Totaal	180

Personeel der bijhouding.

(Kadastraal-statistieke bureaux).

Europeesch gedeelte.

Controleurs chefs der kadastraal-statistieke bureaux . 7

Inlandsch gedeelte.

Districts-mantri's 1ste klasse	—
» » 2de »	—
» » 3de »	62
Mantri's teekenaar	5
Totaal	67

Bedoelde districts-mantri's kunnen slechts na vier jaren in lageren graad gediend te hebben, tot eene hoogere klasse overgaan; vandaar dat tot heden nog slechts mantri's 3de klasse bij dezen tak van dienst geplaatst zijn, en tevens aan de veelvuldig ingekomen aanvragen der een hoogeren graad bekleedende mantri's der opneming, om met behoud van dien graad en tractement als districts-mantri's te mogen overgaan, geen gevolg is kunnen gegeven worden.

Slot.

De statistieke opneming van Java, zoo als die thans werkt, kan be-

schouwd worden wel is waar onder Europeesch toezicht, maar dan toch voor een groot deel te worden uitgeoefend door inlandsch personeel, dat zijn werk onder gewone omstandigheden verstaat, doch steeds aan eene scherpe contrôle zal dienen onderworpen te blijven. Of op den duur een getal van vijf Europeesche landmeters op 180 inlandsche hiertoe voldoende zal wezen, zal de toekomst moeten leeren. Dat van een dus georganiseerd corps echter geene kadastrale, maar slechts totaal-opmetingen der gronden kunnen worden verwacht, kan moeilijk aan eenigen twijfel onderhevig zijn.

Het maken van eene netkaart van iedere dessa is zeer zeker een schoone arbeid, maar vordert een groot deel van den tijd aan de opneming besteed; wij wijzen hier weder op de residentie Kadoe, alwaar ruim 3500 van dergelijke kaarten moeten worden aangemaakt; iedereen die met dusdanig werk bekend is, weet hoe tijdroovend dit wezen moet. Wellicht dan ook dat later de noodzakelijkheid zal worden ingezien, om dit gedeelte der opneming te vereenvoudigen; zich met goede brouillonkaarten van iedere dessa tevreden te stellen en alleen van de districten, regentschappen en residentie's eene netkaart te maken, vooral de eerstgenoemde liefst op eene schaal van 1 : 10000. Thans wisselen wel is waar de betrokken controleur en landmeter elkander zooveel mogelijk op het terrein en het sectie-bureau, waar de genoemde kaarten gemaakt worden, af, maar dit neemt niet weg dat een groot deel der inlandsche landmeters, die nu op de bureaux werkzaam zijn, indien zij dit op het terrein konden wezen, de metingen spoediger zouden kunnen doen afloopen dan thans het geval is. Het is echter niet wel mogelijk een dergelijk uitgebreid werk als de statistieke opneming van Java is, onmiddellijk te organiseeren zoo dat die werkt in de meest volkomene mate; de ondervinding zal ook hier voorzeker andere en betere eischen doen stellen, welke het onvermijdelijk gevolg zullen hebben van veranderingen uit te lokken, welke tevens verbeteringen mogen genoemd worden.

Wat mede een nadeeligen invloed op den richtigen gang der statistieke opneming van Java uitoefent, is de niet te ontgane en telken maal zich voordoende veranderingen onder het personeel daarvan. In Europa heeft men voor dergelijk werk, vooral wat de grondmetingen en het kaarteeren aangaat, steeds een speciaal personeel, dat jaren lang gelijksoortigen arbeid verricht; onnoodig is het er op te wijzen, hoe zelden dit in Indië voorkomt en hoe dat personeel daar steeds wordt afgewisseld. Behalve door verlof wegens ziekte naar Europa toch, ligt het in den aard der zaak, dat zoowel de controleurs als de chefs der kadastraal-statistieke bureaux elkander steeds afwisselen moeten (1). Binnen een jaarkring had

(1) Het ligt in de bedoeling der Regeering laatstgenoemde ambtenaren zoo lang mogelijk in dezelfde residentie werkzaam te laten.

verder de opneming te betreuren het afsterven van den kundigen chef van het teekenbureau Schönberg Multer, even als dit het geval was met den zoo ervaren landmeter Gaerth, terwijl een derde (Demmig), als controleur op Borneo geplaatst, korten tijd daarna overleed.

Wat het inlandsche personeel der opneming en bijhouding aangaat, zoo streven de meesten daarvan naar eene betrekking bij het inlandsch bestuur, ook dan zelfs als de bezoldiging dáár minder is dan bij de opneming (iets wat na de op 1 October ingevoerde tractementsverhooging onder de inlandsche hoofden zich nu weinig meer voordoen kan).

Het streven naar uitoefening van macht, hoe gering dan ook, den meer ontwikkelden inlander zoo eigen, eene machtsuitoefening die zij bij de opneming natuurlijk missen, is hier de oorzaak van.

Dit alles zijn echter zwarigheden welke op alle inrichtingen als de nu besprokene meer of minder in Indië drukken, en welke daar zijn om ze te boven te komen.

Maar bij eene gelegenheid als deze was het wellicht niet overbodig er op te wijzen, ten einde eene rechte waardeering der omstandigheden, onder welke de statistieke opneming van Java werken moet, zoowel als die der door haar verkregen resultaten; bevorderlijk te zijn.

Bijhouding der door de statistieke opneming verkregen resultaten.

(Kadastraal statistieke-bureaux.)

Als de statistieke opneming van een gewest dusdanig gevorderd is, dat de bijhouding der mutatiën, zoowel in het gebruik der reeds opgemeten gronden, als in de onder de verschillende rubrieken gebrachte bevolking voorvallende, noodig wordt, gaat men over tot de invoering der zoogenaamde kadastraal-statistieke bureaux (*Staatsblad* 1864, n°. 166, § 5).

Aan het hoofd van elk dezer staat een controleur der landelijke inkomsten en cultures, aan wien worden toegevoegd een mantri-teekenaar en daarenboven voor ieder district een districts-mantri; zoowel de mantri-teekenaars als de districts-mantri's zijn Javaansche jongelieden, welke, voor en aleer tot die betrekking te worden geroepen, de statistieke opneming een paar jaren als élève hebben gevolgd en ervaren zijn in het landmeten, teekenen en berekenen der vlakte-inhouden der opgemeten terreinen. Is soms een district te uitgebreid, of wel van vele dessa's of eene groote bevolking voorzien, dan worden voor dergelijke districten meerdere mantri's aangesteld.

De opneming der mutatiën in het gebruik of de bestemming der gronden, en tevens van die onder de bevolking voorvallende, geschiedt door dessa-schrijvers, van welke er zich, zooveel dit mogelijk is, in iedere dessa één bevindt.

Te dien einde verzamelen zich genoemde schrijvers een à tweemalen

'smaands op de hoofdplaats van het district, om van hunne bevinding rapport te doen aan den districts-mantri.

Is bijv. een stuk sawah door eene overstrooming verwoest, of wel een dessa-erf in sawahs of omgekeerd sawahs in dessa-erven veranderd, dan wordt dit den districts-mantri gerapporteerd, die verplicht is zich alsdan naar de betrokken dessa te begeven, ten einde door meting den graad dier veranderingen te constateeren en daarvan aanteekening te houden op de brouillon-kaarten der dessa, welke alle in zijn bezit zijn gesteld; dit geschied zijnde, wordt de brouillon-kaart opgezonden naar den chef van het kadastraal-statistiek bureau, die op zijne beurt de voorgevallen veranderingen op de op zijn bureau gedeponeerde net-dessakaarten insereert (Gouvernements-besluit dd. 31 Maart 1866, n°. 31, *Bijblad op het Staatsblad*, n°. 1821, waarbij gelast is dat geene veranderingen in de bestemming of het gebruik der gronden van door de statistieke opneming opgenomen en in kaart gebrachte districten door de bevolking mogen worden gemaakt, zonder dat vooraf hiervan de resident heeft kennis bekomen enz.)

Van alle mutatien, welke ook, wordt aanteekening gehouden in een, in iedere dessa aanwezig en telken jare vernieuwd wordend dessa-register.

Het is in de Javaansche taal en met gelijke letters gedrukt, zoo eenvoudig mogelijk ingericht, maar toch zóó, dat men als met een oogopslag de veranderingen gedurende den loop van een jaar voorgevallen, in alles wat met de dessa, hare belastbare en niet belastbare gronden, hare bevolking, heeredienstplichtigen, veestapel enz. in verband staat, kan nagaan; alleen de dessabewoners uithoofde van belastbaar grondbezit tot heerediensten verplicht, worden nominatief in het register opgenomen; dit nu reeds met de geheele bevolking der dessa te doen, was aan te vele zwarigheden onderworpen, dan dat men met eenige hoop op goeden uitslag het zoude hebben kunnen invoeren.

Het zal toch weinig betoog behoeven, dat de tegenwoordig op Java in de dessa's aanwezige schrijvers nog veelal weinig ontwikkeld zijn; dikwerf moet de districts-mantri zich met mondelinge opgaven van hen tevreden stellen en volgens deze het dessa-register invullen. Dat dan ook genoemde registers steeds zoo streng mogelijk moeten gecontroleerd worden in de dessa zelve, kan wel aan geen redelijken twijfel onderhevig zijn, evenmin als dat het gehalte der dessa-schrijvers door al deze bemoeiingen van jaar tot jaar verbeteren moet en werkelijk reeds verbeterd is.

De gansche bijhouding der door de statistieke opneming verkregen resultaten is dan ook voor het tegenwoordige nog slechts als eene proeve te beschouwen, welke, wat hare toepassing betreft, nog ten zeerste verbetering behoeft, die wel voor een groot deel het resultaat van meer algemeen te verspreiden volksonderwijs zal dienen te wezen. Eene betere

organisatie, wat de nu besproken bijhouding en vooral wat de zaak der dessa-schrijvers betreft, welke in waarheid de basis der gansche bijhouding uitmaken, is bij de Regeering in overweging (1). Hoofdzaak blijft natuurlijk de richtige en juiste bijhouding der mutatiën welke in het gebruik of de bestemming der opgemeten gronden steeds plaats grijpen; zonder deze heeft eene opneming geene waarde, verliezen vooral de dessakaarten den stempel der waarheid welke deze moet onderscheiden, en moeten de groote uitgaven, aan eene statistieke opneming verbonden, als nutteloos gedaan worden beschouwd. In zeven residentiën van Java zijn thans kadastraal-statistieke bureaux opgericht, en wel in Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Kadoe, Bagelen en Banjoemas.

In Cheribon en Banjoemas werden zij eerst kortelings ingesteld en met den aanvang van het jaar 1868 zullen aldaar door het personeel der statistieke opneming een tal van hermetingen moeten plaats vinden, eensdeels omdat aan de bijhouding der door de vroegere statistieke opneming verkregen resultaten (die opneming is aldaar sinds eenige jaren afgeloopen) in deze residentiën tot heden toe niets is gedaan, anderdeels dewijl, daar de eischen der tegenwoordige opneming veel uitgebreider zijn dan die der vorige, de resultaten die toen verkregen zijn, daarmede in overeenstemming dienen te worden gebracht.

Reeds aanvankelijk met een tamelijk goed succes werkt de bijhouding in het hieronder volgend aantal dessa's, door middel van het boven beschreven personeel en invoering van dessa-registers; als in de

residentie	Bagelen in alle dessa's	2609	dessa's
»	Kadoe id.	3520	»
»	Samarang	635	»
»	Pekalongan	629	»
»	Tagal	370	»
	Totaal. . . .	7773	dessa's.

Van de residentiën Bagelen en Kadoe kunnen dus reeds spoedig die statistieke gegevens verwacht worden, aan welke tegenwoordig te recht zooveel waarde wordt gehecht en welker uitwerking en wetenschappelijke vergelijking en toepassing de schoone taak zal wezen van het statistiek bureau der algemeene secretarie te Batavia.

De indeeling van het dessa-register en de opneming welke alleen op het einde van ieder jaar zullen plaats vinden, gedoogen dit; behalve toch de mutatiën welke ieder jaar voorvallen in het gebruik of de bestemming van den grond, gesplitst in twee hoofd-afdeelingen, de *belastbare*

(1) In behandeling bij het Departement van Binnenlandsch Bestuur.

en *niet belastbare uitgestrektheid* van het dessa-gebied, beide weder in een tal van onder-afdeelingen gerangschikt, leert men er op eene even eenvoudige als duidelijke wijze uit kennen: de veranderingen onder de bevolking van iedere dessa gedurende een jaar voorgevallen, zoowel het getal der geboorten als dat der sterfgevallen, dat dergenen welke de dessa verlaten en hoevelen er van elders bijgekomen zijn, het aantal gesloten huwelijken en dat der echtscheidingen, alles weder afzonderlijk bijgehouden van de verschillende bestanddeelen waaruit eene bevolking bestaat, zooals der gehuwde en niet gehuwde werkbare mannen, der gehuwde en ongehuwde vrouwen, jongens beneden de 14 jaren, meisjes nog niet huwbaar enz.; verder nog het aantal heeredienstplichtigen, de opgave der aangeplante tweede gewassen en welke; het aantal paarden, buffels, runderen, klapper-, pinang- en koffieboomen enz., welke laatste opnemingen behooren tot diegene, die op het laatst van ieder jaar worden bewerkstelligd.

Hoe eene behoorlijk mede door het bsstuur gesteunde bijhouding groote eischen aan de werkzaamheid der daarbij geplaatste ambtenaren doet, moge blijken uit het feit dat gedurende en na de nu kortelings beëindigde opneming der residentie Kadoe, meer dan 700 veranderingen in het gebruik of de bestemming der opgemeten gronden zijn aangeteekend moeten worden.

Ten slotte moge de mededeeling dienen, dat na de beëindigde statistieke opneming van een gewest, de kadastraal-statistieke bureaux een onderdeel uitmaken van die der residenten; zij zijn alsdan bestemd om dezen alle statistieke gegevens der onder hun beheer staande gewesten te verschaffen, iets dat mede het geval is met den chef van de afdeeling »statistiek" ter algemeene secretarie, mogende te dien einde door hem met de chefs der kadastraal-statistieke bureaux rechtstreeks worden gecorrespondeerd.

NIEUWE MEDEDEELINGEN OMTRENT CEYLON.

In het nummer van dit Tijdschrift voor April van het vorige jaar vonden wij gelegenheid om den toestand van het eiland Ceylon te bespreken en daaromtrent eenige statistische mededeelingen te geven. Wij deden zulks, omdat in de maatschappelijke instellingen van dat land zooveel gelijkenis bestaat met die van Java, en omdat Ceylon wordt bestuurd naar een vrijgevig stelsel, zooals velen onzer landgenooten, *mutatis mutandis*, ook in onze koloniën zouden wenschen te zien ingevoerd. Wij geven nu als eene bevestiging en tegelijk als een vervolg van onze vroegere mededeelingen eenige bijzonderheden die wij ontleenen aan een verslag over Ceylon voor het jaar 1866, dat onlangs door den gouverneur Sir Hercules Robinson aan den Minister van Koloniën in Engeland, den hertog van Buckingham, is ingezonden. Dit verslag draagt de dagteekening van den 14den September 1867 en werd zeer onlangs aan het Parlement overgelegd.

De geheele bevolking van het eiland wordt voor 1866, volgens de telling, gesteld op 2,039,330 zielen, hetgeen, in vergelijking met het onmiddellijk voorafgaand jaar, eene vermeerdering aantoont van 21,338 zielen, daar in 1865 alle inwoners te zamen een getal van 2,007,992 zielen uitmaakten.

De openbare inkomsten voor 1866 beliepen £ 962,873, hetgeen £ 15,619 minder was dan die van het jaar 1865. Deze vermindering was echter slechts schijnbaar; want eenige baten die vroeger op het budget van het geheele eiland voorkwamen, zijn in 1866 gestort in bijzondere fondsen, bestemd voor de stedelijke besturen, die zijn ingesteld bij eene wet waarbij aan de onderscheiden municipaliteiten een zelfbestuur onafhankelijk van het centraalbestuur verzekerd is.

De uitvoer der belangrijkste voortbrengselen van het eiland, namelijk

van koffie, kaneel en kokosolie, wordt voor de jaren 1865 en 1866 aldus opgegeven:

Jaren.	Koffie in Eng. centen.	Kaneel in Eng. ponden.	Klapperolie in gallons.
1865	927,440	850,973	1,176,784
1866	897,624	890,484	1,042,853

Men ziet uit deze opgaven dat Ceylon allengs na Brazilië onze grootste mededinger op de koffiemarkten der wereld geworden is, en met zijne twee millioen inwoners het zevenmaal sterker bevolkte Java op zijde streeft. Uit het vroeger door ons gegeven overzicht der koffie-opbrengst van Ceylon heeft men gezien, dat in 1839 slechts 40,668 Engelsche centenaren uitgevoerd zijn, maar dat deze uitvoer in 1861 reeds tot 632,449 centenaren van 50 Nederlandsche ponden gestegen was. Dit was het hoogste bedrag dat toen nog immer uitgevoerd was geworden. De uitvoeren voor de drie jaren daarop volgende waren als volgt:

1862	605,709	Eng. cent.
1863	828,585	»
1864	671,863	»

In de tijdsruimte van 1861 tot en met 1866, dat is van vijf jaren, kan de koffiekultuur op Ceylon dus gezegd worden ongeveer 50 pct. te zijn vooruitgegaan, en wanneer men in het oog houdt dat voortdurend *door particulieren* uitgestrekte koffietuinen aangelegd worden, die spoedig vrucht zullen geven, dan is het te voorzien, dat het kleine en zedige Ceylon, schoon niet gezegend met een gouvernementeel stelsel van cultuur, niettemin Java weldra zal voorbij streven.

De kaneelcultuur schijnt zich op denzelfden voet staande te houden. In 1860, het laatste jaar waarvan in ons vroeger overzicht melding gemaakt werd, bedroeg de uitvoer van kaneel 675,155 Engelsche ponden. Later bekend gemaakte opgaven beschrijven den uitvoer van 1861—1864 als volgt:

1861	845,218	Engelsche ponden.
1862	875,475	»
1863	734,038	»
1864	776,675	»

Eene vergelijking van deze cijfers met de zoo even reeds opgegeven hoeveelheden voor 1865 en 1866 doet zien, dat deze cultuur zeker niet achteruitgegaan is. Het gemiddelde der productie over de jaren 1861—1866 was 830,000 ponden, terwijl dat gemiddelde in het tijdperk 1851—1860 slechts 740,000 ponden bedroeg.

Hierbij moet worden in het oog gehouden, dat onder een stelsel van vrije cultuur elke tak van landbouw eene zekere rekkelijkheid behoudt, zoodat hij zich uitbreidt of staande houdt en zelfs inkrimpt naarmate

de toestand van de markt voordeel of verlies berokkent. Slecht speculeerende gouvernementen blijven soms dertig jaren lang in het blinde voortplanten, onverschillig of zij op het product winnen dan wel verliezen en of zij zich dus verarmen dan wel verrijken. De deugdelijkheid van elk stelsel van bestuur laat zich voornamelijk afmeten naar de meerdere of mindere welvaart die het verspreidt; en deze mindere of meerdere voorspoed openbaart zich in eene kolonie waar de volksvlijt bijna geheel in den landbouw bestaat, in den buitenlandschen handel. Gedurende de jaren 1865 en 1866 was de waarde van den uitvoer en invoer van Ceylon, volgens het gouvernements-verslag, als volgt:

Jaren.	Uitvoer.	Invoer.
1865	£ 3,565,157	£ 5,022,179
1866	» 3,586,453	» 4,961,061

Met betrekking tot de geringe vermindering die de invoer van 1866 in vergelijking met de twee voorafgaande jaren vertoont, moet worden opgemerkt, dat zij alleen schijnbaar is en het gevolg der daling in de waarde van de katoenen goederen na het eindigen van den Amerikaanschen burgeroorlog, en dat de hoeveelheid van den invoer in dat artikel, wel verre van te zijn afgenomen, integendeel is toegenomen, zoodat Ceylon voor hetzelfde geld meer heeft kunnen koopen en genieten.

De belangrijkheid van deze cijfers van den in- en uitvoer valt te meer in het oog, wanneer wij de getallen vergelijken met de opgaven van de voorafgaande negen jaren, welke wij ontleenen aan officiëele verslagen, die vroeger waren bekend gemaakt:

Jaren.	Uitvoer.	Invoer.
1856	£ 1,666,888	£ 2,714,565
1857	» 2,588,460	» 3,106,664
1858	» 2,328,791	» 3,444,889
1859	» 2,524,752	» 3,474,487
1860	» 2,550,586	» 3,551,239
1861	» 2,706,207	» 3,663,750
1862	» 2,494,120	» 4,243,140
1863	» 3,587,234	» 5,433,807
1864	» 3,112,268	» 5,526,964

Vergelijkt men deze cijfers met de zooeven opgegeven waarden van den in- en uitvoer voor 1865 en 1866, dan bespeurt men dat de buitenlandsche handel van Ceylon in tien jaren tijds *verdubbeld* is. Welk een vooruitgang zulks in de algemeene welvaart doet vooronderstellen, behoeft zeker niet te worden opgemerkt. Deze hoogst opmerkenswaardige toeneming van rijkdom rechtvaardigt, meenen wij, de voorspelling die

aan het slot van ons vroeger, reeds hierboven aangeduid artikel gemaakt werd, namelijk dat »ook te midden van al de angsten en zorgen der »*labour question*" de bloei van Ceylon zich handhaven en verder ontwikkelen zal, zoolang de deugdelijke grondslagen niet verlaten worden, waarop die bloei is gebouwd."

Doch de gunstige toestand waarin dat eiland thans verkeert, geeft aanleiding tot eene andere, vooral voor ons hoogst belangrijke opmerking. Men weet dat de koffie van Ceylon hoofdzakelijk uit twee soorten bestaat, namelijk uit die welke gekweekt wordt op landen aan Europeanen toebehoorende, en die welker aankweeking geheel door inlanders geschiedt, zonder eenige bemoeienis of eenig kapitaal van den Europeaan. Vandaar dat de koffie van dit eiland, zelfs op de Europeesche markten, bekend staat als *Plantation* en *Native Coffee*, plantage-koffie en inlandsche koffie. Het laatste verslag doet niet zien hoeveel van het in 1866 uitgevoerd product tot elke van deze soorten behoorde. Maar uit een vroeger officiëel bericht ontwaren wij dat de uitvoer van de door de inlanders voortgebrachte koffie in 1865 eene hoeveelheid van 233,268 Engelsche centenaars bedragen had, terwijl het overig gedeelte van den uitvoer natuurlijk uit plantagekoffie had bestaan. Deze *native coffee* had eene waarde van £ 468,044 of *f* 5,616,528, welke som natuurlijk geheel door de inlandsche bevolking als eene belooning voor haren arbeid werd genoten, zonder dat zij daarvan iets aan het Gouvernement of den Europeeschen particulier had aftestaan. De *plantation coffee* die in hetzelfde jaar uitgevoerd is, had eene waarde van £ 1,879,012 of ongeveer *f* 22,548,144. Het valt natuurlijk moeilijk te berekenen, hoeveel van deze som tot belooning van den arbeid der bevolking gestrekt heeft. Maar daar natuurlijk ook de cultuur van deze koffie geheel door inlanders plaats had, blijven wij vermoedelijk beneden de waarheid, als wij aannemen, dat twee derden daarvan, of ruim *f* 14,000,000, aan den inlandschen arbeider zijn betaald geworden. Dit bedrag voegende bij hetgeen de inlandsche arbeiders, zooals wij straks zagen, voor de *native coffee* genoten hebben, vinden wij dat in het geheel de koffiecultuur op Ceylon voor den inlander een middel van bestaan uitmaakt, dat hem jaarlijks ruim 20 millioen gulden aanbrengt. Het laatste door onze regeering bekend gemaakte verslag van Nederlandsch Indië is dat van 1864. (1) Wij zien daaruit dat in dat jaar in de gouvernements-landen de koffie de Regeering op *f* 5,943,036 te staan kwam, en dat dus de bevolking deze som als belooning ontving. Doch dit was een hoogst ongunstig jaar, en wij zullen dus liever, om eene billijke

(1) Dit werd geschreven voordat het verslag over 1865 verkrijgbaar was gesteld. In het hier genoemde jaar bedroegen de kosten van de koffie aan het Gouvernement geleverd *f* 12,615,140.

vergelijking te maken, de uitkomst van het onmiddellijk voorafgaand jaar nemen, toen de oogst ongemeen ruim was, en dus de bevolking eene mildere belooning voor haren arbeid ontving, dan waarop zij in den regel kan rekenen. In 1863 bedroegen de gezamenlijke kosten van de aan het Gouvernement op Java geleverde koffie *f* 14,121,268. Dit is ongeveer 6 millioen gulden minder dan hetgeen de kleine bevolking van Ceylon, onder een stelsel van vrijen arbeid, ontvangt. Doch deze vergelijking is veel te gunstig voor Java; want gemiddeld genoot de Javaansche bevolking in de vijf jaren van 1860—1864 slechts ruim 10 millioen gulden 's jaars, of ongeveer de helft van hetgeen die van Ceylon genoot.

Deze vergelijking is natuurlijk van eenen ruwen aard en voor wijziging vatbaar. Sedert 1864 ontving de Javaansche koffieplantende bevolking eene verhooging van plantloon, hetgeen voor haar natuurlijk een belangrijk voordeel is. Maar elke billijke vergelijking van de inrichting der koffiecultuur in beide koloniën leidt tot de slotsom, dat Ceylon, met een zevende der bevolking van Java, allengs dit eiland in belangrijkheid van productie op zijde gestreefd is, en spoedig dreigt te overtreffen; dat de bevolking van Ceylon door deze cultuur met het dubbele van die van Java verrijkt wordt, en dat deze voordeelen het gevolg zijn van een stelsel van vrijen arbeid en vrijen handel.

De gouverneur van Ceylon besluit zijn verslag met eenige opmerkingen die zoowel voor ons eigen Gouvernement als voor onze particuliere ondernemers op Java nuttig zijn. »Een blik," zegt hij, »op het overzicht van den toestand van Ceylon zal voldoende zijn om aan te toonen, welke regelmatige verbetering Ceylon gedurende een aantal jaren in schier elk departement ondergaan heeft, en dat de tegenwoordige voorspoed op eenen hechten grondslag gevestigd is, kan, geloof ik, worden nagegaan uit de wijze waarop de kolonie in staat was om de reeks van tegenspoeden te weêrstaan waardoor zij in het verleden jaar (1866) werd geteisterd. Een oorlog in Europa en een financiëele crisis van schier voorbeeldelooze strengheid in Engeland en Indië veroorzaakten voor eenigen tijd eene belangrijke drukking in den prijs van de koffie, terwijl eene afneming in de gewone invoeren van rijst, ten gevolge van den hongersnood in Indië, den prijs van dit artikel op de plaatselijke markt merkbaar deed stijgen. Niettegenstaande deze harde beproevingen, was er geene afneming in de openbare inkomsten; de handel is niet verminderd, en de koffiecultuur, de hoofdtak van onzen landbouw, wordt met onverminderde levendigheid uitgebreid. Eéne groote en blijvende weldaad is ook, meen ik, het gevolg van de beproeving, die de particuliere planters onlangs hadden door te staan. De hooge prijs van de koffie en het gemak waarmede in het moederland, ten gevolge van eene ruime geldmarkt, geld

verkregen werd, hadden allengs geleid tot eene roekelooze aanwending van kapitaal in het beheer der ondernemingen van landbouw, welke, ware zij onbeteugeld gebleven, eindelijk voor de koffiecultuur noodlottig zou zijn geworden. De gebeurtenissen van het vorige jaar dwongen de planters om hunne aandacht hierop te vestigen, en bijna algemeen werd de noodzakelijkheid erkend en in praktijk gebracht, om de uitgaven voor de ondernemingen met meer bedachtzaamheid te besturen."

»Ik geloof," zegt Sir Hercules, »dat er nooit een tijd was waarin de aankweeking van koffie meer winstgevend was dan tegenwoordig, indien zij slechts met oordeel gedreven wordt. De hooge prijs van het product op de markt in het vaderland blijft bestendig aanhouden; eene striktere spaarzaamheid dan vroeger wordt bij het beheer der plantagiën in acht genomen; de plaatselijke markt van arbeiders is, ten gevolge van den hongersnood op de nabijgelegen kust van Indië, meer dan gewoonlijk wel voorzien, terwijl de opening van den spoorweg van de hoofdstad naar de koffiedistricten en de uitbreiding van andere middelen van gemeenschap noodwendig de kosten der productie merkelijk moeten verminderen door eene bezuiniging op de kosten van transport.

P.

HET PADÅ-LOEMBAN-FEEST TE JAPARA.

In mijne aanteekeningen op eenige coupletten van de *pantons*, die te Batavia bij W. Ogilvie 1864 in twee stukjes zijn uitgegeven en die ik dacht aan mijne verzameling van Maleische *pantons* toe te voegen, doch waarvan ik teruggekomen ben, omdat ze niet van zuiver Maleischen oorsprong zijn, komt op het woord *kĕtoepat lĕpat* het volgende voor:

»*Kĕtoepat lĕpat* — eene bijzondere soort van *kĕtoepat*, niet in den vorm van een kubus, zooals de gewone, maar lang en rond, meer cilindervormig. De beschrijving van *kĕtoepàt* in het Mal. woordenboek is verkeerd. Het is een rijstgerecht, dat op deze wijze bereid wordt. Eenige kleine hoeveelheden rauwe rijst, met een weinig zout vermengd, worden in net gevlochten, kubiekvormige of piramidale mandjes van jonge kokosbladeren gedaan, en daarna in den wasem van kokend water gaar gestoomd. Die mandjes hebben de grootte van een kleine vuist en de aldus gekookte rijst is daarin, gaar zijnde, zeer vast samengepakt. Soms vervaardigt men ze in den vorm eener moskee. Wanneer de gewone *kĕtoepat* dwars doorgesneden wordt, verkrijgt men op de doorsnede een vlak, dat geheel overeenkomt met de ruiten van een inlandsche lappen- of bedelaarsdeken. Daarom wordt zulk een deken ook *sĕprei bĕlah kĕtoepat* genoemd. Bij het feest van *Pådå loemban* te Japara werpt men elkander met die *kĕtoepat*. Dit feest heeft waarschijnlijk eene geschiedkundige beteekenis."

Deze korte aanteekening gaf aanleiding, dat men mij verzocht iets mede te deelen van hetgeen ik aangaande dit feest wist. Aan dit verlangen tracht ik thans te voldoen. Daar ik het echter maar eenmaal, nu eenige jaren geleden, en dan nog als geheel onverschillig toeschouwer, heb bijgewoond, en niet het minste onderzoek bij den inlander daarnaar heb ingesteld, kan ik ook slechts datgene mededeelen, wat zich

6*

aan mijn oog heeft voorgedaan. Mocht iemand, op de plaats aanwezig, daarvan meer weten, dan vulle hij het ontbrekende aan.

Het feest schijnt alleen te Japara te huis te behooren. Ik heb althans nergens elders daarvan gehoord.

De naam beteekent: met elkander werpen, gooien. In de beteekenis van *zwemmen*, zooals het Javaansche Woordenboek opgeeft, is mij *loemban* niet bekend. Wel noemen de kinderen, als zij zich badende vermaken en elkander met water gooien, dit uit aardigheid *loembannan*.

De tijd, waarop het gevierd wordt, is eenige dagen, ik meen acht, na het einde der vasten of *lĕbárran*. Eenige dagen voor het feest begint men reeds de toebereidselen. Alle open vaartuigen of prauwen, op de plaats aanwezig, worden daarvoor gehuurd, en zelfs laat men vele van *Samárang*, *Djawána* en *Rĕmbang* daarvoor overkomen. Deze vaartuigen worden schoon gemaakt en aan den voor- en achtersteven en den mast met guirlandes van *pándan-*, *kĕnánga-* en *sóka*-bloemen en aan elkander gebonden *kĕtoepat* versierd. Verder behangt men ze met vlaggen of vaandels van zijden zakdoeken en *saléndangs* van allerlei kleur, uitgenomen groen. Sommigen plaatsen op den voorsteven van hunne prauw een als mensch aangekleede pop, *kĕdawdngan*, vervaardigd van *kĕdòbòs*, de bladstelen van den *niboeng-* of waterpalm, waarvan men ook vogelkooien enz. maakt. Eindelijk wordt het vaartuig nog hier en daar met *bòrèh*, eene soort van geel smeersel, bestreken. De overige toebereidselen bestaan in het koken van groote hoeveelheden *kĕtoepat*, die men voor deze gelegenheid bijzonder vastgepakt maakt, terwijl men er de staarten, d. i. de overschietende uiteinden der bladeren afsnijdt; voorts in het verzamelen en aankoopen van bedorven eenden-eieren en van *kòlang-káling*, de groene, ronde vruchten van den *árèn*-palm. Geheele manden vol *kĕtoepat* neemt men met zich in de prauwen, en niet zelden gebeurt het dat men, om de kosten te kunnen bestrijden, zijn goed bij de Chineezen gaat verpanden. Bovengenoemde drie artikelen worden gebezigd om er elkander mede te werpen. De *kĕtoepat* komt gevoelig aan en veroorzaakt dikwerf builen; de bedorven eieren springen bij het raken stuk en verspreiden een niet te harden stank; de *kòlang-káling* eindelijk veroorzaakt op de huid eene ondragelijke jeuking of branding, zooals bij de aanraking van netels wordt ondervonden. Hieruit blijkt, dat men bij dit spel nog al tamelijk geniepig te werk gaat. Daarenboven zorgen de vrouwen nog voor de noodige proviand, bestaande deze meestal in toebereide spijzen en *sĕrbat*. Door de *pĕtinggi's* of dorpshoofden worden groote hoeveelheden *kĕtoepat* als geschenk voor het feest bij den regent gebracht, terwijl zij zelven hem als volgelingen, *wong pĕngiring*, naar de speelplaats begeleiden. Deze bevindt zich op *Poelau Tĕlok*, een eilandje in de baai van Japara, bewoond door den Maleier *intjèh*

Lánnang, die net, naar men zegt, van het Gouvernement in leen ontvangen heeft als belooning voor zijne bij de Balische expeditie bewezen diensten. Van den regent worden naar dat eiland twaalf bamboezen schermen of schutsels op wielen gebracht. Deze zijn met kalk bestreken en soms met figuren van tijgers, draken en visschen beteekend.

Op den dag van het feest beijvert ieder zich het vroegst op te wezen en het eerst het badwater over zijn lichaam uit te gieten; want men gelooft, dat wie zulks het eerst doet, in 't vervolg gelukkig zal zijn. Men kleedt zich netjes aan en tegen acht ure gaat men scheep. Sommigen voeren eene *gamĕlan* met zich in de prauw (de regent natuurlijk de kostbaarste en welluidendste) en zeilen onder het spelen van den *táboeh giro*, den Javaanschen feestmarsch, het riviertje van Japara uit naar zee. In korten tijd ziet men daar honderden prauwen vol menschen op het spiegelgladde water in alle richtingen en onder een uitbundig gejoel rondvaren, *palpállan*. Deze tocht strekt zich uit tot de nabijliggende eilandjes *Poelau Pándjang* en *Poelau Tĕngah*. Onder het zeilen dreigt en daagt men elkander uit, jaagt elkander na, werpt elkander met een gedeelte der *kĕtoepat*, vuile eieren en *kólang káling*, schiet met los kruid geladen pistolen en Chineesche voetzoekers af, en speelt zoo voort totdat het tijd geworden is om aan een middagmaal te denken. Dan legt men bij het eilandje van *Ĕntjik Lánnang* aan, kookt en bakt op het strand wat men te koken en te bakken heeft, of koopt zich een maal bij de rondventers en houdt aldus zeer vreedzaam een Javaansche *picnic*.

Dien dag wordt er te Japara geen markt gehouden, maar vele kramers en uitventers van vruchten, spijs en drank begeven zich met hunne waar naar het tooneel van den strijd.

Na het eten gaat men ter bedevaart naar de Maleische graven, die zich op het eiland bevinden, bidt daar en legt er bloemen en wierook op neder.

Intusschen zijn de twaalf bamboezen schutsels in een kring opgezet en de regent heeft met een paar Europeanen, aanzienlijke Javanen en zijne familie plaats genomen in eene daartoe expresselijk opgeslagen *pandòppo*. De voorraad *kĕtoepat* enz. wordt aan den wal gebracht en de *rádèns* stellen zich achter de schermen, *áling-alingan*. Anderen bedekken zich met ronde schilden, *támèng*. De strijd wordt dan door hen als de hoofden aangevangen. Duizenden rotte eieren en *kĕtoepats* snorren door de lucht en raken op alle plaatsen. Zijn deze ten einde dan neemt men zijne toevlucht tot de *kólang-káling*.

Het geringe volk, dat rondom staat, neemt alras een werkdadig aandeel in dit spiegelgevecht, dat dan onder allerlei kluchtige tooneelen voortduurt, totdat door den regent het sein tot den aftocht gegeven

wordt. Allen begeven zich dan weder aan boord, de zeilen worden geheschen of er wordt met de pagaaien geschept, de *gamělan* geslagen, en moede, maar tevreden en vergenoegd, zonder zich aan uitspattingen of dronkenschap te hebben schuldig gemaakt, keert ieder tegen één à twee ure des namiddags weêr huiswaarts. Tegen drie ure is Japara weêr zoo stil alsof er nimmer een *Pådå loěmban* geweest ware.

6 Juni 1868. H. C. K.

VARIA.

Het is in den strijd over staatkundige begrippen een gewoon verschijnsel, dat de periodieke pers het gemis aan goede en afdoende bewijsgronden door heftigheid in toon en vorm tracht te vergoeden. Dit geldt vooral in den strijd over koloniale aangelegenheden. Persoonlijke aanvallen waren sedert jaren het deel van allen, die in liberale richting voorgaan. Intusschen merkt een schrijver in den *Tijdspiegel* terecht op, dat verguizing en verdachtmaking van andersdenkenden alleen het doel kan zijn van den *outcast* die, beseffende dat hij elke aanspraak op achting heeft verspeeld, anderen gaarne tot zijn peil zou willen zien afdalen en daarom onedele wapenen hanteert. Over dergelijke handelwijze spreekt de publieke opinie recht, en wie aangerand wordt beantwoordt dit met welderdiende minachting. De heer J. K. van Goltstein, een veteraan op parlementair gebied, zeide terecht den 17den Juni jl., bij de interpellatie over de vorming van het nieuwe kabinet: »Wij weten aan welke verguizingen en verkeerde opvatting men ieder oogenblik bloot staat, als men het publiek terrein betreedt; hoe de daadzaken misvormd worden, ten einde daaruit gevolgtrekkingen te kunnen afleiden ten nadeele van den staatsman dien men treffen wil; en hoe weinig men zich bekreunt over de wijze op welke men gelooft het beoogde doel te kunnen treffen. Men moet zoodanige bejegening, als zij zich in verspreide geruchten openbaart, weten te doorstaan door daarop met schouderophalen te antwoorden."

Dat deed dan ook steeds de vorige redacteur van dit tijdschrift, de heer van Hoëvell, hoe fel hij werd bestookt.

Maar in 's lands raadzaal behoort een andere toon te heerschen. De kiezers zenden den vertegenwoordiger naar het Binnenhof te 's Gravenhage om het geheele Nederlandsche volk te vertegenwoordigen, niet om aan partijdrift, hartstocht of personeele veete bot te vieren. De waardig-

heid van het mandaat eischt bij den strijd over beginselen courtoisie; want anders is geen gemeen overleg mogelijk. De kiezers, die hunne stem op wien ook uitbrengen, onderstellen, dat zij een man van talent en beschaving afvaardigen, die gemeen overleg zal bevorderen.

Het kan dan ook alleen aan de tijdelijke onzuiverheid van de politieke atmosfeer, als een gevolg van het bederf dat onze constitutioneele instellingen onlangs nog bedreigde, worden toegeschreven, dat, in plaats van de bespreking van gewichtige belangen, »parlementaire invectieven," zooals de heer de Bosch Kemper het noemde, tegen een optredend bewind — »all honorable men," zeide de heer van Goltstein, — worden geslingerd en zoodoende misbruik wordt gemaakt van het recht van interpellatie; en dat tevens personen die zich in 's lands raadzaal niet kunnen verdedigen, ambtenaren die hunne talenten en krachten in de overzeesche bezittingen aan 's lands dienst wijden, worden aangevallen op eene wijze, waarop dit, zoo de aanvaller niet gedekt werd door de onschendbaarheid van den vertegenwoordiger, zeker niet zou plaats hebben.

Onwillekeurig komen ons de woorden van prof. Buys voor den geest, in zijn opstel: *Een politiek drama* (*Gids* van April jl.) ter neder geschreven, toen hij den uitslag van den jongsten verkiezingstrijd constateerde: »Eene geheimzinnige hand heeft zes weken lang al de elementen van den Nederlandschen Staat dooreengewoeld, het homogene gescheiden en het heterogene samengevoegd, en door de wonderlijkste combinatiën van allerlei aantrekkende en afstootende krachten, naar boven gebracht wat bestemd was in lager sfeer te leven, en naar beneden gehaald wat aan de oppervlakte te huis behoorde."

De optreding echter van een wezenlijk constitutioneel kabinet zal op de geheele politieke atmosfeer een weldadige werking oefenen. Alleen zij die er belang bij hebben in troebel water te visschen, kunnen er behagen in scheppen den fakkel der partijdriften steeds aan te blazen. Ieder ander zal daarentegen langzamerhand tot kalmte gestemd worden en het verkeerde van bittere uitvallen inzien.

Wie dit niet begrijpt, verdient geene beantwoording, maar zal in het stilzwijgen van politieke tegenstanders en de afkeuring van de zijde van verstandige politieke vrienden gestrenger bestraffing ondervinden dan de scherpste tegenspraak kan toedienen.

Verschil over staatkundige begrippen kan gepaard gaan met wederzijdsche achting. Waar moet het heen met eene maatschappij, waarin men de bedoelingen van iederen andersdenkende steeds in verdenking zou zoeken te brengen? Ten slotte oogst men daarvan zelf de bitterste vruchten; want de massa eindigt met te twijfelen aan de politieke eerlijkheid van allen en men ondermijnt allen eerbied voor het gezag.

Meermalen zijn wij opgekomen tegen aanvallen, op de Europeesch-Indische maatschappij gedaan. Met dubbelen nadruk doen wij dit, waar het geldt aanvallen op Indische ambtenaren. De Indische maatschappij heeft nog de pers tot hare verdediging. De ambtenaar, door zijne positie gebonden en niet vrij in de uiting van zijne gevoelens over superieuren of over 's lands vertegenwoordiging, staat, om zoo te zeggen, weerloos, wanneer de Minister en de Gouverneur-Generaal den handschoen niet voor hem opnemen. Men vergete toch niet dat de ambtenaar verlof van hooger autoriteit noodig heeft, om eenig stuk te zijner rechtvaardiging te publiceeren.

Is het geoorloofd Indische hoofdambtenaren, die men met liberale begrippen besmet acht, in 's lands raadzaal ten toon te stellen, wanneer men niet de meest afdoende bewijzen in de hand heeft? Alleen dan, wanneer de feiten onomstootelijk vast staan, en de ambtenaar niet alleen verwijdering uit 's lands dienst, maar ook een openbaar brandmerk verdiend heeft, behoort een afgevaardigde te doen wat wij in dat geval als een droevigen plicht beschouwen, ten minste zoo de Regeering den haren verzuimt.

Men verliest geheel en al uit het oog, dat het prestige van ons gezag door ongemotiveerde aanvallen bedreigd wordt. Van de zijde van een minister des Konings is dergelijke handeling onvergefelijk, en bewijst volkomen gemis van het besef van de positie die men inneemt. Intusschen komen zulke aanvallen juist van de zijde van hen, die steeds den mond vol hebben van de noodzakelijkheid om ons prestige te handhaven, en in de werking van de vrije drukpers in Indië zooveel kwaad zien. Maar zoo de inlandsche maatschappij de dagbladen leest, zal zij dan het *Bijblad* niet evenzeer ter hand nemen, of althans de verslagen nagaan, die in de Indische bladen van de debatten der Staten-Generaal worden gegeven?

Het mandaat van volksvertegenwoordiger geeft volle vrijheid van spreken; art. 92 van de Grondwet zegt dat uitdrukkelijk. Maar nooit kan de bedoeling geweest zijn den afgevaardigde een vrijbrief te geven om te zeggen wat hem voor den mond komt. De heer Thorbecke schrijft in zijne *Aanteekeningen op de Grondwet:* »De vraag is zeker niet, »om de leden der Staten-Generaal bijzondere personen, collegiën of het »Gouvernement straffeloos te laten beleedigen; maar om niet als beleediging te ontvangen wat de stem is van het publick geweten; om hun »die vrijheid van zeggen te waarborgen, zonder welke zij aan hunne »roeping slecht zouden voldoen."

Wie verder gaat dan de grondwetgever bedoeld heeft, beseft zijne roeping slecht, en heeft geen juist begrip van de plaats, waar de keuze des volks hem heeft gebracht.

Wij achten het een plicht van de Regeering voor het prestige van het gezag te waken en niet lijdelijk aan te zien, dat zij die in verre gewesten den lande dienen, in het openbaar worden aangevallen, wanneer daarvoor niet alles afdoende redenen bestaan. Stilzwijgen van de zijde van de Regeering is plichtverzuim, zoo zij niet met de klachten instemt. Moet zij de klachten beamen, dan ligt daarin de erkenning van verzuim van hare zijde; want dan had zij die door krachtig handelen moeten voorkomen.

De heer van Deventer heeft in Deel III van zijn werk: »Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java'' eene memorie medegedeeld, door den Directeur der cultures G. L. Baud aan den G.G. ingediend. De copie van het wellicht reeds in 1844 te Batavia afgeschreven stuk is aan de Tweede Kamer overgelegd, en daaruit blijkt, zooals de heer van Eck den 19den Juni deed opmerken, dat bij het collationeeren veranderingen zijn gemaakt. Men moet uit de soort van inkt, dezelfde waarmede het woord *collationné* is geschreven, opmaken, dat de copiïst bij het collationeeren een *v* in een *d* heeft veranderd, zoodat men nu op bladz. 195 van het werk van den heer van Deventer leest:

»Het is echter waar, dat *door* de aanzienlijke uitbreiding. die de cul- »tures sedert 1830 hebben ondervonden, de bevolking op vele plaatsen »zich menige geriefelijkheid, wilde men met de betaling van landrenten »niet achterblijven, moest ontzeggen,'' enz. Nu blijkt dat men moet lezen *voor* en niet *door*.

Bij eene eenigszins nauwkeurige litterarische kritiek zal men erkennen, dat de heer Baud in eenige phrases eene antithese heeft nedergesteld. De heer van Deventer had kunnen nagaan, hoewel de niet fraaie zin op zich zelf met *voor* en *door* gelezen kon worden, dat de verandering van de *d* in *v* onjuist was.

De heer Pierson heeft gedrukt op de verklaring, die hij in het werk van den heer van Deventer vond, en schreef na, dat de heer Baud had gezegd, dat de bevolking *door* het cultuurstelsel zoozeer gedrukt werd, dat zij niet zelden een gedeelte van haar voedsel moest verkoopen om de landrente te betalen, en zich met wortels uit de bosschen tevreden stellen. Ook den heer Pierson is de fout ontgaan. De heer G. L. Baud schijnt daarop evenmin door het werk van den heer van Deventer, maar eerst later door de lezingen van den heer Pierson opmerkzaam te zijn geworden.

Wat doet nu de heer Nierstrasz? In de zitting der Tweede Kamer van 12 Juni jl. deed hij den Minister van Koloniën de vraag, of hij het plan heeft »het cultuurstelsel verder te ondermijnen of te sloopen." Hij vroeg verder of de middelen, tot dat doel gebezigd, »altijd even eerlijk en loryaal waren." En daar de Minister de Waal ook wel eens het werk van van Deventer had aangehaald, wees hij niet alleen op de begane fout, maar ontzegde op grond daarvan *alle* waarde aan het werk van van Deventer, omdat daarin *vervalschte* stukken gelezen worden. »Want," zegt hij, »hoe stout die bewering ook schijne, die passage is *valsch*. Het is geen drukfout. Door eene zoo onbeduidende verandering is aan het rapport eene tegenovergestelde strekking gegeven, die *men* noodig achtte tot afbreking van het cultuurstelsel." Dat was »misdadige misleiding van de natie en de vertegenwoordiging," die gestraft moest worden; de »gepleegde vervalsching" moest de »verontwaardiging van ieder eerlijk man opwekken." Wij zullen er niet op drukken dat het stuk in het geheim archief van het Departement van Koloniën bewaard werd, en dus van zelf de vraag moet rijzen, hoe de heer N. kwam aan de kennis die hij van de verandering dier letter aan den dag legde. Maar ieder die niet door partijdrift opgewonden en verblind is, zal, het stuk inziende, zooals het later aan de Tweede Kamer werd overgelegd, dadelijk erkennen, dat zoo de heer van Deventer, of wie ook aan de fout schuld heeft, niet geheel ter goeder trouw was geweest, hij op andere wijze zou zijn te werk gegaan. Een vervalscher zou gezorgd hebben dat geen spoor van de vervalsching ware overgebleven. Of hij zou zich tot eene verandering in de proef hebben bepaald, om zich in geval van nood achter het beweren eener drukfout te kunnen verschuilen. Hij zou bovenal zich in de vervalsching niet bepaald hebben tot een enkel woord, waarvan de onjuistheid bij opmerkzame lezing dadelijk aan den dag komt. De eerste vraag derhalve, die de heer Fransen van de Putte, bij zijne interpellatie van 19 Juni jl., aan den Minister van Koloniën deed, om namelijk het advies van den Procureur-Generaal te willen inwinnen, zou dus zeker tot geen anderen uitslag hebben geleid, dan dat de justitie, met alle juristen, zou hebben verklaard: »er is geene *vervalsching;* de daad kon geen zin hebben, want de vergissing is blijkbaar uit hetgeen volgt; er is noch boos opzet noch vermoeden van kwade trouw aanwezig; geen deskundige kon toch met dergelijke verandering eenig doel gehad hebben; iedereen ziet dat er een onjuist woord staat, als hij goed leest."

De heer van Deventer had bergen van bewijsstukken voor hetgeen hij wilde betoogen; hij gaf niet alleen het voor, maar ook het tegen; wat kon de getuigenis van den heer Baud tot de waardij van het geheele betoog afdoen?

Maar uit de verdere discussie zien wij: vooreerst, dat de heer Nierstrasz, ondanks het beroep op de »ridderlijkheid van een Nederlandsch zee-officier, op de courtoisie, die een lid der Kamer, ook bij verschil van gevoelen, aan anderen verschuldigd is," volhoudt, dat »hoe duidelijker het is dat hier geen *door*, maar *voor* moest staan, des te evidenter het vermoeden wordt dat er eene *opzettelijke verandering* moet hebben plaats gehad." Hij wijst op de verandering en zegt manhaftig: ik trek niets in van hetgeen ik gezegd heb; de *v* is een *d* geworden.

Vraagt men hem: wien of wat bedoelt gij met de phrase: dat *die men*, die zoo veranderde, dat noodig had »tot afbreking van het cultuurstelsel", dan wordt de ongenoemde *men* weggegoocheld: het verwijt is noch tegen den heer van Deventer, noch tegen den liberalen minister van koloniën gericht, op wiens last het werk is bijeengebracht en uitgegeven. Maar treffen dan de groote woorden, waarvan de heer Nierstrasz den zin en de portée niet schijnt te kennen, nog doel, wanneer de beschuldiging een *men* geldt, die bij de uitkomst blijkt slechts een onhandig copiïst van het origineele te Batavia berustende stuk te zijn?

De afgevaardigde van Delft, de heer Nierstrasz, heeft het geluk gehad gedurende een kortstondig verblijf als zeeofficier op de reede en in de havens van Neêrlandsch Indië een grondige kennis van den socialen en economischen toestand van Java op te doen, hetgeen hem het recht geeft zich voor zijne medeleden, die dat geluk niet gehad hebben, en dus minder met de Indische toestanden bekend zijn, als vraagbaak op te werpen. Voornamelijk is die voorlichting van den heer Nierstrasz van groot nut voor die leden, die verplicht zijn alleen door ernstige studie van al hetgeen uit officiëele en niet officiëele bronnen voor de kennis van Indië is te putten, hunne opinie over Indische aangelegenheden te vormen. Uit dat oogpunt was het zeker verdienstelijk van dien afgevaardigde., toen hij in de zitting van den 12[den] Juni jl. de aandacht zijner medeleden in de vertegenwoordiging en der gansche natie buiten de kamer op eene drukfout in het bekende werk van den heer van Deventer vestigde. Uit die redevoering, blijkt echter dat, al moge men Indië leeren kennen door beschouwingen op de buitenreê gemaakt, men het strafrecht niet leert door het lezen van den titel van den Code Pénal; anders zeker zoude de heer Nierstrasz ter zake van die druk- of schrijffout niet gesproken hebben van eene vervolging wegens het verduisteren of vervalschen van authentieke stukken. De geheele samenhang van het stuk maakt elke vergissing voor de lezers van dat stuk.

onmogelijk, en zij die het niet lezen, kunnen door die verandering van *door* in *voor* ook niet in dwaling gebragt worden. Of zoude misschien die beschuldiging alleen moeten dienen om het licht door het werk van den heer van Deventer in de koloniale aangelegenheden ontstoken, weêr uit te dooven, door de geloofwaardigheid van die officiëele bescheiden in twijfel te doen trekken? Het door den heer van Wassenaer Catwijk op den 19den Juni te dier zake gesprokene zou daaraan doen denken. Deze sprak van iemand die geblinddoekt in een lichte kamer wordt gebracht en dan een zwarte vlek voor een put aanziet. Nu kan iemand die geblinddoekt is, zelfs in een lichte kamer geen zwarte vlekken zien, en nog minder die voor een put aanzien. Dezelfde afgevaardigde noemde de officiëele stukken: het licht dat aan blinden over cultuurzaken wordt medegedeeld. Nu spreekt het wel van zelf dat blinden met of zonder licht toch altijd niet kunnen zien; tenzij men onder blinden verstaat hen, die voor het licht dat hun gegeven wordt, opzettelijk de oogen sluiten en niet zien willen. Denzulken helpt het aangebrachte licht niets, evenmin als hun die zich een blinddoek voor de oogen binden en dan klagen dat zij niet zien kunnen. Wanneer het de bedoeling van den heer van Wassenaer geweest is dit te doen uitkomen, dan heeft hij zeker op eene scherpe wijze de bedoeling der beschuldiging van den heer Nierstrass veroordeeld, en moge die terechtwijzing ook hard zijn, onverdiend is zij niet.

De quaestie over eene schrijf- of drukfout door den heer Nierstrass opgeworpen, moge ons aan een storm in een glas water doen denken, zij heeft echter ook eene ernstige zijde. Het werk van den heer van Deventer schijnt, als toelichting tot de zoogenaamde cultuurwet, de ultra-conservatieve richting zoozeer te hinderen, dat men er tot elken prijs een blaam op wil werpen, om zijne waardij in de oogen van het publiek te verminderen.

Daarom hadden wij zeer gaarne gezien, dat de Minister had kunnen goedvinden aan de tweede vraag van den interpellant te voldoen, om namelijk het gedrukte werk met de stukken te laten collationeeren. Dat was, meende de Minister, een te veel omvattend werk, waarvoor »een afzonderlijk persoon" zou noodig zijn. Maar het geldt hier toch wel iets meer dan eene quaestie van »litterarische kritiek." De vraag: of het werk van den heer van Deventer een zuiver en onvervalscht licht op de meest belangrijke vraagstukken van koloniaal beheer werpt, is wel degelijk »regeeringszaak." Dat licht hebben vertegenwoordiging en natie

noodig om te kunnen voldoen aan hetgeen het programma van het kabinet medebrengt: regeling bij de wet van alle belangrijke quaestiën. De conservatieven hebben zich, toen zij aan het bewind waren, gehaast dat licht uit te dooven: de voortzetting van het werk werd onmiddellijk gestaakt. Nu tracht men de waarde van hetgeen geopenbaard is, te verkleinen. Eene regeering die geene wettelijke regeling wilde, kon dat stilzwijgend aanhooren of verdere publiciteit weigeren. Maar *deze* regeering kan dat niet doen. Moge ook aan hetgeen verlangd werd eenige moeite verbonden zijn, zoo reusachtig als de Minister schijnt te denken, is de taak niet. Men kan een gedrukt boek oneindig sneller met de copie vergelijken dan geschreven stukken doorlezen. De vraag is, of de Minister, door zijne weigering, niet zal blijken zich het middel te hebben benomen om, met het werk van v. Deventer in de hand, vraagstukken van koloniaal belang toe te lichten. De tegenpartij toch zal zeker niet nalaten daarvan de juistheid in twijfel te trekken.

Een minister die, bij zijn optreden in de Tweede Kamer, naar zijne eigene niet-officiëele geschriften verwees, mocht minder dan iemand deze zaak als buiten de bemoeiing der regeering liggende beschouwen. Wij koesteren nog de hoop dat de Minister op zijne weigering zal terugkomen en zal inzien, dat niet te veel verlangd werd.

In de zitting der Tweede Kamer van den 27sten April jl., bij de discussie over de staatsbegrooting, sprak de heer Gefken eene Philippica uit tegen de liberalen en zeide onder meer:

»Wij hebben ook hooren spreken van de liberale politiek in Nederlandsch Indië. De naam van zekeren resident Bosch is genoemd. Weet men het, dat die man als resident van Menado eene bloeiende missie onder de heidenen, eene aanvankelijk bloeiende gemeente van christenen, uit haat en vijandschap tegen het christendom op de schandelijkste wijze verwoest heeft? Wacht men ook in N. I. iets voor de vrijheid van dien man, wiens partij, als ik mij niet vergis, nog onlangs in deze Kamer genomen is."

Den 19den Juni stond de heer Fransen van de Putte op en karakteriseerde de wijze van strijdvoeren van sommigen in de Tweede Kamer door eenige voorbeelden. In plaats van over beginselen te spreken strijdt men tegen personen. Hij haalde onder andere de woorden van den heer Gefken aan, ontkende dat eene gemeente op Menado was verwoest en deelde mede dat hem alleen bekend was, dat de vroegere resident eenige inlandsche jongelieden, »die vrijgesteld waren van heere- en

cultuurdiensten om school te gaan," bij de koffiecultuur had ingedeeld, »omdat zij door de zendelingen of schoolmeesters tot eigen voordeel in hunne tuinen werden te werk gesteld."

De heer Gefken antwoordde met veel omhaal van woorden, maar tevens met heftigen uitval tegen den heer Bosch, die »*daden bedreven zou hebben die het daglicht niet mogen zien.*" Wij zullen niet herhalen in welke bewoordingen dit nader geadstrueerd werd.

Op welke gronden steunde dat beweren?

De heer Gefken beriep zich op een rapport, dat de heer Scheltema, die wijlen den heer Tutein Nolthenius als *resident van Menado* opgevolgd zou hebben, in een rapport aan den Gouverneur-Generaal, dat »waarschijnlijk" copijelijk bij het departement van koloniën aanwezig was, zou hebben ingediend.

Intusschen hebben de genoemde Indische ambtenaren den resident Bosch *niet* in zijne betrekking opgevolgd. Zij waren, als rechtsgeleerden, belast met de codificatie van het recht op de buitenbezittingen, en hun was te gelijker tijd een onderzoek opgedragen van den toestand van Menado. Dat de heer Gefken zoo zeer mistastte in de betrekking die de heer Scheltema bekleedde, en slechts als »waarschijnlijk" stelde dat het bedoelde rapport van den heer Scheltema in Nederland aanwezig is, bewijst dat de heer Gefken op *on dit's* afging. En inderdaad, daar hij nimmer in Indië geweest is, kon hij daar de rapporten niet gelezen hebben. Derhalve ontbreekt aan de beschuldiging zoowel het bewijs als de bron.

Wie zijn evenmensch zonder bewijs op dergelijke wijze aanvalt, kan later, als hij blijkt gedwaald te hebben, bezwaarlijk volstaan met de verklaring: ik heb mij vergist. Stel eens dat later bewezen werd, dat in het rapport van den heer Scheltema geen zoodanige beschuldiging voorkomt, en de heer Gefken te ver is gegaan. Hij zou dan, als een gemoedelijk man, de eerste zijn om grievend leed over dergelijke onvoorzichtigheid te gevoelen. Maar waarom dan niet eerst een ernstig onderzoek ingesteld, zooals van een oud-magistraatspersoon alleszins te verwachten was?

Wij werpen ons niet op tot verdedigers van alle handelingen van den heer Bosch. Wij laten daar of hij, als koffieman bij uitnemendheid, niet somtijds te ijverig is geweest of wel als resident van Menado niet soms iets verkeerds heeft gedaan.

Maar wat wij betreuren, is dat de Minister van Koloniën gezwegen heeft en de Kamer niet met nadruk heeft verzocht elk oordeel op te schorten, totdat hij althans een onderzoek had kunnen instellen.

Wij gaan verder: juist met het oog op art. 92 der Grondwet is aan de voorzitters der beide Kamers van de Staten-Generaal eene vrij ruime macht verleend, om orde en kalmte bij de debatten te handhaven. Zoo

ooit, dan had, dunkt ons, in dit geval en in een ander dat zich in dezelfde zitting voordeed, de presidiale kamer in beweging mogen komen. Zoo al niet preventief had de President repressief moeten handelen door den heer Gefken over zijne onvoegzame taal over afwezenden te gispen. —

Wij vertrouwen dat de Minister van Koloniën alsnog een onderzoek zal instellen. Maar mocht de Minister, bij gemis van de noodige stukken, niet kunnen handelen, dan rust in allen gevalle op den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, het hoofd van de ambtelijke wereld in onze overzeesche bezittingen, de verplichting om deze zaak ter hand te nemen.

Een van' twee is waar: de heer Bosch heeft de aanvallen verdiend, die tegen hem gericht zijn, of hij heeft die niet verdiend. In het eerste geval kan de Landvoogd, die in het bezit is van alle gegevens, den heer Bosch, welke verdiensten hij ook mocht hebben, niet in 's lands dienst houden; de zorg voor de moreele belangen van den inlander, die mr. P. Mijer steeds verklaarde ter harte te nemen, eischt dan zijne verwijdering, zoowel als het prestige van ons gezag.

Doch is de aanval van den heer Gefken niet verdiend, dan eischt de eer van een hoofdambtenaar, evenzeer als het behoud van het prestige van ons gezag in Indië, dat de Landvoogd zich zijner aantrekke en hem eene éclatante reparatie verschafte, door overlegging van alle zoodanige bescheiden aan het Opperbestuur, als in zijn bezit zijn, en die dan aan de Staten-Generaal behooren te worden medegedeeld.

Bij de discussie over de interpellatie omtrent de optreding van het nieuwe Kabinet vond de heer Nierstrasz goed te zeggen, dat hij „niet zou zwijgen over de cultuur-aangelegenheden en iedere gelegenheid zou aangrijpen om daarover licht te verkrijgen."

Hij heeft inderdaad voorlichting en studie noodig, alvorens zich als koloniale specialiteit te kunnen poseeren.

Hij herhaalt bij elke gelegenheid, dat de gouvernementscultures zijn ondermijnd, gesloopt en vernield.

Wie de geschiedenis der gedwongen cultures kent, weet, dat de kleinere cultures zijn ingetrokken, omdat zij verlies voor de schatkist opleverden; dat de indigo-cultuur een ondragelijke druk voor de bevolking was, en dus onhoudbaar met het oog op art. 56 R. R., en dat de suiker- en koffiecultuur, volgens de toezegging, door de vroegere liberale regeering gedaan, in *statu quo* is gebleven.

De heer Nierstrasz is echter ongeloovig op dat stuk en gaat zoover,

dat hij de liberalen steeds sloopings- en vernielingszucht toedicht, al is daarvoor geen zweem van bewijs te vinden.

Als men hem op de opbrengsten en oogsten wijst, zegt hij, zooals in de zitting van 16 Juni jl.: ja, het jaar 1866 was voordeelig; maar om de 3 of 4 jaren is er altijd een voordeelig jaar, en in 1866 bestonden nog de oude boomen, geplant toen er nog geene maatregelen *tegen* de koffiecultuur waren genomen; eerst later zal blijken in hoever de aanplant van boomen genoegzaam is volgehouden, want het is bekend dat een koffieboom 4 of 5, soms 6 jaren noodig heeft, voordat hij de noodige vruchten draagt."

Wanneer de Delftsche afgevaardigde nu niet alleen zijne kennis putte uit dagbladartikelen en de holle declamatiën, die in de boekjes van den heer van Herwerden voorkomen, zou hij dit en andere feiten niet vooropzetten.

De bloote inzage van de regeeringsverslagen zou hem het bewijs leveren, dat hij zich vergist. Die verslagen worden intusschen in de eerste plaats tot voorlichting van de Staten-Generaal overgelegd. Gaat het nu aan losweg te beweren: »wij zullen over een paar jaren de gevolgen zien van de maatregelen tegen die cultuur genomen; *dan kan men eerst zien, hoeveel er bijgeplant is?*"

Elk lid der Tweede Kamer kan dat onmiddellijk uit de jaarlijksche verslagen nagaan. Daaruit blijkt het volgende:

		Bijgeplant zijn:	
	Getal vruchtdragende boomen, waarvan geoogst is:	tot aanvulling en inboeting:	tot uitbreiding:
1860	218, 678, 781	12, 141, 450	7, 561, 480.
1861	223, 301, 905	11, 772, 317	7, 064, 820.
1862	226, 054, 147	11, 848, 385	7, 733, 639.
1863	226, 466, 412	15, 244, 726	7, 032, 557.
1864	225, 956, 544	11, 811, 964	7, 825, 174.
1865	223, 216, 717	13, 405, 034	7, 815, 415.

De heer N. kan bij elk verslag de bijlagen vinden, waarin voor elke residentie het getal boomen die in Maart van het jaar waarover het verslag loopt, en van het volgende jaar aanwezig geweest zijn, is opgegeven.

De Minister heeft den 26sten Juni in de Eerste Kamer gezegd, dat de aanplant tot uitbreiding in 1866 heeft bedragen 9 millioen boomen en dat, terwijl de productie van de koffie van 1858—1867 gemiddeld was 850,000 pikols, de levering in de vijf laatste jaren, 1863—1867, was 30,000 pikols gemiddeld meer per jaar.

Het geheele verslag over 1865, het laatst bekende, door den heer Hasselman ingezonden, getuigt van de zorg van de toenmalige regeering om de koffiecultuur in stand te houden en te verbeteren.

In 1864 zijn, onder meer maatregelen, de gezinnen die in Cheribon vrij kwamen door de intrekking van de indigocultuur in die residentie, bij de koffiecultuur ingedeeld.

Uit de cijfers die men in de verslagen vindt, welke elk afgevaardigde, zoo hij ze niet bezit, gemakkelijk te zijner beschikking kan krijgen, blijkt:

dat van 1861 tot 1866 het getal vruchtdragende koffieboomen op Java grooter is geweest dan vroeger;

dat de aanplant tot aanvulling en onderhoud even ruim en in 1863 en 1865 veel ruimer is geweest dan in andere jaren;

dat allerlei maatregelen in de laatste jaren zijn genomen tot verbetering van de koffiecultuur, en

dat voor *uitbreiding* zorgvuldiger is gewaakt dan vroeger,

zoodat het beweren van den heer N. alleen kan rusten op gemis aan kennis van de feiten.

»Pour savoir quelque chose il faut l'avoir appris," geldt ook hier.

De indigocultuur is »niet ingetrokken, maar letterlijk vernield," sprak de heer Nierstrasz den 16den Juni jl. in de Tweede Kamer. De redenen voor die uitspraak waren, dat de velden aan de bevolking zijn teruggegeven, toen pas de tweede snede had plaats gehad. De plant kan tot vier-, soms tot vijfmaal worden gesneden, en dus zou de Regeering zich zelve en de bevolking benadeeld hebben; want deze, »die zich moeite en arbeid had getroost, moest de voordeelen van een derde en vierde snede missen," daar zij per pond productie wordt betaald.

Inderdaad moeten wij ons over zulk eene onbarmhartige handelwijze van de sloopers ergeren.

Maar vooraf zullen wij even herinneren hetgeen de heer Rochussen den 13den Juni zeide:

»Ook ik was gestemd tegen alle cultures, die voor den Javaan schadelijk zijn. Daarom heb ik de indigocultuur zoo zeer verminderd, *omdat de rijst soms drie jaren lang slecht gaat op het veld waar indigo geplant was.* Daarom moest in dat opzicht voor de voedingsmiddelen van den Javaan gezorgd worden."

Zou dit nu niet de oplossing geven? Woog het ellendige loon, dat de Javaan bij de indigo verdiende, op tegen de uitputting der velden, die bij elke snede zeker wel niet minder zal worden, maar gedurig toenemen.

Heeft de heer Nierstrasz ooit de memorie van toelichting tot de zoogenaamde cultuurwet gelezen, waar van de intrekking der indigocultuur sprake is?

Uit die stukken blijkt, dat de Regeering zich jaren achtereen te vergeefs bemoeid heeft met allerlei pogingen om de cultuur voor de bevolking dragelijk te maken. Verhooging van plantloon baatte niet; de arbeid was te groot, vergeleken met de productie die men verkreeg. Voor een bouw suikerriet worden in den regel vier gezinnen afgezonderd; voor de indigo had men minstens zes en in sommige streken tot zestien gezinnen voor dezelfde uitgestrektheid noodig. Ten slotte werd een onderzoek ingesteld naar eene andere werkwijze, in afscheiding van veld- en fabriekarbeid bestaande (zoodat de planter geheel van den laatsten ontheven zou worden), gepaard met nieuwe verhooging van het plantloon. Wat vinden wij nu in de memorie van toelichting tot de zoogenaamde cultuurwet als het resultaat vermeld? »De betrokken autoriteiten werden omtrent dit denkbeeld geraadpleegd. Eenige drongen krachtig aan op eene geheele intrekking der gouvernements-indigocultuur, welke, in weêrwil van alle aangewende verbeteringen, nog steeds eene plaag voor de bevolking werd geacht. In één gewest hadden de indigo-planters zelven verzocht bij de koffiecultuur te worden ingedeeld. Anderen waren van oordeel dat men bij een matig product gevende velden met eene betaling van *f* 3 per pond de teelt zou kunnen aanhouden.

»De raad van Nederlandsch Indië, na de zaak nogmaals in ernstige overweging genomen te hebben, herinnerde, hoe al zeer spoedig na de invoering van het cultuurstelsel allerwege tallooze grieven en bezwaren werden vernomen tegen de indigocultuur, en hoe de beschikkingen der Regeering in dezen »eene geregelde serie uitmaken van intrekking en vermindering van indigo-aanplantingen, van mislukte proeven om deze cultuur voor de bevolking dragelijk te doen zijn." Van scheiding van bereiding en aanplant koesterde de Raad geene betere verwachting dan van alle vroegere proefnemingen, omdat de voorname bezwaren niet in den fabriekarbeid, maar juist in den aanplant gelegen zijn, of, gelijk de vroegere Directeur der Cultures dit in 1862 uitdrukte, het grootste bezwaar bij de indigocultuur hierin gelegen is, dat van eene gegeven uitgestrektheid grond te weinig waarde wordt verkregen, welk bezwaar onoverkomelijk is.

»Een en ander kwam den Raad zoo overwegend voor, dat hij elk langer uitstel afkeurde en tot intrekking der cultuur adviseerde.

»Met deze beschouwingen van den Raad heeft de Gouverneur-Generaal zich volkomen vereenigd. Hij heeft daarenboven de geldelijke gevolgen, welke de geheele opheffing der gouvernements-indigocultuur voor den lande zal hebben, nog breedvoeriger nagegaan en aldus berekend, dat bij eene verhooging der plantloonen tot *f* 3 per Amsterd. pond indigo, de winst voor de schatkist zou dalen tot 80 centen per Amsterd. pond. Vermits de hoeveelheid indigo, in de gouvernements-veilingen

van 1865 te brengen, is geraamd op 3000 pikols, zou de geheele winst over dat jaar slechts *f* 240,000 bedragen. Dat cijfer zal echter telken jare verminderen door afnemende productie ten gevolge van de uitputting der gronden. En tegenover de winstderving, welke 't gevolg der intrekking van de indigocultuur zou zijn, staat niet alleen de verlichting der bevolking, maar ook de verhoogde opbrengst der landrente van de indigovelden, die alsdan aan den rijstbouw zullen worden teruggegeven."

Het was op die gronden, dat tot de intrekking der cultuur is besloten. Mocht men zich hier of daar te veel gehaast hebben om de velden ter beschikking van de bevolking te stellen, het was zeker niet te haren nadeele dat dit geschiedde.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië had inmiddels goedgevonden, in 1862, bij besluit van 19 December n°. 9, ingevolge eene missive van den Minister Uhlenbeck, te bepalen, dat particuliere suikerfabrieken in de residentiën Banjoemas en Bagelen werden toegelaten, en dat de gouvernements-indigocultuur in die gewesten zou worden ingetrokken, als die aan de particuliere suikercultuur in den weg stond.

Toen van dat besluit in Nederland kennis werd genomen, gelastte Z. M. de Koning, op voordracht van den Minister Fransen van de Putte, de intrekking van dat besluit van den Gouverneur-Generaal, die daarop gevolgd is tot groote ergernis van sommige warme voorstanders van particuliere industrie, die den toenmaligen Minister daarover hard vielen. Hoezeer de verwisseling van indigo- in suikercultuur bij de enquête over laatstgenoemde cultuur was aanbevolen, kon de Minister zich met het besluit van den Landvoogd niet vereenigen, omdat toen nog een onderzoek omtrent de indigocultuur aanhangig was, maar bovenal omdat hij ten opzichte van particuliere suikerondernemingen het *statu quo* gehandhaafd wilde zien, totdat de wetgever regelen voor die cultuur had gesteld.

De heer Nierstrasz houdt evenwel vol, dat dezelfde Minister de gouverments-cultures ondermijnd heeft en de indigocultuur vernielde!

Met welk recht?

De heer de Casembroot heeft den nieuw opgetreden Minister van Koloniën den 23sten Juni jl. geïnterpelleerd over zijne plannen omtrent de aanbesteding van suikercontracten op Java.

Die afgevaardigde is bepaald gekant tegen het beginsel van uitbesteding en opperde verder bezwaren tegen de bepalingen van de artt. 2,

4, 9 en 17 van de regeling, vastgesteld bij koninklijk besluit, *Staatsblad* 1863 n°. 118.

De interpellant stelde den wensch voorop, dat men koloniale belangen niet tot partijquaestiën mocht maken, een verlangen dat wij dikwijls en met klem hebben geuit.

De heer de Casembroot moge in zijne vormen al 't ronde van den zeeman behouden, bij het meest uiteenloopende verschil van meening is discussie met den Haagschen afgevaardigde mogelijk en kan zij tot eene goede uitkomst leiden. Wij zouden wenschen dat zijn voorbeeld op zijn mede-afgevaardigde en wapenbroeder eenigen invloed uitoefende. De redevoeringen van den heer de Casembroot getuigen toch van heuschheid en bescheidenheid tegenover zijne ambtgenooten.

De interpellant droeg aan de Tweede Kamer een paar nota's over de suikercultuur op Java en over de bezwaren tegen de regeling van 1863 voor, waarop wij ons voorstellen meer bijzonder terug te komen. Voorshands bepalen wij ons tot eene enkele opmerking.

De interpellant kon alleen het oog hebben op een drietal thans reeds afloopende contracten. Voor zoover de ondernemers nog eenige jaren tegenover de Regeering zijn gebonden en deze de contracten zal moeten naleven, kan er geene sprake zijn van bezwaren, voortvloeiende uit regels die voor de toekomst zijn gesteld. Voor de nog loopende contracten kan men de toegezegde wettelijke regeling afwachten.

De geopperde bezwaren golden de artikelen 2, 4, 9 en 17 van de regeling van 1863.

Wat is nu door het jongste conservatieve kabinet gedaan?

Wij hebben in ons vorig n°. herhaald, hetgeen wij vroeger reeds opgemerkt hadden, dat de heer Trakranen, met het oog op de uitbesteding van de onderneming Wonopringo, die aan de Handelmaatschappij toebehoorde, die bepalingen van de suikerregeling van 1863 had geschrapt en den Gouverneur-Generaal vrijgelaten de oude bepalingen daarvoor in de plaats te stellen.

Bij koninklijk besluit van 29 Mei 1867, *Indisch Staatsblad* n°. 101, is bepaald:

»Art. 1. De uitzonderingen vermeld in de slot-alinea's van de arti. 4, 5, 9 en 17 van ons besluit van 20 Juli 1863, *Indisch Staatsblad* n°. 118, gelden ook ten aanzien van die ondernemingen, waarvoor niet is toegetreden tot de algemeene grondslagen van 1860, bij de toepassing van art. 1, 1e lid, en art. 2, litt. B, van ons genoemd besluit, zoo als die bepalingen gewijzigd zijn bij ons besluit van 7 November 1866 litt. K 4."

De termijn van storting werd tevens voor de uitbesteding der ondernemingen Tjomal en Bandjardawa tot een jaar verlengd.

De aanplant voor Wonopringo is op 700 bouws gehandhaafd.

Men heeft door de afgetreden regeering niet alleen preferentie aan de vorige contractanten zien toekennen, maar den Gouverneur-Generaal is machtiging verleend om de bepalingen van het besluit van 1863, waartegen de heer de Casembroot opkwam, buiten werking te laten, zelfs voor hen, die niet tot de regeling van 1860 zijn toegetreden. Eindelijk kan de Gouverneur-Generaal, volgens het Kon. besluit van 7 November 1866, als de inschrijving niet slaagt, andere maatregelen nemen, en eene schikking met den vorigen contractant treffen.

In Indië zijn, evenzeer als hier te lande, tegen deze handelingen van de reactie ernstige bezwaren geopperd. Mrar die besluiten bestaan en gelden voor de contracten, die in den eersten tijd uitbesteed worden. Van intrekking is ons niets bekend. Wat wil men meer?

Kan de suiker-industrie benadeeld worden door de regeling van 1863, terwijl de ondernemingen, waarvoor die bepalingen zullen gelden, nog op de oude voorwaarden werken? Dit is toch het geval zoolang zij niet geëxpireerd zijn, tenzij de ondernemers vrijwillig zijn toegetreden tot de gestelde nieuwe regelen, die eerst bij de latere uitbesteding voor de afgeloopen contracten zullen gelden.

Tot aanvulling en verbetering van het levensbericht van den heer S. Keyzer, in ons nommer van Mei jl., mogen de volgende bijzonderheden strekken, ontleend aan eenige biographische aanteekeningen geplaatst vóór den catalogus zijner nagelaten bibliotheek, die den 9den Juli te 's Hage in het openbaar is verkocht.

Salomon Keyzer, te Kampen den 18den Januari 1823 geboren, is te Delft den 25sten Februari 1868 overleden. In 1844 verliet hij het gymnasium zijner geboortestad om zijne studiën zoo in de letteren als in de rechten voort te zetten aan de hoogeschool te Leiden, die hem den 11den Juni 1847 den graad van doctor in beide genoemde faculteiten heeft verleend.

Onder de schriften van den heer Keyzer vinden wij in gemelde aanteekeningen nog genoemd: het tijdschrift *Palestina*, zijne dissertatie over den Eed van Justinianus en Theodora, en »de Koran." Deze laatste titel zou licht aanleiding kunnen geven tot het vermoeden dat de heer Keyzer het Nederlandsch publiek met eene nieuwe vertaling van den Koran uit het Arabisch had begiftigd. Dit zou intusschen onjuist zijn. Het bedoelde werk, in 1860 te Haarlem verschenen, is geene vertaling van den oorspronkelijken tekst des Korans, maar is een Hollandsche Koran-

tekst met verklarende aanteekeningen, naar de meest geachte Fransche, Engelsche en Duitsche vertalingen en verklaringen gevolgd. Zulk een werk, hoe nuttig het ook voor velen wezen moge, was natuurlijk beneden de waardigheid van een Oostersch philoloog als de heer Keyzer, en men doet hem geen dienst door hem, in strijd met de waarheid, als den auteur te doen voorkomen. De titel zegt alleen: »bij het Nederlandsche publiek ingeleid door eene voorrede van Dr. S. Keyzer," en juist deze woorden toonen reeds dat de heer Keyzer niet de auteur is van een werk, waarvan hij zelf in die voorrede zegt, dat het volstrekt niet gerekend kan worden tot de geleerde vertalingen te behooren.

Nog leeren ons de aangehaalde aanteekeningen, dat de heer Keyzer den 27sten Februari 1868 op het Israëlietisch kerkhof buiten Delft met treffende plechtigheid is ter aarde besteld, en dat op zijne grafstede door zijne mededocenten en leerlingen, als bewijs van hulde en dankbaarheid, eene keurige zerk met Hebreeuwsch opschrift is geplaatst.

Het Engelsche parlement heeft zich door het uitvoerend gezag eene opgave doen voorleggen van de traktementen die door de onderscheidene gouverneurs der Engelsche koloniën getrokken worden. Aan het hoofd van de lijst staan wat in Engeland de twee groote prijzen genoemd werden, namelijk de koloniën Victoria in Australië en Canada, welke elk aan hare landvoogden £ 10,000 's jaars als bezoldiging toeleggen. Hierop volgen Jamaica, Nieuw-Zuid-Wallis, de Kaap de Goede Hoop, Honkong, Britsch-Guiana (vroeger de Nederlandsche koloniën Demerari, Essequebo en Berbice), de établissementen van Straat Malakka (Singapore, Pinang en Malakka) en Gibraltar, wier gouverneurs elk in het genot zijn van £ 5000 's jaars. Daarna komen Nieuw-Zeeland en Malta met £ 4,500 's jaars; de Bahamas, de établissementen op de Westkust van Afrika, Antigua en de Windwaartsche eilanden met £ 3000. Bermuda betaalt zijnen gouverneur £ 2,746, Newfoundland en St. Helena £ 2000, West-Australië £ 1,800, de Falklandseilanden £ 900, Laboean £ 800 en Heligoland £ 500 's jaars. Op de lijst der luitenant-gouverneurs en presidenten van de wetgevende lichamen komen de volgende cijfers voor: Natal £ 2,500; Engelsch Honduras en Poelo Pinang £ 1,800; Prins-Edwardseiland £ 1500; St. Vincent, Grenada, Tabago, Dominica, St. Christoffel, Nevis, Gambia, de Goudkust en Lagos £ 1,300; Malakka £ 1200; de Kaap de Goede Hoop £ 1000; de Virginische eilanden, Turkeiland en de Caicoseilanden beide elk £ 800; St. Lucia £ 700 en Montserrat £ 500.

Het totaal beloopt £ 149,246. De bevolking van al deze koloniën bedraagt gezamenlijk ongeveer 10 millioen zielen.

Deze bezoldigingen zijn afgescheiden van onderscheidene andere inkomsten aan de genoemde waardigheden verbonden. De voornaamste van deze baten zijn: het vrij genot van eene of meer woningen of wel van eene geldelijke tegemoetkoming voor huisvesting, de toelagen voor adjudanten en secretarissen, en de toelagen en personeele bezoldigingen of pensioenen, die aan den militäiren of civielen rang dien de gouverneur in het moederland bekleedt, verbonden zijn, en die, in afwijking van hetgeen gemeenlijk in andere landen plaats vindt, meestal niet worden ingehouden. Deze buitengewone inkomsten zijn in sommige gevallen zoo belangrijk, dat daardoor de bezoldiging van den kolonialen gouverneur wordt verdubbeld. Dit is met name het geval in de schoone kolonie Victoria, waar de inkomsten van den gouverneur gerekend worden, met inbegrip van alle toelagen en indemniteiten, £ 20,000 te bedragen.

Deze opgave betreft slechts de kroon-koloniën, zoodat Britsch Indië, dat onder eenen afzonderlijken minister staat, daarin niet begrepen is. Maar in eene andere rekening vinden wij eenige traktementen aldaar als volgt opgegeven. De gouverneur-generaal geniet alleen aan traktement £ 20,000; de gouverneurs van Madras en Bombay £ 12,000 elk; de luitenant-gouverneurs van Bengalen en van de Noord-westelijke provinciën elk £ 10,000; de raden van de wetgevende lichamen in de drie hoofd-gouvernementen elk £ 8,000; de hoofd-commissarissen van de drie noordelijke landen £ 6,000; terwijl de secretarissen der onderscheidene gouvernementen van Bengalen, Madras en Bombay elk in het genot zijn van £ 5,000 's jaars.

KORTE INHOUD VAN DE HIKAJAT LANGLANG BOEWANA.

De hemelsche vorst Poespa Indra bezat eene zeer schoone dochter, Kĕsoema Dewi geheeten. Hij liet voor haar een paleis bouwen in de vlakte Bĕlanta Heirani en daarin haar portret ophangen. Alle prinsen, die dit portret te zien kregen, werden smoorlijk op de prinses verliefd. Negen en dertig koningstelgen dongen reeds naar hare hand, doch geen hunner werd door Poespa Indra als schoonzoon aangenomen, daar hij zijne dochter reeds had toegezegd aan den zoon van Indra Dewa, een neef van de vorstin Indra Maha Roepa, die door zijne ouders Indra Sjah Pri genoemd werd en nog zeer jong was.

Te dier tijd was er in het land der menschen een groot koning, wiens rijk Lila Kambar heette. Deze vorst, Poespa Indra Koewatja genaamd, was de oudste van drie broeders, en regeerde als zoodanig te Lila Kambar. De broêr die op hem volgde heerschte op Java.

Nu gebeurde het eens op een nacht dat Poespa Indra Koewatja droomde, dat er een oud man tot hem kwam en tot hem zeide: »O, Poespa Indra Koewatja! sta morgen vroeg op en begeef u ter jacht. Indien ge een struik mĕloer-bloemen ontmoet, neem en eet dien; want dan zal u een zeer dapper en heldhaftig zoon geboren worden, die als vorst over de vier werelden zal regeeren.”

De koning deed zooals hem bevolen was, vond werkelijk die bloemen en bracht ze te huis.

Niet lang daarna werd de koningin zwanger en baarde op haren tijd een zeer schoonen zoon, die Indra Bâmaja genoemd werd. Dit kind, groot geworden zijnde, muntte uit in kennis, deugd en groote vaardigheid in den wapenhandel.

Inmiddels gebeurde het dat een zekere pri (een soort van geest) op den berg Moelia Karna, de grootmoeder der zeven engelen die tot verzorgsters der prinses Kĕsoema Dewi waren genomen, uit nijd over het rooven harer kleinkinderen, naar de vlakte Bĕlanta Heirani ging,

het portret van de prinses van daar wegnam en het op de aarde onder de menschenkinderen bracht. 't Was juist op dat oogenblik, dat de prins Indra Bămaja sliep en droomde, dat hij door een oude vrouw naar den hemel en in het paleis, waar het portret hing, werd gevoerd. Die oude vrouw zeide tot hem: »O, mijn kleinzoon, dit is de beeltenis van de prinses Kĕsoema Dewi, de dochter des grooten konings Poespa Indra, welke vorst een kleinzoon is van Langlang Boewana."

Toen Indra Bămaja dat beeld aanschouwde, viel hij in zwijm en werd 's morgens in dien toestand door zijne opvoedsters gevonden. De ontsteltenis, daardoor verwekt, was aan het hof algemeen. De sterrenwichelaars en geneesheeren werden geroepen, doch deze verklaarden, dat er niets te vreezen was, dat integendeel de jonge prins een zeer machtig vorst zou worden, aan wien alle goden en geesten onderworpen zouden zijn, en dat hij zich voor eenigen tijd zou verwijderen, maar weldra weêr tot zijn vader terugkeeren.

Na verloop van zeven dagen kwam Indra Bămaja weêr bij, doch kon toen uit liefde voor de prinses niet eten, drinken of slapen. Hij ging daarom tot zijne ouders en vroeg verlof om geheel alleen op reis te mogen gaan, dat hem na veel tegenstreven eindelijk werd verleend. Het scheiden viel vooral zijne moeder hard.

Toen hij buiten de stad was gekomen, richtte hij zijne schreden naar het westen, trok door bosschen, vlakten en valleien, over hooge bergen en ontmoette allerlei wilde dieren, die hem hulde bewezen.

Eens kwam hij aan een hoogen, schoonen doch vervaarlijken berg, die de berg van Indra Maha Roepa werd geheeten en aan welks voet hij eene oude vrouw ontmoette, aan wie hij, na de eerste kennismaking, het gevoel zijns harten meêdeelde. Deze maakt hem opmerkzaam op het bezwaar, dat Kĕsoema Dewi reeds verloofd is aan Indra Sjah Pri, doch raadt hem tot Sri Maha Radja Sakti, den zoon van Maha Radja Indra Dikawi te gaan, van hem eerst de hemelsche krijgskunst te leeren en te trachten de macht te verkrijgen, om van dood weêr levend te worden. Boven op dien hoogen berg was een vorst-kluizenaar, de grootheilige Anta Koewasa geheeten, die hem door zijn veelvermogend onderricht tot Maha Radja Indra Dikawi kon brengen. Ook gaf die oude vrouw hem een tooversteen, door welks kracht hij zich in een vogel of in eene mĕloer-bloem of in iets anders kon veranderen, enkel door dien te drukken en daarbij haren naam aan te roepen.

Vervolgens beklimt hij den berg in gezelschap van die oude vrouw en vindt op zijn top den koning-kluizenaar, omringd door zijne leerlingen. Deze ontvangt hem als een van ouds bekende. Na het doel van zijn komst te hebben vernomen, verwijst hij hem naar den grootheilige Kĕsna Tjandara, die zijn verblijf hield daar, waar de zon in 't westen

ondergaat. De prins zou op weg daarheen een huis ontmoeten, waaruit een groene hommel zou te voorschijn vliegen, die zich eerst in eene oude vrouw en daarna in een jong, schoon meisje zou veranderen. Hij moest zich zeer voor dat wezen hoeden; want zoo hij er op verliefd werd, zou hij nooit zijn doel bereiken. Indra Bămaja kreeg toen op zijn verzoek van dien kluizenaar een wondersteen, die hem in staat stelde om donder, bliksem, wind, regen en duizenden weerbare mannen naar zijn wil te voorschijn te roepen en als het noodig was den kluizenaar zelven te ontbieden.

De prins nam daarop afscheid, vertrok naar het westen en ontmoette op zijnen tocht allerlei grootsche natuurtooneelen. Eindelijk komt hij op de schoone vlakte Anta Bĕranta, waar hij door eene mĕloer-bloem wordt aangesproken, die zich vervolgens in een parkiet verandert en hem een minnezang voorzingt. Op deze vlakte wordt de voorspelling van den kluizenaar verwezenlijkt. De prins wil de jonge vrouw, die zich daar aan hem voordoet, ontwijken en verder gaan, doch de geheele vlakte verandert plotseling in een zee. Die vrouw tracht hem daardoor te weêrhouden, doch hij wordt toornig en dreigt haar te dooden. Op zijn bevel geeft zij haren naam op, luidende: Tjindra Lila Noer Lila. Hij beschouwt haar daarop als zijne zuster voor tijd en eeuwigheid. Tot zijne niet geringe vreugde ontvangt hij van haar een tooversteen, waardoor hij in staat wordt gesteld om steenregen, vurigen gloed en duizenden strijdknechten te voorschijn te roepen, of ook zelf in de zee te wandelen, met welke gaaf hij zeer ingenomen was.

Eenigen tijd verblijft hij als gast in haar paleis, doch weldra wordt haar verloofde, de vorst Djohan Sjah Pri (1), dit gewaar, en in ijverzucht ontstoken besluit deze tegen Indra Bămaja te strijden. Zeven dagen lang duurde hun gevecht met hevigheid, zonder dat een van beiden het onderspit dolf, toen de grootheilige Anta Koewasa kwam en door zijne bemiddeling de beide partijen verzoende. Djohan Sjah Pri belooft daarop Indra Bămaja behulpzaam te zijn tot vervulling van zijn wensch, welk aanbod echter door dezen niet wordt aangenomen. Daarentegen brengt Indra Bămaja de vereeniging tot stand van Djohan Sjah Pri met zijne gastvrouw. Na het afloopen der huwelijksfeesten keert Anta Koewasa naar den berg Indra Maha Roepa terug, waarop Indra Bămaja aan Djohan Sjah Pri verzoekt hem bekend te willen maken met den weg tot Sri Maha Radja Sakti, daar hij thans tot dezen wilde gaan. Djohan Sjah Pri neemt hem echter eerst mede naar zijne eigene stad en logeert hem in zijn paleis. Hij geeft hem een tooversteen, die het vermogen bezit om dooden weêr levend te maken en

(1) Niet te verwarren met Indra Sjah Pri, den verloofde van Kĕsoema Dewi.

levenden in de zee te doen wandelen, en een wonderpijl, die slechts behoefde afgeschoten te worden, om alle wenschen te vervullen en een weg van 700 jaren gaans in één oogwenk te doen afleggen. Ook leerde hij hem, in geval hij aan een vurigen berg kwam, den naam van den koning der garoeda's met zeven hoofden aan te roepen. Daarop nam Indra Båmaja afscheid van zijn gastheer en vertrok naar het westen.

Weldra komt hij aan een meer, waar de planten en vogels, zelfs de visschen hem hulde bewijzen en liefdeliederen toezingen. Over dat meer heerschte als koning een geest (pri), Radja Bahroem Dewa genaamd, die eene zeer schoone dochter bezat, welke hij, daar hij van Batara Gangga afstamde, alleen aan een menschenkind wilde uithuwelijken. Dat meisje had van hare ouders den naam van Mandoe Ratna gekregen.

Aan den oever van het meer ontmoette Indra Båmaja eene oude pri, die hem in huis nam en hem verhaalde, dat zij de bewaakster van het meer en dit laatste de badplaats van de prinses was; dat deze over drie dagen zou komen baden, als wanneer zij hem de gelegenheid zou verschaffen om haar te ontmoeten. Op den bestemden tijd kwam werkelijk de prinses met hare hofjuffers. Indra Båmaja verborg zich, nam de gedaante van een bajanvogel aan en zette zich op den tak van een boom in hare nabijheid. De prinses Mandoe Ratna begeerde dien vogel te bezitten en gaf hare staatsjuffers bevel hem te vangen; doch hij verkoos alleen door haar zelve gevangen te worden en zong haar toen eenige minnezangen voor om haar hart voor hem te winnen. Nadat zij hare begeerte had te kennen gegeven om Indra Båmaja zelven te ontmoeten, veranderde deze zich eerst in eene noeri (een soort van kleine papegaai), vervolgens in eene welriekende bloem en vertoonde zich daarop in zijne ware gedaante. De prinses onthaalde hem nu feestelijk, doch de lijfwacht buiten het paleis had het lachen van een man daar binnen gehoord en gaf onverwijld daarvan kennis aan den vorst. Deze liet het paleis door zijne troepen omsingelen ten einde den man, die hem die smaadheid had aangedaan, te vatten, doch Indra Båmaja bleef bedaard met zijne liefkozingen voortgaan totdat de dag aanbrak. Toen riep hij door middel van zijnen tooversteen vier welgewapende geesten (djin) te voorschijn en beval hun het leger van den vorst Bahroem Dewa te bevechten, doch hem zelven te sparen. Het geheele leger werd daarop verslagen en verstrooid, doch de toorn des konings nam daardoor zóó toe, dat hij al wat de wapens kon dragen liet oproepen om dien indringer te vatten.

Intusschen kwam Djohan Sjah Pri zijnen vriend te hulp, trad als bemiddelaar op en bracht eene verzoening tot stand, waarvan het huwelijk van Indra Båmaja met de prinses Mandoe Ratna het gevolg was. Nauwelijks gehuwd, dacht de eerste met ontroering aan de prinses

Kĕsoema Dewi, die toch eigenlijk het doel van zijn moeilijken tocht was. Hij besloot dus om weêr op reis te gaan, en wel in gezelschap van zijne jonge vrouw, nam afscheid van zijne schoonouders en trok weêr verder naar het westen, nadat hij eerst zijne vrouw met hare staatsjuffers in den tooversteen, hem door Djohan Sjah Pri geschonken, had verborgen.

Niet lang had hij gereisd of hij kwam aan den vuurberg, waarvan Djohan Sjah Pri hem gesproken had, en nu riep hij met behulp van diens tooversteen den koning der garoeda's te voorschijn, wien hij beval hem al vliegende van dien berg te verwijderen, waaraan deze voldoet onder voorwaarde dat hij zwijgen zou. Onder het vliegen echter kreeg Indra Båmaja door de hitte grooten dorst, en toen hij dit aan den koning der garoeda's bekend maakte, liet deze hem in de nabijheid van het wondermeer Baharolah Sakti vallen.

Terwijl Indra Båmaja aan den oever van dat meer wandelde, werd het water plotseling door den wind bewogen en kwamen er op eenmaal een aantal scheepjes te voorschijn, bemand met koningskinderen, die zich met spelevaren vermaakten. Indra Båmaja nam toen den tooversteen van den grootheilige Anta Koewasa, en legde dien een oogenblik in het water, waarop er donder, bliksem en storm ontstonden, die het meer beroerden en de scheepjes met hunne bemanning gedeeltelijk deden vergaan, gedeeltelijk op den oever wierpen (1). Indra Båmaja stond dit tooneel heel onnoozel aan te zien. Na met de overgebleven vorsten-zonen kennis te hebben gemaakt, vertoont hij het tweede gedeelte van zijne wondermacht en brengt de vergane scheepjes met hunne bemanning ongedeerd weêr te voorschijn. Na van allen afscheid te hebben genomen reist hij voort en komt na drie uren gaans aan het paleis van den grootheilige Kĕsna Tjandara, die juist in zijnen tuin, vergezeld van zijne leerlingen, bij 't licht van vele lampen en het geluid van bellen en allerlei speeltuigen, bezig was zijne goden te vereeren. Door de bovennatuurlijke macht van Indra Båmaja weigeren plotseling alle speeltuigen geluid te geven, hoe men zich ook inspande om ze in beweging te brengen. Kĕsna Tjandara kreeg hierdoor de overtuiging, dat er een machtig persoon van goddelijke afkomst in de nabijheid moest zijn. Hij gaat daarop naar buiten en herkent Indra Båmaja, dien hij met zich in den tuin neemt. Op verzoek van dezen om hem den weg te wijzen tot Sri Maha Radja Sakti, geeft de heilige hem te verstaan, dat een vogel, steeds doorvliegende, 700 jaren noodig zou hebben om tot den berg Indra Naga te kunnen komen en dat de weg daarheen bovendien vol moeilijkheden was. Hij gaf hem daarom een wondersteen en een vaandel, waarmede hij moest gaan naar den vijver Djambang Tĕratei;

(1) Deze geschiedenis komt ook in de Hikajat Indra Poetra voor.

daar moest hij op dien steen kloppen en den naam van Langlang Boewana aanroepen, opdat deze hem zou verschijnen; doch daarvoor moest hij zich als bedelmonnik verkleeden. Verder leerde hij hem nog andere geheimen en gelastte hem, zoo hij in moeilijkheden mocht geraken, slechts zijnen naam aan te roepen, waarop hij dadelijk zou verschijnen.

Indra Båmaja vertrok nu en kwam met behulp van den hem geschonken tooversteen in één oogenblik aan het meer Djaning Lara. Daar zag hij aan de oppervlakte van het water eene witte tandjoeng-bloem, die hem toesprak en daarop verdween. Onmiddellijk daarop verscheen een gele tandjoeng-bloem, die hetzelfde deed, waarop een hommel volgde, die, door Indra Båmaja gevangen, zich in eene nimf veranderde. Deze deelde hem mede, dat zij de min van de prinses Kĕsoema Dewi was en dat deze op het punt stond van met Indra Sjah Pri te huwen. Indra Båmaja kreeg op deze tijding bijna een flauwte van schrik, waarover die nimf hem hartelijk uitlachte en verdween. Daarop nam hij een tĕratei-blad, ging daarop zitten en liet zich door eb en vloed meêvoeren. Nadat hij op deze wijze eene maand had doorgebracht, verscheen hem des nachts Langlang Boewana aan het genoemde meer Djaning Lara. Langlang Boewana verwonderde zich zeer daar een bedelmonnik op een tĕratei-blad te zien drijven. Hij liet daarop zijn ring vallen, waarna er iets als rook ontstond, doch de bedelmonnik stoorde zich daaraan niet. Tot driemalen toe moest hij hem toespreken eer Indra Båmaja hem antwoordde en hem zeer nederig verzocht om naar den godenhemel te mogen worden gebracht. Langlang Boewana verklaarde aan dien wensch niet te kunnen voldoen, tenzij hij eerst bij Maha Radja Sakti had geleerd, ook eerst was gestorven en tot stof vergaan en daarna weêr levend geworden. Hij gaf hem den raad naar de vlakte Anta Bĕranta te gaan, omdat deze de weg naar den hemel van Indra was, en hem daar aan te roepen, dan zou hij hem te hulp komen. Hierop verdween Langlang Boewana en onmiddellijk daarop dreef Indra Båmaja naar den oever.

Daar hij niet wist hoe hij den berg Indra Naga, de verblijfplaats van Sri Maha Radja Sakti, zou kunnen bereiken, zoo schoot hij den pijl af, hem door Djohan Sjah Pri geschonken, en deze wees hem den weg, zoodat hij binnen ongeveer een uur aan den voet van dien berg was gekomen. Maha Radja Sakti was reeds van zijne aankomst onderricht en liet hem door zijne leerlingen, allen prinsen, boven noodigen. Daar gekomen verzocht Indra Båmaja onder zijne discipelen te mogen worden opgenomen, waardoor Maha Radja Sakti tot de overtuiging kwam, dat Indra Båmaja van hemelschen oorsprong was en afstamde van Maha Radja Moelia Kisna, die met Maha Radja Mĕngindra Dewa een koningrijk in den hemel van Indra had gesticht, en daarna op aarde was

neêrgedaald in de gedaante van een mĕloer-bloem, welke door den vorst van Lila Kambar was opgegeten. Hij glimlachte daarover en dacht: daar dit zoo is, zal er zeker een geduchte strijd in den hemel met Indra Sjah Pri gevoerd worden. Ook wist hij dat Indra Bămaja de prinses Kĕsoema Dewi zou vinden.

Bij dezen Maha Radja Sakti dan leerde Indra Bămaja uit den dood weêr levend te worden. Onder de vele proeven daartoe behoort ook deze: Hij klom in den top van een hoogen kokospalm, waarop zijn leermeester dien schudde totdat hij er uitviel en al zijne beenderen tegen den grond verbrijzeld werden. Maha Radja Sakti verzamelde die weder en sprak ze toen aldus toe: »O, vorst Indra Bămaja! bij den »berg Indra Naga en bij de vlakte Lila Sakti, sta op!" Doch hoewel hij hem tot driemalen aldus aansprak, bleef hij evenwel liggen. Toen nam hij een mengsel van bloemen, strooide dat over zijn lichaam en riep hem nogmaals toe: »O, Maha Radja Moelia Kisna! bij den berg »Martjoe Indra en bij de vlakte Nika di Warna, sta op!" Bij de derde maal stond Indra Bămaja op en verhaalde hem toen wat hij tijdens zijn dood gezien had.

Vervolgens bleef hij nog op dien berg tot zeven dagen meer dan zeven maanden waren verstreken, en leerde van Maha Radja Sakti allerlei tooverkunsten en hemelsche krijgslisten, waarover de andere leerlingen ijverzuchtig werden. Daarna nam Indra Bămaja afscheid van zijn leermeester, die hem raadde weêr naar de vlakte Anta Bĕranta te gaan en Langlang Boewana aan te roepen, waaraan hij gehoor gaf.

In den tijd van een uur kwam hij op zijn pijl aldaar aan, waarna hem Langlang Boewana verscheen in de gedaante van een oud man en hem beval Djohan Sjah Pri aan te roepen, daar deze hem naar den hemel zou brengen. Daarop verdween Langlang Boewana, en toen daarop Djohan Sjah Pri verschenen was, deed Indra Bămaja hem verslag van zijn wedervaren. Djohan Sjah Pri voorspelde hem een krijg in den hemel met Indra Sjah Pri, beloofde hem in den hemel te brengen, doch hield hem eerst nog eenige dagen bij zich. Daarna bracht Indra Bămaja door zijn tooversteen een groen paard te voorschijn en besteeg dat om er meê naar den hemel te rijden, doch het bleef onbewegelijk. Vervolgens riep hij den koning der garoeda's om hem vliegende daarheen te voeren, doch ook deze vermocht niets en gaf als reden daarvoor op, dat Indra Bămaja gehuwd was! Daarover lachte Djohan Sjah Pri hem hartelijk uit en beval Indra Bămaja zijn wonderpijl af te schieten, daar die er hem wel brengen zou; doch de pijl keerde zich bij het afschieten tegen Indra Bămaja, die levenloos ter aarde stortte. Zijn vriend beval toen zijne beenderen tot meel fijn te hakken en naar de zee te voeren. Daar kwam juist een varken een stuk goed wasschen, even als een mensch, en toen het

water weêr helder geworden was, bracht dit het lijk van Indra Bămaja weêr tot Djohan Sjah Pri. Deze bedekte het met een witten doek, bestrooide het met een mengsel van allerlei bloemen en riep, »O, groote koning Balia Kisna! bij den berg Indra Naga en bij de vlakte Nika Warna, sta op!" Nadat hij driemalen aldus geroepen had, keek Indra Bămaja hem aan, en nu bleek het dat, na het bad in de zee, deze uitermate schoon was geworden. Hij verklaarde goed te hebben geslapen, doch zijn vriend hielp hem uit den droom. Vervolgens besteeg de eerste een wagen en de tweede een paard en reden zij zoo naar den hemel, waar zij op de vlakte Bĕlanta Heirani aankwamen. Op het midden dier vlakte stond het prachtig lustpaleis van de prinses Kĕsoema Dewi en niet ver vandaar waren de prinsen, die naar hare hand dongen, aan het spelen en wedstrijden met elkander. Djohan Sjah Pri geleidde toen Indra Bămaja naar de woning van de hemelsche nimf Sĕloedang Majang, door wier toedoen hij zijne beminde zou te zien krijgen, doch raadde hem voor alle dingen voorzichtigheid aan. Hij werd door die nimf goed ontvangen en haalde haar door zijne liefkozingen over om hem te brengen in den hof Poespa Birahi, waar Kĕsoema Dewi gewoon was te baden. Daar gekomen verliet hem de nimf. Kort daarop viel hij van onbevredigd verlangen in zwijm en bleef aldus vele dagen liggen. In dien toestand vond hem Djohan Sjah Pri, die hem was gaan zoeken. Hij wekte hem weêr op en vond een ander middel uit om hem in de nabijheid van Kĕsoema Dewi te brengen. Hij veranderde zichzelven daartoe in een ouden bultenaar, die op de luit speelde, en Indra Bămaja in een kind, dat pas begon te kruipen. Door hun wonderlijk spel en potsierlijke grimassen doen zij een grooten roep van zich uitgaan, en worden eindelijk ook bij de prinses geroepen, ten einde voor haar hunne kunsten te vertoonen. Deze vindt zooveel behagen in het kind, dat zij het wenscht te bezitten, doch krijgt het na veel tegenstribbelen van den ouden bochel slechts voor eenige dagen te logeeren. Indra Bămaja neemt in hare nabijheid en met haar alleen zijnde zijne ware gedaante weêr aan en maakt haar het hof, terwijl intusschen zijn vriend de nimf Sĕloedang Majang gezelschap houdt. Tot zoover ging alles goed, doch Langlang Boewana had besloten eenige moeilijkheden in den weg te leggen, en zond daarom een gouden pauw op haar af, die haar in tegenwoordigheid van Indra Bămaja schaakte en haar in een hol, Rangka Singa genaamd, bij een vorst der djin's, Brama Gangga geheeten, verborg. De ontsteltenis, door dit plotseling verdwijnen veroorzaakt, was aan het hof algemeen. Onmiddellijk ging haar verloofde haar zoeken, doch te vergeefs. Intussschen was Indra Bămaja hare verblijfplaats te weten gekomen en trok daarheen om haar te verlossen,

waarvan een strijd met de djin's het gevolg was. Drie dagen had die geduurd toen het gerucht daarvan ter oore kwam van Poespa Indra, die een paar hovelingen zond om daarnaar onderzoek te doen. Deze brachten hem de tijding, dat Brama Gangga met een man uit de menschenkinderen streed om de prinses Kĕsoema Dewi. Daarover ten hoogste verwonderd, besloot hij een neef van de koningin, Sjah Boerandan genaamd, er op af te zenden, om nauwkeuriger inlichtingen te verkrijgen, doch deze maakte bezwaar. Ook kwam het gerucht ter ooren van Djohan Sjah Pri, die zeer verheugd was te hooren dat zijn vriend Indra Båmaja in een strijd met Brama Gangga was gewikkeld en besloot om hem te gaan helpen. Op de plaats aangekomen streed hij, totdat hij bijna het onderspit dolf, toen Indra Båmaja hem bijsprong, doch het werd toen nacht, de trommen der beide legers werden ten aftocht geslagen en men ging zich door rust voor den strijd van den volgenden dag versterken. Dien nacht deden Djohan Sjah Pri en Indra Båmaja alle te hunnen dienste staaande geestenheiren opkomen.

Intusschen had Indra Sjah Pri zijn verloofde overal gezocht, maar nergens gevonden. Juist keerde hij terug om ook op aarde neêr te dalen en haar daar te zoeken, toen hij de opgeroepen geesten zag aanrukken. Hij zond daarop Boedjangga Dewa, om naar de rede daarvan te vernemen, en deze bracht hem omtrent alle bijzonderheden tijding terug. Hij verzamelde toen al zijne strijdkrachten en trok daarmede naar het tooneel van den strijd om zijne verloofde te verlossen. Toen Indra Båmaja en Djohan Sjah Pri hiervan kennis kregen, konden zij zich van lachen niet onthouden, en de laatste vroeg verbaasd, wat toch wel het einde van dit spel zou zijn? Daarop begon Indra Sjah Pri den strijd met Indra Båmaja en bracht zijn leger tot wijken, zoodat Djohan Sjah Pri den aftocht moest laten slaan. Intusschen had ook de vorst Poespa Indra gehoord, dat Indra Sjah Pri tegen Indra Båmaja streed, waarom hij den eerstgenoemde hulptroepen toezond onder bevel van Sjah Boerandan Dewa. Deze, op het slagveld aangekomen zijnde, wilde met Indra Båmaja persoonlijk strijden, doch daar Indra Sjah Pri zich thans buiten het gevecht hield, zoo verzocht Djohan Sjah Pri zich met Sjah Boerandan te mogen meten. Dit werd toegestaan en zoo streden die beiden een ganschen dag, zonder dat het tot eene beslissing kwam, terwijl nieuwe hulptroepen, bestaande uit indra's, tjandra's, dewa's en mambang's, door Poespa Indra gezonden, aanrukten. Tegen den avond keerde elk naar zijn legerkamp, waar men feest hield.

Intusschen gedacht de grootheilige Anta Koewasa aan zijn beschermeling, en daar hij wist in welk een strijd hij gewikkeld was, trok hij met zijne volgelingen tot hem. Bij Indra Båmaja aangekomen, ontvangt hij door dezen van alles verslag. Niet lang hadden zij gezeten, of daar

zag men ook den grootheilige Kĕsna Tjandara, met zijn leger van heiligen en bramanen, onder het geklank van bellen en bazuinen aanrukken, en ook deze werd door Indra Båmaja hartelijk verwelkomd. Dien nacht bracht men vroolijk door. Den volgenden morgen reeds zeer vroeg werden de trommen tot den aanval geslagen. Weldra stonden de beide helden van den vorigen dag met hunne legers weêr tegenover elkander. Op nieuw werd er hevig gevochten, het slagveld werd met lijken bezaaid, doch toen des avonds de aftocht geslagen werd, was de strijd nog even onbeslist. Sjah Boerandan deed daarom het voorstel aan Indra Sjah Pri om den volgenden morgen zeer vroeg met alle macht op den vijand aan te vallen, waartoe besloten werd. Dien nacht werden in beide legers de trommen onophoudelijk geroerd en zeer vroeg in den morgen werden zij beiden weêr opgesteld. Ditmaal echter stonden Indra Sjah Pri en Indra Båmaja in prachtigen dos weêr tegenover elkaâr, met alle vorsten en heiligen, geesten en bramanen. Na een oogenblik van verwondering zeide Indra Sjah Pri: »O, vorst Indra Båmaja! nu moet »het tusschen ons beslist worden; kom vooruit met alles, wat ge uit »het land der menschen hebt medegebracht." Doch Indra Båmaja antwoordde glimlachend: »Niet alzoo is onze gewoonte. Indien mijnheer in »mijn land ware gekomen, zou 't mij betaamd hebben mijnheer te ont»halen, doch nu ik in mijnheers land gekomen ben, onthale mijnheer »mij!" Daarop trok Indra Sjah Pri woedend zijn zwaard en de strijd ving aan.

Intusschen verdroot dit spel den grooten koning Indra Sakti, die zeer goed wist dat dit vuur alleen door Langlang Boewana was aangestookt. Om er dus een einde aan te maken ging hij dezen opzoeken en deed hem daartoe het voorstel. Hij beloofde met volle maan zelf te zullen komen en hield woord. Op den bestemden tijd verscheen hij aan de grot Rangka Singa, en werd door Brama Gangga verwelkomd. Dezen beval hij toen de prinses tot haren vader terug te brengen, doch niet zonder vooraf Indra Båmaja daarin te hebben gekend, opdat hij niet met Indra Sakti in een krijg zou worden gewikkeld. Ook moest hij Poespa Indra alle omstandigheden van Indra Båmaja mededeelen. Daarop ging Langlang Boewana tot Indra Sjah Pri, maande hem tot vrede aan, verbood hem den krijg voort te zetten en maakte hem bekend wie eigenlijk Indra Båmaja was. Vervolgens ging hij ook tot Indra Båmaja en deelde dezen mede dat hij Kĕsoema Dewi tot haren vader had laten brengen en dat hij nu verplicht was Sri Maha Radja Sakti en Djohan Sjah Pri tot Poespa Indra te zenden. Daarop vertrok hij.

Al de bevelen van Langlang Boewana werden getrouw opgevolgd. Wel maakte Poespa Indra bezwaar, Indra Sjah Pri zijne verloofde te ontnemen; doch op de verzekering van Maha Radja Sakti, dat Langlang Boe-

wana wel raad voor hem zou weten, besloot hij zijne dochter met Indra Båmaja te doen huwen, opdat de hemel niet door een voortdurenden krijg zou worden verwoest. De voorbereidselen tot de bruiloft begonnen nu èn bij den aanstaanden schoonvader èn bij den aanstaanden schoonzoon, terwijl Indra Sjah Pri toornig en moedeloos van het slagveld huiswaarts keerde, met het vaste voornemen de bruid aan Indra Båmaja onderweg, bij het terugkeeren naar de aarde, te ontrooven. Deze daarentegen wordt weldra in plechtigen optocht tot Poespa Indra gebracht om zijne bruid te ontvangen. De vorst wordt zoo met zijn schoonzoon ingenomen, dat hij hem verzoekt zijn plaatsvervanger te willen zijn op den troon. Indra Båmaja slaat dit eerst af, daar hij liever naar het land der menschen terugkeerde, doch wordt eindelijk door Sjah Boerandan daartoe overgehaald. Bij zijne troonsbestijging geeft Sri Maha Radja Sakti hem den titel van Maha Radja Lila Kambar. Daarop werd hem de prinses Kĕsoema Dewi geschonken en de huwelijksfeesten begonnen. Toen deze afgeloopen waren, ontwaakte bij Indra Båmaja het verlangen naar zijne ouders en zijn land. Hij wist zijne jonge vrouw over te halen om mede te gaan, hoewel zijne schoonouders met moeite van haar scheidden. Nauwelijks vertrokken, verborg hij zijne vrouw met al hare hofdames in zijnen tooversteen en daalde toen naar de aarde af, verzeld van eene groote menigte prinsen en helden.

Intusschen had Indra Sjah Pri vernomen, dat zijne tegenpartij op reis was naar het land der menschenkinderen, en daar hij hem zelf niet kon bestrijden zonder zijne beloften aan Langlang Boewana te breken, zoo ging hij tot een koning der djin's, Brama Logam, die zijn verblijf hield in eene grot nabij de vlakte Brama Dewa, om dien tot een strijd met Indra Båmaja aan te zetten. Dit gelukte hem maar al te wel, zoodat, toen Indra Båmaja nabij die vlakte kwam, die koning der djin's met zeven dierenkoppen toornig uit zijn hol stoof. De eerste, die met hem slaags raakte, was de grootheilige Anta Koewasa, vervolgens kwam na drie dagen de heilige Kĕsna Tjandara op de vlakte aan en mengde zich in den strijd. Weêr drie dagen later kwam ook Djohan Sjah Pri zich daarbij voegen en eindelijk verscheen Indra Båmaja zelf. Toen Brama Logam hem zag, gebood hij hem de prinses af te staan, indien hij wenschte naar de aarde terug te keeren; doch Indra Båmaja (thans voortdurend Lila Kambar geheeten) zeide: »O, djin! die in de grot »woont, ga weg van hier; want ik moet voorbij. Zoo niet, dan zal ik »uw rijk verwoesten!" Daarop antwoordde de djin woedend: »O, mensch! »gezwegen van uw éénen kop, voor duizend koppen als de uwe ben ik »niet vervaard." Daarop begon hij het gevecht met Lila Kambar.

Toen Djohan Sjah Pri zag dat zijn vriend in den strijd was, kwam hij hem te hulp en streed voor hem den ganschen dag. Echter zou hij

bezweken zijn, indien Lila Kambar het niet weêr voor hem had opgenomen. Intusschen was de avond gevallen en daarom werd de strijd gestaakt. Den volgenden dag werd hij met vernieuwde woede hervat. Ook kwam toen Indra Sjah Pri met zijne heirlegers aan, en, daar hij den strijd niet zelf was begonnen, zoo dacht hij zich daarin geschikt te kunnen mengen, zonder daardoor zijn woord, aan Langlang Boewana gegeven, te breken. Hij voegde zich dus bij het leger van Brama Logam en zoo werd er eenige dagen met afwisselend geluk gestreden, zonder dat het tot eene beslissing kwam. Vervolgens kwamen ook de grootheiligen Anta Koewasa en Kĕsna Tjandara met hunne legerbenden weêr opdagen om Lila Kambar bij te springen. Op deze wijze duurde de strijd veertig dagen lang, zonder eenig ander resultaat dan dat de lijken zich opeenstapelden. Dit verdroot eindelijk Maha Radja Sakti, die zich nogmaals op weg begaf naar Langlang Boewana. Hij wees dezen er op, dat op zulk eene wijze de gansche hemel zou verwoest worden, en verzocht hem dringend aan dien strijd een einde te maken. Langlang Boewana beloofde ook nu weêr met volle maan te zullen komen, waarvan Maha Radja Sakti onmiddellijk de tijding aan Lila Kambar bracht.

Intusschen had ook Poespa Indra tijding van den strijd zijns schoonzoons gekregen, waarom hij Sjah Boerandan met een leger te zijner hulp zond. Kort na de aankomst van dezen op de vlakte Brama Dewa, juist met volle maan, daalde ook Langlang Boewana neder. Dadelijk ging Brama Logam hem hulde bewijzen, doch Langlang Boewana gebood hem onmiddellijk vrede te maken met Lila Kambar, zoo hij niet met Brama Sakti wilde te doen krijgen, en voorspelde hem den ondergang van Indra Sjah Pri, die den hemel verwoestte. Daarop ging Langlang Boewana tot Lila Kambar en den volgenden dag werd de strijd weêr hervat.

Toen Maha Radja Sakti de beide prinsen in al hunne heerlijkheid en kracht tegenover elkander zag staan, zeide hij: »Hoe treurig is het toch »dat ik dezen prins moet getroffen zien door den vloek van Langlang »Boewana, daar hij naar diens bevel niet heeft willen luisteren!"

Nadat de strijd nog eenigen tijd was voortgezet, schoot Lila Kambar den pijl, dien hij van een djin gekregen had, op Indra Sjah Pri af en trof hem zoo, dat hij tegelijk met den pijl verdween.

Hierdoor was de strijd beslist en ongestoord zette men nu de reis voort. Aan de grenzen van het rijk Lila Kambar gekomen, werd den vorst Poespa Indra Koewatja aangezegd, dat zijn zoon met de prinses Kĕsoema Dewi en een groot gevolg, waaronder Maha Radja Sakti, Anta Koewasa, Kĕsna Tjandara, Sjah Boerandan en Djohan Sjah Pri, in aantocht was. Hij ging hen allen onmiddellijk verwelkomen on bracht hen in zijn paleis. Nadat hij allen onthaald en met wisselkleederen beschonken had, keerden de gasten naar hunne respectieve verblijfplaatsen;

doch Indra Bămaja, ook genoemd Lila Kambar, bleef met zijne jonge vrouw bij zijne ouders, nam de regeering van zijn vader over en deed het land bloeien onder zijn bestuur.

AANMERKINGEN.

Van dit verhaal wordt noch de naam des schrijvers, noch die des afschrijvers, noch de plaats waar, noch zelfs de datum waarop het afschrift geëindigd is, vermeld. Het is in zeer zuiver Maleisch geschreven en schijnt opgesteld in een tijd toen de Maleiers nog onbekend waren met de Arabische dichtvormen, want daarin wordt alleen van panton en sĕloka gesproken. Het woord sjair komt er niet in voor. De Maleiers zelven houden het voor zeer oud. Er komen veel minder Arabische woorden in voor dan in de Sri Rama, uitgave van Roorda van Eysinga. Ook is het veel boeiender dan dat werk. Hoogst zelden komt het voor, zoodat ik geen tweede exemplaar heb kunnen vinden om daarmede het mijne te vergelijken. Wat de in dit werk vermelde namen van personen en plaatsen betreft, zoo heb ik die meermalen slechts bij gissing moeten bepalen, daar de spelling zeer ongelijk en het schrift bepaald slecht was. De namen, die mij het meeste hebben doen raden zijn: Lila Kambar, waarvoor men een enkelen keer Gila Gambar en soms ook Lila Gambira vindt; verder Poespa Indra Koewatja, waarvoor men soms Koetji en Koetja te lezen krijgt; Brama Logam, dat ook wel Birma Loekoema of Brama Loekma of iets dergelijks kan zijn; Moelia Kisna, waarvoor soms Balia Kisna staat, en Brama Gangga, dat wellicht Birma Gangga moet wezen. Daar de inhoud doet veronderstellen dat het verhaal van Indischen oorsprong is, zoo zou mogelijk eenige bekendheid met de geschriften der Hindoes mij in staat hebben gesteld de ware namen terug te geven. Een ander moge daaraan zijne krachten beproeven.

Riouw, 24 Mei 1866. H. C. KLINKERT.

REIZEN OVER JAVA DOOR RADEN MAS ARJÅ POERWÅ LELÅNÅ.

IV.

Derde reis.

Nadat onze reiziger een half jaar was t'huis gebleven, vertrekt hij weêr van Salatiga, om zijne reis tot bezichtiging van Java voort te zetten. Dezen keer gaat de reis naar Soerakarta, of, zooals het genoemd wordt, »het Javaansche Rijk."

Reeds op weg naar de hoofdplaats vindt onze reiziger gelegenheid op te merken, dat het dessaland langs en dicht bij den weg wel wat slechter is, dan dat van het Gouvernements-grondgebied, en dat de menschen, die hun werk verrichten aan de poststations, evenzeer verschillen van die op de Gouvernements-landen, een verschil vooral daarin bestaande dat zij de paarden langzaam en al pratende inspannen en dat hun gepraat aan de strandbewoners moet tegenstaan wegens de verwaandheid.

Poerwå Lelånå vindt gedurende zijn verblijf te Soerakarta een maand lang logies bij een lid van zijne familie en door diens tusschenkomst heeft hij de gelegenheid om alle gebouwen en merkwaardigheden van de hoofdplaats te bezichtigen. In een veertigtal bladzijden geeft hij daarvan eene breedvoerige beschrijving, die, hoe belangrijk ook voor den beoefenaar van de Javaansche taal en zeden en gewoonten, den Nederlandschen lezer van deze artikelen echter geene belangstelling kan inboezemen; ik kies dus tot vermelding die enkele punten, welke zijne aandacht zullen wekken. »Ten zuidoosten van het fort staat de Gouvernements-school »voor toekomstige Javaansche schoolmeesters; er zijn drie onderwijzers; »onderwijs wordt gegeven in acht vakken: 1°. Javaansch schrijven,

»2°. Maleisch schrijven met Hollandsche letters, 3°. rekenkunde, 4°. aard-»rijkskunde, 5°. landmeten, 6°. Javaansch, 7°. een weinigje Madureesch »en 8°. een weinigje Sundaasch; misschien wordt er nog onderwijs in meer »vakken gegeven, maar ik weet het niet." Bij het zesde vak van onderwijs, bij het Javaansch, teekent de schrijver in een noot aan, »dat hij gehoord »heeft, dat het onderwijs in de Javaansche taal niet duidelijk genoeg is, »omdat de leerlingen, die de school verlaten hebben, nog weinig van die »taal weten, welke zij toch behooren te kennen. — De meeste jonge-»lieden, die daar onderwijs genieten, zijn uit den vreemde, omdat het »Gouvernement verlangt hen, wanneer zij voldoende kennis hebben op-»gedaan, terstond aan te stellen tot schoolmeester in de verschillende Re-»gentschappen op Java. Gedurende hun verblijf op die school wordt aan »die jongelieden onderhoud en woning te Soerakarta door het Gouver-»nement verschaft; voor onderhoud wordt gegeven voor elk jong mensch »ƒ 15 en verblijf in een gebouw achter de school. Voorwaar het is zeer »aangenaam en verblijdend voor mijn hart te zien dit verlangen van het »Gouvernement; het is uit groote liefde voor al zijn Javaansche onder-»danen, dat het verlangt hen te doen onderwijzen in zeer nuttige ken-»nis; daarom kunnen naar mijn gevoelen de Javanen de liefde en wel-»daden van het Gouvernement niet vergelden." — Bij een wandeling door de stad om verschillende gebouwen te bezichtigen, wordt onzen reiziger de groote staatsiekoets van den Soesoehoenan vertoond. »Ik ont-»stelde bij het zien," aldus verhaalt hij, „en was verbaasd over zulk een »wagen. Hij was geel geverwd met vergulde randen; van binnen was »er ook gele gebloemde zijde; naar men zegt, is hij ƒ 30,000 waard. »Ik kan er niet meer van verhalen, omdat, wannneer men hem niet »zelf gezien heeft, men niet gelooft aan het bestaan van zulk een schoo-»nen wagen." Herhaaldelijk worden bezoeken gebracht bij den onafhan-kelijken Prins Mangkoe-negårå, die zooals men weet, een eigen hof-houding te Soerakarta heeft, en opmerkelijk is het hoe aan de kleinere inrichting van dien Prins de voorkeur wordt gegeven boven de grootere van den Soesoehoenan. Behalve dat daarin inderdaad wel eenige waar-heid gelegen is, omdat de Soesoehoenan een gedeelte van zijn kraton en zijn gebouwen vervallen laat, doordien, zooals wordt voorgewend, de adat verbiedt de zaken uit den ouden tijd te veranderen, en omdat Mangkoe-negårå, geheel Europeesch gezind, steeds zijn zaken in orde houdt, zal de verklaring van den pseudoniem Poerwå Lelånå daarvoor ook wel eenige opheldering geven.

Voordat onze reiziger Soerakarta verlaat, geeft hij nog de volgende beschrijvingen: »de geringe man te Soerakarta heeft niet het benoodigde; »zijne woning is slecht en zeer klein; hij heeft weinig ijver voor zijn »werk en is zeer onverschillig voor zijn kostwinning en voor de behar-

»tiging van hetgeen hij tot voedsel verbouwt; vele ambtenaren in de »dessa's zijn rijk. — De hoofden houden van drinkgelagen en andere »partijen; weinigen hebben zorg voor geld of kennis; voor hun wonin»gen en het hun tot onderhoud gegeven land zorgen zij ook niet, maar »alleen voor hun kleeding hebben zij zorg. Zij, aan wie kennis en goed »gedrag ter harte gaan en die voor hun landen zorg dragen, laten de »vermaken links liggen. Alleen de Goesti Pangéran Adipati Arjå Mang»koe-negårå de vierde en al zijn ambtenaren hebben ijver voor hun »werk; de kinderen van zijn hoofdambtenaren moeten, vóórdat zij een »betrekking krijgen, school gaan. In de school van Mangkoe-negårå »zijn zelfs drie onderwijzers en wel honderd leerlingen. Al zijne bezit»tingen zijn zeer fraai en worden dagelijks onophoudelijk verzorgd, »daarom ziet het er schoon uit. De duizend soldaten van zijn legioen, »waaronder infanteristen, huzaren en artilleristen, zijn goed; inderdaad »is er geen verschil met die van het Gouvernement. Behalve de sol»daten van het legioen, heeft hij ook nog soldaten gewapend met lan»sen, die voorzien zijn van vlaggetjes, ongeveer drie honderd in getal, »gekleed evenals de soldaten van het legioen. Bovendien zijn er nog »soldaten op Javaansche wijs gekleed, gewapend met lansen en hon»derd in getal; bij feestelijke gelegenheden houden zij de wacht. — »Voorts heeft de Goesti eene suikerfabriek gebouwd in de dessa Malang»djiwan, acht palen van de stad. De kosten bedroegen, naar men ver»haalt, viermaalhonderdduizend gulden; maar zij is inderdaad buitengewoon »fraai, omdat de beste fabriek tot model werd genomen. Degeen aan »wien de werkzaamheden in de fabriek en vervolgens het maken van »suiker is opgedragen, is een Europeaan, die achthonderd gulden trac»tement in de maand krijgt."

Onze reiziger verlaat nu Soerakarta en gaat naar Patjitan, waar hij vijf dagen blijft, doch waarvan hij geene andere bijzonderheid vermeldt dan de volgende over »de amulet van Java". »Den volgenden ochtend »noodigde een vriend mij uit om mij de amulet van het eiland Java te »toonen, waarvan men verhaalt, dat zij oorspronkelijk uit Turkije is ge»komen. De plaats, waar zij zich bevindt, heet Astånå Gentong (d. i. »begraafplaats van den aarden pot) en ligt boven op den berg Karang, »die vlak aan zee en vier palen van de stad is. Daar gekomen, zag ik »dat die amulet bestaat uit een been, ter grootte van een grooten toon en »ter lengte van een span en twee vingers. De amulet was in een aar»den pot, die zoo groot was als een kwali en gedekt was met een aar»den deksel; die pot was neêrgelegd in een gat van den berg en bedekt »met arèn-vezels in den vorm van een kleinen koepel. Volgens het ver»haal van de menschen zijn dat dak en die benoodigdheden eerst gemaakt, »toen de amulet daar werd nedergelegd. Dat been nu kan veranderen,

»het kan groot en klein worden; bijv. wanneer tien menschen het zien, »dan schijnt het allen niet even groot; de een ziet het zoo groot als een »arm, de ander slechts als een vinger enz."

Na het bezoek van Patjitan, keert Poerwå Lelånå naar Soerakarta terug, waar hij drie dagen blijft om de leden van zijne familie te bezoeken en bij de ouderen van dagen den zegen te vragen over den goeden loop van de verdere reizen. Nu bezoekt hij de Residentie Madioen en in de eerste plaats het Regentschap Ngawi, waarvan de eenige vermeldenswaardige bijzonderheid is, dat Ngawi in een allertreurigsten toestand verkeert en het slechtste Regentschap van geheel Java is. Nu gaat hij naar het Regentschap Madioen, waarvan niets bijzonders verhaald wordt, dan het volgende over den tegenwoordigen Regent, dat onze aandacht alleszins waardig is: »Deze Radèn Mas Toemenggoeng (toen nog slechts »twintig jaar) was bij het overlijden van den Pangéran zestien jaren; »daar hij te jong was om als Regent op te volgen, zoo werden, op ver»langen van het Gouvernement, de functiën van Regent opgedragen aan »den Patih, die den titel kreeg van Radèn Toemenggoeng wakil Boepati »Madioen, met de helft van het tractement van Regent; de andere helft »kreeg de tegenwoordige Regent. Op den leeftijd van achttien jaren »werd de Radèn Mas verheven tot Toemenggoeng om als Regent van »Madioen zijn vader op te volgen; de fungeerende Patih werd eervol »ontslagen en gepensioneerd met den titel van Toemenggoeng en met »het recht om zijn songsong (zonnescherm) te blijven dragen. Daar »deze gepensioneerde Toemenggoeng een zoon was van een pangoeloe »en hij, gedurende den tijd dat hij santri was, al zijn godsdienstige »plichten nauwkeurig volbracht had, ging hij na zijn ontslag uit den »dienst ter bedevaart naar Mekka. Bij den dood van den Pangéran van »Madioen was den zoon toegestaan om, vóórdat hij nog Regent was, »in de Regentswoning te verblijven; dagelijks werd hij door den Resident »tot werken aangespoord en meêgenomen naar de woning van den Patih, »om mede werkzaam te zijn of te zien naar de werkzaamheden van den »fungeerenden Regent. Wanneer de Resident in den landraad zat, werd »hij uitgenoodigd om te zien en te hooren naar het onderzoek en de »afdoening van zaken. Wanneer de Resident inspectiën deed in de dessa's »of over Gouvernements-cultures, kreeg Radèn Mas in last meê te gaan. »Aldus trachtte men op alle wijzen te bewerken dat hij, eens Regent »geworden, zijne ambts-bezigheden zou kunnen vervullen." Nu volgt het Regentschap Pånå-rågå, dat wegens de voortreffelijkheid van den grond, den weelderigen plantengroei, de tevredenheid en welvaart van den geringen man, de schoonheid van de wegen, inderdaad het juweel van de Residentie Madioen kan genoemd worden; het geeft een paar bijzonderheden voor onze mededeeling. De eerste bijzonderheid is de begraaf-

plaats van Batårå Katong, die onze reiziger wilde bezichtigen; den bloedverwant, bij wien hij logeerde, noodigde hij uit om ze hem te toonen, maar deze wilde volstrekt niet, omdat hij ambtenaar was en er een bepaling uit den heel ouden tijd bestond, die dengeen die deze begraafplaats binnentreedt, vooral ambtenaren, met het ondervinden van moeilijkheden bedreigt. Daar onze schrijver geen ambtenaar was en, zooals hij zegt, goede voornemens had, werd zijne begeerte om de begraafplaats te zien zeer aangevuurd en wist hij zijn bloedverwant over te halen om hem tot aan de deur te begeleiden. Daar werd hij overgegeven aan den sleutelbewaarder, die hem zeven dikke steenen muren deed passeeren, voordat hij aan den koepel van het graf kwam; doch hij stond hem, niettegenstaande zijn heftigen aandrang, niet toe den koepel binnen te treden, omdat dit nog nooit aan iemand was toegestaan. Het wonder van dit graf was, dat van alle er omheen staande boomen niet één over het graf boog, maar allen recht overeind groeiden of naar een anderen kant bogen; zelfs verhaalde de sleutelbewaarder, dat, indien er een vogel overheen vloog, hij dood nederviel. De tweede bijzonderheid is de groote santri-school te Tegal-sari, die van oudsher tot nu toe over geheel Java een groote vermaardheid had, die een groot aantal leerlingen derwaarts lokte; de dessa Tegal-sari heeft om deze reden menige bijzonderheid. Hierop volgt het bezoek van het Regentschap Såmåråtå, dat niets vermeldenswaardigs oplevert; hetzelfde moet gezegd worden van het Regentschap Magetan.

Nu betreedt onze reiziger het gebied van de Residentie Rembang en wel het eerst het Regentschap Boedjå-negårå. In het district Padangan, in het genoemde Regentschap, verneemt onze reiziger menige bijzonderheid. Zoo is daar een groot bosch van bago-boomen, waarin een vrouwelijke geest, vroeger eene dochter van den vorst van Mådjå-pahit, die bij de invoering van den Islam zich niet bekeeren wilde, over de geesten heerscht, en die thans nog aan iedereen, die haar op den bepaalden tijd en op de aangewezen plaats religieuslijk bezoekt, rijkdom schenkt. »Indien het verzoek om rijkdom," aldus merkt onze reiziger op, »behoorlijk gedaan en goed aangenomen wordt, dan wordt het ook met goed gevolg bekroond." Dicht bij dat zelfde bosch zouden menschen, die in 1822 belast waren met het kappen van djatibalken, 's nachts vijf kanonschoten gehoord hebben en weggeloopen zijn, doch, toen zij den volgenden ochtend waren teruggekomen, zouden zij vele geelkoperen kanonnen van zeven voet lengte en ter hoogte van een boomstam gevonden hebben. Van deze gebeurtenis wordt behoorlijk rapport gemaakt en daarbij blijft het. In de dessa Kadaton vond onze reiziger vele beenderen van beesten, die zeer groot waren. De menschen daar verhalen dat die dessa Kadaton genoemd wordt, omdat daar vroe-

ger, nog geheel in den ouden tijd, het paleis van den Boetå Praboe Arimbå was, en dat die zeer groote beenderen zijn de beenderen van boetå's (1), die in den strijd sneuvelden, toen zij aangevallen werden door Pandåwå of Walkoedårå. Dicht bij de dessa Kadaton is een riviertje, Ingewanden-rivier genoemd, omdat de ingewanden van de gesneuvelde boetå's daarin geworpen zouden zijn. Een ander verhaal over een dergelijk onderwerp wordt vervolgens aldus medegedeeld: »op de noor»delijke helling van den berg Gambirå-lågå zag ik de beenderen van »dieren uit den ouden tijd; de menschen daar noemen ze boetå-beende»ren; zij zijn van dezelfde soort als de vroeger besprokene uit de dessa »Kadaton. Zij zijn inderdaad wonderbaarlijk wegens hunne grootte, »daar zij, op het gezicht af te oordeelen, beenderen zijn uit den aars, »een lengte van dertien voet beslaan, en aan de uiterste punt vier voet »breed en derdehalven voet dik zijn. Volgens de opgave van het Dis»trictshoofd, deelde de Resident de Salis (1828) aan den Regent van »Boedjå-negårå mede, dat hij bericht had ontvangen van het bestaan »van boetå-beenderen, en gelastte hij een onderzoek daarnaar, om ze, »indien het bericht waar werd bevonden, naar Rembang te doen bren»gen. Na het ontvangen van dien last, ontbood die Regent het Dis»trictshoofd van Padangan en zond hem om die beenderen te gaan halen. »Hij vertrok spoedig derwaarts en toen hij het bericht bewaarheid vond, »bracht hij zestig menschen bijeen, om die beenderen naar de hoofd»plaats te brengen; doch, niettegenstaande er zooveel menschen waren, »konden zij ze niet van die plaats bewegen, veel minder optillen, niet »alleen wegens de zwaarte en grootte van de beenderen, maar vooral »wegens de moeilijkheid van de plaats waar zij waren, op de helling »van een berg. Het Districtshoofd deed zijn best om die beenderen te »vervoeren, maar het kon niet lukken; daarom rapporteerde hij, uit »vrees voor moeilijkheden en voor de bevelen van hooger hand, aan »den Regent, dat de beenderen, die hij gelast was te halen, gezocht, »maar niet gevonden zijn. De Regent diende spoedig een dergelijk rap»port aan den Resident in." Na het genot van een schoon gezicht op dien berg Gambirå-lågå, neemt onze reiziger den terugtocht aan over het district Ngoempak, waarvan het Districtshoofd hem de gelegenheid verschaft het vuur van de dessa Dander te zien. Hij zegt daarvan het volgende: »daar gekomen, zag ik een vijver, die naar gissing twaalf »voet breed, zestien voet lang en in het midden een voet diep is; er »is geen water in en hij wordt genoemd: de goddelijke plaats van vuur. »Toen ik daar kwam, zag ik juist het vuur voor den dag komen, vlam»mende en met een geraas dat verschrikkelijk is voor het gehoor van

(1) Booze geesten, démonen, titans of reuzen.

»iemand, die het, zooals ik, voor het eerst ziet; inderdaad toen ik het »vuur uit de verte zag, hield ik het voor een brandend huis wegens de »hoogte van de vlammen, die naar de gis wel vijftien voet bereikten. »Een poos bleef ik zien naar het vuur dat uit den grond kwam, daar »het verwonderingwekkend is; voorwaar iemand, die niet let op den »afstand, zou het houden voor een fornuis van een empoe (1) uit den »ouden tijd, of voor de overblijfselen van de bovennatuurlijke macht der »boetå's; doch, wanneer het in verband gebracht wordt met de weten- »schap, waardoor voor al het geschapene de oorsprong en de wezenlijke »reden verklaard worden, omdat de schepping van deze wereld en van »al wat er in is geschied is door oorzaken, dan komen, naar mijn ge- »voelen, deze vuurvlammen uit de steenkolenlagen in de aarde. In dit »geschrift kan ik niet beschrijven de wijze en het ontstaan van dit vuur, »omdat dan het verhaal van den loop mijner reizen zou vervangen wor- »den door een hoofdstuk uit de wetenschap en de bevinding van weten- »schappelijke mannen. Juist toen ik daar was, kwam er veel vuur voor »den dag; anders vlamt het, volgens het zeggen van de menschen daar, »zeer zelden; maar, als er zooveel vuur voor den dag komt, is het een »voorteeken van ziekte of ellende voor de naburige dessalieden."

Onze reiziger bereikt nu de hoofdplaats Boedjå-negårå, doch vindt daar zoo weinig belangrijks, dat hij spoedig weêr naar Padangan vertrekt, vanwaar hij de dessa Dandang-ngilo bezoekt, om hare aardolie (petroleum)-bronnen te bezichtigen. De olie komt tegelijk met het water voor den dag uit dezelfde bron, doch, daar de olie veel lichter is dan het water, blijft het water beneden en is somtijds niet te zien wegens de vele olie, die voor den dag komt. Hij blijft dien nacht daar bij het dessahoofd en merkt, dat behalve dat Hoofd, alle dessalieden de aardolie gebruiken tot verlichting, waardoor de reuk van den rook van hun licht niet aangenaam is. De man bij wien hij logeert, verhaalt hem ook, dat de menschen van drie of vier naburige dessa's die aardolie tot verlichting gebruiken, en dat er bovendien nog veel van in den vreemde wordt verkocht, doch niet om het tot verlichting te gebruiken, maar voor het pekken van schepen of als geneesmiddel tegen de schurft. Nu wordt een bezoek gebracht aan de dessa Djandjang, die vermaard is door het graf van een heilige, waaraan het volksgeloof de volgende kracht toeschrijft. Wanneer iemand iets is kwijt geraakt en eenige aarde van boven dat graf te eten is gegeven aan dengeen die verdacht wordt het te hebben weggenomen, dan sterft die man plotseling door uitzetting, wanneer hij het weggenomen goed niet heeft teruggegeven. Daarom wordt tegenwoordig, wanneer er iets

1) Empoe beteekent Smid. Smeden spelen een groote rol in de oude Javaansche mythologie en geschiedenis.

is kwijtgeraakt en het gerucht loopt, dat die aarde zal moeten worden opgegeten, den volgenden ochtend het verlorene goed teruggevonden. — Het Regentschap Blora, dat onze reiziger nu bezoekt, geeft geen stof tot eenige belangrijke mededeeling.

Hierna komt onze reiziger in Samarang en bezoekt de streken, bekend door de merkwaardige natuurverschijnselen, zooals modderwellen, bewegende grond, geluid gevende gaten in den bodem. Het zou zeker wel de moeite loonen, wanneer men de breedvoerige beschrijvingen van onzen reiziger en de volksverhalen en legenden omtrent den oorsprong van de verschillende namen van plaatsen, die hij mededeelt, vergeleek met de wetenschappelijke nasporingen van onze natuurkundigen over deze merkwaardige verschijnselen, maar dit is ons niet mogelijk en het moet aan een afzonderlijke behandeling worden overgelaten. Van het Regentschap Poerwå-dadi wordt niet veel goeds verteld; het is wel groot, maar heeft weinig inwoners, de grond bestaat uit zwarte klei en is slecht, er kan bijna niets anders dan padi en djagoeng geplant worden, er valt bijna geen regen. De geringe man is te lui om te werken; er zijn veel boosdoeners; de woningen van aanzienlijken en geringen zijn zeer slecht; wanneer de geplante padi opkomt, dan is zij bovenmate goedkoop, doch wanneer zij maar eenigszins minder goed opkomt, is zij erg duur, omdat het Regentschap van de andere verwijderd ligt. Na de bendoengan (1) in de rivier Toentang, die aan het Gouvernement zes tonnen gouds gekost heeft, te hebben beschreven, vermeldt de schrijver ten slotte, dat bij de overvaart van die rivier een huis van een Europeaan staat die, naar men zegt, een contract met het Gouvernement heeft om hout in het bosch van Demak te kappen, waarvoor eene oppervlakte van eenentwintig vierkante palen is aangewezen: twee derden van het hout komen, volgens de voorwaarden, aan het Gouvernement en één derde aan den Europeaan. Die heer heeft ook een houtzaagmolen, waarvan de zaag door een waterrad wordt in beweging gebracht.

Van die plaats keert onze reiziger met een huurrijtuig naar huis terug. Tempoeran, de naam van die plaats, is van Salatiga veertien palen verwijderd.

V.

Vierde reis.

Op een ochtend vertrok onze reiziger te paard van huis over de hellingen van den voet van den Merbaboe. Vijf palen in een westwaart-

(1) D. i. dam, afdamming.

sche richting voortgegaan, vindt hij op den top van een kleinen heuvel een graf, dat door de bevolking wordt toegeschreven aan Praboe Bråwidjåjå den derde. Op dien heuveltop waren ook het groote fort Ambahråwå en de groote kaserne Banjoe-Biroe zichtbaar; aan den voet van dien heuvel was een meer, waarin drijvende eilandjes, eigenlijk niets anders dan wat samengepakt gras, van dertig voet lengte en breedte; over de diepte van dat meer loopen dwaze volksverhalen, die de diepte doen voortgaan tot op den bodem der aarde; sommigen hebben zeer oude menschen naar de diepte gevraagd en tot antwoord gekregen: »toen »mijn grootvader in het midden van dit helder meer voer, smeet hij »zijn sikkel in het water; tot op den huidigen dag zinkt hij nog en »heeft den bodem van het meer nog niet bereikt: bedenk nu eens zelf »hoe diep het is." Waarschijnlijk is de opgave, die men zegt dat afkomstig is van Europeanen die het meer hebben gepeild, dat het twee honderd vademen diep is. Nu komt onze reiziger aan de kaserne Banjoe-Biroe, die eigenlijk dient om eene opeenhooping van soldaten in het fort zelf te voorkomen, en aan het groote fort Ambahråwå. De beschrijving van deze twee groote militaire inrichtingen kunnen wij gerust achterwege laten, vooral om dat de jongste aardbevingen hier groote verwoestingen hebben aangericht. Na deze militaire gebouwen bezichtigd te hebben, vertrekt onze reiziger in een huurwagen van Ambahråwå naar het poststation Setjang, in het regentschap Magalang, en beschrijft dien tocht, die zooveel schoone natuurtafereelen aanbiedt, in Javaansche verzen, aan welker overbrenging in eenvoudig Hollandsch proza ik mij niet gaarne wagen zou. In Temanggoeng vond onze reiziger niets anders op te merken, dan dat men er 's nachts van de koude niet slapen kan, omdat het twee duizend voet boven de zee ligt; en dat de Regent de Districtshoofden en andere ambtenaren, die hem een bezoek brengen, op stoelen in de rij met zich laat zitten. Er is ook eene schoone badplaats in de nabijheid van de Regentswoning.

Het is bekend dat uit de residentie Kedoe schoone Javaansche paarden komen; het is dus geen wonder, dat Poerwå Lelånå Margawati, de plaats die vermaard is door hare uitmuntende paarden, gaat bezoeken. Margawati is eene plaats in welker nabijheid vele bergen en heuvels zijn, die, in welken vorm ook, rond of suikerbroodachtig, geen geboomte hebben, maar begroeid zijn met gras, omdat het steengrond is en er veel rotsen zijn; een van die heuvels, op welks top boomen zijn, heet Margawati. »Ik," aldus verhaalt de schrijver, »beklom den heuvel, om bovenop te »zien: aan den voet van dien boom was een aarden pot voor de helft »in den grond bedolven, waarin een weinig water was, dat aan de paarden »te drinken werd gegeven om ze schoon en sterk te maken. Naar mijn »gevoelen is dit water regenwater en is de sterkte van die paarden en

»de schoonheid van hunne hoeven volstrekt niet toe te schrijven aan dat »water, maar aan de omstandigheid dat zij dag en nacht onafgebroken »berg op- en afgaan, omdat er geen vlak veld is; en hunne hoeven worden »zoo goed, omdat zij dagelijks op rotssteenen loopen, waardoor zij zeer »hard worden. Ook is het gras goed, om dat het berggras is en in »de rotsspleuven groeit, zoodat het het lichaam strak maakt; maar het »paard wordt niet groot. De paarden van Margawati zijn zeer klein, »maar zeer sterk."

Nu gaat de reis naar het Regentschap Magalang en de hoofdplaats van denzelfden naam, die een groote bloementuin word genoemd, en wordt vergeleken met het lustverblijf van Praboe Rawånå op den Sokåberg. In het Regentschap zelf liggen twee vermaarde Tjandi's Bårå Boedoer en Mendoet, die zóó dikwijls beschreven zijn, dat wij er niet bij behoeven stil te staan. Aan het slot van zijne beschrijving voegt de schrijver de volgende beschouwing toe: »Nadat ik deze twee oude bouwwer»ken bezichtigd had, geloofde ik, dat de tegenwoordige Javanen zeer erg »teruggegaan zijn in hunne kennis, omdat er thans niemand is, die zulk »een werk zou kunnen uitvoeren of die zulk een diepe gedachte kan »opvatten: wel is waar zijn die gebouwen nutteloos, omdat zij niet ten »voordeele van het publiek strekken, maar het gezegde diende alleen »om het gebrekkige in het begrip en in de kennis van de tegenwoor»dige Javanen aan te duiden. De groote massa van de bevolking, die »zoo weinig kennis bezit, is besneden en volgt, naar men zegt, de stel»lingen van den Islam, maar zij weet er niets van en dagelijks volbren»gen zij nog de gewoonten van den godsdienst der déwa's. Ik beschouw »dit aldus, omdat zij thans nog offeren aan boomen en groote steenen, »die zij borèh, bloemen, op de markt gekochte eetwaren enz. aanbieden. »Dit bepaalt zich niet tot de menschen die volstrekt niets van den »Islam weten, maar zelfs menschen die wat weten, zijn ook in dat ge»loof. Uit het Islamietisch oogpunt beschouwd, is dit een groot verbod, »omdat het met afgodendienst wordt gelijk gesteld."

Voordat onze reiziger de Kedoe verlaat, geeft hij de volgende belangrijke opmerkingen over die residentie. »De groote en kleine wegen zijn »goed en zeer fraai; de grond is overal vruchtbaar; er is geen gebrek »aan water; al wat geplant wordt, komt weelderig op en bloeit; de »dessa's die van den grooten weg te zien zijn, zijn dicht bevolkt, »aaneen gesloten en zeer schoon. Maar wanneer men ze vergelijkt met »den geringen man en zijne woningen in de verwijderde dessa's, dan ge»lijken deze daar niet op. Zoolang ik in de residentie Kedoe reisde, ont»moette ik op weg zelden een man of vrouw die heele kleederen aan »had; ook waren er geene vrouwen, die gouden of zilveren oorsieraden »droegen, zij waren allen maar van hoorn. Degenen die goede kleêren

»aanhadden, en de vrouwen die gouden oorringen droegen, waren allen »ambtenaren of huisgenooten van rijks-ambtenaren, zooals het Dessahoofd »of het Dessabestuur, en van dezen waren niet slechts de kleêren goed, »maar ook de woningen, die onder die van de rijken konden worden »gerekend. De woningen van den geringen man in de dessa's zijn daar»entegen zeer klein en zelden is er eene onbeschadigd; daarom wordt de »bevolking geacht gebrek aan welvaart en somtijds zelfs gebrek aan het »noodige te hebben. Van den Patih af tot aan den mantri, schrijver of »districtsschrijver toe, zijn alle ambtenaren van hooge geboorte; in hun »schoone en goed gemeubileerde huizen ontvangen zij vreemdelingen zeer »goed en onthalen hen op allerlei dranken; wanneer zij den Regent, »Controleur of Resident volgen, dragen zij eene op hollandsche wijs ge»maakte broek van soldatenlaken en dragen zij schoenen, zoodat er tus»schen hen en den Regent geen verschil bestaat. Wanneer het Districts»hoofd of de Demang bij den Controleur komen, dan hebben zij muilen »aan; bij hunne verschijning voor den Regent, doen zij de muilen voor »de pandåpå van de Regentswoning uit. Wanneer de Resident op eene »inspectie in een pasanggrahan komt, dan mag het Districtshoofd met »hem aan dezelfde tafel eten; wanneer dat Hoofd den Resident ontmoet, »dan groeten zij elkander door de hand te geven. Daar ik zulk eene manier »van doen voor het eerst zag, was ik er zeer verbaasd over, maar mijne »verbazing hield op, toen ik de reden wist; zoodat in de Residentie »Kedoe alle personen van hooge geboorte in functie of ambtenaren zijn, »terwijl de geringe man wel wat gebrek lijdt."

Poerwå Lelånå gaat nu naar de Residentie Jogjakarta en zijne eerste bevinding op reis is, dat de wegen daar in een allertreurigsten toestand waren, veel erger dan die van Soerakarta: niet alleen waren de kleine bruggen zóó slecht, dat het gevaarlijk was om ze met een wagen te berijden, maar er waren zooveel straatroovers, dat twee menschen, al zijn zij gewapend, 's nachts den weg niet durven passeeren. Een blinde, zoo merkt onze reiziger op, zou op zijn reis van Magalang naar Jogja terstond gevoelen, wanneer hij het Jogjosch gebied betreden heeft. Evenmin als wij de beschrijving van gebouwen, merkwaardigheden en inrichtingen van Soerakarta, om de daar opgegeven reden, hebben overgenomen, evenmin zullen wij dit hier voor Jogjakarta doen, omdat deze daar bovendien nog in veel erger vervallen toestand verkeeren en weinig de aandacht van de lezers zouden trekken; slechts enkele, minder algemeen bekende bijzonderheden wil ik overnemen. »Langs den weg naar »de groote markt en langs de groote markt zelve," aldus verhaalt de schrijver, »staan steenen huizen met steenen daken: de eigenaars zijn »geringe Javanen, hadji's of santri's: deze eigenaars zijn allen zeer rijk, »zij bezitten honderdduizenden; maar de meesten houden zulk een groo-

»ten rijkdom verborgen in den grond en zetten slechts weinig uit, dat »geleend wordt aan Javanen, Chineezen en Europeanen, tegen een intrest »van veertig gulden per honderd in het jaar; ja zelfs komt het uit ge»brek tot het dubbele; bijv. men leent honderd gulden in het jaar en »krijgt tweehonderd terug." Ten Oosten van die markt is onder andere ook het graf van den Panembahan Sénå-pati, wien onze reiziger zijn hulde wilde bewijzen, omdat hij vorst van Java was geweest. De man die daar djoeroe-koentji (1) is, heet altijd Amad-dalem Sapingi en is gekleed als hadji, ook al is hij nog niet ter bedevaart geweest. Deze sleutelbewaarder weigerde onzen reiziger binnen de begraafplaats te laten, omdat hij den last daartoe van den Rijksbestierder niet had ontvangen; doch toen hem wat geld was gegeven, stemde hij toe in de bezichtiging van het graf. »Eens op een ochtend," dus verhaalt onze reiziger, »toen ik op het Residentiekantoor kwam om mijn pas te laten teekenen, »hoorde ik, dat de post van Soerakarta een brief had aangebracht van »den Resident van Soerakarta aan dien van Jogjakarta met eene vertaling »van den brief van den Soesoehoenan aan den Sultan, kennis gevende »dat die brief al verzonden was door een bode met vijftien man. Na »drie dagen kwam die bode te Jogja en ging naar het Residentiekantoor: »de Resident stelde dien bode ter beschikking van den Rijksbestierder »om in den kraton te gaan en nadere bevelen af te wachten. Den vol»genden ochtend zond de Resident den Assistent-Resident in groot kostuum »naar den Sultan om hem van de aankomst van dien brief en van den »bode kennis te geven, en te vragen wanneer zijne Hoogheid dien brief »wilde in ontvangst nemen, waarop deze den dag bepaalde. Op den be»paalden dag komt de Assistent-Resident in groot kostuum weêr in den »kraton, vergezeld van den Translateur. De boden die den brief van »Soerakarta hadden gebracht, werden begeleid door den Rijksbestierder: »de brief was in een couvert van gele zijde en gelegd op een zilveren »bord, dat met gele geborduurde zijde gedekt was; dat bord werd ge»dragen door het hoofd van de boden en de gouden pajoeng werd er »over gehouden. Toen de brief tot aan het fort van de Compagnie ge»dragen was, werd hij uit het fort gesalueerd met elf kanonschoten; »toen de brief aan de poort Srimanganti gekomen was, hield men stil, »om 's Vorsten bevel af te wachten. Spoedig daarop zond de Sultan een »van zijne herauten, om den Rijksbestierder te gelasten den bode »van Soerakarta met zijn brief binnen te geleiden. Binnen gekomen, »zat de Sultan in de pandåpå met de staatsiemuts op, naast den »Assistent-Resident, en de Translateur ter zijde. Terstond trad de bode »nader en bood de heilgroeten van den Soesoehoenan aan, dat wel een

(1) Sleutelbewaarder.

»kwartier uurs duurde. Daarna werd de bode verzocht te naderen; de »brief werd hem afgenomen, aan den Rijksbestierder ter hand gesteld »en den Sultan aangeboden. De Sultan neemt hem aan en geeft hem »terug aan den Rijksbestierder met last om het gele couvert te openen: »dit geschiedde met een klein houten mesje en daarna werd die brief »weêr aan den Sultan aangeboden. De Sultan opende hem zelf en gaf »hem aan den Rijksbestierder terug, om hem door den Tjarik (1), die »dicht bij hem zat, te laten lezen. Na lezing werd de bode van Soera- »karta gelast om spoedig naar een logement te gaan, tegelijk met den »Rijksbestierder. Daarop vertrok ook de Assistent-Resident om aan den »Resident rapport te doen van het gebeurde. Tien dagen later gaf de »Sultan aan den Resident te kennen, dat hij een antwoord naar Soera- »karta wilde zenden. Vóórdat het antwoord aan den bode werd gegeven, »werd het aan den Resident gezonden, die het in het Hollandsch liet »vertalen en de vertaling per post naar Soerakarta zond. Na de verta- »ling van het antwoord op het Residentiekantoor, werd het aan den »Rijksbestierder teruggegeven en de bode van Soerakarta ontboden om »het in ontvangst te nemen, die daarmede naar huis keerde."

De sawahs en de padi zijn in Jogjakarta schraal: tijdens de aanwezigheid van onzen reiziger bedroeg de prijs van een pikol rijst dertien gulden; als reden wordt daarvoor opgegeven, dat de grond bijna geheel aan Europeanen verhuurd is. De dessa's zijn in slechten toestand: de kleine man komt blijkbaar erg te kort; wegens de schaarschte van levensmiddelen zijn er een groote menigte allerlei booswichten (2).

»Na al het bovenvermelde bezichtigd te hebben," aldus wordt de vierde en laatste reis besloten, »keerde ik weêr naar huis terug over Kedoe, »zooals ik gekomen was. De reden waarom ik niet zeer lang in Jogja »ben gebleven en ik niet alles volkomen kan verhalen, is omdat ik ge- »haast was naar huis te gaan, omdat ik daar mijn eigen zaken te doen had."

Delft, 9 September 1867. S. KEYZER.

---

(1) Schrijver of klerk.

(2) Het blijkt uit de berichten van Poerwå Lelånå dat de toestand der Vorstenlanden over het algemeen ongunstig bij dien der Gouvernements-residentiën afsteekt. Dat dit hoofdzakelijk aan slecht bestuur en slechte politie te wijten is, zal een onpartijdige niet licht miskennen. De landverhuur aan Europeanen moge wellicht eenigszins aan de teelt van voedingsmiddelen in den weg staan; maar dat nadeel wordt rijkelijk opgewogen door het vele geld dat dien ten gevolge onder de bevolking gebracht wordt. Vgl. Regeeringsverslag over 1864, bl. 9. Bij betere communicatiën, zooals de Vorstenlanden door voltooiing van den spoorweg zullen erlangen, moet bovendien dat gevaar van schaarschte natuurlijk wegvallen.

DE VOOR- EN NADEELEN VAN DE HEERSCHAPPIJ VAN BRITTEN EN NEDERLANDERS IN INDIË.

II.

Engeland heeft meer en meer gebroken met het stelsel, dat Indië tot elken prijs rechtstreeksche opbrengsten aan de schatkist van het moederland of aan de aandeelhebbers van een handelslichaam moet verschaffen. Nederland handhaaft nog steeds een systeem, waarbij misbruik wordt gemaakt van de krachten, den tijd en de velden eener goedaardige bevolking van millioenen zielen, die overgeleverd is aan de willekeur van hoofden, die de belasting bij admodiatie heffen en door de werking van dat stelsel een soort van pachters der belasting zijn, niet omdat dit in den aard hunner betrekking ligt, maar omdat zij dit door corruptie van de oorspronkelijke instelling, ter wille van ons regeerstelsel, geworden zijn. Ons landrente-stelsel toch is thans wat het in de inlandsche staten van Britsch-Indië is, niets meer of minder, met gelijke verschijnselen en gevolgen, met dezelfde velerlei nadeelen, die elke natuurlijke ontwikkeling in den weg staan. Ons stelsel is, door verkeerde opvatting van hetgeen Raffles wilde, aanvankelijk slecht toegepast en onvolledig ingevoerd, om eindelijk onder den invloed en de werking der gedwongen cultures en van een »uitputtend exploitatie-stelsel" dat alles te worden wat het juist niet zijn moest.

Wij zeggen het den heer van Alphen na, dat Raffles bij de invoering van zijn landelijk stelsel geleidelijker en behoedzamer te werk had moeten gaan; maar wat hij beoogde was goed en heilrijk. Had men dien weg gevolgd, onze toestand in Indië zou geheel verschillend zijn en wij zouden niet het volgende behoeven te onderschrijven (1):

»Doch wat hiervan zij, het korte tijdvak van het Britsch tusschenbestuur is een lichtpunt geweest in de duisternis; in dat tijdvak is de eerste stap gezet op den weg, die alleen tot de regeneratie van Java

---

(1) Gids van Maart 1867, „Onze kennis van Indië", door Jhr. mr. H. van Alphen, blz. 502.

kan leiden. En zouden wij, omdat het onze voorouders aan de kracht en den ernstigen wil om dien stap te doen ontbroken heeft, zouden wij nu het den vreemdeling misgunnen, dat hij zijne taak beter heeft begrepen? Neen, laten wij liever zijne verdiensten erkennen en het betreuren, dat men na de herstelling van het Nederlandsch gezag zijne denkbeelden niet onverdeeld heeft omhelsd, al moeten wij, om billijk te zijn, tegelijk toegeven dat de taak der in 1816 te Batavia aangekomen Commissarissen-Generaal, welke op zich zelve reeds moeilijk was, door verschillende omstandigheden, en daaronder door den nog vrij verwarden toestand waarin zij Java vonden, niet weinig werd verzwaard."

Het stelsel van de Compagnie schetsende en ontkennende dat Daendels als de wegbereider van Raffles kan worden beschouwd, zegt de heer van Alphen elders (1):

»Toen men Raffles deed opmerken, dat hij het door hem ontworpen stelsel niet had getoetst aan de vroegere staatsmaxime en men zelfs de vrees te kennen gaf, dat de opbrengst der belasting aan zijne verwachting niet zou beantwoorden, schreef hij in zijn antwoord op de ingebrachte bezwaren de volgende kantteekening:

» »Ik kan niet ontkennen, dat mijn eerste blik gericht was op de verbetering van den toestand der inlanders, en dat ik de verbetering, die in onze financiën zal worden gebracht, eerder beschouwde als de rechtvaardiging der in te voeren verbetering, dan als de drijfveer die het eerst tot haar moest leiden."

»Is het niet, alsof ons hier een vreemd, nooit te voren gehoord, wonderschoon lied tegenklinkt? Mij dunkt, wij gevoelen zoo iets, alsof wij na lang in een bedompte, bedorven atmosfeer te hebben verkeerd, eindelijk weder eens frissche lucht inademen, alsof na een grauwe mist van vele dagen de blauwe lucht weder doorbreekt en de heldere zon ons weêr verwarmt. Terecht heeft dan ook de heer van Deventer Raffles woorden met een eenvoudigen eerenaam: *schoone* woorden genoemd."

Jammer, dat die dageraad zoo kort geduurd heeft! Verkeerd begrepen door Commissarissen-Generaal en onvolledig toegepast, is het landelijk stelsel later geheel ondergeschikt gemaakt aan de inzichten van den heer van den Bosch en een deel geworden van het exploitatiestelsel, zoo zelfs dat velen niet tot verbetering of hervorming van het landelijk stelsel durfden overgaan, uit vrees voor de vernietiging van het laatste overblijfsel van de gedwongen cultures. Een laag bedrag der landrenten wordt beschouwd als het tegenwicht voor den gedwongen arbeid, de heerediensten, de corveën en prestatiën. Maar men vergeet daarbij dat, door het bederf van de dorpsinrichting, de toestand, wat

---

(1) Ibidem, blz. 496.

dit punt betreft, schier geheel gelijk is geworden aan dien onder het zemindary-stelsel of liever nog onder het bestuur van inlandsche vorsten in Hindostan. Wie dat mocht willen ontkennen, zou bijna alle autoriteiten op dit gebied tegenover zich zien staan. Wij bepalen ons tot de aanhaling van zeer enkelen. Niemand heeft den toestand van het landelijk stelsel in scherper trekken doen uitkomen dan wijlen de resident van der Poel. Wat hij zegt omtrent den toestand van Java, vinden wij om zoo te zeggen letterlijk terug in de beschrijving die de Britsch-Indische ambtenaren van den onzekeren staat van het grondbezit en de heffing der belastingen in inlandsche staten geven. Bedroevend en beschamend is het dat, eene halve eeuw nadat een vreemdeling ons den weg had gewezen, en terwijl wij de Britten roem zien dragen op dat stelsel, als de degelijke grondslag van hun belastingsysteem, als het beste bewijs voor de meerdere deugdelijkheid van hun bestuur, en derhalve als de »raison d'être" van hunne heerschappij, wij ten opzichte van Nederlandsch Indië tot de bekentenis moeten komen, dat ons bestuur zich kenmerkt door zijne overeenkomst met de slechtste zijde van Oostersche besturen en dat dit zijn grond vindt in de hebzucht, die elke verbetering in den weg staat.

Men herleze wat de heer van der Poel schreef en men zal zien, dat wij niet te veel zeiden.

»Er zou geen einde komen aan de beschrijving van de vexatiën, willekeurigheden, onderdrukkingen en afpersingen, welke de landbouwende klasse jaarlijks van hare dorpshoofden ondergaat, ter zake van de inning eener belasting, welke nog heden ten dage door de residenten en andere ambtenaren *naar hunne zinnelijkheid wordt berekend en aangeslagen*. (*Staatsblad* 1818, no. 14).

»Wanneer men zich had voorgenomen, om een stelsel van belasting uit te denken, waaronder de mindere man gebukt moest gaan, waarbij de hoofden zich verrijken en de regeering de blaam van schraapzucht op zich moest laden, dan zou men geen betere instelling te voorschijn hebben kunnen brengen, dan het landelijk stelsel, niet zooals het door de Engelschen is ontworpen, maar gelijk het door ons in praktijk gebracht wordt.

»Het is waar, dat van de sommen, welke de gemeene man betaalt, een deel in handen blijft van zijne hoofden.

»Het is waar, dat de sommen, die werkelijk geheven worden, grooter zijn dan die welke door de residenten worden uitgeschreven.

»Het is almede waar, dat het gouvernement en niemand anders dan het gouvernement van Neêrlandsch Indië den naam heeft van opgaarder te zijn van al die gelden, welke den gemeenen man worden afgenomen onder de benaming van *padjek*, van welke sommen *het halve*

of drie vierde gedeelte slechts gelijk staat aan het bedrag van den aanslag, terwijl het overige *halve of één vierde* gedeelte een buit wordt van de dorpshoofden." (1)

Wij zouden lust gevoelen de geheele nota af te schrijven. Kortheidshalve bepalen wij ons tot een enkel verder citaat:

»De schraalste velden vallen bestendig aan de armste en meest arbeidende klasse ten deel, en het zou geheel tegen het belang der dorpshoofden aandruisen, in dien regel eene verandering te maken en die arme menschen ook eens rijke gronden te laten bewerken; want daardoor zouden zij zich van hun afhankelijken toestand kunnen losmaken, eenig meerder vermogen verwerven, zich misschien twee buffels aanschaffen, en dan een grooter aandeel in den rijstbouw vorderen, hetgeen dan niet meer geweigerd kan worden. En uit zoodanig eene toenemende welvaart van den geringen landbouwer zou onvermijdelijk eene vermindering van den overvloed der dorpshoofden moeten volgen; want hun belang brengt mede, dat zij (is de localiteit geschikt — en zulks is meestal het geval) een aantal bouws onverdeeld laten, zoodat zij al die meerdere bouws kunnen opgeven als niet te zijn bebouwd.

»Doch hun eigen belang en speculatie-geest, verscholen achter het masker van activiteit en bezorgdheid voor 's lands inkomsten, gedoogen niet dat daardoor eene vermindering van belasting (*padjek*) ontstaat; zij verhuren dus die gronden onbewerkt en onvoorwaardelijk (*iringngan*) aan bijzondere personen (*Staatsblad* 1818, N°. 14), ontvangen onmiddellijk het bedrag daarvoor, zien zich op die wijze in eens in het bezit eener som gelds (*f* 100, *f* 200, *f* 300, ja niet zelden *f* 1000) gesteld, haasten zich om, met een deel daarvan, hunne tot aanzuivering van landrenten in het vorige jaar verpande goederen te lossen, koopen zich voor het overschot een mooi paard of krisschede, of huwen ten tweeden of derden male, en helpen bij het einde van het jaar, wanneer men met de landrente achterstallig is, de politie-beambten om de karbouwen of de padi hunner dorpsgenooten in beslag te nemen, tot deze zich geld hebben weten aan te schaffen om de door hunne hoofden verkwiste sommen in 's lands kas te bezorgen.

»Billijkerwijs zou men mogen vooronderstellen dat de landbouwers, in de overtuiging dat zij hunne *padjek* betaald hebben, zich tegen zulk eene hemeltergende afpersing zouden verzetten. Dat zij zulks moesten doen is waar; maar dat zij het werkelijk doen is zóó onwaar, dat zij, die gezien hebben hoe hun hoofd zich naar de districts-lombard gespoed, daar zijne gouden krisschede, gouden knoopen enz. enz. achtergelaten

---

(1) Zie ons December-nummer van 1866, blz. 388.

heeft, en met eenige zakken geld teruggekeerd is, geen oogenblik twijfelen, of de brave man heeft zich voor hen opgeofferd.

»En hoe wil men van den geringen Javaan ook eene andere voorstelling dan de aangeduide verwachten? Hij weet het bedrag van zijne *padjek*, of hij weet dit niet; weet hij dit, dan vergeet hij in den loop van 8 of 10 maanden, hoeveel het gezamenlijk bedrag is van de door hem, bij enkele guldens, dubbeltjes, niet zelden bij duiten, afgedragen belasting; weet hij dit niet, dan is hij er niet beter aan toe, want in beide gevallen gaat hij steeds voort met, op aanmaning nu eens van het dorpshoofd, dan eens van den schrijver, dan weder van den kabajan, guldens, dubbeltjes en duiten af te dragen, tot eindelijk, ongeacht zijne eenvoudigheid, deze als een stroom voortgaande geldheffing hem verschrikt, hij daarover met een buurman gaat spreken en zoodoende tot de conclusie komt om zijn dorpshoofd te vragen, of hij zijn *padjek* nog niet ten volle aangezuiverd heeft, hoewel in de meeste gevallen dan reeds 50 percent te veel betaald is....."

»Deze toestand der bevolking vloeit nog maar voort uit de werking van het belastingstelsel, maar verergert schromelijk als men in overweging neemt:

»*a.* Dat geen dorpshoofd aangesteld wordt zonder eene schatting van *f* 50, *f* 100, tot *f* 300, naar gelang van de belangrijkheid van het dorp, uit te keeren aan den regent of wedono, welke uitschotten later op de landbouwers verhaald worden.

»*b.* Dat sommige autoriteiten zich niet ontzien hebben met de huurcedullen handel te drijven, waardoor de bevolking als het ware aangezegd werd, dat zij zich tot den laatsten duit en des noodig met verkoop van hunne geringe bezitting moesten laten uitputten.

»Deze handel bestaat dáárin, dat een dorpshoofd, de geïnde belasting te zoek gemaakt hebbende, de vlucht neemt of wel zijn ontslag vraagt, in een van welke beide gevallen zich een vreemdeling opdoet, die, tegen betaling van de opgestoken som, tot dorpshoofd wordt aangesteld, welk uitschot hij onmiddellijk door buitengewone heffingen in zijn faveur van zijne nieuwe dorpsgenooten terugvordert, aan welke afpersing de landbouwers zich onderwerpen, omdat zij weten welk offer hun dorpshoofd aan den lande, ter verkrijging van zijn ambt, gebracht heeft, zoodat zij in de meening verkeeren, dat geheel in den regel en op last van het gouvernement gehandeld is." (1)

Dat is overdreven, heeft men wel eens beweerd; de heer van der Poel kleurde zijn tafereel met te donkere tinten. Wie dat volhoudt, verwijzen wij naar het oordeel van een ander Indisch ambtenaar, den heer

(1) Ibidem, blz. 890—898.

J. J. Hasselman, laatst minister van koloniën, die in 1860 schreef: »De aanslag bij admodiatie van het bedrag dier belasting dorpsgewijze geschiedt, op voorbereiding der controleurs, door de residenten. Wanneer men in aanmerking neemt het uitgestrekt gebied en de vele en veelsoortige werkzaamheden, waarmede een betrekkelijk zeer gering aantal ambtenaren belast is, dan kan het niet anders of de aanslag berust op onvoldoende kennis en is in den regel niets meer dan eene ruwe schatting. Deze omstandigheid op zich zelve is reeds een groot kwaad, doch dit kwaad wordt nog verergerd door de wijze van invordering. Het dorpshoofd wordt uit en door het volk gekozen en is dus een man uit de heffe der in het algemeen onwetende bevolking. De aanslag in hoofdsom eenmaal bepaald zijnde, is hij het, die het totaal bedrag hoofdelijk onder de bevolking van zijn dorp verdeelt, de belasting invordert en vervolgens stort bij den collecteur.

»Bij deze handelingen van het dorpshoofd hebben vele misbruiken en willekeur plaats en de contrôle is uit den aard der zaak onvoldoende om ze te voorkomen. Men moet eene Javaansche dorpshuishouding in al hare bijzonderheden voor oogen hebben, om hiervan overtuigd te worden. De Javanen onderling en ook met hun hoofd hebben veelal met elkander eene zeer ingewikkelde rekening-courant. Zij ruilen en ronselen met geld, goed en plichten als de kinderen hier te lande met centen, knikkers, knoopen en andere voorwerpen, en alles op het geheugen en zonder eenige schriftelijke aanteekening. Het spreekt van zelve dat ook de te betalen landrente, in verband met vroegere tekorten, met vooruitbetaling, met gepraesteerde diensten, met rijke of schrale oogsten, met de bijzondere middelen of voorrechten die de een boven den ander bezit, verwikkeld worden, en dus de wijze waarop de som der landrente wordt bijeengebracht, eene zoo ingewikkelde zaak is, dat schier niemand weet hoe het eigenlijk toegaat.

»Maar hoe dit ook zij, blijkbaar is het, dat de heffing der landrente in den loop der zaken dikwijls ernstige stoornis te weeg brengt en menig Javaansch dorp daardoor uitgeput raakt, niet zoo zeer door een te hoog bedrag, als door de wijze van inning (1)."

De heer Hasselman beweerde zelfs, dat de rampen van Demak en Grobogan te wijten waren aan het landelijk stelsel. Een Javaansch hoofd had hem verklaard, dat »een ambitieus inlandsch hoofd de landrente te hoog had opgedreven en te streng liet innen. De bevolking, zeide hij, moest aan landrente ten offer brengen de rijst, die zij voor hare voeding niet kon ontberen, en van daar *totale uitputting en hongersnood.*"

Dezelfde oorzaken zouden dezelfde gevolgen in het district Selo, in

(1) Beschouwingen over het cultuurstelsel enz, 1860.

Soerakarta, destijds onder zijn bestuur, hebben te weeg gebracht; eenige takken van opbrengst waren door het hoofd aan een Chinees verpacht, en vandaar de ellende..

Genoeg om onze stelling te bewijzen. Of nu statistieke opnemingen voor Java een »hors d'oeuvre" zijn, kan Britsch-Indië ons leeren. Met niet genoeg kracht kan men die voortzetten. Met het *Bataviaasch Handelsblad* zijn wij het eens, dat zij eerst dan ten volle vrucht zullen dragen, als zij tot grondslag van het individueel landbezit zullen dienen; maar dat zij ook bij den dorpsaanslag voor de bevolking nuttig zijn, mits men het dorpsbestuur tot zijne ware beteekenis en werking terugbrenge, is duidelijk.

De grootste fout die het gevolg was van de invoering der gedwongen cultuur, hetgeen de meeste demoralisatie heeft te weeg gebracht en de macht der hoofden op de meest onbeperkte wijze heeft uitgebreid, is in de verkrachting van de oorspronkelijke dorpsinstellingen op Java gelegen. Zeer terecht schreef de heer van Alphen (1): »Immers, terwijl aan den éénen kant weinig kunst noodig is, om bevolkingen, zoo lijdzaam en zoo gedwee aan hare hoofden, als die welke men in den Indischen Archipel aantreft, rechtstreeks dienstbaar te maken aan de geldelijke belangen van het moederland, en men daartoe kan volstaan met zich de hoofden te vriend te houden, worden aan den anderen kant ernstige, onafgebroken navorschingen en studiën vereischt voor den staatsman, die de bevolking zelve ontwikkelen wil, die wil nagaan, welke behoeften hij moet vervullen, welke overleveringen hij moet eerbiedigen, welke vooroordeelen hij mag bestrijden. De eerstbedoelde richting in de staatkunde huldigde de Compagnie, en op haar voorbeeld Nederland; de laatstgenoemde was die van Raffles."

Wij hebben, in 1830, niets onderzocht.

Om ons stelsel van gedwongen cultures door te zetten hebben wij eenvoudig aan de dorpshoofden eene positie toegekend, die zij vroeger nooit gehad hebben, namelijk van hoofden der bevolking, door het gezag aangewezen, en dienaren, tevens pachters, van het Gouvernement. Maar dit was in vierkanten strijd met den alouden republikeinschen grondslag: verkiezing van de dorpshoofden en hunne periodieke aftreding.. Raffles verklaarde in zijne Memorie van 11 Febr. 1814, dat hij, na de hem gedane rapporten en na zijn persoonlijk onderzoek, de overtuiging had, dat het recht van verkiezing der dorpshoofden nog altijd onder de Javanen wordt erkend. De benoeming van den bekel door den superieur naar welgevallen is een misbruik van later tijd (2). Hop-

(1) Als boven, blz. 499.

(2) Van Deventer, October-nummer 1864, blz. 273—274.

kins had hem dat omtrent Bezoeki, Panaroekan en Probolinggo medegedeeld. Kolonel Adams rapporteerde, dat in Soerabaja het dorpshoofd geregeld elke drie jaar wordt gekozen; daar was de aftredende herkiesbaar. Mac Quoid vernam in Japara en Djewana, dat de benoeming gewoonlijk voor één jaar plaats had en de aftredende herkiesbaar was. De keuze moest bekrachtigd worden door den regent, die echter geen invloed op de verkiezing uitoefende. Crawfurd deelde hetzelfde omtrent Cheribon mede.

Op al deze gronden bepaalde Raffles, in zijne instructie voor de landelijke inkomsten op Java van 11 Februari 1814, dat het dessahoofd de hem toevertrouwde macht zou verkrijgen door de keuze der mede-ingezetenen. Op hetzelfde beginsel steunt zijne regeling voor de provinciale gerechtshoven op Java.

Muntinghe schreef in zijn rapport van 14 Juli 1817, dat hij hulde deed aan hetgeen door Raffles voor de opsporing van de aloude instellingen der Javasche bevolking en daaronder ook de dorpsinrichting was gedaan. Hij betoogt, dat die »adat" van voor de tijden der Mohammedaansche overheersching afkomstig is en zich verder in den Archipel dan over Java alleen heeft uitgestrekt. Hij zeide: »Het aloude dorpsbestuur is derhalve de eerste en ware schakel, waardoor zich het Europeesche gezag kan en behoort te brengen in aanraking met de gansche massa der Indische bevolking. Die aan de Aziatische bevolking haar dorpsbestuur verzekert, is haar vriend en gunsteling, hij zij Brit of Nederlander, die het verkracht is haar vijand, hij zij Mohammedaan of Mogoller (1)."

Even zoo oordeelde ook de schrijver van den »Blik", toen hij op blz. 10 schreef:

»Er bestaat geen noemenswaard onderscheid tusschen deze kleine dorps-maatschappijen en die van Hindostan, waarvan zij haren oorsprong, al hare instellingen en hebbelijkheden ontvangen hebben. In der vorsten rijken, waar, sedert de scheuring van het Mataramsche rijk, in 1755, maar vooral na den val van het Djokjosche rijk, in 1811, zoovele grove misbruiken in de heffing der grondlasten, vooral op die landen welke, als apanages of als onderhoud, aan de grooten en ambtenaren van het rijk worden afgestaan, zijn ingeslopen, bewaart het dorp zijne oorspronkelijke rechten, en alleen is het despotismus in staat geweest, het recht om hunne eigene dorpshoofden te kiezen, hetwelk van oudsher in de dorpsbewoners gevestigd was, te verkrachten, door die waardigheid aan den eersten den besten te schenken, welke aanneemt de hoogste belasting aan den leenheer op te brengen. Doch ook dit recht wordt nog dagelijks in die oorden met de wapenen in de hand betwist, vooral wanneer

(1) Zie ons Februari-nummer 1851, blz. 103.

de daardoor ontstane heffingen en belastingen de gebruiken overschrijden of de bevolking wordt onderdrukt; en evenwel zou men geen voorbeeld kunnen aanwijzen, dat die belasting, hoe hoog die somwijlen ook moge zijn, de helft der waarde van het rijstgewas overtreft."

Commissarissen-Generaal zagen het gewicht van de dorpinstelling, in verband tot het belastingstelsel, nog zoozeer in, dat zij, bij publicatie van 8 Januari 1819 (*Stbl.* no. 13) nadere regelen omtrent de landrente stellende, onder meer bepaalden.

»Art. 1. De oude gewoonte, volgens welke de dessa'svolkeren hunne hoofden uit hun midden verkiezen en verwisselen, blijft stand houden en wordt aan genoemde volkeren verzekerd.

»Art. 2. De verkiezing van de dessahoofden zal gewoonlijk plaats moeten hebben, *voordat de aanslåg der landrenten in het loopende jaar zal zijn geregeld.*

Van Deventer doet ons zien (1) welke middelen het »despotisme" — want dit was het — heeft uitgedacht, om de dessahoofden tot volledige toepassing van de gedwongen cultures op Java te nopen, terwijl wij de verkiezingen tot een goochelspel maakten, waarvan het bestuur de draden in handen had. Tot 1841 strafte men hen, bij verzuim, zelfs met rottingslagen. J. C. Baud, hetzij te zijner eere gezegd, kwam daartegen met nadruk op en noemde dat »verregaand misbruik van gezag." Maar toch bleven nog ontslag, arrest en blokarrest als dwangmiddelen over. »Zonderlinge toestand!" zegt v. D. »De Javaansche maatschappij moest wel diep verdorven zijn, daar het in haar mogelijk was, dat de hoofden der gemeenten door de uitvoerende macht aldus werden mishandeld, en toch niet alleen die macht bleven gehoorzamen en dienen, hoe dan ook, — maar bovendien hun gezag over de ingezetenen hunner gemeenten wisten te handhaven, in die mate zelfs, dat zij, op hunne beurt, tirannen waren, en die ingezetenen onderdrukten, knevelden, mishandelden!"

Wat wij verlangen, drukt hij in zijn slotwoord over dit punt aldus uit:

»Het Europeesch gezag houde dit hoofd in eere, en handhave het op de rechte plaats. Maar men wachte zich wel, den man die deze rechte plaats, zelfs zonder de minste ontwikkeling, zonder de kennis van lezen of schrijven, naar behooren kan innemen, den man die tot den allerlaagsten rang der inlandsche hoofden behoort, daarboven te verheffen, en zoodoende het evenwicht te verbreken, dat bij de rangsverhouding der inlandsche hoofden noodwendig moet blijven bewaard." Het was eene fout van Raffles dit laatste niet in te zien, en dit gebrek is in het algemeen een der groote feilen van het Britsch-Indische regeeringsbeleid.

---

(1) Van Deventer, December-nummer 1864, blz. 413—422.

Voordat wij tot de uiteenzetting van dit punt overgaan, moeten wij op eene andere leemte in de heilrijke werking van het landelijk stelsel in Britsch-Indië wijzen. De klacht die bij sommigen zwaar weegt en die zelfs, volgens hen, tegen de onmetelijke voordeelen van het landelijk stelsel in Britsch-Indië opweegt, is de ingewikkelde procedure, die ook in de koloniën is ingevoerd. Wij zien de tegenstanders van elke hervorming op Java reeds met welgevallen bij dat punt stilstaan, alsof diezelfde bedenking ook tegen ons kon worden gericht. Men zal wellicht op de zoogenaamde cultuurwet van den heer Fransen van de Putte wijzen en, op de oppositie daartegen napleitende, beweren, dat men op Java den westerschen eigendom en onze rechtsvormen wilde overbrengen.

Zou dat beweren kracht hebben? Wij ontkennen dat. De Engelschen hebben eigenaardige begrippen over grondeigendom, die zelfs, daar zij in 1816 op Java verkeerd opgevat werden, tot de nu bestaande verwarring hebben medegewerkt. Door die begrippen en de daarop steunende rechtspleging over te planten, kan men in moeilijkheden geraken. Het Engelsche recht, zoo expediet voor al wat tot politie- en crimineele zaken behoort, is in civiele zaken hoogst ingewikkeld en een ware doolhof, zoodat grondeigendom tot uiterst moeilijke en langdurige processen aanleiding kan geven. Dat de Bengalees, Sikh of Soedra daarin verdoold geraakt en zich over de hardheid van eene hem onbegrijpelijke rechtspleging beklaagt, al werd zij dan ook voor Indië gewijzigd, iedereen zal dat begrijpen. De procedures over erfenissen en grondbezit zijn in Engeland eene ware ramp.

Nu moge men van ons recht zeggen wat men wil, over langen duur en kostbaarheid klagen, het zweemt niet naar den toestand in Engeland. Maar bovendien is de bedoeling niet geweest westersche begrippen aan den Javaan op te dringen; dat was een beweren dat tot politiek wapen gediend heeft, meer niet. Wijlen de hoogleeraar Keyzer heeft in zijne geschriften aangetoond, dat de Javaan aan onze begrippen van eigendom, bezit, erfpacht, en dus aan de hoofdbeginselen van ons westersch recht, niet vreemd is en dat hij die in zijne wetboeken of taal weet te onderscheiden. De ontwerpers der zoogenaamde cultuurwet wilden den Oosterling dus geene abstracte, hem geheel nieuwe en vreemde begrippen opdringen; want hij was vertrouwd met de hoofdzaak. En nu zou hij misschien wel op menig moeilijk punt gestuit zijn; maar de vraag is geoorloofd of dan onze landbouwende stand ons burgerlijk wetboek in de détails kent en met de vormen van eene procedure over grondbezit of erfpacht zoo vertrouwd is? Dan zouden er bijna geene rechtbanken noodig zijn. De vraag was en is: beseft de Javaan wat de hoofdquaestie is? En dat hij dat beseft is door den heer Keyzer erkend.

Bovendien zou de Javaan naar *zijne* begrippen berecht worden. Art. 3

der zoogenaamde cultuurwet bepaalde: »*Behoudens de voorschriften dezer wet, en onverminderd de godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken van den inlander, waar deze volgens de bestaande verordeningen moeten worden toegepast, worden de rechten van den inlander op den grond, waarvan hem volgens deze wet de eigendom toekomt, beoordeeld naar de beginselen van het burgerlijk recht voor Nederlandsch-Indië.*"

Dus stond handhaving van de godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken van den inlander, de *adat*, op den voorgrond. Wilde zelfs de meerderheid in eene dessa het communaal bezit handhaven, niemand kon dit beletten. Het burgerlijk wetboek werd alleen ter hand genomen bij gemis aan alle andere grondslagen tot verzekering van de rechten op den grond en op de vruchten daarvan. Dat is geheel in overeenstemming met ons regeerstelsel.

De Oosterling begint echter meer en meer het westersch recht op prijs te stellen en toe te passen, waar hem dit heilzaam voorkomt.

Een enkel voorbeeld.

Bij het regeeringsverslag van de koloniën over 1864 is gevoegd een verslag van den procureur-generaal bij het Hoog Gerechtshof van Nederlandsch-Indië, ten geleide van de statistiek der rechtsbedeeling in onze koloniën over de jaren 1862 en 1863, opgemaakt door den hoofdambtenaar Mr. T. H. der Kinderen. Sprekende over de inlandsche rechtbanken buiten Java en Madura, welke in naam des Konings recht spreken, zegt hij het volgende:

»Wanneer men nagaat, dat de hier bedoelde rechtbanken volgens de adats heeten recht te spreken, en deze bijna immer slechts kennen afdoening van het misdrijf door betaling van geld als boete, dan zal men door het betrekkelijk gering aantal geldboeten tot de gevolgtrekking kunnen komen, dat het Nederlandsch gezag zijn invloed op de rechtspraak dier rechtbanken doet gevoelen, en dien ten gevolge zeer zeker vele volken, tot nog toe gelaten in het zoogenaamd genot van hun eigen strafrecht, *rijp zullen zijn voor de invoering onder hen van het Nederlandsch-Indisch strafrecht*, en dat met name op Sumatra eene zoodanige invoering geen tegenstand hoegenaamd zou ontmoeten, zooals dan ook trouwens reeds sedert eenige jaren in de Lampongsche districten door de inheemsche rechtbanken de straffen voorgeschreven bij de bepalingen van het strafwetboek, worden opgelegd, vindende de hoofden daarin zelven een veel krachtiger middel van bedwang, dan in het voorvaderlijk boetenstelsel." (1).

Dit betreft nu het strafrecht. Maar zouden de beginselen van ons

(1) Bijlage H tot het verslag van den staat en het beheer der koloniën over 1864, blz. 111 (officiëele editie).

burgerlijk recht, waar zij beter zijn dan de godsdienstige gebruiken en instellingen, ook niet langzamerhand op Java begrepen en gewaardeerd zijn? Dat houden wij voor zeker. Intusschen werd niets aan den inlander opgedrongen; *zijn* recht bleef regel.

De klachten die in Britsch-Indië over de bezwaren, uit de rechtspraak voortvloeiende, ontstaan, worden intusschen in onze bezittingen ruim opgewogen door de dringende behoefte aan hervorming van ons geheele rechtswezen in Indië.

Maar in één opzicht steekt ons regeerstelsel bepaald gunstig bij dat der Britten af, en hierin lag ook eene der fouten van Raffles. De uitsluiting van de aanzienlijkste en vroeger invloedrijkste standen, van de eigenlijke aristocratie, van elke belangrijke betrekking, zoodat die klasse van personen in Britsch-Indië, in plaats van invloed uit te oefenen, thans een bitter gevoel van vervallen grootheid met zich omdraagt en ten slotte door een in ledigheid doorgebracht leven moet verarmen, heeft tweeërlei nadeelen. De onttroonde vorstenhuizen zullen steeds herinneringen aan vroegere grootheid behouden en uitzien naar eene wenteling van het rad der fortuin; zij zijn natuurlijke en onverzoenlijke tegenstanders van elke vreemde overheersching. Maar de meeste Britsch-Indische ambtenaren erkennen, dat er hoogere standen onder de Hindoes en Mohammedanen bestaan, waaronder edele mannen worden aangetroffen, die bereid zouden zijn met de begrippen van legitimiteit en het verledene te breken, omdat zij al het goede der westersche begrippen beseffen. In vroeger tijden waren de aanzienlijkste betrekkingen in den lande aan hen opgedragen. Het is hoogst onstaatkundig en onverstandig de kundigste mannen in een uitgestrekt rijk van het bestuur en het leger uit te sluiten. Door hun vermogen of hunne positie zijn zij toch in staat geweest de beste opvoeding te verkrijgen en kennis van land en volk op te doen. Ten gevolge van eene handelwijze waarvan de Britten, vooral na den laatsten militairen opstand, het verkeerde beginnen in te zien, hebben zij zich de hoogere standen tot vijanden gemaakt, aan dezen het meest doen gevoelen dat er vreemde overheerschers in het land zijn, aan de administratie dat karakter van hardheid en onbuigzaamheid gegeven waarover zoo zeer geklaagd wordt, en, door gemis aan kennis van locale toestanden, somtijds misgrepen begaan. Men heeft dit laatste ook in de regeling van het landelijk stelsel ondervonden. In stede van de aanzienlijke standen in hunne positie van ambtenaren te handhaven, heeft men hun rechtstreekschen invloed op het bestuur ontzegd, en toch den moed niet gehad hen tevens tot den bedelstaf te veroordeelen, zoodat hun somtijds rechten op den grond tegenover den minderen landbouwer zijn toegekend, die de werking der hervormingen ten deele verzwakken of verlammen. Dit is tevens de hoofdreden, in ons oog, waarom enkele briefschrijvers

de stelling kunnen verdedigen, dat de bevolking het inlandsche bestuur zou terug wenschen.

Hoe heilzaam te dien aanzien een zekere middelweg is, bevestigt onder andere Kolonel Clerk door zijne mededeelingen omtrent Mysore. De groote verbeteringen door Sir Mark Cubbon aldaar ingevoerd, waren het gevolg van »eene eigenaardige inrichting; deze was noch zuiver Britsch noch inlandsch, maar eene samensmelting van deze twee elementen in het bestuur; de oude inlandsche instellingen werkten door middel van inlandsche ambtenaren, onder toezicht van Europeesch personeel." Het resultaat van die proefneming was allergunstigst. Thans is men ontevreden, zegt hij, over het Britsch bestuur. »De vroegere welvaart werd gesticht door Sir Mark Cubbon met inlandsche ambtenaren, gesteund door enkele Europeanen. Toen was, meen ik, het volk over het algemeen tevreden. Maar later zijn wijzigingen in het bestuur gebracht, die de overoude inlandsche instellingen ter zijde stelden." Wij laten daar wat het meest geschikt is om de toekomst van Mysore te verzekeren. Maar zooveel is zeker, dat Britsch-Indië uit een tal heterogene bestanddeelen bestaat, evenzeer als onze bezittingen in den Archipel. De verschillende natiën die dat uitgestrekte gebied bewonen, staan niet op denzelfden trap van ontwikkeling en hebben uiteenloopende zeden, gewoonten, neigingen en behoeften. Wanneer daar nu het bestuur alles op dezelfde leest wil schoeien en het geheele raderwerk hoofdzakelijk door Europeanen in beweging wil gebracht zien, dan moet men wel feilen begaan. Alleen door deelneming van de hoogere standen der inlanders aan het bestuur kan men opmerkzaam worden gemaakt op de eigenaardigheden die men moet eerbiedigen, en zich hunne medewerking tot wegruiming van verkeerdheden verzekeren. De Britsche administratie heeft nu iets hards, iets eenvormigs, en terwijl de hoogere standen afgestooten worden en vijandig blijven, zal de massa menigmaal verstoord worden door de werking van heilrijke hervormingen, omdat zij daarvan het nut bij den eersten opslag niet inziet, en ten opzichte van hare heilzame strekking door den onwil der hoofden wordt misleid. Ja ook de beste hervormingen zullen alleen reeds daarom aanstoot geven, omdat zij uitsluitend door de pressie van den overheerscher worden tot stand gebracht. Het medegedeelde omtrent Mysore pleit dus sterk ter gunste van het door ons voorgestaan stelsel.

Vroeger en later hebben kundige Britsche ambtenaren, evenals ook in de gevoerde correspondentie, hunne stem tegen deze handelwijze der Britten verheven. Thans dringt meer en meer het besef van die fout door. Sir Thomas Munro schreef reeds in 1824 de volgende woorden, die ook Sir Charles Metcalfe tot de zijne maakte.

»Hoezeer wij niet overal corruptie kunnen uitroeien, kunnen wij die

in zooverre tegengaan, dat zij belet wordt groot nadeel aan het publiek belang toe te brengen. Om daartoe te geraken, moeten wij de middelen aangrijpen die in den regel in andere landen tot bereiking van dat doel het meest afdoende zijn bevonden: wij moeten de inlanders met heuschheid behandelen, vertrouwen in hen stellen, hunne ambtelijke betrekkingen eervol doen zijn en hen in zekeren zin boven verleiding plaatsen, door hunne bezoldiging evenredig te doen zijn aan de positie die zij in de maatschappij bekleeden. Met welk recht kunnen wij van eene vaderlijke regeering spreken, wanneer wij hen van elken belangrijken post uitsluiten? Zulk eene uitsluiting is een onteerend vonnis over een geheel volk geveld, waartegen geenerlei weldaad opweegt. Dat is voorbeeldeloos in de wereldgeschiedenis. De weekelijke en verkeerd opgevatte humaniteit, die daaraan ten gronde ligt, kan nimmer door het volk beschouwd worden als vergoeding voor de schande die op hen rust, wanneer zij zelfs onwaardig worden verklaard over de geringste overtreding van landgenooten te oordeelen. . . Onze boeken alleen zullen weinig of niets vermogen; eenvoudige drooge litteratuur zal het karakter van eene natie niet verbeteren. Om invloed daaraan te verzekeren, moet de weg tot vermogen, eer en macht openstaan. Zonder uitzicht op zoodanige belooning zal geene kennis het karakter van een volk doen rijzen. . . Een der grootste nadeelen van ons gouvernement in Indië is de strekking om de hoogere standen in die maatschappij te vernietigen of te verlagen, allen te veel tot hetzelfde peil te brengen, en ze tot minder bekwame werktuigen van ons binnenlandsch bestuur te maken, door ze van vroegeren invloed en aanzien te berooven."

Hetgeen het Engelsche tijdschrift, waaraan wij dit citaat ontleenen (1), daarop laat volgen, is ook voor ons zeer behartigenswaard en als voor ons geschreven.

»Indien het voor het Europeesch ambtelijk personeel noodzakelijk is geoordeeld, tweemalen de bezoldigingen te verbeteren om hen boven elke verleiding te plaatsen, was het voorzeker niet minder urgent de eerlijkheid van inlandsche magistraatspersonen daardoor te ondersteunen, te meer daar zij opgevoed zijn naar minder gestrenge begrippen van zedelijkheid in het privaat en publiek leven. De tractementen van inlanders in dienst van den lande werden vroeger zoo laag mogelijk gesteld en waren nauwelijks toereikend voor hun levensonderhoud. In Sullivan's »Remarks on the Affairs of India" wordt medegedeeld, dat in 1852 in het presidentschap Madras 200 Europeesche ambtenaren waren, wier tractement van 300 tot 6000 ponden per jaar klom, en ongeveer 20 inlandsche ambtenaren, die van 5 tot 800 ponden per

(1) St. Pauls, van A. Trollope, Juni-nummer.

jaar trokken. In Bengalen vond men, op eene bevolking van bijna 40 millioen menschen, niet meer dan 105 inlanders wier tractement tot 360 pond per jaar bedroeg, terwijl daar 321 Europeesche amtbtenaren waren, wier inkomsten van 600 tot 6000 pond beliepen. Het bewijst evenwel volslagen misverstand omtrent het Oostersche karakter en temperament, als men aanneemt, dat een inlander tevreden zou zijn met een tractement, waarbij een Europeaan gebrek zou lijden. De uitgaven voor zijne tafel zijn gering; maar het ophouden van zijne waardigheid tegenover zijne medeburgers eischt meerdere uitgaven. Geld moet er dus zijn, op rechtmatige of onwettige wijze verkregen. Als men dit weet, is het onbillijk en onredelijk hem op een weg vol van allerlei verleiding te plaatsen, zonder hem van de veiligheidsklep te voorzien, die zelfs bij den Europeaan noodig geacht wordt, terwijl men van den inlander tevens volslagen abnegatie en vlekkeloosheid verlangt. Bisschop Heber, een eerlijk en onpartijdig man, zag de hardheid, aan dien toestand verbonden, duidelijk in. »Veel kwaad," merkte de waardige prelaat op, »ontstaat in Indië door de onvoldoende bezoldiging der mindere inlandsche ambtenaren. Een tolgaarder van de stedelijke belasting, in wiens handen de bevolking van een half district deze heffing opbrengt, ontvangt daarvoor 3 ropijën per maand. Daarbij moet hij goed rekening houden, elke boot of wagen onderzoeken om smokkelarij tegen te gaan, en den haat van al zijne medeburgers trotseeren. Wat kan men anders van zulk een man verwachten dan dat hij beide partijën bedriegt, aan zijne meesters een goed deel der ontvangsten onthoudt, en van het arme landvolk, onder den vorm van geschenken of van opcenten, en als middel om hem te bewegen nu en dan één oog te sluiten, veel grooter sommen eischt dan hij wettig kan vorderen?"

Voeg hierbij dat ook de hoogere rangen in het leger in Britsch-Indië voor den inlander ontoegankelijk zijn, en men zal een inzicht in den staat van zaken hebben.

Veel verbetering is in den laatsten tijd in dit opzicht in Britsch-Indië aangebracht. Men heeft in Oude eene proef met een gemengd stelsel van administratie genomen en de inlanders tot een tal van betrekkingen toegelaten. Na den opstand van 1857 heeft de publieke opinie die zwakke zijde van het Britsch-Indisch bestuur erkend en drijft er steeds toe aan nog verder van het vroeger gevolgde stelsel af te wijken.

In Nederlandsch-Indië hebben wij die klip vermeden. Wij hebben de inlandsche bevolking nergens aan de leiding van hare hoofden onttrokken; het tegendeel is waar: de macht der inlandsche hoofden is somtijds te veel uitgebreid, omdat wij èn hun invloed èn den prikkel van het eigenbelang noodig hadden, om het exploitatiestelsel mogelijk te maken.

Zelfs toen in 1854 bij de wet algemeene regelen werden gesteld, die in art. 56, wat de gedwongen cultures betreft, een overgangstijdperk voorschreven, hebben wij zorgvuldig gewaakt voor de handhaving van een der hoofdbeginselen van ons bestuur: dat de inlander, onder ons toezicht, door zijne eigene hoofden en naar zijne eigene instellingen wordt geregeerd, voor zoover die niet met algemeene of bijzondere voorschriften in strijd zijn. Het vierde hoofdstuk van het regeeringsreglement, handelende over het gewestelijk en plaatselijk bestuur, bevat in elk artikel daaromtrent de meest peremptoire bepalingen. Het beginsel van verkiesbaarheid der hoofden van de inlandsche gemeenten is in art. 71 gehandhaafd en eischt alleen betere regeling en herstel van den oorspronkelijken toestand. De regeling van de inwendige huishouding der gemeenten is aan haar overgelaten. Geschillen van burgerlijken aard tusschen inlanders, die volgens de godsdienstige wetten aan de beslissing van hunne priesters of hoofden onderworpen waren, blijven volgens art. 78 te hunner beslissing; alleen wanneer die inlandsche wetten niets regelen, past men onze beginselen toe. De inlandsche rechtbank spreekt recht in strafzaken, ofschoon onder voorzitting en met den bijstand van Europeesche ambtenaren. Wat meer is, en dit heeft terecht afkeuring en bestrijding ondervonden, aan de inlandsche arristocratie is bij art. 84 R. R. een privilegie toegestaan: zij mogen niet voor eenige rechtbank worden gedaagd, dan met verlof van de hoogste autoriteit op Java of op de Buitenbezittingen. Welke staatkundige redenen men moge aanvoeren, dit artikel stelt de inlandsche vorsten en hoofden eigenlijk boven de wet en laat het van de goedkeuring van het politiek gezag afhangen of het recht zijn loop zal hebben. Het prestige der inlandsche grooten mag zeker niet worden gehandhaafd door straffeloosheid, waar bepaalde vergrijpen kunnen worden aangewezen. Dit artikel is een overblijfsel van de zucht om op de inlandsche grooten te steunen, tot bevordering van ons exploitatiestelsel. In vroegere regeerings-reglementen werd het zelfs niet gevonden en het is het eerst door den heer van den Bosch vooropgezet.

Maar er is nog eene andere, eene hoogst opmerkelijke bepaling, waardoor wij de begunstiging van de hoogere standen in onze bezittingen tot het uiterste hebben gedreven, ja, hun rechten hebben toegekend, waardoor zij eene geheel exceptioneele positie hebben ingenomen. Wij bedoelen de erfelijkheid der regenten. De erfelijkheid van de waardigheid van regent, bij artikel 69 van het regeeringsreglement van 1854 verkondigd, is zeker wel het sterkste bewijs, dat het Nederlandsch bestuur de inlandsche aristocratie niet voor het hoofd wenscht te stooten. Zooveel doenlijk, en behoudens de voorwaarden van bekwaamheid, ijver, eerlijkheid en trouw, wordt steeds een der zonen of nabestaanden van

den laatsten regent tot zijn opvolger gekozen. De waardigheid is dus in het geslacht verzekerd. Bij de discussie over deze bepaling stelden de liberalen in 1854 op den voorgrond, dat zij de beloften in moeilijke tijden aan de regenten gedaan, nagekomen wilden hebben. Niemand verzette zich tegen het bestaan van de betrekking van regent en zelfs van vestiging en behoud van die waardigheid in dezelfde familiën. Maar de oppositie was gericht tegen de opneming van dergelijke bepaling in de *wet*, omdat dit onstaatkundig was, daar aldus aan hoog geplaatste inlandsche ambtenaren aanspraken werden gegeven, die den Koning moesten belemmeren in de uitoefening van het recht hetwelk hij tegenover allen behoorde te bezitten, om hen naar goedvinden te benoemen en te ontslaan. Het was bovendien gevaarlijk, omdat men, werd die regel bij de wet gesteld, ook dan wanneer het volstrekt noodzakelijk was, niet dan hoogst moeilijk van dat beginsel zou kunnen afwijken of daarop terugkomen. Maar indien dus de oppositie meende zich in het belang van een goed bestuur tegen deze bepaling te moeten verzetten, de geheele strijd liep niet over de zaak zelve, maar alleen over de vraag: zullen wij het beginsel al dan niet in de wet vestigen. Er was niemand die de familiën der regenten van hunne vroegere positie wilde berooven of eene nieuwe aristocratie op Java scheppen.

De oppositie had ook hier meer gelijk dan de verdedigers van het artikel. Want inderdaad zijn de regenten op Java toch nooit meer dan de voornaamste inlandsche ambtenaren, te wier aanzien het beginsel van erfelijkheid niet altijd kan worden volgehouden. De Regeering heeft zich ook na 1854 genoodzaakt gezien de regenten van Kendal en Demak af te zetten, en in het regentschap Probolinggo de erfopvolging ter zijde te stellen. Wij beoordeelen de redenen voor die handelingen niet. Maar wanneer men in het belang van een goed bestuur zich de uitoefening van zulke rechten niet kan ontzeggen, dan was het niet goed gezien de erfelijkheid in de wet te schrijven; want als nu toch op dat beginsel inbreuk moet worden gemaakt, moet de indruk daarvan oneindig pijnlijker zijn, al bestaan daarvoor in het belang der bevolking de meest overwegende redenen.

Wanneer wij nu verder nagaan, wat van verschillende zijden over de positie der hoofden en inlandsche ambtenaren is gezegd, dan zien wij de liberale richting, evenmin als Commissarissen-Generaal in 1816, geneigd om aan de inlandsche aristocratie de haar toekomende positie te ontnemen. Het tegendeel is waar. Het beginsel van deze zijde was steeds, de hoofden van hoogeren en minderen rang door ruime bezoldiging in de gelegenheid te stellen om hunne waardigheid op te houden. Wat wij niet wilden, was, dat de aristocratie op Java bezoldigd werd in land en arbeid en dat zij door eene karige belooning voor bewezen diensten

genoodzaakt werd tot onwettige heffingen van den kleinen man, om zoodoende »kleine tirannen" te worden. Ook in de hervorming der Molukken, door een liberaal bewind tot stand gebracht, stonden die beginselen op den voorgrond.

Bij het besluit van 10 September 1864 werden regelen gesteld voor de benoembaarheid van ambtenaren voor den Indischen dienst. Wat was het beginsel? Ieder die aan de vereischten voldoet, kan benoemd worden. Jammerlijk zijn de kreten geweest, die sommige conservatieven daartegen aangeheven hebben. Wat, een Battak of Alfoer was tot Indisch ambtenaar benoembaar en zou, langs de bureaucratische ladder opklimmende, tot de hoogste betrekkingen kunnen geroepen worden! riepen zij uit. Waarom niet? Zoodra zij daartoe in staat zijn, wordt de deur opengezet vóor den inboorling van onze bezittingen om tot elke betrekking in den staatsdienst op te klimmen. Lang zal het duren voordat de mogelijkheid bestaat dit echt vrijzinnige beginsel toe te passen; maar eenmaal zal de tijd kunnen komen, dat eerst enkele, dan meerdere inlanders rechtstreeks zullen deel nemen aan het hooger bestuur. Waarom zou een Javaan tot regent en een inlander in de buitenbezittingen tot sultan of radja kunnen opklimmen, maar zou men hem uitsluiten van de gelegenheid om zelfs maar contrôleur of griffier van een landraad te worden, zoo hij daartoe de bekwaamheden bezit en aan alle vereischten voldoet? Alleen dan wanneer men het verschil in kleur of godsdienst wil doen gelden, is de vraag voor eene ontkennende beantwoording vatbaar. Maar dat past alleen in een systeem van onderdrukking en exploitatie, waarbij men den inlander wil beletten in zijn eigen vaderland woeste gronden in erfpacht te nemen, ofschoon hij ze dagelijks koopt of huurt, en de erfpacht wil reserveeren voor de leden van het overheerschende ras. Wij laten nu daar of *dat* argument ooit ernstig gemeend is geweest, welke ernstige gevolgen het moge gehad hebben.

Elk verstandig staatsman, tot welke partij hij mocht behooren, heeft de positie van de inlandsche aristocratie op Java en in al onze bezittingen steeds willen handhaven, maar zóó, dat dit beginsel in overeenstemming werd gebracht met de belangen en eischen van een goed bestuur. Onze staatkundige vrienden hebben het prestige van het gezag der inlandsche hoofden niet daarin gezien, dat zij naar willekeur over den tijd en de krachten der bevolking konden beschikken; zij verlangen dat zij hun gezag doen strekken tot heil van de hùn toevertrouwde belangen en dat zij door eene eervolle positie en goede belooning van hunne diensten daartoe in staat gesteld worden.

In eene der eerste redevoeringen, door den heer Fransen van de Putte in de Tweede Kamer uitgesproken, gaf hij als zijne meening te kennen,

dat wij het inlandsch bestuur niet uit zijne eigenaardige positie behooren te verdringen. Hij sprak den 24sten Mei 1862 het volgende:

»Men zegt: »de Javaan zal zich niet genoeg ontwikkelen;" zoo zeide men vroeger: »de Javaan wil niet werken;" en intusschen men heeft den Javaan zien werken. Laat den Javaan houden wat hem rechtens toekomt en hem niet meer knevelen, en hij zal tot ontwikkeling komen. Ik ben het volkomen met den geachten afgevaardigde uit Zutphen (den heer van Bosse) eens, dat, om het knevelen van den Javaan tegen te gaan, er meer Europeesche ambtenaren op Java moeten zijn, *evenwel niet met op-zijde-schuiving van de inlandsche ambtenaren. Èn de regent, èn het districtshoofd, èn het dessabestuur moeten behouden blijven, altijd als ambtenaren van het Nederlandsche gouvernement, zooals zij thans zijn, en hij, die daaraan zou tornen, hij zou de grootste slooper van ons gezag in Indië zijn."*

Wie de redevoeringen van den heer Duymaer van Twist leest, bij het voorstel tot verhooging van de bezoldiging der inlandsche hoofden op Java uitgesproken, zal daarin denzelfden geest vinden.

Gaat men de debatten van het Indisch Genootschap over datzelfde onderwerp na, dan vindt men bij niemand van liberale zijde een geest die eenigszins als vijandig tegen de inlandsche aristocratie zou kunnen worden uitgelegd, al wordt ook de wering van misbruiken in Indië met levendigheid geëischt. Altijd en bij elke gelegenheid, zoo vaak er sprake is van heerediensten of cultures of wat ook, steeds staat op den voorgrond: dat men de inlandsche hoofden eene positie wil zien innemen, overeenkomstig met hunne waardigheid en met de algemeene belangen.

Nog één punt van verschil dat den Nederlander tot eer strekt, verdient ten slotte opmerking.

Onderscheidene Engelsche schrijvers en hooggeplaatste mannen wijzen ons op het aristocratische, hooghartige en weinig humane gedrag van den Brit tegenover den Oosterling.

Munro, Metcalfe en Heber constateeren, dat vele Britten »met minachting op de inlanders nederzien, hen als eene inferieure menschensoort beschouwen en hun nauwelijks veroorloven in hunne tegenwoordigheid te gaan zitten." Na den opstand moge men ook het verkeerde daarvan in alle opzichten algemeen erkend hebben, er ligt iets kouds en stroefs in het Engelsch karakter, dat den Oosterling hindert en hem belet voor het overheerschende ras dezelfde sympatie te gevoelen als voor een inlandsch bestuur, zij het dan ook dat hij de voortreffelijkheid en het overwicht van het Britsch bestuur ten volle erkent. »De vroegere Fransche avonturiers," zoo leest men in het meermalen aangehaalde tijdschift, »in de Noord-Westelijke provinciën gedroegen zich veel verstandiger. Hun gemakkelijke en vriendelijke omgang, wanneer zij met aanzienlijke

inlanders in aanraking kwamen, werd gunstig vermeld, lang nadat zij verdreven waren, en doet de plompe terughouding en de trotsche vormen van hunne Engelsche opvolgers nog meer uitkomen. Men sprak in de dagen van bisschop Heber dikwijls over de Franschen, als »onderdrukkers en hebzuchtigen, maar als menschen met meer concilieerende en meer populaire vormen dan de Engelsche sahibs." Velen hadden de Indische manieren en 's lands costuum aangenomen; meestal waren zij vrij van den geest van uitsluiting en onverdraagzaamheid, die de Engelschen, waar zij zich ook vertoonen, tot eene op zich zelve staande kaste maakt, die anderen niet lief heeft en geene sympathie bij hen vindt. De goede bisschip schreef: »Wij maken ons niet aan onrecht of opzettelijke verdrukking schuldig; maar wij sluiten den inlander buiten onzen kring en een insolente toon wordt steeds aangeslagen, als wij tot hem spreken."'"

Zoo spreekt ook Sir D. F. Mac Leod, luitenant-gouverneur van Punjab, in zijn schrijven van 29 Augustus 1867. Die hooggeplaatste ambtenaar zegt:

»Terwijl ik volkomen toegeef, dat de oorzaak van onze impopulariteit onder de volkeren van Indië hoofdzakelijk daarin gelegen is, dat wij vreemd zijn aan land en volk, geloof ik toch niet dat dit het onvermijdelijk resultaat daarvan is, maar veeleer dat het een gevolg is van onze gedragslijn en onze houding, zooals die bepaald worden door onze opvoeding in den vreemde, onze eigenaardigheden en het gemis aan familiare bekendheid met den inlander. Dit is, naar ik meen, een uiterst belangrijk punt; want stemt men dit toe, dan is er veel meer hoop op beter voor de toekomst, dan zoo wij van de stelling uitgaan, dat deze twee rassen altijd en noodwendig tegenover elkander zullen blijven staan. Waar de Engelschman warme en verstandige sympathie voor het volk betoont, wordt dit beantwoord op eene wijze die niet te miskennen is; want men komt hem dan met gevoelens te gemoet die aan ingenomenheid grenzen. In zaken van regeering zou dit, naar ik meen, evenzeer gelden. Reeds bewondert en erkent het volk onze rechtvaardigheid, eerlijkheid in doel en middelen en de stabiliteit van het bestuur; het zou ons in alle opzichten loyaal aanhangen, indien het in de beweegredenen van onze handelingen dien geest van sympathie waarnam, dien men wel kan inboezemen, maar niet omschrijven. Hoe meer wij, in één woord, het volk van nabij gadeslaan, zijne wenschen nagaan, zijne gevoelens eerbiedigen en zijn vertrouwen winnen, des te meer zullen wij de vervreemding doen verdwijnen of afslijten, die thans uit het verschil van ras geboren wordt."

Welke grieven men nu tegen het Nederlandsche bestuur in den Indischen Archipel moge kunnen inbrengen, zooveel is zeker dat wij er ons

op mogen verhoovaardigen dat de Nederlander den Oosterling als zijn medemensch beschouwt. Onze fouten liggen in het regeerstelsel, niet in ons nationaal karakter. De Nederlander spreidt eene opmerkelijke verdraagzaamheid, plooibaarheid en meêgaandheid, wel te onderscheiden van kruipende nederigheid, maar even ver verwijderd van de aristocratische hooghartigheid van onze naburen, in den omgang met Indische grooten en minderen ten toon. Wij weten te leiden zonder dat men den teugel gevoelt. Het zou niet moeilijk zijn uit de schriften van Engelsche reizigers over Java getuigenissen aan te halen, die bewijzen dat zij door deze eigenaardigheid getroffen waren. Wij veroorloven ons een enkel citaat uit het bekende werk van Money (Deel I, bl. 20, der Holl. vert.): »Den avond na onze aankomst te Tjiandjoer werden wij Engelschen genoodigd om de andere Europeanen en de inlandsche hoofden ten huize van den Regent te ontmoeten, ten einde eene loterij voor de loopende paarden te trekken. Ik vond een groot gezelschap bijeen in het huis van den Regent, dat goed gemeubileerd en op de wijze van de huizen der Europeanen ingericht was. De Regenten en de Europeanen namen rondom eene tafel aan het éène einde van de lange kamer plaats, en een aantal inlandsche hoofden waren aan het andere einde op stoelen gezeten. De hoofden naderden het einde van de kamer waar de Regenten waren, niet, daar dit de noodzakelijkheid zou hebben medegebracht om op hunne knieën te vallen, zijnde dit de eenige houding, waarin eenig inlander van minderen rang een Regent mag naderen. Maar de Europeanen begaven zich onder de hoofden aan het einde van de kamer, de hand gevende, oude kennismakingen hernieuwende en op eene vriendschappelijke en hartelijke wijze keuvelende en lachende. Ik zag den Resident, den eenigen man daar ter plaatse van een hoogeren rang dan die des Regents, een lang en levendig gesprek houden met, zoo het scheen, een der minst aanzienlijke hoofden. *Het geheele tooneel was een bewijs van de oprechtheid en hartelijkheid van den vriendschappelijken omgang tusschen Europeanen en inlanders, dat mij zeer trof.*" Er zijn zeker op dien regel treurige uitzonderingen, even als er edele exceptiën op de Britsche hooghartigheid voorkomen. Maar over het algemeen heeft ons volk, al moge zijn regeerstelsel niet minder »drukkend en hebzuchtig" dan dat der Franschen zijn, in den omgang met den Oosterling al de goede hoedanigheden die men den Franschman in het Oosten heeft toegekend, maar zonder zijne wuftheid.

Wij Nederlanders verschillen dikwijls hemelsbreed in onze zienswijze over den Oosterling. Maar wien wij ooit spraken die in den Archipel in de gelegenheid was geweest met den inlander in aanraking te komen, en door zijne hoogere positie een meer algemeen denkbeeld te verkrijgen van land en volkstammen, — mannen van allerlei richting gevoelen

wezenlijke sympathie voor den inlander, zonder dat dit gevoel tot weekelijke philanthropie overslaat.

Wanneer wij nu de balans van de voor- en nadeelen van het Britsch-Indisch en Nederlandsch-Indisch bestuur opmaken, dan zien wij bij beiden schaduw- en lichtzijden. De Engelschen gaan meer en meer van de edelste beginselen van staatkunde uit. De heer Elliott, een der weinige Britsch-Indische ambtenaren die het aan zijn oordeel onderworpen vraagstuk onbeslist liet, omschrijft aldus het doel van het Britsche bestuur: »Wij erkennen, en de geschiedenis en de toestemming der beschaafde wereld rechtvaardigt die erkentenis, dat de Voorzienigheid ons in Indië heeft gebracht om het volk goed te doen en te verbeteren, het op te leiden en te prikkelen tot zoodanige hoogte, dat het zich zelf kan regeeren. Zoolang wij die taak moeten vervullen, zullen wij niet wezenlijk populair zijn. Zoodra dit het geval is, zal het bewijzen, dat het volk ons begrijpt en tot ons doel medewerkt, dat onze denkbeelden wederklank vinden in hun hart; in andere woorden, dat onze taak vervuld is, dat wij de natie opgeleid hebben tot de moreele en intellectueele hoogte waarop wij zelven staan, en de tijd voor ons gekomen is om van het tooneel af te treden."

Sir John Malcolm drukt de taak van Groot-Brittanje in Hindostan in deze woorden uit: »Laat ons met kalmte voortgaan trapsgewijze verbeteringen in te voeren. Wanneer ons bestuur ten einde loopt (want eenmaal moet het ophouden, hoewel waarschijnlijk in een verwijderd tijdperk), als het natuurlijk gevolg van het succes onzer pogingen om kennis te verspreiden, dan zullen wij, als natie, er fier op mogen zijn, dat wij de beschaving van Indië als een beter einddoel beschouwden dan voortdurende heerschappij. Als derhalve onze macht verbrijzeld zal zijn, zal onze naam geëerd worden; want wij zullen een moreel monument gesticht hebben, edeler en onvergankelijker dan menschenhanden ooit zouden kunnen oprichten."

De Britten hebben, als regeerstelsel, de maxime verworpen: dat koloniën alleen bestaan om rechtstreeksch voordeel aan het moederland te verschaffen. Juist daardoor rust de grootheid van Engeland op de onmetelijke voordeelen, die het op indirecte wijze uit zijne koloniën trekt.

Wij, Nederlanders, houden nog steeds die verouderde maxime vast. Wij maken misbruik van den tijd, den arbeid en de velden der bevolking in onze kostbaarste bezitting en de politiek van het batig slot beheerscht nog alles. Het contrast is treffend. Onze overtuiging is, dat zoo aan ons bestuur de slechte hoedanigheden van dat der Britten eigen waren: uitsluiting uit het bestuur en vernedering der hoogere standen en eene hooghartige houding tegenover allen, het reeds sedert lang met ons gezag gedaan zou zijn geweest. Wij hebben ons gezag

doen steunen op den goeden wil van de hoogere standen; de Britten hebben de massa en de landbouwende bevolking bovenal willen verheffen en zij naderen meer en meer dat doel: zonder de bondgenooten die zij zich hierdoor verwierven, zou ook hun gezag bij den militairen opstand zijn ten onder gegaan.

Welk eene schitterende toekomst zou ons koloniaal gezag te gemoet gaan, zoo wij, bij de eigenschappen die ons bij uitstek geschikt maken om eene koloniseerende mogendheid te zijn, ook lust gevoelden om het goede in de inlandsche maatschappij op te kweeken, te koesteren en tot ontwikkeling te brengen. Helaas! wij zijn verre daarvan verwijderd. Nog steeds is het doel van ons beheer van Indië boven en voor alles direct geldelijk voordeel voor het moederland, en daarom laten wij de inlandsche aristocratie naar willekeur met de groote massa handelen, en den toestand van Oostersche rijken, met al de daaraan inhaerente misbruiken, bestendigen. Komt het er op aan de bevolking van verdrukking en willekeur te bevrijden, dan kan al de ijver der liberalen het niet verder brengen dan een halven maatregel, zooals de verbetering van de bezoldiging der inlandsche hoofden, met gedeeltelijke, eigenlijk onuitvoerbare, beperking der onbeloonde gedwongen diensten, een nieuw bewijs daarvan heeft opgeleverd. De hebzucht heeft ons volk gedemoraliseerd en doet velen de oogen sluiten voor de middelen om het wezenlijke en duurzame welzijn van Indië en Nederland te bevorderen. Thans is de vraag nog altijd: wat geeft ons het meeste dadelijk voordeel; hoe kunnen wij voortgaan door de Indische baten schuld te delgen, belastingen te verminderen, spoorwegen aan te leggen en onze defensie-middelen te verbeteren, zonder dat wij noodig hebben ons voor buitengewone uitgaven eenigerlei offer te getroosten?

In stede van den inlandschen ambtenaar, dien wij zeer terecht een belangrijk aandeel in het bestuur laten, rechtvaardigheid in te prenten en te leeren de lasten van den kleinen man gelijkelijk en billijk te verdeelen, sluiten wij de oogen voor hetgeen regenten, districtshoofden of dessahoofden op onrechtmatige wijze van de groote massa der bevolking vorderen. Onder het schijnheilig voorgeven van overoude gebruiken en instellingen te eerbiedigen, laten wij de knevelarij ongestoord haren gang gaan; want sedert 1830 hebben de hooge eischen van het moederland ons medeplichtig gemaakt aan misbruiken, onafscheidelijk van het door ons ingevoerde stelsel, dat producten vorderde, hoe dan ook verkregen, en zoo min mogelijk aan Indië wilde uitgekeerd zien. Ging men de willekeur en de onrechtmatige eischen van de inlandsche hoofden tegen; besnoeide men de voordeelen die deze ambtenaren uit de cultuurpercenten en de vrije beschikking over den kleinen man en over zijn goed trekken; achteruitgang van de gedwongen cultures zou het onvermijde-

lijk gevolg zijn. Alleen door de drijfkracht van eigenbelang konden de hoofden genoopt worden tot dat stelsel mede te werken.

Aanvankelijk vleide men zich, en zelfs van Hoëvell verkeerde in dien waan, dan men de misbruiken zou kunnen weren, maar het stelsel behouden. Maar de illusie zal wel verdwenen zijn, nu men uit de *Bijdragen* van v. Deventer het stelsel van den heer van den Bosch in wording en werking heeft leeren kennen. Thans erkennen denkers als Pierson, en begint die overtuiging meer en meer wortel te schieten, dat zoodanig stelsel zelf een misbruik is, en dat men bij een overgang zooals art. 56 R. R. voorschrijft, wil men de wet geen doode letter doen zijn, van den vroegeren afgod afscheid moet nemen. Van den Bosch wilde Nederland spoedig, en zonder op de moraliteit der middelen te letten, tijdelijk remises bezorgen. Hij zelf zag daarin slechts een expediënt om voor korten tijd uit den nood te geraken en zocht, na zijn terugkeer in Nederland, naar middelen om weder tot een natuurlijken toestand te komen.

Vervullen wij, door handhaving van zoodanig stelsel, de roeping die ook ons in Indië is opgelegd? Kan het landelijk stelsel, kunstmatig verdorven en met tal van misbruiken saamgeweven, geacht worden in het regeerstelsel van eene westersche mogendheid over een zeer goedaardig volk te passen? Dat stelsel is wat men in de middeleeuwen in Europa vond en wat de grootste vlek en de hoofdoorzaak van de zwakheid van Oostersche regeeringen uitmaakt. De Britten, die daarin hervormingen brachten, al hebben de fouten in hun regeerstelsel en hun karakter hier en daar de heilzame werking van hun beginsel verzwakt of slechts ten deele in toepassing doen brengen, wijzen ons op dat hervormde stelsel als de grootste weldaad, als de reden waarom het land en volk onder hun bestuur welgaat, als de hoofdbron van natuurlijke en nooit te voren gekende welvaart en ontwikkeling, en eindelijk als het kenmerkend verschil tusschen een Westersch en Oostersch regeeringsbeleid, omdat het laatste den eigendom niet verzekert en de massa aan willekeur en tallooze afpersingen blootstelt. De goede weg werd ons door een Brit gewezen. Zoo wij dien weg inslaan zal het ons niet moeilijk vallen tevens de feilen te vermijden, in Hindostan begaan; want ons karakter en het niet-uitsluiten van de inlandsche grooten uit het bestuur zullen medewerken om onze hervormingen geleidelijk en vruchtdragend te doen zijn. De voordeelen voor het moederland zullen daarvan ongetwijfeld »de rechtvaardiging" uitmaken. Dan eerst zullen wij het bewijs leveren dat wij onze roeping begrijpen en zal de naam van Nederlander in het Oosten een eeretitel zijn en blijven, ook dan wanneer eenmaal onze heerschappij mocht ophouden.

JOHN CRAWFURD.

Den 16^{en} Mei jl. overleed te Londen een man, die om meer dan ééne reden merkwaardig was, en die, ofschoon waarschijnlijk aan niemand van het jongere geslacht in Nederland of Nederlandsch-Indië persoonlijk bekend, niettemin door zijne schriften bij ons eene groote vermaardheid verworven had. Wij bedoelen den heer John Crawfurd, den bekenden schrijver van de geschiedenis van den Oosterschen Archipel. Deze verdienstelijke schrijver was den 13^{en} Augustus 1783 op het eiland Islay in Schotland geboren, en had dus op het oogenblik van zijn verscheiden bijna den leeftijd van 85 jaren bereikt. Zijn vader, de heer Samuel Crawfurd, die de geneeskunde uitoefende, wenschte ook zijn zoon tot dit beroep op te leiden, ofschoon deze daarvoor weinig roeping gevoelde, en John was gedwongen drie jaren te Edinburgh in de medicijnen te studeeren. In 1803 erlangde hij eene benoeming als officier van gezondheid in den Indischen dienst; hij scheepte zich in April van dat jaar naar Indië in, en kwam in September te Calcutta aan. Gedurende de eerste vijf jaren van zijn verblijf in Indië deed hij als geneesheer dienst bij het leger, hoofdzakelijk in de Noordwestelijke Provinciën, in de nabijheid van Agra en Delhi. In 1808 werd hij door het bestuur naar Poeloe Pinang in straat Malakka verplaatst. Hier begon hij zich dadelijk te wijden aan de studie van de talen, geschiedenis, zeden en gewoonten van het Maleische ras, door wier kennis hij later zoo veel vermaardheid verwierf. Reeds spoedig legde hij hierin zoo veel bekwaamheid aan den dag, dat hij in alle zaken van gewicht betreffende den Oosterschen Archipel door het bestuur geraadpleegd werd. Toen in 1811 het Engelsch bestuur tot eene uitrusting tegen Java besloot, werd Crawfurd den Gouverneur-Generaal Lord Minto aanbevolen als een persoon die uitmuntend geschikt was om hem voor te lichten. Deze landvoogd voegde hem dadelijk aan de uitrusting toe, welke de verovering volbrengen moest. Deze omstandigheid schonk den heer Crawfurd nieuwe gelegenheid om

zijne kennis van den Oosterschen Archipel te vermeerderen en de bouwstoffen te verzamelen vàn zijn later uitgegeven werk. Twee jaren daarna werd hij, vooral ook uithoofde van zijne taalkennis, met zendingen aan de hoven van Djokjokarta en Soerakarta belast; en na de teruggave van Java aan de Nederlanders werden hem onderscheidene onderzoekingen in het Schiereiland opgedragen. In 1823 werd hem door den Gouverneur-Generaal van Britsch Indië het bestuur opgedragen der nieuwe nederzetting Singapore, als opvolger van haren stichter Sir Stamford Raffles. Aanvankelijk genoot Crawfurd hier het gezag niet onbetwist; want Sir Stamford Raffles, zich op zijne vroegere diensten verheffende, matigde zich telkens de bevoegdheid aan om zich met het bestuur der nieuwe kolonie in te laten, eene aanmatiging die de heer Crawfurd telkens bestreed. Alle Engelschen zijn eenstemmig van gevoelen, dat, indien aan Sir Stamford Raffles de verdienste moet worden toegekend van de keuze van Singapore als stapelplaats voor den Engelschen handel in de Oostersche zeeën, aan den anderen kant aan Crawfurd de roem toekomt van de grondslagen te hebben gelegd, waarop de schier voorbeeldelooze opkomst en bloei van die kolonie gevestigd werden en nog zijn. Ondanks de luide vertoogen van Raffles, die de nieuwe stad aan de oostelijke zijde der rivier van Singapore wilde plaatsen, verlegde Crawfurd den zetel des handels naar den westelijken oever. Deze maatregel bleek spoedig zeer nuttig te zijn geweest, daar de eerste ligging zoo ongunstig was, dat de handelschepen moeilijk ten anker konden komen. Niet minder ernstig waren de bemoeienissen van Crawfurd ter bescherming van den handel der ontluikende kolonie. Dit was te meer lofwaardig, omdat hij telkens genoodzaakt werd dezen handel in bescherming te nemen tegen de pogingen van het opperbestuur te Calcutta, dat herhaaldelijk te Singapore dezelfde hooge rechten en dezelfde monopoliën wilde invoeren, die destijds overal in Britsch-Indië bestonden.

Crawfurd bleef drie jaren te Singapore, en sloot gedurende zijn bestuur met de inlandsche hoofden aan wien het eiland toebehoorde, het verdrag waarbij de souvereiniteit op Engeland overging. In 1826 keerde hij naar Bengalen terug. Dadelijk werd hij door den Gouverneur-Generaal Lord Amherst benoemd tot commissaris en agent aan het hof van Pegu; en toen kort daarop de vrede met Burmah gesloten werd, zag hij zich belast met de waardigheid van afgezant aan het Burmahsche Hof, eene waardigheid die zelfs nu nog als een der moeilijkste en meest eervolle ambten van den burgerlijken dienst in Britsch-Indië beschouwd wordt. In 1827 keerde Crawfurd naar Europa terug. Hier wijdde hij zich geheel aan de beschrijving der landen van het Oosten, waaromtrent hij in staat was geweest zoo veel ondervinding op te doen. Het eerste werk dat van hem verscheen, was zijne Geschiedenis van den Indischen Archipel.

Het schijnt, dat het aanvankelijk zijn voornemen was geweest, om zich tot eene geschiedenis van Java te bepalen, maar dat het werk van Sir Stamford Raffles hem noopte om aan zijn eigen arbeid eenen ruimeren omvang en eenen anderen titel te geven, om allen schijn te vermijden alsof hij met Raffles wilde mededingen. Het werk van den heer Crawfurd met al zijne groote verdiensten en feilen is bij ons te wel bekend, om hier nog eene kritiek te behoeven. Om het onpartijdig te beoordeelen moet men zich wèl plaatsen in den tijd en de omstandigheden waarin het geschreven werd, en vooral niet vergeten in welken reddeloozen toestand Java en de geheele Oostersche Archipel, tijdens de verovering der Engelschen, tengevolge der uitsluitingspolitiek van de voormalige Nederlandsche Oost-Indische Compagnie, verkeerden. In 1828 gaf Crawfurd eene beschrijving in het licht van zijne vroegere zendingen naar Cochin-China en Siam en van den maatschappelijken toestand van deze landen. In het volgende jaar deed hij hetzelfde ten aanzien van Burmah.

Ondanks zijne verwijdering van Singapore bleef Crawfurd de belangen van deze kolonie immer ter harte nemen, en tot op het oogenblik van zijnen dood was hij steeds de erkende tolk van den handelstand van Singapore in Engeland. Zijne betrekkingen met het Oosten, zijne langdurige ondervinding, de invloed dien hij niet alleen op de openbare meening in Indië, maar ook op den handelstand in Engeland uitoefende, schonken hem zulk een onweêrstaanbaar zedelijk overwicht, dat geen ministerie in Engeland eenigen beslissenden maatregelen omtrent de établissementen van Straat Malakka, Burmah, Pegu of Ava zou hebben genomen, zonder vooraf het gevoelen van Crawfurd te hebben ingewonnen. Toen de bevolking von Singapore haren wensch te kennen gaf, om van Britseh-Indië te worden afgescheiden, was Crawfurd de eerste wiens gevoelen hieromtrent door het bestuur werd gevraagd, en zijn bijval heeft veel tot het tot stand komen der afscheiding bijgedragen. Hij diende over dit onderwerp twee uitvoerige en belangrijke memoriën in, waarbij hij op het gewicht der établissementen van straat Malakka wees, in eene vergelijking trad van den handel van deze vestigingen met dien van Britsch-Indië en Java, en al de voordeelen deed uitkomen van een onafhankelijk bestuur. Dezelfde gunstige uitwerking wordt ook toegeschreven aan de inlichtingen en raadgevingen die hij het Opperbestuur in Engeland gaf ten opzichte van Burmah en de zoogenaamde Tenasserim Provinces, welke landen in de laatste jaren zoo snel in bevolking en welvaart vooruit gegaan zijn, dat zij nu reeds tot de belangrijkste en bloeiendste gewesten van Britsch-Indië behooren.

Bovendien bleef de heer Crawfurd zich tot op het oogenblik van zijnen dood onafgebroken toewijden aan de uitgave van talrijke geschriften en werken, meestal de Oostersche landen en volken betreffende. Nog

eene week voor zijn dood woonde hij, als lid van het Geographisch Genootschap en als voorzitter van het Ethnographisch Genootschap, in Londen de vergaderingen van deze maatschappijen bij, en nam hij een levendig deel aan de beraadslagingen en discussiën. Onder de belangrijkste vruchten van zijnen arbeid, die in lateren tijd het licht zagen, kan men rekenen zijne Maleische Spraakkunst en Woordenboek (*Grammar and Dictionary of the Malay Language with a Preliminary Dissertation*, 2 Voll. 1852), en vooral een werk dat in 1856 verscheen en den titel voert van: een beschrijvend woordenboek der eilanden van den Indischen Archipel en aangrenzende landen (*a descriptive Dictionary of the Indian islands and adjacent countries.*)

Wij zagen zoo even dat Crawfurd zich reeds in 1808 aan de studie van den toestand van de Maleische volksrassen begon te wijden. Neemt men in aanmerking dat hij tot op het uur van zijn overlijden onvermoeid werkzaam bleef, dan vinden wij dat hij juist zestig jaren voor de kennis en het welzijn dier volken gearbeid heeft. Wij kennen noch in Nederland noch in Engeland eenig ander persoon, wien het gegund was zoo lang op den toestand van het Oosten eenen nuttigen invloed uit te oefenen. Wanneer men bedenkt, dat Crawfurd al dien tijd van zijn leven besteedde aan de beschaving en veredeling van zijne medemenschen in een der schoonste maar tevens meest verwaarloosde en mishandelde gedeelten van den aardbol, dat zijn streven steeds bleef om overal vrijheid van verkeer en handel uit te breiden, in de overtuiging dat de koopman de welsprekendste en machtigste apostel is van vrede, verlichting, Christendom en de verbroedering der volken, dan beweren zijne landgenooten niet ten onrechte, dat in hem een der lofwaardigste weldoeners des menschdoms is ontslapen.

Om over de verdiensten van Crawfurd als geleerde en letterkundige te oordeelen is het hier de plaats niet. Wij willen alleen opmerken, dat hem bij de verschijning van zijn *Descriptive Dictionary* door een zijner eigen landgenooten in het te Singapore verschijnende tijdschrift de opmerking werd gemaakt, dat hij lang niet op de hoogte was van hetgeen in later jaren door tal van Nederlandsche schrijvers tot uitbreiding der kennis van den Indischen Archipel was geleverd. Inderdaad dragen de belangrijkste artikelen die tot Nederlandsch-Indië betrekking hebben, overal daarvan de blijken, en men mag niet ontveinzen dat zelfs alleen de jaarlijksche verslagen der regeering over den staat en het beheer der koloniën Crawfurd zeer veel zouden hebben kunnen leeren. Nog onverschoonlijker wellicht is de onkunde die Crawfurd aan den dag legt omtrent hetgeen door Nederlandsche schrijvers voor de kennis der talen van den Maleischen stam is gepraesteerd, eene onkunde, die vooral in de *Preliminary Dissertation* van zijne Maleische spraakkunst duidelijk uit-

kcmt. Trouwens de taalkundige geschriften van Crawfurd missen overal het echt wetenschappelijk karakter, en toonen dat hij als linguist niet op de hoogte van zijn tijd stond. Hij heeft zich dan ook ongetwijfeld grooter en duurzamer lauweren op het veld der land- en volkenkunde dan op dat der taalkunde verworven. Maar wie zijne verdiensten recht wil waardeeren, moet in de allereerste plaats den blik gevestigd houden op hetgeen hij als staatsman voor de belangen van zijn Vaderland en van de bevolking van Achter-Indië en den Archipel heeft gedaan.

DE HERVORMING DER KOFFIECULTUUR OP JAVA.

(Ingezonden).

Aan de Redactie van het Tijdschrift voor N. I.

Sedert jaar en dag wordt over hervormingen op Java geredeneerd. Ik heb mij nooit met al dat geschrijf bezig gehouden. Ik had er geen lust of tijd toe. Men hoort zooveel en de politieke kibbelarijen geven den Indischen ambtenaar zooveel *soesah*, dat ik liefst stil mijn gang ging, mij met de politieke quaestiën niet inliet en koffie deed planten.

Wanneer ik u nu een paar regels schrijf, dan doe ik dat in het minst niet, omdat ik mij met die soort van zaken voortaan denk in te laten. Maar ik heb jaren lang met den inlander omgegaan en heb in de praktijk gezien hoe de toestand op Java is. Velen schrijven of schreeuwen over Indië, die geen voet in de binnenlanden hebben gezet. De koffiecultuur is mij van nabij bekend; en daar zij millioenen opbrengt en voor Java en Nederland van het grootste belang is, kan ik niet nalaten mijne gedachten over hetgeen in den laatsten tijd daarover verhandeld is, op het papier te brengen. Gewoon aan schrijven ben ik niet. Ik dankte den hemel als ik mijne staten en de bepaald onvermijdelijke rapporten op Java had afgewerkt. Mocht er dus een taal- of stijlfout in mijn geschrijf gevonden worden, gelief die te verbeteren; want ik ben ook hier te lande geen man van de pen geworden.

Ik heb gelezen dat de enquête over de koffiecultuur afgeloopen is. De hooge regeering zal dus een plan tot hervorming van de koffiecultuur moeten ontwerpen.

Van de regeering, welke ook, kan men instandhouding van die cultuur verwachten. Gebood de wet dat niet, tallooze belangen zouden dat vorderen.

De vraag is: wat moet en kan geschieden om de koffiecultuur op

Java te doen zijn wat zij wezen moet: een bron van groot voordeel voor de inlandsche bevolking en voor Nederland?

Ik heb hooren spreken van een plan tot verbetering van de koffiecultuur, zoodat zij »volkscultuur" zou worden. Men schijnt de voorwaarden waarop die cultuur, met behoud van de verplichte levering aan den lande, verbeterd zou worden, *voor elk district* te willen vaststellen, en daarnaar den prijs te willen regelen.

Ik moet bekennen dat ik dat niet goed vat. Ik vraag niet wat in theorie doelmatig kan zijn, maar wat ik in de praktijk gezien en geleerd heb. Ik heb honderdduizenden koffieboomen doen planten en zien groeien; ik heb duizenden menschen koffieboonen zien plukken en bereiden. Ik meen dus eenig idée van de cultuur te hebben en, als men over dit onderwerp handelt, uit een praktisch oogpunt over de zaak te mogen medespreken.

Zal de koffiecultuur op Java »volkscultuur" kunnen worden? Ik acht dat zeer zeker mogelijk. Maar is zij het nu reeds? Dat ontken ik. De vrijwillige aanplant is nietig, in vergelijking met den verplichten arbeid. Vrijwillige aanplant heeft alleen plaats in zeer enkele streken, waar de grond bijzonder geschikt is voor de cultuur. De aanplant geschiedt overigens op bevel. Dat kan niet anders, want op Java bestaat te weinig aanloksel om vier of vijf jaren te wachten op de voordeelen van bewerking van den grond. Plant men nog vrijwillig daar waar men niet vele palen ver behoeft te loopen om een goeden koffiegrond te vinden, dan doet men dat om spoedig geld te maken en verkoopt na één of twee jaren dat plantsoen. Dat gebeurt wel eens in Pasoeroean. Maar aan geheel vrijwilligen aanplant is, bij heerediensten en gemis aan eigendomsrecht van het geplante met vrijheid om er op de voordeeligste wijze over te beschikken, op Java evenmin als ergens elders te denken.

Men ziet een middel om de koffiecultuur uit te breiden en »volkscultuur" te doen worden in districtsgewijze regelingen.

Bepaling van een prijs voor het aan het Gouvernement te leveren product naar mate van den arbeid die verricht wordt om veel of weinig koffieboonen te bekomen, van de meerdere of mindere moeite die aan het koffieboompje is besteed, van de afstanden die men moet afleggen om den tuin te bereiken; — ik erken dat in theorie daarin veel goeds gelegen is.

Maar de praktijk! Vergeet men niet dat de Javaan niet op dagwerk arbeidt, maar alleen het geleverde product betaald krijgt? Om in Pasoeroean of de Kadoe koffie te verkrijgen, moet men boomen planten en ze onderhouden; maar in Bantam evenzeer, en daar duurt het veelal nog langer eer men boonen kan plukken. Nu zal men hier 100 pikols, el-

ders 40 van eene zekere uitgestrektheid verkrijgen, omdat de grond er veel beter is. Zal men nu in Bantam twee en een half maal hoogeren prijs betalen? Zal men echter het nadeel kunnen wegnemen, dat de boom hier op vier, ginds op twaalf palen afstands moet geplant worden? Zal men een boom niet hier twaalf à zestien, elders slechts acht jaren zien leven? Toch zal in dat systeem altijd het product betaald worden, verkregen van veel of weinig boomen, die al of niet oud worden en op geringen of grooten afstand staan.

Alleen als men per dagloon betaalde, zou men eene billijke regeling per district kunnen maken, want dan regelt de prijs van het product zich naar den besteden arbeid en den tijd om de koffieboon te verkrijgen. Maar dit denkbeeld zou men alleen kunnen verwezenlijken door particuliere industrie in te roepen. Als men hier *f* 13, elders *f* 16 of *f* 20 per pikol, aan 't pakhuis geleverd, betaalt, zal men toch altijd eene onevenredige belooning uitkeeren.

Eene andere vraag is deze: zal het behouden van een nader vast te stellen of van den tegenwoordigen koffieprijs in de districten waar de cultuur bloeit, maar verhooging van dien prijs in een aangrenzend district, een goed middel zijn om de cultuur in de gunstigst gelegen streken »volkscultuur" te doen worden?

Men vergeet al weder dat de Javaansche plukker, die in het district A. een paar centen meer dan in B. zal kunnen krijgen, niet naar B. gaat. Toen het passenstelsel nog bestond en het districtshoofd den man, hoewel onwettig, binnen zekeren kring kon vasthouden, ja, toen is wel eens zoo iets gebeurd en kon men den man beletten te gaan waar hij het meest verdiende. Nu zie ik er geene kans toe, en de Javaan is wel goed, maar ik ken hem niet als zoo dom, dat hij niet een paar uren verder zou trekken om daags meer te verdienen.

Bovendien zal de wetenschap, dat men een uur of wat verder de koffie duurder betaalt, twee gevolgen hebben.

De cultuur zal onwil beginnen op te wekken in de streken waar zij nu het best gaat; zij zal er stellig niet vrijwillig geschieden, als men daar *f* 13, elders *f* 20 gaat betalen. Aan vrijwillige uitbreiding in de beste streken is dan niet te denken.

Maar zal niet op de meest reusachtige schaal een smokkelhandel in koffie van het eene district naar het andere ontstaan? Hoe zal de pakhuismeester, met schaal en gewicht voor zijn pakhuis, als de menschen in den pluktijd met hunne vrachten aankomen, nagaan of de koffie op tien dan wel op vijftien palen afstands is gegroeid? Dat is even onmogelijk als om met de hand aan den hemel te reiken. Men moet ook niet voorbij zien dat bijv. in Pasoeroean hulpplukkers of opkoopers met een karretje aankomen, aan den pluk helpen en van den

deelgerechtigde in den tuin een deel van het product daarvoor krijgen. Waar zal dat product verkocht worden? In het district waar de prijs laag is? Dat is onaannemelijk.

Men denke niet dat de Javaan geen koffieboontje tot eigen gebruik behoudt. Hoe zou het mogelijk zijn dat te contrôleeren? Het Gouvernement krijgt koffie; maar wie aanneemt, dat *alles* geleverd wordt en de inlander van daag alles, tot het laatste boontje toe, afgeeft, en morgen voor zijn met eigen handen gekweekt en bereid product een driedubbelen prijs betaalt, kent de menschelijke natuur niet. Er wordt vrij wat »gestolen (?)" koffie op Java gedronken.

Indien er nu eenig denkbaar middel bestond om de Java-koffieboon districtsgewijze te onderscheiden, er zou kans zijn om de zaak te regelen. Nu zou ik, als ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur, wel eens verlangen te weten hoe men uitvoer van koffie zal tegengaan naar de districten waar het product het best betaald wordt. Dat middel moet men mij aangeven en de mogelijkheid van contrôle aantoonen, om mij van de praktische waarde van dit denkbeeld te overtuigen. Nu vat ik het niet.

Van gedwongen levering met verschil van belooning in verschillende districten zie ik dus geene uitbreiding in de meest gunstige streken te gemoet, maar wel verlies op de inkoopprijzen voor den lande en enorme moeilijkheden. Op het papier is zoo iets te verordenen; maar het uit te voeren, neen, daartoe bestaat geen kans!

Er is geen middel ter wereld om de gedwongen cultuur en verplichte levering op Java aangenaam te maken. Ruimt men al de bezwaren op, dan kost de koffie het Gouvernement te veel. Alleen aanhoudend toezicht — en daartoe heeft het Indisch bestuur geen ambtenaren genoeg — kan de productie vermeerderen en verbeteren. Dat is niet mogelijk voor eene regeering. Een goed en naar den arbeid geregeld loon is op Java en in de geheele wereld het eenige middel om, wil men een ander stelsel dan het bestaande, eene volkscultuur in het leven te roepen.

Wil men de koffiecultuur op Java in stand houden en ontwikkelen, dan kome men tot een ouderwetsch denkbeeld terug, dat van den Bosch dertig jaren geleden reeds aanprees. Ik verklaar ronduit als mijne meening dat er geen uitweg is: behoud, zoolang dit kan, van het bestaande, of overgave van de koffiecultuur aan de particuliere nijverheid.

Ik ben evenwel van oordeel dat men daarbij voorzichtig te werk moet gaan. Ter wille van de financiën moet de Regeering de koffie uit de Preanger, de Kadoe, Pasoeroean en hier en daar meer nog voorloopig op den ouden voet aanhouden.

Maar ik zou meenen dat men in de districten waar de cultuur het minst welvaart geeft en het schraalst rendeert, eene proef met afstand

van de aanplantingen aan particulieren moest nemen, hetzij in koop, in erfpacht of in huur.

Geen W. J. K. K.-M.! Daarbij zijn al de bezwaren te verwachten, waartegen nu de gouvernements-cultuur kampt.

Men neme de proef met de tuinen in een paar residentiën en geve die uit tegen goede voorwaarden voor het Gouvernement, onder soliede waarborgen, en, waar dit eenigszins mogelijk is, met eenige woeste gronden tot uitbreiding, in 't geheel in perceelen van ongeveer 1000 bouws.

Gaat dat op kleine schaal, dan zal men de proef kunnen zien werken; dan zal de particuliere industrie kunnen doen zien wat zij vermag. Ik stel mij daarvan veel voor. Ik weet dat de productie voor verbetering en vermeerdering vatbaar is, bij goede zorgen voor aanplant en bereiding.

Zijn eenmaal koffietuinen op Java een meer bekend artikel en gaat de zaak goed, men breide dan den afstand aan particulieren uit en make zich met den tijd van de koffiezaken los, wat de Regeering betreft.

Men zal slagen, zoo twee voorwaarden in acht genomen worden: 1°. vervanging van heerediensten, hier districtsgewijze, door eene belasting, in geld op te brengen; 2°. vergoeding van het bedrag der cultuur-percenten aan de hoofden vanwege het Gouvernement en uit de opbrengst van huur-, pacht- of koopschat van de tuinen.

Zonder afschaffing van heerediensten is geen geregelde arbeid denkbaar. Alleen voor de dessa zijn zij houdbaar. Zoo de hoofden niet schadeloos worden gesteld, zullen zij, even als bij de suikercultuur, al het mogelijke doen om den industriëel tegen te werken; want zij verliezen te veel, tenzij de Europeaan hen de handen vult, als zij van de cultuur-percenten beroofd worden. Dat ware ook even hard als onbillijk; zij hebben de tuinen helpen aanleggen, voor onderhoud en pluk, jaren achtereen, gezorgd. Het is een deel van hun goed geworden en zij rekenen op die inkomsten.

De pagger-koffie zou ik aan de dessa's willen overlaten; die boomen zijn, in mijn oog, eigendom van de dessa of den grondbezitter, en op de meeste plaatsen is de individueele eigenaar zeer bepaald bekend. De Regeering heffe daarvan belasting in geld, waar zij de tuinen verhuurt of verkoopt.

Eene proefneming kan niets bederven, als men die met beleid doet. Zoolang de Regeering het koffiestelsel handhaaft daar waar het verreweg het meeste product levert, is er geen gevaar bij de financiëele gevolgen van mislukking van de proef, hoezeer ik daarvoor niet vrees.

Men heeft met den goedmoedigen Javaan tal van experimenten genomen. Sedert acht en dertig jaren zijn cultures van allerlei aard

ingevoerd, uitgebreid, ingekrompen en ingetrokken, om somtijds dadelijk weder iets anders te beproeven. Waarom zon men nu ook niet de proef durven nemen met een stelsel van vrijheid? Elout en van den Bosch hadden dat aanvankelijk op het oog en beloofden er zich alles van.

Gezag zal de Europeaan op koffiegronden niet kunnen uitoefenen; als de Europeesche en inlandsche ambtenaar geen koffieplanters zijn, zullen zij bovendien de bevolking in waarheid kunnen beschermen.

De Regeering zal in de pacht- of koopsom, bij vermeerdering en verbetering van productie, haar aandeel terug vinden, dat zij nu uit onzekere kansen moet verwerven.

De planter moet door verbetering en uitbreiding der tuinen zijne winst vinden. Laat de zaak aangevangen worden, en na een paar jaren zal Europeesch kapitaal zich ongetwijfeld naar Java wenden en rijke vruchten oogsten. Dan is de tijd daar om uitbreiding aan den trapswijzen afstand der tuinen in meerdere districten te geven. Te veel op eens te willen doen, zou een te groot getal gegadigden eischen en mitsdien de loonen op eenmaal opdrijven.

De scheepvaart en de markt van Nederland zullen niet verliezen, maar er bij winnen; want nog gedurende jaren zal het Gouvernêment koffie moeten afzetten, en bij de vermeerderde productie zal Java meer vrachten opleveren, al nam zelfs de uitvoer naar elders toe. Voor de markt behoeft men dus niet te vreezen.

Ik heb deze denkbeelden willen uiteenzetten, omdat een weinig vroeger of later eene beslissing over de koffiecultuur zal moeten worden genomen, en ik geen ander in de praktijk beter uitvoerbaar plan heb hooren uiteenzetten om de koffiecultuur op Java tot volkscultuur te maken. Ceylon en andere landen worden intusschen steeds geduchter concurrenten. De behoefte aan eene afdoende hervorming op Java neemt toe. Men bedenke zich dus wel voordat men palliatieven beproeft, die de voordeelen voor de schatkist, door de koffie verschaft, ten deele zouden doen verminderen en tot geene uitkomst leiden. Ik heb te veel liefde voor Java en zie eene te belangrijke zaak in deze cultuur, waaraan ik de beste jaren van mijn leven gewijd heb, om mij met theoriën te kunnen vereenigen, die in het studeervertrek schoonschijnend mogen wezen, maar in de praktijk tot niets leiden.

Geloof mij, met hoogachting,

UEds. Dw. Dienaar,

B., 10 Juli 1868. N. N.

Oud-Contreleur bij de koffiecultuur op Java.

VARIA.

De heer H. A. F. de Vogel, onder wiens naam in 1862 eene brochure verschenen is, getiteld: »Hinderpalen, die vrijwilligen arbeid en vrije cultuur op Java in den weg staan," heeft gemeend aan al de leden der Staten-Generaal een half vel druks te moeten doen toekomen, betreffende een incident der zaak van de zoogenaamde »Rembangsche tabaks-licentiën."

Zijnerzijds ware het wellicht beter, zoo niet kiescher geweest, de dooden te laten rusten. Zoowel hij zelf in zijne hoedanigheid van schrijver der brochure, als de hoofdpersoon in de Rembangsche zaak, wijlen de resident H. C. Bekking, behooren tot het rijk der afgestorvenen.

Het half vel druks schijnt bestemd om eene kleine wraakneming uit te oefenen op den heer Otto van Rees, die in zijn bekend rapport van 16 Februari 1863, nº. 64, noch de brochure, noch de door den heer de Vogel afgelegde verklaring mooi heeft kunnen vinden.

Thans geeft de heer de V. aan *al* de leden der Staten-Generaal een Javaanschen brief, die, onder dagteekening van 23 Augustus 1857, aan den Wedono van het district Baoerno zou geschreven zijn door den Regent van Bodjonegoro, en waarvan de strekking zou geweest zijn, om den aanplant van tabak als tweede gewas te bevorderen, zelfs met een weinig dwang.

Aannemende dat de brief echt en de vertaling juist is, dan blijkt daaruit dat de genoemde Regent en Wedono, voor den van regeeringswege gezonden Commissaris v. R., op dit punt eene onware of valsche verklaring afgelegd en die beëedigd, dat zij derhalve den Commissaris en de Regeering misleid hebben.

Maar noch uit den brief, noch uit den verderen inhoud van het half vel druks blijkt, dat werkelijk dwang gebezigd is bij den aanplant voor tabak, terwijl juist het tegendeel af te leiden is uit den geheelen samenhang van het uitsluitend op beëedigde verklaringen steunende rapport van den heer van Rees.

Of hebben al de door dezen commissaris gehoorde personen samengespannen om de waarheid te bedekken? hebben zij allen valsche eeden afgelegd?

De heer d. V. blijft in gebreke het een of het ander te bewijzen.

Het is onverklaarbaar hoe de heer d. V. uit het gebeurde, gesteld dat het zich hebbe toegedragen zooals *nu* door hem wordt voorgesteld, eenige blaam wil doen terugvallen op den heer v. R., wiens roeping niet verder ging dan om te onderzoeken, te hooren en verslag te doen van hetgeen hij hoorde.

Dat beëediging der afgelegde verklaringen *verzocht* is (van *vordering* van den eed kon bij een administratief onderzoek niet wel sprake zijn), mag wel een maatregel van voorzichtigheid heeten, vooral nu blijkt, welke geringe waarde de heer d. V. zelf schijnt te hechten aan zijne eigene, niet beëedigde verklaring.

Hij zegt dat hij buiten zijne verklaring nog mondeling zou hebben medegedeeld, dat hij het bericht omtrent het bestaan van den betwisten brief van den briefschrijver zelven had ontvangen, onder voorwaarde nogtans dat van deze mededeeling geen officiëel gebruik mocht gemaakt worden.

Omtrent dit punt is geene opheldering te verkrijgen, zonder den heer v. R. te hooren. Doch in elk geval is het duidelijk dat die hoofdambtenaar, na de schriftelijke verklaring van den heer d. V., dat hij het antwoord op de vraag »van wien" moest schuldig blijven, dergelijke voorwaardelijke mededeeling, zoo zij al gedaan is, tegenover de beëedigde ontkenning van Regent en Wedono's, als »een praatje" moest beschouwen.

Het behoeft geene verdere uitlegging, waarom de heer d. V. gemoedsbezwaren had tegen het beëedigen zijner verklaring. Zeer terecht heeft hij dit nagelaten, daar hij ze anders niet zoo gemakkelijk had kunnen omverwerpen.

Dat hij zes lange jaren in neêrslachtigheid doorbracht, vóórdat de vrees van een blijvend nadeeligen invloed op zijn gestel hem noopte zijn hart lucht te geven, was niet voorzichtig; maar dat uitstel trof goed samen met het vertrek van den heer v. R. uit Indië.

Intusschen is het evenmin voorzichtig om, met het geheel mislukte doel om op dien heer eene blaam te werpen, inlandsche hoofdambtenaren, met name genoemd, openlijk van *misdrijf* te betichten. Daarin voorziet de Indische strafwet.

Zoo de in 1862 uitgegeven brochure het bewijs heeft geleverd van eene zeldzame verwarring van begrippen, door het half vel druks heeft de heer d. V. getoond, dat hij niets, zelfs niet zijn persoonlijk belang ontziet, om zijn gemis aan doorzicht wereldkundig te maken.

Moge het hem eene dure les zijn, dat »dépasser le but, c'est manquer la chose."

Wanneer men zich herinnert wat vroeger in dit Tijdschrift geschreven is omtrent de zoutmakers te Grissee, die, volgens den heer Hasselman, op een voorstel van Gouvernementswege om voortaan het zout in vrijen arbeid te vervaardigen, zich te lui daartoe verklaard, en, in de overtuiging hunner zwakheid, gebeden hebben dat men voort zou gaan hen tot dien arbeid te dwingen, zal men gemakkelijk begrijpen waarom wij ook de volgende verklaring van dat merkwaardige feit uit den *Javabode*, mail-editie van 30 Mei jl., overnemen. Men kan over zulke abnormale verschijnselen als zich somtijds in Indië voordoen, nooit te veel licht verspreiden.

»In Grissee heeft men, behalve de heerediensten voor den zoutaanmaak, andere algemeene heerediensten, die zeer drukkend zijn en waarvan de zoutmakers zijn vrijgesteld. Werden nu de zoutmakers van den specialen heeredienst ontslagen, dan vervielen zij onder de algemeene heerediensten, en aangezien een Javaan even goed als een westerling het spreekwoord kent: »van twee kwaden moet men het minste kiezen," verkozen zij heeredienstplichtige zoutmakers te blijven boven algemeene heeredienstplichtigen te worden. Hadden zij echter de ware reden opgegeven, dan zou dit voldoende zijn geweest om hun doel te verijdelen. Misschien wisten zij ook genoeg van de reactionaire politiek om te begrijpen, dat een dergelijk motief niet aangenaam zou worden opgenomen.

»En, aangezien zij meesters zijn in het veinzen en er volstrekt geen schande in zien, om hun uitstekend gezond verstand onder een mom van domheid te verbergen, zoo diende het geheele sprookje van hunne luiheid uitsluitend om den Resident te verschalken, terwijl deze, die vroeger steeds op de Buitenbezittingen was werkzaam geweest en niet tegen de Javaansche leukheid bleek te zijn opgewassen, de voorstelling slikte met eene goedmoedigheid, die slechts in den ex-minister Hasselman hare wedergade vindt.

»Een en ander moet ten duidelijkste gebleken zijn uit een nieuw onderzoek, edoch toen opgedragen aan de Inspecteurs Sijthoff en Fitz Verploegh, beiden mannen die het inlandsche karakter door en door kennen en zich niet met dergelijke kinderpraatjes laten afschepen. Het feit dus waarop de ex-minister zich beroept om de heerediensten smakelijk te maken, is, goed bekeken, de scherpste kritiek, die men zich op die diensten kan uitdenken."

In de vergadering van het Indisch Genootschap van 4 Febr. 1868 werd door den heer van der Wijck de volgende anecdote medegedeeld:

»Ik was eens in de gelegenheid eene conferentie bij te wonen van

een aantal adsistent-residenten en controleurs, voorgezeten door een inspecteerend hoofdambtenaar, waarop het onderwerp der landrente ter sprake kwam. De inspecteur verzocht den oudste der aanwezige controleurs de wijze van aanslag der landrente in zijne afdeeling mede te deelen. De controleur was een man die steeds in de binnenlanden vertoefd en weinig politieke ondervinding opgedaan had. Hij vertelde rondweg hoe de aanslag geschiedde.

»»Wanneer de aanslag" — aldus verhaalde hij — »moet plaats hebben, neem ik den legger van het vorige jaar. Ik roep den regent, de districts- en dessahoofden bijeen en gezamenlijk gaan wij dan, tot grondslag nemende het cijfer dat in het vorige jaar is opgebracht, na of de oogst goed of slecht is uitgevallen en of de dessa meer of minder welvarend is. Naar die gegevens wordt dan de aanslag voor het volgend jaar vermeerderd of verminderd. Is het cijfer van den aanslag bepaald, dan worden de overige cijfers van den staat zonder nadere opmetingen ingevuld."

»De goede man had de waarheid gezegd, maar hij vond geen gunstig onthaal. Hij werd terecht gewezen; men verklaarde dat hij van de zaak niets wist. Gelukkig kreeg de inspecteur een jong controleur in het oog, wiens blik verraadde dat ook hij zijne ondervinding wilde mededeelen.

»Die controleur vertelde hoe de velden geclassificeerd werden, hoe eenige dier velden werden opgemeten, daarvan de padi gesneden en gewogen werd, en hoe na dit alles de staten opgemaakt werden, waaruit, in verband met de prijzen van de rijst, bleek hoeveel de aanslag voor ieder beliep.

»Dit verhaal werd zoo mooi gedaan, dat de controleur algemeene goedkeuring inoogstte. Ongelukkig deed de Resident, die ook tegenwoordig was, de vraag: wanneer gij dit alles gedaan hebt, wat doet gij dan?

»De jonge controleur kwam door die vraag in verlegenheid, want hij moest nu wel op zijne beurt opbiechten. »Nadat dit gedaan is" — aldus zeide hij — »wordt nagegaan of het verkregen cijfer ook te veel verschilt van den aanslag van het vorige jaar en daarna de aanslag gewijzigd."

»»Dat spreekt van zelf" — viel hem de inspecteur in de rede — en daarmede nam de conferentie een einde en de zaken bleven zooals zij waren."

Deze kleine geschiedenis zegt meer dan een boekdeel. Zij is een leerzaam voorbeeld van die Indische hypokrisie, die steeds den schijn tracht te bewaren alsof naar de regelen eener geordende maatschappij werd gehandeld, waar inderdaad toeval of willekeur den schepter zwaaien.

De Gouverneur-Generaal heeft eindelijk een besluit genomen ten aanzien der petroleum-quaestie, en bij besluit van 13 Mei jl. (Staatsbl. nº. 57) een reglement op het opsporen en ontginnen van bronnen van aardolie, petroleum of andere dergelijke bitumineuse zelfstandigheden vastgesteld.

De »Nieuwe Arnhemsche Courant," dat bericht mededeelende, voegt er het volgende bij:

»Reeds in 1863 werd door den heer S., administrateur eener tabaksonderneming in de Residentie Rembang, afd. Bodjonegoro, aanvraag gedaan tot het ontginnen van bestaande petroleum-bronnen, gelegen op ongeveer twee palen afstands van de dessa Dangilo (lees Dandang-ngilo), district Padangan, welke bronnen aan genoemde dessa behooren. De toenmalige controleur der afdeeling Bodjonegoro begaf zich toen met den Wedono van het district naar de dessa Dangilo en liet de bevolking der dessa verzamelen, ten einde haar te vragen of zij geneigd was de bewuste bronnen aan den heer S. af te staan en op welke voorwaarden. Het antwoord was dat de bevolking de bronnen wilde afstaan, wanneer de heer S. de jaarlijksche betaling der padjek, die in dat jaar *f* 172 en in het vorige *f* 240 bedroeg, wilde op zich nemen. De heer S. nam met dat voorstel genoegen, zoo hij de toestemming tot ontginning van het Gouvernement kon verkrijgen.

»Volgens opgaaf der bevolking gaven die bronnen in den droogen moeson hoogstens drie flesschen en in den regen-moeson minder dan twee flesschen daags. De prijs dien de bevolking maakte, was van 25 tot 50 cents de flesch."

Onze lezers zullen uit dit zelfde nommer van ons Tijdschrift, blz. 126, kunnen zien, dat ook de Javaansche reiziger Poerwå Lelånå de aardolie-bronnen van Dandang-ngilo niet onopgemerkt heeft gelaten.

De schrijver in de »Nieuwe Arnhemsche Courant" acht het noodig bij dit bericht eenige beschouwingen te voegen. Hij meent dat bij ontginning der aardolie-bronnen de productie zeker wel kan vertienvoudigd worden, maar dat de Javaansche aardolie, ofschoon bij behoorlijke zuivering van goede hoedanigheid, wegens de kosten van assurantie en transport, in Europa nooit met de Amerikaansche petroleum zal kunnen concurreeren.

Wat ons echter in die beschouwingen vooral trof, is, dat hij met eenigen nadruk op de aardolie-bronnen van Dandang-ngilo wijst, als een bewijs dat *werkelijk* petroleum op Java voorkomt. Wij voor ons meenden dat, na het »scheikundig onderzoek van Ned.-Indisch petroleum" van den heer Sanders van Loo, geplaatst in Sloets »Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek," Deel XXIV (1863), en vooral na het uitmuntend rapport van den ingenieur W. H. de Greve over »Petroleum of aardolie en haar voorkomen in Nederlandsch Indië,"

geplaatst in het »Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Ned. Indië," Deel XI (1865), waar petroleum-bronnen in elf residentiën van Java en in onderscheidene der Buitenbezittingen worden aangewezen, zulk een bewijs niet meer noodig was. Wij zelven hebben reeds in ons nommer van December 1865 de aandacht op de petroleum-ontginning in Ned. Indië gevestigd. Reeds toen scheen de zaak in staat van wijzen te zijn en wachtten wij de spoedige uitvaardiging van een reglement, waarmede men dus niet zeggen kan dat de heer Mijer zich al te veel gehaast heeft.

Dat het nu nog als iets nieuws en nauw gehoords wordt voorgesteld, dat *werkelijk* op Java petroleum voorkomt, kan ons in zeker opzicht onverschillig zijn. Maar het is een treurig bewijs hoe hij die in Nederland op de velerlei bronnen van rijkdom wijst, die onze Oost-Indische bezittingen bevatten, voor doovemans-ooren preekt. Het publiek neemt er geen notitie van, en men kan het, schijnt wel, dezelfde zaken, als men maar durft, steeds weder als iets nieuws opdisschen.

De »Java-bode" van 13 Juni jl. bevat een schrijven uit Riouw, waarin, naar aanleiding van een artikel in de *Varia* van ons nommer van Maart jl., door denzelfden schrijver van wiens mededeelingen wij daar gebruik maakten, eenige nadere ophelderingen worden gegeven omtrent de financiën der residentie Riouw, en tevens een misslag wordt aangewezen, waarin wij in bedoeld artikel vervallen zijn. Wij meenden namelijk, en de briefschrijver erkent dat die meening zeer natuurlijk is, dat in de cijfers der inkomsten en uitgaven van Riouw beiden ook begrepen zijn de inkomsten en uitgaven van onze établissementen in het rijk van Siak en Onderhoorigheden op Sumatra's Oostkust.

Het blijkt thans nader dat de adsistent-residentie Siak eene geheel afzonderlijke kas heeft, maar dat ten laste van Riouw wordt gebracht hetgeen noodig is om het jaarlijksch deficit van Siak te dekken. Wat in Siak werkelijk ontvangen en uitgegeven wordt, heeft de schrijver van den brief niet kunnen opsporen; de ƒ 105,000 die, volgens zijne vroegere mededeeling, in 1866 door onze bezittingen op Sumatra's Oostkust verslonden zijn, vertegenwoordigen uitsluitend dat deficit. De werkelijke inkomsten en uitgaven van de residentie Riouw zouden dus eigenlijk beiden met eene som gelijk aan de inkomsten van Siak moeten verhoogd worden.

Behoorden, zegt onze schrijver, de bezittingen op Sumatra's Oostkust niet tot deze residentie, dan zou zij reeds nu zich in een batig slot

kunnen verheugen. In allen gevalle strekt het echter in het voordeel der financiën van Riouw dat het deficit van Siak vermindert. In 1864 bedroeg het *f* 234,654, in 1865 *f* 203,925, in 1866, zooals ons bleek, slechts ongeveer *f* 105,000.

De briefschrijver geeft voorts eene aanvulling van onze tabel omtrent de financiëele uitkomsten van het beheer der residentie Riouw, loopende over de jaren 1859 en 1861—1866. Het is jammer dat het jaar 1860 aan zijne opgaven ontbreekt. Wij laten de cijfers van de bedoelde jaren hieronder volgen:

Jaren.	Baten.	Lasten.	Nadeelig verschil.
1859	*f* 325,034	*f* 536,443	*f* 211,409
—	—	—	—
1861	» 434,153	» 781,095	» 346,942
1862	» 327,104	» 647,770	» 320,666
1863	» 495,987	» 834,731	» 338,794
1864	» 491,920	» 827,856	» 335,936
1865	» 391,171	» 919,323	» 528,152
1866	» 393,990	» 702,826	» 308,836.

Wat eindelijk betreft de twee ton, die Riouw in 1866 boven de opbrengst der verpachte middelen opleverde, en waarin wij meenden dat de inkomsten van Siak begrepen waren, leert ons de briefschrijver, dat daartoe hoofdzakelijk de volgende middelen bijdroegen:

Ontvangsten voor rekening van anderen (wisselrekening, militaire regularisatie, restitutie van voorgeschoten gelden, weduwen- en weezenfonds) . . . . *f* 144,590.

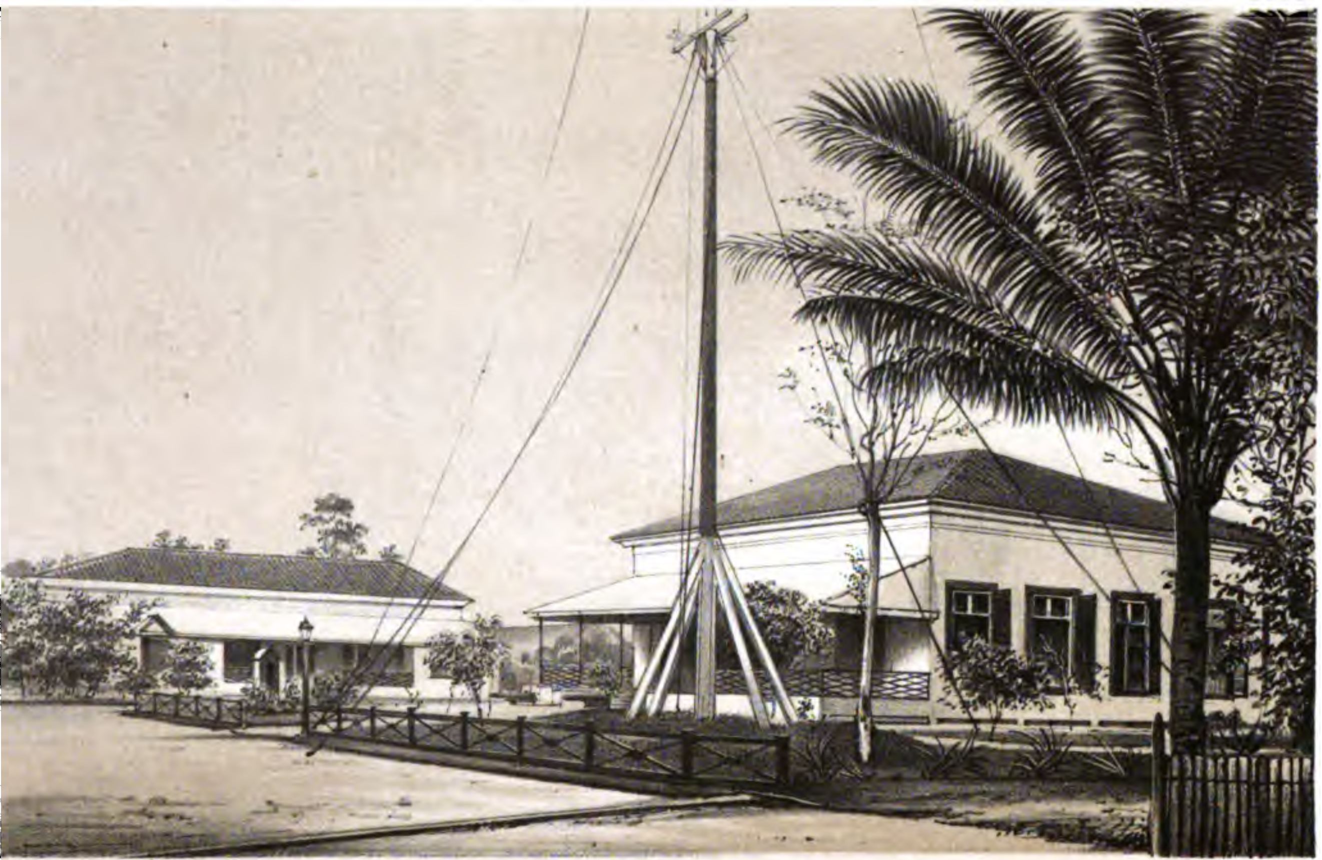
Achterstallige inkomsten . . . , ... » 45,832.

Belastingen en inkomsten van onderscheiden aard (overschrijving van onroerende goederen, zegelrecht, vendurechten, posterij) . . . . » 5,516.

Diverse buitengewone inkomsten (boeten en confiscatiën, burgerlijke pensioenen, schoolwezen . . . . » 3,624.

Totaal . . , *f* 197,562.

Pl. I.

WONING VAN DEN ADSISTENT-RESIDENT TE TANDJONG PANDANG.

SCHETS VAN DE BEWERKING EN DE HUISHOUDELIJKE INRICHTING DER TINMIJNEN OP BILLITON.

Het eiland Billiton, dat door het Nederlandsch-Indische Gouvernement, voor den tijd van 40 jaren, ten behoeve der tinexploitatie aan de Billiton-Maatschappij is afgestaan, ligt tusschen Banka en Borneo, 126_0 oostelijk van Ferro, op 3_o zuiderbreedte, en is ongeveer 129 vierkante mijlen groot.

De bewoners zijn meestal Maleiers en hun getal wordt volgens den »Almanach de Gotha" op meer dan 17000 geschat (1).

Wanneer men echter, zoo als ik, gedurende meer dan 5 jaren op dat eiland heeft gewoond en dit ontelbare malen in alle richtingen heeft doorkruist, dan kan men niet begrijpen, waar dit getal menschen zou moeten huizen; want men ontmoet op deze excursies zelden iemand, hetzij op de groote wegen hetzij op de voetpaden, en er zijn weinig groote kampongs.

Ik geloof, dat men de waarheid meer nabij komt, wanneer men iets meer dan een derde gedeelte van het boven aangegeven getal aanneemt.

Reeds in 1851 schatte de heer Cornelis de Groot het getal der inwoners op 6000, en sedert dien tijd is de bevolking (afgezien van de Chineesche immigratie) zeker niet toegenomen; zij zal ook, indien de tinexploitatie zich verder uitbreidt, nog meer afnemen.

De Billitonnees, die 17 jaren geleden afgeschilderd werd als goedig, openhartig, werkzaam en gastvrij, is, voor zoo ver ik hem heb leeren

---

(1) Het regeeringsverslag over 1864 geeft de bevolking op als volgt:

Europeanen	34.
Chineezen	1,781.
Andere vreemde Oosterlingen	1,228.
Inlanders	12,786.
Totaal	15,824.

RED.

kennen in den regel het tegendeel van dat alles, namelijk: kwaadaardig, valsch, ongastvrij en zeer lui.

Indien de »orang blaoe", zooals hij zich zelven noemt, vóór het begin der tinontginning al de goede eigenschappen die men hem toen toeschreef, werkelijk heeft bezeten, dan is dit alweder een bewijs, hoe verderfelijk de invloed der civilisatie op den natuurmensch werkt, en kan men hieruit gerust de gevolgtrekking maken, dat in eene niet al te verwijderde toekomst de orang blaoe van Billiton verdwijnen zal.

Den haat van den inboorling tegen den Chineeschen mijnwerker (die wel eenigszins gemotiveerd is, daar men hem terreinen ontneemt waarover hij vroeger vrije beschikking had) kan men leeren kennen uit de veelvuldige moorden en aanvallen op mijnwerkers, die telkens plaats hebben zonder dat er van hunne zijde door persoonlijke beleediging of anderszins aanleiding toe gegeven is.

Onder de 2000 inwoners die zich op de hoofdplaats Tandjong Pandang (1) bevinden, zijn weinig oorspronkelijke Billitonneezen; het grootste gedeelte bestaat uit geïmmigreerde Maleische handelaren van Borneo en de omliggende eilanden, en uit Chineezen die van den mijnarbeid vrij zijn geworden en hier handel drijven op Singapore en China.

Onder het door mij geschatte getal van 6000 inwoners zijn niet begrepen de Sekkahs, die op prauwen leven en geen huizen aan den wal hebben. Dit zijn de gewezen zeeroovers, die, zooals bekend is, door interventie der heeren John Loudon en Tuyll vergiffenis van het Gouvernement hebben erlangd en sedert dien tijd eerlijke lieden zijn geworden. Zij zijn in 3 stammen verdeeld, Parak, Katapang en Blantoe, en staan onder eigene hoofden. Het grootste gedeelte is nu nog heidensch; eerst kort geleden zijn eenigen, waaronder ook Ma Demang, het hoofd van den stam Parak, tot den Islam overgegaan (2).

Het hoofd der Blantoe-Sekkahs, Ma Mina, is in den laatsten tijd begonnen op een eilandje eenige tuinen aan te leggen en hutjes te bouwen.

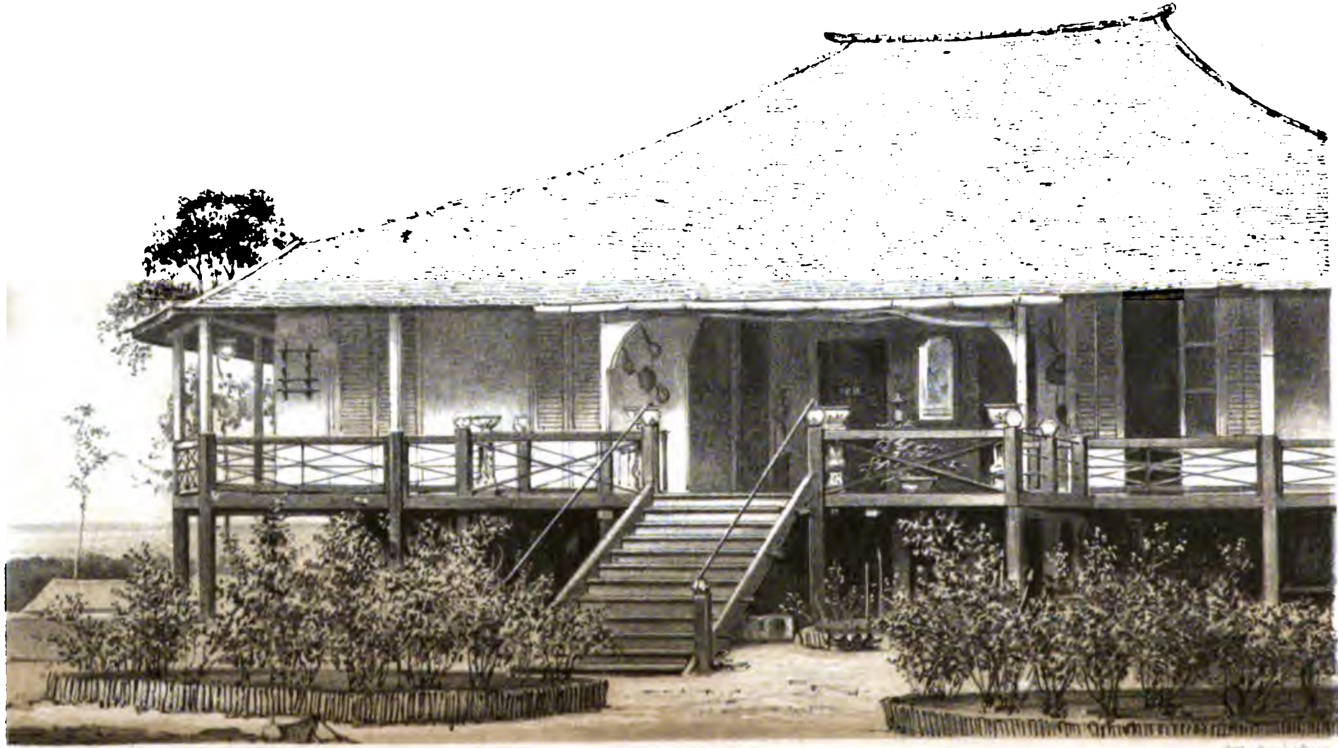
Zij leven voor 't overige van de tripangvisscherij en zijn uitstekende zeelieden. Bij de Billiton-Maatschappij dienen ze als matrozen op de transportvaartuigen en als koelies bij het lossen en laden van rijst en tin.

---

(1) Ik voeg hierbij de naar photographiën gevolgde afbeeldingen van de woning van den Adsistent-Resident en van die van den Hoofdadministrateur. Eerstgenoemde ligt in de nabijheid van het fort en is, met uitzondering van het steenen fondament, in 1860 en 1861 geheel van hout opgetrokken. Het huis van den Hoofdadministrateur is door den heer J. Loudon op den Goenoeng Ileer gebouwd. Het is geheel van hout, met ijzerhouten sirappen gedekt, en ligt op 800 passen van het strand 50 voet boven de zee.

(2) Hij is op nevensgaande, naar eene photographie gevolgde plaat met zijne zeven onderhoofden voorgesteld.

Pl. II.

WONING VAN DEN HOOFDADMINISTRATEUR TE TANDJONG PANDANG.

PL. III.

MA DEMANG

HOOFD DER SEKKAHS VAN BILLITON UIT DEN STAM PARAK MET ZIJNE ZEVEN ONDERHOOFDEN.

Het is eene geheel andere soort van menschen dan de Maleiers, met een open gezicht, zeer gespierd en met breede schouders, waarop ze (echter alleen op den rechter-schouder) verbazend groote lasten kunnen dragen. Ik heb menigen Sekkah gezien die 4 en 5 schuitjes tin opeengestapeld droeg (1 schuitje = 62½ Amst. ℔), en die met een vaatje specie van f 10,000 (zonder emballage 200 Amst. ℔) op zijn gemak wegliep.

De Chineezen die geen mijnwerkers zijn, staan onder een hoofd die den titel van Luitenant draagt en door het Gouvernement bezoldigd wordt.

Het hoofd der inlanders heet Depatti.

In het jaar 1865/6 bedroeg het getal mijnwerkers ongeveer 3000, die in 86 mijnen werkzaam waren.

In 1861 was dit getal 1000, die in 38 mijnen verdeeld waren.

De tinproductie bedroeg in 1860: 3999.65 pikols, en gedurende het dienstjaar 1865/6: 17,873.02 pikols.

Ik behoef hier niet te voorspellen dat Billiton eene schoone toekomst te gemoet gaat. Vooral de actiehouders zullen dit wel weten.

De bewerking der mijnen geschiedt uitsluitend door Chineezen, die direct van China worden aangevoerd.

Eerst in den laatsten tijd worden, door het gebruik der door den heer Akkeringa verbeterde Fransche boor, de tingronden op eene wetenschappelijke wijze systematisch opgespoord.

De Chineesche methode was zeer primitief, maar zij heeft toch niet belet, dat men zeer goede mijnen heeft gevonden.

In het begin was men op Banka zeer ontevreden met de door de nieuwe boor verkregen resultaten. Ter verdediging heeft men toen aangevoerd, dat de beste gronden reeds door de Chineezen waren weggenomen en er voor de boor niet veel meer overschoot; want Banka begint eenigszins uitgeput te raken.

Hierin ligt voorwaar het duidelijkste bewijs opgesloten, dat de Chinees in staat is op zijne gebrekkige manier toch de goede gronden te vinden.

Vroeger hadden wij op Billiton twee ploegen onderzoekers, die elk uit een Mandoor (hoofd) en 3 Koelies (werklieden, daglooners) bestonden, en onder het opperbevel van een Hoofdmandoor goede diensten hebben verricht.

Maar aan deze wijze van onderzoeken was een inconvenient verbonden; men ontving namelijk de goede berichten niet onmiddellijk. Deze werden gewoonlijk eerst ter kennisse van rijke mijnhoofden of vrienden gebracht, die, zoo er veel voordeel van de exploitatie van zulk een terrein te verwachten was, het geheim ondershands kochten en zich zelven als vinders kwamen aanmelden. Hierdoor hadden zij het recht als Deelhebbers op te treden.

Men moet erkennen dat in de hoofdzaak langs dezen omweg hetzelfde resultaat werd verkregen, als wanneer de Hoofdadministrateur onmiddellijk rapport erlangde, want de mijn werd natuurlijk ontgonnen; maar men kon den aanbrenger niet van het Deelgenootschap uitsluiten, en hierdoor is het voornamelijk gekomen, dat vele aandeelen in handen van luie maar rijke lieden kwamen, die voor zich lieten werken en de voordeelen op hun gemak inoogstten.

Er wordt natuurlijk meer gepraesteerd, wanneer de Deelhebber zelf medewerkt, dan wanneer hij een daglooner in zijne plaats stelt, die niet dat belang bij het werk heeft als hij.

Later zijn deze ploegen opgeheven en liet men het zoeken naar tingronden over aan liefhebbers, terwijl men premiën uitloofde voor het vinden van zoodanige gronden, die geëxploiteerd konden worden. Deze premiën bedroegen *f* 100 voor eene Kollong- en *f* 25 voor eene Koelitmijn, en werden uitbetaald bij de ontginning van dat terrein.

Zoo lang er nog rijke gronden in overvloed zijn, zoo als tegenwoordig in de districten Boerongmandi en Linggang, alsook in het nog niet ontgonnen Blantoe het geval is, is het zoeken naar ertshoudende terreinen met de groote boor, waarmede aanzienlijke kosten verbonden zijn, volstrekt onnoodig.

Het personeel, dat voor de manipulatie der boormachine benoodigd is, bestaat uit: 1 Chineeschen Mandoor met 10 à 12 Chineesche Koelies en 1 inlandschen Mandoor met 2 inlandsche Koelies, die onder gedurig toezicht van een Europeesch beambte werken.

De uitgaven aan traktementen voor dit personeel bedragen ongeveer *f* 500 's maands.

Het komt mij voor, dat men zulke sommen tot het opsporen van terreinen eerst dan moet aanwenden, wanneer de onderneming een goed dividend kan uitbetalen, welk tijdstip echter niet ver meer verwijderd is.

Men behoeft voorloopig geen vrees te koesteren, dat men terreinen te kort zal komen.

De Chineesche wijze van zoeken naar tingronden is deze:

Men graaft putten van eenige voeten diepte, en doet nu en dan het uitgegraven zand in eene kleine kom (Chin. woen) met water. Door herhaald omroeren en schudden drijft het zand boven en wordt weggegoten, terwijl het zware erts achterblijft.

Heeft men op eene uitgestrektheid van 100 tot 200 passen in het vierkant 10 à 12 putten gemaakt, die allen eene tamelijke hoeveelheid erts opleveren, dan kan men hier met gerustheid eene mijn ontginnen, mits men zich te voren overtuigd heeft, dat door het afdammen van een riviertje op deze plaats water kan gebracht worden ten einde de bovenste aardlagen weg te spoelen en om het erts te kunnen wasschen.

De Chinees weet met een oogopslag bij het wasschen der tinaarde of de mijn rijk genoeg zal zijn om voordeelen af te werpen. Voor den Administrateur echter is dit niet voldoende; hij moet dit met zekerheid kunnen berekenen.

Voor Billiton, waar de pikol tin met *f* 20 wordt betaald, is het noodig, ten einde eene ook voor den Chinees voordeelige mijn aan te leggen, dat de kubieke el grond 3.4715 Amst. ℔ tinerts inhoude.

Ik heb hierboven woorden gebruikt die ik mij haasten moet te verklaren.

De mijnen op Billiton zijn namelijk tweeërlei: Koelit-mijnen en Kollong-mijnen.

Koelit beteekent eigenlijk vel, huid, of het oppervlakkige, Kollong daarentegen diep.

Soms gebruikt men ook nog een derde benaming: Koelit-kollong, die echter van lieverlede uit de mode geraakt is. Dit beteekende eene Kollong-mijn op kleine schaal, of eene mijn die afwisselend als Koelit of Kollong werkte.

Koelit-mijnen worden op hooge gronden aangelegd en werken zonder machineriën, alleen door het afspoelen der aarde met water; zij zijn zelden meer dan twee ellen diep.

Kollong-mijnen daarentegen worden aangelegd in de rivierbedden en hebben soms eene diepte van 8 tot 10 meters.

Maar alle mijnen van welken aard ook zijn geheel open, zoodat zij geene overeenkomst hebben met een bergwerk.

Vroeger had men in Saksen en Cornwallis ook zoodanige stroomtinmijnen, maar naarmate deze uitgeput waren ging men over tot het exploiteeren der tinsteenaders.

Op Billiton hebben wij, ongeveer in het midden van het eiland, op den Goenoeng Ginteng Tima, nabij het Tadjamgebergte, op eene tinsteenader gebouwd, echter zonder winsten te behalen, en men heeft wijselijk deze exploitatie gestaakt, die veel geld verslond, zonder vooruitzicht op betere tijden op te leveren.

Hier was eene ader gevonden, die wellicht ook door Europeesche mijnwerkers in verband met andere aders zou zijn ontgonnen. Doch op ééne enkele ader een bergwerk te drijven is te precair, daar alle onkosten voor niet zijn gemaakt, indien de ader plotseling verdwijnt, hetgeen dikwijls geschiedt en ook hier het geval was.

De bewerking der Koelit-mijnen is met minder onkosten verbonden dan die der Kollong-mijnen, daar er minder grond te verwerken is.

Men damt, zooals boven is aangeduid, een riviertje af en brengt het water door eene leiding (bandar) naar het terrein, dat men van het laagste gedeelte af begint te verwerken. De aarde wordt afgespoeld en

drijft weg, het zware tinerts achterlatende. Dit blijft in de bandar liggen tot even voor de smelting, en wordt dan opgenomen en zuiver gewasschen.

Hoe deze dammen worden aangelegd, zal ik bij de Kollong-mijnen bespreken.

Het groote voordeel bij Koelit-mijnen is, dat men met een gering bedrijfskapitaal in korten tijd betrekkelijk veel erts met weinig handen kan delven, en dat men betrekkelijk weinig water noodig heeft, terwijl dit bij de Kollong-mijnen ook nog tot drijfkracht der machineriën moet dienen.

Terwijl in de Kollongmijnen het werk reeds bij het invallen van den droogen moeson gestaakt moet worden uit mangel aan water, kan de Koelit-mijn gewoonlijk nog een tijdlang spoelen, en al is er geen water voorhanden behoeft deze mijn niet stil te staan. Men transporteert alsdan den ertshoudenden grond naar de plaats waar de waterleiding ligt, en bij het invallen der regens wordt de leiding niet verplaatst, alvorens men deze hoopen ertsgrond gewasschen heeft.

Wanneer in de Kollong-mijnen water ontbreekt om de pompen gaande te houden, loopen zij al spoedig vol en wordt de ertslaag bedekt, zoodat aan tindelven niet meer gedacht kan worden, alvorens het weder begint te regenen. Dit is een groot inconvenient, te meer daar de Kollong-mijnen dikwijls meer dan 100 man sterk zijn, terwijl daarentegen de stilstand eener Koelit-mijn slechts het verlies van 5 tot 10 mans werk veroorzaakt.

Men vraagt, waarom men nog Kollong-mijnen aanlegt, als Koelit-mijnen zoo veel meer voordeel opleveren.

Hierop is het antwoord, dat goede Kollong-mijnen eene zekere, 10 tot 40 jaren vooruit te bepalen jaarlijksche productie hebben, terwijl het terrein eener Koelit-mijn soms na verloop van weinige jaren uitgeput is. De Kollong-mijn blijft dus veel langer produceeren en men kan er staat op maken, indien het niet aan werklieden ontbreekt.

Wilde men uitsluitend Koelit-mijnen aanleggen, dan zoude men wellicht nog voor 30 à 40 jaren, ja misschien voor nog langeren tijd terrein in overvloed hebben, — maar de in de Koelit-mijnen weggespoelde aarde vloeit natuurlijk in de rivierbedden en hoogt deze op. Wanneer dus later de Koelit-gronden afgewerkt zijn en niets dan het exploiteeren der Kollong-mijnen overblijft, dan is het volumen van den uit de rivierbedden te verwerken grond zoo belangrijk vermeerderd, dat de kosten van het delven van tinerts niet weinig zouden moeten stijgen. Men heeft dus bij het aanleggen van Koelit-mijnen steeds op te letten waarheen de af te spoelen grond (chin. keeuw-moy) gevoerd wordt.

Het onderzoeken der Kollong-terreinen, waar de ertslaag zooveel dieper ligt dan bij de Koelit-gronden, geschiedt met een boorinstrument, dat van

Chineeschen oorsprong is en den naam van Tji-am draagt. Het onderzoeken met dit werktuig heet: tjiammen.

Dit woord is ook overgegaan op de nieuwe groote boormachine, die de Chinees Tay-tji-am noemt.

Fig I.

De tji-am bestaat uit een ronde ijzeren staaf van 3 tot 5 meters lengte en 1½ tot 2 centimeters dikte, en is aan het benedeneinde voorzien van een hollen kegel wiens open grondvlakte naar boven is gericht (Fig. I).

Daar de Kollong-mijnen in de moerassige rivierbedden aangelegd worden, kan men hier zelden putten graven zonder dat de grond nastort.

Onder rivierbedden verstaat men op Billiton de valleien waardoor de riviertjes loopen, en die bij eene aanzwelling van deze (bandjer) onder water worden gezet.

Het is niet onwaarschijnlijk dat deze valleien in vroeger tijden de eigenlijke bedden van groote rivieren waren, daar de aangespoelde ertslagen zich juist niet het rijkst toonen waar thans de rivier loopt, maar over de geheele breedte der vallei verdeeld zijn.

Deze valleien zijn soms duizenden voeten breed en steeds met woud begroeid.

Moet eene vallei onderzocht worden, dan kapt men dwars door deze zoo veel hout weg, dat men er te voet door kan, en kiest over deze lengte voorloopig 3 à 4 plaatsen uit, waar men denkt het best te kunnen onderzoeken. Op deze plaatsen wordt het hout weggeruimd en men beproeft een put te graven, die zoo veel helling heeft en zoo diep is, dat de aarde niet instort.

Men neemt nu de tji-am en boort ze door stooten en draaien zoo diep in den grond totdat men op eene steenachtige kleilaag komt, die in het chineesch »kong" heet. Dit is eene witte of gele kleiaarde, vermengd met kwarts; zij laat zich gemakkelijk door het eigenaardige gevoel aan de tji-am herkennen. Nu trekt men deze voorzichtig naar boven om te verhoeden dat de gemaakte opening weder dicht valle, stopt in het kegeltje een lap die bevestigd is aan een touwtje, dat men in de hand blijft houden, en voert de tji-am weder voorzichtig naar beneden tot op de plaats even boven de kong, trekt dan het lapje naar boven, draait de tji-am eenige malen rond om het kegeltje vol te maken en haalt ze uit den grond.

Hetgeen zich nu in het kegeltje bevindt wordt gewasschen.

Men herhaalt dit proces zoo dikwijls op verschillende hoogten in hetzelfde boorgat, totdat men weet hoe diep de ertslaag ligt en hoe rijk en dik ze ongeveer is te achten.

Hoe primitief dit werktuig ook is, doet het toch goede diensten en kan ook bij het onderzoek met de groote boor niet gemist worden, daar men verstandig doet, alvorens een gat met deze te maken, eerst eene proef met de tji-am te nemen. Is er volstrekt geen tin aanwezig, of beletten groote granietblokken het zinken, dan wordt daardoor veel tijd gespaard; want de tji-am maakt in weinige minuten een gat, terwijl de groote boor uren, ja soms een geheelen dag hiervoor noodig heeft.

De boormachine geeft echter eene zekerheid, die op geene andere wijze is te erlangen. De diameter harer buis bedraagt gewoonlijk 1 décimeter, en men leert nu den inhoud eener gansche kolom van deze dikte tot op de kong nauwkeurig kennen.

De tji-am-gaten worden op 20 tot 50 passen van elkander gemaakt, ja die afstanden kunnen nog grooter zijn indien de quantiteit van het erts in de verschillende boorgaten constant blijft. Is het verschil echter aanzienlijk en vindt men in sommige geen erts, dan moet men, ten einde te weten te komen hoe uitgestrekt het arme gedeelte is, de afstanden der boorgaten verminderen. Is een dwarsweg over de vallei goed getjiamd, dan legt men eene tweede traverse op 100 ellen afstands vandaar; en zoo gaat men voort totdat de vallei over hare geheele lengte onderzocht is.

Zijn de resultaten op eene lengte van 800 tot 1000 ellen afstands voldoende bevonden, dan legt men hier tusschen nog zoo veel traversen, dat op elke aan te leggen Kollong ten minste ééne rij boorgaten komt.

De lengte der aan te leggen Kollong wordt op de breedte en hare breedte op de lengte der vallei gemeten.

Heeft men de vallei op eene lengte van 1000 ellen onderzocht, en wil men de Kollong 50 ellen breed maken, dan kunnen hier 20 Kollongs aangelegd worden, die in 10 jaren opgenomen kunnen zijn.

Nu schiet er slechts over aan de nieuw aan te leggen mijn een naam en het doorloopend districtsnummer te geven en het getal der aan te stellen mijnwerkers te bepalen.

Zooals ik boven heb vermeld worden de mijnen uitsluitend door Chineezen bewerkt, die gedeeltelijk als actiehouders optreden; zulk eene vennootschap heet Kongsie.

De Kongsies ontvangen alle geldelijke voorschotten en benoodigdheden tot levensonderhoud, kleeding enz. van de onderneming, en leveren daarvoor het tin aan de pakhuizen tegen *f* 20 per pikol à 125 Amst. ℔.

Na deze levering wordt met de mijn afgerekend en begint een nieuw arbeidsjaar. Opdat de actiehouders of Deelhebbers eenige winst bij de afrekening erlangen, moet in acht genomen worden, dat hun getal niet te groot zij.

Men stelt dus behalve de Deelhebbers alsnog lieden aan die tegen maandelijksch traktement werken en die men des noods in den droogen tijd kan verplaatsen.

Deze Koelies noemt de Chinees Koeng-nja, terwijl de deelhebber Hoen (eig. Foen) heet.

Zoodra het getal Deelhebbers en Koelies bepaald is, gaat men over tot het bouwen van een provisioneel huis (Kongsiehuis), dat in de nabijheid van den aan te leggen dam komt te staan.

Bij het besluit tot ontginning eener mijn wordt tegelijk bepaald waar de dam of tebat (Chin. pi-teeuw) zal worden aangelegd. De naam tebat wordt gebruikt zoowel voor het opgestuwde water als voor den dam zelven.

Van hier uit wordt nu de waterleiding (bandar) getraceerd naar het ertshoudende terrein (of naar de Kollong).

Eene waterpassing moet hier voorafgaan; men heeft het menigmaal duur betaald, dat men, in het vertrouwen op den overigens praktischen blik van den Chinees, de noodzakelijkheid daarvan niet altijd heeft ingezien.

Tijdens mijn verblijf op Billiton werd bij het benoemen der districts-administrateurs er op gelet, dat ze konden waterpassen.

Het aanleggen van de tebat, dat, naar gelang van de dimensiën, aan 50 tot 100 man en meer gedurende 4 tot 6 maanden werk geeft, begint met het wegkappen van het hout, het uitgraven der boomwortels en het wegruimen der groote steenen.

Niet altijd worden deze laatste voorschriften stipt in acht genomen, daar men er niet gedurig een Europeesch beambte bij kan hebben.

In deze tropische gewesten is het meer dan ergens elders van de hoogste noodzakelijkheid, om, wil men een dam hebben die tegen de bij stortregens dikwijls zeer plotselinge aanzwelling der rivieren stand houdt, alleenlijk en uitsluitend aarde te gebruiken.

Slechts aan de drooge zijde van de tebat bekleedt men deze met fascines en vlechtwerk.

De Chinees denkt zijn dam spoediger gereed te hebben, wanneer hij boomstammen en wortels laat staan; maar alras toont zich het verderfelijke van dit besparingssysteem, daar de tebat, wanneer het hout binnen eenige weken verrot is, begint te lekken en alsdan bij eene overstrooming niet meer bestand is.

Zijn de boomstammen en wortels dwars over de vallei (op eene ruimte die iets breeder is dan de dam hoog moet worden) uitgeroeid, dan graaft men eene goot 6 voeten breed en 1 voet diep, die tot fondament van den dam moet dienen.

Deze goot noemt de Chinees: pi-kiok (voet van den dam). Nu begint het opdragen der aarde, waarbij de goot weder gevuld wordt. Eenige lieden zijn steeds bezig de aangebrachte aarde vast te stampen.

De rivier blijft in het midden van den dam voortloopen, en krijgt soms ook wel voorloopig eene andere richting, totdat men zoo ver met het ophoogen aan weêrskanten gevorderd is en men hier zoo groote hoopen aarde heeft liggen, dat men, alle handen aan het werk zettende, in eenige uren het rivierbed dicht kan gooien. Vooraf is zorg gedragen dat de overloop gereed is om het opgestuwde water niet te hoog te doen rijzen.

Zoowel bij den aanleg van tebat en waterleidingen, als ook bij het eigenlijke mijnwerk begint de arbeid met het aanbreken van den dag.

In eene mijn marcheert alles militairement als in eene caserne. Ieder weet wat hij te doen heeft en doet dit ook zonder er toe aangespoord te worden, daar het resultaat van goed werk: het vooruitzicht op winst bij de afrekening, den Chinees gedurig voor oogen staat. Dit geldt hoofdzakelijk voor de Deelhebbers; de Koelies hebben nu en dan wel eene vermaning noodig.

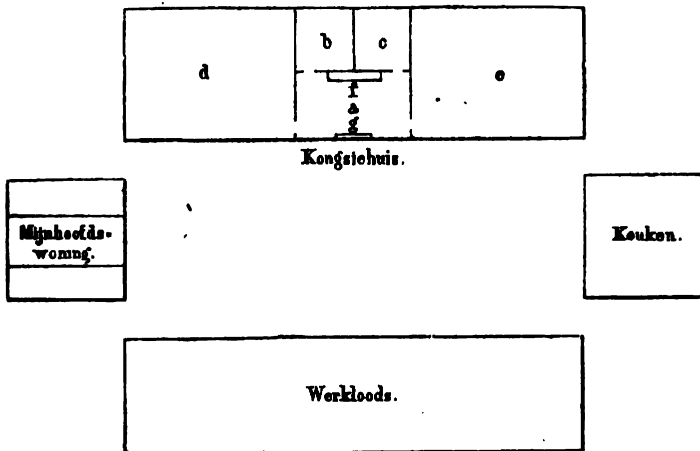
Eene Kollong-mijn die b. v. 80 Deelhebbers telt, heeft bij het aanleggen van de tebat zeker 120 Koelies noodig, zoodat het Kongsiehuis ruimte moet leveren voor 200 slaapplaatsen.

Dit gebouw wordt opgericht van wild hout, dat in overvloed in en langs de vallei gevonden wordt. Boomstammen van eene palm diameter maken de omwanding uit; de dakstoel is van rondhouten van een kleiner caliber en wordt met atappen of alang-alang gedekt.

Zulk een huis heeft eene lengte van 30 à 40 meters, is 10 meters breed en de omwanding is 5 meters hoog. Deze hoogte wordt gewoonlijk in het midden gedeeld door eene zoldering.

Fig. II.

PLATTE GROND DER MIJNHUIZEN.

De ingang (g) tot het Kongsiehuis is in het midden van het gebouw, en hierdoor treedt men in eene kamer (a) van 5 meters in het vierkant, waar het huisaltaar (f) (de Tapikong) staat; achter dit vertrek zijn twee kamertjes (b en c) voor eenige honoratiores der mijn, en links en rechts (in d en e) huizen de overige mijnwerkers.

De omwandingen sluiten niet hermetisch en voor 't overige is het gansche provisioneele gebouw zoo doorluchtig, dat men niet behoeft te vreezen voor gebrek aan versche lucht; men behoeft dus den kubieken inhoud van het Kongsiehuis niet te vergelijken met het volumen lucht dat 200 individuen noodig hebben om te kunnen leven.

Aan de linkerzijde van het Kongsiehuis staat de keuken, aan de rechterzijde een huisje waar het mijnhoofd en de schrijver wonen en waar de voorraadskamer is.

Tegenover het Kongsiehuis staat een gebouw zonder omwanding, waar de handwerkslieden der mijn bezig zijn te zagen, te timmeren en draagmanden te vervaardigen.

In alle mijnen zijn de huizen zóó gebouwd als de platte grond aantoont, echter meer of minder stevig of luxurieus naar gelang van den rijkdom der mijn.

Het permanente Kongsiehuis, dat gedurende den aanleg van de tebat in de nabijheid der bewerkt wordende plaats wordt opgericht, heeft gewoonlijk eene planken omwanding en is van eene betere houtsoort samengesteld.

Men heeft hier niet zooveel werkvolk te logeeren (behalve de 80 Deelhebbers alsnog 40 tot 50 Koelies) en kan zich dus meer op zijn gemak inrichten.

Tot chef der tot de mijn behoorende lieden wordt een der Deelhebbers gekozen, die den titel van mijnhoofd (Chin. palet-teeuw) voert en die alle werkzaamheden regelt en voor een goede discipline waakt. Hij moet kennis nemen van alles wat in de mijn gebeurt en rapporteert aan den districtsadministrateur; ook doet hij uitspraak in geschillen der mijnwerkers onderling en legt den overtreder der reglementen en voorschriften kleine geld- en offerboeten op. Vroeger ging hij nooit naar de plaats waar gewerkt werd, zonder voorzien te zijn van een rotting, waarmede hij standrechtelijk op de luie werklieden eenige slagen appliceerde. Deze tijden zijn nu echter voorbij, en het is daarom nog dringender noodig tot mijnhoofd een fermen kerel te kiezen, die ook zonder rotting respekt weet in te boezemen.

Hem ter zijde staat de schrijver, die de grootboeken en alle rekeningen aanhoudt. Op dezen volgen in rang twee voorwerkers (Chin. taykoeng), die de leiding van het werk in de Kollong hebben; het is noodig dat deze het mijnwerk grondig verstaan, daar zij den Koelie moeten

onderrichten en het welslagen der mijn van het doelmatige werk afhangt.

Vervolgens komen de twee Tjen-tengs, die benoodigheden ter hoofdplaats inkoopen, boodschappen voor het mijnhoofd aan den Administrateur overbrengen en voor 't overige eene soort van policiedienst in de mijn verrichten.

Verder behooren tot de honoratiores der mijn de kok, de varkenswachter, de tuinman en de arakstoker.

Al deze lieden, benevens de mandjesvlechters, zagers en timmerlieden, hebben hunne eigenaardige bezigheden en zijn van het eigenlijke mijnwerk vrij.

Ten 5 ure, bij maneschijn soms vroeger, wordt door den Tjen-teng op een hol blok (Chin. kok) de reveille geslagen.

Veel toilet maakt de mijnwerker niet; het grootste gedeelte der lieden gaat echter een bad nemen alvorens zich naar de werkplaats te begeven.

Het baden is vooral voor den pas uit China gekomen nieuweling het behoud der gezondheid. De Sin-kees, zooals men de nieuwelingen noemt, hebben hierin gewoonlijk een tegenzin, maar het mijnhoofd, die voor hun welzijn zeer bezorgd is, wetende hoe hij alle handen bij het werk noodig heeft, dwingt hen daartoe soms nu nog met een klein stukje verboden rotting.

Men moet dit misbruik van gezag, indien het niet te erg wordt, door de vingers zien en maar denken: het doel wettigt de middelen.

Bij het aanleggen van den dam geschiedt het aandragen der aarde in mandjes (poen-kies), die 10 tot 15 ponden kunnen bevatten. Elk werkman heeft er twee, die met touwtjes aan een stuk bamboe hangen, dat hij op de schouders draagt.

De voorwerkers regelen hier waar de aandragers en waar de dragers der ledige manden moeten gaan, ten einde elkander niet in den weg te loopen.

De volle manden staan steeds gereed, daar enkele arbeiders alleen met het vullen er van belast zijn; op die wijze heeft er geen tijdverlies plaats.

Veel tijd en geld zoude intusschen gespaard kunnen worden indien men de aarde met kruiwagens ging vervoeren, maar de invoering daarvan heeft nog niet willen gelukken. Het vervaardigen en repareeren der kruiwagens kost den Chinees te veel geld. Indien men deze in Nederland van ijzerblik liet vervaardigen, en, even als men met de smeltvormen doet, ze aan de mijn in gebruik gaf, zoodat de Chinees er geen verdere uitgaven aan had te doen, zou men bij elke tebat zeker een derde der onkosten kunnen besparen.

Te 7 ure geeft de Tjen-teng het sein op het alarmblok dat het eten gereed staat, en men staakt alsdan het werk om naar het Kongsiehuis terug te keeren.

Tot tafels dienen vierkante bakken van 2 voeten lengte en 1 voet

breedte, waarop 4 à 6 kommen met rijst gevuld staan, benevens 2 kommen met gezouten of gedroogde visch en groenten.

Deze bakken worden bij droog weder op den grond gezet, en wel op de vierkante plaats tusschen de mijnhuizen in; zij zijn elk voor 4 à 6 personen bestemd. Bij ongunstig weder of indien de zon te erg brandt, tafelt men in de werkloods.

Aan den ingang van het Kongsiehuis staat een met rijst gevulde hooge emmer op een houten drievoet, en daaruit schept ieder zoo veel en zoo dikwijls hij wil.

Van de toespijs echter wordt niet meer verstrekt dan de afgemeten portie, en deze moeten de 4 of 6 makkers broederlijk onder elkander deelen.

Te half acht ure luidt de »kok" weder en men begeeft zich naar de werkplaats terug.

Te negen ure rust men een kwartiertje uit, rookt eene pijp tabak of neemt een schepje rijst, die hier in eene ton onder eene kleine loods gereed staat, en den ganschen dag à discrétion verstrekt wordt.

Te elf ure roept de »kok" tot het middageten, dat uit dezelfde schotels bestaat als het ontbijt; alleen wordt de toespijs niet zoo karig verstrekt en nu en dan heeft men vleesch van herten, varkens, wilde zwijnen, apen of honden; bij groote feesten altijd spek, eenden en kippen.

(In parenthesi vermeld ik hier, dat de Chinees ongeveer 40 feestdagen in het jaar viert, waaronder ook eenige halve feestdagen zijn. Deze feesten worden gevierd met offeren, afsteken van vuurwerk en met eten, tout comme chez nous.)

Na het middagmaal neemt de mijnwerker gewoonlijk een bad en gaat tot 1 ure liggen. Daarna wordt het werk tot 4 ure voortgezet, waarna, even als 's morgens te 9 ure, een kwart uur gerust wordt. Eerst na zonsondergang, tegen $6^1/_2$ ure, staakt men de werkzaamheden en wordt door den »kok" tot het avondeten geroepen.

Na eerst een bad te hebben genomen soupeert men met rijst en toespijs als vroeger en gaat spoedig daarna slapen.

Een of ander virtuoos laat zich nu wel hooren op de rebab (eene soort van viool met twee snaren) of geeft een liedje ten beste; beide muziekale uitboezemingen hebben evenwel eene merkwaardige overeenkomst met het zingen eener kat die men in den staart knijpt.

Tegen negen ure is het echter, als het geen feestdag is, in de mijn doodstil en ieder rust uit van de vermoeienissen van den dag.

En waarlijk het mijnwerk is vermoeiend; gedurig in de brandende zon in het water te staan en soms in de Kollong de aarde 10 à 12 voeten hoog te moeten gooien, is geen bagatel. Menig werkman in Europa zal dit den Chinees op den duur niet nadoen.

In het Kongsiehuis, niet ver van de Tapikong, hangt eene papieren

naamlijst der Deelhebbers en Koelies, en hierop wordt dagelijks door den schrijver aangeteekend, hoe dikwijls het werk verzuimd is.

De mijnwerker moet 26 dagen werk per maand praesteeren, de overige dagen heeft hij te zijner dispositie en de keuze dier dagen is geheel aan hem overgelaten.

Op eene tinnen plaat, die naast de papieren lijst hangt, staan dezelfde namen nog eens vermeld, en daarop is ieder verplicht elken avond het verzuim zelf aan teekenen.

Doet hij dit niet, hetgeen onmiddellijk ontdekt wordt, daar de een den anderen controleert, dan wordt hem door den schrijver het dubbele tot straf aangerekend.

Het traktement van den Koelie wordt naar deze lijst berekend, en den Deelhebber, die meer werk verzuimd heeft dan toegestaan is, wordt in evenredigheid hiervan van zijne later te ontvangen winst afgetrokken.

De mijnwerker kan uit de voorraadskamer der mijn alle benoodigdheden, als kleederen, thee, tabak, offerpapier, opium en vuurwerk, op crediet koopen, alsook tji-oe, eene soort van arak, die in de mijn zelve gestookt wordt.

Een der Tjen-tengs is met het debiet uit de voorraadskamer belast en de schrijver boekt deze verstrekkingen. De boekhouding geschiedt zeer minutieus en alles wordt in rekening gebracht. Het niet opvolgen der reglementen in de mijn en kleine vergrijpen waardoor de Kongsie benadeeld wordt, als b. v. het wegnemen van kippeneieren zonder aangifte, straft het mijnhoofd met geldboeten, die in het conto van den delinquent tot nadere verrekening genoteerd worden.

Na de smelting of bij het voltooien van een tebat wordt met de Koelies afgerekend en het tegoed aan hen uitbetaald.

Deze worden alsdan op nieuw in dezelfde mijn geëngageerd of naar andere mijnen overgeplaatst. Ofschoon nu de boekhouding der mijn zeer nauwkeurig is, gebeurt het toch soms dat er dubbele boeken op na worden gehouden, ten einde bij de afrekening met de Koelies meer contanten uit de handen van den Administrateur te bekomen.

De mijn ontvangt, zooals boven gezegd is, alle geldelijke voorschotten en overige benoodigdheden van den districtsadministrateur.

Voor ieder mijnwerker ontvangt de Kongsie 1 pikol (125 Amst. ponden) rijst, 4 katti zout en 1 katti olie 's maands.

Het is onmogelijk dat één man 100 katti rijst per maand kan verteren; dit zoude ongeveer 4 Amst. ponden per dag uitmaken.

Wel eten de pas gearriveerde, half verhongerde Sin-kees in het begin soms 2 à 3 katti's per dag, maar dit duurt slechts eenige dagen of misschien weken, totdat ze goed doorvoed zijn; alsdan is 1½ katti meer dan voldoende.

Met den afval bij het schoonmaken der rijst, het benoodigde voor de

arakstokerij en tot varkensvoeder kan men rekenen dat 60 katti's 's maands per hoofd in de mijn geconsumeerd worden. Er schieten dus van het rantsoen alsnog 40 katti's per hoofd over, die de Kongsie op de hoofdplaats tegen contanten aan de handelaren verkoopt, of wel verruilt tegen andere benoodigdheden, zooals gezouten groenten, versche, drooge of gezouten visch, thee, tabak enz. Het opium moet de mijn steeds à contant bij den gouvernementspachter koopen.

Om nu het voordeel duidelijk te maken dat voor de Kongsie in de op hare manier gehouden dubbele boekhouding is gelegen, willen wij aannemen dat een Koelie, b. v. Wong-a-pian, gedurende 12 maanden à 26 dagen tegen een loon van *f* 7 koper 's maands in de mijn heeft gewerkt. Hem komt dan bij de afrekening toe *f* 70 zilver. Vooronderstellen wij, dat hij in de mijn ten bedrage van *f* 51 aan diverse benoodigdheden heeft ontvangen, dan moet de Administrateur hem nog slechts *f* 19 uitbetalen, voor welke som de mijn gedebiteerd wordt. Heeft nu deze afrekening tegelijk met 80 Koelies plaats, die wij gemakshalve aannemen dat allen even veel werk gepraesteerd hebben, dan moet de Administrateur *f* 1520 uitgeven. Om nu in het bezit van contanten te geraken maakt de mijn volgens de valsche boeken eene andere rekening op, die aan den Administrateur in plaats van de ware wordt ingediend, en waarin staat dat Wong-a-pian slechts voor *f* 11 benoodigdheden van de Kongsie heeft ontvangen en dus een tegoed heeft van *f* 59. De mijn heeft te voren met hem eene overeenkomst gesloten, dat hij het hem niet toekomende geld, na aftrek van eenige percenten, aan de Kongsie terug moet geven. Gold nu hetzelfde ook van de overige 79 Koelies, dan zou de Administrateur aan contant geld moeten uitbetalen *f* 4720, waardoor het debet der mijn belangrijk verhoogd zou worden.

Het is echter niet moeilijk achter dit bedrog te komen. De Administrateur moet, wanneer hij achterdocht heeft, niet te gauw tot de uitbetaling overgaan, daar bij eenige vertraging de Koelie licht vreest zijn eigen geld te verbeuren en de zaak zelf komt ophelderen; of ook moet hij de mijn vooruit waarschuwen, dat de Koelie eerst zijne betaling zal ontvangen, wanneer hij in andere mijnen overgeplaatst is. Daar de Kongsie alsdan moeilijk het geld van de Koelies terug krijgt en dus zelve de dupe er van zou worden,. zal zij zich in dit geval wel in acht nemen eene valsche rekening in te dienen.

Bij rijke mijnen komt deze fraude niet voor, daar haar gewoonlijk meer crediet wordt verleend. Is men met de geldelijke voorschotten al te karig, dan loopt men gevaar dat de Kongsies de benoodigde gelden, vooral om opium te kunnen koopen, toch op eene of andere clandestine wijze trachten meester te worden.

Wanneer de tebat gereed is, worden de waterleidingen (bandars) tot aan de ertshoudende plaats gegraven. Bij Koelit-mijnen komt het er niet op aan of de getraceerde lijn eenige modificatie ondergaat door het ontwijken van groote steenen of dikke boomstammen, wier opruiming meer moeite veroorzaakt, dan de leiding iets langer te maken; maar bij Kollong-mijnen heeft men gewoonlijk deze speelruimte niet, daar de leiding steeds langs eene helling loopt.

Behalve de bandar die het water naar de bewerkt wordende plaats brengt, heeft men bij Kollong-mijnen nog eene tweede, die aan de tegenovergestelde helling der vallei loopt en bij aanzwellingen der rivieren, die hier soms plotseling plaats grijpen, het overtollige water voorbij de Kollong leidt. Deze leiding (c op de nevensstaande platte grondteekening eener Kollong-mijn), die in het Chineesch pi-soei-kong heet, loopt voorbij de plaats waar de eerste Kollong (K) aangelegd zal worden, terwijl de andere bandar (a) tot aan deze Kollong gaat en hier gebruikt wordt om de aarde weg te spoelen en om de kettingpompen in beweging te zetten die de Kollong droog moeten houden. Deze waterleiding heet Loi-soei-keeuw.

Het water dat de pompen drijft, valt in eene breede goot (g), tjankeeuw genaamd, vloeit op eenigen afstand beneden de eerste Kollong tegenover de pi-soei-kong in het oude rivierbed terug en vormt daarna met deze weder het vroegere beekje.

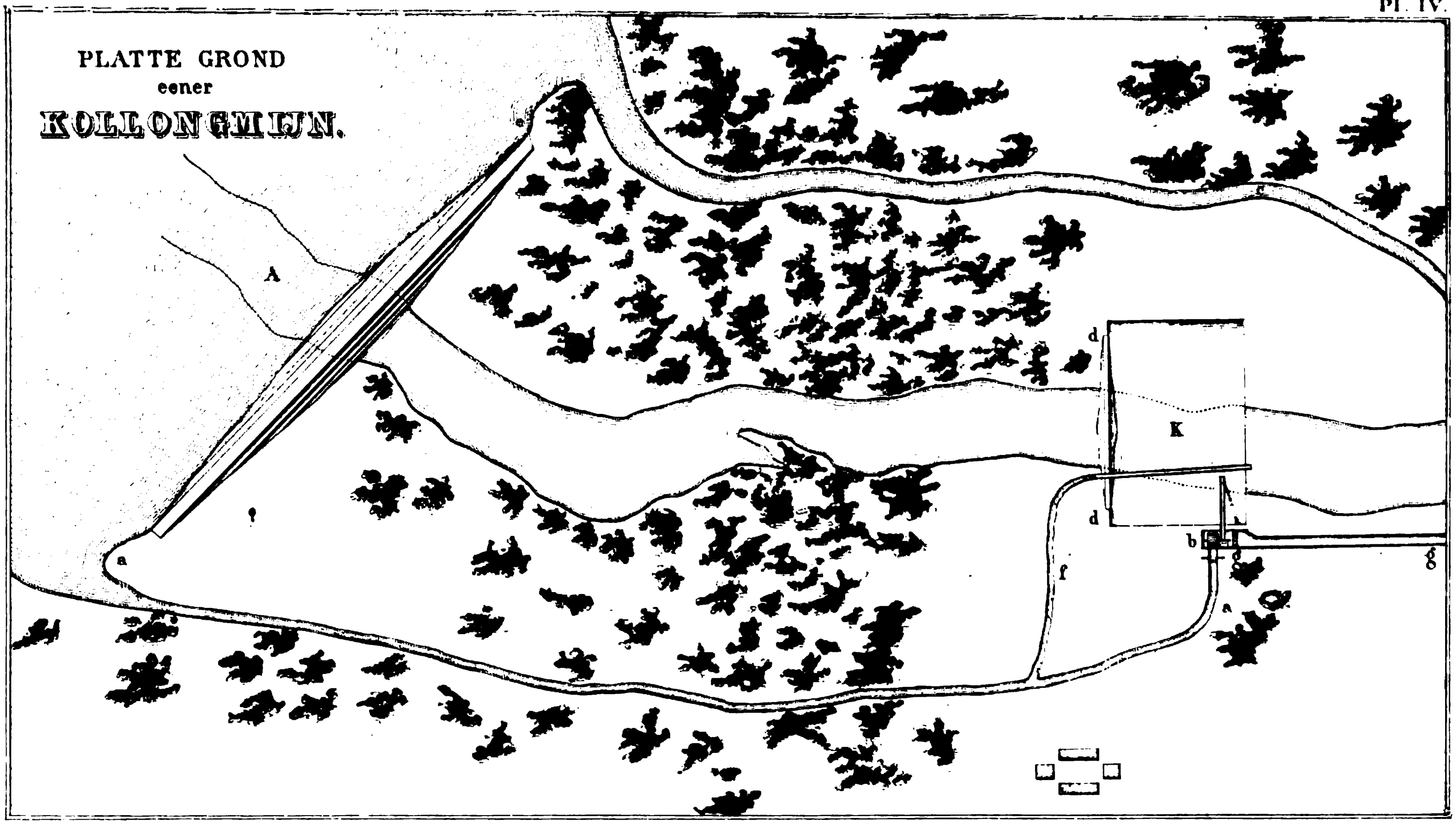
De dimensiën die aan de Kollong worden gegeven, hangen af van de resultaten bij het onderzoek. Zijn de kanten der vallei zeer rijk, dan wordt de geheele breedte gebruikt; zijn ze daarentegen arm aan erts, dan bepaalt men zich tot het middelste gedeelte en de Kollong wordt dus korter.

Een kleine dam (dd) van 1 tot 2 voeten hoogte (de Wi-lioeng-poek) wordt aan den bovenrand der geprojecteerde Kollong aangelegd, om het alsnog in de vallei beneden de tebat zich verzamelende regenwater te verhinderen in de Kollong te vallen.

Het moeilijkste werk begint nu, namelijk het uitroeien der boomwortels. Deze worden, nadat men ze zoo veel mogelijk blootgelegd heeft, op de plaats verbrand, daar men geene machineriën heeft om ze uit te lichten. Dit werk heet: kot-nay-pie.

Bij het begin en het einde zoowel van dit als van ieder ander nieuw werk viert de Chinees feest.

Geen feestvieren heeft plaats zonder de goden er bij te gedenken. De schrijver der mijn neemt de hoogepriesterlijke functiën waar. Hij is belast met het aansteken en verdeelen der offerhoutjes (njo) op alle den goden geheiligde plaatsen in de mijn, en niet alleen bij feestelijke gelegenheden, waarbij waskaarsen en vuurwerk te pas komen, maar zelfs elken morgen en avond is hij verplicht de offerstokjes aan te steken en

Pl. IV.
PLATTE GROND
eener
KOLLONGMIJN.
A
a
d
d
K
b
c
g
f
g
a

de gebeden uit te spreken. Deze heilige plaatsen heeten Tepekkong of Tapikong, eene verbastering van den Chineeschen naam Tay-pak-koeng.

De voornaamste Tapikong is in het Kongsiehuis (fig. II, f), waar ieder Chinees bij het bezoeken der mijn acte de présence moet maken. Hier hangen groote gekleurde teekeningen die mannen voorstellen met lange knevels en wier handen van enorme lange nagels voorzien zijn. Soms ook ziet men hier eene geheele familie, van den grootvader tot het pas geboren kleinkind, terwijl de vrouwen de onvermijdelijke kleine voeten hebben. Deze tafereelen stellen de gelukzaligheid voor.

Onder deze tableaux staat eene hooge smalle vierkante tafel, waarop 2 dikke roode waskaarsen, een schotel met aangebrande offerhoutjes en eenige kopjes met thee en tji-oe staan, welke laatsten nu en dan ververscht worden, alleenlijk voor de goden bestemd zijn en door niemand mogen worden uitgedronken.

Dit is het binnenaltaar, de Tapikong-dalam; verder staat aan den buitenkant van het Kongsiehuis, soms ook midden op de vierkante plaats tusschen de gebouwen in, de Tapikong-loewar, gewoonlijk een cactus of orchidee, waarbij eene kom met offerhoutjes en eenige kopjes arak en thee staan. Bij droog weder en feestelijke gelegenheden brandt hier ook wel soms een waskaarsje.

Verder vindt men zulke geheiligde plaatsen nog in de keuken, in de werkloods, bij het varkenshok, in het smelthuis en in den tuin en vooral bij de Kollong.

Daar wij hier weder van de Kollong gewagen, willen wij tot het werk terugkeeren.

Uit de Loi-soei-keeuw (a) leidt men in eene gracht (f) het water tot aan de Kollong en voert dit in eene houten goot er dwars over, om daarin de op te graven aarde te werpen, zoodat ze tot beneden de Kollong wegspoelt. Dit werk noemt men taauw-tiaauwen.

De houten goot wordt van lieverlede verplaatst totdat het geheele vierkant K tot aan de ertslaag is uitgegraven, hetgeen veel tijd vordert, daar men soms 15—20 voeten diep moet gaan om op de ader (Chin. kak-sa) te komen.

Op het laatst moet men dus de aarde zeer hoog opwerpen en het is niet gemakkelijk om uit de diepte altijd juist de 2 voet breede goot te treffen.

Dit geschiedt met de vroeger genoemde draagmanden (poen-kies) op volgende wijze. Men houdt den gevulden poen-kie aan de twee ooren vast, den rug van de mand naar zich toe en het buitenste der hand naar boven; nu laat men de poen-kie eenigszins zakken totdat de knokkels der handen elkander bijna aanraken, trekt dan met een ruk de handen van elkander, waarbij men de poen-kie op de hoogte van het

hoofd brengt, en slingert op die wijze den inhoud er van hoog op in de lucht.

De eerste Kollong is het moeilijkst aan te leggen, daar men moet zorgen, dat de uitgegraven aarde beneden de Kollong verdeeld wordt en niet weder terugvalt. Bij de tweede en overige Kollongs heeft men het gemakkelijker, daar men de vorige Kollong met de aarde uit de nieuwe aanvult.

Naarmate het werk vordert, worden de steile wanden der Kollong met vlechtwerk bekleed.

Is het taauw-tiaauwen afgeloopen, dan stopt men de leiding (f), en nu begint de derde periode van het Kollong-werk, namelijk het opnemen en wasschen der ertslaag, dat de Chinees lok-sa noemt.

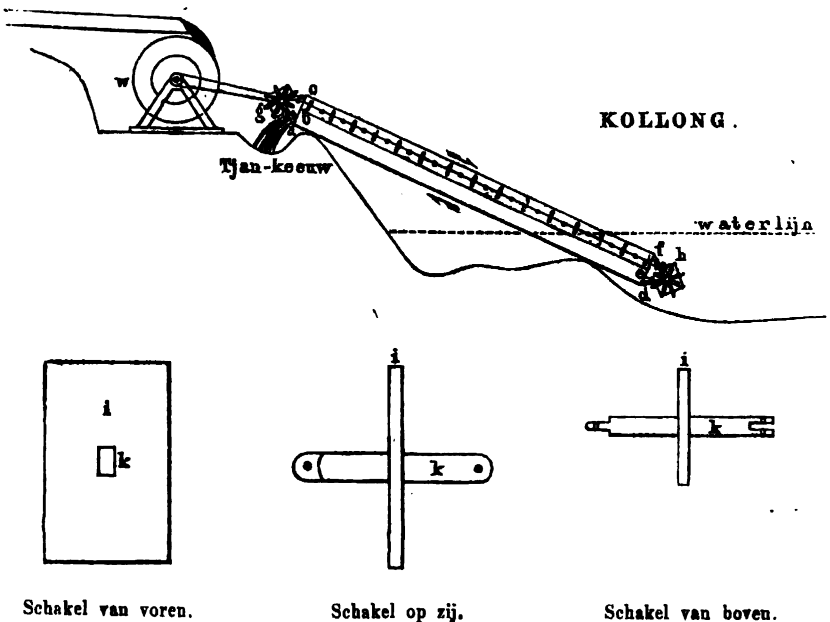
Daar men bij het graven in de diepte veel met water te kampen heeft, wordt dit er uitgehaald door kettingpompen, die door water uit de Loi-soei-keeuw in beweging worden gezet. Deze pompen, waarvan men soms 4 stuks in eene groote Kollong noodig heeft, werken dag en nacht door en houden de Kollong droog.

De waterwielen zijn steeds bovenslachtig en in alle mijnen op dezelfde wijze geconstrueerd, daar de Chinees slechts één model kent.

De kettingpomp is van Chineesche origine en zeer eenvoudig.

De pomp, die steeds in eene hellende richting wordt geplaatst, bestaat uit een houten bak a b c d e f, die overlangs in twee deelen gedeeld

Fig. III.

is, in welke de schakels zich bewegen. De benedenafdeeling a b e d is beneden en aan de twee zijden met planken gesloten, van boven slechts met eene lat waarover de schakels glijden, wanneer ze door de afdeeling b c f e naar beneden worden gevoerd om water op te halen. Dit gedeelte is van buiten van traliewerk voorzien en is van boven geheel open.

De schakels bestaan uit een plankje (i), dat 10 à 12 centimeters breed, 20 à 21 lang en $1\frac{1}{2}$ dik is, en door welks midden een stuk hout (k) is gedreven, dat de sluiting met een anderen schakel bewerkstelligt, zoo als de teekening aantoont. Door dit scharnier bewegen zich de schakels om de wieltjes g en h. Het wieltje g wordt door het waterwiel w in beweging gezet en nu is de pomp in werking.

Er gaat echter veel water verloren, daar de uit de hand gemaakte schakels niet gelijk zijn en dus niet goed in den bak sluiten.

Voor de onderneming zoowel als voor den mijnwerker zelven zou het een groot voordeel zijn, indien de Billiton-Maatschappij de kettingpompen zelve deed vervaardigen. Ze zouden alsdan voor veel minder geld nauwkeuriger kunnen gemaakt worden. Evenwel zou het bijgeloof van den Chineeschen mijnwerker hierbij storend in den weg staan; want hij is er vast van overtuigd, dat eene kettingpomp waarvan de drie lengteplanken niet uit één stuk bestaan, nooit goed kan werken. En dit is het juist wat de pomp zoo duur maakt.

Ik heb kettingpompen gezien van 72 voeten lengte, wier benedenbak slechts uit 3 planken bestond.

Moet de mijn eene kettingpomp aanmaken, dan worden twee timmerlieden uitgezonden om een boom te zoeken, die hoog genoeg is om 3 planken van de benoodigde lengte te leveren.

Dikwijls moet men er maanden lang naar zoeken. Welk een tijdverlies! Heeft men eindelijk gevonden wat men wenscht, dan is het transport naar de mijn doorgaans zeer bezwaarlijk. De voltooide pomp is natuurlijk dan ook zeer onhandig en honderden menschen zijn soms noodig om ze in de Kollong te verplaatsen, hetgeen dikwijls gedaan moet worden.

Gemakkelijk zou men uit de mijnen 10 à 12 goede timmerlieden kunnen kiezen, die, onder toezicht en leiding van een Europeesch werkbaas, al de benoodigdheden voor de kettingpompen aanmaakten.

Twee smeden zouden voldoende zijn om de ijzeren pennen voor de schakels en het overige ijzerwerk te leveren en in stand te houden.

Men moest aan de pompen, wier schakels natuurlijk van ééne grootte zouden moeten zijn, slechts 12 voet lengte geven, en ze zoodanig inrichten dat ze op eene eenvoudige wijze aan elkander gehecht konden worden.

In dezelfde smids- en timmermanswinkels zou men verder ook de be-

noodigde tonnen en blaasbalgen, als ook de smeltgereedschappen kunnen vervaardigen.

Ziet de Chinees alsdan dat de pomp niet zoo duur komt te staan als de zijne, beter werkt en gemakkelijker te hanteeren is, dan zal hij spoedig van idée veranderen.

Het uitdragen der kak-sa uit de Kollong geschiedt in poen-kies met behulp van trappen. Dit zijn ruwe boomstammen van 20 tot 25 centimeters dikte, die eene helling van 25 tot 30° hebben en waarin de treden uitgekapt zijn. Men heeft in eene Kollong steeds twee zulke trappen, een om naar boven te gaan en een om af te dalen.

De kak-sa wordt boven gewasschen, waartoe men het water uit de loi-soei-keeuw gebruikt. Deze bandar heet sa-keeuw. Sa beteekent erts.

Het erts blijft in de sa-keeuw liggen tot de smelting en wordt alsdan nog eens zuiver gewasschen.

Even als de bergwerker in het algemeen, is ook de Chineesche mijnwerker zeer bijgeloovig. Daar zijne idées echter altijd zeer onschuldig zijn, heb ik er steeds voor gewaakt dat de Europeesche geëmployeerden zich niet aan overtreding der hierop betrekkelijkc voorschriften schuldig maakten.

Ieder die in de Kollong komt moet barvoets gaan; verschijnt men hier met schoenen of laarzen, dan verdwijnt de ader plotseling of zinkt ten minste eenige voeten dieper.

Om dezelfde reden mag men hier geen parapluie gebruiken, al regent het nog zoo hard, en eene vrouw mag nooit haar voet in eene Kollong zetten.

Wordt tegen deze bepalingen gezondigd, dan moet de schuldige, ten einde den Tapikong tevreden te stellen, 2 groote waskaarsen offeren en aan de mijnwerkers een feest geven.

Het stroomtinerts is een oxyde dat bijna geheel zonder vreemde bestanddeelen voorkomt.

De desoxydatie geschiedt met houtskolen. Niet alle erts is echter van gelijk gehalte; het varieert van 55 tot 75% metalliek tin en ziet roodachtig, zwart of grijs.

Zoo als boven vermeld werd rust het alluviale tinerts op eene laag van witte of gele kleiaarde, een verweeringsproduct van primitief gesteente, en wordt nooit daaronder gevonden.

De Chinees weet dit zeer goed en graaft dus nooit dieper.

Naarmate van den rijkdom der ader en van de grootte der Kollong levert deze eene hoeveelheid erts van 5 tot 30 nachten.

De nacht erts is gelijk aan 40 pikols of 80 tonnen, en heeft haren naam daarvan dat men deze hoeveelheid gedurende éénen nacht kan smelten. Over dag smelt men niet daar de hitte alsdan te groot is.

Sedert de invoering van mijn model-smeltoven kan men tot 50 pikols erts gedurende dat tijdvak smelten, maar de maat »nacht" is dezelfde gebleven.

Wanneer tegen het einde van het dienstjaar genoegzaam erts voorhanden is, wordt tot de smelting overgegaan.

Hiervoor is een groote voorraad van houtskolen benoodigd, die óf door de mijn zelve worden gebrand óf van de kolenbranders gekocht worden. Deze laatsten zijn ook Chineezen, die even als de mijnwerkers Kongsies vormen, Deelhebbers en Koelies hebben en in rekening-courant met de onderneming staan.

De kolen worden per nacht berekend, die *f* 40 tot *f* 44 kost.

De mijnkongsies sluiten met de kolenbranders contracten voor de levering van een zeker getal nachten kolen; gewoonlijk contracteert de mijn voor iets meer dan ze noodig heeft om vooral niet bij de smelting te kort te komen.

Het is echter zaak voor den Administrateur er op te letten dat men niet voor al te veel nachten contracteert, misschien om den kolenbrander aan geld te helpen; doch het is alleen bij slechte mijnen dat men zulke transacties aangaat.

Blijft de kolenbrander bij de smelting in gebreke met de bepaalde levering, dan koopt de mijn de mankeerende kolen op waar en tot welken prijs ze te krijgen zijn, op rekening van den betrokken kolenbrander.

Even als de mijnwerkers ontvangen ook de kolenbranders per hoofd 1 pikol rijst, 4 katti zout en 1 katti olie 's maands, en bij het begin van het werk bovendien eén voorschot van *f* 10 voor iederen te leveren nacht kolen.

Zijn de houtmijten gereed om aangestoken te worden, dan genieten zij weder een voorschot van *f* 10 per nacht.

Eene mijt van 12 tot 15 voet breedte, 40 tot 50 voet lengte en 6 tot 9 voet hoogte, levert 7 nachten houtskolen.

De rekening van den kolenbrander wordt met de verstrekkingen en de genoten voorschotten belast en voor *f* 40 of *f* 44 per geleverden nacht kolen gecrediteerd, terwijl de betrokken mijnen voor deze hoeveelheid kolen gedebiteerd worden.

Wanneer alle kolen geleverd zijn, dus na de smelting, heeft de afrekening met de kolenbranders plaats.

Alvorens het smeltproces nader te behandelen, wil ik nog aanstippen dat men aan de Deelhebbers, en soms ook aan de Koelies, bij aankomst en vertrek der Wangkang's (Chineesche jonken) een voorschot van 2 dollars (*f* 5) geeft, om deze aan hunne familiebetrekkingen in China te zenden.

Dit maakt een goeden indruk in China, vooral wanneer pas aangekomen nieuwelingen deze som naar huis zenden.

Voor 't overige staat Billiton in China goed aangeschreven, vooral in de provincie Ka-jin wier hoofdplaats Kain-tjoe is. Reeds nu zijn vele ain-tjoe-Chineezen met een aardig sommetje geld gerepatriëerd.

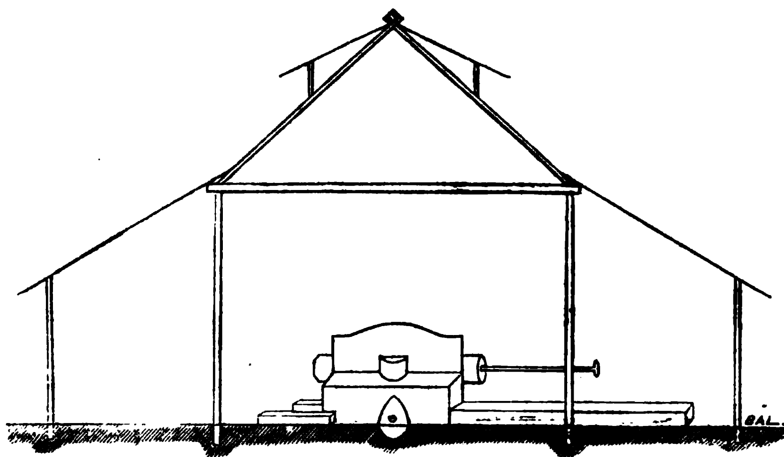
De reden waarom de naam van Billiton in China een beteren klank heeft dan Banka is hoofdzakelijk deze, dat men den Koelie op Banka heeft willen dwingen Deelhebber te worden.

Het zou mij te ver voeren indien ik deze quaestie hier uitvoerig ging behandelen; genoeg, dat deze bepaling zulk een slechten indruk in China gemaakt heeft, dat men slechts met de grootste moeite goede Sinkees voor Banka kan bekomen.

Tot het bouwen van een smelthuis en den aanmaak van een blaasbalg is weder een voorschot van *f* 400 à *f* 450 benoodigd. Deze gelden worden, naarmate het werk vordert, bij gedeelten aan de mijn gegeven, om te voorkomen dat men ze tot andere dingen gebruikt.

Een smelthuis bestaat uit 6 hoofdstijlen van 6 tot 8 meters lengte, die in den grond staan en een dak van atappen dragen, dat boven aan weêrskanten een weinig opgetild is.

Fig. IV.

Aan beide zijden is dit gebouw van eene galerij voorzien, maar het heeft geene omwanding.

Koelit-mijnen die niet ver van elkander liggen, hebben soms te zamen één smelthuis. Enkele kleine mijnen huren ook gedurende de smelting het smelthuis in tegen *f* 5. Het erts wordt alsdan in mandjes of kruiwagens derwaarts getransporteerd.

Behalve mijnwerkers en kolenbranders is er nog eene derde kategorie van werklieden, die men echter gewoonlijk allen den naam van orang paret (mijnwerkers) geeft, namelijk smelters.

Deze hebben geen eigen rekening met de onderneming, maar worden door de Kongsie per nacht betaald. De gelden hiervoor vindt de mijn uit de smeltvoorschotten, die per nacht *f* 30 en 1 pikol rijst bedragen.

Om dezelfde reden als bij het bouwen van het smelthuis, valt hier op te mérken dat dit voorschot niet in eens moet worden gegeven, ook omdat men met geene voldoende zekerheid het getal nachten erts, dat de mijn bezit, vooruit kan bepalen.

Men kent deze hoeveelheid slechts bij taxatie. De nacht erts moet ongeveer 23 kubieke voeten inhouden.

De smeltovens worden uit een mengsel van zand en klei vervaardigd en zijn langwerpig vierkant.

De afmetingen zijn: lengte 8 voet, breedte en hoogte 4 voet.

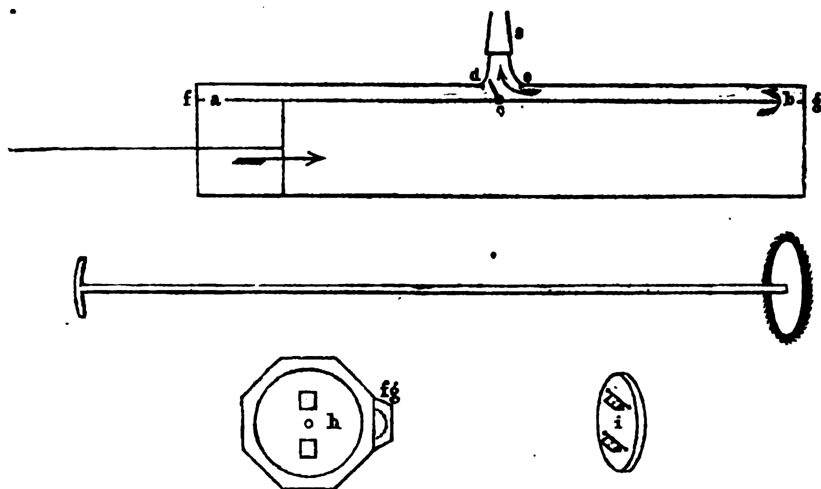
In het midden der lengte, tegen den achterwand aan, is eene conische verdieping waarin het erts wordt gesmolten. Ze heeft beneden eene opening, die het gesmolten erts doorlaat naar eene holte onder en aan den voorkant van den oven.

Aan den achterkant is een muur opgetrokken, waarachter de blaasbalg ligt, die door eene smeltpijp den wind in de conische holte blaast.

De blaasbalg is van binnen cylindrisch en van buiten achtkantig en bestaat uit één stuk hout. Hij is 10 tot 12 voet lang en zijn diameter is 2 voet.

Het uithollen van een daarvoor geschikten boomstam is met vele

Fig. V.

moeilijkheden verbonden; vooral gebeurt het dikwijls dat er scheuren ontstaan die niet te stoppen zijn.

Zoo als ik bij het bespreken der kettingpompen voorstelde, verdient het overweging ook de blaasbalgen zelf te doen aanmaken. Ze zouden alsdan uit 4 of 6 dikke planken kunnen bestaan om het vervoer gemakkelijker te maken en opdat ze goedkooper zouden kunnen geleverd worden. Ook hier zou men den Chinees spoedig overtuigen, dat een blaasbalg die geene *f* 128 kost en niet uit één stuk bestaat, zeer goed kan werken.

De houten zuiger, die met kippenvederen omwonden is, wordt door drie lieden te gelijk getrokken.

Aan de twee grondvlakken is de blaasbalg gesloten met dikke planken (Fig. V, h, i), waarin gaten met ijzeren kleppen, die naar binnen open gaan, den wind bij het zuigen inlaten en bij het stooten van den zuiger goed sluiten.

In de voorplank (h) is nog een rond gat, waardoor zich de arm van den zuiger beweegt.

Aan ééne zijde van het achtkant is een uitgehold stuk hout bevestigd, dat met den binnen-cylinder in verbinding staat door de openingen a en b. Door deze buis wordt de luchtstroom naar de smeltpijp s gevoerd. In c is een ijzeren klep vastgemaakt, die zich afwisselend rechts en links naar e en d sluit, naarmate de windstoot van a of b komt.

Ofschoon deze blaasbalg zeer veel wind geeft, laat hij toch veel te wenschen over. Er zijn niet minder dan 6 man noodig alleen om deze machine gaande te houden. Deze lieden wisselen bij drieën af. Het is een uiterst vermoeiend werk gedurende de helft van 12 uren 5 passen heen en weêr te loopen.

Met de waterkracht, die men steeds in de mijnen te zijner beschikking heeft (daar de smelting gewoonlijk in den regentijd valt), kon men gemakkelijk een ventilator van 3 voet diameter in beweging brengen, die hetzelfde werk gelijkmatiger zou verrichten.

De constante luchtstroom die door den ventilator wordt te weeg gebracht, zou wellicht de formatie van slakken doen verminderen, en men zou alsdan geen gevaar loopen van het smeltgat te zien verstoppen.

In Augustus 1861 schreef ik reeds het volgende:

»Alle veranderingen, dit besef ik, moeten geleidelijk geschieden en »vooral niet met dwang worden ingevoerd. Wij moeten ons eerst zelf »van het voordeelige der in te voeren veranderingen overtuigen, en zoo»dra de Chinees ziet, dat er voor hem winst te behalen is, zal hij zulk »eene verandering gaarne zien; hij houdt wel vast aan oude traditioneele »gewoonten, doch hij is verstandig genoeg, om deze te laten varen, »wanneer hij er bij kan verdienen. Er is nog een wijd veld open voor

»verbeteringen, daar meest alles nog in een primitieven toestand ver»keert; zoo is b. v. de blaasbalg een afschuwelijk instrument, dat veel »geld kost, en tot welks manipulatie per nacht steeds 6 man noodig »zijn."

Mijn plan om den blaasbalg door den ventilator te doen vervangen, heb ik echter toen om verschillende redenen niet ten uitvoer gebracht.

Bij de in te voeren veranderingen is het een hoofdvereischte dat bij de eerste publieke proefneming een goed resultaat erlangd wordt.

Een vroeger Hoofdadministrateur nam eene proef met een ventilator; daar echter het smeltgat verstopt raakte, moest hij er mede uitscheiden. Hierdoor is het dubbel moeilijk geworden den Chinees van het doelmatige der invoering van den ventilator te overtuigen.

Ik heb dien ventilator, waarmede de proef werd genomen, gezien, en bevonden dat de openingen die den wind uitlieten, te zamen kleiner waren dan de diameter der buis waardoor de lucht geperst moest worden. Dit was voldoende om de proef te doen mislukken.

Tot het ongestoord nemen van proeven is het noodig, dat de onderneming een eigen afgesloten smelthuis bezit, en niet kwaad ware het, ten einde steeds eigen erts voor de proefnemingen te hebben, indien de Maatschappij zelve eene mijn als eenig Deelhebber met Chineesche Koelies ging exploiteeren.

In Boerongmandi en Linggang zijn terreinen, die, op deze wijze geëxploiteerd, niet alleen de onkosten der proefnemingen, maar ook de uitgaven aan traktementen voor alle beambten der Billiton-Maatschappij zouden dekken.

Een stel smelters bestaat uit:

één baas (Chin. poen-siak-se-foe),
één knecht (Chin. ngi-soeh)
en zes blaasbalgtrekkers (Chin. khoei-kiok).

Deze laatsten, gewoonlijk met de maleische benaming anak poepoet genaamd, wisselen bij het trekken om de 10 minuten af. In den tusschentijd vullen ze den oven met erts en kolen, eten rijst met spek, drinken thee en nemen een schuifje amfioen. Zonder dit laatste stimulans is het onmogelijk het werk vol te houden.

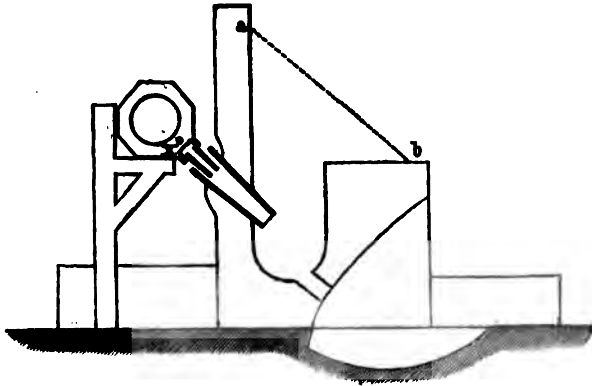
De smeltersbaas en zijn knecht houden afwisselend toezicht op het smeltproces; ze moeten vooral zorgen dat het smeltgat niet door slakken verstopt raakt. Om dit te voorkomen stoot men gedurig met lange spitse takken van boomen in de gloeiende opening.

Tusschen 5 en 6 ure 's avonds begint men den oven te verwarmen; eerst wanneer deze tot boven toe met gloeiende houtskolen gevuld is, doet men er erts bij.

Vroeger lagen de brandende kolen over den geheelen oven tegen den achterwand aan, zooals de lijn a b op Fig. VI aantoont, en straalden

eene verschrikkelijke hitte uit. De warmtestof die hierdoor verloren ging, was van belang.

Fig. VI.

Om dit verlies te voorkomen, heb ik bij de smelting in Augustus 1861 een $2^1/_2$ voet hoogen rand op den oven gemetseld.

Eerst liet ik de opening van boven nauwer maken, maar de praktijk leerde spoedig dat ze eerder iets wijder moest zijn dan de conische holte.

Ik liet toen nauwkeurig acht geven, dat erts en kolen laagsgewijze afwisselend in den oven werden gedaan en dat de bovenste laag steeds uit kolen bestond. Het erts liet ik nat maken om te beletten dat het lichte gedeelte door den nu eenigszins sterkeren luchtstroom weggevoerd werd.

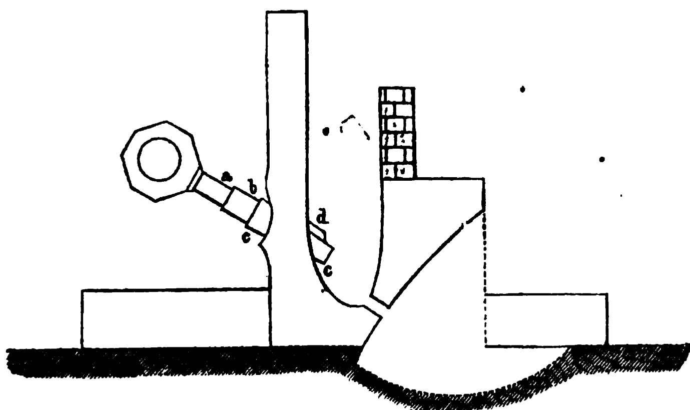
Het kostte moeite en veel geld om de tegenwerking van den aan de traditioneele gewoonten verslaafden Chinees te paralyseeren, maar het gelukte volkomen.

De eerste nachten deden de voordeelen bij deze veranderde wijze van smelting zóó in het oog vallen, dat alle mijnen de verandering onmiddellijk adopteerden.

Wij bekwamen bij deze smelting eenige percenten tin meer dan vroeger, gebruikten in plaats van 40 pikols slechts 27 pikols kolen, konden 90 tonnen erts in plaats van 80 smelten, en hadden minder last van het verstoppen der smeltopening, daar de slakken in geringer hoeveelheid verschenen en veel brozer waren. Daarbij kwam dat de smelters nu niets meer van de hitte te lijden hadden.

Eene kleine verandering had ik ook bij de smeltpijp aangebracht. Het was namelijk de gewoonte de smeltpijp eene zoodanige helling te geven dat de luchtstroom bijna regelrecht uit de smeltopening werd gedreven. Een weinig minder helling en de wind blaast vlak boven dit gat, kan zich meer naar boven verdeelen en geeft toch genoegzame hitte naar beneden af om te verhinderen dat het smeltgat verstopt.

Fig. VII.

Mijn rapport van 1861, dat ik over deze veranderde smeltwijze aan den Chef van het Mijnwezen inzond, werd mij door dezen ambtenaar teruggezonden met de volgende aanmerkingen op de overgelegde teekening, die nog in mijn bezit is:

»De gemiddelde dezer twee hoeken (1) is slechts 24,5° in plaats van »30° volgens de nota.

(w. g.) d. Gr."

Verder:

»Deze teekening is onzuiver en er is geene schaal aangewezen; dier»gelijke teekeningen behooren op eene schaal van b. v. 1 : 20 te worden »geteekend.

»Buitenzorg, $^{10}/_{2}$ 1862. (w. g.) d. Gr."

Ofschoon het onbetwistbaar is, dat deze verandering van het grootste belang was, ook voor Banka, wanneer men slechts nagaât hoeveel duizenden boomen 's jaars door den nieuwen oven gespaard bleven, scheen de Chef van het Mijnwezen hierin geen belang te stellen.

Er was echter iemand te Buitenzorg die er anders over dacht, en die zich in 1863 in eene brochure voor den uitvinder van den veranderden smeltoven uitgaf.

De Directie der Billiton-Maatschappij, die intusschen achter de waarheid was gekomen, antwoordde daarop het volgende:

»Wij zullen den heer X. de eer der uitvinding laten, indien de heer »von Hedemann er niet tegen opkomt."

Daar het mij kleingeestig toescheen, tegen iets te protesteeren dat bekend was eene onwaarheid te zijn, en ik mij ook niet in den toen gevoerden strijd wilde mengen, zweeg ik.

---

(1) De hoeken der smeltpijp.

Naar ik verneem is men op Banka nu ook begonnen op deze manier te smelten en bij de nieuwe proeven, die door een scheikundige van naam worden genomen, wordt ook met een opgemetselden rand op de fornuizen gesmolten. Er worden echter hierbij vloeimiddelen gebruikt, waarmede men schitterende resultaten heeft verkregen.

Het welslagen der smelting (die tot 7 à 8 ure 's morgens duurt) hangt veel af van de hoedanigheid der kolen.

Ten einde te zien of een hoop kolen goed is, slaat men met een stok van boven naar beneden langs de helling daarvan. Geeft deze slag een metaalklank, dan zijn de kolen goed; hoort men echter een doffen klank, dan deugen ze niet veel.

In vele mijnen krijgen smeltersbaas en kolenbrander eene belooning voor ieder schuitje tin dat boven de 50 in éénen nacht wordt gesmolten.

Het is noodzakelijk dat de kolen droog zijn. Echter is het niet kwaad, ten einde de hitte meer binnen in den oven te houden, de bovenste kolenlaag met water te besproeien, zooals men bij het smidsvuur doet.

Maar de Chinees verzet zich hiertegen, de vlam moet van boven te zien zijn, anders beweert hij dat de smelting mislukt. Ik heb dit herhaalde malen ondervonden, daar ik wenschte dat men den rand 3 voet en nog hooger zoude maken; maar dan was de vlam van boven niet meer te zien en men trok eenige steenen van den rand af.

Zoodra de vlam van boven uitgedoofd is, schept de smelter uit het tinreservoir beneden het smeltgat eenige gloeiende kolen en gooit deze naar boven om het zich ontwikkelende gas te doen ontvlammen. Curieus was het, dat, zoolang het donker was, eene doodsche stilte heerschte: men hoorde slechts het eentoonige heen- en weêrloopen der blaasbalgtrekkers; maar nauwelijks kwam de vlam te voorschijn, of het leven begon weder, de anak poepoet hieven hun liedje aan en de toeschouwers werden weder vroolijk; het was als of men uit een akeligen droom ontwaakte.

Zoodra het reservoir onder het smeltgas vol is, wordt het tin met een ijzeren lepel uitgeschept en in ijzeren vormen gedaan, die men eerst goed verwarmd heeft.

Is het gesmolten tin daarin eenigszins afgekoeld, dan zet men er den stempel Billiton op, en het Mijnhoofd schrijft met een houtje den naam van de mijn er naast.

Dit schrift verdwijnt wel is waar na eenigen tijd, is echter voldoende om daaraan de schuitjes tin in de pakhuizen te herkennen.

Bij het uitscheppen van het gloeiende metaal is het noodig dat de vormen warm en dus droog zijn; is er bij toeval een weinig vocht in een vorm, dan vliegt het tin bij het inscheppen er uit en brandt de toeschouwers deerlijk.

Is de smelting van eenen nacht afgeloopen, dan breekt men een gedeelte van den rand van den oven af en stoot met lange breekijzers de smeltpijp en de slakken stuk, die zich aan het onderste gedeelte der conische holte hebben vastgezet; dit moet geschieden terwijl de oven nog heet is.

Het fornuis wordt daardoor natuurlijk erg beschadigd, maar deze schade wordt eenige uren vóór de smelting weder door den smelter hersteld, die den oven geheel uitpleistert met kong, vermengd met zand en zout; te gelijker tijd wordt de nieuwe smeltpijp ingezet.

Dat gedeelte der smeltpijp, dat in den oven uitsteekt, wordt alsnog (d, Fig. VII) van boven met een stuk van eene andere smeltpijp bedekt om daaraan meer stevigheid te geven.

Wanneer eene smeltpijp gedurende het smelten breekt, moet men onmiddellijk eene nieuwe inzetten.

Dit geschiedt aan den achterkant van den oven en is met groote moeilijkheden verbonden, daar de blaasbalg zoo dicht tegen den oven aanligt, dat men nauwelijks het hoofd tusschen die ruimte in kan brengen, Fig. VI.

Ten einde het inzetten der smeltpijp gemakkelijk te maken, heb ik den blaasbalg verder van den oven afgezet en, in plaats van de gebruikelijke kleine ijzeren buis (x, Fig. VI), twee buizen aangewend (a en b, Fig. VII), waarvan b over a kan worden teruggeschoven, wanneer men de smeltpijp gedurende het smelten moet vernieuwen en de gebrokene er uit moet halen.

Daar het aanmaken van deze buizen echter meerdere kosten veroorzaakt en de Chinees er geen eigenlijk voordeel in ziet en liever eenig meer vermoeiend werk verricht dan geld uit te geven, heeft hij deze verandering niet willen aannemen.

Daar de oven over dag stil staat en 's avonds op nieuw verwarmd moet worden, heeft men een belangrijk verlies aan warmtestof. Kon men het mogelijk maken, dat dag en nacht werd doorgesmolten, dan zou men veel tijd winnen en groote onkosten sparen. Men zou dan echter een oven van een ander materiaal moeten gebruiken.

In 1863 heb ik een oven opgemetseld van vuurvaste steenen, die echter niet voldeed, daar het smeltgat, dat ik niet groot genoeg kon krijgen zonder den voorwand te zwak te maken, bij het begin der smelting reeds verstopt raakte. Daar ik toen geen metselaar had, moest ik den oven eigenhandig opmetselen. Wellicht dat eene tweede proef beter uitgevallen ware, maar het roofde mij te veel tijd, daar ik 6 volle dagen aan het metselwerk besteedde.

Een oven van vuurvaste steenen zou het voordeel hebben, dat men steeds kon doorsmelten met 3 à 4 ploegen smelters, die om de 6 uren

afwisselden. Het smelthuis zou echter zoo geconstrueerd moeten zijn, dat men over dag het zonlicht kon uitsluiten.

De slakken worden fijngestampt en weder gesmolten, waarbij men eene betere soort van houtskolen gebruikt.

De hieruit op nieuw verkregen slakken worden, sedert de invoering van den veranderden smeltoven, gewoonlijk niet meer, gelijk vroeger, door de mijn gesmolten. Daar ze van te gering gehalte zijn, levert het voor de Kongsie geen voordeel op er de smeltonkosten aan te besteden; ze worden nu aan liefhebbers verkocht, die ze door kinderen laten fijnstampen en wasschen, en eerst wanneer ze eene groote hoeveelheid bij elkander hebben een smelthuis huren en er nog eenige schuitjes tin uit smelten.

Soms ook worden deze slakken door de vrouwen der mijnwerkers gewasschen en gesmolten. Men kan wel zeggen dat de immigratie van vrouwen, die aan mijnwerkers ten huwelijk worden gegeven, ook op de productie eenigen invloed heeft uitgeoefend. Op de plaatsen die door de mijnvereeniging worden verlaten, daar ze niet meer met voordeel door haar bewerkt kunnen worden, wasschen deze dames het resteerende tinerts in ondiepe houten schotels, doelang genaamd, en vergâren op die wijze soms nog eene aanzienlijke hoeveelheid erts, die anders verloren ware.

Nevensgaande afbeelding stelt een mijnhoofd voor, wiens vrouw in arbeidscostuum de doelang op haar hoofd draagt (1).

Het vervoeren van het tin uit de mijnen naar de pakhuizen geschiedt met Chineesche kruiwagens, 2 à 3 blokken te gelijk.

Het kruiloon bedraagt voor ieder blok 5 centen per paal.

Neemt men 7 palen als den gemiddelden afstand aan, dan betalen de mijnen aan kruiloon voor 20,000 pikols de som van *f* 14,000.

Met den Administrateur-Directeur den heer J. P. den Dekker (den eersten vinder van tinerts op Billiton), aan wien de Billiton-Maatschappij een intelligent dienaar heeft, heb ik dikwijls over eenen in zijne districten Boerongmandi en Linggang aan te leggen tramway gesproken.

Er is hiervoor echter een kapitaal benoodigd, dat de Maatschappij niet zal willen voorschieten, en dat door de mijnwerkers alleen niet te leveren is.

---

(1) De man is Tjoe-a-nam, hoofd der mijn N°. 8, Djietjiong, in het district Tandjong Pandang. Zijne vrouw heet Banjer. Op den achtergrond vertoont zich het rijstmagazijn dat in 1864 te Tandjong Pandang in aanbouw was. Het is 120 voet lang, 40 voet breed en tot aan den nok van het dak 36 voet hoog. Het fondament en de beneden-verdieping zijn van koraalsteenen opgemetseld. Dit materiaal is ook gebruikt voor het aanleggen van een dam, waarover een tramway 400 voet de rivier in van het magazijn tot aan den steiger voert.

PL. V.

TJOE-A-NAM, HOOFD DER MIJN DJIE-TJIONG,
EN ZIJNE VROUW BANJER.

Eene uitbesteding van het transport van tin naar de hoofdplaats en van de levensmiddelen enz. vanhier naar de mijnen is ook door mij in overleg met den Administrateur-Directeur geprojecteerd en zelfs was de aannemer reeds gevonden, toen ik Billiton ging verlaten.

Ik roer dit slechts aan om te doen uitkomen, dat zoowel voor den aannemer als ook voor de onderneming en voor de mijnen nog groote voordeelen te behalen zijn.

Om aan te toonen welk een enorm verlies aan arbeidskracht veroorzaakt wordt door het heen en weêr loopen der mijnwerkers met vivres en tin, willen wij hieronder eene berekening maken.

Nemen wij aan dat de afdeeling Boerongmandi en Linggang, waar zich het gemakkelijkst eene transportonderneming zou laten vestigen, 1000 mijnwerkers heeft, dan zijn er, na aftrek van hetgeen op de hoofdplaats verkocht wordt, minstens 7200 pikols rijst 's jaars naar de mijnen te vervoeren.

Voor het dragen van 70 katti's wordt den mijnwerker één dag werk aangerekend.

Om dus de 7200 pikols rijst naar de mijnen te brengen heeft men gedurende één dag meer dan 10,000 menschen noodig.

Behalve de rijst zijn er 120 pikols olie, 450 pikols zout, minstens 600 smeltpijpen en eene groote hoeveelheid ijzerwerk en gereedschappen te vervoeren.

Voor het transport hiervan kan men gerust 1000 man gedurende één dag rekenen.

Daar Boerongmandi en Linggang minstens 10,000 pikols tin leveren, moeten er 20,000 blokken naar de pakhuizen gebracht worden, waartoe op zijn minst genomen 7000 man één dag noodig zijn.

Het totaal verlies aan handenarbeid in de mijnen bedraagt dus in dit district 18000 man gedurende één dag, of 58 man 's daags gedurende een jaar. Daar de productie per hoofd op 10 pikols tin geschat wordt, verliest men dus door het transport 580 pikols of aan geld *f* 29,000, de pikol op *f* 50 gerekend.

Deze cijfers toonen voldoende aan dat eene transportuitbesteding overweging verdient.

Wanneer de levering van tin heeft plaats gehad, wordt met de mijn afgerekend en haar tegoed uitbetaald. Blijft ze echter debet, dan moet haar toch, ten einde het werk te kunnen hervatten, weder een geldelijk voorschot worden gegeven om de binnenrekening te vereffenen (piang-koeng).

Alvorens ik eindig wil ik er nog even op wijzen hoe noodzakelijk het is den mijnwerker goed voedsel te geven indien men goed werk ver-

langt. Ook verdient het zeker de aandacht der onderneming in hooge mate verdere voorzorgsmaatregelen te nemen tegen de vreeselijke berri-berri, eene ziekte die bijna ieder jaar de mijnwerkende bevolking teistert.

De rijst is, om zoo te zeggen, het eenig voedsel der mijnwerkers; daarom moet deze vooral van eene goede qualiteit zijn.

Men late den Chinees hard werken, men make veranderingen die niet naar zijnen zin zijn, — hij zal zich dit laten welgevallen mits men hem goede rijst geeft.

Door het aankoopen van minder goede rijst, die soms maanden lang in de pakhuizen moet blijven liggen, heeft de onderneming zelve een groot verlies te lijden, daar een groot gedeelte daarvan door den klander (boeboek) wordt verteerd. Zulke rijst is bijna niet van deze insekten te zuiveren en geeft een walgelijke spijs.

Kon men met niet al te groote kosten den mijnwerker meer dierlijk voedsel verschaffen, dan zou dit op den gezondheidstoestand van grooten invloed zijn en wellicht zou men alsdan met der tijd de berri-berri meester worden.

Het werken in water wordt gewoonlijk als de voorname oorzaak van het ontstaan dezer ziekte beschouwd; maar ik geloof dat dit den mijnwerker geen kwaad doet zoolang hij bij het werk in beweging is. Men zou eerder gelooven dat het gaan op den vochtigen grond in de mijnhuizen, wanneer de werkman verhit uit de Köllong komt, tot de ziekteontwikkeling kon bijdragen. Deze grond bestaat uit aangestampte natte kleiaarde, die nooit geheel droog wordt. Het aanraken van dezen killen kleigrond met de bloote voetzool veroorzaakt een pijnlijk gevoel in de beenen, hetgeen ik menigmaal zelf heb ondervonden.

Het was ook steeds mijn streven den mijnwerker te bewegen zich houten klompen aan te schaffen, die hij bij het verlaten der werkplaats aantrekt en eerst weder voor zijne slaapstede verlaat. Het gebruik van deze soort van sandalen is in den laatsten tijd ook zeer toegenomen.

Een ander geliefkoosd plan, om houten vloeren in de mijnhuizen te doen leggen, viel in duigen, daar de kosten daarvan te groot waren voor de mijnen en de Chineezen het voordeel er van niet begrepen.

Ik laat hierachter eenige Chineesche woorden en volzinnen volgen, die men kennen moet wanneer men met den mijnwerker in aanraking komt, daar men niet altijd een tolk mede naar de mijnen kan nemen. Het dialekt is Keh.

———

Hoofdadministrateur,	tay-kong-se.
administrateur,	kong-se.
mijn,	pā-let.
mijnhoofd,	pālet-teeuw.
deelhebber,	foen.
koelie,	koeng-nja.
hoeveel deelhebbers zijn er in deze mijn?	ngi palet yoe kito foen.
hoeveel koelies zijn er in deze mijn?	ngi palet yoe kito koeng-nja.
waar wordt gewerkt?	kin hoy nay tze tjo.
laat ons er naar toe gaan,	loi hi kon ngin tjo se.
waterleiding (bandar),	soei-keeuw.
dam (tebat),	pi-teeuw.
een weg,	loeh.
mijnhuis (kongsiehuis),	kongse-woehk.
keuken,	tjoe-fong *of* tjo-ha.
fornuis,	tjo-teeuw.
kok,	tjoeng-poeh.
de bandar is te diep,	di kay soei-keeuw khoy tet tjim kôh-teeuw.
de bandar is niet diep genoeg,	di kay soei-keeuw tet tji-an.
de bandar is te breed,	di kay soei-keeuw tet fat.
dat is goed,	tjo-tet.
dat is genoeg,	tjo-tet-lôh.
hoeveel nachten erts hebt gij?	kin yoe kito ya sa.
wanneer wilt gij smelten?	ki se oi poen siak.
erts,	sa.
slakken,	siak-se.
smeltpijp,	loe-tsoei.
smelthuis,	loe-liaauw.
smeltoven,	loe.
tinvorm,	siak-jin.
een blok tin,	djit teeauw.
blaasbalg,	khoei.
wie komt daar?	mangin loi.
wie is dat?	di kay mangin.
waar is het mijnhoofd?	ki chi nay-tze pålet-teeuw.
roep hem,	ham ki loi.
ik wil naar de mijn gaan,	ngay oi chi palet.
ik wil naar de hoofdplaats gaan,	ngay oi chi poe-teeuw.
van welke mijn zijt gij? (hoe heet de kongsie?)	makay kongse miang.

waar wilt gij naar toe?	oi chi nay tze.
ga weg,	ngi chi *of* ngi hi tjeeuw.
gij kunt morgen weder komen,	ten kong njit loi.
ik wil water drinken,	ngay oi tzut soei.
geef wat vuur,	kiam fo.
hoe laat is het?	ta kito tiam.
hoe heet gij?	ngi makay mi-ang.
van welke mijn komt gij?	nay kay pālet loi.
wat is dat?	makay tong-si.
wat doet gij?	ngi tjo makay.
hoe oud zijt gij?	ngi kito soo-i.
ik wil gaan slapen,	ngay oi chi soi mok.
hebt gij gegeten?	ngi tzut fan.
hollandsch spreken,	kong holland fa.
chineesch spreken,	kong tong fa.
maleisch spreken,	kong fan fa.
de Hollanders zeggen,	holland ngin kong.
de Chineezen zeggen,	tong ngin kong.
de Maleiers zeggen,	fan ngin kong.
ja,	hê.
neen,	im-hê.
het hoeft niet,	im-ze.
ik ben niet wel,	ngay im-ze jan.
ik ben ziek,	ngay piang.
ik wil naar het hospitaal,	ngay oi chi piang woehk.
hoeveel dagen heeft hij niet gewerkt?	di kay ngin yoe kito ngit mô tjo sêh.
veertien dagen,	sip si ngit.
eene maand,	djit kay njat.
gij moet nu vlijtig werken,	kin ngi oi kioen lit tjo sêh.
gij moet dit een andermaal niet weder doen,	ngi lang pay im-hôh hêh an tze.

1	djit.
2	ngi (loeng).
3	sam.
4	si.
5	ng.
6	liok.
7	tjit.
8	pak.
9	kioe.
10	sip.
11	sip djit.

20	ngi sip.
21	ngi sip djit.
100	djit pak.
101	djit pak djit.
1000	djit tji-en.

Cannstadt, Januari, 1868.

F. W. H. VON HEDEMANN.

DE SUIKERCULTUUR OP JAVA.

De regeling van de Gouvernements-suikercultuur op Java is een hoogst moeilijk onderwerp. Men heeft zich bij de uitbreiding van die gedwongen cultuur tal van afwijkingen veroorloofd van de oorspronkelijke voorschriften en grepen gedaan in het grondbezit en het geheele volksleven van den Javaan, die van nog meer beteekenis waren dan bij andere cultures, omdat men op groote schaal gebruik maakte van de beste rijstvelden der inlanders. Bovendien zijn thans 30 à 40 millioen aan fabriekgebouwen, machines enz. in dien tak van landbouwnijverheid op Java gestoken en zijn, door de betrekkingen en overeenkomsten met particulieren, voor de Regeering allerlei verwikkelingen ontstaan, waardoor het haar hoogst moeilijk is geworden zich van deze cultuur los te maken, al mochten daarvoor ook deugdelijke redenen pleiten.

Het is ons doel niet in de vroegere geschiedenis van deze cultuur te treden. Was zij aanvankelijk eene bron van verliezen voor den Staat en leverde zij vaak een ergerlijk schouwspel op van willekeur en gunstbetoon, dat, wegens de onbekwaamheid der contractanten of omdat men op minder geschikte gronden suikerriet liet planten, aan de inlandsche bevolking en de schatkist duur te staan kwam, langzamerhand is die toestand veranderd. De natie hief een kreet aan tegen de wijze, waarop met die contracten werd omgesprongen. Men werd bedacht op gunstiger voorwaarden voor de Regeering, naarmate de contracten grooter winsten afwierpen. Voorschotten werden niet meer verleend; de fiscus bedong een ruimer aandeel in de winsten; de gedwongen arbeid der bevolking werd deels ruimer beloond, deels door vrijen arbeid vervangen; men hield op de contracten aan gunstelingen weg te schenken. Maar te gelijker tijd werden zij het voorwerp van overdreven speculatiegeest, naarmate de voordeelen door verbeterde bewerking van het product van den landbouw grooter werden. In 1860 ontwierp de heer Rochussen eene regeling, die, ware zij doorgezet, volgens hetgeen haar ontwerper den 23[sten] Juni

jl. in de Tweede Kamer verklaarde, jaarlijks van die cultuur 12 millioen aan de schatkist zou hebben geleverd. Aan deze voorspiegeling van millioenen geloofde echter niemand en de rijke verbeelding van den heer Rochussen speelde hem, toen hij dat beweerde, blijkbaar parten.

Maar afgescheiden van die bewering, heeft zeker de heer Rochussen, bij het ontwerpen van die regeling, de belangen van de schatkist wat al te veel op den voorgrond gesteld; waarvan het gevolg was dat zich van de koopers der fabrieken of van de contractanten de noodkreet liet vernemen: »wij worden geruineerd, die regeling is te fiscaal." Aan de andere zijde bestendigde de regeling van 1860 onderscheidene bezwaren en gebreken die den toestand kenmerkten, en daarbij was slechts weinig gelet op den uitslag van eene enquête, in Indië in 1853 ingesteld en waaraan de heeren Umbgrove en Wiggers vier jaren arbeids besteed hadden. Sedert dien tijd drongen vele suikerfabriekanten op Java op eene andere regeling aan en die aandrang duurt voort ook na de latere wijziging. De heer Rochussen voorspelt thans zelfs bankroeten, als men er niet spoedig toe overgaat.

Wij hebben steeds belang gesteld in deze gewichtige industrie, niet enkel wegens de baten die zij in de laatste jaren voor de schatkist afwerpt en die de vroegere verliezen ruim hebben gecompenseerd, maar omdat wij afkeerig zijn van het denkbeeld om den Europeaan, die zijn kapitaal, zijne vlijt en zijn arbeid naar Java overbrengt, als een gewetenloozen fortuinzoeker en roofvogel te beschouwen.

Wie naar Indië gaat en medewerkt tot ontwikkeling van den landbouw op Java verdient sympathie en geene invectieven, al kleedt hij zich ook niet in een ambtelijken rok. Hebben wij ons steeds tegen gunst en willekeur verklaard, dit belet geenszins dat wij de belangen van alle ingezetenen van Java, Europeanen zoowel als inlanders, behartigd en bevorderd willen zien, omdat dit in het algemeen belang van die bezitting en van den moederstaat is. Wij zijn evenmin tegenstanders van de contractanten als buitengewone vrienden van andere particuliere industriëelen.

De taak om evenwicht te houden tusschen de verschillende belangen, die van het Gouvernement, de contractanten en den inlander, is intusschen netelig; het is oneindig bezwarender een ingewikkelden en ongezonden staat van zaken te verbeteren, dan iets nieuws te scheppen. Van daar dat elke regeling zoovele bezwaren deed ontstaan.

In 1863 droeg de Minister Fransen van de Putte den Koning eene nadere regeling voor, maar als tijdelijke maatregel en voor niet langer dan voor den duur der contracten waaraan het Gouvernement toch gebonden was; want in de wet die de grondslagen voor landbouw-ondernemingen in Indië zou regelen, waren ook bepalingen voor de suiker-

cultuur opgenomen. Er was intusschen urgentie. Algemeen is later erkend, dat de weder-invoering van een fixum van levering aan het Gouvernement eene heilzame verbetering is geweest.

De heer Mijer stelde voor op de Indische begrooting voor 1868 eene som te brengen tot tegemoetkoming aan de suikercontractanten; maar zeer te recht weigerde de Tweede Kamer daartoe mede te werken: zij wilde in de eerste plaats de regelen kennen, die men voortaan voor die cultuur zou volgen. Zijn opvolger ontwierp daartoe een plan. De heer Hasselman werkte dat om en verklaarde dat hij het onderwerp niet bij de wet, maar bij koninklijk besluit wilde regelen. Ofschoon de heer Trakranen partiëele wijzigingen bij besluit had geprovoceerd, — waarvan vroeger in dit Tijdschrift melding is gemaakt, — was hij even als mr. P. Mijer tot wettelijke regeling geneigd.

Men heeft in de Tweede Kamer, vrij lichtvaardig en ongepast, den Raad van State beschuldigd, als zou hij, door de zaak op te houden, het tot stand komen der regeling van den heer Hasselman hebben belet.

Wij noemen die beschuldiging lichtvaardig en ongepast omdat men eene dergelijke beschuldiging niet naar het hoofd van een staatslichaam als de Raad van State mag werpen, of men moet daarvoor deugdelijke redenen hebben.

En die kon de heer Rochussen niet hebben. De heer Hasselman was in zijne regeling geheel en al afgeweken, niet alleen van de voorstellen der Commissie voor het door de wet bevolen bijzonder onderzoek, maar van al de Indische adviezen van lateren tijd aan den Raad van State overgelegd. Zoowel de Residenten als de Directeur van Binnenlandsch bestuur, de Raad van Indië en de Gouv.-Generaal Mijer waren eene meer vrijzinnige regeling toegedaan.

De heer Hasselman verdedigde zijn voorstel door een beroep op door hem gehoorde deskundigen, wier namen hij echter niet noemde en wier adviezen hij niet mededeelde.

Zoo ooit was hier voor den Raad van State het geval aanwezig om gebruik te maken van art. 11 der wet op den Raad van State en zelf eene enquête in te stellen. Het was toch van groot belang dat de Raad zelf de deskundigen hoorde, nu de adviezen der Indische autoriteiten, die een zoo geheel anderen geest ademden, eenvoudig waren ter zijde gelegd. Een daartoe strekkend advies werd zeer spoedig nadat de regeling bij den Raad was aanhangig gemaakt, aan den Koning verzonden, en.... maand en dag verliepen zonder dat men iets meer van de regeling hoorde, totdat de tegenwoordige Minister die terugnam.

De Chineesche kerk wil weten, dat de heer Hasselman sterk tegen de enquête adviseerde. Waarom? Schroomde hij een onderzoek van zijn werk, zelfs van een adviseerend lichaam?

Ware het hem ernst geweest om deze zaak af te doen, hij had zich voor die enquête moeten verklaren, mits er spoed mede gemaakt werd.

En haut lieu schijnt men echter bezwaar te hebben gemaakt, in dezen het advies van den heer Hasselman te volgen, zoodat de regeling met het advies tot afwijzing van de enquête eenvoudig aan het Kabinet des Konings is blijven liggen.

Het komt ons voor dat de tegenwoordige Minister van Koloniën, bij de drukke bezigheden aan de begrooting en zoo veel meer verbonden, niet beter had kunnen doen dan:

1o. de gevraagde enquête te laten doorgaan, en

2o. aan de koloniale afdeeling van den Raad van State op te dragen eene ontwerp-suikerregeling te maken.

In allen gevalle juichen wij het toe dat de tegenwoordige Minister wettelijke regeling voor noodzakelijk houdt. De industrie moet niet bloot staan aan allerlei wisselingen, naarmate het in het Moederland ebbe of vloed op staatkundig terrein is. De laatste jaren hebben bovenal doen zien, hoe het dan toegaat en hoe licht het oude stelsel van willekeur dan in volle kracht herleeft. Wat onder het conservatief bewind met de uitbestedingen heeft plaats gehad, was niet van dien aard dat het den wensch verlevendigen kan om de besluiten-regeering te zien voortduren.

De heer de Casembroot richtte den 23sten Juni jl. eene interpellatie tot den nieuw opgetreden minister, ten einde zijne inzichten omtrent de toekomstige regeling te kennen. Wij zijn den geachten afgevaardigde dankbaar voor dit blijk van belangstelling in het onderwerp. De wijze waarop hij de zaak ter sprake bracht, was van dien aard, dat eene discussie met dien afgevaardigde vrucht kan dragen. Intusschen is reeds in dit Tijdschrift opgemerkt, dat de interpellatie in zekeren zin geen doel kon treffen; zij was toch hoofdzakelijk eene kritiek van eenige hoofdbepalingen der regelingen van 1860 en 1863, die door den minister Trakranen buiten werking zijn gesteld en bij de eerstvolgende uitbestedingen niet behoeven te gelden. De Regeering heeft de macht om gunstige voorwaarden te stellen en er is dus tijd om eene nadere regeling af te wachten. In 1869 en 70 expireeren telkens niet meer dan *twee* overeenkomsten, en voor de uitbesteding van de onderneming Wonopringo — contractant de Nederlandsche Handelmaatschappij — heeft de heer Trakranen in een afzonderlijk daarvoor vervaardigd besluit zijne maatregelen getroffen.

Wij wenschen bij de bezwaren, in twee door den heer de Casembroot voorgelezen nota's ontwikkeld, stil te staan, zoowel in het belang der zaak en van eene richtige beoordeeling van de regeling van 1863, als

omdat de discussie in de Tweede Kamer zeer kort was en de heuschheid tegenover den geachten interpellant vordert reden te geven, waarom velen zijne bezwaren niet deelen. Het doet niet ter zake, dat men de stellers der twee nota's als 't ware met den vinger kan aanwijzen; wij hebben nu de heer d. C. die argumenten tot de zijne gemaakt heeft, met de zaak en niet met die personen te doen.

Wij stellen op den voorgrond, dat de maatregel van 1863 een tijdelijk karakter had. Als eindregeling zouden wij de toen gemaakte bepalingen niet in alle détails als de beste verdedigen; maar wij beweren dat die regeling op dat tijdstip in de hoofdzaken de best mogelijke was, en dat daarbij *alle* belanghebbenden kunnen welvaren, totdat men uit den verwikkelden toestand geraakt, waarin de suikercultuur, in verband met de beschikking over den grond en het water ten behoeve van het Gouvernement, alsmede over de werkkrachten der bevolking, verkeert. Maar hiertoe kan alleen de regeling van de rechten op den grond den weg banen.

De heer de Casembroot is een tegenstander van de uitbesteding der contracten. Wij zijn van meening, dat de heer Rochussen en later de heer Fransen van de Putte dat beginsel terecht hebben gevestigd. Men kan bezwaar hebben tegen détail-voorwaarden, waneeer die tot dusverre verkeerd werden geregeld, maar het beginsel is goed en wij houden daaraan vast om tweeërlei redenen. Vooreerst is uitbesteding het eenige middel om gunstbetoon te keeren. Maar in de tweede plaats letten wij op het belang van de industrie. Terwijl toch vroeger de Oosthoek veel gunstiger resultaten voor de suiker-productie opleverde dan een groot gedeelte van West- en Midden-Java, wordt hierin thans allengs wijziging gebracht.

Het blijkt uit dit voorbeeld dat een krachtige prikkel om de suikerindustrie op Java te verbeteren, nog steeds heilzaam werkt. Concurrentie bij uitbesteding zal den contractant, die de onderneming verkrijgt op voor de Regeering gunstige voorwaarden, nopen om meer en beter te doen dan zijn voorganger. Men wane toch niet dat de fabricatie haar toppunt heeft bereikt.

In het *Bataviaasch Handelsblad* van 16 Mei leest men het volgende:

»De *Javasche Courant* van 15 Mei deelt de uitkomsten mede van de Gouvernements-suikercultuur over 1866 in de Residentiën Tagal, Rembang, Cheribon, Bezoeki en Banjoemas.

»In Cheribon waren van 4274 bouw verkregen 234,646 pikol suiker (tegen 175,186 pikol in 1863, 183,351 pikol in 1864 en 207,433 pikol in 1865) of $54^{7}/_{8}$ pikol per bouw in 1866 tegen $36^{11}/_{14}$ pikol in 1863, in 1864 per bouw 43 pikol en in 1865 per bouw $48^{13}/_{21}$ pikol.

»In Tagal van 2950 bouw 150,260 pikol of 51 pikol per bouw, tegen 145,733 pikol in 1865 of $49^{1}/_{2}$ pikol per bouw; vroeger jaren zijn niet opgegeven.

»In Rembang van 300 bouw 12,644 pikol of 42.14 pikol per bouw, tegen 8,756 pikol of 29 pikol per bouw in 1865.

»In Bezoeki van 2000 bouw 91,036 pikol of 45½ pikol per bouw, tegen 91,423 pikol in 1863 ($45^5/_8$ pikol per bouw), 93,370 pikol in 1864 (46.68 pikol per bouw) en 90,428 pikol in 1865 (45.20 pikol per bouw).

»In Banjoemas in 1866 van 400 bouw 16,809 pikol, ruim 42 pikol per bouw.

»West-Java is, door betere keuze van rietsoorten (o. a. het zwarte riet) en betere inrichtingen voor fabricatie, niet alleen enorm vooruit gegaan; het *overvleugelt* reeds Oost-Java. Wij vinden in Cheribon eene fabriek, die 82 pikol per bouw heeft geproduceerd (Karangsambong, H. P. Hoevenaar) en in Tagal eene fabriek met $70^1/_2$ en 61 pikol, terwijl in Bezoeki het hoogste product van *éène* fabriek 64.78 pikol was.

»Men ziet hieruit, wat somtijds algemeen aangenomen meeningen beduiden. Ook in de Vorstenlanden maken sommige fabrieken reeds 50 pikol per bouw, en wanneer men zich een weinig wil haasten om den spoorweg tot Solo te voltooien, ten einde den aanvoer van machineriën en brandstof (daar zoo hoog noodig) mogelijk te maken, dan voorzien wij, dat de suikercultuur in de Vorstenlanden de Gouvernements-cultuur even hard voorbij zal streven, als met de indigocultuur het geval is geweest."

Men lette er wel op dat hier een deskundige, de heer H. J. Lion, spreekt, die zoowel met de Gouvernements suikercultuur als met de cultures in de Vorstenlanden door veeljarige ondervinding praktisch bekend is, en dat dit dus niet »theoriën van philanthropen" zijn, zooals de heer de C. zeide.

Zooals het thans met de uitbestedingen gaat faalt de zaak echter door de toepassing; het is thans niets meer dan een goochelspel. De heeren Mijer en Trakranen hebben eene uitmuntende gelegenheid laten voorbijgaan om *fair play* aan de concurrentie te geven. De gelegenheid was uitstekend bij eene goed werkende fabriek als Wonopringo. Thans heeft men enkele ondernemingen en niet een groot getal te gelijk kunnen aanbieden. Wat daarmede geschied is, zal voor de toekomst nadeelig werken en is niet in het algemeen belang.

Niet beter is het gesteld met een ander bezwaar tegen de regeling van 1863: de dessa'sgewijze rietaanplant. Deze brengt, wij erkennen het, in de toepassing eenige moeilijkheid te weeg. Maar de aanéénschakeling van groote velden heeft zulke groote bezwaren voor de bevolking doen ontstaan, dat er van geen terugkeer sprake behoort te zijn. Reeds in 1860 werd de dessa'sgewijze aanplant als regel gesteld, maar toen nog met het »achterdeurtje" om uitzonderingen te kunnen toelaten. Nu

wenschen wij den heer de Casembroot dringend te verzoeken de rapporten omtrent de suiker-enquête te willen lezen en andere deskundigen dan zijne adviseurs omtrent dit punt te raadplegen. Hij zal dan zien dat zijn bezwaar niet van dien aard is, of er moeten uit het tegenovergestelde beginsel nog veel grooter grieven voortspruiten, zooals trouwens de ondervinding reeds geleerd heeft.

De Commissie behandelde dit punt uitvoerig en schreef daaromtrent (1):

»Wat nu de dessa'sgewijze aanplanting betreft, zoo gelooven wij onze meening ten deze het best te doen blijken door over te nemen, hetgeen bij het »Overzicht" betrekkelijk den staat der suikercultuur in de residentie Samarang in verband tot het voorkomende bij de monographiën deswege voorkomt.

»Handelende over de afdeeling Kendal wordt daarbij gezegd:

»»De gronden in de ondernemingskringen van Kendal zijn vruchtbaar; de bevolking is voldoende voor de uitgestrektheid der aanplantingen en bij de meerdere ondervinding, die omtrent de behandeling der cultuur, zoowel als van het fabrikaat nog zal worden opgedaan, mag, zonder rampen of onvoorziene omstandigheden van nadeeligen invloed, nog vooruitgang worden te gemoet gezien door aan te wenden verbeteringen in de wijze van voortbrenging van grondstof en product.

»»Het planten op eigene of aangrenzende gronden door de ingedeelde dessa's, mitsdien het verlaten van het stelsel van groote aaneengeschakelde tuinen zal daartoe kunnen bijdragen.

»»De verdeeling der aanplantingen in meerdere kleine tuinen alhier eene nieuwe zaak zijnde, zal niet dadelijk ingang vinden bij hoofden en bevolking: de moeilijkheid van den aanleg van meer wegen kan dan ook niet geheel ontkend worden; doch eenmaal een suikerriet plantend district van een paar blijvende nieuwe communicatiewegen, die het in verschillende richtingen doorsnijden, voorzien zijnde, dan zullen de overige tijdelijke en van minder belang wel van zelf komen en weder vervallen, naarmate de behoeften van het oogenblik.

»»De grootere afstanden, waarop vele gedeelten der aanplantingen dan van de fabrieken zullen liggen, is mede eene omstandigheid, waarop zou kunnen worden gewezen als bezwarend voor zulke districten of ondernemingskringen, waar de suikerriet plantende bevolking ook het riet naar den molen transporteert, hetzij op last of op aanmoediging van de plaatselijke besturen, hetzij geheel vrijwillig.

»»Maar als men overweegt dat de cultuur van het suikerriet is, al-

(1) Dat het hier volgend uittreksel uit het oogpunt van taal en stijl eene misselijke kakographie is, behoeft geene aanwijzing. Wij durfden de vrijheid niet nemen om dit fraaie stuk in het Hollandsch te vertalen.

thans worden kan, eene zaak geheel afgescheiden van den vervoer van hetzelve; dat de cultuur is de hoofdzaak, de grondslagen waarvan aan geene bijkomende omstandigheden ondergeschikt moeten worden gemaakt; dat dáár, waar goed, met voordeel en zonder bezwaar, met andere woorden, in den geest van den planter gecultiveerd wordt, ook de middelen tot vervoer zullen gevonden worden; dat het bij de tegenwoordige ondernemingen met zeer uitgestrekte aanplantingen gewoonlijk voldoende is, dat de gebezigd wordende karren slechts tweemaal in de 24 uren loopen, eenmaal des vóór- en eenmaal des namiddags; dat vele ondernemers de gelegenheid hebben weten te vinden om transportmiddelen van elders te bekomen, als die binnen de kringen hunner ondernemingen niet in genoegzame hoeveelheid waren te erlangen, zonder dat zulks verhooging der transportloonen heeft na zich gesleept; dat het transportmiddel zal toenemen overal waar de cultuur goed werkt, — waar zij reeds iets meer is dan een aanhoudend dagwerk, een onder gestadig toezicht verplichte arbeid, waartoe de bevelen telkenmale moeten worden herhaald, als er iets verricht zal worden, — waar de zaken goed geleid worden, ook door de ondernemers-contractanten; — als men dat alles overweegt, dan zal men tot de conclusie geraken, dat de bedoelde bezwaren niet van dien aard zijn, dat men de overwinning van dezelve aan te groote moeilijkheden of aan twijfel onderhevig zoude behoeven te achten.

»»Spoorslags de bestaande moeilijkheden uit den weg te willen ruimen bij ondernemingen van den omvang en de uitgebreidheid als de op Java werkende suiker-établissementen, waarbij geheele bevolkingen van verschillende landstreken ondanks haar zelve zijn ingedeeld, die tot arbeid, soms veel arbeid en niet altijd vrij van druk, ook wel eens tot vruchteloozen arbeid, moesten gedwongen worden; zulks zou nagenoeg hetzelfde zijn als het onmogelijke te willen.

»»Met de opheffing van bezwaren echter beginnende waar die het meest noodig is, zal de uitkomst de aangewende pogingen niet beschamen.

»»De teelt van de grondstof van het riet is van de suikerindustrie dat voorname gedeelte waarvan in zekeren zin al het overige afhankelijk is.

»»Kan men die zoo welgevallig maken voor den nog gedwongen planter, dat hij zonder vooroordeel, zonder tegenzin, er zich aan toewijdt; dat hij dezelve met eene voordeel gevende eigen cultuur gelijk stelt, voor de verzorging waarvan zijne huisgenooten, vrouw en kinderen, medewerken; dan zullen de duizenden arbeiders, werkbare mannen, van eenen ondernemingskring, ook wel de middelen zoeken en vinden, bijaldien zij die nog niet mochten gevonden hebben, de suikercultuur nog meer voordeelgevend te maken door de dagelijksche verdiensten van snij- en transportloonen. Eene eerste schrede daartoe is de regeling van de aanplantingen op zoodanige wijze, dat de veldarbeid niet op groote afstanden

van de woningen der planters behoeft te worden verricht, en dat een ieder wete en beseffe, dat, wat hij doet, hij het doet voor zich zelf, in zijn eigenbelang dus. Eerst dan kan billijkerwijze meer krachtsontwikkeling van iederen suikerrietplanter worden verwacht en de arbeid van zoo vele duizenden zal er immers te productiever door worden.

»»Men vleie zich echter niet met eenen dadelijken vooruitgang als hiervóór bedoeld is.

»»Het heeft iets te beteekenen, op Java van bestaande gebruiken af te stappen en andere daarvoor in de plaats te doen treden; den natuurlijken tegenzin van den inlander voor alles wat nieuw en vreemd is, de vrees bij de hoofden dat nieuwe maatregelen nieuwe moeilijkheden zullen medebrengen, te overwinnen.

»»Beduchtheid van de zijde der ondernemers voor groote winstderving blijft ook niet altijd buiten het spel.

»»Men stelle zich dus voor, dat, naarmate men dieper in het bestaande wil ingrijpen, er meer tijd en volharding zullen noodig zijn om het beoogde doel te bereiken.

»»Wat nu betreft de mogelijkheid, de uitvoerbaarheid van het betoogde, om daarover oordeel te vellen aanschouwe en beschouwe men hetgeen hier en daar in den Oosthoek bestaat, meer bijzonder in de residentie Pasoeroean, en men raadplege de geschiedenis van de invoering en uitbreiding der suikercultuur aldaar.

»»Het is er verre af, dat men hierdoor zou willen beweren, iedere landstreek van Java als het ware geheel met Pasoeroean te kunnen gelijk stellen.

»»Maar men kan het beginsel, dat daarvoor heerscht en gehuldigd wordt, aannemen als algemeenen grondslag voor overal elders op Java, behoudens de hoog noodzakelijke wijzigingen slechts, welke bijzondere plaatselijke omstandigheden gebiedend mochten voorschrijven."''

De minister Fransen van de Putte beaamde een en ander. In de *nota* tot toelichting van de regeling van 1863, aan de Tweede Kamer ingediend (XVII, No. 2), lezen wij dienaangaande:

»De commissie van suiker-enquête schreef in haar rapport van 14 September 1857:

»»De dessa'sgewijze regeling van aanplanting van het suikerriet is voor een groot gedeelte vervangen geworden door de daarstelling van aaneenliggende tuinen.

»»In Pasoeroean en Bezoeki bestaat echter, op geringe uitzonderingen na, de dessa'sgewijze aanplanting, terwijl die ook hier en daar in andere gewesten wordt aangetroffen.

»»Op twee hoofdpunten wordt van de oorspronkelijke bedoelingen van het cultuurstelsel afgeweken, namelijk van de dessa'sgewijze daarstel-

ling der aanplantingen en van den regel, dat de bij de teelt van producten voor de Europeesche markt ingedeelde landbouwer vrij zal zijn van belasting.

»»De eerste afwijking kan aanvankelijk bijgedragen hebben tot vermeerdering der productie, en was ook op sommige plaatsen niet geheel te vermijden toen men établissementen oprichtte, aan welke bij contract de grondstof van eene aanplanting van vele honderden bouws werd verzekerd; maar het is eene onbetwistbare waarheid, dat zulks overal heeft gestrekt tot bezwaar der plantende bevolking.

»»Immers daardoor ontstond tweeledig nadeel, als:

»»1°. arbeid op groote afstanden; en

»»2°. het planten van de eene dessa op de gronden van de andere, waaruit allerlei schikkingen, de eene meer, de andere min bezwarende, zooals ruil van velden, huurbetaling van landrente van de eene dessa voor de andere enz., zijn voortgesproten."

»Het in de eerste plaats vermelde nadeel, dat van arbeid op groote afstanden, is niet gering; volgens het Verslag omtrent den Staat en het Beheer der Koloniën over 1860 is de afstand der woningen van de planters tot de velden en fabrieken soms twee uren gaans, en terecht merkt de Commissie voor de suiker-enquête op, sprekende van de cultuur in Banjoemas: »De dessa'sgewijze aanplantingen, zoodanig dat iedere gemeente voor zich zelve hebbe te zorgen, moeten tot meer belangstelling, tot meer krachtsinspanning van de zijde der bevolking leiden, dan te verwachten is van het gebruik om de aanplantingen in groote tuinen te bewerkstelligen, verwijderd van de woonplaatsen der planters, en waaraan verbonden is de geheele nasleep van onzekere, maar dikwijls wederkeerende beschikking over de velden, van ruil van gronden, waarbij genoegen moet worden genomen met datgene wat wordt toebedeeld, en van onderlinge schikkingen dien ten gevolge, welke meestal nadeelig zijn voor hen, die hunne velden hebben moeten afstaan." "

De resident van Tagal schreef omtrent dit punt in eene der bijlagen van de suiker-enquête:

»De sawahvelden in den kring der ondernemingen waarop het suikerriet geplant wordt, kunnen als gemeentegronden worden beschouwd.

»Nadat men verplicht was de eerste proeven van suikerbereiding bij kleine établissementen op te geven, zijn groote fabrieken, voorzien van molens, door water gedreven, tot stand gekomen, waardoor men, ter voorkoming van noodeloos transport van het suikerriet over verre afstanden, er als van zelf toekwam, om zoo dicht mogelijk bij de suiker-établissementen het riet te planten.

»Deze verandering ten beste bracht mede, dat men niet uitsluitend op de gemeentegronden van ééne dessa, maar ook op die van vele dessa's

te gelijk het riet plantte, waarvan het gevolg was, dat voor het gemis van de voor de suikercultuur gebezigde rijstvelden van eenige dessa's, ter uitgestrektheid van bijv. 400 bouws voor eene suikerfabriek benoodigd, de leenbruikers dier velden op de eene of andere wijze moesten schadeloos gesteld worden.

»Dit nu geschiedde door hun in andere dessa's velden aan te wijzen, waardoor de verdeeling zoodanig plaats had, dat de wettige leenbruikers zeker gedeelte van hunne velden moesten afstaan; zoodat ieder 1 of 1½ bouw rijstveld of iets meer ter bearbeiding werd aangewezen.

»Hierdoor werd dus aan het volgens de *adat* bestaande gemeenterecht een zware slag toegebracht, zoodat het thans meer in schijn dan inderdaad bestaat.

»Het telen van suikerriet vond dus plaats op de vruchtbaarste rijstvelden, zonder dat men meer, als dit noodig wordt geoordeeld, acht slaat op de gemeentegronden, tot zekere dessa behoorende; terwijl ook, zooals gereedelijk uit het vorenstaande valt af te leiden, de zoogenaamde sawah-jassa (erfvelden), even goed als de andere, met suikerriet worden beplant."

Eindelijk schreef ook de heer H. J. Lion reeds in eene brochure in 1858 in Indië uitgegeven (1), over dat punt het volgende:

»In vele residentiën bestaat nog de gewoonte, om den gedwongen aanplant te bewerkstelligen op uitgestrekte, bij elkander en nabij de fabriek gelegen gronden, waardoor men soms 2 a 300 bouw suikerriet op ééne plek ziet. Dit strekt tot groot ongerief voor een gedeelte der bevolking, waarvan de gronden verder af zijn gelegen, en die nu gedwongen is, suikerriet op vreemde, van hare dessa's soms 5 en meer palen afgelegene gronden te telen en te bewaken; het is duidelijk dat deze omstandigheid evenmin voordeelig is voor de bewerking van den grond, als voor de neiging tot vrijwillige teelt."

Wij herzeggen: dat zijn geene bespiegelingen van philanthropen, maar positieve verklaringen van practici, van mannen van het vak. De grieven tegen het verstoren van het gemeenterecht en tegen groote tuinen zijn geene utopiën.

In elk geval is het dus ongegrond te beweren, dat de industrie en de bevolking »in hun belang" groote tuinen moeten aanleggen; de aangehaalde autoriteiten bewijzen het tegendeel. Is er ooit geklaagd? vroeg de heer d. C. Maar op welke wijze wil de bevolking klagen? Dat zij intusschen klachten heeft doen hooren, is zeker.

Het is volkomen waar, dat de contractant voor Wonopringo tram-

(1) „Het cultuurstelsel en art. 56 van het regeerings-reglement," Batavia, drukkerij van W. Bruining.

ways heeft aangelegd. Maar het is niet aannemelijk dat tramways vervallen zullen bij dessa'sgewijzen aanplant. Zoo men den inlander raadpleegt, zal hij tramways »goed vinden," maar voorzeker niet voor den prijs der bezwaren aan groote tuinen verbonden. Zijn eenmaal de nieuwe wegen gemaakt, dan zal men die gebruiken. Zoo oordeelde ook de Commissie van 1857.

Het derde bezwaar, dat de fabrieken in den regel over meer dan 400 bouws zouden moeten kunnen beschikken, is een bepaald réactionnair beweren. Zoowel de heer Rochussen als tal van andere conservatieven beamen het beginsel, dat zeer groote aanplantingen eene slordige en voor de bevolking zeer bezwarende werkwijze bevorderen. Men zij toch ook op de mogelijkheid van ruime oogsten bedacht. Niet zelden is vroeger bij groote fabrieken, bij gemis aan middelen tot verwerking, een gedeelte van het riet op de velden verrot, met dit gevolg dat de bevolking geen of luttel voordeel uit de ruime oogsten trok. Bijna alle deskundigen hebben jaren achtereen aan aanplantingen van 3 à 400 bouws boven grootere de voorkeur gegeven. Het is de beste prikkel tot goede fabricatie. Dat deze nog groote vorderingen kan en moet maken, bewijst het geen hierboven uit het *Bat. Handelsblad* omtrent den uitslag der cultuur in sommige residentiën is medegedeeld.

Karangsambong heeft 300 bouws aanplant, volgens de officiëele opgaven van 1856, en levert het prachtigste product. Dat Wonopringo en andere fabrieken van ruimen omvang zijn vooruitgegaan, is ontegenzeggelijk, en wij verheugen ons daarover. Maar de vooruitgang in Westen Midden-Java is bij kleinere fabrieken even groot en grooter. Gaarne geven wij toe dat bij *enkele* fabrieken, door bijzonder gunstige ligging, een grootere aanplant weinig bezwaar oplevert; maar in den regel zijn aanplantingen van meer dan 400 bouws in verhouding tot den omvang minder voordeelig. Het moge gemakkelijk zijn *veel* riet te kunnen uitpersen, de hoofdzaak is dat het met zorg gekweekt en goed bewerkt worde. De wetenschap is vooruitgegaan; maar men zal bij kolossale aanplantingen minder zorg dragen om het riet zoo goed mogelijk te bewerken.

Dat hoe grooter de aanplant is, des te meer grond zal moeten worden verruild, is duidelijk. Des te bezwaarlijker zal het zijn te bewijzen dat door te ruimen aanplant geen grooter nadeel aan het grondbezit en de rijstcultuur wordt toegebracht. Wij zijn verlangend den heer d. C., nadat hij al het voorafgaande overwogen zal hebben, dat bewijs te zien leveren.

Men heeft dan ook in de laatste jaren de grootste fabrieken gesplitst en hier en daar de aanplantingen ingekrompen; vergrooting is eene zeldzame uitzondering. Er bestaan geene fabrieken van 800 bouws meer. Ja, er zijn er nog enkele van 700 en 660 bouws; maar telt men de

fabrieken beneden en tot 400 bouws aanplant bijeen en voegt er bij die, welke dien aanplant slechts met geringe uitgestrektheid overschrijden, dan komt men tot een geheel ander resultaat dan het cijfer van 43, dat door den heer d. C. genoemd is. In 1866 waren er 4017 bouws voor fabrieken boven 400 bouws met riet beplant, en bij inkrimping zou men, zeide de interpellant, »groote schadevergoeding aan de contractanten" moeten verleenen. Nu achten wij het een geheel onaannemelijk begrip, dat de Regeering, voor *expireerende* contracten, bij uitbesteding geene nieuwe bepalingen, hetzij met of zonder praeferentie voor den voormaligen contractant, zou mogen maken. Dan vervalt elk denkbeeld van een contract, dat aan tijd verbonden is. Er is hier immers geene sprake van de loopende overeenkomsten. Intusschen beschouwen sommigen niet alleen de fabriek als hun eigendom, maar de rietvelden als hunne gronden en de Javanen, al arbeiden zij op hooger last, als hunne werklieden. Dat is eene verplaatsing in een Westerschen toestand en miskenning van den bestaanden Oosterschen.

De fabrieken hebben ± 400 bouws noodig, zoo beweren sedert jaren bijna alle deskundigen. Wanneer men de Memorie over de suiker-industrie in de Gouvernements-residentiën van Midden-Java inziet, door de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Samarang in 1865 ingediend, dan leest men, dat de adressanten daarin de bepalingen der ontwerp-cultuurwet, wat de suiker-industrie betreft, niet voldoende achtten; want zij verlangden grondeigendom. Zij wilden ook grond tot verwisseling van den aanplant. Maar men zal toch wel toegeven, dat zoo grooter aanplant dan van ± 400 bouws wenschelijk geacht ware, men meer grond zou verlangd hebben. Wat schreven nu de adressanten? Zij namen een maatstaf van berekening van ± 400 bouws aanplant aan en achtten dien voldoende. Men vindt dat op bl. 33 der Memorie (1). Zij verlangden 1014 bouws, voor de fabriek, den aanplant en de wisselgronden, ten einde per jaar ± 400 bouws te beplanten.

De heer d. C. beweert dat de grootste fabrieken tegenwoordig ingericht zijn op ruimer aanplant; dat men ze zal moeten afbreken en nieuwe machines plaatsen. Dit beweren houdt bij suiker-ondernemingen geen steek, daar zij 3 tot 5 maanden voor den oogst noodig hebben. Als men in één dag afwerkte, ware dergelijke argumentatie te begrijpen.

Wanneer de machines en de fabriek goed zijn ingericht, zijn zij, zelfs bij min gunstige oogsten, even goed bruikbaar voor 400 als voor 600 bouws riet. Bij ruime oogsten zal men de handen vol werk hebben om 400 bouws riet met het meeste voordeel te verwerken, en de stokken niet meer op 't land te laten wegrotten. Hoe machtiger en beter de

(1) Samarang, 1865, G. C. F. van Dorp.

machines zijn, des te sneller kan de oogst plaats hebben en verwerkt worden, hetgeen van het grootste belang is; want het gehalte van het riet vermindert spoedig, vooral bij veel regen. Groote capaciteit is dus altijd, ook bij beperkten aanplant, een groot voordeel. Enkele groote lichamen en vermogende contractanten kunnen misschien met voordeel op zeer groote schaal werken, omdat zij de middelen bezitten om fabriek- en machine-wezen steeds te verbeteren. Maar er pleiten zoovele redenen voor om als regel geen grooter gedwongen aanplant dan van 400 bouws toe te laten, dat wij daarop met klem blijven aandringen, zoolang de aanplant op hoog bevel plaats heeft.

De strijd ter gunste van groote aanplantingen zou alleen ten bate van enkelen kunnen komen. Mochten al eenige bouws minder aangeplant worden, zoo de regeling van 1863 door allen ware aangenomen, de bevolking zou daarentegen een deel harer beste rijstvelden terug erlangd hebben, op het grondbezit zou minder inbreuk gemaakt worden en de industrie zou er door betere cultuur en bewerking bij winnen. Bovendien moet, bij eene behoorlijke regeling van het grondbezit, al het bezwaar, dat uit dit oogpunt aan de suikercultuur verbonden is, van lieverlede verdwijnen; want de beschikking over eens anders grond zal dan ophouden.

Eindelijk de oude strijd over art. 17 der regeling van 1863, waarbij de heer Rochussen als bondgenoot van den heer de Casembroot optreedt. Daar de laatste zulk een afkeer heeft van slavernij, verwachten wij van hem steun tot afschaffing der heerediensten, behalve voor de dessa, en vervanging daarvan door eene belasting in geld. Dan zal er geene »aanbesteding" van werkvolk meer plaats hebben.

De Commissie van 1857 behandelde voornamelijk de scheiding van veld- en fabriekarbeid. De heer Fransen van de Putte heeft meermalen, als deskundige, zijn advies daarover uitgebracht en zich met dat gedeelte van het rapport volmondig vereenigd. Wij zullen ten slotte de zinsneden afschrijven, die de Commissie nederschreef en als de hoofdpunten van hare conclusie stelde. Zij luiden als volgt:

»Twee hoofdpunten van herstel en verbetering zijn voorts steeds in het oog te houden, als moetende, naar onze overtuiging, den weg banen, om bij de suikercultuur eenen staat van zaken in het leven te roepen, welke der bevolking zoo welgevallig zal zijn, dat, behoudens eenige aansporing en toezicht, alles grootendeels aan haren vrijen wil zal kunnen worden overgelaten.

»Wij bedoelen hier, bij de cultuur, het terugkeeren tot het beginsel, bij het stelsel gehuldigd, om iedere dessa op eigen grond te doen planten, met toelating alleen bij uitzondering van aanplantingen op velden van eene naburige dessa; en bij de fabricatie, de ontheffing der bevolking

16

van alle gedwongen diensten. Vrije fabriekarbeid zal een grooten stap daarstellen tot vrije cultuur. Ontheven van alle verplichte diensten voor het snijden, transporteeren en verwerken der grondstof, zal de landbouwer zich met gerustheid op de cultuur toeleggen, wetende dat hij, ten deze zijne verplichtingen vervuld hebbende, geene verdere bemoeilijking te duchten heeft, en dat zijn arbeid, welke alsdan niet te zwaar is, in billijkheid zal worden beloond; terwijl de opheffing der bezwaren, nog aan de verplichte cultuur verbonden, inmiddels den vrijen arbeid op de fabrieken en voor het snijden en vervoeren van riet, mitsgaders voor alle andere werkzaamheden met de suiker-industrie in verband staande, zeer bevorderlijk zal zijn. Men late zich hier niet afschrikken door de vrees, dat door de aanmoediging van vrijen arbeid op de suikerfabrieken vele ongeërfden hunne diensten aan de geërfden zullen onttrekken, waardoor belemmering in den geregelden gang van den landbouw zou kunnen ontstaan.

»Hieromtrent valt op te merken:

»1°. dat, gelijk uit de stukken der Commissie gebleken is, de ongeerfden niet zoo weinig dienstplichtig aan den Souverein worden beschouwd als men schijnt te vooronderstellen, maar even goed, natuurlijk met eenige wijziging naar plaatselijke omstandigheden, als de geërfden door de dessabesturen met cultuurarbeid en andere diensten worden belast;

»2°. dat de diensten voor de suikerfabricatie nu reeds voor een groot deel door de niet geërfden, hetzij daartoe bepaaldelijk opgeroepen, hetzij als plaatsvervangers der geërfden, worden verricht;

»3°. dat het getal menschen, hetwelk gedurende den maaltijd, als wanneer de meeste handen gevorderd worden, op eene fabriek werkzaam is, hoe groot ook in den regel, weinig beduidt in verhouding tot het cijfer der bevolking, in de kringen der suikerondernemingen aanwezig;

»4°. dat niet uit het oog verloren mag worden, dat cultuur- en heerediensten in den kring der ondernemingen altijd verricht moeten worden; zoodat de door ons bedoelde regeling tot bereiking van vrijen arbeid op de suikerfabrieken onmogelijk kan ten gevolge hebben verzwaring der lasten van een gedeelte der bevolking, maar alleen moet veroorzaken verdeeling van den aard van het werk, niet strijdig met hare rechten, instellingen en begrippen;

»5°. dat de voorbeelden van vrijen arbeid op vele suikerfabrieken, zonder dat daardoor bezwaar wordt ondervonden, alle bezorgdheid ten deze moeten wegnemen."

Nu moet men niet voorbij zien, dat reeds ongeveer één derde der contractanten tot de regeling van 1863 zijn toegetreden, die hun in elk geval het groote voordeel van een fixum van levering aan het Gouvernement toekent, zoodat, mochten de fabriekanten al in een of ander

opzicht eenige moeilijkheid ondervinden, altijd dit voorrecht daar tegenover staat.

»Wie zijn bovendien al of niet toegetreden?" vroeg de heer Fransen van de Putte den 23sten Juni jl.

Wanneer men ook dit nagaat, zal men tot de overtuiging komen, dat de regeling van 1863, ondanks hare gebreken, een zeer goede overgang tot een beteren toestand was, en dat de bezwaren, die daartegen worden geopperd, in de praktijk den toets niet kunnen doorstaan. Had de geachte interpellant kennis genomen van de litteratuur over dit onderwerp, hij zou niet zoo onvoorwaardelijk op de données zijn afgegaan die men hem verstrekt heeft, en zich gewacht hebben om de hoofdpunten der regeling van 1863, en ten deele ook van die van 1860, als het uitvloeisel der meeningen van welgezinde, maar minkundige philanthropen af te schilderen.

Wij zullen het bij deze korte uiteenzetting laten, afwachtende hoedanige regeling bij de wet door den tegenwoordigen minister zal worden voorgesteld. Onze overtuiging is, dat hij terecht geweigerd heeft een strijd over een of ander onderdeel van zijn plan te openen, 't welk men in zijn geheel zal moeten beoordeelen, te meer omdat er tijd is om eene regeling voor te bereiden, en wij herhalen moeten, dat, zoo al werkelijk de regeling van 1863 bezwaren opleverde, de later genomen besluiten den vroegeren toestand handhaven en de hoofdbepalingen der regeling van 1863 krachteloos maken. Of dit in aller belang is, valt te betwijfelen; maar dit is nu de quaestie niet.

HET INDISCH ADMINISTRATIEF TEKORT EN HET CONSIGNATIESTELSEL.

De vraag, hoe voorzien moet worden in het Indisch administratief tekort, heeft, zooals men weet, haar ontstaan daaraan te danken, dat ons gouvernement op Java belangrijke hoeveelheden koffie en suiker koopt, en die voor het grootste gedeelte hier te lande door bemiddeling van de Handelmaatschappij te gelde maakt. Ten behoeve van den aankoop moet in Indië een zekere som beschikbaar worden gesteld, en dit kan op drieërlei wijze geschieden: het Indisch bestuur kan wissels trekken op de Nederlandsche regeering; deze kan geld zenden aan het Indisch bestuur; maar zij kan dit bestuur ook machtigen om het meerendeel der producten in Indië zelf te verkoopen en de winst naar hier te remitteeren. Welke van die methodes is nu de beste? Of moeten zij alle drie worden aangewend? Zoo ja, in welke verhouding tot elkander?

I.

Bestond er alleen keus tusschen het zenden van specie en het trekken van wissels, dan zou deze quaestie van minder belang zijn dan nu het geval is. Het Gouvernement heeft tot nog toe grootendeels voor het eerste partij gekozen; velen geven echter aan wisseltrekking de voorkeur. De kolonie, zoo beweren zij, heeft al de specie niet noodig, die het moederland haar tot dekking van het Indisch tekort toezendt; dit blijkt daaruit, dat van de *f* 170 millioen, die het Gouvernement in de jaren 1853—1864 op Java heeft aangevoerd, *f* 115 millioen weder zijn weggevloeid. Is het nu niet ongerijmd, geld te zenden naar een markt, die overvloedig van geld is voorzien? Het Gouvernement geeft daarop ten antwoord, dat het tegenwoordige stelsel, hoe onlogisch het schijne, voordeelig is voor de schatkist. De Minister Hasselman verzekerde onlangs dat iedere gulden, in natura naar Indië overgebracht, daar aan de

Regeering slechts op *f* 1.00[86] te staan komt. Liet het Gouvernement zich daarentegen betrekken, dan zou het door koersverlies voor elken gulden wel *f* 1.02 à *f* 1.05 moeten betalen. De winst schijnt dus aanzienlijk. — Hiertegen voert men nu weder aan, dat die winst denkbeeldig is, omdat het Gouvernement niets voor assurantiepremie en interest stelt. Bracht het deze beide posten in rekening (dit is herhaaldelijk aangetoond), dan zou de winst in verlies verkeeren. De strijd loopt dus daarover of het Gouvernement werkelijk assurantiepremie en interest in rekening moet brengen, of niet. Zij die dit laatste gelooven, gronden hun gevoelen daarop, dat nog geen enkele speciezending hare bestemming niet heeft bereikt, en dat zeer belangrijke sommen, aan de schatkist toebehoorende, voortdurend renteloos liggen. Daaruit zou dan volgen dat de risico onbeteekenend is, en het renteverlies toch geleden wordt.

Is echter deze redeneering wel juist? Al heeft nooit een enkele speciezending hare bestemming gemist, het is denkbaar, dat in een kort tijdsverloop belangrijke verliezen elkander opvolgen. De Regeering behoeft wel geen volle assurantiepremie te rekenen (want daarin is ook de winst van den assuradeur en het loon van den makelaar begrepen), maar een zekere som moet zij toch voor mogelijke verliezen stellen. Wat nu den interest betreft, het is waar, dat groote sommen voortdurend renteloos in de schatkist liggen; maar volgt nu wel daaruit, dat bij de voorziening in het Indisch tekort de rente niet in aanmerking komt? Indien het de Regeering volkomen onverschillig is of zij jaarlijks een som van *f* 14 millioen zeven of acht maanden vroeger of later betaalt, dan kan zij zich immers *zicht* laten betrekken, en daardoor een voordeel in den koers genieten, welks hoegrootheid bepaald wordt door den discontostand in Nederland. Is b. v. te Batavia de 6 maands koers op Amsterdam 102 (1), en het disconto in Nederland 4 pCt., dan zal *zicht*-papier 100½ waard zijn; want 4½ maand rente (2) à 4 pCt. bedraagt juist 1½ pCt., en 102 — 1½ = 100½. Stel nu dat de kosten van specieaanvoer 0.56 pCt. bedragen, en dat voor zeegevaar 0.44 pCt. moet gerekend worden, dan zou de Regeering, bij een wisselkoers op Holland van 102 voor 6 maanden, door hare speciezending juist ½ pCt. verliezen (100 + 0.56 + 0.44 — 100½ = ½ pCt.). Hoe hooger de rentestand in Nederland is, hoe grooter (bij gelijkblijvenden 6/m. wisselkoers te Batavia op Amsterdam) dit verlies voor de Regeering worden zou. De rente komt dus wel degelijk in aanmerking.

Ook nog om een andere reden. In een anonyme brochure, die on-

---

(1) *f* 102 in wissel voor *f* 100 geld.

(2) 6 maanden, minus 1½ maand voor de reis

langs is uitgekomen (1), worden de nadeelen, uit een te grooten aanvoer van zilver naar Indië ontstaande, in twijfel getrokken. »Is de over»vloed van ruilmiddelen, die daarvan het gevolg is," vraagt de schrijver, (bl. 12) »een bezwaar voor iemand? Wij meenen het te mogen betwij»felen; evenzeer kan men er tegen opkomen, dat Gouvernements-koffie »in Nederland ingevoerd, door anderen weder wordt uitgevoerd." Het komt mij voor, dat hier o. a. een zeer belangrijk punt buiten rekening wordt gelaten, namelijk de invloed van de Gouvernements specieuitvoeren op het discontocijfer in Nederland. Bij een aanzienlijken metaalvoorraad is die invloed misschien gering; maar bij een kleinen is hij van groote beteekenis. Om zich hiervan te overtuigen, behoeft men het Verslag van den President der Ned. Bank over het boekjaar 1864/65 slechts in te zien. »Het zal wellicht sommigen uwer verwonderen," zoo leest men daar (bl. 10), »dat, terwijl toch nog altijd een aanzienlijk beschik»baar kas-saldo overbleef, de Directie desniettemin in het najaar tot zoo »sterke renteverhooging meende te moeten overgaan. Ter verklaring »hiervan zijn de volgende omstandigheden in het oog te houden"..... Verschillende punten worden nu ter sprake gebracht, en even vóór het slot der periode lezen wij (bl. 11): »Daarbij was het aan de Directie »bekend, dat eerlang van Gouvernementswege nog voor een bedrag van »vele millioenen specie, ter verzending naar Indië, van de Bank zou ge»vraagd worden; en al mocht die specieuitvoer tot geene vermeerderde »credietaanvragen leiden, maar alleen vermindering der Rekening-Courant»Saldo's ten gevolge hebben, door elke vermindering der Rekening-Cou»rant-Saldo's met f 1,000,000 zou de nog overblijvende operatiekracht »der Bank met f 600,000 verminderen. — Het was dus, wilde men »niet de operatiekrachten der Bank langs dien weg althans tijdelijk zeer »zien afnemen, alleszins wenschelijk, dat niet alleen alle uitvoer van »muntmateriaal vooreerst ophield, maar dat zelfs weldra een tegenstroom »van muntmateriaal de wegvloeiende specie kwam vervangen; doch »daarop viel niet te rekenen, zoolang de rentestand hier te lande al te »zeer beneden dien van het buitenland bleef." — In het Verslag over 1866/67 komt de President hierop terug. De lagere rentestand in den zomer van 1866 wordt ten deele daaruit verklaard, »dat de Directie »met genoegzame zekerheid kon vooruitzien, dat in den loop des jaars »slechts weinig uitzending van specie naar Ned. Indië zou plaats vinden" (bl. 14). Uit dit alles blijkt duidelijk dat de vraag, of overvloedige Gouvernements zilveruitvoer voor iemand eenig bezwaar oplevert, onder

(1) De adressen der kamers van koophandel te Amsterdam en te Rotterdam tot vermeerderden verkoop van producten in Indië, getoetst aan staats- en handelsbelang. Amsterdam, bij C. M. van Gogh, 1868

sommige omstandigheden hierop nederkomt: Is het voor iemand een bezwaar een hooge discontorente te betalen?

Ik geloof dus dat de voorstanders van speciezending niet alle elementen in rekening brengen. Zij tellen het zeegevaar te licht, zij vergeten het voordeelig koersverschil dat de Regeering door zich kort te laten betrekken genieten zou, en zij letten in het geheel niet op het verband tusschen specieuitvoer en rentestand.

Maar levert wisseltrekking geen even groote bezwaren op, vooral dan wanneer het stelsel van publieke inschrijving wordt aangenomen? Is het vermoeden ongegrond, dat, indien de Indische regeering dit stelsel volgde, »zich wellicht slechts een bepaalde klasse van koopers voor hare wissels »zou opdoen, en dat op die wijze wellicht een *tweede hand* in de geld»markt kunstmatig zou in 't leven geroepen worden, die meer en meer »die markt beheerschte?" (1) Velen geven hierop een bevestigend antwoord; evenmin als de heer Hubrecht kan ik echter in die »bankophobie" deelen. Zie ik wel, dan is zij niets anders dan de oude vrees voor opkoopers, die nog altijd — sedert hoeveel eeuwen reeds? — in de wereld rondspookt. In Suriname wordt sedert eenige jaren het stelsel van publieke inschrijving met het beste gevolg toegepast. De Regeering kondigt van tijd tot tijd aan, dat zij een zekere som, b. v. *f* 80,000, in stukken van *f* 1000 verdeeld, verkoopen zal; een ieder die wil, schrijft dan in voor het bedrag dat hij noodig heeft, tot den koers die hem goeddunkt. En leert nu de ervaring dat de meeste van die wissels in handen komen van de Surinaamsche Bank, welke instelling, naar men weet, een (voor die kolonie) zeer aanzienlijken wisselhandel drijft? Juist het tegendeel; in verreweg de meeste gevallen worden de wissels door particulieren gekocht. De reden hiervan is zeer eenvoudig: het publiek biedt evenveel als het bij de Bank moet betalen; want Gouvernementswissels overtreffen nog de bankwissels in soliditeit. De Bank moet daarentegen iets minder bieden dan den koers, waarvoor zij haar papier verkoopen kan, want anders zou zij geen winst behalen. Vandaar dat zij in den regel te laag inschrijft, en slechts dan, wanneer de behoefte van particulieren gering is, belangrijke bedragen meester wordt.

Vermoedelijk zal zich op Java hetzelfde voordoen. Of vreest men wellicht dat de Banken den koers zullen bieden, dien zij zelve voor hunne wissels vragen, om na den aankoop den vraagprijs te verhoogen? Maar hoe zullen zij dan na de volgende inschrijving handelen? Zullen zij hunne koersen dan weder verhoogen, en na een derde inschrijving op nieuw, en zoo voort? Men gevoelt het ongerijmde van die onderstelling; evenmin als de prijzen van alle andere koopwaren, kunnen de wisselkoersen in het onbepaalde stijgen, en de bankiers weten dit beter dan iemand.

(1) Zie het opstel van den heer Blom in de *Economist* van Juni 1868, blz. 695.

II.

De quaestie van de voorziening in het Indisch tekort heeft echter een veel grooter belangrijkheid verkregen, sedert sommigen er op aandringen, haar op te lossen door het meerendeel der Gouvernementsproducten in Indië zelf te verkoopen. Tot de zoodanigen behoort ook de Amsterdamsche Kamer van Koophandel. Den 9en Mei ll. heeft deze een adres gericht tot den Minister van Koloniën, waarin zij haar gevoelen blootlegt en Zijne Excellentie verzoekt:

»1o. gradueel meerdere uitbreiding te geven aan den verkoop van producten in Indië;

»2o. te bepalen, dat de door het Indisch bestuur af te geven wissels na vooraf gedane aankondiging bij publieke inschrijving naar gelang der behoefte van de administratie zullen worden aangeboden, en

»3o. als een gevolg der beide vorige maatregelen, de speciezendingen alleen te doen bestaan uit de noodige heele en halve guldens en pasmunt."

Het toestaan van dit verzoek zou niet meer of minder insluiten dan de geleidelijke afschaffing van het consignatiestelsel. Het spreekt van zelf, dat tegen zulk een ingrijpenden maatregel nog al eenige bezwaren kunnen worden aangevoerd.

Het bevreemdt mij, niet dat de Kamer deze bezwaren voor oplossing vatbaar rekent, maar dat zij ze zelfs met geen enkel woord vermeldt. Zij spreekt over den verkoop der producten in Indië, als over een maatregel die door allen zou worden toegejuicht. Een vreemdeling, die haar adres las, zou er zeker nooit uit opmaken, dat het consignatiestelsel nog door vele kooplieden hier te lande als de noodzakelijke voorwaarde van Nederlands commerciëele grootheid wordt beschouwd. Van eenige onvolledigheid schijnt het Amsterdamsche adres dan ook niet vrij te pleiten; het is daarom gelukkig dat, twee dagen na zijne indiening, de Rotterdamsche Kamer mede een adres tot de Regeering heeft gericht, waarin het consignatiestelsel opzettelijk behandeld en bovendien op talrijke gronden bestreden wordt. De Rotterdamsche Kamer heeft zoodoende het werk van hare zuster in de hoofdstad aangevuld. Deze laatste zegt: de quaestie van het Indisch tekort wordt het best opgelost door verkoop der producten op Java. En als nu iemand vraagt, of die wijze van verkoop, met het oog op de handelsbelangen van Nederland, wel wenschelijk is, dan geeft de Rotterdamsche Kamer hierop een volledig antwoord. Men vindt dus in haar adres de argumenten, die de Amsterdamsche Kamer achterwege hield (1).

---

(1) De twee Adressen zijn als *bijlagen* tot dit opstel afgedrukt.

Doch, hetzij met of zonder argumenten, de conclusie van beide stukken is eensluidend, en deze conclusie verdient reeds op zich zelve onze aandacht. Dat de Kamers van Koophandel der twee grootste steden in ons vaderland zich vereenigen ter bestrijding van het consignatiestelsel; dat alzoo de personen zelve die de bescherming genieten, flinkweg voor die bescherming bedanken en verklaren er meer ongerief dan voordeel uit te trekken, ziedaar iets geheel nieuws in onze economische geschiedenis. Het is nog zoo lang niet geleden dat zulke adressen, als nu tot de Regeering zijn gericht, algemeene verontwaardiging in den lande zouden hebben opgewekt. Ik wil niet zeggen dat thans de toejuiching algemeen is geweest, maar van verontwaardiging was nergens, zoover ik weet, eenig spoor te ontdekken.

Toch heeft het niet aan oppositie ontbroken. De brochure b. v., die straks reeds werd vermeld, is grootendeels een bestrijding van de denkbeelden der beide Kamers, een verdediging van het consignatiestelsel. Gaarne voeg ik er bij, dat ik nooit een betere verdediging van dat stelsel gelezen heb. Vooral de wetenschappelijke toon, waarin deze brochure geschreven is, moet zeker op iedereen een gunstigen indruk maken. Men mist dien toon zoo dikwijls in geschriften over koloniale onderwerpen. Groote woorden nemen er vaak de plaats in van een kalm en zaakrijk betoog. Men tracht elkander te overbluffen; men speculeert op de vermoedelijke onwetendheid der tegenpartij omtrent bijzonderheden van historischen of localen aard; nog erger, men vervalt in personaliteiten. Maar met groote woorden en scheldwoorden overtuigt men natuurlijk niemand; alleen door eene wetenschappelijke behandeling der zaken kan de waarheid iets winnen.

Vraagt men nu of de waarheid iets winnen kan door deze brochure, dan zal zeker elk onpartijdig beoordeelaar daarop bevestigend moeten antwoorden. Wij kennen nu de beste argumenten van de voorstanders van het consignatiestelsel, en dit is veel waard.

In de quaestie over den gedwongen aanvoer der Gouvermentsproducten naar Nederland liggen, zoo ik wel zie, twee vraagstukken opgesloten: 1o. is het waarschijnlijk dat het meerendeel dier producten toch in Nederland ter markt zal komen, wanneer ze op Java worden verkocht? 2o. indien dit niet waarschijnlijk is, volgt dan daaruit reeds de wenschelijkheid om het consignatiestelsel te behouden? — De Rotterdamsche Kamer heeft die beide vraagstukken, die in den regel met elkander verward worden, behoorlijk onderscheiden. Na eerst betoogd te hebben, dat onze markt voor Indische producten niet verloopen zal, wanneer haar voorstel wordt aangenomen, schrijft zij: »Doch al mocht er meer van die producten, dan de Kamer meent op goede gronden te kunnen voorzien, naar elders gaan, wij zouden dit nadeel niet te duur gekocht (lees: niet

te groot) rekenen, wanneer daardoor de natuurlijke toestand des handels hersteld werd, wanneer deze van den leiband, waaraan hij te lang geloopen heeft, eindelijk ontslagen werd, wanneer onze veel te kleine transatlantische importhandel daardoor meer omvang, veerkracht en nieuw leven kreeg en, zijne krachten op het bevoorrecht koloniaal gebied ontwikkelend, zich ook voorbereidde en aangordde om elders den strijd der concurrentie op voor ons nog te weinig bekend en geëxploiteerd handelsgebied aan te vangen." In hoever de anonyme schrijver der brochure deze onderscheiding mede in het oog heeft gehouden, zal ons later blijken.

Bepalen wij ons voorshands tot zijn antwoord op de eerste vraag. Dit antwoord luidt ontkennend, en wel op twee of drie gronden.

1°. De opgewektheid om aanzienlijke kapitalen in den Indischen handel te wagen is tegenwoordig niet groot. De meeste aanvoeren uit Java geven verlies. De Handelmaatschappij deelde nog geen $4\frac{1}{2}$ pCt. uit. »De »Rotterdamsche Bank bracht het tot 5 pCt., maar hare balans toont »aan, welke belangrijke risico's daarvoor geloopen zijn (1). Eene andere »inrichting zag zich verplicht p. m. 25 pCt. van haar kapitaal als ver»lies af te schrijven. Voegt men hierbij de ongunstige balansen van »Reederijen en Assuradeuren, ook van in Indië gevestigde assurantie»inrichtingen, dan is het zoo bevreemdend niet, dat voor het tegenwoor»dige weinig opgewektheid bestaat, nieuwe kapitalen aan den Indischen »handel toe te vertrouwen, en laat het zich veeleer verklaren, dat uit »Indië terugkeerende Nederlanders hunne kapitalen met zich voeren en »daarvoor andere plaatsing zoeken."

De schrijver »hoopt" dat dit bezwaar slechts van tijdelijken aard zal zijn; maar uit de omstandigheid, dat het zoo breed door hem wordt uitgemeten, leid ik af dat die hoop niet zeer levendig is. Wordt ook wel veel door het aangevoerde argument bewezen? Het lage dividend der Handelmaatschappij moet immers voor een groot deel worden toegeschreven aan verliezen op katoen; en wat de particuliere vennootschappen en firma's die op Indië handelen betreft, is niet juist het tegenwoordige koloniale stelsel een der voornaamste oorzaken van hun geringen bloei? Dank zij dit stelsel, is Java's productie nagenoeg stationair, en de hoeveelheid goederen ter beschikking van den particulieren handel weinig meer dan een derde van den geheelen uitvoer. De concurrentie is echter niet stationair; zij neemt gedurig toe, en vandaar dat de winsten der verschillende participanten steeds kleiner worden. De cultuurondernemingen wachten nog altijd op een afdoende regeling; de uitgifte van woeste gronden voor langer dan 20 jaar, even als de verandering van den huur in erfpacht, wordt van jaar tot jaar uitgesteld. De heerediensten zijn niet afgeschaft,

(1) Uitsluitend in den handel op Indië?

maar alleen beperkt; en hoe moeilijk het vallen moet aan die beperking de hand te houden is in dit Tijdschrift herhaaldelijk aangetoond. Aan het communaal grondbezit is nog niets veranderd; geen enkele maatregel is zelfs genomen om den individueelen grondeigendom voor te bereiden. Al de hinderpalen die van oudsher tegen den particulieren handel en den particulieren landbouw bestaan hebben, bestaan dus nog grootendeels ten huidigen dage. Voegt men daarbij in de eerste plaats de onzekerheid omtrent geheel ons toekomstig regeeringsbeleid op Java, een onzekerheid die allerverderfelijkst werkt, daar zij den ondernemingsgeest uitdooft; in de tweede plaats de algemeene lusteloosheid, waaraan de wereldhandel, deels uit politieke oorzaken, in de laatste jaren heeft geleden, dan vindt de weinige opgewektheid, die er tegenwoordig bestaat om nieuwe kapitalen aan den Indischen handel en landbouw toe te vertrouwen, eene zeer voldoende verklaring. Ik begrijp echter niet wat hieruit ter gunste van het consignatiestelsel valt af te leiden.

2°. »De handelsbelangen van Indië en Nederland zijn niet zoodanig »met elkander vereenzelvigd, dat de tegenwoordige band kan worden »gemist of losser gemaakt." »De Indische handelswereld heeft allengs »zoovele vreemde elementen in zich opgenomen, dat het Nederlandsche »karakter daarvan veel van zijne kracht begint te verliezen, zoo zelfs, »dat men heeft willen beweren, dat op Java geen enkel zuiver Neder»landsch huis van den eersten rang bestaat." Er zijn dan ook andere »meer materiëele middelen" noodig om de betrekkingen tusschen moederland en koloniën levendig te houden. Sommigen meenen zulk een middel te vinden in de differentiëele uitvoerrechten; maar deze zijn »sedert lang door de wetenschap veroordeeld" en bezitten »geene levensvatbaarheid."

De wetenschap veroordeelt dus de differentiëele rechten; ook niet het consignatiestelsel? Wat is vrijgeviger: de gouvernementsproducten bijna in het geheel niet op Java ter markt te brengen, dan wel, ze op Java te verkoopen en den uitvoer naar vreemde plaatsen met een recht of een hooger recht te belasten? Ontzegt men »levensvatbaarheid" aan een stelsel, dat den uitvoer naar vreemde plaatsen bemoeilijkt, mag men haar dan toekennen aan een stelsel dat dien uitvoer volstrekt onmogelijk maakt?

Ik begrijp evenmin de kracht van dat »dan ook:" de staatkundige band is op zich zelf niet voldoende om de producten naar Nederland te lokken; andere meer materiëele middelen zijn »dan ook" noodig om dat doel te bereiken. In dit betoog is een leemte; kan het *belang* der Indische huizen niet meêbrengen, dat de producten bij voorkeur herwaarts komen? Geen Amerikaan consigneert katoen naar Liverpool uit vriendschap voor de Engelsche natie; nogtans behoeft de Britsche regeering

geen »materiëele middelen" aan te wenden om de Liverpoolsche katoenmarkt voor ondergang te bewaren.

3°. Hoewel de opheffing der gouvernementskultuur van thee en indigo op den aanvoer van deze artikelen »in Nederland" niet ongunstig heeft gewerkt en de particuliere koffie- en suikeraanvoeren »van beteekenis" zijn geweest, zoo mag men toch op deze ervaring geen berekeningen bouwen voor de toekomst. Ten gevolge van het consignatiestelsel is Nederland een groote koffie- en suikermarkt, en een groote markt trekt de verkoopers aan. Vandaar dat vele Indische planters en kooplieden nu nog hunne producten herwaarts zenden; maar zij zullen ophouden dit te doen, zoodra Nederland »zijn rang van groote markt" verliest.

Men bespeurt uit deze redeneering dat de schrijver zijn eigen bewijsvoering reeds heeft gestaakt; de twee aangevoerde gronden (het tegenwoordig *malaise* in den Indischen handel en het onvoldoende van den staatkundigen band — andere gronden zijn niet genoemd —) schijnen hem dus sterk genoeg voor zijn doel. Hij begeeft zich nu op het gebied der kritiek. Naar veler overtuiging is het groote aandeel van Nederland in de particuliere aanvoeren uit Indië een waarborg, dat nà de afschaffing van het consignatiestelsel onze markt niet verloopen zal. Wij hebben gezien om welke reden de schrijver dit een dwaling noemt.

Tot toelichting van deze kritiek zijn eenige cijfers noodig. Blijkens de onlangs door het Ministerie van Financiën uitgegeven handelstabellen, bedroeg de geheele invoer van ruwe suiker uit transatlantische gewesten in Nederland ten vorigen jare nagenoeg 121 millioen Ned. ponden. Slechts de helft hiervan werd voor Gouvernementsrekening aangevoerd. Het blijkt dus, dat de Nederlandsche suikermarkt niet hoofdzakelijk door het consignatiestelsel wordt gevormd; hoe kan onze schrijver dan vreezen dat zij door de opheffing van dat stelsel zal te gronde gaan? Ware de verhouding anders, zoodat b. v. $^3/_4$ voor gouvernements-, slechts $^1/_4$ voor particuliere rekening werd aangevoerd, dan zou ik kunnen begrijpen dat men aldus redeneerde: Het ééne vierde zou hier nooit ter markt zijn gekomen, waren de drie vierden uitgebleven. Tegen zulk een redeneering bestaan zonder twijfel nog eenige bedenkingen, maar zij is niet ongerijmd. De zaak verandert echter geheel, nu het blijkt dat de helft der suiker door particulieren is aangevoerd.

Met de koffie is het eenigszins anders gesteld. De geheele transatlantische aanvoer van dit artikel bestond in 1867 uit 72^6 millioen kilo's, waarvan 71^1 millioen of bijna 1,200,000 pikols uit Java. Hiervan kunnen ongeveer 900,000 pikols voor Gouvernements rekening zijn geïmporteerd. Het moet dus erkend worden, dat de Nederlandsche koffiemarkt voor drie vierden door het consignatiestelsel wordt gevoed. De vraag rijst nu: zouden de 300,000 pikols, die de particulieren aanvoerden,

naar elders zijn gegaan, indien de 900,000 pikols op Java waren verkocht? Of ligt veeleer in den vrijen aanvoer een waarborg, dat de gedwongen aanvoer niet noodig is?

Het laatste komt mij verreweg het waarschijnlijkst voor. De particuliere uitvoer zou naar andere plaatsen geschieden, indien men de koffie daar met meer voordeel kon verkoopen. De omstandigheid, derhalve, dat de koffie herwaarts komt, bewijst dat men ze elders *niet* met meer voordeel kan verkoopen. Maar biedt onze markt een grootere winst, dan zal ook zonder het consignatiestelsel de Java-koffie hoofdzakelijk naar Nederland gezonden worden.

Neen, zegt de schrijver, deze conclusie is onjuist, want »wie Java-koffie koopen wil, wendt zich het eerst tot de Nederlandsche markt." Met andere woorden: Nederland heeft nu eenmaal den naam, het best van Java-koffie voorzien te zijn, en dit lokt de koopers. Ik vraag echter: waarom zal Nederland dien naam plotseling verliezen, zoodra het consignatiestelsel is opgeheven? Is Java-koffie, dank zij de reputatie onzer markt, nergens beter te plaatsen dan hier, waarom zullen de Indische kooplieden dan bij voorkeur de gekochte producten naar elders zenden?

De redeneering van den schrijver zou op hare plaats zijn geweest vóór 40 jaren, toen onze koffiemarkt zich nog vestigen moest; zij had destijds als een zeer schrandere aanprijzing van het consignatiestelsel kunnen dienen. »Bedenkt toch wel," zoo had men met dat doel kunnen spreken, »welke moeilijkheden verbonden zijn aan het stichten van een nieuwe markt. Het eigenbelang speelt wel een voorname rol in de wereld, maar de routine evenzeer. Al ligt Nederland voor den handel in Java-koffie gunstig, toch zal het geruimen tijd duren, eer onze markt een genoegzame vermaardheid bezit. Laat het Gouvernement dus vooreerst al zijne koffie hier verkoopen, later kan men vrijgeviger zijn." Deze redeneering zou destijds zeer gepast zijn geweest. Maar thans, nu de markt zich gevestigd heeft, hetgeen daaruit blijkt dat bijna al de Java-koffie die de particulieren naar Europa zenden, hier verkocht wordt, nu mist zij, dunkt mij, alle *raison d'être*.

De kracht van het bewijs, dat in de vrije aanvoeren is gelegen, wordt nog veel grooter, wanneer wij nagaan, op hoedanigen voet de koffiehandel tegenwoordig gedreven wordt. »Wie Java-koffie koopen wil," lezen wij, »wendt zich het eerst tot de Nederlandsche markt." Met verlof: wie buitenslands Java-koffie koopen wil, wendt zich tot niemand, maar wacht eenvoudig het bezoek af van een der tallooze agenten, die zich dagelijks bij hem vertoonen. Hij vraagt aanbiedingen van koffie, zoo mogelijk franco te zijner plaatse geleverd. Of nu die aanbiedingen uit Hamburg, uit Bremen of uit Nederland komen, is hem volmaakt onverschillig. Deze bijzonderheid schijnt mij van eenig gewicht. In

den goeden ouden tijd, toen onze commissionairs van hunne buitenlandsche vrienden nog orders ontvingen, speelde de routine een veel grootere rol dan nu. Een Duitsch koopman wist, dat hij naar Nederland moest schrijven, indien hij Java-koffie verlangde; van daar dat dit artikel elders misschien niet zoo goed te plaatsen was als hier. Maar tegenwoordig, nu de buitenlandsche kooplieden rustig de aanbiedingen afwachten die tot hen komen, nu bestaat er geen enkele reden, waarom Java-koffie niet even goed te Hamburg als te Amsterdam ter markt zou gebracht worden, indien Hamburg beter gelegen ware. Het feit, dat verreweg de meeste particuliere uitvoeren van Java-koffie naar Europa Nederland bereiken, is dus thans een veel gunstiger verschijnsel, een veel grooter waarborg voor de toekomst, dan het twintig jaar geleden zou geweest zijn.

Men zal wellicht trachten dit geheele betoog te ontzenuwen door te beweren, dat de differentiëele uitvoerrechten de oorzaak zijn van de voorkeur, die de Indische exporteurs aan Nederland geven, niet de meerdere geschiktheid of betere ligging onzer markt. Zou echter werkelijk een verschil van 3 pCt. op den inkoopsprijs van zooveel beteekenis zijn, dat de instandhouding onzer koffie- en suikermarkt daarvan zou afhangen? Het valt moeilijk dit te gelooven. Op eenige kleinigheden na worden immers ook àl de thee, àl de tabak en àl de indigo, die door particulieren van Java worden uitgevoerd, naar Nederland gezonden; de aanvoer van *deze* artikelen kan men toch niet aan den invloed der differentiëele rechten toeschrijven: voor den tabak en de thee bestaan zij niet meer en voor de indigo bedraagt het verschil slechts 5 cents per Ned. pond — nog geen half percent van de waarde in Nederland! Maar gesteld dat de bewering juist is, dan heeft men alleen de wenschelijkheid betoogd om het tegenwoordige tarief van uitvoer, ten minste wat de verschillen betreft, te behouden, als het consignatiestelsel wordt afgeschaft; hierover nu wordt thans niet getwist (1).

Nog ééne opmerking: het komt mij voor dat de kansen voor den Nederlandschen handel nog verbeteren zullen, wanneer het cultuurstelsel

---

(1) Bij den uitvoer uit Java worden sedert 1 Januari 1866 de volgende rechten geheven:

Goederen:	*Maatstaf.*	*Bij uitvoer naar* *Nederland.*	*Elders.*
Huiden	Waarde	2%	2%
Indigo, niet bereid voor de inlandsche markt	Ned. pond	*f* 0.10	*f* 0.15
Koffie	Waarde	6%	9%
Suiker	Waarde	vrij	3%
Tabak, niet bereid voor de inlandsche markt	100 N. pond	*f* 1.—	*f* 1.—
Tin	100 N. pond	*f* 3.50	*f* 5.—
Vogelnestjes	Waarde	6%	6%

(Wet van 8 Juli 1865).

eenmaal in vrijen arbeid is opgelost. Het is toch waarschijnlijk — tenzij onze kapitalisten alle énergie verloren hebben — dat de meeste cultuur-ondernemingen dan met Nederlandsch geld zullen gedreven worden. Om dezelfde reden, waarom wij hier te lande onze kapitalen liever op Java dan in Britsch-Indië beleggen, zullen de Engelschen de voorkeur geven aan hunne eigene koloniën, waar nog een ruim veld van werkzaamheid bestaat. Zoo hebben b. v. bijna al de tabaksondernemingen op Java, waarvoor geld is opgenomen, voorschotten ontvangen van Nederlandsche huizen, en dit is zeker een der redenen, waarom de Java-tabak meestal hier ter markt wordt gezonden. Mag men nu niet verwachten, dat ook bij alle andere producten dezelfde oorzaak hetzelfde gevolg zal teweegbrengen? Een firma of een handelsbank, die hier te lande gevestigd is en op eene Indische cultuuronderneming geld heeft geschoten, zal er altijd op aandringen dat de oogst naar Nederland worde geconsigneerd; niet uit patriotisme, maar hoofdzakelijk om zelve de commissie te verdienen, die voor den verkoop der goederen mag berekend worden. Hoe meer Nederlandsch kapitaal dus naar Java verhuist, hoe minder wij te vreezen zullen hebben, dat onze markt van Oost-Indische producten verloopen zal (1).

III.

Ik geloof dus dat wij, zelfs na aandachtige overweging van de argumenten der tegenpartij, op de eerste vraag: of het waarschijnlijk is dat

---

(1) Het verdient opmerking, hoe gering nog altijd het aandeel van Groot-Brittannië in den Ned.-Indischen uitvoerhandel is. Men heeft wel eens beweerd, dat de handelsstatistieken, die wij van Java ontvangen, niet volkomen te vertrouwen zijn, omdat al de producten die naar het Kanaal worden gezonden, als naar Nederland uitgevoerd worden opgegeven. De volgende cijfers, ontleend aan het *Statistical abstract for the United Kingdom*, No. 15 (1868), blz. 14 en 15, geven echter dezelfde uitkomsten als de Indische Statistieken.

Imports from Java and Sumatra.

1854. . . .	£ 214,384	1861. . . .	£ 191,208
1855. . ..	„ 172,438	1862. . . .	„ 96,026
1856. . . .	„ 40,898	1863. . . .	„ 22,417
1857. . . .	„ 151,684	1864. . . .	„ 16,949
1858. . . .	„ 67,861	1865. . . .	„ 226
1859. . . .	„ 250,321	1866. . . .	„ 8,152
1860. . . .	„ 349,319	1867. . . .	„ 13,262

Hamburg en Bremen importeerden te zamen uit Ned. Indië:

1864	*f* 1,566,590
1865 . . .	„ 953,235
1866	„ 548,942

(Verg. *Stat. tables for foreign countries*, 1868, bl. 101 en 116).

de meeste Gouvernementsproducten toch in Nederland ter markt zullen komen, wanneer ze op Java worden verkocht? bevestigend mogen antwoorden. Spreken wij thans over de tweede: Indien dit niet waarschijnlijk ware, zou het dan daarom wenschelijk zijn, het consignatiestelsel te behouden?

De schrijver der anonyme brochure laat dit punt geheel in het midden. Bij hem gaat de geheele quaestie nagenoeg in de eerste vraag op. Ik betreur dit vooral daarom, omdat, naar mijne wijze van zien, elk argument, waaruit blijken zou dat wij onze markt voor Oost-Indische producten door de afschaffing van het consignatiestelsel zullen verliezen, een argument *ten nadeele* van dit stelsel is. Onze anonymus schijnt een ander gevoelen te zijn toegedaan; nu hij echter zijne gronden niet heeft medegedeeld, blijft mij niets over dan de mijne aan zijn oordeel te onderwerpen.

Den algemeenen gang der denkbeelden van den tijd waarin hij leeft te leeren kennen, te onderzoeken welke hoofdbeginselen dien tijd beheerschen, en welke kracht in deze beginselen schuilt, is de plicht van iederen wetgever, maar vooral van dien van een klein volk. De wetgever van een zeer groot volk kan *soms* den algemeenen wereldgang, zoo niet stuiten, dan toch in zijn eigen land tegenhouden. Maar voor dien van een kleine natie is dit in den regel onmogelijk. Deze moet dus de richting, waarin de wereld in het algemeen voortgaat, als een der gegevens aanmerken waarmede hij te rekenen heeft en waaraan hij niets veranderen kan.

De geest van onzen tijd is op economisch gebied zeer bepaald ter gunste van handelsvrijheid gestemd. De belemmeringen, die het verkeer nog ondervindt, worden allengs uit den weg geruimd. Lang heeft het geduurd eer één tolverbond alle staten van Duitschland behalve Oostenrijk omvatte; maar het doel is toch eindelijk bereikt. De tarieven van dat verbond zelf worden telkens vrijgeviger. Engeland, vroeger de warmste kampvechter voor protectionisme, heft nu de banier van *free trade* het hoogst in de lucht. Frankrijk volgt zijn voorbeeld. Zelfs Oostenrijk kan geen weêrstand bieden aan de macht der openbare meening, getuige zijn jongste tractaat met Groot-Brittannië. En hoe meer vrijheid gegund wordt, hoe meer vrijheid men verlangt. Overal neemt de concurrentie toe; overal zoekt men dus nieuwe handelsbetrekkingen aan te knoopen. Geen middelen worden ontzien om kunstmatige hinderpalen te verwijderen. Eeuwen achtereen weigerde Japan zijne havens te openen; men heeft ze geopend met grof geschut.

Gelooft iemand in ernst dat Nederland er op den duur in slagen zal, ongeveer twee derden van Java's uitvoeren door een kunstmiddel aan de

concurrentie van den wereldhandel te onttrekken? Het is bijna niet aan te nemen. Goedschiks of kwaadschiks, vroeg of laat moeten wij medegaan met onzen tijd. Als alle koloniën worden opengesteld, kunnen wij Indië niet blijven besturen als eene particuliere plantage. Als alle handel wordt vrijgemaakt, kunnen wij dien met onze Aziatische bezittingen niet voor het grootste gedeelte aan banden leggen. De geest des tijds predikt afschaffing van slavernij en slavenhandel: heeft Rusland zijn lijfeigenschap kunnen behouden, Frankrijk zijn koelie-uitvoer van de Westkust van Afrika kunnen voortzetten? De geest des tijds predikt vrijheid van drukpers: is zelfs Napoleon niet verplicht geweest de censuur te temperen? De geest des tijds predikt scheiding van Staat en Kerk: reeds is het Oostenrijksche concordaat bezweken, en hoe lang zal de Iersche Staatskerk nog een schandvlek zijn op den Britschen naam?

Verlangt men te weten langs welken weg, door welken samenloop van omstandigheden het consignatiestelsel zal vallen, dan zal iedereen daarop wel het antwoord moeten schuldig blijven. Men behoefde in de vorige eeuw geen profeet te zijn, om te voorspellen dat de dagen van het ancien régime in Frankrijk geteld waren; maar zeker hebben slechts weinigen voorzien, dat zulk een geweldige omwenteling aanstaande was. Wie gevoelde niet vóór een tiental jaren, dat de slavernij der negers een anomalie was in den Amerikaanschen Staat; toch werd de verkiezing van Lincoln geheel onverwachts het sein tot den opstand, die de emancipatie ten gevolge had. Geen omwenteling of burgeroorlog is echter noodig om het consignatiestelsel te doen bezwijken; een paar barsche nota's uit Parijs en Londen, des noods een paar gepantserde oorlogschepen op onze kust, zijn daartoe volkomen toereikend.

Over sommige zaken kan men niet veel redetwisten. Mocht iemand aan het consignatiestelsel een groote levensvatbaarheid toekennen, het zou moeilijk zijn hem door logische bewijzen van dwaling te overtuigen. Toch moet men, naar ik meen, een struisvogelnatuur bezitten om zulke bewijzen noodig te hebben. De gedachte dat Nederland zou vermogen, wat herhaaldelijk aan de machtigste vorsten van Europa is mislukt: weêrstand te bieden aan den stroom der denkbeelden en den geest der eeuw, komt mij niets minder dan ongerijmd voor.

Staat het nu eenmaal vast dat het consignatiestelsel verdwijnen moet, of wij dit wenschen of niet, dan rijst de vraag: Wat is voorzichtiger, het geleidelijk op te heffen, op zoodanige wijze als ons zelven het meest doelmatig voorkomt; dan wel, af te wachten dat men ons tot opheffing dwingt? Deze vraag heeft een dubbele beteekenis voor hen, die meenen dat de Nederlandsche markt verloopen zou, indien de Gouvernements-producten op Java zelf werden verkocht.

Een ieder die deze meening is toegedaan, moet, dunkt mij, aldus spreken. Onze handel met Java mist een solieden grondslag; hij rust uitsluitend op een wetgeving, die ons elk oogenblik kan ontvallen, ja ons eenmaal zeker ontvallen moet. Kiezen wij dus de verstandigste partij; bouwen wij niet te veel op dien onzekeren grondslag voort, en bevorderen wij zooveel mogelijk den handel op andere transatlantische gewesten, opdat, wanneer het consignatiestelsel bezwijkt, ons ten minste iets overblijve. Het consignatiestelsel nu bevordert den handel op andere gewesten niet; even als ieder stelsel van bescherming werkt het verlammend op den ondernemingsgeest. Waarom bezit Nederland niet een rijst- en tabaksmarkt zooals die van Bremen, of een markt van Rio-koffie zooals die van Hamburg, of een markt van wol en huiden zooals die van Antwerpen? Waarom is de handel van Hamburg, dat hoegenaamd geen koloniën bezit, in de laatste jaren zooveel sterker toegenomen dan de onze (1)? Waarom overtreft hij zelfs dien van geheel Nederland? Zijn onze havens minder goed gelegen voor het verkeer met centraal-Europa? Ontbreekt het ons aan kooplieden of aan kapitaal? Is onze handelsvloot te onbeteekenend? Ons spoorwegnet niet goed aangesloten? Op geen dier vragen kan het antwoord bevestigend luiden. En toch is het waar, dat Nederland op verre na geen gelijken tred houdt met de naburige volken.

De reden ligt echter voor de hand; wie haar gevonden heeft, heeft tevens verklaard, waarom de Fransche katoenfabrieken, toen de protectie die zij genoten, voor het eerst belangrijk werd verminderd, bij de Engelsche twintig jaar ten achteren bleken te zijn. Het stelsel van bescherming werkt daarom zoo verdoovend, omdat het aan hen, ter gunste van wie het bestaat, een meer dan gewenschte *zekerheid* geeft. Laten de industriëelen zeker zijn van den afzet hunner goederen: zij zullen hunne fabrieken niet telkens verbeteren naar de jongste uitvindingen. Laten de reeders zeker zijn van goede vrachten: zij blijven den ouden sleur volgen en gaan niet mede met hun tijd. Laten de kooplieden zeker zijn van een voldoenden aanvoer van producten: zij wagen zich minder aan den transatlantischen handel en bepalen zich hoofdzakelijk tot het uitslijten van het in de veilingen gekochte. Onzekerheid geeft een prikkel, die tot krachts-

(1) Algemeene Invoer.

Jaren.	Nederland.	Hamburg.
1846/50	100	100
1851/55	124	154
1856/60	157	205
1861	176	208
1862	167	217
1863	166	250
1864	178	262.

(Zie de opgave van den Heer P. N. Muller in het *Jaarboekje* voor 1866, blz. 204).

inspanning drijft. Eene wetgeving, die door kunstmiddelen dezen prikkel voor een groot deel wegneemt, ondermijnt de beste productieve krachten der natie.

Welken weg zullen wij nu inslaan: onze tegenwoordige handelspolitiek tot het laatste oogenblik volhouden, zonder ons in het minste te bekommeren om de gevaren die ons dreigen? Handelen wij aldus, dan zullen wij, als het consignatiestelsel ons ontvalt, geheel onvoorbereid voor een nieuwe orde van zaken staan; en zoo de Indische producten dan naar den vreemde worden gezonden, zullen wij hetzelfde moeten doen, wat wij reeds vóór geruimen tijd zouden gedaan hebben, indien de Regeering een betere politiek had gevolgd: nieuwe handelsbetrekkingen aanknoopen, op de groote wereldmarkt in concurrentie treden met Bremen en Hamburg, Liverpool en Hâvre; maar — en dit is het ergste — wij zullen het moeten doen onder veel ongunstiger omstandigheden dan nu; met koortsachtige overhaasting; op een tijdstip dat wij niet zelven hebben uitgekozen; en wie zegt ons dat onze krachten dan niet te kort zullen schieten voor de taak? Reeds was het een onvergeeflijke fout, dat wij de Duitsche landverhuizing niet naar onze havens wisten te trekken: wie weet hoeveel onherstelbare fouten wij middelerwijl nog meer zullen begaan? Neen, dan liever het consignatiestelsel geleidelijk afgeschaft en alzoo onzen handel gedwongen om reeds nu maatregelen te nemen voor den nieuwen toestand, die toch vroeg of laat zal aanbreken.

Dit, meen ik, moet de taal zijn van een ieder, die gelooft dat onze markt van Indische producten geheel afhankelijk is van de Gouvernements-aanvoeren, en die tevens doordrongen is van de gedachte, dat onze tegenwoordige handelspolitiek, omdat zij te veel aandruischt tegen den geest des tijds, geen levensvatbaarheid bezit. Is deze gedachte, even als de redeneering, die ik er op grondde, juist, dan volgt daaruit de stelling, die ik ten slotte getracht heb te bewijzen. In dat geval heeft ook de schrijver der anonyme brochure een treffend betoog geleverd *tegen* het consignatiestelsel.

IV.

Twee gewichtige vragen bleven nog onaangeroerd. De eerste is deze: moet het consignatiestelsel geleidelijk of op eens worden afgeschaft? De Kamer van Koophandel te Amsterdam verlangt een »gradueele," die te Rotterdam een »trapsgewijze, maar toch niet onbeduidende vermeerdering van verkoop van Gouvernements-producten in Indië." In de woordenkeus ligt weinig principiëel verschil; nogtans is het duidelijk dat Rotterdam sneller wil te werk gaan dan Amsterdam.

De quaestie, die ons thans bezig houdt, is geheel van practischen aard;

een algemeen beginsel toch bestaat er voor de beslissing van dergelijke vraagstukken niet, zelfs van het radicale standpunt gesproken. Het is misschien niet overbodig, hierop in het voorbijgaan eenigen nadruk te leggen. Velen zijn van meening dat het radicalisme daarin bestaat, elken verkeerden toestand onmiddellijk te willen zuiveren, elke kwaal, zoodra men haar ontdekt heeft, terstond te willen uitroeien. Dit is de caricatuur van het radicalisme, dat met het orgineel alleen den naam gemeen heeft. De ware, de niet-oppervlakkige radicaal is alleen radicaal *in de keuze van zijn doel.* Hij wil dat men duidelijk wete en onverholen uitspreke, in welke richting men zich wenscht te bewegen, rechts of links, voorwaarts of achterwaarts. Slechts in dien zin bestrijdt hij elke transactie, elke conciliante politiek. Vandaar dat hij zijn eigen beginselen en die der tegenpartij zoo scherp mogelijk formuleert en niet duldt dat men de gevolgtrekkingen, waartoe die beginselen leiden, bedekke of verbloeme. Wenscht gij dat Kerk en Staat één zijn of gescheiden? Wilt gij aan de bevolking onzer koloniën de rechten gunnen die haar toekomen, of haar ten bate van het moederland blijven exploiteeren? Is het openbaar onderwijs u alleen een middel om een goed volksonderwijs te erlangen, of acht gij inmenging van den Staat op dit gebied onbepaald wenschelijk? Verlangt gij dat de Tweede Kamer de vertegenwoordiging worde van het geheele Nederlandsche volk, of wilt gij aan de mingegoeden ten eeuwigen dage het kiesrecht onthouden? Autocratie of democratie, welk is uw ideaal? Zeg wat gij wilt, opdat blijken moge welken weg gij uitgaat, en of wij u bestrijden of ondersteunen moeten. Hebt gij eenmaal uw doel gekozen, houd het dan altijd vast in het oog. — Ziedaar, naar ik meen, de taal van het radicalisme. De waarachtige radicaal beantwoordt aan dien eisch en tracht ook anderen daartoe aan te sporen.

Dit sluit echter volstrekt niet in dat hij ook tevens radicaal is in de keus der middelen. Er zijn kwalen die alleen voor een sterke remedie wijken; doortastende maatregelen zijn dus niet altijd af te keuren. Maar de vraag, of het in een gegeven geval wenschelijk zij zulk een maatregel te nemen, is geheel van practischen aard, een zaak van convenientie. Het radicalisme zegt niet: Kies uw doel, en ruk nu ten spoedigste daarop los; — in dat geval zou radicalisme hetzelfde beteekenen als onverstand; — maar: jaag niet naar tegenstrijdige zaken, laat elke halve, elke onzuivere toestand u een gruwel zijn, blijf consequent in uw eigen stelsel, en gebruik nu verder met oordeel de middelen, die tot de verwezenlijking van dat stelsel kunnen leiden. Zijn er practische bezwaren te overwinnen, verkregen rechten te ontzien, niemand verlangt van u dat gij die bezwaren loochenen, die rechten miskennen zult. Acht gij het oogenblik nog niet gekomen om het bestaande af te breken, niemand

dwingt u om ontijdige maatregelen aan te bevelen. Men pleegt dus geen ontrouw aan het radicalisme door de stelling van Macaulay te beamen, dat iedere goede wetgeving een transactie moet zijn tusschen de practische behoeften van het oogenblik en de algemeene voorschriften der absolute theorie (1).

Welke zijn nu de practische behoeften van het oogenblik met betrekking tot het consignatiestelsel? Zie ik wel, dan moeten wij een geleidelijke, geen al te snelle afschaffing aanbevelen. Tegen deze laatste toch verzetten zich de belangen der schatkist, de belangen der Nederlandsche reederijen en die van Nederlands hoofdstad.

Men heeft in den laatsten tijd dikwijls gevraagd, of de Indische handelshuizen in staat zouden zijn al de Gouvernementsproducten te koopen, indien zij op Java werden geveild, en sommige autoriteiten, waaronder zeer hooggeplaatste, hebben hierop een ontkennend antwoord gegeven. Andere daarentegen, en ook onder deze bevinden zich personen, wien het aan geen grondige kennis van den Indischen handel ontbreekt, stellen ons te dien aanzien volkomen gerust. Laat het Gouvernement, zoo beweren zij, maar eenige maanden vooraf zijn voornemen om de producten op Java te veilen aankondigen, dan zullen de Indische huizen zich wel van de noodige orders, desgevorderd van de noodige credieten, voorzien, en geen baal koffie, geen kranjang suiker zal onverkocht blijven. Voor de juistheid van dit gevoelen is, geloof ik, veel te zeggen. De woorden van Adam Smith: „man is the heaviest luggage", zijn te nauwernood van toepassing op de kooplieden, mits de Regeering hen niet door een kunstmatige bescherming vastbinde aan hun eigen land. Al zijn dus de Indische huizen in den beginne niet talrijk genoeg, hun cijfer zal wel toenemen, zoodra er op Java meer in den handel te verdienen valt dan nu.

Zal echter de concurrentie terstond voldoende zijn, niet om al de aangeboden producten aan den man te brengen, maar ook om de hoogste prijzen te bedingen? Op deze vraag zal menigeen zeker aarzelen toestemmend te antwoorden. De belangen der schatkist nu mogen niet veronachtzaamd worden; iedere gulden, dien de Gouvernements-koffie en suiker minder per pikol opbrengt, komt de schatkist op *f* 2 millioen te staan. Het schijnt daarom wenschelijk den verkoop in Indië niet al te snel uit te breiden. Bij eene langzame vermeerdering vindt de concurrentie tijd om aan te groeien, en de Indische financiën, die tegenwoordig reeds

(1) Hetgeen men aan de mannen der conciliante politiek verwijten mag, is dan ook niet dat zij telkens een transactie voorslaan, maar dat het hun ontbreekt aan een duidelijk uitgesproken doel. Men kan in den regel met den besten wil niet ontdekken, waar zij eigenlijk heen willen. Daarom is het ook onmogelijk, hunne handelingen billijk te waardeeren; want men weet niet, aan welken maatstaf die te toetsen.

minder schoon staan dan vroeger, zullen niet aan een vrij aanzienlijk verlies worden blootgesteld.

Nog in veel sterker mate vorderen de belangen der Nederlandsche reederijen een zeer geleidelijke afschaffing der gedwongen consignatie. En hier sluit ik mij geheel aan bij hetgeen de schrijver der anonyme brochure over dit punt heeft gezegd (1); met dien verstande evenwel, dat de argumenten, die bij hem voor onvoorwaardelijk behoud van het consignatiestelsel pleiten, voor mij slechts gelden kunnen als redenen om dat stelsel niet op eens te laten varen. Wij mogen het niet verbloemen: als de Indische producten op Java zelf worden verkocht, bestaat er geen zekerheid dat zij niet voor het meerendeel onder vreemde vlag verzonden zullen worden. Onze scheepvaart heeft een grooten hinderpaal te overwinnen: het ontbreekt bij ons aan de noodige uitvrachten, en vandaar de moeilijkheid om aan de concurrentie van andere zeevarende natiën het hoofd te bieden. Het is nog niet bewezen dat die moeilijkheid blijken zal een onmogelijkheid te zijn; maar het tegendeel is evenmin bewezen.

Het consignatiestelsel nu houdt onze reederijen staande. Wel zijn thans alle schepen die aan Nederlanders toebehooren, om het even of zij hier of elders gebouwd zijn, gelijkelijk gerechtigd om mede te dingen voor den overvoer der Gouvernements-producten; maar reeds hierin liggen niet onbelangrijke voordeelen voor Nederland opgesloten. Zelfs dan toch, wanneer onze scheepsbouw door de gelijkstelling van in den vreemde gekochte met in Nederland gebouwde schepen geheel verviel, zouden, zoolang het consignatiestelsel bleef bestaan, het onderhoud, de provianddeering, de bemanning, hier blijven geschieden en de vracht nog altijd door Nederlanders verdiend worden. Maar daarbij komt nòg iets: de aankoop van vreemde schepen vóor Nederlandsche rekening zal nooit belangrijk toenemen, zoolang de nu bestaande vloot van in Nederland gebouwde schepen nog in wezen is. Eene reederij, die een schip verliest of sloopen moet, zal het misschien door een vreemd schip vervangen; maar zoolang ze nog bruikbaar zijn, verkoopt men zijn oude schepen niet voor afbraak, omdat buitenslands beterkoop gebouwd wordt dan hier. De protectie die onze reederijen thans nog genieten, en die vervallen zou indien het consignatiestelsel werd opgeheven, dient dus ter instandhouding van dat deel van het Nederlandsche kapitaal, dat uit schepen bestaat.

Wij hebben gezien dat die protectie misschien wel noodig is; maar is zij ook niet billijk? Geen industrie heeft recht op eeuwigdurende bescherming van staatswege: dit beginsel kan alleen op socialistische

(1) Zie blz. 32 en verv.

gronden bestreden worden; maar een industrie, die van staatswege kunstmatig in het leven geroepen en gevoed is, heeft recht op een *tijdelijke* bescherming. Het is zoo, de Regeering heeft nimmer beloofd dat zij het consignatiestelsel te allen tijde zou handhaven; in het tweede artikel van hare jongste overeenkomst met de Nederlandsche Handelmaatschappij, bekrachtigd door de Wet van 22 December 1853, heeft zij zich zelfs uitdrukkelijk het recht voorbehouden, om »na 1 Januari 1860 »alle Indische producten zonder onderscheid desverkiezende in Ned. »Indië te verkoopen;" maar dit neemt toch niet weg, dat zij den aanbouw van Nederlandsche schepen kunstmatig heeft bevorderd en aangemoedigd. Datgene nu, wat de Staat door kunstmatige bescherming heeft in het leven geroepen, mag hij niet plotseling afbreken of aan een onzekere toekomst bloot stellen. Ten aanzien van de schepen, die na de aankondiging van de tegenwoordige wijze van bevrachting gebouwd zijn, heeft de Regeering geene verplichtingen. Hare verplichtingen ten aanzien der vroeger gebouwde schepen laten zich echter moeilijk ontkennen. Ook om die reden schijnt mij een zeer geleidelijke afschaffing van het consignatiestelsel wenschelijk.

Slechts noode spreek ik van de belangen der hoofdstad; klonk het niet te pretentieus, ik zou liever van hare rechten spreken. Arm Amsterdam! Men heeft u lasten opgelegd, die gij niet torschen kondt, omdat ze voor particuliere krachten niet berekend waren. Terwijl men Rotterdam geheel kosteloos een kanaal beloofde, stelde men u tevreden met een gebrekkige rentegarantie, en droeg men u zoodoende op zelf het kanaal te graven, van welks voltooiing uwe toekomst afhangt. Met kinderlijke opgewondenheid en blij gejubel hebt gij de taak aanvaard om voor die grootsche onderneming de benoodigde kapitalen bijeen te brengen. Het mocht u niet gelukken, en geen wonder! Eindelijk, nadat gij vijf of zes jaren achtereen langs allerlei wegen vergeefs beproefd hebt om u zelf te redden, is de Regeering u te hulp gekomen. Maar middelerwijl is veel kostbare tijd verloren gegaan, en Rotterdam zal waarschijnlijk reeds lang een goeden waterweg bezitten, als aan uw kanaal nog gegraven wordt. Is het werk eenmaal voltooid, dan, niet waar? zijt gij te fier om nog bijzondere bescherming te verlangen. Oude handelsvorstin, er schuilt nog jonge kracht in u; en wat daarvan verdoofd zij, zal weldra door het uitstekend onderwijs, waarmede gij uwe burgers begiftigd hebt, weder levendig worden. Maar wat vermoogt gij zonder uw kanaal! Zoolang dat u niet verzekerd is, behoeft gij u niet te schamen tijdelijk de handhaving te wenschen van een stelsel, dat u ten minste een belangrijken aanvoer van Indische producten waarborgt.

Ik ben op dit punt hetzelfde gevoelen toegedaan als de schrijver der

brochure, die óok hiervan spreekt (1); doch met dien verstande alweder, dat hetzelfde argument bij hem voor een blijvende bescherming, bij mij slechts voor een langzame opheffing der bescherming pleit. Met »langzaam" bedoel ik een tijdsverloop van b. v. 10 of 12 jaar.

De tweede vraag is van even groot gewicht: In hoever hangt het consignatiestelsel met het cultuurstelsel samen? Gelden de redenen, die een langzame opheffing van het eerste wenschelijk maken, ook niet voor het voorloopig behoud der gedwongen koffie- en suikerteelt?

Men zou hierop reeds kunnen antwoorden, dat geen verstandig man aan de plotselinge omverwerping van het cultuurstelsel denkt, en dat een geleidelijke afschaffing van dit stelsel allicht een geruimen tijd vorderen zal. Indien b. v. de Regeering hare koffietuinen wilde verpachten, zou het zeker vele jaren duren, eer al de tuinen in handen van particulieren waren overgegaan. Maar al kon dit in korter tijd geschieden, zelfs dan zou de wensch om het consignatiestelsel zeer geleidelijk af te schaffen hierin geen stoornis behoeven te veroorzaken. Men zou immers aan de koffiepachters de verplichting kunnen opleggen om in de eerste jaren een zeker (steeds verminderend) deel hunner oogsten door bemiddeling van de Nederlandsche Handelmaatschappij herwaarts te consigneeren. De Maatschappij zou zeker geen zwarigheid maken, om op die consignatiën tegen een matige rente geld voor te schieten.

Ik vermoed dat men ten aanzien van de suiker een soortgelijken maatregel zou kunnen nemen. Waarschijnlijk zal, wanneer tot oplossing der dwangcultuur in vrijen arbeid besloten wordt, elke staatsinmenging ook hier niet onmiddellijk eindigen. Het denkbeeld toch, dat het Gouvernement na den afloop van elk contract de suikervelden eenvoudig aan de bevolking teruggeven en zich verder om niets bekommeren zou, vindt gelukkig weinig bijval; bijna algemeen erkent men de noodzakelijkheid van den toestand van volkomen vrijheid, eer men dien invoert, behoorlijk voor te bereiden. Wordt nu dienovereenkomstig gehandeld, dan zullen de suikerfabriekanten in den eersten tijd nog bijzondere bescherming genieten; en wat verhindert dan de Regeering om van hen, als prijs voor die bescherming, te verlangen dat zij gedurende een bepaald getal jaren een gedeelte van hun product door bemiddeling der Handelmaatschappij in Nederland verkoopen?

Men zal mij tegenwerpen, dat zulk een gedwongen consignatie op den duur aan groote bezwaren onderhevig zou zijn. Ik erken dit gaarne en prijs haar daarom ook niet als een blijvende regeling, maar alleen als maatregel van overgang aan. Om van een abnormalen in een gezonden

(1) Blz. 20.

toestand te komen, zijn soms kunstmiddelen noodig; zoodanige middelen moet men uitsluitend beoordeelen in verband met het doel waarvoor ze worden aangewend; op zich zelve beschouwd, kunnen zij den toets der kritiek nooit doorstaan. Het koloniale stelsel nu, dat in 1830 om financiëele redenen is ingevoerd, was door en door ongezond; maar aan dat ongezonde stelsel hebben zich allerlei rechten en belangen vastgeknoopt, die men niet miskennen of vertreden mag. Verbeelden wij ons daarom niet, dat wij op eens het bestaande kunnen afbreken; nog lang zal het duren, eer een volkomen zuivere toestand mogelijk is. Maar al maken wij ons te dien aanzien geene illusiën, geven wij daarom het ideaal, dat de wetenschap, voorgelicht door de ondervinding, ons geleerd heeft na te jagen, niet prijs. Blijven wij hieraan getrouw, dan zal onze wetgeving ten opzichte van Indië misschien nog in den eersten tijd een zeer tweeslachtig karakter vertoonen. Nogtans zal de oude zuurdeesem voor goed geweken zijn uit de beginselen, die onze koloniale politiek besturen.

N. G. Pierson.

BIJLAGEN.

BIJLAGE A.

Amsterdam, 9 Mei 1868.

Aan zijne Excellentie den Minister van Koloniën.

Wij hebben in den laatsten tijd op nieuw overwogen de wijze, waarop de regeering voorziet in het jaarlijksch geldelijk tekort harer administratie in Nederlandsch Indië, en hebben de eer Uwe Exc. bij deze de slotsom onzer overwegingen mede te deelen.

Bij missive van 23 September 1862 lett. E, nº. 24, vestigde de toenmalige Minister van Koloniën het eerst onze aandacht op deze quaestie. Wij deelden aan Z. Exc. bij ons antwoord van 1 November 1862 onze zienswijze daarover mede en vestigden de aandacht op de drie verschillende wijzen, waarop in dat tekort kan worden voorzien, te weten: het verkoopen van producten in Indië, het zenden van specie en het doen trekken van wissels.

Wanneer men op de oorzaak van het Indisch tekort let, valt in het oog dat het eerstgenoemde middel eigenlijk het eenige rationeele is. Dit tekort toch is een gevolg van den inkoop in Indië en de verzending tot verkoop in Nederland van het grootste deel der aan het gouvernement geleverd wordende producten. Van de opbrengst dier producten moet dan een aanzienlijk gedeelte weder naar Indië overgemaakt worden om in de behoeften der administratie te voorzien.

Koesterde men in 1862 de vrees, dat vermeerderde verkoop van producten op Java ten nadeele van den handel op en met Java zou strekken, de ondervinding der laatste jaren heeft voldoende aangetoond, hoe ongegrond die vrees was. De hooge prijzen op de Indische markten voor de producten besteed, dikwijls hooger dan die op de Nederlandsche markt verkregen, geven allen grond voor de meening, dat de handelstand zoowel daar als hier in staat is nog eene belangrijk grootere hoeveelheid producten op te nemen.

Het tijdstip schijnt dus gekomen dat de regeering aan den verkoop van producten op Java meerdere uitbreiding kan geven. Wanneer zij geleidelijk hiertoe overgaat zullen daarvoor, naarmate van de behoefte, gemakkelijk door den handel de noodige kapitalen beschikbaar worden gesteld. Plotselinge overgangen of schokken zijn voor den handel zeer nadeelig te achten. Daarop moet vooral de Nederlandsche regeering bedacht zijn, die op verschillende wijzen rechtstreeks in verbinding staat tot den Indischen handel. Zij moet zich overtuigd houden van de waarheid, dat hoe minder eene regeering zelve als koopman optreedt, des te meer de particuliere handelsgeest geprikkeld en voor den handel een zuiver gezonde toestand, waarin deze alleen werkelijk bloeien kan, geboren wordt.

Wij meenen met volle gerustheid te kunnen adviseeren meerdere uitbreiding te geven aan den verkoop van producten in Indië zelf. Wanneer deze uitbreiding facultatief en niet terstond imperatief wordt voorgeschreven, m. a. w. wanneer de hoeveelheden telken jare te veilen, door het gouvernement in Indië bepaald worden in overleg met den Minister van Koloniën en daarbij aan dat gouvernement eenige vrijheid wordt gelaten om naar gelang der omstandigheden te handelen, zal voldoende gewaakt zijn tegen schokken en kunnen daaruit op geenerlei wijze gevaren ontstaan.

Reeds heeft de verkoop van producten in Indië gestrekt tot vermindering van het tekort en is dientengevolge minder specie uitgezonden. Terwijl voor de jaren 1845 tot en met 1861 (volgens de opgave van den Minister van Koloniën in de bedoelde missive van 23 September 1862) en daarna ook tot in 1864 (volgens de jaarlijksche verslagen der Javasche Bank en der Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia) gemiddeld per jaar circa 14 millioen gulden aan zilver werd uitgezonden, was dit bedrag voor de beide daarop volgende jaren circa 10 millioen per jaar. Wel is het slechts een kort tijdsverloop, waarvoor die vermindering is waargenomen, en mag deze dus nog niet als een maatstaf voor de toekomst gelden, maar toch is de verandering zoo aanzienlijk dat men die kan aanvoeren als bewijs, dat de verkoop van producten in Indië voor een groot deel bijgedragen heeft tot vermindering van den uitvoer van zilver naar Java. Bij verdere uitbreiding van den productenverkoop zal de behoefte aan toevoeren van zilver nog sterker verminderen en ten slotte, wat die van het gouvernement betreft, tot heele en halve guldens en verdere pasmunt zich kunnen bepalen. De statistiek van den uitvoer van zilver uit Indië wijst het aan, hoe betrekkelijk weinig guldens uitgevoerd worden in vergelijking tot den uitvoer van rijksdaalders, en bewijst dus, dat voor het vervolg aan de uitzending van guldens de voorkeur moet gegeven worden.

Op deze wijze wordt het wegvloeien van het zilver zoo niet geheel belet, dan toch zeker veel verminderd en de arbitrage, die door de oprichting van verschillende banken en credietinstellingen in de laatste jaren aanzienlijk was toegenomen, moeilijk gemaakt. De handel op Java zal daardoor geen nadeel lijden en aan het binnenlandsch verkeer zal op die wijze stellig een voordeel worden bezorgd, daar de heele en halve guldenstukken en verdere pasmunt voor de betaling van werkloonen enz. gevorderd worden.

De regeering zal het dan aan de particuliere ondernemingen moeten overlaten, in verband tot de bestaande wisselkoersen specie te ontbieden. De tegenwoordige aanhoudende speciezendingen geven aan den Staat slechts een denkbeeldig voordeel, omdat deze zijne kosten te laag berekent en geene rente, geene assurantie en zelfs bij overvoer in rijks schepen geene vracht daarbij in rekening brengt, veroorzaken een geheel onnatuurlijken stand der wisselkoersen, bevorderen het wegvloeien der munt en noodzaken weder tot speciezendingen tot een veel grooter bedrag dan voor Java noodig is. Van 1853 tot en met 1864 is op Java voor *f* 201,222,000.— aan specie ingevoerd en voor *f* 115,159,000.— weder uitgevoerd. Daarvan was voor *f* 170,429,000.— door het gouvernement aangevoerd. Deze overgroote aanvoer van specie heeft ten gevolge, dat in den regel het zilver op Java minder waarde heeft dan in Britsch Indië, China enz., en de wisselkoers op Java hooger wordt dan in de naburige handelsplaatsen. De handel tracht dus zijne wissels op Java tegen hoogen koers te verkoopen, zendt de daarvoor ontvangen specie naar naburige plaatsen, waar zilver meerdere waarde heeft, en koopt daar remises op Europa.

Om die geregelde wegvloeiing van het zilver te voorkomen moeten de wisselkoersen op Java meer dan tot nu toe gelijken tred houden met die in de naburige handelsplaatsen, hetgeen het noodwendig gevolg zoude zijn eener vermindering van den toevoer van specie. Het ligt niet in de macht der regeering op de wisselkoersen gelijken rechtstreekschen invloed uit te oefenen als op de aanvoeren van specie of den verkoop van producten. Bij het afgeven van wissels in Indië stuit zij, zelve als koopman optredende, op de concurrentie van den handel, gelijk die op alle markten der wereld bestaat. De regeering van het moederland kan dus te dien opzichte niet zoo stellige voorschriften geven aan het Indische bestuur, als zij ten aanzien van de beide andere middelen tot dekking van het Indisch tekort het in hare macht heeft te beslissen. Wanneer mettertijd de resultaten van de wijziging dier beide andere middelen worden genoten, zal echter ook de weg gebaand zijn die bij het afgeven van wissels gevolgd moet worden. Vroeger was de wisselkoers in Indië geheel afhankelijk van omzettingen van den goederenhandel (producten en manu-

facturen) en bepaalden koop en verkoop de vraag naar of aanbod van papier. In de laatste jaren is hierin eene groote verandering gekomen en is eene levendige arbitrage in den wisselhandel ontstaan. De koersen zijn meer aan fluctuatiën onderhevig, welke het gouvernement, gelijk zijn belang medebrengt, moet volgen.

Wij gelooven, dat voor zooverre de afgifte van wissels in Indië op het bestuur in Nederland in vervolg van tijd, wanneer de resultaten van vermeerderden verkoop van producten zich vertoonen, nog noodig zal blijken, en ook nu reeds in afwachting daarvan, het gouvernement in Indië zijne wissels moet plaatsen bij publieke inschrijving tegen den koers, dien de vrije concurrentie zal opleveren. Zoowel wat het minimum van dien koers als wat het bedrag dat gegund zal worden betreft, moet het Indische gouvernement vrij zijn naar gelang der omstandigheden te handelen, zonder daarin door al te strikte instructiën van het bestuur in Nederland gebonden te zijn. Op deze wijze zal men een normalen stand der wisselkoersen verkrijgen en zal de Indische handel ook te dezen opzichte in een natuurlijken toestand geraken kunnen.

Wij hebben getracht door eene uitvoerige uiteenzetting der motieven Uwe Exc. te overtuigen van de noodzakelijkheid eener grondige verandering der wijze, waarop tegenwoordig in het tekort der Indische administratie voorzien wordt. Naar aanleiding van deze onze beschouwingen nemen wij de vrijheid Uwe Exc. te verzoeken:

1e. gradueel meerdere uitbreiding te geven aan den verkoop van producten in Indië;

2o. te bepalen, dat de door het Indisch bestuur af te geven wissels na vooraf gedane aankondiging bij publieke inschrijving naar gelang der behoefte van de administratie zullen worden aangeboden, en

3o. als een gevolg der beide vorige maatregelen, de speciezendingen alleen te doen bestaan uit de noodige heele en halve guldens en pasmunt.

De Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam,

C. A. VON HEMERT,
Vice-Voorzitter.

N. J. DEN TEX,
Secretaris.

BIJLAGE B.

Rotterdam, 11 Mei 1868.

Aan zijne Excellentie den Minister van Koloniën te 's Gravenhage.

De Kamer ontving een schrijven van die te Amsterdam, houdende mededeeling dat deze aan de Regering in overweging wenschte te geven om ter aanvulling van het Indisch tekort, dat tegenwoordig door speciezending en wisseltrekking op het Departement van Koloniën wordt gedekt, over te gaan tot eene trapsgewijze uitbreiding van den verkoop van Gouvernements-producten in de kolonie zelve.

Naar het ons voorkomt moet de raadzaamheid van den voorgestelden maatregel niet uitsluitend, zelfs niet hoofdzakelijk worden beoordeeld met het oog op het administratief tekort in Oost-Indië; hoezeer wij toegeven dat het bestaan en, bij de uitbreiding van uitgaven in Indië, steeds grooter worden, van dat tekort een motief te meer is, om den verkoop van producten aldaar, als een zeer voor de hand liggend middel om dat tekort te dekken, in ernstige overweging te nemen.

Wij meenen dat in de *eerste plaats* die maatregel getoetst moet worden aan 't belang van den Nederlandschen handel, en dat eerst, wanneer het mogt blijken dat dit daartoe raadt, als verdere aanbeveling behoort te worden aangevoerd, dat dit verkoopen in Indië tevens voordeelig zal zijn voor het Gouvernement, dat daardoor ontheven wordt van het verlies dat het thans jaarlijks op zijne specieverzending lijdt. Ware daarentegen het verkoopen in Indië op grootere schaal een overwegend nadeel voor onzen handel, dan zou bezwaarlijk verwacht kunnen worden, dat van wege dezen geadviseerd werd om, alleen op grond van het gezegde belang der schatkist, daartoe over te gaan.

Een ander overwegend belang der schatkist toch meenen wij niet aan te kunnen nemen. Wel is gezegd dat deze, bepaaldelijk bij de koffij, in Indië nimmer de prijzen zou kunnen bedingen, die in Europa in hare veilingen worden verkregen; doch de ondervinding der laatste jaren schijnt juist het tegendeel aan te toonen, daar in Indië zeer hoog verkocht is; maar ook dit bewijst weinig, omdat het algemeen bekend is, dat de meeste dier speculatiën van Indische huizen of van importeurs hier met groote verliezen gepaard gingen, een toestand die ook niet duurzaam kan zijn. Het komt ons dus voor, dat thans, nu de transportkosten der producten niet veel meer kunnen bedragen, dan dit bij particulieren het geval is, *a priori* niet wel te zeggen valt of de verkoop in Indië op zich zelf voor- dan nadeelig voor de schatkist is, en dat dit van den stand der prijzen op de verschillende markten afhankelijk zal blijven.

Wat nu *het belang des handels* aangaat, het is bekend dat tot de Consignatie der producten met geen ander doel werd besloten, dan om hier te lande de markt van koloniale producten te vestigen. Zij hing samen met het geheele toenmalige stelsel van protectie van handel, scheepvaart, scheepsbouw en fabriekmatige nijverheid met betrekking tot de koloniën, ten einde die uitsluitend ten behoeve van het moederland te exploiteren.

Het ware thans eene weinig practische vraag te onderzoeken of dit stelsel van vergedreven bescherming inderdaad bij den toenmaligen kwijnenden toestand van handel en nijverheid en den weinig opgewekten geest der natie noodzakelijk was: zeker is het dat het tot vermeerdering onzer betrekkingen met Java in hooge mate moest bijdragen, maar even zeker is het dat daardoor de rigting van onzen handel, scheepvaart, nijverheid ook geheel uitsluitend op Java gevestigd is, terwijl de handel onzer naburen zich op veelzijdiger gebied ontwikkelde.

Voor een goed deel is dat stelsel langzamerhand verlaten: ten opzigte der scheepvaart bijna geheel, en de gevolgen daarvan waren niet te miskennen in den meerderen ijver en inspanning onzer Reeders, om de verloren protectie door winsten op een ander gebied vergoed te zien. Onze nijverheid, geheel uit bescherming geboren, heeft zich, sedert die althans sterk verminderd is, krachtig ontwikkeld. Alleen onze handel op transatlantische gewesten is nog — in vergelijking met den omvang zijner kapitalen en met den vooruitgang onzer naburen — onbeduidend.

Het getal van eerste-hands huizen op transatlantische Gewesten is hoogst gering en de groote massa goederen hier aangevoerd is nog steeds die voor Gouvernements Rekening, terwijl een groot gedeelte onzer handelaars zich vergenoegt met die in de periodieke veilingen te koopen en uit te slijten.

Wij erkennen gaarne dat in de laatste jaren enkele symptomen van meerder leven zich vertoond hebben, maar buiten onze koloniën is het gebied, door den Nederlandschen handel geëxploiteerd, toch nog zeer gering.

Intusschen zijn hier te lande werkkrachten en kapitalen genoeg om zich op ander gebied te doen gelden, doch het ligt in den aard der zaak, dat zoolang de Regering door haar koloniaal stelsel belangrijke en vooral vrij zekere winsten, deels met weinig inspanning, verzekerde, alles zich rondom die bron verzamelde, en dat die toestand niet ophield, toen door den drang der omstandigheden en de meerdere concurrentie de verdiensten op dat veld schraler werden.

Het is daarom naar ons oordeel hoog tijd, dat de Staat ophoude de voorname eerste hand in den handel te zijn, en dat daardoor de handel zich meer dan tot nog toe gewenne om zelf alhier producten aan te voeren.

Uit dat oogpunt meenen wij bovenal den wensch te moeten motiveren om het consigneren van de Gouvernements-producten langzamerhand te zien verminderen, ten einde, de ondervinding raadplegende, eindelijk het geheel ophouden daarvan in overweging te nemen.

Wordt meer op Java verkocht, de huizen, die thans bijna uitsluitend in de veilingen der Nederl. Handel-Maatschappij hunne behoeften voorzien, zullen zelven den blik naar de landen van oorsprong rigten of wel andere zullen zich vestigen of uitbreiden, om de taak die het Gouvernement langzamerhand loslaat, over te nemen; een gezonde toestand zal tot voordeel van allen ontstaan.

Het gevolg daarvan zal wezen, dat, wanneer de handel op onze koloniën meer dan tot nog toe in handen van particulieren overgaat en de handelsstand zich meer dan tot nog toe gewent op dat gebied zelfstandig op te treden, een element zich ontwikkelen zal dat lust, geschiktheid en aanleiding zal bezitten om zijne krachten ook op vreemd gebied te beproeven.

Dit achten wij de ware gronden, die er toe behooren te leiden, om van het tegenwoordig systeem »dat de Regering de Hollandsche markt van koloniale producten voorziet", af te wijken en die zorg aan den handel zelven over te laten.

Wat daartegen wordt aangevoerd, komt ons weinig overtuigend, noch afdoende voor.

Men vreest dat zoo de Regering hare koffij en suiker op Java verkoopt, slechts een deel, misschien een klein deel, naar Holland zal komen.

Misschien bestond daartoe onder de Regering van Koning Willem I eenige grond: Nederland, lang van de scheepvaart en alle betrekking op verafgelegen gewesten uitgesloten, was aan den groothandel vervreemd, begon eerst door hooge protectie wederom eene handelsvloot te scheppen, had na den Belgischen opstand geene katoen-industrie voor den uitvoer naar Java; onder die omstandigheden was het althans denkbaar dat Engeland of andere vreemde mogendheden zich van den handel met Java zouden meester maken, tenzij het verkeer met het moederland door krachtige bescherming, waaronder gedwongen consignatie der hoofdproducten naar Nederland, bevorderd werd.

Na een tijdsverloop van ruim 30 jaren is in dat alles gelukkig veel veranderd: de scheepsgelegenheid tusschen Nederland en Java is veelvuldiger en goedkooper geworden, dan tusschen die kolonie en eenig ander land; de fabriekmatige nijverheid in ons land heeft zich krachtig ontwikkeld; er bestaan tegenwoordig zóó naauwe betrekkingen tusschen moederland en koloniën, dat Nederland aldaar thans een groot natuurlijk voordeel op iedere andere concurrerende natie heeft; er zijn nog, hoezeer minder dan vroeger, differentiële regten in ons voordeel - boven

alles, Java is voor ons jonge geslacht, dat een bestaan zoekt, de als van zelf aangewezen uitweg, waarvan veel ruimer dan voorheen partij wordt getrokken, en waar nog een onmetelijk veld voor arbeid en kapitaal ter ontginning open ligt, wanneer de nijverheid aldaar, onder voorwaarden die haar mogelijk maken, wordt toegelaten. Wanneer onder zulke voorwaarden van welslagen de handel met Java voor een goed deel aan vreemden moest vervallen, tenzij de Regering de hoofdproducten herwaarts voerde, dan wàarlijk zou onzen handelsstand en ons geheele volk een getuigschrift van onmagt moeten worden gegeven, dat even onverdiend is, als door de ondervinding der latere jaren ongemotiveerd.

Immers de overgroote meerderheid der niet herwaarts geconsigneerde producten, de suiker ter vrije beschikking, de door particulieren geproduceerde koffij, zooveel van beide die producten als reeds thans door het Gouvernement in Oost-Indië geveild wordt, de tabak, indigo, Billiton-tin en vele andere artikelen door de particuliere nijverheid geproduceerd of in den handel gebracht, komen reeds nu — deels zonder, deels met hoogst matige differentiële uitvoerrechten — aan onze Hollandsche markten. Waarom zoude bij gradueel vermeerderde Gouvernementsverkoopen datzelfde niet geschieden.

Dat van tijd tot tijd eenige thans naar Holland geconsigneerde koffij en suiker, onder zekere omstandigheden, eene andere destinatie zou krijgen, is zeer natuurlijk en dus te voorzien, maar dat de groote meerderheid in den regel aan de Hollandsche markt zal komen, kan met vertrouwen worden voorspeld, èn uit den aard der zaak èn uit de ondervinding der laatste jaren.

Doch al mogt er meer van die producten, dan de Kamer meent op goede gronden te kunnen voorzien, naar elders gaan, wij zouden dit nadeel niet te duur gekocht rekenen, wanneer daardoor de natuurlijke toestand des handels hersteld werd, wanneer deze van den leiband, waaraan hij te lang heeft geloopen, eindelijk ontslagen werd, wanneer onze veel te kleine transatlantische importhandel daardoor meer omvang, veerkracht en nieuw leven kreeg en, zijne krachten op het bevoorregt koloniaal gebied ontwikkelend, zich ook voorbereidde en aangordde om elders den strijd der concurrentie op voor ons nog te weinig bekend en geëxploiteerd handelsgebied aan te vangen.

De Kamer weet geene enkele reden te vinden, waarom onze havens niet evenzeer als die van Hamburg en Bremen, in meerdere mate dan thans, de natuurlijke uitwegen zouden kunnen worden, van het zoo rijk aan industrie, achter ons liggende Duitschland, en omgekeerd de weg ter voorziening der behoeften van dat land. Alleen het te uitsluitend zien op onze koloniën, heeft dit tot dus verre in den weg gestaan.

Dit zijn de overwegingen die onze kamer leiden om het denkbeeld der Amsterdamsche kamer: trapsgewijze, maar toch niet onbeduidende vermeerdering van verkoop van Gouvernements-producten in Nederlandsch Indië, met warmte en overtuiging te ondersteunen.

De Kamer van Koophandel en Fabrieken te Rotterdam,

F. J. PLATE,
President.

J. C. REEPMAKER,
Secretaris.

BOEKAANKONDIGING.

Geschiedenis der koloniale politiek van de republiek der Vereenigde Nederlanden, door Mr. O. van Rees (ook als tweede deel van des schrijvers *Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland tot het einde der achttiende eeuw*), *Utrecht, Kemink en Zoon*, 1868.

Hoe had ik gehoopt dit artikel te kunnen beginnen met een blijden jubelkreet! Sedert langen tijd toch tintelden mij de vingeren om een woord van dank toe te brengen aan den wakkeren Utrechtschen hoogleeraar Mr. Otto van Rees, voor het schrijven van het werk, waarvan de titel althans den lezer niet vreemd zal geweest zijn toen hij dien hierboven las. Voor jaren al noemden de autoriteiten in deze speciale wetenschap eene geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland een bijna onmisbaar boek, maar... bij die bewering lieten zij 't ook; geen hunner die zich tot den arbeid zette. Verder dan tot het uiten van deze begeerte, verstoorden zij hun otium niet. En toen eindelijk een jonge Duitscher, vreemd hier te lande en vreemdeling in onze taal, den gouden eereprijs behaalde welken een buitenlandsch genootschap uitloofde aan den schrijver van eene geschiedenis der economische toestanden van Nederland gedurende het meest roemrijk tijdperk onzer natie, toen werd de hulde, door den vreemdeling aan ons voorgeslacht gebracht, bijna verduisterd door de schande, dat niet de eigen zoon den roem der vaderen had verkondigd.

Dat was van Rees dan ook te kras. Hoewel hij overladen was met beroepsbezigheden, zoo gevoelde hij toch deze nationale verplichting te sterk, dan dat hij daaraan niet gaarne zelfs tot zijne weinige snipperuren toe zou ten offer brengen. En eens aan den arbeid begonnen nam de lust toe, naarmate de taak vorderde en aan degelijkheid won. Eerst in 1863 was het werk van Laspeyres verschenen, en al in 1865 was het eerste deel van de Geschiedenis der Staathuishoudkunde van Van Rees in handen

van de zoo velen die den ijverigen man dankbaar waren voor dit bewijs van wakkerheid en kennis niet alleen, maar ook van flink nationaliteitsgevoel. Nog maar drie jaar later, en reeds was het tweede deel daar als een bewijs, dat er doorzettende kracht huisde bij den schrijver, die daarenboven in de voorrede ook nog beloofde spoedig het derde deel te leveren, hoewel elk der beide reeds verschenen deelen een zelfstandig geheel uitmaakt. Daarmede echter zou dan ook het gansche werk voltooid zijn; en ik zou dus dubbel gerechtigd zijn geweest den juichkreet te doen hooren waarmede ik zoo even zeide gehoopt te hebben, dezen arbeid te kunnen begroeten.

Maar helaas! een geheel ander gevoel bezielt mij thans. Treffend gold 't ook hier: de mensch wikt, maar God beschikt. Voltooien zijn werk, dat was de innige wensch van den wakkeren van Rees, maar voltooid zou weldra geheel zijn werken hier op aarde zijn, niet echter het monument van kennis en vaderlandsliefde, dat nu, als zijn letterkundig testament, dubbele waarde voor ons verkregen heeft. Op den vroegen morgen van den zestienden Mei j. l. zocht hij, als naar gewoonte, frissche krachten in het gemeentelijk badhuis zijner woonplaats, en vond er — den dood! Nauwelijks toch had de geoefende zwemmer zich eenige oogenblikken in het water vermaakt of eensklaps zonk hij weg, en weldra was het pas nog zoo bezielde lichaam een lijk!

Treffend verlies voor geheel het vaderland, — dat getuigde volmondig een ieder die als verplet stond toen die schrikkelijke tijding hem eensklaps werd medegedeeld. Voor de wetenschap bovenal . . . . ., maar, wat spreken wij van wetenschap, waar de vrouw den trouwen echtgenoot, waar de kinderen den zorgdragenden vader, waar de eigen vader den eenigen zoon plotseling moet missen! Voor hun rouw buigen wij ons in stilte. O, wanneer ge het voorrecht hadt genoten den man te kennen, die werkelijk iets eigenaardigs had waardoor hij een ieder die met hem in aanraking kwam tot zich trok, ge zoudt met mij nauwelijks durven spreken van zijn dood als een verlies voor de wetenschap, omdat ge zoudt erkennen dat het verlies 't welk de zijnen in zijn persoon lijden, zoo oneindig veel grooter is. De vrienden, die aan zijne nagedachtenis een hartelijk woord gewijd hebben, ze hebben hem genoemd een beminnelijk man. En die uitdrukking is werkelijk gelukkig gekozen om hem te karakteriseeren, want in waarheid was hij dat. Noem dien naam niet te week voor een man. Verwar niet, zoo als zoo velen dwaselijk doen, beminnelijkheid met zwakheid en dan ook ruwheid met kracht. Alsof de hartelooze ook de kloekste ware in de moeilijke dagen des levens, en alsof niet juist de fijnst gevoelige dikwijls de meeste kracht ontwikkelt daar waar 't geldt flink voor zijne overtuiging op te komen.

Een beminnelijk man was van Rees, een man die nooit zocht naar

strijd, maar ook een man die nooit van wijken wilde weten, zoodra hij meende pal te moeten staan voor recht en voor waarheid. Lang zou hij meëgaande zijn, langer dan de meesten onzer; maar zoodra hij eens optrad voor zijne overtuiging, zou hij die ook evenzeer langer dan de meeste mannen weten vol te houden. Hij was een van die zeldzame naturen, waarin zachtheid en kracht zoo gelijkmatig verdeeld zijn, dat ze hart en hoofd beide aantrekken. Wanneer ge de bleeke en fijne trekken van van Rees zaagt, dan vondt ge in dat gelaat iets vrouwelijks, en mij althans was 't vreemd toen ik hem voor de eerste maal zóó krachtig zijne meening hoorde verdedigen, als men alleen van een forsch uiterlijk zou verwachten. Men kon 't hem aanzien dat hij tenger was van gestel, en verwonderde zich dan ook niet wanneer men van de vrees hoorde in engen kring, dat de onvermoeide studie te groote eischen deed aan de matige lichamelijke krachten. Den voor de wetenschap nog zoo jeugdigen leeftijd van twee en veertig jaar, noemden de zijnen dan ook reeds eene overwinning op de natuur behaald. Geen wonder dus dat vaderlijke trots en vaderlijke bezorgdheid dikwijls met elkander in strijd waren, als de vader den zoon en ambtgenoot aan den arbeid zag. Want hoe dankbaar ook voor den lof dien hij hem in gehoorzaal en van het lezend publiek zag inoogsten, lof te hooger door hem te stellen die zoo volkomen bij machte was om het rechtvaardige er van te erkennen, beducht te zijn dat de prijs waarmede die lof betaald werd te groot mocht blijken, kon men hem allerminst euvel duiden.

Maar niet minder zal de vrouw, zullen de zoons in die bezorgdheid hebben gedeeld. Want al mogen zij dankbaar den lof gewaardeerd hebben door de autoriteiten van wetenschap en beschaving den geliefde toegebracht, hooger waarde nog dan die roem had natuurlijk zijne gezondheid voor hen. Immers juist voor hen vooral leefde dat zoo beminnelijke van zijn karakter, dat ons vrienden zoo zeer tot hem trok; in den gezelligen huiselijken kring bovenal moet dat vriendelijke en inschikkelijke op weldadige wijze uiting gevonden hebben, zoodat hij daar eene plaats heeft ledig gelaten, welke alleen door de liefelijkste herinneringen kan worden aangevuld. Meer voegt 't echter den vreemde niet van dien nauwen kring te zeggen. Alleen de beide zonen mag ik op het voorrecht wijzen een vader te hebben gehad zoo algemeen geacht en zoo algemeen bemind, dat reeds het noemen van zijn naam in latere jaren voor hen voldoende zal zijn om met een blijden welkomstgroet ontvangen te worden door allen, die zich nu nog vermeiden in het voorrecht Mr. Otto van Rees hun vriend te hebben mogen noemen. En het aantal van de zoodanigen is groot, ja vrij wat grooter dan de bescheiden man zich zelven bij zijn leven bewust was.

Moet ik nu nog een woord van verschooning spreken, zoolang bij

de nagedachtenis verwijld te hebben van den ontslapen landgenoot, omdat hij de persoonlijk geheel onbekende was bij mijne lezers in het verre Oosten? Ik zou dat zelfs nauwelijks durven doen. Want ik zou den schijn op mij laden Java vreemd te rekenen aan Nederland, wanneer ik een verlies, door het Moederland geleden, niet evenzeer beschouwde als een verlies voor Neêrlandsch Indië. Integendeel acht ik beider belangen en beider sympathiën zoozeer één en ondeelbaar, dat ik vrij uit mijne gedachten den loop laat wanneer ik tot mijne Indische landgenooten spreek, ook wanneer die gedachten vertoeven bij het graf van een zoo bij uitstek nationaal man als van Rees mocht genoemd worden. Ja, ik rekende 't zelfs een plicht om ook in dit Tijdschrift den bekwamen man te gedenken, en gaf daarom alleen den schroom op die mij tot nu toe had weêrhouden zijn werk aan te kondigen. Want ik vreesde dat anders allicht de dood van den schrijver even ongemerkt mocht voorbijgaan, als tot nu in vele tijdschriften zijn geheele werk.

Dat laatste noemen velen voorzeker met mij meer dan vreemd alleen. En terecht. Enkele onzer publicisten hebben zich met loffelijken ijver gehaast den schrijver dank te zeggen voor zijn arbeid, maar andere, en juist wel zij van wie men met recht een warmen welkomstgroet had mogen verwachten, blijven volharden in een onverklaarbaar stilzwijgen. Ik zeg dat met nadruk van den man, wiens naam men reeds voor jaren had verwacht op den titel van een werk als het nu hier behandelde, omdat zijne vroegere navorschingen en mededeelingen op dit gebied hem verplichtingen hebben opgelegd, waaraan hij zich niet langer onttrekken kan. Blijft al, zonderlinger wijze, zijn welsprekende tong sinds jaren zwijgen, juist op die plaats alwaar spreken tot plicht wordt zoodra men beschikken kan over oratorische gaven als de zijne, — hoe zou hij menig nu begeerig maar gebrekkig spreker daardoor schuchter kunnen doen verstommen! — hij zal toch niet ook zijne eertijds zoo vruchtbare en gelukkige pen tot werkeloosheid gedoemd hebben? Nog geef ik echter den moed niet op dat althans die referent eindelijk eene schuld zal betalen, die hij aan van Rees tijdens diens leven had behooren te kwijten. Hoe vaak uitte de wakkere publicist zijn leedwezen over dat hem vooral zoo onverklaarbare otium!

De drang dus om aan de nagedachtenis van den schrijver een woord van dankbare hulde te brengen en de nalatigheid van anderen, ziedaar de beide treurige redenen die mij de rol van aankondiger van dit werk deden aanvaarden, hoewel ik mij onbevoegd reken recht te doen aan de eigenaardige verdiensten van den auteur. Die verdiensten bestaan vooral in de nauwkeurige bekendheid met de geschiedenis dier dagen en in den ongemeen grooten rijkdom van stof. Met den onvermoeiden ijver, dien ge wel ontdekt zult hebben dat den zoo even geschetsten hoog-

leeraar in hooge mate eigen was, heeft hij alle mogelijke bouwstoffen weten bijeen te verzamelen om aan zijn werk toch vooral eene groote volledigheid bij te zetten. Hij heeft een bron geopend waarin allen kunnen en voortaan zullen moeten putten, die van deze materie hunne studie maken. Alleen hij dus die goed historicus is, mag de bevoegde genoemd worden om een oordeel uit te spreken over dezen arbeid, en nog wel bij name degene wiens studiën een meer speciaal karakter hebben aangenomen. Daartoe behoort eene bepaalde opleiding, eene zekere methode. En hoe zal die nu gevonden worden bij mij, die reeds van der jeugd aan dag aan dag gesleten heb en blijf slijten aan den kantoorlessenaar, zoodat mij zelfs reeds de tijd ontbreken zou, laat staan nog de vaardigheid, om in archief en boekerij allerlei memoriën en rapporten en correspondentiën na te slaan, om óf de juistheid der mededeelingen van den schrijver te toetsen, óf die met nog meerdere te verrijken. Tot eene korte aankondiging zal ik mij dan ook beperken en nog wel alleen van het tweede deel, waarin speciaal de Oost- en West-Indische Compagniën behandeld worden. Die materie acht ik van uitnemende waarde voor hen vooral, tot wie de schrijver in dit Tijdschrift zich in de eerste plaats richt, en 't zal mij daar lichter vallen nu en dan een oordeel uit te spreken of eene vergelijking te maken, omdat hierbij vooral het geoefend koopmansoog nut kan doen.

Ik sprak zoo even van den arbeid van Laspeyres (1) en beweerde dat van Rees daardoor vooral tot het schrijven van dit werk was opgewekt. Maar ik moet er bijvoegen, dat het plan daartoe toch reeds voorlang zelfstandig bij hem bestaan had. De vroeger van hem verschenen studiën over Pieter de la Court, den vader onzer staathuishoudkundige begrippen (1851), over Gijsbert Karel van Hogendorp (1854), nog steeds de vraagbaak van onze staatslieden en economisten, en zijne voorlezingen over de Nederlandsche volkplantingen in Noord-Amerika (1855), te weinig bekend en toch zoo uitnemend als leerschool voor ons, — ze bewijzen, hoe de geschiedenis onzer staathuishoudkunde zijne speciale liefhebberij bijna genoemd kon worden. Meer aan de historie dan aan de ontwikkeling der economische begrippen wijdde hij zijne krachten. De verschijning van het werk van Laspeyres overviel hem dan ook eenigermate, en wel op pijnlijke wijze. Hoeveel eerbied hij ook gevoelde voor den jongen Duitscher, die met weinige andere dan groote verstandelijke middelen in het buitenland de geschiedenis naspoorde van een hem geheel vreemd volk in eene hem aanvankelijk geheel vreemde taal, het beschamende van het feit kon

(1) Geschichte der Volkswirthschaftlichen Anschauungen der Niederländer und ihrer Litteratur zur Zeit der Republik, von Etienne Laspeyres. Preisschrift gekrönt und herausgegeben von der Fürstlich Jablonowskischen Gesellschaft zu Leipzig. S. Hirzel, Leipzig, 1863.

hij als Nederlander moeilijk verkroppen. Wanneer men met hem over dat werk sprak, dan scheen 't bijna als waren hem de fouten er van nog liever dan de groote verdiensten, die hij er toch zoozeer in waardeerde. En toen ik hem eens vertelde dat een Amerikaan bezig was de geschiedenis der Moucherons te schrijven, toen ontstak hij werkelijk in toorn, dat alweder een vreemdeling ons vóór zou zijn in het schrijven der geschiedenis onzer eigen vaderen. Trouwens, Macaulay en Motley hadden ons reeds minder prikkelbaar moeten maken!

't Is dan ook niet eene geschiedenis der Oost- en West-Indische Compagniën, die ge in het tweede en geheel op zich zelf staand deel van de Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland vinden zult, maar van de denkbeelden waaruit die beide machtige lichamen ontsproten zijn. Met verwonderlijke zorgvuldigheid en met een niet te miskennen talent heeft van Rees een tal van nog onbekende en van nog weinig geraadpleegde documenten uit de eerste dagen vooral der beide Compagniën opgespoord, en daaruit alles overgenomen wat kon bijdragen tot de juistere kennis van de economische begrippen dier tijden. En ofschoon hij daardoor eene zoo groote menigte van bouwstoffen verkreeg, dat menigeen verlegen zou geweest zijn om ze behoorlijk te doen uitkomen, zoo blijkt juist uit de meesterlijke groepeering der feiten hoeveel vaster zijn hand, hoeveel juister zijn blik, hoeveel kalmer zijn oog geworden zijn, sedert het schrijven der vroegere studiën. De ideeën van de zeventiende eeuw wat volkswelvaart en handelspolitiek betreft, van Rees teekent ze in de oorzaken van de opkomst, den bloei en het verval dier machtige handelslichamen in naam, maar regeeringslichamen inderdaad. En nu acht ik juist zulk eene geschiedenis der volksbegrippen in de dagen van onzen grootsten nationalen bloei van overgroot belang voor dit geslacht, omdat het daaraan zijne eigene begrippen, vooral op het koloniaal terrein, toetsen kan. Wij zullen er het dwaze uit zien van ons ijdel beweren, dat onze voorvaderen te allen tijde mannen waren ijverende voor vrijheid van handel en bedrijf. In deze bladen zullen wij op nieuw het bewijs vinden, dat veeleer monopolie het wachtwoord was van hen die het bestuur dier machtige corporatiën in handen hadden, maar dan ook tevens de nadeelige gevolgen zien van dien gekunstelden toestand. En, — wat wij volgens onze hedendaagsche begrippen natuurlijk noemen, — de flinkste en bekwaamste figuren zullen wij aantreffen buiten dien gepriviligieerden kring, mannen die van eigen kracht en ondernemingsgeest vrij wat meer voordeel wachtten, bepaaldelijk ook voor geheel de natie, dan van al die beschermende regeeringsmaatregelen, beraamd tot bloei, maar in waarheid leidende tot verderf des lands.

Ja, zoolang wij nog de vrachtvaarders waren van geheel de wereld en wij niet in eigen handel, maar in het verkeer van de vreemden on-

derling ons voordeel vonden, waren wij ijverende voor vrijheid van verkeer. Want 't was toen eene levensquaestie voor ons om alle vreemde havens onverlet te kunnen in- en uitzeilen en vrij op alle markten handel te drijven. Het woord bescherming klonk voor de cosmopolieten van die dagen als een doodvonnis. Paspoorten te vragen voor de vaart op havens die wij nog eerst moesten ontdekken, zooals in 1600 te Amsterdam en Zierikzee feitelijk het geval was, dat was veeleer de juiste karakteristiek van het toenmalig scheepvaartverkeer. Maar zoodra ook wij een eigen handel hadden, zoodra ook wij in het bezit gekomen waren van een verkeer waarin de vreemdeling gaarne zou gedeeld hebben, toen veranderden ook wij onmiddellijk van handelspolitiek. Eene belachelijke theorie heette toen ook bij ons die eerst zoo hoog geroemde handelsvrijheid, bescherming daarentegen de verstandige politiek van hen die ervaring en — wat te verliezen hadden.

Niemand noeme dien omkeer groot. Nooit had de handelsvrijheid bij ons op eenig ander beginsel berust, dan op het voordeelige er van voor het oogenblik. Wel was men tuk op winst en handig om die te behalen, maar ook daarin kende men nog geen beginsel. Handel alleen werd toen nog de groote bron van voordeel genoemd, handel met scheepvaart verbonden, maar de voortbrengende kracht der nijverheid bleef nog miskend. Wil men in het vruchtelooze der herhaalde pogingen van onze industriëelen om bescherming te erlangen voor hun bedrijf, een bewijs zien van den vrijhandelsgeest die toen in ons volk huisde, dan zou men onjuist oordeelen. Want niet uit de overtuiging, dat een vrije ruil tusschen alle volken de natuurlijkste en voordeeligste politiek zou zijn, weigerden onze Regenten alle bescherming aan de fabrieken, maar uit vrees dat andere volken onze belemmerende bepalingen door represailles zouden beantwoorden en dus onze handel, onze scheepvaart vooral, daaronder zouden lijden. Neen, evenmin als wij tegenwoordig freetraders zijn daar waar de mededinging der vreemdelingen nog door ons gevreesd wordt, getuige de bescherming onzer katoennijverheid en het differentiëele stelsel van rechten op Java om van het consignatiestelsel nog te zwijgen, evenmin waren wij freetraders in de 16de en 17de eeuw. Niet het beginsel dat vrije ruil weldadig werkt, dreef ons tot lage rechten, maar de vrees door anderen uitgesloten te worden bestuurde onze wetgevers. Te lang hebben wij het gelukkig feit aan te edele beweeggronden toegeschreven.

Duidt 't van Rees niet euvel, wanneer ge die overtuiging bij hem wel niet op élke bladzijde, maar wel tusschen elken regel leest. Waarheid boven alles, en dat vooral in deze dagen, nu alweêr de strijd tusschen vrijheid en bescherming in 't koloniale zoozeer aan de orde is! Mij echter kwam 't onder de lectuur van dit werk dikwijls voor, als had de

auteur zelf zich gevleid tot gunstiger uitspraken te kunnen worden gerechtigd, dan waartoe de nieuw opgespoorde bronnen hem noodzaakten. Hij was altijd een optimist wanneer hij over de handelspolitiek onzer voorvaderen sprak; en dikwijls wilde hij mij tot gunstiger oordeel stemmen dan ik volgens de feiten daarover meende te mogen vellen. Alweêr een bewijs hoe goed een Nederlander ons ontvallen is in deze tijden van verslapt patriotismus!

Toen Spanje, door zijn dwaze vrees voor mededinging in de rijke Indische bezittingen der Portugeezen, onze kooplui wel niet gedwongen, maar toch aangewakkerd had om bij voorkeur daarheen hunne ondernemingen te richten, bleek al spoedig dat het noodig beleid voor zulk een verkeer hier te lande ontbrak. De waardeering der verleende vrijheid van handel en vaart was zoo gebrekkig, dat, hoewel de eerste tocht naar Indië eerst in 1595 ondernomen werd, al in 1601 van alle kanten de klacht vernomen werd dat die zooveel belovende handel enkel nadeel opleverde. Want in plaats van met voorzichtigheid de inkoopen zóó te leiden dat de prijzen op de plaatsen van voortbrenging niet onmatig opgedreven werden, ging men daarbij met zooveel woestheid te werk en zag, door haat tegen den mededingenden landgenoot, zoozeer alle voorzichtigheid voorbij, dat men in Indië bijna meer voor de specerijen besteedde dan ze in Holland golden. In plaats van nu rustig af te wachten dat die resultaten de zwakken voor goed hadden verlamd en de sterkeren alleen bij machte lieten den handel voort te zetten, zocht men hulp bij de Regeering. En al was men algemeen doordrongen van het nadeel van alle octrooien en monopoliën, toch moest in dit speciale geval, — luidt de redeneering wel ooit anders bij verkeerde maatregelen? — van die overigens onwrikbaar juiste stelling afgeweken worden. 't Heette ook dat de belangen van den Staat lijden zouden, wanneer de koopvaarders niet tevens als kaapvaarders tegen den vijand optraden, maar in waarheid gold vooral deze reden, dat men alleen door een monopolie de prijzen der voortbrengselen van Indië aldaar laag kon houden en hier tot elke hoogte opdrijven en zich alzoo ruime winsten verzekeren. Daarom vooral ook volgde men niet de aanvankelijke inrichting der Engelsche Oost-Ind. Compagnie, die, bij wijze van gild, elken deelhebber vrij liet om, onder zekere bepalingen, in Indië handel te drijven. Alle tot nu toe bestaande kleine vennootschappen werden ontbonden en vereenigd tot dat ééne rijk bevoorrechte groote lichaam, dat onder den naam van Oost Indische Compagnie ons Vaderland in die verkeerde commerciëele politiek gevoerd heeft waaronder wij nog voortdurend lijden.

Uit was 't toen met allen individueelen ondernemingsgeest juist naar die overzeesche gewesten, alwaar de meeste voordeelen te behalen waren. Al spoedig hadden de oppermachtige regenten der steden ook het bestuur

der Compagnie in hunne handen weten te brengen, en van toen af was de arme aandeelhouder het slachtoffer van eigenbelang en willekeur. Waagden enkelen 't zich aan die heerschappij te onttrekken, maar moesten zij zich dan tot vreemde vorsten om hulp wenden omdat in het eigen land niemand dan de bevoorrechte corporatie aan den handel met Indië denken mocht, oogenblikkelijk werden hunne plannen van staatswege verijdeld. Energieke mannen als de Moucherons, Lyntgens, le Maire en anderen, werden daardoor tot werkeloosheid gedoemd. En wat hadden zij, die allen aanvankelijk deel namen in het bestuur der Comp., maar zich daaraan al spoedig onttrokken omdat zij de besluiten der meerderheid van bewindhebbers noch in het belang der instelling noch in dat van het land achtten, onberekenbaar groote blijvende voordeelen voor geheel de natie, ook voor ons nog, kunnen bewerken! Vrije volkplantingen wilden zij allerwege oprichten, geene kunstmatige lichamen die alleen enkelen zouden bevoorrechten. De particuliere ondernemingsgeest in die landen zou dan aangewakkerd zijn en allerlei nieuwe bronnen van handelswinsten hebben geopend. Nog heden ten dage zouden wij dan overal de oude Hollandsche elementen in transatlantische gewesten hebben gevonden en niet beperkt gebleven zijn tot een enkel land, waaraan geheel de kracht van staat en volk ten koste gelegd werd.

Maar juist concentratie van macht in ééne hand, en dat wel in de hunne, eischten de bewindhebbers der O. I. Comp. Eerst hun belang, dan dat van het land, was hun stelregel. Al smachtte geheel de natie naar de verademing die het Bestand beloofde te geven, die poging tot wapenstilstand moest verijdeld worden, want ze bedreigde het monopolie in Indië. Toen 't hun toch bleek dat de volkswensch feit zou worden, zochten zij naar een anderen, den reeds vroeger zoo dikwijls opgespoorden noordelijken weg naar het land van belofte, en de Engelsche zeevaarder Hudson werd daartoe door hen aangenomen. Reeds hadden de Moucherons in vroegere jaren alle moeite aangewend om dien steen der wijzen te vinden, en al bleven de pogingen van een Heemskerk en een Barends onvruchtbaar, onze nationale roem is daardoor toch blijvend vergroot. Toen echter kwam le Maire weder te voorschijn. Met kracht van taal ijverde hij tegen elke uitbreiding van den werkkring der O. I. Comp. Wanneer de Staten toch alleen door gepriviligieerde maatschappijen nieuwe handelswegen wilden geopend zien, een stelsel dat hij voor land en handel als heilloos veroordeelde, dan moesten zij evenwel nooit het privilegie uitbreiden der Comp. die onmachtig gebleken was om zelfs in den ruimen kring van haar charter datgene te doen wat noodig ja noodzakelijk was. Nieuwe krachten, nieuwe maatschappijen moesten dan gevormd worden, eene voor de vaart op de Westkust van Amerika en eene voor die op de Oostkust van Afrika. Maar le Maire's pogingen waren vruch-

teloos: oppermachtig regeerden de bewindhebbers der oude maatschappij; want in hunne dubbele betrekking van bestuurders der Comp. en regenten der grootste steden daarenboven, hadden zij ook dubbelen invloed, en hunne privilegiën golden hooger dan het algemeen belang.

Toch bleek 't overtuigend, dat de toestand der O. I. Comp. verre van gunstig was. Er werden wel gedurig groote dividenden uitgekeerd, maar niet uit de winsten, alleen maar om het crediet te handhaven. Toen dan ook de tijd daar was dat de tienjarige rekening en verantwoording moest overgelegd worden, verzochten bewindhebbers daarmede te mogen wachten tot den volgenden termijn van tien jaren, blijkbaar omdat zij huiverig waren den rampzaligen stand van zaken openbaar te maken. Groote tegenstand van de aandeelhouders natuurlijk, door le Maire aangevoerd. Aan zulk een eisch, meenden zij, konden de Staten-Generaal nooit toegeven. Ook wij zouden dat denken. Maar neen, 's lands belang, zoo beweerden de Staten, eischte de inwilliging van dat verzoek, en het werd verleend. Ten strengste werd daarbij aan bewindhebbers verboden aan iemand eenige opening van zaken te doen en hun tevens de last gegeven, dat geenerlei afschrift der tienjarige rekening zou bestaan. Afdoend bewijs hoe men toen reeds algemeen bewust was van den kanker, die al in het eerste tiental jaren aan het bestaan der instelling knaagde, kanker waaraan zij anderhalve eeuw lang lijdende bleef. Ja, zoo bezorgd waren de Staten voor het bestaan der Compagnie, dat zij, toen le Maire door een grooten verkoop van aandeelen tot elken prijs het aanzien der gevierde in gevaar dreigde te brengen, bij plakaat verboden, dat iemand meer aandeelen verkocht dan hij bezat, met bepaling tevens het verkochte binnen eene maand tijds te leveren. Alsof wetten ooit het crediet der maatschappij konden handhaven of den handel beletten dat naar waarde te schatten! En nu zou men toch hoog willen opgeven van de zucht naar vrijheid van beweging, toen bij regeering en volk levende! De verkeerde economische begrippen van die tijden, blijkbaar uit het angstvallig handhaven eener kranke instelling, hebben anderhalve eeuw lang hun heilloozen invloed blijven oefenen op den toestand van onzen handel en onze nijverheid.

De scherpzinnige le Maire was dan ook zijn tijd vooruit, toen hij meende dat een ieder hem eindelijk zou moeten toegeven, hoe nadeelig de verlenging was van het monopolie der O. I. Comp. Wanneer hij zelf maar den nieuwen weg naar Indië vinden kon, dien hij uit allerlei onderzoekingen bezuiden de straat van Magellaan onderstelde, dan was, zoo meende hij, de macht der geduchte gebroken. Eindelijk gelukte 't hem van de Staten-Generaal een octrooi te verkrijgen, waarbij aan een ieder gedurende vier jaren de uitsluitende vaart toegekend werd op de door hem nieuw te ontdekken plaats. Met dat recht toegerust, vertrok weldra zijn

zoon Jacques als bevelvoerder van twee schepen, en vond ook werkelijk in 1616 de nog naar hem geheeten straat en daarenboven kaap Hoorn, twee nieuwe wegen alzoo naar het beloofde land. Maar in plaats dat 't hem vergund werd zijne ontdekkingsreis voort te zetten, dwong zijn oproerig scheepsvolk hem naar de rijke Molukken te zeilen. Juist was Koen tot landvoogd benoemd, en de eerste daad van willekeur van dien ruwen man was dat hij, tegen alle wet en billijkheid in, schip en lading en alle papieren van den wakkeren le Maire in beslag nam. Van hartzeer over zulk eene schandelijke behandeling van den landgenoot, stierf de ongelukkige op zijne terugreis naar het vaderland. En hoewel de vader volle genoegdoening erlangde van de Staten-Generaal, het onrecht was gepleegd, de particuliere ondernemingsgeest in ons land was alweder gefnuikt, en 't waren alweêr de bewindhebbers der O. I. Comp. die zich in hun nieuwen triomf, hoe schandelijk ook, verheugden. Nog eenmaal, maar meer dan eene eeuw later, in 1722, zou een Nederlander 't wagen Indië aan te doen, met geen beter gevolg echter. Toen toch Mr. Jacob Roggeveen in de Stille Zuidzee verschillende eilanden ontdekt had en, na bekomen verlof der autoriteiten, met zijne beide schepen voor Japara ten anker kwam, werden ze ook hem gewelddadig ontnomen, ten spijt van zijn bijna hopeloozen tegenstand. Weêr werd de Comp. tot schadeloosstelling veroordeeld, zoodra de zaak in het Moederland bepleit werd; maar gaarne betaalden bewindhebbers ook weêr die tonne gouds, want zij waren zeker dat nu wel niemand er ooit verder aan denken zou hun gebied in Indië te betreden.

Men meene niet dat alleen bij de voogden der O. I. Comp. die denkbeelden van bescherming en monopolie huisden; integendeel, ze waren het gemeen goed dier dagen. De meer verlichte mannen die er tegen opkwamen, waren zeer weinigen in aantal, en zij hadden geenerlei succes. Wanneer toch nog hunne namen tot op onzen tijd toe bewaard zijn gebleven, dan ziet men daarin een sprekend bewijs van hunne groote bekwaamheden en tevens, hoe doordrongen men in die dagen was van een geest van uitsluiting en vrees voor mededinging. Anders zouden de lieden van aanzien en gezag immers overtuigd moeten geworden zijn door de redeneeringen van mannen als een Usselincx vooral, wiens betoogen wij nog in onze dagen hoog stellen om hunne economische waarde. En die man was geen afgetrokken denker, geen kamergeleerde, maar wel degelijk een uitnemend praktisch handelaar. Evenwel, weinigen hebben zulk een heilzamen invloed op onze scheepvaart gehad als de prediker Plancius. Van 1591 aan reeds betoogde Usselincx het voordeelige der oprichting van eene West-Indische Compagnie, die niet buit behalen en oorlog voeren zou, maar koloniseeren en handel drijven. 't Lukte hem echter niet zijne denkbeelden ingang te verschaffen, dan juist tegen den

tijd toen er van het Bestand sprake was. Dadelijk werd zijn plan nu door de leiders der staatkundige partijen aangegrepen als een middel van strijd. Prins Maurits en de bewindhebbers der O. I. Comp., die oorlog wilden, waren de voorstanders der W. I. zuster; Oldenbarneveld daarentegen en de meerderheid der Staten van Holland, die bovenal rust verlangden voor het al te lang door zwaren krijg geteisterde land, ijverden krachtig tegen hare oprichting, wel wetende dat Spanje nooit tot vrede geneigd zou zijn, wanneer men het met eene mededinging wilde bedreigen in zijne schatkamer, zoo als het zijne West-Indische bezittingen terecht noemde. Gelukkig voor het land dat Oldenbarneveld zegevierde! Intusschen waren ook de voorstanders van de oprichting der W. I. C. daarom nog niet ingenomen met het vreedzame en economisch zoo juiste plan van Usselincx; integendeel, want zij wilden wel degelijk het behalen van buit evenzeer op den voorgrond geplaatst zien als dat, met zoo uitnemend gevolg voor de participanten, bij de O. I. C. het geval was. Oorlog voeren tegen Spanje in de rijke W. I. koloniën beloofde immers schatten, beweerden zij. En toen later de Compagnie opgericht werd en de Spaansche zilvervloot bemachtigde, hadden zij die zoo krijgszuchtig gestemd waren, ook schijnbaar juist geoordeeld. Schijnbaar echter alleen, want hoe treurig was ten slotte de uitkomst! De plannen van Usselincx waren echter te eenvoudig en te economisch. In die dagen van oorlog, van grooten invloed der stedelijke regenten, van overmacht der provinciën Holland en Zeeland, was koopvaart al te veel kaapvaart geworden, en kon geene grootsche onderneming gedijen dan beheerd en begunstigd door de oligarchen der groote steden, en alleen wanneer het evenwicht berustte bij die beide, alle andere gewesten overheerschende provinciën. En nu zou een man als Usselincx, een ongelukkig speculant, die bij de ontginning van de Beemster zijn geheele fortuin verloren had en nu zelfs met schulden overladen was, die man zou bij de W. I. C. alle provinciën en alle steden gelijk willen stellen, de bewindhebbers ook uit andere dan regeeringskringen kiezen, de aandeelhouders regt geven tot contrôle en de hoofdbron van winsten, oorlog voeren, aan den Staat overlaten? Zulk eene eenvoudige regeling streed immers tegen den geheelen geest dier tijden! Toen Usselincx beweerde dat de Staat het regeeringsbeleid der Comp. in handen hebben moest, omdat de kooplieden geen verstand hadden van regeeren, beleedigde hij de machtige stedelijke overheid, die 't zich toen nog niet schaamde ook handelaar te zijn. 't Was heel aardig door hem gezegd, dat »de kooplieden de winst tot noordster en »de begeerlijkheid tot kompas hadden", maar de mannen van die dagen hadden meer op met handelen dan met geestigheden. Ten slotte kwam dan ook de W. I. Comp. tot stand op de wijze als de mannen van gezag, maar daarom nog niet van verstand, 't verlangden. En even als

een Moucheron en een Lyntgens vroeger bij Frankrijk hulp zochten om hunne plannen ten uitvoer te brengen, zonder succes evenwel, even vruchteloos trachtte Usselincx bij Zweden troost te zoeken voor de teleurstellingen in Holland ondervonden. Ongelukkig maar, dat verkeerde economische begrippen juist de bekwaamsten en wakkersten uit den lande verdreven!

Toch werd langzamerhand onder de burgerij de geest van verzet tegen de eigenmachtige handelingen der bewindhebbers van de O. I. Comp. wakkerder. Toen de tijd daar was waarop de tweede tienjarige afrekening moest ingeleverd worden, en dus ook daarbij de eerste te berde zou komen, en de Staten-Generaal de bewindhebbers daarvan alweder vrij stelden, ging toch een kreet van verontwaardiging in den lande op. Maar tot de uitnemendste geschriften toe tegen zulk eene handelwijze, waren onmachtig om de mannen van de wet ook tot oefening van recht te brengen. Ja, toen enkele participanten bij de rechtbank hulp wilden zoeken tegen de onrechtvaardige handelwijze der bewindhebbers, verboden de Staten van Holland aan de rechters en hoven kennis te nemen van eenige aanklacht tegen de O. I. Compagnie. Men kende toch maar al te wel de bedriegelijke handelingen van vele der hooggeplaatste bewindhebbers, die in hunne particuliere betrekking als koopman daarenboven kolossale winsten uit hun medebeheer der zaken van de Comp. wisten te trekken. Maar was de O. I. Comp. niet regeeringslichaam tevens, zoodat de belangen van den Staat met de hare schade konden lijden, ingeval van aanklacht of rechtsgeding; en wisten de participanten dan niet bij hunne toetreding, dat de macht van het bestuur eene overwegende was? Zoo werden verkeerde handelingen vergoêlijkt, niet verbeterd echter, en weldra deed moedeloosheid de ontevredenen berusten in alles wat men maar goedvond met hunne penningen te doen.

Men kent het rampzalige einde van beide instellingen. Tot aan het einde der achttiende eeuw toe hebben zij zich voortgesleept; want machteloos en treurig was de ouderdom, die trouwens na zulk een jongelingsleven, niet beter te verwachten was. En hoe anders had onze tegenwoordige koloniale macht in Oost en West kunnen zijn, wanneer onze vaderen door vrije volkplantingen in alle oorden der wereld een blijvend en krachtig Hollandsch element hadden gevestigd!

Wij hebben recht te roemen op den moed en de volharding en den ondernemingsgeest, waardoor onze voorvaderen boven hunne tijdgenooten uitmuntten, en waaraan wij een Java te danken hebben, dat wij waarlijk wel een onmisbaar deel van ons land mogen noemen. Maar bij al dien eerbied en dank mogen wij toch ook de nadeelen niet voorbij zien, die wij evenzeer van hen tot erfenis hebben bekomen. En die noem ik de verkeerde economische begrippen, vooral door hen betoond in hun kolo-

niaal beheer, waarvan wij ons nog maar altijd niet kunnen losmaken, of liever, die wij sedert 1830 met dubbele woede weder in toepassing brengen. Bij wijze van erfzonde zijn wij als zij met blindheid geslagen, waar het de erkenning der leer geldt, dat een wijs en voordeelig bestuur der koloniën nooit kan bestaan in de exploitatie van de bevolking, maar enkel en alleen in de exploitatie van den bodem. De onverbiddelijke stelregel der O. I. Comp., dat de Javanen voor niets anders en beters geboren en bestemd waren dan om geldelijke voordeelen te verschaffen aan dat groote lichaam, ze blijkt ook nog onze leus te zijn. Niet leven en werken met de inboorlingen tot ons gemeenschappelijk voordeel, maar heerschen over hen en hen dwingen tot arbeiden, bijna uitsluitend te onzen behoeve alleen, die leus der vaderen is de onze gebleven, en ze dreigt voor ons heilloos te worden even als ze voor hen heilloos geweest is. Vergelijk de waarlijk meesterlijk gedachte regelen, door Usselincx voorgeschreven, toen hij een handeldrijvende en koloniseerende West-Indische Compagnie wilde oprichten, met de redeneeringen en — resultaten der hooggeplaatste en hoogwijze bewindhebbers van het machtige staatslichaam door hen gevestigd. Ga de politiek na die Brazilië voor ons gewonnen en — verloren heeft doen gaan. Volg de redeneeringen der mannen die dat kostbaar Nieuw Nederland, met zooveel wijsheid en zorg en kennis tot een der uitnemendste bezittingen van ons land verheven, hebben gesloopt en voor ons doen verloren gaan, of van hen die het rijke Kaapland evenmin wisten te exploiteeren als te behouden; en ge zult met mij instemmen dat wij verkeerd doen wanneer wij, bij al de groote verdiensten onzer voorvaderen, hun ook nog juiste economische begrippen en liefde tot handelsvrijheid toedichten.

Maar die kennis op te doen zij de taak, neen de begeerte van den lezer van het werk van van Rees! Hoewel nog lang niet tot het midden van zijn arbeid genaderd, zoo acht ik het toch raadzaam hier mijn arbeid te eindigen. Het boek aankondigen, niet een verslag er van geven, wil ik. Bladzijde aan bladzijde zou ik zeer gemakkelijk kunnen vullen wanneer ik hem op den voet volgde, vooral in zijne nauwkeurige teekening van het beheer van Indië. Maar hoe licht zou ik dan tegenwerken wat ik juist door dit woord wenschte te bereiken: de ruime verspreiding van zijn boek in N. Indië vooral! Want allicht zou menig wat al te spoedig voldaan lezer zich vergenoegen met mijn verslag en het boek zelf, ongelezen laten.

Men beweert dikwijls dat alleen hij over het beheer onzer koloniën kan oordeelen, die zelf in Indië geweest is. Maar het verblijf op een plaats geeft nog niet de kennis om een juist oordeel over de behoeften van dat oord te vellen. Dan toch zou in ieder Nederlander een geschikt

Minister van Binnenlandsche Zaken gevonden worden! Neen, daarvoor is meer noodig, en wel allermeest eene kennis niet alleen van den bestaanden, maar ook van den vroegeren toestand. Wie gerechtigd zal zijn om in het gewichtig koloniaal vraagstuk van den dag gehoor te eischen voor zijn oordeel daarover, hij moet vooral de geschiedenis kennen van het koloniaal beheer onzer voorvaderen, en niet de feiten alleen, maar wel degelijk, ja voornamelijk de redenen en de oorzaken waaruit die feiten ontsproten zijn. Gedurig zal hij overeenstemming vinden tusschen vroegere en bestaande toestanden. En het voordeel, tevens de resultaten van de vroegere plannen en maatregelen te kennen, zal hij vooral dan waardeeren, wanneer hij nauwkeurig het heden aan het verleden toetst. Geen betere handleiding voor dat onderzoek dan het werk van van Rees!

Ik weet niet of eene andere hand het werk voltooien zal. Bijna zou ik de poging daartoe betreuren, hoe rijke bouwstoffen daarvoor ook door den schrijver al bijeenvergaard zijn. Nu vormen zoowel elk deel afzonderlijk als de beide te zamen een geheel; want de vlijtige en nauwkeurige man was angstig getrouw gebleven aan zijn vooraf beraamd plan om die eenheid vooral te bewaren. Vat nu een ander de taak op, dan zou ik juist voor het behoud dier zoo noodige eenheid vreezen. Hoe licht heeft die ook eene andere opvatting, hoe waarschijnlijk zelfs laat hij zich door het aanlokkelijke der achttiende eeuw verleiden om meer eene philosophie der geschiedenis te schrijven, en zou hij alzoo ontrouw worden aan het karakter van dit werk, dat vooral eene rijke historische bron mag genoemd worden. Daarenboven, men heeft jaren moeten wachten eer van Rees dezen arbeid ondernam, en nu zou eensklaps een tweede gereed staan om hetzelfde werk te verrichten! Men zij tevreden, dankbaar tevreden met het geleverde, en zette niet het geheel op het spel om eene onnoodige volledigheid na te jagen. Onbewust heeft van Rees zich door dezen arbeid een werkelijk nationaal monument opgericht, dat voorzeker niemand zal waardeeren zonder het innig leedgevoel, dat een zoo wakker en bekwaam man zoo vroeg aan het vaderland is ontvallen.

Amsterdam. P. N. Muller.

VARIA.

Wij treffen in een onlangs in 't Noorden des lands verschenen blad, in een der eerste nummers, een »fragment van een brief uit Indië" aan, dat ons zoo opmerkelijk voorkomt, dat wij het hieronder laten volgen. Wij bedoelen »*de Nieuwe Groninger, Dagblad voor de stad en provincie*," n°. 11 (Vrijdag 7 Augustus jl.). De brief is, volgens eene opmerking van de redactie, geschreven »naar aanleiding van 'tgeen de heer Hasselman bij de behandeling der Indische begrooting had gezegd." De schrijver was bij de afzending van zijn brief met de latere discussie nog niet bekend. Zijn schrijven geeft den indruk weder, dien de bedoelde discussie over de Indische begrooting voor 1868 in Indië gemaakt heeft, voor zoover den aanval op den hoofdinspecteur van de koffiecultuur en oud-resident C. J. Bosch betreft; want dat de schrijver dien indruk naar waarheid heeft beschreven, wordt volkomen bevestigd door de artikelen, in bijna alle Indische bladen voorkomende.

En wat zal men dan daar over de latere discussiën en over de houding van de heeren Nierstrasz en Gefken zeggen? In afwachting dat wij dit vernemen, laten wij het stuk uit de *N. G.* volgen, dat aldus luidt:

»Wat aangaat uw bericht omtrent de behandeling, welke de heer Bosch van de zijde van het Ministerie heeft ondervonden, kan ik u melden, dat men daarover hier algemeen verbaasd en verontwaardigd is.

»Bosch is een uiterst verdienstelijk ambtenaar, — ik ga verder: hij is een type als ambtenaar van het binnenlandsch bestuur, die, wat er ook de gevolgen van zijn, steeds de belangen en bevelen, hem opgedragen, behartigt. Dat onze residenten, bij hunne discretionaire macht, niet wel eens hard van wal steken, wie zal dat ontkennen? Ik verdedig niet elke daad van Bosch. Maar Hasselman verloochende alle gouvernementeele traditiën, toen hij, oud-Indisch ambtenaar en minister, een ambtenaar in eene zitting der Staten-Generaal aanviel. Vroegere ministers, ook

Mijer en van de Putte, verdedigden hun ambtelijk personeel. De Regeering ontslaat een ambtenaar zoo dat noodig is, maar stelt hem niet aan de kaak, als zij over hem te klagen heeft. Van een liberaal ministerie, dat opgetreden is, volgens den telegraaf, mogen wij verwachten, dat het niet stilzwijgend aanvallen op Indische ambtenaren zal aanhooren, en die nog minder zelf doen zal.

»Bosch en zijne loopbaan zijn mij goed bekend. Ziehier zijné carrière:

»In 1837 werd hij, bij zijne komst op Java, benoemd tot klerk bij de Directie der producten en civiele magazijnen.

In 1840 3e kommies; overgegaan bij de landelijke inkomsten en cultures.

»In 1840 controleur 3e klasse.

»In 1846 buitengewoon bevorderd tot controleur 2e klasse wegens »meer dan gewonen ijver en bekwaamheid".

»In 1847 toegevoegd aan den commissaris voor Bali; reist als secretaris mede naar Beliling. Bij besluit van den commissaris werd diens tevredenheid aan den ambtenaar C. J. Bosch te kennen gegeven.

»In 1850 controleur 1e klasse. Bij besluit van den Gouverneur-Generaal wordt wederom den heer Bosch »de tevredenheid der Regeering over zijnen aan den dag gelegden ijver (als controleur in Bondowosso, res. Bezoeki) in de behartiging van de belangen van den lande en de bevolking" te kennen gegeven en eene gratificatie van *f* 1000 toegelegd, vooral wegens behartiging der koffiecultuur.

»In 1852 assistent-resident van Banjoewangi en gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok (ofschoon een der jongste controleurs, werd hij op jeugdigen leeftijd hoofd van een afzonderlijk gewest).

»Bij besluiten van 26 Mei 1855 en 5 Februari 1859 werd hem op nieuw de bijzondere tevredenheid en goedkeuring der Regeering betuigd, ook wegens zijne deelneming aan de krijgsverrichtingen op Bali.

»In 1859 resident van de Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo.

»Bij besluit van 24 Mei 1859 getuigt de Gouverneur-Generaal ten aanzien van den heer Bosch, »dat het in de tegenwoordige tijdsomstandigheden van hoog belang is (opstand in Banjermassin), dat het bestuur dier residentie kome in handen van een ambtenaar, die blijken heeft gegeven van doorzicht en energie, in aanraking met inlandsche vorsten en volken."

»In 1860 benoemd tot resident van Ternate, wegens den verwikkelden staat van zaken aldaar.

»In 1861 bevorderd tot resident van Menado. Onder de onafgedane zaken vond hij aldaar eene aanklacht tegen het districtshoofd van Tonsea, en verzocht hij dat een rechterlijk ambtenaar de zaak zou onderzoeken. Daarop is de heer Nolthenius en later Scheltema naar Menado gekomen.

»In Juli 1862 ontboden naar Batavia. Wordt beschuldigd van tegenwerking der zendingszaak in Menado, van gemis aan doorzicht, en op wachtgeld gesteld.

»Hierop zendt hij eene memorie in en vertrekt wegens ziekte naar Nederland.

»In 1864 terugkomst in Indië, terwijl hem in 1865 een onderzoek omtrent de koffiecultuur wordt opgedragen..

»De man, die dus reeds op jeugdigen leeftijd van zijn resident eene officiëele betuiging verkreeg van »meer dan gewone bekwaamheid en ijver," en wien de Regeering, gedurende zijne lange carrière, meermalen de loffelijkste getuigenissen gaf wegens »geschiktheid, beleid en goede diensten, ijver en energie," tegen wien de ultra-orthodoxe partij echter een inlandsch hoofd in bescherming nam, die van allerlei overtredingen werd beschuldigd, vóór de heer Bosch op Menado kwam; — zulk een man kan de blaam wel niet op zich laten rusten, die op hem geworpen is.

»Volgens de Indische bladen heeft hij aan den Gouverneur-Generaal het verzoek gericht, hem in de gelegenheid te stellen zich te verdedigen. Wij zullen er dus later wel meer van hooren. De heer Bosch heeft nu tijd; want de koffie-enquête is afgeloopen.

»Wilt gij het doel van al dit misbaar tegen den heer Bosch weten? Hij is door en door een koffieman en geen politiek man. Maar de reactionaire heeren in Nederland vreesden, dat het rapport van Bosch niet in hun smaak zou kunnen uitvallen, en daarom wordt hij reeds nu gediscrediteerd. Dit is gewis le secret de la comédie."

Dezer dagen heeft ook de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Leiden aan den Minister van Koloniën een adres ingediend, betreffende de uitbreidlng van den verkoop van Gouvernements-producten in Indië, waarbij zij hare adhaesie aan de adressen der Kamers van Koophandel te Amsterdam en Rotterdam te kennen geeft. Zij doet echter meer en ontwikkelt ook harerzijds de gronden waarop hare overtuiging berust, en zij doet het op zoo uitstekende wijze, dat wij gemeend hebben ook nog voor dit adres een plaatsje te mogen inruimen. Het luidt als volgt:

»De Kamer van Koophandel en Fabrieken te Leyden heeft met groote belangstelling kennis genomen van de beide door de Kamers van Amsterdam en Rottterdam aan Uwe Excellentie gerigte adressen, waarbij

wordt aangedrongen op uitbreiding van den verkoop van Gouvernements-producten in Indië.

Meenende dat hier een groot algemeen belang is ter sprake gebragt, is het ons gevoelen dat de Kamer van Leyden, evenzeer als andere Kamers, haar oordeel over een onderwerp van zooveel gewigt niet behoort achter te houden.

Naar aanleiding der bovengenoemde adressen hebben wij ons de vraag gesteld: is vermeerdering van den verkoop van Gouvernements-producten in Indië al dan niet aan te raden? en, zoo ja, op welke gronden?

De gronden waarom die vermeerdering van verkoop raadzaam moet geacht worden, zijn in de adressen van Amsterdam en Rotterdam ontvouwd, en zij zijn voor ons overtuigend. Ook wij meenen dat het algemeen belang, op de aangevoerde gronden, dezen vermeerderden verkoop eischt. Wij hebben echter gemeend niet met eene enkele verwijzing naar en adhaesie aan de ingediende adressen te moeten volstaan, maar verpligt te wezen, kortelijk de redenen op te geven die ons oordeel hierin bovenal geleid hebben.

Een hoofdargument voor ons is, dat wij eenen gekunstelden toestand door eenen natuurlijken wenschen te vervangen, daar wij overtuigd zijn dat de natuurlijkste weg, d. i. de weg die de overeenkomst tusschen kooper en verkooper zoo vrij en gemakkelijk mogelijk maakt, tevens op den duur de voordeeligste is. Wij hebben thans hier te lande eene markt van koloniale producten, maar wij hebben die verkregen door een stelsel van kunst- en dwangmiddelen, die met de eerste beginselen van een gezond handelsverkeer in strijd zijn. De handel kiest zijne markten, koopt en verkoopt daar, waar, op dat oogenblik, hem het koopen en verkoopen het voordeeligst is. Het Nederlandsch gouvernement, optredende als handelaar in koloniale waren, wil zich aan dezen eersten handelsregel niet onderwerpen. Het wil slechts ééne markt, op eene bepaalde plaats, voor zijne producten houden en de koopers dwingen zich alleen dáár te komen voorzien, al ware het hun voordeeliger op de plaats van productie zelve te koopen. Het Gouvernement verliest echter daarbij uit het oog, dat de markt die onvoordeelig is voor den kooper, zeer spoedig ook eene onvoordeelige markt wordt voor den verkooper, omdat de eerste, dezen handelsdwang weldra moede, steeds naar de middelen zal omzien om zich daaraan te onttrekken en eene markt te verkrijgen die hem betere voorwaarden biedt.

Dat Nederland zijne koloniale markt slechts kunstmatig en door een stelsel van dwang verkregen heeft, wordt in den regel niet ontkend. De bewustheid van het kunstmatig ontstaan dezer markt verraadt zich vooral in de angstige tegenwerking, zoodra er sprake is van terugkeer tot een natuurlijk, vrij handelsstelsel: »Zullen wij onze door het con-

»signatie-stelsel verkregen koloniale markt niet weder verliezen, zoodra »wij dit stelsel opgeven?"

Wij antwoorden hierop: Gesteld eens, dit ware zoo, zou dan daarin niet juist het onwederlegbaar bewijs liggen, dat Nederland eene zeer ongeschikte markt voor koloniale producten ware? En, indien dit het geval ware, gelooft men, dat Nederland dan op den duur den vreemden handel zou kunnen dwingen deze onvoordeelige markt te bezoeken, door vast te houden aan een stelsel, welks onnatuurlijkheid door ons zelven moet erkend worden? Gelooft men dat de volken, aan welke wij onze producten verkoopen, zich zouden laten dwingen voortdurend op eene voor hen slecht gelegen en onvoordeelige markt te blijven koopen, alléén omdat dit zeer profijtelijk is voor de Nederlandsche schatkist?

Ook deze zijde der quaestie behoort, dunkt ons, wel degelijk in het licht gesteld en in aanmerking genomen te worden. In onzen tijd hebben kunstmatig verkregen toestanden slechts een kort leven. Zoodra de algemeene aandacht gevestigd wordt op het onnatuurlijke en onredelijke dat aan eenig stelsel te gronde ligt, is dat stelsel spoedig een veroordeeld en onhoudbaar stelsel geworden. Dit geldt zelfs voor de grootste en machtigste volken; zal het dan niet in dubbele mate gelden voor een klein volk, gelijk wij zijn, dat niet eens de middelen bezit om een door de gansche beschaafde wereld veroordeeld stelsel vast te houden en op te dringen? Het natuurlijkste en gezondste koloniaal handelsstelsel is voor ons ook dáárom het beste, omdat het aan de vreemde volken alle aanleiding en reden ontneemt om gewelddadig tegen ons op te treden. Voor een klein volk is niets gevaarlijker dan zich als een hinderpaal voor andere volken op te werpen en bij eene rigting tegen de algemeene rigting in te volharden. Al ware het niet het motief der billijkheid dat ons bewoog het oude koloniale handelsstelsel met al zijne ingewikkeldheden te verlaten, het motief der voorzigtigheid zou ons daartoe moeten bewegen. Om ons als koloniale mogendheid te blijven handhaven is eene eerste voorwaarde, dat andere volken geen belang hebben dat wij ophouden eene koloniale mogendheid te zijn. Nooit zekerlijk zal men Nederland zijne koloniën minder misgunnen, dan wanneer zij eene vrije en voor alle volken openstaande markt zijn geworden.

Wij zijn begonnen het ergste geval te stellen: zelfs indien wij onze koloniale markt in Nederland, door het consignatie-stelsel op te geven, moesten verliezen, zouden wij daartoe toch moeten besluiten, omdat wij niet bij machte zijn de vreemde koopers op den duur te dwingen op eene voor hen onvoordeelige markt te blijven koopen. Doch wij gelooven geenszins, dat, met het te niet gaan van het consignatie-stelsel, ook de koloniale markt in Nederland zou te niet gaan. Wij hebben nooit eene voor ons overtuigende reden gehoord, waarom een voor het handels-

verkeer zoo gunstig gelegen land als het onze, deze sinds lang gevestigde en bekende markt verliezen zou, omdat het tevens eene tweede markt in Indië openstelt. Of deze tweede markt in Indië eene groote algemeene markt, voordeeliger voor den kooper dan die in Nederland, worden zal, is nog geheel onzeker. Het is eene proef die men neemt en de producent — d. i. het Nederlandsch Gouvernement — heeft het in zijne hand zijne producten in Indië ter markt te brengen in meerdere of mindere mate, in verhouding tot de betere of lagere prijzen die het daar bedingen kan. Één ding staat bij ons vast: *indien* de Indische markt eene groote en veelbezochte markt wordt, omdat zij *den kooper* meer voordeel aanbiedt dan de Nederlandsche markt, zoo is zij óók voor *den verkooper* (het Nederlandsch Gouvernement) eene voordeelige markt. Bij den verkoop in Indië heeft het Gouvernement reeds terstond dit voordeel, dat het al de transport- en andere onkosten bespaart aan het consigneren naar Nederland verbonden, en ook niet de risico loopt die onafscheidelijk is van een stelsel dat een tijdvak van ettelijke maanden eischt tusschen de inscheping en de te-gelde-making van het product, terwijl intusschen de stand der marktprijzen zeer kan veranderd zijn. Bij het verkoopen op de plaats van productie zelve komt daarenboven de verkooper onmiddellijk in het bezit van de koopsom, hetgeen hem omstreeks 9 maanden rente-verlies uitwint. Het groote voordeel aan dezen zoo aanzienlijk bespoedigden omzet van kapitaal verbonden, behoeven wij niet in het licht te stellen. Elk handelaar zal het erkennen, en wat voor elken handelaar een groot voordeel is, zal dus ook een groot voordeel zijn voor het Nederlandsch Gouvernement, waar het in diezelfde hoedanigheid optreedt. Nog op een toekomstig voordeel, dat uit de Indische markt zou kunnen voortvloeijen, willen wij in het voorbijgaan wijzen. Eene markt van koloniale waren in Nederlandsch-Indië zou, naar het ons voorkomt, de bron kunnen worden van een levendig handelsverkeer tusschen onze Indische bezittingen en de Engelsche koloniën in Australië. En deze nieuwe bron van inkomsten en vertier zou zekerlijk niet ten nadeele der Nederlandsche markt gekocht zijn, want het is niet aannemelijk, dat de Australiërs naar Nederland zullen gaan om hier onze koloniale producten te koopen.

Hoe meer het Gouvernement aan koloniale waren verkoopt, hoe meer het, door billijke voorwaarden en het gemakkelijk maken van den handel, nieuwe verbruikers tot zich lokt, hetzij in Nederland, hetzij in Indië, des te ruimer zullen de daardoor verkregen winsten in onze schatkist vloeijen. Het Nederlandsch Gouvernement is, voor deze waren, de eenige groothandelaar of, juister gezegd, de alleenhandelaar. Spreekt het niet van zelf dat, daargelaten nog de nieuwe koopers die waarschijnlijk op de Indische markt zullen komen, al wat het Gouvernement, door in Indië te verkoopen, voordeeliger verkoopt, zoo door betere prijzen

te bedingen als door ontzaggelijke besparingen van vracht en risico, door vermindering van rente-verlies, door aanzienlijke bespoediging van den omzet van zijn kapitaal, zuivere winst is voor onze schatkist, in welke toch zoowel de baten van de verkoopen in Indië vloeijen, als de baten van de verkoopen in Nederland? En men vergete hierbij niet, dat juist de groote profijten voor de Nederlandsche schatkist van den aanvang af het punt van uitgang en het doeleinde van ons stelsel van Gouvernements-kultures geweest zijn, en dat die groote profijten, zonder welke het Nederlandsch staatshuishouden nog niet geleerd heeft zich te behelpen, het meest overwegend motief zijn om dit stelsel nog aan te houden.

Doch worden deze voordeelen voor de schatkist niet weder door nadeelen van eenen anderen kant opgewogen? Zal het afschaffen van het consignatie-stelsel en het openstellen der Indische markt niet kwijning hier te lande voor handel en vertier ten gevolge hebben? zal dit niet de ondergang onzer reederijen en der Nederlandsche scheepvaart zijn?

Op de eerste vraag kan ons antwoord kort wezen. Juist omdat het Nederlandsch Gouvernement in zijne Gouvernements-producten alleenhandelaar is, kan alleen wat het Gouvernement op zijnen handel wint en verliest, de maatstaf zijn van wat Nederland er door wint of verliest. Het Gouvernement zal zelf kiezen waar het verkoopen het meest voordeelig, waar zijn handel het meest winstgevend is, en dewijl Nederland zelf dien handel drijft, kunnen voordeelige verkoopen in Indië niet nadeelig wezen voor het land in het algemeen. Voor enkele commissie-huizen en makelaars in koloniale waren zou die splitsing der markt vermindering hunner particuliere winsten kunnen ten gevolge hebben. Doch groote winsten aan enkele particuliere belanghebbenden te verzekeren is toch zekerlijk nooit het doel van het consignatie-stelsel geweest. Integendeel; hoe minder de onkosten-rekening van het Gouvernement bezwaard wordt, des te voordeeliger voor het land. Wat de schade voor de algemeene bedrijvigheid door de koloniale markt hier te lande in het leven geroepen betreft, kunnen wij met een enkel woord volstaan. Ieder die bekend is met het mechanisme van onzen Gouvernements-handel in koloniale producten weet, dat de algemeene bedrijvigheid — de scheepvaart-bedrijvigheid nu daargelaten — daarbij weinig of niet geïnteresseerd is. Zij profiteert daarbij zoo uiterst weinig, dat zij er ook niet bij verliezen kan.

Wordt echter niet juist onze scheepvaart-bedrijvigheid, worden niet onze reederijen met ondergang bedreigd, wanneer wij het consignatie-stelsel verlaten?

Deze vraag is de telkens wederkeerende vraag bij elke bescherming van een tak van bedrijf welke opgeheven wordt. Zij is gedaan bij de

opheffing der beschermende scheepvaart-regten; zij is gedaan bij elke tariefs-verlaging. Telkens werd gevraagd: »zal het beschermde bedrijf »de mededinging kunnen volhouden, nadat zijne bescherming heeft op»gehouden?"

Zulk eene vraag is a priori niet te beantwoorden. Alleen de ondervinding en de praktijk der vrije mededinging kan aantoonen, of een tak van bedrijf zonder protectie kan blijven bestaan en bloeijen of niet. In beginsel echter is het reeds sinds lang uitgemaakt, dat wanneer een algemeen, het gansche land betreffend belang vrijheid en onbeperkte mededinging eischt, het belang van eenen afzonderlijken tak van nijverheid daartegen niet mag wegen. En de ondervinding heeft tallooze malen bewezen, dat de prikkel der mededinging de bezorgde en aan bescherming gewende bedrijven gezonder en krachtiger gemaakt heeft dan zij het, tijdens de bescherming, waren. Hetzelfde verwachten wij van onze scheepvaart en reederijen. Wij ontkennen geenszins, dat het consignatiestelsel onze vroeger kwijnende scheepvaart aanzienlijk ontwikkeld heeft; doch even weinig kan men ontkennen, dat het haar zeer eenzijdig ontwikkeld heeft. Het was alsof voor onze reeders geene andere havens in de wereld bestonden dan de Nederlandsche en de Nederlandsch-Indische havens, en alsof met de regelmatige pakvaart tusschen Amsterdam, Rotterdam en Batavia alle behoeften van onzen handel bevredigd waren. Door de tegenwoordige wijze van bevrachten, — gunning bij inschrijving aan den laagsten inschrijver, — is het groot belang dat onze reeders vroeger konden hebben bij het behoud van het consignatie-steleel, reeds nagenoeg vervallen, en zijn zij verplicht geworden het oog ook op elders te behalen winsten te vestigen. De verkoop in Indië zal, gelooven wij, ten slotte blijken eene nieuwe toekomst en nieuwe bronnen van vertier voor onze scheepvaart te hebben geopend, en de heilzame prikkel der mededinging zal krachtig kunnen medewerken om onze reeders zich in groothandelaren te doen vervormen. Eene bloeijende Indische markt zal er toe bijdragen om daar meer en meer handelshuizen zich te doen vestigen, en de behoefte om van daar rechtstreeks en langs den kortsten weg producten naar elders te vervoeren zal eene drukke scheepvaart-beweging in het leven roepen. Is eenmaal, gelijk thans eene groote waarschijnlijkheid geworden is, het kanaal van Suez voor de groote scheepvaart opengesteld, dan zullen ook wij ons van dien nieuwen waterweg gaan bedienen om onze verbruikers zoo spoedig en zoo goedkoop mogelijk te helpen. Voor onze groote koffijverbruikers in Zuid-Duitschland is dan de aanvoer regtstreeks uit Indië door de Roode Zee naar Triëst eene noodzakelijkheid geworden. Want indien wij ook dan wilden blijven vasthouden aan ons consignatie-stelsel, en onze consumenten dwingen wilden onze producten hier te komen koopen, zouden wij zeer veel gevaar loopen onze Java-koffij te

zien verdringen door de direct uit de landen zijner productie aangevoerde Kaap- en Ceylon-koffij. De vraag, of de Nederlandsche scheepvaart in deze nieuwe toestanden de mededinging met de vreemde scheepvaart zal kunnen volhouden, is eigenlijk de vraag: »Verstaan onze reeders hun »belang, en zullen zij wakker genoeg wezen zich niet door de vreemden »te laten overvleugelen?" Wij aarzelen niet die vraag bevestigend te beantwoorden. Wij zien in het verlaten van het consignatie-stelsel, óók voor onze reederijen, voordeel in plaats van nadeel. Hun werkkring zal wijder worden en met de nieuwe gelegenheden zullen zich nieuwe bronnen van winst openen. Op welken grond het voor onze reeders zoo beschamend vermoeden kan rusten, dat zij niet verstandig en voortvarend genoeg wezen zouden hun eigenbelang te behartigen, hebben wij niet kunnen ontdekken.

Ten slotte zullen wij nog een enkel woord zeggen over het punt dat voor de Kamer van Amsterdam bovenal de aanleiding tot het doen van haar voorstel schijnt geweest te zijn. Door allengs meerdere uitbreiding te geven aan den verkoop van producten in Indië zullen, zegt die Kamer, ter aanvulling van het administratief tekort aldaar, door het Gouvernement minder wissels getrokken en minder specie overgezonden behoeven te worden.

Wij gelooven dit ook, maar dit motief voor het voorstel geldt bij ons slechts in de tweede plaats. Wij beamen geheel hetgeen de Kamer van Amsterdam voor dit motief aanvoert, doch blijven meenen, dat grootere en meer algemeene beweegredenen van staats- en handelsbelang aan de uitbreiding van den verkoop van Gouvernements-producten in Indië moeten te gronde gelegd worden. Daarom hebben wij deze beweegredenen voorop gezet. Ten aanzien der wisseltrekkingen van het Gouvernement is de beste raad dien wij weten te geven deze, dat het Nederlandsch Gouvernement, wanneer het als handelaar optreedt, ook in deze aangelegenheid handelen moet gelijk elk handelaar, die zijne zaken verstaat, in zoodanig geval handelen zou. Het Gouvernement moet het gewone handelsgebruik volgen en niet beproeven de markt te dwingen. Kunstmiddelen kunnen ook hier niet anders dan verwarring veroorzaken en zullen ten slotte hem die het kunstmiddel bezigt, het meest benadeelen. Dat vermeerderde verkoop van Gouvernements-producten in Indië een natuurlijk en eenvoudig middel is om het geldelijk tekort aldaar aan te vullen en verre verkieselijk boven officiële wissel-speculatiën, behoeft, na hetgeen daarover reeds, zoowel door de Kamers van Amsterdam en Rotterdam als door andere deskundigen gezegd is, onzes inziens geen verder betoog.

Op al deze gronden ondersteunen wij ten sterkste het voorstel tot uitbreiding van den verkoop van Gouvernements-producten in Indië.

Bij besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van 12 Juni 1853 No. 1 is bepaald, dat koloniale ambtenaren, met verlof in Europa zijnde, indien zij tot leden der Staten-Generaal worden verkozen, verlof krijgen buiten bezwaar van 's Rijks schatkist, terwijl het verloftractement alleen wordt uitbetaald over den tijd, waarvoor het aanvankelijk toegelegd was.

Op dien grond vroeg de heer Keuchenius, toen zijn aanvankelijke verloftijd verstreken was, regularisatie van zijne positie.

Er was, meende de minister Trakranen, slechts dit alternatief, dat hij òf weder in 's lands dienst zou treden òf pensioen erlangen. Het eerste wilde het toenmalig kabinet niet en de diensten van een man als Keuchenius gingen voor den lande verloren: men pensioneerde hem.

Den heer Koorders zag het vorige kabinet liever in de Tweede Kamer. Te zijnen behoeve veroorloofde zich de heer Hasselman af te wijken van den regel sedert 1852 gevolgd en tegenover Keuchenius vastgehouden. Maar toch schaamde hij zich, na het jongste antecedent, over dergelijke handelwijze. In Indië werd het Koninklijk Besluit afgekondigd, dat aan Indische ambtenaren, tot leden der Staten-Generaal verkozen zijnde, verlof geeft, met behoud van wachtgeld, zoolang zij zitting hebben. Door de Indische pers kregen wij daarvan in Nederland kennis.

Zoo mat het vorige kabinet met twee maten.

Keuchenius moest uit den weg worden geruimd; Koorders was meer welgevallig!

De heer Keuchenius, oud-lid van den Raad van Indië, in Indië geboren en ambtenaar met verlof, beweerde, dat hij recht had, om, met of zonder pensioen, vrijen overtocht naar Indië te verkrijgen. De heer Trakranen ontkende dat; het toe te staan, riep de reactionaire pers, ware eene gunst geweest; hoe durfde Keuchenius dat vragen! Toch was de vraag niet onbescheiden. De heer Hasselman stelde later zelf den Koning voor, in Indië geboren gepensioneerde landsdienaren voor eenmaal overtocht naar Indië te verleenen. Maar toen Keuchenius dit verzocht werd hij afgewezen, omdat hij dat niet kon *eischen*.

Thans deelt de Indische pers mede, dat de heer Busken Huet van het vorige kabinet vrijen overtocht naar Java heeft verworven. Op welken grond? Was hij landsdienaar, met verlof of gepensioneerd? In geenen deele. Hij had nooit een voet in Indië gezet. De nieuwe redacteur

van de *Javabode* deelt zelf mede, dat zijn verlangen om »ter beschikking van den Gouverneur-Generaal te worden gesteld voor de afdeeling *Wetenschap*" werd gewezen van de hand. Wij zouden ook niet kunnen gissen op welke gronden dat verzoek had kunnen worden ingewilligd aan een man die van kennis van of belangstelling in Indië nog nooit eenig blijk had gegeven.

Maar het vorige kabinet zag den vriend van den heer Koorders gaarne naar Indië vertrekken. Hij verhaalt ons, dat hem »uit de buitengewone uitgaven (?) van het departement van koloniën, eene bijdrage voor zijn overtocht is verstrekt, en zulks op grond, dat het Gouvernement een bekend Nederlandsch letterkundige, die sedert eene reeks van jaren zijne studie gemaakt had van de *journalistiek*, gaarne als dagbladschrijver naar Indië zou zien vertrekken."

Indien wij *Indisch Staatsblad* 1867 no. 105 inzien, regelende de voorwaarden, waarop vrije overtocht ten laste van den lande kan worden verleend, later door den heer Hasselman ten behoeve van in Indië geboren gepensioneerden aangevuld, dan treffen wij er de kategorie van dagbladschrijvers, zooals de heer Busken Huet is, niet aan.

Wat aan Keuchenius niet mocht worden toegestaan, wordt aan Busken Huet verleend. De een diende Indië in velerlei betrekkingen; de ander zou er eerst heen gaan om eene lucratieve particuliere betrekking te vervullen. Maar Busken Huet had zijn vriend Koorders geholpen, en *gaarne* zag de heer Hasselman zulk een journalist, die uitzicht gaf dat hij de alleen zaligmakende beginselen zou verkondigen, naar Indië gaan.

Met welk recht springt de conservatieve partij aldus met 's lands penningen om?

Indien iets dergelijks door de liberalen, — de egoistische partij, bestaande uit fortuinzoekers en aanbidders van het gouden kalf, — ware gedaan, zou dan het woordenboek rijk genoeg geweest zijn aan invectieven van allerlei aard om dat af te keuren?

De heer Busken Huet zegt, zeer naïef, dat »niets natuurlijker" was dan dat hij dat aannam; »natuurlijk" blijft hij onafhankelijk in zijne meening; »natuurlijk" had hij »verweg de voorkeur gegeven aan een landsambt, hoe bescheiden ook," om dat te aanvaarden als hij eens in Indië als journalist, dien de reactie gaarne derwaarts zag vertrekken, niet mocht slagen.

Met welk recht zal men, in verband met dit antecedent, aan volgende redacteurs van indische bladen vrijen overtocht weigeren? Welke zal de toetssteen zijn? Of hun vertrek het Ministerie al dan niet welgevallig is? Of zij diensten bij verkiezingen hebben bewezen? Dan wel of zij »niets van Indië weten," zooals de redacteur van de *Javabode* van zichzelven getuigt?

De heer Koorders is zoo zuinig op 's lands penningen, wat de drukpers betreft, dat hij den redacteur van de officiëele *Javacourant* dat werk om niet wilde laten doen, daar hij eene ambtelijke betrekking vervult en daarvoor tractement geniet. Zoo de Tweede Kamer een bekwaam en ijverig landsdienaar, die het officiëele blad redigeert, beknibbeld had, zou wellicht de daardoor verkregen bezuiniging hebben kunnen strekken om de som te goed te doen, die thans uit 's lands kas door de reactionaire regeering weggeschonken is aan een man, die in eene particuliere betrekking in Indië een blad gaat schrijven, om eene maatschappij te bekeeren, met welke hij op den eersten dag verklaart onbekend te zijn.

Gelukkig Indië, waarvan de geldmiddelen door de heeren Trakranen en Hasselman zoo bestuurd werden!

Zou het niet meer dan tijd zijn eene wet op de financiëele verantwoordelijkheid van ministers te maken?

De heer Busken Huet heeft van de reactie vrijen overtocht naar Indië verworven, omdat hij den heer Koorders in de Tweede Kamer hielp brengen.

De heer Busken Huet deelt nu aan het Indische publiek mede, dat hij zoo handelde, omdat hij in Koorders ziet een man, die de grieven van de tegenstanders van ons openbaar onderwijs deelt. De heer Busken Huet is op dat stuk homogeen met de anti-revolutie en de reactionaire Katholieken, maar noemt zich toch steeds liberaal!

De argumentatie vindt in Indië niet veel bijval. Men vraagt den heer Busken Huet: wat ging u die onderwijsquaestie in Nederland zoo bijzonder aan, nu gij op het punt stondt redacteur van de *Javabode* te worden?

Voor dengeen die zich met koloniale belangen bezig heeft te houden, is de onderwijsquaestie geen quaestie.

Wil men een afdoend bewijs?

De heer Fransen van de Putte ontwierp als Minister eene regeling van het lager onderwijs voor Europeanen en daarmede gelijkgestelden. Daarin was geene sprake van »opleiding tot christelijke deugden" en werd alleen bepaald:

»De onderwijzer onthoudt zich van iets te leeren, te doen of toe te laten, wat strijdig is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden.

»Het geven van onderwijs in den godsdienst wordt overgelaten aan de kerkgenootschappen.”

De Staat bekostigt in Indië, ook volgens dat reglement, de scholen voor openbaar onderwijs, waarop Europeanen en inlanders, onder zekere voorwaarden, worden toegelaten.

Welnu, dat ontwerp is, nadat de heeren Mijer, Trakanen en Hasselman er twee en een half jaar over gepeinsd en gecorrespondeerd hadden, bij *Indisch Staatsblad* nº. 80, tot wet voor Indië verheven en in werking gebracht. De jongste mail bracht ons die tijding aan.

De bijzondere school is die, welke de Staat niet bekostigt; zij kan, onder zekere voorwaarden, subsidie verkrijgen. Maar het onderwijs zal daar dan evenzeer naar de algemeene beginselen van het reglement, dat is als strikt neutraal of, wil men, godsdienstloos, moeten worden gegeven.

Uit een Indisch standpunt gezien, bestaat er dus geene onderwijsquaestie en vreemd is het dat een man, die gereed stond zich aan de belangen van Indië te gaan wijden, juist daarin een motief vond om in Nederland een ultra-reactionair en anti-revolutionair in de Tweede Kamer te brengen.

Maar de heer Busken Huet had er behoefte aan, dat het toenmalig ministerie hem »gaarne” naar Indië zag vertrekken.

In Indië is men met de door den redacteur van de *Javabode* zelven opgegeven geldige redenen voor zijne handelingen niet zeer bevredigd. Kan dat anders, nu zelfs mr. P. Mijer, als Gouverneur-Generaal, zulk een reglement op het lager onderwijs afkondigt?

De Kerkvoogden der Roomsch-Katholieke kerk in Nederland hebben een mandement uitgevaardigd, waarin zij zeggen, dat zij hunne adhaesie niet kunnen geven aan een onderwijs buiten en afgescheiden van het dogma der Kerk voor de kinderen van hunne kudde. Zij verlangen dat een zuiver katholiek onderwijs worde gegeven, waar dit mogelijk is, en beschouwen de neutrale school als eene treurige noodzakelijkheid, waar men geen ander kan vinden.

In Indië begrijpen geestelijkheid en leeken het anders.

Dáár bestaan scholen onder de leiding van zusters en broeders, geestelijken van de R. K. kerk, als zoodanig door de hooge R. K. geestelijkheid in Nederland uitgezonden. Sedert een tiental jaren geeft men daar een zeer goed onderwijs, zoodat Protestanten er hunne kinderen heenzenden. Onder die Protestanten bevinden zich rechtzinnige geloovigen,

die met Argus-oogen toezien, dat hun kroost, terwijl het de zaden van kennis en wetenschap in zich opneemt, voor het aanleeren van in hun oog verkeerde begrippen wordt bewaard.

Het onderwijs, dat die broeders en zusters geven, is evenwel op zoodanige wijze ingericht, dat het allen lof verdient en niemands godsdienstige begrippen kan krenken, zoodat kinderen van Roomschen en Protestanten er gelijkelijk nut van trekken. Zelfs zijn jonge dames van 12—14 jaren uit de eerste Protestantsche familiën van Indië pensionnaires in die R. K. scholen; opvoeding en verzorging worden ten zeerste geprezen, en nog nimmer is eene klacht vernomen, dat in de schooluren iets geleerd wordt dat aanstoot kan geven aan andersdenkenden. Buiten de schooluren wordt aan de R. K. kinderen godsdienst-onderwijs gegeven, terwijl de Protestantsche kinderen naar den Predikant gaan of dien tijd met bijbellezing doorbrengen.

Dat dit verdraagzaamheid bevordert, behoeft geen betoog.

Treurig steekt de houding van het Episcopaat in Nederland hierbij af. In Indië is het voor de Roomsche kerk eene waarheid, dat de vrije Kerk in den Staat bloeit. In Nederland schijnt men den middeneeuwschen strijd over de suprematie van de Kerk over den Staat te willen hernieuwen.

In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 5 September jl. komt een ingezonden stuk voor, waarin medegedeeld wordt, dat toen mr. P. Mijer tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië werd benoemd, door hem bedongen werd, dat, ingeval hij binnen twee jaren tijds mocht worden teruggeroepen, — eene eventualiteit, die hij dus zelf mogelijk achtte, — hij in het genot zou blijven van zijn pensioen van *f* 10,000 's jaars, vroeger verkregen op grond dat hij vice-president van den Raad van Indië had kunnen worden, welke betrekking evenwel door hem niet is vervuld. Na twee jaren zou hij zich vergenoegen met *f* 6,000 's jaars, het gewone pensioen van elken Gouverneur-Generaal; want dan had hij wel iets overgelegd. Een en ander is vastgesteld in het besluit houdende zijne benoeming.

Intusschen prediken de conservatieven met veel zalving dag op dag, dat het kenmerkend verschil tusschen de twee richtingen op koloniaal terrein is: dat de conservatief slechts beoogt het publiek belang van moederland en koloniën en het geluk van den inlander, terwijl de libe-

raal aan den particulier de voordeelen wil in den zak jagen, die het Algemeen recht heeft te trekken, en den particulieren fortuinzoeker wil begunstigen, die naar Indië gaat om zoo spoedig mogelijk ten koste van den Inlander rijk te worden.

Hoe waarheidslievend! Neen de conservatieven op koloniaal terrein zeggen in geen geval: charité bien ordonnée commence par soi-même! Zij geven nooit bewijs van baatzuchtige bedoelingen!

X.

IETS OVER PARELMOER EN PARELEN.

Het is algemeen bekend dat het parelmoer het bekleedsel uitmaakt van eene menigte van een- en tweevalvige schaaldieren en dat deze stof, even als de parel zelve, door de weekdieren, bewoners dier schelpen, wordt afgezonderd bij wijze van op elkander liggende slijmlagen, die dan langzamerhand verharden, kristalliseeren. Parelmoer-schelpen komen voor in de verschillende zoete en zoute wateren van den aardbol, het meest echter in die der warme zonen, waar de wateren meer organische en anorganische voedingstoffen voor hunne vorming bevatten. Hier voornamelijk maakt de inzameling dezer schelpen een bijzonderen tak van industrie uit, die aan duizenden handen werk verschaft.

Onder de zeeschelpen levert het genus *avicula* of *meleagrina* het meeste parelmoer en ook de meeste parelen op; onder de mollusken der zoete wateren munt in dit opzicht het geslacht *mytilus* uit. Eerstgenoemd genus komt in eene groote geographische uitgestrektheid voor, zoowel in de oude als nieuwe wereld; er wordt jacht op gemaakt in bijna alle zeeën van het zuidelijk halfrond. De geschiedenis der parelschelpen en parelen is onafscheidelijk aan elkander verbonden: wanneer wij die der eerste behandelen is die der laatste daarin begrepen. Reeds bij Confucius, 2357 vóór Christus, vindt men er melding van; in de boeken des Ouden Verbonds (Job, Spreuken, Klaagliederen) worden waarschijnlijk parelen bedoeld door het woord dat in onze statenvertaling door »robijnen" is overgebracht (2); Plinius (3) gewaagt van parelen en parelvisscherijen te zijnen tijde aan de Mauritaansche kust van Afrika, en Leo Africanus (4) verhaalt ons dat deze tak van nijverheid in de 16e eeuw aan de kust van Melelah gedreven werd. Zoo vindt men door alle eeuwen heen bij tal van schrijvers van parelen en parelvisscherij gewag gemaakt.

---

(1) Shuking 1—2.

(2) Zie Bijbelsch Woordenboek, art. Parel

(3) Histor. nat. 1. IX.

(4) Libro III.

Thans vindt men eene der meest bekende en belangrijkste parelschelpbanken in Afrika dicht bij het eiland Bazaruta, dat ten zuiden van Sofala in het kanaal van Mozambique is gelegen. Ook wordt er naar parelen gevischt aan de Westkust van Madagascar. Doch het voornaamste punt van parelvisscherij in Afrika is in de Roode Zee, aan de Abysinische kust, bij Dahalak el-Kebir, een vlak koraal-eiland waarvan de geheele bevolking in dezen tak van nijverheid haar bestaan vindt.

Rijker aan pareloesters is echter Azië, waar in de eerste plaats aan de Aziatische kust der Roode zee het eiland Dscheziret-Tyran reeds op tamelijk rijke banken van parelmoer-mosselen kan wijzen. Meer bekend zijn echter de parelen uit de Perzische golf afkomstig, waarvan de markt te Bombay jaarlijks ruim wordt voorzien en die over de geheele wereld verspreid zijn. De banken strekken zich uit tot aan Biddulphs eiland, over eene lengte van 66 à 70 geographische mijlen; de rijkste worden echter gevonden bij het eiland Bahrein. Over deze visscherij kan men volledige berichten vinden in de werken van Wellsted, luitenant Whitelock en kolonel Wilson, Britsch resident te Bushire. Ik vermeld daaruit alleen dat de opbrengst dezer visscherijen gezegd wordt voorheen drie millioen pond sterling 's jaars te hebben bedragen. Thans wordt door Wellsted (1) 40 laks ropijen of 400 duizend pond sterling 's jaars als de som van den uitvoer der verschillende Perzische havenplaatsen opgegeven, terwijl, volgens eene berekening van den zeer nauwgezetten kolonel Wilson, de opbrengst der visscherijen aan schelpen en parelen om en bij Bahrein alleen 300 duizend pond sterling beloopt. Rijke schatten vloeien daaruit van oudsher tot heden aan Perzië toe, zonder dat er, hetzij in het produkt dat de zee ieder jaar oplevert, hetzij in de waarde die daarvoor betaald wordt, in de laatste jaren eene merkbare vermindering te bespeuren is.

In den Indischen Oceaan zelven waren vroeger de banken van Cutsch en van het schiereiland Guzurate bekend; maar zij werden door de overdreven winzucht en zorgeloosheid der inlandsche visschers geheel vernield en uitgeput. Hetzelfde heeft plaats gehad in de omstreken van Goa, vroeger eene zoo beroemde parelmarkt, waar onze voorvaderen, ten tijde van hunne alleenheerschappij in deze zeeën, onnoemelijke schatten uit de lang aangehoopte parelbanken getrokken hebben.

De belangrijkste aangroeiingen van parelschelpen in de wateren van Britsch-Indië vindt men thans nog bij Ceylon, vooral aan de noordzijde, in de straat die dat eiland van de vaste kust van Indië scheidt. Hier zet zich het uit kalk en zandsteen bestaande gebergte tot verre in zee voort en vormt alzoo baaien of inhammen die, voor den golfslag en

(1) Travels to the City of the Caliphs etc.

voor sterke stroomingen en winden beschut, aan de rustlievende parelschelpen eene veilige schuilplaats verschaffen, waarin zij dan ook welig voorttelen. Dergelijke plaatsen vindt men ook bij het eiland Manaar en te Aripo, alsook bij den vasten wal van Tuticorin, en ook daar worden overal rijke pareloester-banken aangetroffen.

Sedert onheugelijke tijden waren de parelen van Ceylon een artikel van handel dat het Oosten aan het Westen leverde, en waardoor zich de daar regeerende vorsten verrijkten, die gewoon waren het monopolie der parelvisscherij voor zich te bewaren. De Portugeesche regeering volgde dit voorbeeld, nadat de ondekking van Ceylon door Lorenzo d'Almeyda in 1505 tot vestiging der Portugeezen op het eiland en veroveringen op zijne kusten had geleid. Doch de hebzucht dezer natie deed weldra de parelvisscherij te niet gaan, even als hare religieuse tirannij haar spoedig de genegenheid der inwoners deed verliezen, totdat eindelijk, honderd jaren later (1602), Joris Spilbergh de Hollandsche vlag op Ceylon vertoonde en aan zijne landgenooten den weg wees om het eiland allengs geheel aan de Portugeezen te ontwringen. De Hollandsche Compagnie bouwde ter bescherming der parelvisscherij op Manaar een fort; de visscherij zelve werd in pacht uitbesteed tegen een pachtschat van 500 à 600 duizend Hollandsche daalders. Jammer dat de winzucht zich nu ook weder van de Hollandsche pachters meester maakte, en deze, in plaats van de dieren rust te gunnen om door voortteling het ondergane verlies weder aan te vullen, steeds voortgingen met alles weg te halen wat zich op de banken bevond, zoodat de opbrengst noodzakelijk verminderen moest! Terwijl in 1749 de opbrengst nog eene waarde van 68,375 pond sterling bedroeg, was zij in 1755 tot op bijna niets gedaald (1).

Zoowel wegens opgekomen oneenigheden met de inlandsche vorsten, die de visschers en duikers leverden, als uit hoofde der geringe opbrengst, werd nu de visscherij eenige jaren gestaakt, en daardoor werden de schelpdieren, gelukkig! voor algeheele uitroeiing bewaard. De Hollanders hadden later geene gelegenheid om de visscherij weder op te vatten; want in 1796 ging deze kolonie aan de Engelschen over. Reeds in het eerste jaar trok de Engelsche regeering door verpachting uit de parelbanken een voordeel van 60,000 pond sterling, dat in 1797 tot 144,000, in 1798 tot 192,000 pond sterling steeg. Maar door deze verlokkend hooge inkomsten werd ook die anders praktische natie verblind, en in plaats van, naar oud gebruik, slechts 150 booten voor de parelvisscherij te bemannen, had men er 100 meer in zee gezonden, waarvan spoedige uitput-

---

(1) J. Chr. Wolf, Reise nach Zeilan, Stettin 1782, S. 230, uit Th. Hessling's werk getrokken.

ting het gevolg moest zijn. Ook leverde het jaar 1799 slechts 75,000 pond sterling. Om de pachtsom hooger te drijven was men verplicht verder gelegene banken op te zoeken; maar in weêrwil daarvan bleef de opbrengst kwijnen zooals de volgende staat aantoont:

1803	gaf	eene	winst	van	15,000	pond
1804	»	»	»	»	75,000	»
1805	»	»	»	»	35,000	»
1808	»	»	»	»	90,000	»
1809	»	»	»	»	25,000	»
1810	»	»	»	»	26,000	»
1814	»	»	»	»	64,000	»

Met ieder jaar verminderde, door dit onverstandig en rusteloos visschen, de bron der inkomsten en werden de schelpen kleiner, de parelen minder in gehalte en dus ook in waarde. De ware oorzaak van deze vermindering geheel voorbijziende, schreef men die aan allerhande bijomstandigheden toe. Eindelijk werd de Regeering door mannen met meer doorzicht en kennis der natuur begaafd, omtrent den waren grond ingelicht (Stuart, Percival, Cordiner, Ritter, Möbius, die eenstemmig de oorzaak van dezen teruggang aan uitputting toeschreven). Van dat oogenblik af werden door de Regeering maatregelen genomen om de banken rust te gunnen. Een Inspecteur der parelvisscherij (Master Attendant) werd door haar aangesteld, die de visscherij thans naar vaste regelen, door de wetenschap aangewezen, doet geschieden. Onder zijne leiding begonnen de parelbanken om Ceylon zich van hunne groote verliezen te herstellen; en belooft de parelcultuur, vooral door het kunstmatig aankweeken van pareloester-parken, waaraan thans de Inspecteur zijne bijzondere aandacht wijdt, eene groote toekomst.

Daar ik mij met deze schets vooral ten doel heb gesteld om uit een te zetten van hoeveel nut en belang de pareloester-teelt ook voor onze Indische koloniën worden kan, zij het mij vergund omtrent de ondervinding door de Engelschen op Ceylon verkregen, in eenigszins breedere ontwikkeling te treden, dan anders wellicht in dit Tijdschrift op hare plaats zou geacht worden.

Eerst sedert het bestuur van Madras de parelmossel-banken door eenen ambtenaar liet bewaken en daarvan alle visschers en plunderaars verwijderd hield, is er weder toeneming en aangroei van schelpen op de banken waargenomen. Bij eene inspectie, eenige jaren later, namelijk in 1856, door den eersten Master Attendant Robertson op den bodem der zee zelve gedaan, is hem gebleken dat de banken overal aanvingen zich met eene menigte jonge mosselen te bedekken, die, volgens zijne schatting, na vijf jaren genoegzame grootte zouden hebben bereikt om gevischt te kunnen worden. Robertson zelf heeft deze uitkomst niet

beleefd, daar hij kort daarna den dood vond door zich op een te zwak vaartuig ver in zee te hebben gewaagd. Zijn opvolger Phipps liet in 1861 de onderzochte banken voor het eerst bevisschen. Het resultaat beantwoordde aan Robertsons voorspelling; want deze eerste proeve van slechts 4 banken leverde der Regeering eene netto-winst van twintig duizend pond.

De zoölogen hebben berekend, dat eene enkele vrouwelijke parelmossel van de soort *avicula margaritifera* acht millioen eieren kan voortbrengen. Daaruit kan men opmaken hoe spoedig de voortteling kan plaats hebben en hoe gemakkelijk de cultuur op groote schaal kan worden gedreven, wanneer er slechts genoegzame zorg wordt gedragen dat het kroost niet verloren gaat. Dit laatste is op de ligplaatsen der schelpen in de volle zee dikwijls het geval; eene buitengewoon sterke strooming, eene door storm sterk bewogen zee kan in een oogenblik duizenden dezer kostbare eieren vernietigen, door ze weg te slaan of diep in het zand te begraven. Het gevaar duurt voort zoolang het jonge broed nog te zwak is om zich met den baard (*byssus*) aan den steenbodem vast te hechten. En is de schade eenmaal geleden, dan is er weder veel tijd noodig om die te herstellen. Ten einde zulke verliezen te voorkomen, is men bedacht geweest om voor de teelt plaatsen te gebruiken, die tegen zoodanige toevallen beschut zijn. Men kiest daartoe natuurlijke, door de zee gevormde kommen en kreken, of bedient zich ook wel van kunstmatig aangelegde parken. Het waren de heeren Markham en Gwyn Jeffries, natuuronderzoekers van naam, die den Inspecteur het eerst hierin den waren weg wezen. Thans wordt deze methode op groote schaal door hem in toepassing gebracht. Gezonde volwassen dieren worden voorzichtig van de primitieve banken in volle zee weggehaald, in bakken (aquariën), gevuld met zeewater, dat telkens ververscht wordt, naar de parken overgebracht, en daarin nedergelaten. Hier zetten zich de mosselen weldra weder vast en kunnen dan ongestoord voorttelen. Deze methode vereischt echter veel locale kennis en aanhoudende opmerkzaamheid. Wanneer de jonge dieren tot genoegzame ontwikkeling gekomen zijn, zoodat men oordeelt dat zij zich in de open zee kunnen staande houden, worden zij van hunne geboorteplaats naar vooraf met zorg gekozen gronden in de volle zee overgebracht. Op deze wijze heeft men het in zijne macht geheele zeeën met parelschelpen te bevolken, en kan het product tot in het oneindige vermenigvuldigd worden, wanneer slechts ruimte en voedende stof voor de ontwikkeling der dieren voorhanden is. De parelschelp-cultuur heeft daarbij een voordeel boven de teelt der oesters aan onze Europeesche kusten. Laatstgenoemde liggen plat of op zijde op den bodem, maar de parelschelp behoort niet tot het oestergeslacht, dat een baard ter aanhechting mist, maar tot dat der mosselen, die, gelijk bekend is, een baard bezitten, waarmede zij zich

aan den bodem der zee vasthechten, vooral wanneer die uit steenachtig terrein bestaat.

De Engelsche regeering heeft op Ceylon het vroegere stelsel van verpachting der parelvisscherijen afgeschaft. Na aftrek van hetgeen den duikers toekomt, laat zij de verzamelde schelpen direct in openbare veiling brengen. De duizend stuks brengen gemiddeld veertig ropijen op, en er zijn banken die in ééne enkele vischperiode vijf à zes millioen schelpen opleveren. Met de vorderingen die de kunst van duiken en het onderzoek onder water heeft gemaakt, laten zich in de tot hiertoe gevolgde methode van ophalen der schelpen vele verbeteringen aanbrengen. Ook behoort de tot heden gevolgde verderfelijke methode (1) om de parelen door rotting der schelpdieren te verkrijgen, geheel te worden opgegeven en vervangen door eene andere, die minder schadelijk voor de gezondheid is.

Om spoediger tot het Nederlandsch gebied in den Indischen Archipel te komen, stip ik de overige punten in de Aziatische of Australische zeeën waar ook nog naar parelen wordt gevischt, slechts vluchtig aan. Zij zijn: het westelijk gedeelte der Torres-straat; de Chineesche zee ten zuiden van Canton bij Lien-Chan, waar vroeger, onder een beter geregeld Chineesch bestuur, een opziener over deze visscherij was aangesteld; de wateren om Japan, in welk land de parelen en de schelpen een voornamen tak van handel uitmaken; Luzon en de Calamianes, benevens alle straten tusschen de talrijke eilanden van den Solo-Archipel die Mindanao aan Borneo schakelt; het eiland Apo bij Balabak ten Noorden van Borneo; de baai van Maloedoe, in dat gedeelte van Noordelijk Borneo dat tot het gebied van den Sultan der Solo-eilanden wordt gerekend, en waar de Tapaja-mossel met hare beroemde parelen als ook de Kapies-mossel gevischt wordt; de Tawaran-rivier in het gebied van Pappal, mede in het van Nederland onafhankelijk gedeelte van Borneo.

Kapitein Ed. Belcher, die in 1843 tot 1846 in deze zeeën reisde, verhaalt dat de Hollanders voorheen op de Solo-eilanden een drukken ruilhandel in parelen dreven; maar thans is deze in handen der Chineezen en van een voornaam handelshuis te Manilla. Daaromtrent vernam ik van professor Möbius te Kiel, die zelf over de parelen heeft geschreven, dat hem door een voornaam koopman van Manilla werd medegedeeld, dat hij zijn geheelen zeer aanzienlijken voorraad van parelmoer en parelen uit den Solo-Archipel en de omliggende streken trekt en dien geheel en al naar China verkoopt. De prijs der parelen wordt stuksgewijze bepaald, die der schelpen uit de Solo-eilanden afkomstig bedraagt thans te Manilla 28 dollars de pikol.

Theodoor von Hessling, een der beste schrijvers over de mollusken die parelmoer voortbrengen, zegt ons dat tot de rijke producten der

(1) J. W. Gryll, the out-station or jaunts on the jungle, 1848.

Soenda-eilanden ook kostbare parelen behooren, die daar in grooten overvloed gevischt worden. Dit wordt bevestigd door vele reizigers, hetzij natuuronderzoekers of leeken in dat vak, die in den Soenda-Archipel vertoefden. Behalve dat men in O.-Indië zelf bij vele personen parelen vindt in de zeeën aldaar gevischt, kan men in de meeste musea en schelpenverzamelingen van Europa, in ons land in het bijzonder, de prachtigste pareloester-schelpen bezichtigen, vaak nog met de door het dier afgescheiden parelen prijkend, die uit de verschillende zeeën van den Oost-Indischen Archipel afkomstig zijn. Deze schelpen, in den handel onder den naam van »Makassaarsche" bekend, worden wegens hunne grootte en hunne fijne parelmoerstof boven alle andere geschat en betaald. Wat professor Möbius in zijn werk zegt, dat de opbrengst aan parelmoer steeds rijkelijk de kosten der visscherij dekt, en derhalve de opbrengst der parelen zuivere winst voor den ondernemer is, werd mij door de Kamer van Koophandel te Hamburg bevestigd. Voor zooverre mij bekend is werd tot dusverre noch door particulieren noch door onze regeering ooit een ernstig onderzoek gedaan naar de schatten van deze soort, die op den bodem van onze Oost-Indische zeeën verborgen liggen. Toch zou zulk een onderzoek de moeite zeker rijkelijk loonen, indien men mag afgaan op hetgeen door lengte van tijd en als het ware toevallig daaromtrent hier en daar aan den dag is gekomen. Om dit nader te bewijzen, zal ik hier eenige der meest bekende banken en plaatsen opnoemen waar naar parelschelpen gevischt wordt.

Het meest vermaard zijn zeker de parelbanken der Aroe-eilanden, waarvan ons de heer Bosscher eene beschrijving heeft gegeven (1), en die, naar zijne berekening, gemiddeld 3000 à 3500 pikols 's jaars aan parelmoerschelpen en voor eene waarde van ƒ 12000 à ƒ 20000 aan parelen opleveren. De exploitatie was echter tijdens zijn bezoek aan die eilanden gebracht zeer gebrekkig; want op de rijkste banken, die der Voorwals-eilanden, werd in het geheel niet gevischt, omdat de duikers, die uitsluitend Achterwallers zijn, het met de eigenaars niet over de voorwaarden konden eens worden. Het gelukte echter den heer Bosscher hen tot eene overeenkomst te bewegen; doch in hoeverre deze vrucht heeft gedragen is ons niet gebleken. In de Molukken vindt men parelbanken onder andere bij Amboina en Halmahera; op Timor vindt men ze aan de Zuidkust, waar zelfs de baai ten Westen van Kaap Ponti op sommige kaarten de Parelbank-baai genoemd wordt; op Borneo bepalen zij zich niet tot het onafhandelijk gedeelte, maar vindt men ze ook elders, althans op de Oostkust in het gebied van Koeran of Berouw. Maar ook op de kusten van Celebes, Sumatra en Java worden parelbanken aangetroffen, waaromtrent echter alle aanwijzigingen uit later tijd ontbreken.

(1) Tijdschr. v. h. Bat. Gen. Dl. II, bl. 348.

Des te belangrijker is de volgende bijzonderheid, die wij ontleenen aan een tijdschrift voor natuurkunde (1), dat reeds in het midden der XVII[de] eeuw in het licht verscheen.

Een protestantsch predikant die omstreeks 1670 à 1680 te Batavia woonde, leverde daarin eene beschrijving van de pareloester-vangst in de zeeën om Batavia zelve. De duikers naar parelen vormden daar toen ter tijde eene bijzondere kaste, evenals zij dit nog heden op Ceylon doen, en de visscherij werd te Batavia in het groot gedreven op dezelfde wijze als dit thans nog op de kust van Tuticorin geschiedt.

De ontdekking dezer vergeten bijzonderheid bevestigt nu hetgeen mij door de wetenschap, bij monde van de voornaamste specialiteiten in de studie der zeemollusken in Europa, steeds met vertrouwen werd voorgehouden, dat in de zeeën der Soenda-eilanden de parelmosselen evenzeer moesten voorhanden wezen als in de zeeën om de Britsch-Indische bezittingen, en dat hunne teelt daar evenzeer kon worden bevorderd als in die wateren. Dat de parelvisscherij daar schier geheel te niet is gegaan, ligt niet aan physische oorzaken, maar alleen, zooals wij dat ook elders hebben zien gebeuren, aan de uitputting en verwoesting der banken door gebrek aan voorzorg en overdreven hebzucht. Echter is het den mensch niet mogelijk om eene zoo krachtige en productieve natuur als de Indische in die mate te verstoren, dat hij zelfs op den bodem der zee een geheel geslacht uitroeien kan. Daarom kan met zekerheid worden aangenomen, dat, na zoovele jaren rust, bij onderzoek wat verder van de kust, in diepere wateren, ook om Java pareloester-banken zullen gevonden worden. Maar al ware dit ook niet het geval in eene mate die tot exploitatie kan uitlokken, hoevele andere plaatsen bezitten wij niet om onze talrijke eilanden, waar wij zeker zijn die veelvuldiger aan te treffen! En wien die deze bladzijden leest en de herinnering van vroegere reizen langs deze schoone eilanden met zich omdraagt, komen niet honderd plaatsen voor den geest, allen uitermate geschikt tot het aanleggen van die kunstmatige pareloester-parken waarvan hierboven in dit opstel sprake was? Ik schroom niet te beweren, dat tot zoodanigen kunstmatigen aanplant van dit winstgevend product onze koloniën nog geschikter gelegenheid dan die der Engelschen aanbieden; dat alle vereischten om wel te slagen hier nog beter vereenigd zijn dan bij hen het geval is, en dat dus mag aangenomen worden dat deze industrie, met goed overleg bestuurd, voor Indië met der tijd voordeelen zou kunnen afwerpen waarvan het thans nog onmogelijk is de hoegrootheid te berekenen.

(1) Ephemer. Natur. Germanicae, Nurnberg, 1685, anno III, pag. 417.

Dr. Ploem.

KANTTEEKENINGEN OP HET VERSLAG VAN HET BEHEER EN DEN STAAT VAN NEDERLANDSCH-INDIË OVER 1865.

Het zal, naar wij vertrouwen, de goedkeuring onzer lezers wegdragen, wanneer wij geen overzicht geven van al hetgeen omtrent den toestand en het beheer onzer Oost-Indische koloniën in 1865 in het jongst openbaar gemaakt regeeringsverslag wordt medegedeeld, maar in stede daarvan ons er liever toe bepalen eenige punten te releveeren, die in het bijzonder aandacht verdienen, ook met het oog op de denkwijze en politieke richting van den onderteekenaar van het verslag, den heer Hasselman. Het is waar, het verslag zelf doet slechts de besluiten en handelingen der Regeering van 1865 kennen. De wijze echter waarop daarin de liberale maatregelen niet alleen verhaald, maar zelfs verdedigd worden, verhoogt de belangrijkheid, terwijl door de inrichting, die tegenwoordig aan de verslagen gegeven wordt, door de opneming namelijk van noten aan den voet der bladzijden, die verslagen ook actueele waarde hebben en ons kennis doen dragen van de maatregelen, die met betrekking tot sommige in het verslag behandelde onderwerpen in volgende jaren genomen zijn.

»Over de geschiktheid en gewilligheid der inlandsche hoofden" — aldus lezen wij op bladz. 7 met betrekking tot Japara — »viel in den regel niet te klagen. Een paar hadjies, voorstanders van eene meer strenge naleving der voorschriften van den Islam, trachtten in de afdeeling Japara aanhangers te winnen. Binnen betrekkelijk korten tijd waren een paar honderd personen, zoowel mannen als vrouwen, uit verschillende standen, tot hunne leer overgehaald. Toen de politie hierop opmerkzaam was geworden door den staat van versuffing, waarin de volgelingen dezer secte waren geraakt, was het voldoende dat de regent de leer afkeurde, om geene verdere proselietenmakerij te doen plaats hebben."

Tot onze verwondering wordt aan deze mededeeling geene noot toegevoegd. Wij dachten toch aan den voet der bladz. te zullen lezen, dat

de heer Hasselman, die het verslag onderteekend heeft, zoodra het hier medegedeelde feit te zijner kennis gekomen was, van zijne afkeuring zou hebben doen blijken. Want hoe toch is het ingrijpen van den regent van Japara, die hier natuurlijk handelde op hooger last, overeen te brengen met de bepaling van art. 119 van het Indisch Regeeringsreglement, dat aan ieder, dus ook aan den Inlander, volkomen vrijheid waarborgt om zijne godsdienstige meeningen te belijden? Hoe vooral strookt die inmenging van het bestuur met de vaak verkondigde leer, door de conservatieven dan vooral te hulp geroepen wanneer het de bestrijding van liberale hervormingen geldt, dat men aan de godsdienstige wetten en gebruiken des volks niet mag raken? Hier zijn lieden die die godsdienstige wetten en gebruiken in volle kracht willen doen herleven, en dadelijk zien wij de Regeering ingrijpen om hunne vrijheid in dit opzicht te beperken.

Merkwaardig is ook de mededeeling in het koloniaal verslag uit een ander oogpunt, wanneer men die namelijk in verband brengt met eene discussie, den 3den April 1867 in de Tweede Kamer gevoerd. Uit het koloniaal verslag blijkt, dat men het orthodoxe mohammedanisme wil keeren, en uit het bedoelde kamerdebat, dat de Regeering het orthodoxe protestantisme in Indië in de hand wilde werken. Eene voordracht der commissie voor Oost- en West-Indische kerken was toch door den minister van koloniën Mijer ter zijde gelegd omdat de voorgedragene niet de confessioneele leer beleed. Hierdoor ging men, om ons van eene uitdrukking van den tegenwoordigen minister van financiën, den heer van Bosse, te bedienen, een uitstapje doen op het gebied van het *jus in sacra* en werd van regeeringswege de rechtzinnigheid van sommige leeraren gekeurd. Het zou voorzeker niet van belang ontbloot zijn, later, kon het zijn, eenigszins in bijzonderheden te vernemen, waarop de heer van Bosse doelde, toen hij in de zitting van 13 Juni van dit jaar op de moeilijkheden wees, die aan eene regeling der Indische kerkelijke zaken verbonden zijn.

Blijkens de mededeeling op bladz. 8 van het verslag deden de regenten van Koetoardjo en Keboemen (Bagelen) in 1865 vrijwillig afstand van het aan hun ambt verbonden landbezit. Wij nemen van deze mededeeling acte met het oog op het beweren der conservatieve partij, dat het zoo gevaarlijk is het ambtelijk landbezit der regenten weêr in te trekken. Die intrekking, thans door het besluit van 26 Sept. 1867 voor goed verordend, is overigens geene nieuwigheid. Men herinnert zich dat Commissarissen-Generaal in hun besluit van 9 Maart 1818 de bepaling schreven, dat aan regenten en hoofden, die verkiezen mochten de hun toegekende bezoldiging in geld, instede van land, te ontvangen, zulks

zal worden toegestaan. Graaf van den Bosch was, in het belang van het in te voeren cultuurstelsel, dat willekeurige beschikking over de gronden en den arbeid der inlandsche bevolking vorderde, van eene geheel andere meening, en daarvan was het gevolg, dat door het Opperbestuur, bij koninklijk besluit van 12 Januari 1832, werd goedgekeurd de Javasche regenten en hoofden in land te bezoldigen, aan welk besluit bij resolutie van 23 Augustus 1832 uitvoering werd gegeven, maar alleen voorzooveel de regenten betreft. Het is ook niet voor de eerste maal dat regenten van hunne mindere ingenomenheid met die wijze van bezoldiging doen blijken; want de regenten van Patti, Koedoes, Kendal, Samarang en Grobogan, die in de residentiën Madioen, Bezoeki, Banjoewangi en Pasoeroean, maakten van de in 1832 gedane aanbieding der Regeering geen gebruik en bleven dus hunne bezoldiging in geld ontvangen.

De mededeelingen op bladz. 12 en volgende van het verslag omtrent Siak en onderhoorigheden doen zien, dat de liberale partij volkomen recht had toen zij, reeds bij monde van den heer van Hoëvell, de vreesachtige politiek afkeurde, die in 1842 tot het verlaten van de Oostkust van Sumatra leidde. Het op nieuw bezetten der Oostkust was een dure plicht der Nederlandsche regeering, vooral om de daar gevestigde bevolking te beschermen tegen het misbruik van gezag dat de kleine inlandsche vorsten zich veroorloofden, waardoor alle eerlijke handel belet werd, terwijl daarentegen onze onderdanen vaak als slaven naar den overwal werden overgebracht. Maar zij werd ook gevorderd door ons belang om meester te zijn van de monden der rivieren van Sumatra, met het oog op ons stelsel van bestuur op de Westkust.

De omstandigheden noopten in 1865 het Nederlandsch gouvernement tot eene krachtige optreding in sommige streken der Oostkust. Het verslag vermeldt daaromtrent het volgende:

»In de onderhoorigheden van Siak bleven sommige vorsten, op aanblazing vooral uit Atjeh, eene vijandige houding jegens het Gouvernement aannemen. In Assahan vooral bleek dit uit onderscheidene handelingen: in Mei 1865 bijv. werd, op last van den Sultan, aan eene gouvernementskruisboot, die den controleur van Batoe-Bara aan boord had, het inloopen der rivier verboden en belet. Dezelfde vorst beraamde daarenboven allerlei gewelddadigheden en riep daartoe de medewerking in van den Soetan van Panei.

»Door den vorst van Serdang werd, op aansporing van dien van Assahan, mede een vijandige houding aangenomen en de ons getrouwe vorst van Deli beoorloogd.

»Eindelijk was op het gebied van Temiang, het meest noordwaarts en nabij Atjeh gelegen gedeelte der Siaksche onderhoorigheden, roof-

en moord gepleegd op Chineezen, afkomstig van de Engelsche bezittingen aan de overkust, en waren de autoriteiten van Temiang weigerachtig bevonden om zich te dier zake behoorlijk te verantwoorden en genoegdoening te verschaffen."

In Augustus 1865 nam de Indische regeering het besluit tot het zenden eener expeditie naar de noordoostelijke staten van het Nederlandsch-Indisch gebied aan de Oostkust van Sumatra, die de onderhoorigheden van Siak uitmaken; ten einde de vorsten van Assahan, Serdang en de anderen die zich ongehoorzaam toonden en zich aan feitelijkheden tegen 's Gouvernements onderdanen of bondgenooten hadden schuldig gemaakt of nog maakten, te straffen en tot onderwerping te brengen, en tevens om op het gebied oostelijk van de Temiang-rivier de aanmatigingen der Atjinezen voor goed te keeren. De expeditie volbracht, zonder de kracht der wapenen te doen gelden, de haar opgedragen taak. Te Assahan werd een nieuwe vorst op den troon geplaatst. De vorst van Serdang verklaarde zich bereid den Sultan van Deli in zijne oude rechten te herstellen door aan dezen de landschappen Pertjoet, Danei, Bedagei en Padang af te staan. De hoofden van Temiang eindelijk verzekerden de grensscheiding met Atjeh, gevormd door de Temiang-rivier, te zullen eerbiedigen. Men was daardoor in de gelegenheid de moordenaars der Chineezen van Poeloë-Pinang gevangen te nemen en verkreeg tevens het inderdaad zeer belangrijk resultaat, dat indirect èn het Britsch-indische bestuur èn Atjeh onze rechten op de Oostkust van Sumatra tot en met de Temiang-rivier erkenden.

Met betrekking tot de quaestie van uitbreiding van ons gezag op de buitenbezittingen mogen wij niet onvermeld laten wat wij op bladz. 11 van het verslag omtrent Palembang lezen: »Daar de Pasoemahers zich evenwel van nieuwe euveldaden onthielden, behoefde nog geen gebruik te worden gemaakt van de in 1864, alléén voor dat geval, verleende machtiging van het Opperbestuur tot eene dadelijke inlijving hunner landen. Daarentegen hadden de hoofden van het landschapje Pasoemah Oeloe Manna zich eigener beweging bij den controleur te Lahat vervoegd, en te kennen gegeven dat zij niets liever zouden wenschen dan bij 's Gouvernements rechtstreeksch gebied ingelijfd en als trouwe onderdanen van het Gouvernement aangemerkt te worden." Hieruit blijkt dus dat het Opperbestuur slechts *noode* tot het inlijven van nieuwe gewesten overging. Het wenschte eene inlijving eerst dan wanneer nieuwe euveldaden werden gepleegd. Uit de bijgevoegde noot vernemen wij evenwel dat reeds in 1866 tot die inlijving moest worden overgegaan; want de Pasoemahers onthielden zich niet van nieuwe daden van geweld en waren onwillig tot minnelijke afdoening mede te werken. Deze

mededeeling doet op nieuw de onhoudbaarheid der stelling in het oog springen, dat wij ons in elk geval van verdere annexatie van grondgebied behooren te onthouden. De noodzakelijkheid om steeds voort te gaan met het inlijven van onafhankelijke, aan ons gebied grenzende staten of staatjes, geenszins om den wensch naar machtsvergrooting te bevredigen, maar om aan onze onderdanen bescherming van personen en goederen te verleenen, vinden wij niet alleen bevestigd door de gebeurtenissen, die zich reeds sedert jaren op Sumatra, Borneo en Celebes hebben voorgedaan, maar ook door hetgeen men in Britsch-Indië en in Midden-Azië heeft zien plaats grijpen. Zeer merkwaardig is hetgeen met betrekking tot de uitbreiding van Ruslands gebied onlangs in de *Correspondance Russe* (zie *Staatscourant* van 19 Juli jl.) werd gezegd.

»Hetgeen" — aldus lezen wij in dit orgaan der Russische staatkunde — »sedert eenige jaren in Midden-Azië voorvalt, de uitbreiding van Ruslands gebied en invloed aldaar, de openstelling dier landstreken voor den beschavenden invloed van het Westen, — dat zijn opmerkelijke gebeurtenissen, die heilrijke gevolgen voor de toekomst beloven. Men mag zeggen dat aldaar eene geheele wereld tot nieuw leven wordt geroepen, om onder het dusver ongekende genot van openbare orde en vrede tot ontwikkeling te komen.

»De heilrijke strekking dier gebeurtenissen miskennend zijn er in Europa publicisten die de meening zoeken te verbreiden, dat Rusland in Azië botviert aan veroveringszucht, dat het er zelf tweedracht sticht ten einde gelegenheid tot gewapende tusschenkomst te hebben, en dat de aangroeiing van onzen invloed in Midden-Azië inzonderheid voor de Britsche heerschappij in het Zuiden van dat werelddeel gevaarlijk zou zijn of kunnen worden.

»Dat zoodanige beweringen eenigen ingang in het Westen van Europa vinden, is enkel te verklaren uit de volslagen onbekendheid met den staat van zaken in Midden-Azië. Is er eene natie welke dien juist kan beoordeelen, dan is het de Britsche; immers zij weet bij ondervinding, hoe eene mogendheid zich haars ondanks genoopt kan zien om haar gebied uit te breiden; zij weet dat de uitbreiding harer heerschappij in Indië iets anders was dan een uitwerksel van strijdlust en veroveringszucht. In den loop eener eeuw hebben de Engelschen herhaalde malen voorgenomen hun gebied in Azië niet verder uit te breiden; telkens zochten zij er de aangroeiing hunner macht en verantwoordelijkheid te stuiten; zij sloten gretig vrede; maar wat baat een vredesverdrag in omstandigheden als zich aldaar aan hen voordeden? Duurzame vrede was eene onmogelijkheid; immers ieder Aziatisch vorst beschouwt het streven zijner tegenpartij naar vrede als een bewijs van vrees, en wordt juist daardoor tot nieuwe vijandelijkheden aangemoedigd.

»Eveneens is het Rusland in Midden-Azië gegaan. De geschiedenis kan uitwijzen hoe ver onze regeering er het streven naar vrede heeft gedreven, en dat zij er eerst tot vijandelijkheden overgegaan is, toen zij door geweldenarijën, trouwbreuk en uittartingen van allerlei aard daartoe als genoodzaakt werd.”

Blijkens het aangeteekende op blz. 21 heeft er te Djembrana (Bali) eene beweging plaats gehad onder de inheemsche Mohammedanen. In eene noot wordt daarbij aangeteekend, dat de Radja van Djembrana sedert (dus na 1865, maar wanneer wordt niet opgegeven) wegens wanbestuur uit zijne betrekking is ontslagen. Het verslag had die mededeeling nog kunnen aanvullen met het bericht dat de vervallen koning later de betrekking van houthakker op eene particuliere onderneming te Banjoewangi vervulde. Zoo noodig zouden wij door de mededeeling in het verslag versterkt worden in de meening, dat de regenten hun gezag slechts ontleenen aan de aanstelling die zij van het Gouvernement ontvangen. Juist door die aanstelling is de Nederlandsche regeering verantwoordelijk voor al de vexatiën, waaraan de inlandsche hoofden zich zoo vaak schuldig maken. Ongetwijfeld zou men nu en dan verzet van de zijde der bevolking ondervinden, ware zij niet overtuigd dat die inlandsche hoofden zijn de uitvoerders der bevelen van het Gouvernement, zoodat de bevolking — om hier de woorden van den heer Potter, in zijn verslag als resident van Samarang gebezigd, te herhalen — »in het denkbeeld verkeert, dat vandaar (t. w. van de ondersteuning die de hoofden van het centraal gezag van het Nederlandsch-Indisch gouvernement ondervinden) alle knevelarijen en vexatiën uitgaan; en vanhier dan ook dat zij slechts zelden klaagt, dat zij alles lijdelijk duldt en zich zelfs den hongerdood getroost.” De mededeeling zal geenszins strekken om de deugdelijkheid van het beginsel der erfelijkheid van de regenten aan te prijzen; een beginsel dat de conservatieve partij, trouwens slechts met eene kleine meerderheid, in het Regeerings-reglement heeft kunnen handhaven.

Maar niets in dit verslag verdient meer onze opmerkzaamheid dan de toelichting en verdediging der inkrimping en opheffing van eenige gouvernementscultures, die de heer Hasselman op bladz. 22 geeft. Het betoog van den voormaligen Minister wijkt nog al af van de stellingen van den Delftschen afgevaardigde, den heer Nierstrasz, die onder anderen in de zitting der Tweede Kamer van 16 Juni 1868 van zijn leedwezen over de intrekking der gouvernements-indigocultuur blijken deed. Doch op de cultures komen wij beneden terug.

Met genoegen — wij ontveinzen dit niet — hebben wij kennis ge-

nomen van het verhaal dat de heer Hasselman ons onder het hoofdstuk »Persoonlijke diensten" — die hij echter zoo ongaarne in eene Oostersche maatschappij zou missen — van de maatregelen geeft die niet alleen in 1865, maar ook later, onder het laatst afgetreden bewind, genomen zijn om die diensten in te krimpen of zelfs geheel af te schaffen. Wij achten het niet ondienstig hiervan eenige voorbeelden op te sommen.

De bevolking mag niet worden verplicht materialen die haar in eigendom behooren, af te staan en te leveren, al dan niet tegen vergoeding van de waarde, met uitzondering echter van de gevallen waarin tot wering van rampen van hooger hand, in tijden van oorlog en diergelijke, over den eigendom tegen latere billijke vergoeding moet worden beschikt. Zij die tot het verzamelen, verplaatsen, vervoeren en bewerken van materialen aangewezen worden, mogen niet *meer* belast worden dan de anderen, met beperking bovendien van den kring binnen welken de werkzaamheden mogen worden gevorderd, zoodanig, dat de heeredienstplichtige, zonder buitengewone inspanning of meer uren arbeid dan waartoe hij per dag verplicht is, van de plaats waar hij wordt te werk gesteld, naar zijne woning kunne terugkeeren (bladz. 24). Op de hoofdplaats werd de bevolking ontheven van de verplichting tot het verrichten van gouvernements-transporten (bladz. 24). De intrekking van een tal van passangrahans en de afschaffing van allen verplichten arbeid voor de werkzaamheden bij 's lands algemeene pakhuizen leidden mede tot vermindering der heerediensten (bladz. 24 en 25).

Dit alles zijn maatregelen in 1865 genomen; maar ook na dien tijd is men dienzelfden weg blijven bewandelen. Zoo zien wij bijv. in Januari 1866 de verplichte diensten voor den arbeid op en bij 's lands houtstapelplaatsen en voor het aan boord brengen of van boord afhalen van houtwerken, voor zooveel deze diensten nog gevorderd plachten te worden, afgeschaft (bladz. 25). Hoe kan men nu nog zeggen dat vrije arbeid onmogelijk is? In 1866 werd verder de verklaring uitgevaardigd, dat van de inboorlingen der residentiën Banda, Ternate en Riouw en onderhoorigheden geene andere verplichte persoonlijke diensten, beloond of onbeloond, mogen gevorderd worden, dan in geval zulks tot wering van rampen van hooger hand, dan wel tot afwending van algemeen gevaar, tijdelijk mocht noodig zijn (bladz. 27 en 28). Als gevolg van dezen maatregel is de bevolking van Ceram en die van de daarbij gelegen eilanden, voor zooveel zij onder de residentie Banda behoort, ontheven van de verplichting tot het leveren tegen betaling van eenige duizenden atappen voor het onderhoud der civiele en militaire gebouwen te Neira (bladz. 27 en 28). Ook de tegenwoordige Gouverneur-Generaal, de heer Mijer, bleef den ingeslagen weg van inkrimping en afschaffing bewandelen; want uit de noten op bladz. 26 zien wij, dat in 1867

de bepaling is vastgesteld, dat voor 's lands bouwwerken alleen vrijwilligers mogen worden gebezigd, en dat in hetzelfde jaar ingetrokken is de verplichte houtlevering, met bepaling dat in de behoefte aan timmerhout voor de civiele en militaire werken in de residentie Banda voortaan zal worden voorzien door inkoop van de bevolking, of wel door middel van openbare uitbesteding. Hoe is, mag men wel vragen, het besluit omtrent den vrijwilligen arbeid bij 's lands bouwwerken overeen te brengen met het beweren, dat de menschen in tropische gewesten niet willen werken, of, om ons van de terminologie des heeren Rochussen te bedienen, dat zij eene horizontale boven eene verticale positie begeeren? Die vermindering van diensten — wij wijzen hierbij bepaaldelijk op de berichten omtrent de Lampongsche districten, Palembang en Banka (de bevolking van laatstgenoemd gewest wordt nog wel als de minst arbeidzame van den geheelen Indischen Archipel afgeschilderd) — gepaard met het in 't geheel niet vorderen van heerediensten in sommige gewesten, zooals in de Westerafdeeling van Borneo en op Riouw — op Riouw zijn zelfs geene heerediensten ten behoeve van mindere hoofden of grooten of van kampongs in zwang, niettegenstaande die Maleische hoofden niet van praalzucht ontbloot zijn — versterkt waarlijk niet het beweren, dat in eene Oostersche maatschappij heerediensten een onmisbaar vereischte zijn.

Nog op een paar andere bijzonderheden moeten wij, naar aanleiding van de mededeelingen onder het hoofdstuk »Persoonlijke diensten," de aandacht vestigen.

Wij lezen op bladz. 25 met betrekking tot Sumatra's Westkust het volgende: »Ook de diensten bij de hoofden werden door de besturende ambtenaren zooveel mogelijk gecontroleerd, vooral ook ten einde te voorkomen, dat de hoofden de verlichting der heerediensten voor het Gouvernement te hunnen voordeele benuttigen, waarvoor op enkele plaatsen wel neiging werd opgemerkt." Dit bericht is eene volkomen bevestiging van het beweren, dat men, bij afschaffing der heerediensten, met die voor de hoofden beginnen moet, omdat, zoo men aan afschaffing van die voor het Gouvernement den voorrang geven wil, voor de hoofden allicht de verzoeking te groot wordt om over den tijd der bevolking, vroeger ten behoeve van het Gouvernement besteed, ten eigenen voordeele te beschikken. Daarom verdient dit bericht ook lezing en overweging voor die leden der liberale partij, die indertijd, in bondgenootschap met de conservatieve leden der Tweede Kamer, tot de beperking der heerediensten ten behoeve van de hoofden, in stede van geheele afschaffing, hebben doen besluiten.

Op diezelfde bladzijde wordt ook de uitslag meêgedeeld van eene proef in een district der Padangsche bovenlanden genomen om de heere-

diensten door een equivalent in geld te vervangen. Die proef is mislukt, welke mislukking »uitsluitend te wijten was aan onoordeelkundige toepassing van het stelsel." Die mislukking moet, onzes inziens, niet op rekening gebracht worden van eene onoordeelkundige toepassing, maar aan het vicieuse van het stelsel van afkoop worden toegeschreven. Men versta ons wel! Wij bedoelen het stelsel van afkoop dat men tot nu toe voorgestaan en verdedigd heeft, waardoor die afkoop facultatief zou worden gesteld, zoodat A. de bevoegdheid zou hebben geld in plaats van tijd te geven, maar zijn buurman B. evenzeer bevoegd zou zijn om niet af te koopen en de diensten persoonlijk te blijven praesteeren. Dit stelsel van afkoop noemen wij eene illusie: het zal in de praktijk steeds falen. Wij kunnen over dit punt thans niet in het breede uitweiden, waartoe wij anders wel den lust zouden gevoelen; maar ééne vraag mogen wij toch niet terughouden. Wie zal het geld, voor afkoop betaald, ontvangen? Natuurlijk de dessahoofden. Maar juist omdat de afkoop facultatief is, en men dus niet kan nagaan hoeveel personen afgekocht hebben, kan men ook niet de som bepalen die het dessahoofd weêr moet afdragen. De zekerheid bestaat dus geenszins, — want voor eene behoorlijke controle zou men een personeel van Europeesche ambtenaren moeten hebben dat wij niet zouden kunnen onderhouden, — dat iemand die afgekocht heeft, ook werkelijk van heerediensten vrij zal zijn, of, zoo hij al niet opgeroepen wordt, zij die niet afkochten, niet met het aandeel van hen die afkochten, boven hun eigen aandeel zullen worden bezwaard. Afkoop van heerediensten achten wij alleen mogelijk, wanneer eene geheele dessa, nog beter wanneer een geheel district de diensten afkoopt, en dus in die dessa of dat district van geene persoonlijk gepraesteerde diensten meer sprake kan zijn. Wij vinden die meening in het verslag zelf bevestigd; want op bladz. 26, onder Benkoelen, lezen wij dat het onderhoud van de wegen ter hoofdplaats, op verzoek der hoofden en bevolking, die hiertoe de noodige gelden bijeenbrengen, voor den tijd van vijf jaren is uitbesteed. Hier vindt men dus een afkoop en bloc. Op die wijze kan de zaak slagen; maar houdt men het denkbeeld van dessa's- of districtsgewijzen afkoop, of wat hetzelfde is, van gelijktijdigen afkoop eener geheele hoofdplaats zooals Benkoelen, niet vast, dan mislukt de zaak. En die mislukking geeft dan aan de conservatieven grond voor het beweren, dat men de heerediensten niet ontberen kan, en dus handhaven moet. Daarvoor moeten wij ons door het nalaten van hoogst onzekere proefnemingen hoeden.

Met betrekking tot het hoofdstuk »Persoonlijke diensten" moeten wij hier ten slotte nog de opmerking maken, dat diensten die in het éene gewest tegen belooning worden gevorderd, in het andere gewest onbeloond moeten bewezen worden. Zoo zien wij bijv. dat in de Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo het vervoer van reizigers en goederen te-

gen betaling geschiedt, terwijl in de Lampongsche districten het verstrekken van antarans (koelies voor het dragen van bagage) aan ambtenaren op inspectiereizen onbeloond wordt gevorderd; maar dat daarentegen in diezelfde districten het vervoer der goederen van in dienst reizende militairen tegen betaling plaats vindt. Zou het niet wenschelijk zijn daarin meerdere eenheid te brengen?

Hetgeen op bladz. 47 omtrent de verdediging wordt gezegd, geeft weinig licht, en de verwijzing in de noot naar reeds bekende stukken heldert ook niet veel op. Het ware inderdaad te wenschen, dat men, alvorens met het bouwen en afbreken van vestingen verder voort te gaan, eerst omtrent het stelsel van verdediging van Java tot een vast besluit kwam. Zoolang omtrent de verdediging geen vast stelsel is aangenomen, zoodat de eene regeering gelegenheid heeft af te breken wat hare voorgangster heeft opgebouwd, zal er op het gebied van het defensiewezen in Indië geen sprake kunnen zijn van afdoende bezuinigingen.

Uit het koloniaal verslag over 1864 is het bekend, dat in dat jaar door het Opperbestuur, overeenkomstig de voorstellen der Indische regeering, als beginsel is aangenomen, dat, voor zooveel de houten schepen van klein charter betreft, die bestemd zijn om in Indië te worden in dienst gesteld en gehouden, het eskader op zijne sterkte zal worden gehouden door den aanbouw aldaar van djati-houten stoomschepen. Te gelijker tijd werd toen machtiging verleend om dien aanbouw van staatswege te doen geschieden bij het marine-établissement te Soerabaja en mitsdien het noodige te bewerkstelligen om dat établissement tot werf van aanbouw in te richten. In de noot op bladzijde 50 van het verslag over 1865 vinden wij nu echter vermeld, dat »wegens de voldoende gelegenheid om eventueel in de behoefte aan materiëel in Indië te voorzien door uitzending van nog voorhanden houten schepen behoorende tot 's Rijks Marine, van het voornemen tot aanbouw in Indië voorloopig is afgezien." Wanneer wij nu hierbij letten op het in de zitting der Tweede Kamer van 3 April jl. gevoerde debat, dan is het duidelijk dat wij hier niet aan eene veranderde denkwijze van de Indische regeering maar wel van het Opperbestuur hebben te denken. De heer Fransen van de Putte deed in die zitting den Minister van Koloniën de vraag: Of uit Ned. Indië, op grond van de voordracht van het Departement van Marine, geene aanvraag gedaan is op de begrooting tot aanbouw van houten schepen in Indië? Het antwoord van den heer Hasselman luidde bevestigend. De aanvraag was werkelijk gedaan, maar de Minister van Marine meende dat daaraan vooralsnog geen gevolg behoorde te worden gegeven. Wij hebben hier dus te denken aan eene eigenmachtige beslis-

sing van laatstgenoemden minister, die daarin waarschijnlijk door zijn ambtgenoot voor Financiën ondersteund werd, mogelijk om de bijdrage voor het Moederland uit de Indische kas op die wijze hooger te doen stijgen.

De zaak zelve, het niet-uitvoeren van het denkbeeld om in Indië aan te bouwen, schijnt ons onbegrijpelijk, daar men reeds begonnen was het marine-établissement te Soerabaja tot werf van aanbouw in te richten en men (blijkens bladz. 56) voor den aankap van hout met een particulier in Rembang had gecontracteerd. Ook bij dadelijke uitvoering van het eens vastgestelde plan, zou er toch altijd nog een geruime tijd moeten verloopen eer men over een zeker getal in Indië gebouwde bodems zou kunnen beschikken. Men kan gerustelijk stellen dat eerst drie jaren na het op stapel stellen een schip voor den dienst gereed is. En zullen nu gedurende dien tijd niet eenige schepen, vooral ook met het oog op de staalkaart van schepen waaruit de Indische marine samengesteld is, worden afgekeurd?

Wij kunnen hier de opmerking niet terughouden, dat, ondanks het staken van den voorgenomen aanbouw in Indië, de Marine in Indië zulk eene hooge uitgaaf aan administratie en personeel vordert. Op de jongste Indische begrooting vinden wij toch ten behoeve van het zeewezen een cijfer van bijna negen millioen uitgetrokken, en door elkander vangt men geen negen zeeroovers per jaar.

Het verdient opmerking dat de heer Hasselman in dit verslag geene enkele klacht doet hooren over de afschaffing van het passenstelsel, waartoe hij op bladz. 64 gereede aanleiding had kunnen vinden, en van de straf van rottingslagen, van welken maatregel wij op bladz. 59 gewag vinden gemaakt. Had men werkelijk van die beide maatregelen de schadelijke gevolgen ondervonden, die men, te oordeelen naar de heftige taal welke men zoo in als buiten de Kamer tot afkeuring heeft doen hooren, zou hebben moeten ondervinden, in eene noot bij het verslag zou men er wel melding van hebben gemaakt.

In eene noot op bladz. 60 vindt men gewag gemaakt van twee liberale maatregelen: de verordening, bedoeld bij art. 84 van het Regeerings-reglement, tot aanwijzing van de inlandsche vorsten en hoofden die niet dan na vooraf verkregen machtiging der Regeering in rechten mogen worden betrokken, en de uitbreiding van het getal assistent-residenten.

De uitbreiding van het getal assistent-residenten moest strekken in het belang van meerdere rechtszekerheid en van eene betere handhaving der politie. Deze maatregel, die in verband stond met de afschaffing van de persoonlijke diensten, heeft nu slechts voor een gedeelte aan het beoogde doel beantwoord. Door de schorsing der ordonnantie van

Januari 1866 en wat daarmede samenhing, waardoor eene van de heilzaamste verordeningen der liberale regeering niet ten uitvoer werd gelegd, en door de halve maatregelen waartoe men zich sedert heeft bepaald, miskende men het verband dat tusschen den eenen en den anderen maatregel bestond. Werkelijk bestond er verband tusschen de afschaffing der heerediensten en de uitbreiding van het getal assistent-residenten, zoodat men òf beide had moeten doen òf beide had moeten laten.

Het heeft onze aandacht getrokken, dat men (blijkens de eerste noot op bladz. 97) bij de reorganisatie van het gymnasium Willem III te Batavia, waarbij die instelling zoowel ingericht is voor eene hoogere burgerschool, als voor het onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, het karakter dier instelling als opvoedingsinstituut, dat zij van den aanvang af bezat, heeft behouden. Eene kostschool is toch geene regeeringszaak, te minder omdat er voor de ouders wel gelegenheid zou zijn, zoo noodig, hunne kinderen bij de onderwijzers te besteden. Liever hadden wij gezien dat de Regeering, in plaats van het opvoedingsinstituut te bestendigen, Samarang en Soerabaja met eene hoogere burgerschool had begiftigd.

Uit de tweede noot op diezelfde bladzijde vernemen wij, dat »tot vaststelling eener verordening op het lager onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden in den geest der voorstellen in 1865 ter zake van de Indische regeering ontvangen, in den aanvang van 1867 door het Opperbestuur machtiging is verleend." Wanneer wij de discussie opslaan die in de zitting der Tweede Kamer van 1 December 1865 gevoerd is, dan zien wij uit de rede van den toenmaligen Minister van Koloniën (bladz. 295, Bijblad 1865/66), dat de voorstellen der Indische regeering, eenige maanden te voren ontvangen, aan het Departement van Koloniën onderzocht waren, en dat eene ontwerp-verordening eerstdaags de reis naar den Raad van State zou aannemen. Men mag dus stellen, dat die minister nog vóór zijne aftreding die verordening aan het oordeel van den Raad zal hebben onderworpen. Het moet nu evenwel verwondering baren, dat de heer Mijer, die in dezelfde zitting der Tweede Kamer van zoo groote belangstelling voor het onderwijs in Indië blijken deed, aan die verordening niet als minister de laatste hand heeft gelegd, en het nog een vol jaar moest duren eer zij afgekondigd werd. Hij liet dus de beslissing omtrent deze aangelegenheid aan den minister Trakranen over, die, vooral zijne aandacht aan koffie en suiker schenkende, de ontworpen verordening, zijn wij goed ingelicht, onveranderd, zoo als zij door de liberale regeering ontworpen was, naar Indië ter afkondiging heeft opgezonden.

De mededeeling op bladz. 101, »dat het onderwijs in aardrijkskunde

heet gegeven te zijn in 49 scholen," aarzelen wij niet zonderling te noemen. Of behoort het ook tot de taak van het verslag, het onderwijs te critiseeren?

»Met 1 Januari 1867 zijn de districtsscholen in Soerabaja ingetrokken," zegt noot 2 op bladz. 101. Heeft de Indische regeering tot die intrekking last gegeven? Zoo ja, waaraan ontleent zij het recht daartoe?

Met belangstelling hebben wij kennis genomen van hetgeen op bladz. 121 en 122 omtrent de statistieke opneming van Java voorkomt, over welk onderwerp bij de behandeling der Indische begrooting voor 1868 ook het een en ander is gezegd. Wat het verslag hieromtrent mededeelt, meenen wij in de eerste plaats te moeten afschrijven. »De opmetingen der statistieke opneming omvatten alle belastbare perceelen, benevens de voor cultures vatbare of wel voor algemeene weide gebruikte tegelgronden, kortom, al wat tot het wezenlijke doch meer beperkte dessa-gebied behoort. Bergen, rivieren, uitgestrekte djati- en wildhoutbosschen daarentegen, benevens de wegen, worden overgenomen van de kaarten, door de topografische opneming vervaardigd." En verder: »Intusschen was in September ook besloten om de tot hiertoe vervaardigde zoogenaamde sawah-kaarten of meetbrieven te doen vervangen door dessa-kaarten, waarop, volgens hunne juiste verhouding en ligging, de verschillende belastbare deelen van eene dessa en haar gebied moeten voorkomen op eene schaal van 1 : 2500. Onder ult°. December 1865 was die arbeid, welke o. a. nog eene opmeting noodig maakte van de *grenzen* der reeds opgenomen dessa's, bereids belangrijk gevorderd. De ruime schaal van 1 : 2500 werd gekozen zoowel ter bevordering van duidelijkheid, als om de mogelijkheid te verschaffen de voorkomende veranderingen jaren lang op de kaarten te kunnen aanteekenen, en deze alzoo als kadastrale dessa-kaarten te doen dienen."

Wij vestigen de aandacht op deze zinsneden, omdat over de statistieke opneming zoovele geheel verschillende opiniën geuit worden. De een toch heeft bezwaren tegen de thans plaats hebbende opneming, omdat zij zijns inziens te veel omvat, de ander keurt die opneming af omdat zij niet genoeg geeft.

Uit het in de zitting der Tweede Kamer van 1 April gevoerde debat blijkt voldoende, dat sommige leden het misschien niet hard zouden betreuren, wanneer de opneming weêr werd gestaakt. Een amendement toch werd voorgesteld dat, ware het aangenomen, den Minister van de gezindheid der Kamer zou hebben doen blijken, om de opneming en het bijhouden daarvan op minder kostbaren voet te brengen. De heer Nierstrasz onder anderen verklaarde met ronde woorden, dat hij voor het amendement zou stemmen, »om het principe eener opneming af te

keuren," en de heer Insinger wenschte den geheelen post van de begrooting te doen vervallen. De Minister van Koloniën, de heer Hasselman, ging schijnbaar zoover niet; hij verklaarde slechts bezwaren tegen de wijze van uitvoering te hebben. In stede van die opneming te doen plaats hebben door een afzonderlijk daarvoor aangewezen personeel, wenschte hij die taak opgedragen te zien aan de gewestelijke autoriteiten. Zoodanige wijziging is met eene intrekking ongeveer gelijk te stellen, want hoe kan men verwachten dat ambtenaren die thans reeds met werkzaamheden overladen zijn, den arbeid eener opneming zullen kunnen controleeren? En zoo de opneming op die wijze al geregeld mocht kunnen plaats hebben, wie waarborgt dan dat de vereischte eenheid in het werk in de verschillende gewesten zal bestaan? Naar ons inzien geeft de aanstelling van een geheel afzonderlijk personeel voor de opneming oneindig meer zekerheid, dat de zaak geregeld en met de vereischte eenheid en nauwkeurigheid zal worden voortgezet, dan wanneer daarmede de residenten worden belast.

De opneming van Java, dit bedenke men wel, heeft reeds eene geschiedenis. Het is thans niet de eerste maal dat men daarvoor handen aan 't werk slaat. Commissarissen-Generaal bevalen reeds eene regelmatige meting en opneming van Java, die echter gestaakt werd toen de Regeering meer en meer de overtuiging verkreeg, dat de voorloopig ingevoerde dessa'sgewijze aanslag zich als blijvenden maatregel aanbeval. Later, bij besluit van 14 Juni 1825, werd de voortzetting van het werk der opneming en meting der velden bevolen, doch bij besluit van 11 Januari 1827 werd echter dit werk, ten gevolge van ingevoerde bezuinigingen, weêr gestaakt en vervangen door eene topografische meting om eene goede kaart van Java samen te stellen. Bij besluit van 27 Februari 1836 werd bevolen, in elke residentie de sawahvelden van een of twee dessa's uit ieder regentschap nauwkeurig op te meten, welk werk aan den heer Clignett werd opgedragen, die zich aanvankelijk tot Cheribon, Tagal en Pekalongan moest bepalen. In 1844 werd wederom bepaald, dat over geheel Java eene opneming en meting zou geschieden. Daar de Nederlandsche regeering tegen die opneming en meting gestemd was, werd aan het besluit geen verder gevolg gegeven.

Men ziet dus dat het aan proefnemingen geenszins ontbroken heeft. Nu men andermaal eene opneming bevolen heeft, zouden wij meenen dat men het veiligst handelde door het eenmaal vastgestelde plan in hoofdzaak, behoudens wijzigingen in de onderdeelen die de ondervinding zal aanwijzen, onveranderd ten uitvoer te leggen, en in het plan van uitvoering geene wijzigingen te brengen die geene zekerheid van beter slagen geven. Dat men door het voortzetten van het aangevangen werk aan residenten op te dragen, tijd en geld zou sparen, nemen wij

de vrijheid eene illusie te noemen; want de gewestelijke autoriteiten hebben, zooals wij zooeven reeds zeiden, op dit oogenblik reeds werk genoeg, zoodat eene uitbreiding van personeel op de gewestelijke bureaux zeker noodzakelijk zou zijn.

Ten opzichte van deze aangelegenheid heeft men niet alleen te doen met de bezwaren van hen die vereenvoudiging wenschen, maar ook met die van hen die veel verder willen gaan, verder dan op dit oogenblik nog mogelijk is. Bij de beraadslagingen die in den afgeloopen winter in het *Indisch Genootschap* over het landrentestelsel op Java gevoerd zijn, en ook vroeger en later in afzonderlijke geschriften, heeft men het beweren vooropgezet, dat de tegenwoordige opmeting niet voldoende is, en heeft men aangedrongen op eene kadastreering. Wij beamen geheel het gevoelen dat bij de debatten waarvan wij zooeven gewaagden, door den heer van der Wijck geuit is, die zeide: »Eene kadastrale opneming volgens onze begrippen is alleen mogelijk daar waar individueele eigendom bestaat. Maar ingeval van gemeentelijk bezit, zooals op Java, kan alleen de grond van de dessa's, de gemeenten, opgenomen worden. Om de uitgestrektheid van de bebouwde gronden der dessa's te leeren kennen, is de tegenwoordige opneming zeer voldoende." Ook wij meenen, dat, zoolang de thans communaal bezeten grond niet verdeeld is, men niet verder kan gaan dan tot het opnemen van de dessagronden. Wij vinden dit gevoelen ook bevestigd in het verslag van den Inspecteur, met de leiding der statistieke opneming belast. Ofschoon wij dit verslag in zijn geheel in het Juli-nommer hebben afgedrukt, meenen wij ook hier nog een paar regels daaruit te moeten overnemen. »Het zoude zeer zeker" — zegt de heer Rost van Tonningen — »een nuttiger werk geweest zijn, indien men, in plaats van de tegenwoordig gevolgd wordende wijze van opnemen, reeds nu eene zuiver kadastrale opneming had kunnen bewerkstelligen. Java is evenwel nog op verre na niet overal geschikt hiertoe; daar toch, waar het zuiver communaal bezit van gronden wordt aangetroffen, waar dus ieder jaar eene nieuwe verdeeling der sawahs plaats grijpt, dikwijls in andere afmetingen en onder meer of minder personeel dan een vorig jaar, kan aan geene zuiver kadastrale opneming worden gedacht, zoolang in dien toestand geene verandering is gekomen."

Juist in den wensch naar een kadaster zien wij de deugdelijkheid van het beginsel bewezen, dat in de zoogenaamde cultuurwet was opgenomen, om eigendom aan de individuen toe te kennen en het recht van verdeeling aan de ingezetenen eener dessa te geven.

»Sedert 1857," — lezen wij op bladz. 145, — »geschiedt dit werk (het maken van een weg van Tjimahi tot Soekaboemi) in vrijen arbeid;

de opkomst van werkvolk was dit jaar voldoende.” Wij schrijven dit af en voegen er alleen de opmerking aan toe, dat het een zwaar werk is en in een afgelegen oord. A bon entendeur demi mot suffit.

Uit het medegedeelde op bladz. 146 blijkt, dat de tot de dessa's behoorende gronden die men voor den spoorweg-aanleg noodig had, alle met volkomen goedvinden der bevolking tegen schadeloosstelling waren verkregen. Dit verdient vooral overweging door hen die twijfelen of, zoo men der bevolking eigendom van den grond verzekert, zij wel genegen zou zijn vrijwillig gronden in huur af te staan.

Men heeft van den heer Rochussen meermalen de klacht vernomen, dat de vermeerdering van uitgaven en de vermindering van inkomsten in Indië zoo weinig in het belang der inlandsche bevolking is geweest. Misschien zouden wij, ons van de woorden des heeren Thorbecke bedienende, niet zonder grond kunnen beweren, dat zijne levendige fantaizie den heer Rochussen een trek heeft gespeeld. Wij wijzen al dadelijk op het medegedeelde op bladzijde 154 en 155 van het verslag, waaruit blijkt dat de bevolking wederom in 1865 door intrekking van de houtstapelplaatsen van een zeer drukkenden last ontheven is, die eene vermeerdering van uitgaven voor het Gouvernement tot noodzakelijk gevolg heeft gehad. Het is ons voornemen niet hier eene nauwkeurige opsomming te geven van al de werkzaamheden en diensten, waarvan de bevolking in de laatste jaren is ontlast; maar toch mogen wij, zij het dan ook slechts in het voorbijgaan, niet nalaten hier eenige ontheffingen te noemen. Men denke aan de vischpacht, de bazaarpacht, het nagelmonopolie, de blandongdiensten, eenige voor de bevolking drukkende cultures, met name de indigokultuur, en vooral aan de heerediensten, die in de laatste jaren — en niet het minst draagt het verslag over 1865 daarvan de sporen — geregeld zijn verminderd. Veel wat vroeger onbeloond van de bevolking werd gevorderd, wordt nu tegen vergoeding uit 's lands kas tot stand gebracht. Is het dus juist te beweren, dat de genomen maatregelen niet in het belang der Indische bevolking strekten?

Onder het hoofdstuk »Personeele verordeningen omtrent landsdienaren” vindt men gewag gemaakt van de verordeningen omtrent het examen voor Indisch ambtenaar. Dat examen is gesplitst in twee deelen, »met dien verstande, dat tot het afleggen van het tweede gedeelte (examen B) alleen worden toegelaten zij, die een voldoend examen A hebben afgelegd of daarvan krachtens art. 5 of 14 der verordening zijn vrijgesteld.” Die verordening stelde in genoemde artikelen van het eerste gedeelte

van het examen vrij, niet alleen hen die een zeker gedeelte hunner studiën nog aan de Delftsche akademie hadden volbracht, maar ook hen die aan eene van 's Rijks Hoogescholen een akademischen graad of, volgens art. 55 der wet tot regeling van het middelbaar onderwijs, een getuigschrift van voldoend afgelegd eindexamen van eene openbare hoogere burgerschool, landbouw- of polytechnische school hadden verkregen. In 1867 is deze verordening in zoover aangevuld (zie de tweede noot op bladz. 157), dat de vrijstelling van het afleggen van examen A ook is uitgestrekt tot hen, die een getuigschrift kunnen overleggen van een voldoend afgelegd examen van de inrichtingen in Nederlandsch-Indië waar gelijk onderwijs als op de hoogere burgerscholen hier te lande wordt gegeven.

Wij zouden wenschen dat men nu nog eene schrede verder ging, dat men namelijk het gansche examen A afschafte, en ter vervanging daarvan de bepaling in het leven riep, dat, alvorens tot het examen B te kunnen worden toegelaten, men het bewijs moet produceeren van voldoend afgelegd eindexamen van eene openbare hoogere burgerschool. Aanvankelijk was een overgangsmaatregel noodzakelijk, maar de ondervinding heeft thans reeds geleerd, dat de verwaarloozing van een deel der lessen aan de hoogere burgerscholen, waartoe de gelegenheid tot het ondergaan van examen A aanleiding geeft, zeer bepaald nadeelig werkt; zoodat de resultaten die examen A oplevert, ook wat het aantal der toegelatenen betreft, bij die van de eindexamens der hoogere burgerscholen ongunstig afsteken. Ook zou, ofschoon dit slechts eene zaak van ondergeschikt belang is, de bedoelde wijziging eene bezuiniging van ettelijke honderden guldens opleveren, omdat men de kosten aan het afnemen van examen A verbonden zou uitsparen. De billijkheid zal echter medebrengen dat, mocht de Regeering tot die afschaffing besluiten, zij den noodigen tijd van voorbereiding gunt en een paar jaren te voren aankondigt wanneer zij zoodanige regeling. wenscht in werking te zien treden. Zoo men in 1864, bij het vaststellen der verordening op het benoemen van ambtenaren bij den burgerlijken dienst in Indië, reeds aan het in toepassing brengen van dit denkbeeld mocht gedacht hebben, — hetgeen voorzeker niet zeer gewaagd is te onderstellen — was de uitvoering niet wel mogelijk en moest men wel, zooals wij reeds opmerkten, tot een middenweg, als overgangsmaatregel, besluiten. De wet op het middelbaar onderwijs had toen nog slechts een leeftijd van één jaar, en het stellen, toen reeds, van den eisch, om het diploma van het examen van eene openbare hoogere burgerschool over te leggen, zou noodwendig ten gevolge gehad hebben, dat zich in de eerste jaren niemand tot het afleggen van examen B zou hebben aangemeld, en dus ook geene personen ter beschikking van den Gouverneur-Generaal hadden

kunnen gesteld worden, om tot ambtenaar bij den burgerlijken dienst te worden benoemd. Maar nu het middelbaar onderwijs behoorlijk georganiseerd is, en ieder in de gelegenheid is gesteld om die mate van kennis op te doen, die de wetgever als het minimum heeft aangenomen van hetgeen als waarborg eener beschaafde opvoeding kan worden beschouwd, is er niets onredelijks in gelegen, dat ook van den aanstaanden Indischen ambtenaar, tenzij hij langs den weg van het hooger onderwijs eene andere, niet minder gewenschte voorbereiding heeft erlangd, datzelfde minimum van kennis wordt gevorderd.

Met bevreemding lazen wij de tweede noot op bladz. 162. Wat toch staat daar? »Over den aanleg van de bovenvermelde werken in Soerabaja en Bezoeki" — namelijk het graven van een kanaal (Kabooh-kanaal) uit de Kediri-rivier, ter besproeiing van de Soerabajasche districten Modjokasri en Goenoeng Kending, en het verbeteren der irrigatiewerken in de rivier Sampean te Sitoebondo — »is in den aanvang van 1867 door de Indische regeering met het Opperbestuur in overleg getreden. Op de voor het eerste jaar gevraagde credieten is diensvolgens gerekend bij de samenstelling der Indische begrooting voor 1868. Inmiddels zal in Indië nader worden onderzocht, of niet andere, vroeger in overweging genomen irrigatieplannen, zooals onder anderen die tot verbetering van den toestand van Grobogan, uit een oogpunt van urgentie den voorrang verdienen." Niettegenstaande het verslag de dagteekening van 1 Mei draagt, willen wij aannemen dat deze noot reeds geschreven was, vóórdat in de zitting der Tweede Kamer van 2 April juist over die werken een debat gevoerd is. In de stukken bij de begrooting voor 1868 trof men diezelfde onzekerheid omtrent de bestemming der aangevraagde gelden aan, hetgeen vooral de heeren W. van Goltstein, Storm van 's Gravesande en van Nispen van Sevenaer deed huiveren de aanvraag toe te staan. De Minister van Koloniën, de heer Hasselman, zeide toen aan het slot der discussie: »De som is uitgetrokken voor het Kaboohkanaal en er bestaat van mijn kant geen enkel bezwaar om zekerheid te geven, dat die som ook voor het aanleggen van het Kabooh-kanaal zal worden gebezigd. Ik zie niet in, dat daardoor ongelegenheid voor Grobogan of andere plaatsen zal ontstaan." Het ware voorzeker wenschelijk geweest dat men, toen men de laatste hand aan het verslag legde, op de uitkomsten van het debat over de Indische begrooting gelet had.

Wanneer men in het oog houdt, dat hier te lande een uitgebreide handel in palmolie, niet alleen van onze eigene, maar ook van de vreemde bezittingen aan de Westkust van Afrika gedreven wordt, zal men voorzeker met belangstelling kennis nemen van de op bladz. 164 vermelde

proeven ter invoering van de oliepalm van de kust van Guinea. In 1859 is voor Gouvernements-rekening in het district Dajaloehoer (Banjoemas) een proefaanplant bewerkstelligd ter uitgestrektheid van 8 bouws, welke, volgens ontvangen berichten, als volkomen geslaagd kan worden beschouwd. Daar echter de bevolking nog niet op de hoogte was eener doelmatige bereiding van het product, werd door de Regeering besloten de aanplantingen vooreerst nog op den bestaanden voet voor Gouvernements-rekening aan te houden, en zou men inmiddels trachten onder de gegageerde Afrikaansche militairen iemand te vinden, bekend met de bereidingswijze der palmolie ter kuste van Guinea en in staat de bevolking daarin te onderrichten of voor te lichten. Zou het niet wenschelijk zijn dat de Regeering hier wat minder aan het toeval overliet en dus niet afwachtte totdat er onder de gegageerde Afrikaansche militairen iemand gevonden wordt die met de bereidingswijze bekend is, maar eenige der zaak kundige personen liet overkomen?

Wij zijn thans genaderd tot de koffiecultuur. De mededeelingen daaromtrent geven ons aanleiding bij meer dan één punt stil te staan.

Wij vestigen in de eerste plaats de aandacht op de volgende zinsnede (zie bladzijde 165): »Op grond van eene in den aanvang van 1864 gedane plaatselijke opneming, meende de hoofdambtenaar C. P. C. Steinmetz, destijds met het algemeen onderzoek betreffende de koffiecultuur belast, den achteruitgang der cultuur te moeten toeschrijven, deels aan ordelooze administratie, ten gevolge waarvan, bij gemis aan voldoende gegevens omtrent ouderdom en hoegrootheid der aanplantingen, vooral in het tijdvak 1854—1857, uiterst geringe bijplantingen en onoordeelkundige afschrijvingen hadden plaats gevonden, deels aan weêrzin der bevolking, in Pandeglang o. a. aan den dag gelegd door heimelijke omhakking van vruchtdragende koffieboomen en door het op verre na niet bewerkstelligen der in de laatste jaren bevolen aanplantingen." Deze zinsnede verdient vooral opmerking tegenover de beschuldiging, driftig den liberalen naar het hoofd geworpen, van verwaarloozing, ondermijning en slooping van het cultuurstelsel, waaronder men, hoezeer ten onrechte, ook de koffiecultuur brengt. Die beschuldiging wordt weêrsproken door de in 1866 verkregen hooge productie aan koffie en suiker. Zou men niet met meer recht van benadeeling der cultures in vroegeren tijd kunnen spreken, wanneer men in een officiëel stuk door de Regeering zelve de verklaring ziet geven, dat de achteruitgang der koffiecultuur o. a. toe te schrijven is aan ordelooze administratie, ten gevolge waarvan »vooral in het tijdvak 1854—1857" uiterst geringe bijplantingen en onoordeelkundige afschrijvingen plaats hadden?

De tweede noot op diezelfde bladzijde vermeldt dat, bij Indisch be-

sluit van 5 Oct. 1866, het afschrijven van koffietuinen, tot hiertoe geheel overgelaten aan het oordeel der hoofden van gewestelijk bestuur, afhankelijk gesteld is van eene speciale machtiging der Indische regeering, telkens bij gemotiveerde voordracht aan te vragen. Ook deze bepaling, waardoor de afschrijving van koffietuinen niet langer aan de »zinnelijkheid der residenten" wordt overgelaten, getuigt, onzes inziens, meer van zorg, ten einde eene betere controle te kunnen uitoefenen, dan van slooping der Gouvernements-cultures. Wij zouden, indien het noodig was, op meer dergelijke voorbeelden kunnen wijzen; wij volstaan echter met de herinnering aan de aanstelling van een hoofdinspecteur voor ieder der beide hoofdcultures, een voor de koffie- en een voor de suikercultuur. Vroeger bleven de Inspecteurs, ten gevolge hunner toenmalige positie, slechts korten tijd met die functiën belast en werden zij doorgaans spoedig aan het hoofd van een gewest geplaatst; want een Inspecteur was toen minder in rang dan de hoofden van gewestelijk bestuur, en zijne betrekking was dus geen *bâton de maréchal.* Thans echter ontvangen de Hoofdinspecteurs de bevelen en instructies onmiddellijk van den Directeur, zoodat de afwisseling in het personeel niet meer zoo veelvuldig als vroeger zal plaats hebben.

Wij vinden in diezelfde noot ook gewag gemaakt van het vier-palenbesluit en tevens vermeld dat bij den aanplant van 1867, dus voordat op den voorloopigen maatregel — zooals gezegd wordt — in het belang der instandhouding van de gouvernements-koffiekultuur teruggekomen werd, de bepaling dat geene nieuwe tuinen mogen worden aangelegd op meer dan vier palen afstands van de woonplaats der cultuurdienstplichtigen, allerwege inachtgenomen was behalve in de Preanger-regentschappen, Banjoewangi en de afdeeling Ponorogo (Madioen), waar, bij de ontvangst van het besluit van 1 Sept. 1866, gronden op verderen afstand gelegen reeds door de bevolking voor den nieuwen aanplant waren gereed gemaakt.

Men is tegen dat vier-palen-besluit van alle kanten te velde getrokken en heeft die bepaling als eene groote nieuwigheid voorgesteld. De herinnering is daarom niet overbodig, dat reeds de burggraaf du Bus de Ghisignies op het stellen van een grens voor den afstand der gronden van de woning der planters bedacht was. In zijn besluit van 30 Juni 1829 betrekkelijk het beheer en het toezicht over de koffiecultuur in de Preanger-regentschappen, vinden wij in art. 4 der daarbijgevoegde instructie voor de controleurs het volgende bepaald: »De controleurs zullen niet alleen den aanleg der nieuwe tuinen gadeslaan, maar ook speciaal hebben te letten, dat daartoe zooveel mogelijk de meest geschikte gronden worden gekozen, welke van de woning der planters niet meer dan 10, op het hoogst 12 palen, verwijderd zijn." Wij zullen nu niet onderzoeken inhoever het besluit van 1 Sept. 1866 afkeuring verdient omdat het den afstand

tusschen de dessa's en de tuinen slechts op vier palen stelde, en of het niet wenschelijk ware geweest de grens eenigszins ruimer te nemen; want dit was het bezwaar niet dat men er tegen aanvoerde. Het besluit van 1829 wettigt in elk geval de vraag of men in 1866 wel zoo geheel verkeerd handelde, en bewijst dat men zich geenszins aan de invoering van eene nieuwigheid schuldig maakte, toen men voor den aanleg van nieuwe tuinen een maximum van afstand tusschen de dessa's en de plantsoenen aannam. De hoofdzaak is toch dat men door dat besluit van de gezindheid deed blijken om de bevolking niet langer te dwingen in tuinen te werken die op 30, 40 en misschien meer palen afstands van de dessa's gelegen zijn.

De uitvoerbaarheid van het stellen van een grens vindt men niet alleen bewezen door het besluit van 1829 met betrekking tot de koffiecultuur in de Preanger-regentschappen, maar ook door de mededeeling der Regeering, dat bij den aanplant voor 1867 een maximum van vier palen afstands allerwege was inachtgenomen, behalve in twee residentiën: de Preanger-regentschappen en Banjoewangi, en in ééne afdeeling der residentie Madioen. En als reden waarom men daar aan het besluit geen uitvoering had gegeven, vindt men alleen vermeld, dat bij de ontvangst van het besluit reeds gronden op verderen afstand gelegen door de bevolking voor den nieuwen aanplant waren gereed gemaakt.

Op bladz. 166 lezen wij het volgende: »De Indische regeering was echter met den Directeur der cultures van oordeel, dat, althans in de afdeelingen Serang, Anjer en Tjiringin, van geene pogingen tot verbetering der koffiecultuur sprake behoorde te zijn, zoowel op grond van de geringe productie en de onbeduidende voordeelen der planters, als ook om alle inbreuk te doen ophouden op het in Bantam bestaande, ofschoon dan niet erkende, individueel bezitrecht der bevolking op door haar ontgonnen gronden." De vraag doet zich hier van zelf op: welk verschil bestaat er tusschen individueel en communaal bezit, in dien zin namelijk, dat hetgeen niet geoorloofd is daar waar men individueel bezit vindt, wel geoorloofd is waar men te doen heeft met het gezamenlijk bezit der individuen eener dessa? Indien geene inbreuk gemaakt mag worden — en wij beamen dit ten volle — op het individueel bezitrecht der bevolking, dan moet dergelijke inbreuk evenzeer onmogelijk zijn waar eenige individuen te zamen dezelfde rechten uitoefenen die elders aan één persoon toekomen. Men herinnere zich hierbij dat in de proclamatie die bij de optreding van den Minister van Koloniën den heer Mijer in naam des Konings aan de inlandsche bevolking is afgekondigd, de verzekering werd gegeven dat het Gouvernement over gronden, bij de inlandsche bevolking in individueel en erfelijk of gemeentelijk gebruik, nimmer zal beschikken dan met inachtneming der voorschriften

van het Regeerings-reglement. Evenmin als de proclamatie kennen wij een onderscheid tusschen de rechten die de gemeenten of die de individuen op Java op den grond bezitten. Naar aanleiding van het verslag ware het misschien niet van belang ontbloot aan de Regeering de vraag te richten: of er onderscheid is en, zoo ja, waarin dat bestaat.

Men leest op bladz. 167: »Aan de bezwaren verbonden aan het onderhoud der boomen werd veel te gemoet gekomen doordien de aanplantingen zooveel mogelijk in de nabijheid der dessa's werden aangelegd." Zou deze mededeeling niet als een bewijs kunnen aangemerkt worden voor de juistheid van het vier-palen-besluit? Wij kunnen ten minste de intrekking van dat besluit niet wel rijmen met het hier medegedeelde feit dat, ter gemoetkoming aan bezwaren, juist gedaan werd wat het besluit voorschreef. Was de grens door het besluit te nauw getrokken, dan had wijziging, geene intrekking, moeten plaats hebben.

Op bladzijde 169 wordt gezegd, dat de met een onderzoek omtrent de koffiecultuur belaste ambtenaar C. P. C. Steinmetz, bij besluit van 21 Februari 1865, »overeenkomstig het zijnerzijds gedane voorstel" van zijne commissie is ontheven. Wij kunnen deze zinsnede van het verslag dat door den minister Hasselman onder dagteekening van 7 Mei aan de Kamer is ingezonden, niet wel overeenbrengen met hetgeen bij de discussie over de begrooting van Ned. Indië voor 1868, in de zittingen der Tweede Kamer van 31 Maart en 1 April, door dienzelfden minister werd medegedeeld, dat de heer Steinmetz op hooger last van het onderzoek omtrent de koffiecultuur zou zijn ontheven.

Even als omtrent de koffiecultuur vindt men ook met betrekking tot de suikercultuur van een voordeeligen oogst in 1865 en 1866 melding gemaakt. De productie van laatstgenoemd jaar was zelfs de hoogste die ooit verkregen is.

Vaak heeft men de klacht doen hooren over gebrek aan hulp voor het snijden van het suikerriet en het vervoer naar den molen. Zeer opmerkelijk vinden wij daarom de mededeeling op bladz. 172, dat het snijden van het riet en het vervoer naar den molen, zoomede het transport van de suiker naar 's lands pakhuizen, bij de verschillende ondernemingen, uitgenomen alleen bij de fabriek Bandjardawa in Tagal, geschiedde zonder (rechtstreeksche) hulp van regeeringswege. Iets lager staat aangeteekend, dat in 1865 bij 18 ondernemingen de fabriekwerkzaamheden zonder hulp van bestuurswege verricht werden. Aan werkvolk zal het inderdaad niet ontbreken, indien men slechts stipt de hand houdt aan het nieuwe beginsel omtrent de heeredienstplichtigheid, in dier voege dat de arbeiders die door gemis van eigen grond of erf niet heeredienstplichtig zijn, ook niet tot heeredienst mogen geroepen worden.

Maar aan een trouw inachtnemen van dat beginsel ontbreekt het vermoedelijk, zoodat de Indische regeering, toen het haar bleek dat nog niet in alle gewesten dit beginsel werd opgevolgd, de stipte nakoming daarvan alsnog uitdrukkelijk aanbeval.

Met het oog op al de bezwaren die men tegen de suikerregeling van 1863 heeft gelieven aan te voeren, mogen wij de noot op blz. 173 niet onvermeld laten, dat »onvoorwaardelijke aanneming der regeling van 1863" sedert nog voor 18 ondernemingen plaats heeft gehad. Wanneer die regeling zoo bezwarend was, of liever, wanneer het bekende art. 17 zoo drukkend was, dan zou men niet van eene »onvoorwaardelijke" toetreding van 18 ondernemers in het verslag vinden gewag gemaakt. Naar ons oordeel kan men hierin het bewijs vinden, dat de ondernemers hunne toetreding afhankelijk stelden van het antwoord op de vraag: of het te bepalen cijfer van levering genoegzame voordeelen verzekerde om de meerdere kosten aan het bezigen van vrijwillige in stede van gedwongen arbeiders verbonden, te kunnen bestrijden.

Men herinnert zich voorzeker de zeer apodietische uitspraak van den heer Nierstrasz in de zitting der Tweede Kamer van 16 Juni jl., »dat de indigocultuur niet is ingetrokken, maar letterlijk vernield." Om dit beweren te rechtvaardigen, zeide hij: »Ik wil alleen aantoonen, dat die intrekking plaats heeft gehad op een tijdstip, toen nog van de te veld staande gewassen een rijke oogst was te wachten. Het is bekend dat de indigoplant tot vier, soms tot vijf maal kan worden gesneden. En nu is last gekomen van het bestuur om die velden onmiddellijk op te ruimen, terwijl er pas de tweede snede heeft plaats gehad." Dit lezende ontvangt men den indruk, dat men zich aan een groot onrecht tegenover de bevolking heeft schuldig gemaakt. Wat is echter het geval? De intrekking dier cultuur had juist plaats in het belang der inlandsche bevolking, voor wie zij, in stede van genot en voordeel, last en schade was. Vandaar die geleidelijke intrekking, waarmede de heer Rochussen aanving, en die onder alle besturen is voortgezet. In 1865 hield de indigocultuur op Gouvernements-teelt te zijn, en de wijze waarop, volgens het verhaal van den heer Hasselman in het verslag, de intrekking nu in de gewesten waar die teelt nog plaats vond, geschiedde, geeft ons geenszins den indruk van »vernieling," met welken naam de heer Nierstrasz de intrekking geliefde te bestempelen. »In Madioen toch... werden, ten einde de cultuur niet tot in 1866 te bestendigen, de in Mei 1865 met indigo beplante velden reeds na de eerste snede ter beschikking van de bevolking gesteld, terwijl van een gedeelte der aanplantingen in de afdeeling Keboemen (Bagelen) de tweede en derde snede niet werden geoogst, uit hoofde, door een misverstand der plaatselijke amb-

tenaren, de bedoelde velden (309 bouws) reeds in April ter beschikking van de bevolking waren gesteld, — eene handeling waarop moeilijk viel terug te komen, vermits de bevolking, toen het feit ter kennis van de Regeering kwam, de gronden reeds voor eigen cultuur in gebruik had genomen. Ook elders werden de gronden, naar gelang de oogst afliep, ter beschikking van de rechthebbenden gesteld, hetgeen allerwege vóór het eind van 1865 het geval was." Deze voorstelling doet ons denken — zooals trouwens ook werkelijk het geval is — dat de intrekking voor de bevolking eerder voor- dan nadeelig was, en dat er althans geen sprake mag zijn van vernieling van iets op het behoud waarvan de bevolking zou kunnen geacht worden prijs te stellen.

Ook hetgeen op bladz. 187 met betrekking tot de kinacultuur wordt medegedeeld, kan slechts de meening versterken, dat bij goede betaling en verstrekking van al datgeen waaraan de inlander behoefte heeft, het aan vrijwillige arbeiders geenszins zal ontbreken. Wat lezen wij toch in het verslag? Nadat gezegd is dat in 1865, onder de leiding van 8 opzieners, 114 vaste arbeiders in dienst waren, tegen eene maandelijksche bezoldiging van f 6.50 benevens vrije woning, gaat het verslag aldus voort: »Vroeger waren deze arbeiders in gemeenschappelijke woningen gehuisvest. In den laatsten tijd evenwel kwam ieder te wonen in een afzonderlijk huisje, zooals hij in de kampongs gewoon is... Op het erf om het huisje, dat eigendom van den bewoner wordt, poot deze djagong en tabak. Het hoofdvoedingsmiddel, de rijst, wordt op afrekening verstrekt... Door deze wijze van handelen zijn op de meest afgelegen inrichtingen voldoende arbeiders te verkrijgen. Bij zwaren arbeid... worden deze boedjangs tijdelijk door daglooners uit de kampongs bijgestaan, die insgelijks zonder moeite te verkrijgen waren tegen een loon van 16 à 20 cents daags." Den wensch willen wij niet terughouden dat de kinacultuur moge blijven onder het oordeelkundig toezicht van den heer van Gorkum, en dat dus geen gevolg worde gegeven aan den raad om den kina-aanplant onder het beheer der controleurs te brengen, wien het veelal aan tijd, kennis en lust zal ontbreken om zoodanige taak op zich te nemen en naar eisch te volvoeren.

»Voor het werk aan den molen" — lezen wij op bladzijde 196 met betrekking tot de particuliere landerijen in Cheribon — »waren in voldoende mate koelies te verkrijgen tegen een dagloon van 20 à 24 cents met één kattie rijst daags; meestal echter waren dit vaste boedjangs." Ook deze zinsnede logenstraft op nieuw het beweren, dat vrijwillige arbeid in Indië niet mogelijk is omdat het aan de noodige werkkrachten zou ontbreken. Goede belooning is echter een vereischte, en wan-

neer men daaraan voldoet zal men over handen genoeg kunnen beschikken; maar dit wordt misschien te veel uit het oog verloren.

Reeds hierboven maakten wij gewag van de afschaffing der blandongdiensten. Men vindt daarvan meer bijzonder op bladz. 200 van het verslag melding gemaakt. De heer Hasselman zegt dat de in 1865 vastgestelde regeling van het beheer en de exploitatie der houtbosschen en de afschaffing van de blandongdiensten — en wij zeggen hem dit gaarne na — »als twee belangrijke gebeurtenissen in de geschiedenis van het boschwezen kunnen worden aangemerkt."

Indien wij ons niet bedriegen, heeft men, naar aanleiding van een bericht in een der Indische dagbladen, wel eens beweerd dat door de besluiten der Regeering, in 1864 en 1865 genomen, ook het sprokkelen van hout aan de arme inlandsche bevolking zou verboden zijn, wat de armoede zeer zou hebben vermeerderd. Voor hen die deze meening mochten zijn toegedaan, halen wij nog de volgende woorden van het verslag aan, die men op dezelfde bladzijde lezen kan: »Behalve het sprokkelen van gevallen hout en den aankap van houtsoorten van geringe afmetingen, aan de ingezetenen der inlandsche gemeenten kosteloos toegestaan, mag de houtkap in deze bosschen niet plaats hebben dan krachtens een schriftelijken last enz."

Op bladz. 205 vindt men eene even zonderlinge uitdrukking, als waarop wij vroeger de aandacht vestigden. Hiervoren merkten wij toch op dat in het verslag gezegd wordt: »Het onderwijs in de aardrijkskunde *heet* gegeven te zijn." Zoo vindt men nu ook daar, waar het verslag spreekt van de zorg die de Madurees voor zijn vee heeft, de volgende uitdrukking gebezigd: »eene zorg die bij eenigszins gegoede Inlanders *gezegd wordt* zoover te gaan, enz." Het komt ons voor, dat in een officiëel stuk als het koloniaal verslag, uitdrukkingen die doen zien dat bij de Regeering twijfel bestaat omtrent hetgeen zij vermeldt, niet behooren voor te komen. De Regeering moet, dunkt ons, weten of iets waar of niet waar is.

Wij hebben nu nog ten slotte een paar woorden te zeggen over hetgeen in de Bijlagen voorkomt.

In de eerste plaats vinden wij in het verslag van den heer der Kinderen omtrent de werking der nieuwe wetgeving in Nederlandsch Indië gedurende 1864 een paar opmerkingen, die wij niet met stilzwijgen willen voorbijgaan.

De heer der Kinderen spreekt in zijn verslag van de voorloopige onderzoekingen in strafzaken, en zegt daarvan dat zij, op weinige loffe-

lijke uitzonderingen na, hoogst gebrekkig zijn. Dit kan ook moeilijk anders, daar zij in den regel zonder eenige leiding worden gehouden door inlandsche officieren van justitie, die alle opleiding missen. In die gebrekkige onderzoekingen nu vindt de heer der Kinderen aanleiding tot het uiten van den wensch dat, even als er te Batavia eene gelegenheid is tot het vormen van inlandsche geneeskundigen (de zoogenaamde doctors-djawa), er in Nederlandsch Indië ook eene goede school mocht bestaan tot het vormen van inlandsche officieren van justitie. Dit denkbeeld verdient alleszins aanbeveling, en wij zouden daarom gaarne zien dat de Regeering de gelegenheid opende aan een of meer normaalscholen, om den toekomstigen *djaksa*, van wien dikwijls leven en dood afhangen, eene voor hem noodige en nuttige opleiding te geven. Dat die opleiding meer van praktischen dan van theoretischen aard moet zijn, en het onderwijs niet moet ontaarden in een cursus in al de vakken der rechtswetenschappen, spreekt, dunkt ons, van zelf.

In datzelfde verslag wordt ook verklaard, dat het opdragen van rechtsmacht aan administratieve ambtenaren, die met een tal van andere gewichtige werkzaamheden overladen zijn, in den regel leidt tot eene zeer gebrekkige rechtspraak. Wij nemen dit gaarne aan en willen zelfs toestemmen, dat eene scheiding tusschen administratieve en rechterlijke functiën ook in Indië wenschelijk zou zijn; maar toch gelooven wij dat die daar nog lang onder de pia vota zal behooren. Wij zullen niet bovenal het argument doen gelden dat daaraan eene groote uitgaaf verbonden is; want, is een maatregel nuttig en uitvoerbaar, dan mogen de kosten die daaraan verbonden zijn, ons niet alleen van toepassing of invoering terughouden. Maar wij achten de zaak niet uitvoerbaar met het oog op de sterkte van het personeel der rechtsgeleerde ambtenaren; want op het oogenblik heeft men zelfs nog geen rechtsgeleerden genoeg om de Europeesche rechtbanken te bezetten. Men zou daarom misschien toch wel iets kunnen doen dat, zij het niet geheel, dan toch ten deele in de behoefte voorzag. Men zou bijv. bij het afleggen van het examen voor Indisch ambtenaar kunnen vorderen kennis van het Indisch burgerlijk en strafrecht. Voorzeker zou die kennis, waarvoor men niet vooraf Latijn en Grieksch behoeft te leeren, gemakkelijk te verkrijgen zijn, wanneer aan de Rijks-instelling voor Indisch onderwijs te Leiden eenige collegies in dat deel der rechtswetenschap werden geopend. Op die wijze zou misschien tegen eene gebrekkige rechtspraak, voor zoover die als het gevolg is te beschouwen van mindere kennis van het burgerlijk en strafrecht in Indië, kunnen worden gewaakt.

Van het uitvoerig en belangrijk verslag over het gevangeniswezen hebben wij met belangstelling kennis genomen, ofschoon wij geenszins kunnen ontkennen, dat wij gaarne hier eenig bericht zouden gelezen

hebben van de commissie aan wie indertijd werd opgedragen een onderzoek in te stellen naar den toestand van het gevangeniswezen te Singapore.

Bij het nagaan van het overzicht der in Indië aanwezige particuliere schoolinrichtingen trof het onze aandacht, dat de scholen van geestelijke zusters der Ursulinen-orde te Batavia en te Soerabaja door een groot aantal leerlingen worden bezocht. Wij vinden in die cijfers eene bevestiging van de meening, die wij in de vorige aflevering van dit Tijdschrift, onder de rubriek »Varia" (blz. 284), uitgedrukt vonden, dat die scholen, omdat het onderwijs er goed is en daar in de schooluren niets geleerd wordt wat aanstoot aan andersdenkenden kan geven, ook door kinderen van Protestanten worden bezocht.

Wij staken hier onze mededeelingen en opmerkingen naar aanleiding van het koloniaal regeerings-verslag over 1865. Wij doen dit te eerder omdat in de dezer dagen uitgesproken Troonrede de spoedige indiening van het verslag over 1866 is aangekondigd en wij daarin waarschijnlijk stof zullen vinden om op nieuw eenige »kantteekeningen" aan de aandacht onzer lezers te onderwerpen.

Den totalen indruk dien de lezing van het verslag op ons gemaakt heeft, kunnen wij in weinige woorden dus formuleeren: het verslag en de daaraan toegevoegde noten zijn eene doorgaande veroordeeling van hetgeen wij door den heer Hasselman en zijne vrienden voor Indië als waar en goed hebben hooren aanprijzen; het getuigt van de gezindheid om eene milde uitvoering te geven aan de bepalingen van het Regeeringsreglement, en met ingenomenheid vindt men de uitkomsten vermeld van maatregelen die den overgang van een onnatuurlijken tot een ruimeren en vrijeren toestand moeten voorbereiden en bevorderen. En welke conclusie kan men daaruit trekken? Geene andere, dunkt ons, dan deze: dat het ook in Indië niet meer mogelijk is conservatief te regeeren, dat men ook daar niet meer kan stilstaan veel minder achteruitgaan, maar den »koninklijken weg der vrijheid" moet bewandelen, omdat de Maatschappij ook in Indië hare eischen heeft, wier bevrediging men wel een tijd lang kan uitstellen, maar waaraan men toch ten laatste moet voldoen.

CONSERVATIEVE POLITIEK.

Een verwijt dat zoowel door liberalen als door anti-revolutionairen meermalen aan de conservatieve politiek is gedaan, is dat zij eigen beginselen mist. Wij zouden tallooze citaten uit de redevoeringen en geschriften van de heeren Groen van Prinsterer en Elout van Soeterwoude kunnen aanhalen, om dat aan te toonen. Zoo de behoudende partij op koloniaal terrein al eenig vertoon met beginselen maakt, wanneer het op de toepassing aankomt, deinst zij voor de rationeele en logische consequentiën van haar systeem terug.

Twee jaren van conservatief koloniaal beleid zijn daar, om dit te bewijzen. Wat hebben de conservatieve ministers van koloniën verricht? Door welke daden heeft het bestuur van die richting zich gekenmerkt? Het eenige feit van beteekenis was de benoeming van mr. P. Mijer tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië. Wie nu de mededeelingen over den toestand van Java nagaat en de kolommen van de organen der conservatieven in Nederland doorloopt, vindt het aanvankelijk, van liberale zijde, over die daad uitgesproken oordeel bevestigd, maar in scherper toon dan waarin dit ooit van onze zijde werd geuit.

Welke is nu de taktiek van onze politieke tegenstanders? In plaats van eene vergelijking te maken tusschen het bestuur van hunne staatkundige vrienden en dat der liberalen, op feiten te wijzen die de voortreffelijkheid van het conservatief regeeringsbeleid zouden doen uitkomen, of voor beginselen te strijden, tracht men personen te discrediteeren. Elk middel wordt daartoe aangegrepen, elk bagatel waarop men eene beschuldiging meent te kunnen gronden, met groot misbaar aan den volke verkondigd. Maar aanvallen op personen en verdachtmaking van hunne bedoelingen kunnen weinig dienst doen om de kracht van beginselen te verzwakken. Immers, gesteld dat men er in slaagde voor korten tijd de menigte door zulke middelen op een dwaalspoor te brengen, dan zouden zich toch de liberale beginselen weder op onwederstaanbare wijze doen gelden, zoodra men den waren aard der gebezigde middelen had doorzien.

Het bestuur van de conservatieven over Indië heeft wel de verwarring kunnen vermeerderen, maar het is zoo arm aan resultaten, dat men het niet kan wagen daarop te wijzen. Op elk gebied was het onvruchtbaar. Om den strijd te kunnen volhouden, heeft men geen ander middel dan zich te behelpen met *l'histoire ancienne*, met verouderde zaken, waaruit men poogt beschuldigingen tegen de uitstekendste mannen van de liberale richting te distilleeren, zonder zich van de rechtmatigheid dier aantijgingen rekenschap te geven. Men is zoo gelukkig als men een steentje meent te vinden, om dat in den tuin van zijn buurman te werpen, dat men zich niet afvraagt: werp ik daarmede ook mijne eigene glazen niet in?

De feiten die in den jongsten tijd met ophef door de geheele conservatieve pers besproken worden, geven het bewijs van onze algemeene opmerking.

De Rembangsche vrijwillige tabakscultuur en de particuliere suikercultuur in Cheribon worden op nieuw ter sprake gebragt en *font les frais de la conversation.*

De vrijwillige tabakscultuur op Java heeft eene groote uitbreiding gekregen. Heeft men nu aangetoond, dat die cultuur thans niet vrijwillig geschiedt? Men denkt er niet aan. Durft men ontkennen, dat zij op Java welvaart verspreidt, terwijl de gedwongen cultuur armoede en ontevredenheid onder de bevolking wekte, en tevens verlies gaf voor de schatkist? Daaraan waagt zich niemand. Slechts oude feiten worden opgerakeld, die, zoo zij al juist werden voorgesteld, volstrekt niets zouden bewijzen tegen hetgeen thans op Java geschiedt.

De heer H. A. F. de Vogel heeft een brief geproduceerd, die hem drie jaren geleden ter hand gesteld zou zijn, waarbij de regent van Bodjonegoro, dd. 23 Augustus 1857, den wedono van het district Bowerno aanspoort, de vrijwillige cultuur van kooltabak aan te moedigen »met een weinig dwang," omdat de voordeelen van die cultuur zoo groot zijn.

Dat is *de l'histoire ancienne*, volgens den heer de Vogel zelven, die in zijne toelichting verklaart noch vroeger te hebben willen beweren noch nu te beweren, »dat vrijwillige arbeid en vrije cultuur op Java onbestaanbaar waren," maar alleen dat een en ander »in 1857—59 in Bodjonegoro niet bestond."

Heeft nu de heer de Vogel zelfs *dat* bewezen door de overlegging van een afdruk van dien brief? Hij dient vooraf uit te maken, dat dit schrijven, aangenomen dat brief en vertaling buiten eenige verdenking zijn en gaafweg moeten worden aangenomen, iets meer is dan eene aansporing in zeer sterke bewoordingen vervat; want hij zelf heeft te allen tijde verklaard — en dat neemt hij niet terug, — dat nooit eenig

Javaan gestraft is die niet wilde luisteren naar de aansporingen om vrijwillig tabak voor de Europeesche markt te kweken, hetzij vanwege Europeesche of van inlandsche autoriteiten.

Maar bovenal ontbreekt het geheel aan feiten die werkelijk bewijzen dat de inlandsche hoofden inderdaad dwangmaatregelen hebben gebezigd.

De heer de Vogel heeft altijd beweerd, dat de inlandsche hoofden »regelingen" voor de vrijwillige tabakscultuur maakten, die daarin bestonden, dat zij bepaalde bevelen gaven om in die of die dessa zooveel bouws te beplanten, zooals bij dwangcultuur geschiedt. Ontbreekt daarvan het bewijs, kon iedereen planten dan wanneer hij lust daartoe gevoelde en zooveel of weinig als hij verkoos, waar is dan de dwang? Wat beteekent dan het nu overgelegde stukje? Niets hoegenaamd.

Wat schrijft nu de heer de Vogel? »Het bestaan dier regelingen, 't welk waarschijnlijk (sic) later ook wel *zal* worden bewezen," kan nu gerust »eene bijzaak" worden geacht.

Wanneer men intusschen de talrijke stukken over de vrijwillige tabakscultuur in Rembang nagaat, dan ziet men dat de heer de Vogel blijft mank gaan aan hetzelfde euvel, dat destijds zijne superieuren een ongunstig oordeel over hem deed vellen.

Opmerkelijk is toch dat hij, bij zijne aanhalingen uit het belangrijke rapport van den heer van Rees, de volgende mededeelingen omtrent zijn eigen gedrag weglaat. De heer van Rees bericht, dat hij, in 1862 als regeeringscommissaris in Rembang gekomen, te vergeefs den heer de Vogel eenig bewijs vroeg van zijne beweringen. Over hetgeen daaromtrent door den heer van Rees in de volgende woorden gerapporteerd is, bewaart de V. een diep stilzwijgen.

»In een gesprek, dat ik nader met dien heer te Toeban hield, gaf hij mij te kennen, dat hij door raadpleging met zijn geheugen later in staat was te bevestigen, wat hij vroeger verklaarde. Ik verzocht hem toen en later, bij een brief van 20 November 1862, no. 56, dit schriftelijk te doen, in de hoop eenige ophelderingen te bekomen op dit kardinale punt. Zijne dientengevolge ontvangene missives van 16 Augustus en 30 November 1862, met de mijne in afschrift hierbij overgelegd, *verspreiden echter ter zake geen nieuw licht.*

»Onder de gegeven omstandigheden *mag ik* geen geloof hechten aan de bewering, dat dergelijke brieven geschreven zijn, en moet ik veeleer aannemen, dat die alleen hebben bestaan *in de verhitte verbeelding van den gewezen controleur de Vogel*, die deze fictie in zijn officiëelen brief van 2 April, no. 11, en in zijne brochure gebezigd heeft tot ondersteuning van zijne geliefkoosde stelling, »dat vrije arbeid en vrije cultuur onbestaanbaar zijn."

»Weinig beter staat het met de zoogenaamde regelingen, die, volgens

de missive van den controleur de Vogel van 2 April 1859, no. 11, van het inlandsch bestuur zouden zijn uitgegaan, tot bepaling van de uitgestrektheid welke ook met *andere* gewassen dan voedingsmiddelen jaarlijks in elk distrikt beplant moest worden.

»Het zij mij vergund aan te teekenen, dat al ware zoodanig bevel *door den regent* uitgevaardigd, hij nog niets zou gedaan hebben, dan hetgeen hem bij art. 11 zijner toen werkende instructie — *Staatsblad* 1820, no. 22 — als verplichting was voorgeschreven.

»Uit de verklaringen der regenten en andere hoofden, waartoe ik de vrijheid neem in het algemeen te verwijzen, blijkt nogtans, dat dergelijke voorschriften voor *andere* gewassen dan voedingsmiddelen nimmer afgegeven zijn!

»Ik vooronderstel, dat de Vogel zich hier wellicht had verward met de wekelijksche en maandelijksche opgaven, die de hoofden indienen van hetgeen geplant *is*, opgaven die niet alleen in Rembang, maar ook elders door inlandsche hoofden worden gevraagd.

»Blijkens zijn antwoord op vraag 7, blijft hij echter aan zijne bewering vasthouden, hoezeer hij de kracht daarvan aanmerkelijk verzwakt, door in zijne antwoorden op de 4e en 6e vraag slechts te spreken van hetgeen *nagenoeg* aan tweede gewassen moest worden geplant, zonder speciaal te noteeren *particuliere kooltabak*, en te verklaren, dat voor andere gewassen dan voedingsmiddelen *alleen de aandacht werd gevestigd op voordeelige marktprijzen als anderszins*, met aanbeveling om de teelt daarvan zooveel mogelijk uit te breiden.

»Blijkens zijn brief van 30 November 1862, wenscht de Vogel aan zijn toestemmend antwoord op de 5e vraag, of *de bedoelde regelingen anterieur* waren aan het tijdstip van planten, te zien toegevoegd: *aan de dessahoofden werd mondeling gevraagd, hoeveel particuliere- of kooltabak ze voor de ondernemers dachten te kunnen planten of aannemen te planten, waarvan nota werd gehouden.*

»Hier *verandert* de zaak alzoo van *gedaante:* de regelingen worden *vragen* aan de dessa-hoofden, die *zelven ook landbouwers zijn.*

»Naar mijne overtuiging heeft de Vogel de opgaven van *geplante gewassen* verward met *regelingen vóór het planten*, die, ik herhaal het, ten aanzien der *tabak*, ondanks een *zorgvuldig onderzoek, niet* ter mijner kennis zijn gekomen."

Nu gaat het een weinig te ver te zeggen: »Och, al het overige is bijzaak; nu die brief wordt overgelegd, zullen die »regelingen" later ook wel bewezen worden!"

Maar gesteld dat de heer de Vogel gelijk heeft, en dat in 1857—59 in Bodjonegoro eenige pressie is uitgeoefend, wat beteekent dit dan nog op dit oogenblik? Waartegen is de aanval gericht?

Na 1859 heeft de Regeering een »veto" over de vrijwillige tabaks-

cultuur uitgesproken. Niet alleen heeft zij bevolen, dat de Europeesche ambtenaren en inlandsche hoofden ze noch mochten aanmoedigen noch tegenwerken, haar dus aan haar lot moesten overlaten; maar die cultuur is daarna zoozeer tegengewerkt, dat men zelfs van diefstal geene notitie nam, zooals in officiëele stukken, onder andere in een rapport van eene commissie uit de Tweede Kamer, geconstateerd is. Men weet dat Europeesche en inlandsche ambtenaren 't hoofd afwendden als zij een particulier tabaksveld zagen, en dat onrustbarende onderzoekingen plaats hadden. Ondanks dat alles heeft de Javaan die cultuur zoo heilrijk voor zich geacht, dat hij er mede is voortgegaan. Die cultuur, die in 1859 nog slechts enkele millioenen ponden opleverde, heeft in 1866, in het overgroot belang van onzen handel en onze scheepvaart, meer dan 16 millioen ponden aan de markt gebracht. Welnu, wanneer die feiten vaststaan, dan heeft de heer de Vogel ons *de l'histoire ancienne* opgedischt; want zoo men al aanneemt, dat vóór 1859 pressie op de cultuur werd uitgeoefend, hetgeen niet bewezen is, dan is toch na dien tijd de toestand geheel veranderd.

Tegen wien is derhalve dat stukje gericht? De heer de Vogel trekt den heer O. van Rees in het geding. Maar de daartoe aangewende poging is even vruchteloos als zwak. De heer van Rees moest toch op grond van 354 beëedigde processen-verbaal geloof hechten aan Europeesche ambtenaren, hoofden en particulieren, wanneer alleen de contrôleur de V., — die geen eed wilde afleggen, — het tegendeel beweerde, maar door niets bewijzen kon. Wel zegt hij, dat de heer van Rees geen eed van de hoofden had moeten vorderen; maar den grond waarom dit niet moest geschieden, geeft hij niet op. De heer van Rees verlangde de waarheid te leeren kennen en stelde zich niet partij; elk inlandsch hoofd kon dus gerust zijn, dat hij de waarheid mocht spreken; daarom kon hij ook veilig zijne verklaring beëedigen. De heer van Rees heeft toch geen oogenblik geaarzeld om misbruiken of verkeerdheden te constateeren, waar die bestonden, en zoowel de gebreken als de verdiensten van de in de zaak betrokken vroegere residenten van Rembang scherp te doen uitkomen, zonder iets te verbloemen. En nu zou een inlandsch hoofd hoogstens hebben kunnen worden berispt, omdat hij met te veel ijver de bevelen van den resident Bekking had ten uitvoer gelegd. Alleen door eene valsche verklaring onder eede kwam hij in eene »valsche en fatale positie." Niemand was toch verplicht den eed af te leggen en de heer de Vogel weigerde dit dan ook, hetgeen bij zijn zonderling gedrag zeer goed te begrijpen is.

De poging om eene blaam op den heer van Rees te werpen, is dus niets dan een streven om dien kundigen Indischen ambtenaar te discrediteeren. Maar die poging is geheel en al mislukt, omdat, zoo er al in

zijn rapport iets voorkwam strijdig met de waarheid, dat enkel te wijten zou zijn aan misleiding, waarvan hij zeer tegen wil en dank en in weêrwil van de krachtigste pogingen om de waarheid te leeren kennen, het slachtoffer zou zijn geweest.

De blaam kan evenmin terugvallen op wijlen den oud-resident Bekking. Deze had in 1856 aan de Indische regeering voorgesteld, de tabakscontracten voor den tijd dat het langst in Rembang loopende contract nog vigeerde, te verlengen, mits de cultuur van de meest bezwarende voorwaarden werd bevrijd. Dat toch die dwangcultuur uiterst drukkend was, zal wel door niemand worden ontkend. Tegelijk wilde echter de heer Bekking door aanmoediging van geheel vrijwillige cultuur een overgangstoestand in het leven roepen, zooals door art. 56 van het Regeeringsreglement wordt aangeprezen. Maar wat doet de Indische regeering? Bij besluit van 13 Februari 1857 weigert zij in die voorstellen te treden; zij ziet »met het oog op eene reeds belangrijke vrijwillige cultuur in dat gewest" geheel van de verlenging der contracten af. In Nederland verkondigt de Regeering in de *Staats-Courant* hetzelfde stelsel. Met welk recht beschuldigde men nu later den resident? De Regeering had verklaard: wij willen niet alleen geene gedwongen tabakscultuur, maar zelfs geen overgang meer; de vrije cultuur is reeds daar. Daarop maakt de resident zijne plannen bekend, dat en hoe hij de vrije cultuur denkt aan te moedigen en te beschermen. Nooit wordt hem daarover eenige afkeuring te kennen gegeven, dan jaren later, toen reactionaire stormen opstaken. Toen werd hij getroffen door het beruchte besluit van 12 April 1861, N°. 1, terecht een monument van partijschap genoemd, omdat het tal van onware voorstellingen bevatte. Trouwens, het is later erkend, dat destijds de Regeering en de Natie in de meeste hoofdpunten »op een dwaalspoor waren gebracht."

De resident kon in 1856 en 1857 wel niet aannemen, dat, toen de Indische regeering tot de vrijwillige tabakscultuur dreef, onder verklaring in de *Staatscourant*, dat zij een bron van welvaart voor de bevolking zou worden, het in de bedoeling kon liggen de dwangcultuur te sloopen en te vernietigen, zonder daarvoor iets in de plaats te stellen. Dat ware in strijd met alle belangen geweest. Heeft nu de resident in sommige opzichten te veel »vaderlijke zorg" betoond, zooals de heer van Rees betoogde, dan neemt dit niet weg, dat de resultaten allerheilzaamst zijn geweest, zooals alle partijen moeten erkennen, en dat de welvaart van Rembang van dien tijd dagteekent. Na 1859 heeft men echter alles gedaan om de vrijwillige tabakscultuur, daar en elders, bij de bevolking te discrediteeren en het te doen voorkomen, alsof zij der Regeering onaangenaam was. Nu is het zeker wel het beste bewijs, dat die cultuur inderdaad vrijwillig werd gedreven, dat zij desniettemin steeds in bloei is blijven toenemen.

Het stukje van den heer de Vogel kan dus alleen den regent van Bodjonegoro treffen, die onder eede verklaarde, dat hij nooit brieven met »regelingen" had geschreven, hetgeen vele andere personen bevestigden. Maar voor het bestaan van die »regelingen" is ook nu geen bewijs hoegenaamd bijgebracht. Voor 't overige is het de taak van de Indische regeering te onderzoeken, in hoever de vroegere verklaringen van den regent, een uiterst verdienstelijk inlandsch ambtenaar, met den nu geproduceerden brief zijn overeen te brengen. Maar hoe men het stukje van den heer de Vogel keere of wende, eenig actueel belang is daarin niet te vinden.

Niet veel beter is het gesteld met de historie van de particuliere suikercultuur in de residentie Cheribon, die ook dezer dagen weder opgerakeld is, met allerlei vertelsels opgesierd. Wat men van die zaak (en zij is tot in kleine bijzonderheden bekend) weet, dankt men aan de overlegging van een grooten bundel stukken door een liberaal minister, den heer Uhlenbeck, terwijl zijn opvolger het, overigens reeds door de conservatieven geschonden, geheim ophief, dat aanvankelijk was opgelegd, omdat de belangen van sommige personen, wier zaak bij de Regeering en den Rechter destijds nog aanhangig was, daarbij betrokken waren.

Wat is gebleken? Dat in Cheribon de particuliere suikercultuur berustte op verhuring van gronden en contracten met de hoofden en oudsten, zoodat daardoor enkele misbruiken ontstonden. Welnu, ontdaan van de overdrijving en de partijdrift, waarmede men de zaak in een valsch daglicht poogt te stellen, pleit hetgeen in Cheribon gebeurd is ten voordeele van onze beginselen.

Van liberale zijde is immers steeds beweerd, dat contracten met de hoofden tot de grofste misbruiken moeten of althans kunnen leiden. Dat systeem van contracten is in 1838 gewettigd, tijdens den bloei van het dwangstelsel en toen men de particuliere nijverheid geheel van Java wilde weren. Maar heeft niet de minister Fransen van de Putte steeds tegen dat stelsel geijverd? Heeft hij het besluit van 1838 (*Ind. Stbl.* N_o. 100) niet ingetrokken? Heeft niet de heer H. J. Lion te allen tijde beweerd: contracten met de hoofden en oudsten leiden *niet* tot vrijwillige suikercultuur? Heeft niet de heer Fransen van de Putte geschreven: liever dwang voor de Regeering dan ten behoeve van particulieren?

Zoo ons dus blijkt, dat bij verhuring van dessagronden een toestand geboren wordt, waarvan alleen de hoofden en oudsten profiteeren, en dat op dien grondslag geene werkelijk vrije suikercultuur te vestigen is, omdat de bevolking op Java, gelijk elders, alleen dan vrijwillig arbeidt, wanneer zij daarin voordeel ziet, — juist hetgeen bij de tabaksteelt, die individueel geschiedt, plaats heeft, — dan pleit dit alweder op overtuigende wijze voor ons stelsel: vrije arbeid en ontwikkeling van Java zijn

onmogelijk zonder regeling van het grondbezit, zonder individueelen grondeigendom. Wat men zou willen knutselen zonder dat levenselement van elke hervorming, waarbij tevens de heeredienstplichtigheid op rationeele grondslagen gevestigd kan worden of in eene belasting in geld kan worden veranderd, zal steeds een kunstmatigen toestand scheppen. De geschiedenis van de particuliere suikercultuur in Cheribon bewijst dat.

Reeds in 1860 schreef de heer Fransen van de Putte (1) daaromtrent:

»*Dat daar*, *waar de industrieel geen beschikking over den grond heeft*, *geene* wezenlijk vrije suikercultuur bestaat.

»Geeft men uitbreiding aan het stelsel van *zoogenaamde vrijwillige overeenkomsten*, het Gouvernement zal het toezicht verliezen."

En elders:

»Wij prefereeren goed geregelden en ruim betaalden gedwongen arbeid, boven den willekeurigen invloed der inlandsche hoofden, die aanleiding geeft tot allerlei willekeur, en buiten de contrôle der Europeesche ambtenaren blijft."

De heer Fransen van de Putte beriep zich op de brochure van den heer H. J. Lion, in 1858 uitgegeven (2), die met nadruk hetzelfde thema had verkondigd en geschreven:

»Wij hebben een nauwkeurig onderzoek ingesteld, hoedanig die *vrijwillige overeenkomsten* sedert 1855 tot *heden* toe worden gesloten, en hoedanig zij werken, en wij hebben daardoor de overtuiging verkregen, dat zij niet, gelijk in de bovengenoemde besluiten wordt beweerd: *bij uitnemendheid geschikt zijn*, *om de regeling*, *bedoeld in N°*. 6 *van art*. 56 *van het Regeerings-reglement voor te bereiden en gemakkelijker te maken;* maar dat zij zeer veel zullen bijdragen, *om die moeilijker te maken*, *of geheel te verijdelen*."

Op eene andere plaats schreef de heer Lion;

»Wij gelooven dus, dat de vraag: of het sluiten van *vrijwillige overeenkomsten* met de bevolking tot aanplant van suikerriet, levering van werkvolk enz., *buiten bemoeienis van het Bestuur*, *mogelijk is* bij de bestaande organisatie van het binnenlandsch bestuur en de wijze, hoe de grond bezeten en bewerkt wordt? — *in elk opzicht ontkennend moet worden beantwoord*."

Men zie nu daarbij ook niet over het hoofd, dat de heer van Hoëvell zich bij den heer Fransen van de Putte heeft aangesloten en dat de heer Duymaer van Twist, indien de zoogenaamde cultuurwet in de Eerste Kamer ware gekomen, bij verschil van meening over onderdeelen, die voordracht om de hoofdbeginselen zou hebben gesteund.

---

(1) De regeling en uitbesteding van de suiker-contracten op Java, Goes, C. H. Schetsberg, 1860, blz. 43—44.

(2) Het cultuurstelsel en art. 56 van het regeeringsreglement, Batavia, W. Bruining.

Wat beteekent nu per slot van rekening het ophalen van al deze oude zaken? Zij pleiten ter gunste van de liberale beginselen en bewijzen te meer de dringende noodzakelijkheid van liberale hervormingen, opdat de hinderpalen voor de ontwikkeling van Java worden opgeruimd. Deze of gene, wiens geweten misschien knaagt over oude zonden (want de mond loopt over als 't hart vol is), komt nu en dan op *l'histoire ancienne* terug en dadelijk maakt partijgeest zich daarvan meester. Men voegt vertelsels bij hetgeen officiëel geconstateerd is, zooals dat particuliere industriëelen hun eigen velden in Cheribon door karbouwen lieten verwoesten, om daarvan een conservatief resident te kunnen beschuldigen. Daarvan leest men evenwel niets in de talrijke officiëele stukken of in de communiqués van den toenmaligen resident, destijds, zonder voorkennis van de Regeering, in de bladen op Java opgenomen; dat is een vertelsel, *après coup* in omloop gekomen, dat men nu even gretig opraapt als men in 1861 over de vrije tabakscultuur in Rembang in officiëele stukken de meest onbewezen en meest ongerijmde »praatjes" en verdachtmakingen opnam.

Zulk eene taktiek is wel geschikt om onkundigen op een dwaalspoor te brengen of om een of ander persoon een oogenblik eene onaangename gewaarwording te berokkenen, — in het wezen der zaak komt daardoor de armoede van de conservatieve koloniale politiek ten sterkste uit. Wanneer men toch iets vermocht, waarom dan zijne toevlucht genomen tot dergelijke expediënten? Even weinig als het stukje van den heer de Vogel bewijst, — wat hij zelf erkent, — dat vrijwillige arbeid op Java niet bestaat, en dat daar geene uitgebreide vrijwillige tabakscultuur gevonden wordt, even weinig bewijzen de grondverhuringen in Cheribon en de minder gunstige resultaten daarvan iets tegen werkelijk vrijwillige suikercultuur, op gezonde grondslagen te vestigen. Omdat men ons stelsel in de hoofdbeginselen niet weet te bestrijden, keert men, bij minder juiste voorstelling van zaken, toestanden en feiten om, zoodat zij schijnbaar tegen ons gericht zijn; terwijl juist bij eenig nadenken blijkt, dat, zoo men de zaken in haar waar licht beschouwt, zij strekken om ons stelsel te rechtvaardigen en aan te prijzen, en dat, waar misbruiken bestonden, liberale staatsmannen en publicisten die reeds lang belet of althans gesignaleerd hebben, met aanwijzing van de middelen tot hervorming. Men handelt hier evenzoo als ten opzichte van het werk van den heer van Deventer, dat men ook zoekt te discrediteeren, omdat men het niet wederleggen kan.

Wil de conservatieve partij de houdbaarheid van haar systeem aantoonen, en handelen zooals eene werkelijke politieke partij behoort te doen, zij wijze ons dan resultaten, zij toone ons de lichtpunten van het tweejarig bestuur van hare richting en wederlegge het werk van van

Deventer. De taktiek die thans gevolgd wordt, zal alleen strekken om ten slotte het denkende deel der natie geheel op onze zijde te brengen en onze beginselen nog meer kracht te geven, terwijl onze tegenstanders zullen eindigen met de achting voor zich zelven te verliezen, wanneer zij in kalme oogenblikken nadenken over de middelen die gebezigd zijn om een zinkend stelsel nog zoolang mogelijk te schragen. De Nederlandsche natie is uit haren aard kalm en bezadigd; hoe heftiger de oud-koloniale politiek verdedigd wordt, hoe feller men personen aanrandt, des te eer zal bij ons volk de overtuiging ingang vinden, dat al dat marktgeschreeuw dient om het gemis aan werkelijk goede gronden voor het stelsel van onze tegenstanders te verbergen en het gebrek aan eigen beginselen te verbloemen.

X.

PROEVE VAN HET MALEISCH EN CHINEESCH, GESPROKEN OP BANKA EN BLITONG.

In het artikel van den heer von Hedemann over de tinmijnen van Blitong (Billiton), in ons vorig nommer, komt ook eene lijst voor van Chineesche woorden en volzinnen, die men kennen moet, wanneer men met de mijnwerkers in aanraking komt. Aan den heer J. Knebel, thans student aan de Leidsche Hoogeschool, die in November 1865 op Blitong vertoefde, zijn wij de mededeeling verschuldigd van de hieronder volgende tweede proeve van het Chineesch dialekt, onder de mijnwerkers op Banka en Blitong in gebruik, die tot aanvulling der lijst van den heer von Hedemann strekken kan, daar zij, met uitzondering van de telwoorden (van welke de schrijfwijze wel wat van die bij den heer v. H. verschilt) geheel andere woorden en spreekwijzen bevat. Ook heeft de heer Knebel bij zijne lijst de overeenkomstige Maleische uitdrukkingen gevoegd, zooals die op de genoemde eilanden in gebruik zijn.

Hollandsch.	Maleisch.	Chineesch.
hemel,	langgit,	tjian.
aarde,	tanah,	thie.
ster,	bintang,	sin.
zon,	mata-hari,	njit.
maan,	boelan,	njat.
mensch,	orang,	njin.
huis,	roemah,	wô.
kom,	kwali,	wôk.
water,	ajer,	soei.
vuur,	api,	fô,
olie,	minjak,	jo.

Hollandsch.	Maleisch.	Chineesch.
ongekookte rijst (gepeld),	bras,	mi.
gekookte rijst,	nassi,	fan.
stoel,	krossi,	kau-jie.
tafel,	medjah,	tjô.
inktkoker,	tampat tinte,	mēt-phān.
inkt,	tinte,	mēt.
steen,	batoe,	sak.
pen,	penna,	pēt.
glas,	glas,	tjok-se.
boek,	boeko,	phoe.
hoed,	toppi,	mô.
sleutel,	koentjî,	sô-si.
schaar,	sisir,	sô-thew.
hoofd,	kapalla,	thew.
papier,	kratas,	thie.
hand,	tangan,	sjoe.
vinger,	jarie,	sjoe-thie.
slaapstede,	tampat-tidor,	min-tjong.
gouden muil,	tenang mas,	kim-sian.
gewone muil (slof),	slop,	hai-thô.
schoen,	spatoe,	hai.
uur,	poekoel,	jam.
kussen,	bantal,	them-thew.
hoer,	soendal,	lok-thong.
eten,	makan,	sjit (sut).
wachten,	toengoh,	then.
zitten,	doedok,	tsjô.
slapen,	tidor,	soi mô.
zwijgen,	djem,	tjiam-tjoeng.
dag,	hari,	njit (cf. zon).
van daag,	ini hari (sa-hari),	kin-njit.
schoon,	bagoes,	thiang.
vrouw,	prampoean,	fan-phô.
man,	orang-lalâki,	nam-tse.
jongen,	anaq lâki,	lai-tse.
meisje,	anaq prampoean,	moĭ-tse.
vriend,	sobat,	hô-phen.
ring,	tjintjin,	kau-tsie.
zeep,	saboen,	fan-kan.

Hollandsch.	Maleisch.	Chineesch.
kom hier,	mare sini,	loi-li-tse.
geef mij water,	minta ajer minoem,	ngai-oĭ-soei.
geef mij vuur,	minta āpi,	ngai-oĭ-fŏ.
rijst eten,	makan nassi,	oĭ-sut-fan.
hoe vaart ge?	ada baai?	hô-mô?
goede morgen,	slamat pagi,	tjô-sin-tjô-hô.
te paard rijden,	toengan koeda,	khi-mā (?).
geef mij thee,	minta té,	ngai-oĭ-tjha.
hoeveel kost dat?	brapa harganja?	ki-tô-kā-tsjen?
wat is dat?	apa itoe?	taai-ma-kaai?
wat breng je daar?	bawa apa?	taai-ma-kaai-tong-sie?
waar gaat ge heen?	kwee mau pigi di mana?	njie-oĭ-gie-naai-tse?
wandelen,	melantjon,	loi-hi-lau (?).
neen,	tida,	mô.
dat doe 'k niet,	tramau,	moĭ.
pak je weg!	pigi (scrobbi)!	chi-na!
kom niet hier,	djangan datan sini,	mô-lô-li-tse.
asjeblieft,	kalo soeka,	ni-oĭ-mô.
ik ga weg,	saja poelan,	ngai-oĭ-tjôn.
dank u,	trima kassi,	sien-mong (Bataviaasch: kem-sia).
breng een stoel,	bawa krossi,	kiam-kau-jie.
veeg de tafel af,	tjoetji medjah,	sē-tjô.
ik wil gebruik maken van den inktkoker,	saja mau pakêj tampat tinte,	ngai-oĭ-young-met-pan.
die inkt deugt niet,	ini tinte tida baai,	li-kei-met-mhô.
doe de deur toe,	toetop pīnto,	thon-môn.
open de deur,	boeka pīnto,	koĭ-môn.
schillen,	petih koelit,	phi-siong.
roep den barbier,	panggil toekan tjoekoer,	tham-thaai-thew-se-foè.
hoe laat is 't?	poekoel brapa?	takit-to-tiam?
één uur,	poekoel satoe,	jit-jam.
twee uur,	poekoel doewa,	ni-jam.
drie uur,	poekoel tiga,	sam-jam (enz. cf. telwoorden).

Chineesche telwoorden.

1 jit.
2 ni.
3 sam.
4 si.
5 ng.
6 liô.
7 tjit.
8 pat.
9 kio.
10 sep.
11 sep-jit.
12 sep-ni.
13 sep-sam.
14 sep-si enz.
20 ni-sep.
30 sam-sep.
40 si-sep.
50 ng-sep.
60 liô-sep.
70 tjit-sep.
80 pat-sep.
90 kio-sep.
100 jit-pa.
200 ni-pa.
300 sam-pa.
400 si-pa.
500 ng-pa.
600 lio-pa.
700 tjit-pa.
800 pat-pa.
900 kio-pa.
1000 jit-tsjin.
2000 ni-tsjin enz.
10,000 sep-tsjin *of* jit-wan.
20,000 ni-wan.
30,000 sam-wan.
40,000 si-wan.
50,000 ng-wan.
60,000 lio-wan.
70,000 tjit-wan.
80,000 pat-wan.
90,000 kio-wan.
100,000 sep-wan.
110,000 sep-jit-wan.
120,000 sep-ni-wan enz.

BOEKAANKONDIGING.

I. *Maleisch leesboek voor eerstbeginnenden en meergevorderden, door H. N. van der Tuuk. Zesde stukje, bevattende de Pandja Tandăran, Tamilsche omwerking van het Indische fabelboek de Pantja Tantra, vermaleischt door Abdullah ben Abdilqâdir.* Leiden, E. J. Brill, 1866.

II. *Maleisch leesboek enz., door H. N. van der Tuuk. Zevende stukje, bevattende vier Maleische vertellingen, als leesboek voor den inlander bestemd.* Leiden, E. J. Brill, 1868.

III. *Maleisch leesboek, door H. N. van der Tuuk, uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië.* 's Gravenhage, Mart. Nijhoff, 1868.

IV. *Bijdrage tot de kennis van 't Bataviasch Maleisch, door Dr. J. D. Homan, in leven ambtenaar ter Algemeene Secretarie te Batavia, uitgegeven door H. N. van der Tuuk.* Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon, 1868.

V. *Handleiding tot de kennis van 't Bataviasch Maleisch, door Dr. J. D. Homan, in leven ambtenaar ter Algemeene Secretarie te Batavia, uitgegeven door H. N. van der Tuuk.* Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon, 1868.

VI. *Les Manuscrits Lampongs en possession de M. le Baron Sloet van de Beele, ancien Gouverneur-Général des Indes Neerlandaises, publiés par H. N. van der Tuuk.* Leide, T. Hooiberg et fils, 1868.

De heer van der Tuuk, die voor eenige maanden naar Indië is teruggekeerd om zijne studiën over de talen van den Archipel, op Java en Sumatra aangevangen, op het eiland Bali voort te zetten, heeft ons niet alleen met eene spraakkunst, een woordenboek en een uitgebreid leesboek van de taal der Bataks op Sumatra begiftigd (eene taak die hem meer bijzonder was opgedragen), maar ook door menig ander

geschrift getoond, dat hij de talen van den Archipel op de meest uitgebreide schaal wilde beoefenen, en niets onopgemerkt laten voorbijgaan wat haar karakter en geschiedenis kon ophelderen. Men herinnere zich zijne »*Outlines of a grammar of the Malagasy language*" in het tijdschrift der »*Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*," waardoor de lang opgemerkte verwantschap tusschen het Malegassi van Madagascar en de talen van den Indischen Archipel, inzonderheid het Bataksch, duidelijk in het licht is gesteld. Men herinnere zich zijne strijdschriften tegen de heeren Roorda en Koorders (1), die, hoe weinig behagen men ook in hun vorm en toon moge vinden, op elke bladzijde het bewijs leveren, hoezeer de schrijver ook op het gebied der Javaansche en Soendasche talen te huis is. Men herinnere zich eindelijk zijne vroegere bijdragen tot de kennis der Maleische taal- en letterkunde (2), die van een grooten omvang van kennis op dat gebied en van een ernstig streven getuigen om aan die zoo gruwzaam mishandelde en miskende taal recht te doen wedervaren en hare studie op betere grondslagen te vestigen.

Maar vooral is de eerste helft van het jaar waarin wij dit schrijven, hetzelfde half jaar waarin zich de heer v. d. Tuuk voor zijn vertrek naar Indië had voor te bereiden, bijzonder vruchtbaar geweest in nieuwe bijdragen van zijne hand tot de kennis der talen en letterkunde van den Indischen Archipel. Niet minder dan vijf geschriften tot dat gebied behoorende zond hij in het licht, waarvan vier tot de Maleische taal en literatuur betrekking hebben, het vijfde eene eerste poging is om ons met de taal en letteren van een volk in Nederlandsch Indië bekend te

---

(1) *T. Roorda's beoefening van 't Javaansch bekeken.* Amsterdam, 1864.

Opmerkingen naar aanleiding van eene taalkundige bijdrage van den Hoogleeraar Roorda. Amsterdam, 1864.

De heeren R., Koorders en Cohen Stuart beantwoord. Amsterdam, 1865.

Een advokaat van den Hoogleeraar T. Roorda. Londen, 1865.

(2) *Catalogus der Maleische manuscripten te Londen (Tijdschrift voor Ned. Indië*, 1849, Deel I).

Iets over de Hoog-Maleische Bijbelvertaling (Bijdr. tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, Nieuwe volgr., D. I, 1856).

On the existing Dictionaries of the Malay language (Journal of the Royal Asiatic Society).

Short account of the Malay Manuscripts belonging to the Royal Asiatic Society (Journal of the Royal Asiatic Society).

Kort verslag der Maleische Handschriften toebehoorende aan de Royal Asiatic Society. (Bijdr. tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, 3e Volgr., I, 1866; vertaling, doch met bijvoegsels en verbeteringen, van het vorige stuk).

Verslag van een Maleisch verhaal, behelzende de lotgevallen van Samaun (Bijdr. tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, 3e Volgr., I, 1866).

Boekbeoordeelingen in *de Gids* 1865, Dec., en 1866, Juli, en in het *Tijdschrift voor Ned. Indië*, 1849, D. II, blz. 1.

maken dat tot dusverre schier geheel aan de aandacht der taalbeoefenaars was ontsnapt. Het is ons plan in deze bladzijden den aard en inhoud van deze geschriften eenigermate aan de lezers van het Tijdschrift voor Ned. Indië te doen kennen, zonder echter in eene beoordeeling te treden, die wij gaarne overlaten aan hen die gunstiger gelegenheid hebben gehad om zich met de talen van den Indischen Archipel grondig bekend te maken. Wij laten aan de vijf in 1868 verschenen geschriften nog een voorafgaan, dat reeds tegen het einde van 1866 verscheen, en ons in den aanvang van 1867 ter aankondiging werd toegezonden, maar dat tot dusverre op eene opzettelijke behandeling in dit Tijdschrift te vergeefs moest wachten (1).

Het bedoelde geschrift is eene uitgave der *Pandja Tandăran*, door den uitgever, den heer Brill te Leiden, als »zesde stukje"» ingelijfd in eene verzameling van Maleische stukken, door hem in eene reeds in 1842 door den heer Meursinge geopende reeks onder den titel »*Maleisch leesboek voor eerstbeginnenden en meergevorderden*" in het licht gezonden.

De *Pandja Tandăran* is een Maleische vertaling uit het Tamil of de taal van de kust van Malabar, vervaardigd door den bekenden Abdoellah ben Abdilqadir. De titel is een verbastering van *Pantja Tantra*, zooals een overoud en beroemd Indisch fabelboek geheeten wordt, dat hoofdzakelijk de bouwstoffen geleverd heeft voor de latere *Hitopadeça*, welke op hare beurt weder de bron is geworden van de in alle talen overgebrachte en over de geheele wereld verspreide fabelen van Bidpai, ook bekend onder den naam van *Kalilah wa Dimnah*. Van de fabelen van Bidpai, die uit Hindostan door het Pehlvi naar Arabië gekomen en uit het Arabisch meermalen in het Perzisch vertaald zijn, bestaat ook eene Maleische vertaling die aan de Perzische ontleend schijnt en in zeer verschillende redactiën voorkomt. Deze laatste wordt doorgaans *hikâjat Kalîlah dan Damînah*, op Sumatra's Westkust ook *hikâjat Siteroeboeh* geheeten. Het werk bleef tot dusver onuitgegeven, maar het zal ons straks blijken dat meermalen proeven, zoowel in het oorspronkelijk als vertaald, daaruit zijn medegedeeld.

De Tamilsche tekst van de *Pantja Tantra* is zeker ook meer eene omwerking dan eene vertaling van het Sanskrietsche origineel te noemen. Ofschoon dus de Maleische *Kalîlah dan Damînah* en de door Abdoellah uitgegeven *Pandja Tandăran* een gemeenschappelijken oorsprong hebben, kan men gemakkelijk nagaan dat de overeenstemming tusschen de beide werken verre van letterlijk zal wezen, ja door de herhaalde omwerking grootendeels zal zijn verdwenen, zoodat de uitgave van het laatstgenoemde werk aan die van het eerste niet behoeft in den weg

(1) Met een woord werd er van gesproken in ons nommer van Juni jl., blz. 479.

te staan. Wenschelijk zou het dus zijn, dat nevens de *Pandja Tandăran* ook de *Kalilah dan Daminah*, als een niet minder geschikt leesboek voor den inlander, mocht worden gedrukt. Maar denzelfden wensch mag men veilig uitstrekken tot den Tuin der vorsten *(Boestánoe's-salátín)*, het Papegaaien-boek *(hikájat Bájan Boediman)*, de *hikájat Bakhtijár* en andere dergelijke werken, die lessen van deugd en levenswijsheid door middel van fabelen en historische anekdoten prediken. Inderdaad zijn de uitgevers van Maleische schriften in hunne keuze of gelegenheden tot dusverre doorgaans niet zeer gelukkig geweest, althans wanneer men let op de behoefte aan boeken, geschikt om onder de inlanders ter bevordering van intellectueele en moreele ontwikkeling te worden verspreid. Van het tot hiertoe gedrukte is de Kroon der Koningen (*Makota Segala Radja*), door Roorda van Eysinga uitgegeven, uit dit oogpunt zeker nog het beste, maar ook daarvan zou een nieuwe correctere druk voorzeker niet schaden. De billijkheid vordert echter op te merken, dat de uitgevers van Maleische geschriften tot dusverre de behoefte der inlanders aan lectuur minder hebben in het oog gehouden, en het is niet zonder reden dat velen hunner aan Maleische kronijken en andere geschriften van inlandschen oorsprong, hoe laf en kinderachtig vaak, de voorkeur hebben gegeven boven de genoemde werken, die, daar zij uit het Arabisch, Perzisch of Tamil vertaald zijn, al mogen zij ook den inlander veel meer dan letterkundige voortbrengselen van Europeeschen oorsprong behagen, zeer weinig geschikt zijn om den Europeaan van de begrippen en mate van ontwikkeling der inlandsche bevolking een denkbeeld te geven.

Wat wij hier over het wenschelijke der uitgave van de genoemde schriften gezegd hebben, is geheel in overeenstemming met de meermalen uitgesproken wenschen van den heer v. d. Tuuk, behalve dat hij, waar hij dit onderwerp ter sprake brengt, meer aan de samenstelling van een Maleisch leesboek uit uittreksels van de genoemde werken, dan aan eene uitgave dier werken in hun geheel schijnt te denken. De grond hiervoor mag voor een deel daarin gelegen zijn, dat verhalen en fabelen wier strekking in eenig opzicht bedenkelijk is, op die wijze zonder aanstoot kunnen worden weggelaten. Maar men herinnere zich ook dat vele dier fabelen en verhalen, bij de eindeloos verschillende redactiën die men in de alleen in handschrift voortgeplante literaturen van het Oosten aantreft, en bij het volkomen gemis van eerbied voor letterkundigen eigendom dat er heerscht, uit het eene werk van dien aard in het andere zijn overgegaan, zoodat men b. v. eene fabel uit de *Kalílah* in een handschrift van de *Bakhtijár* of omgekeerd zal aantreffen. Dat intusschen de heer van der Tuuk de uitgave van geheele geschriften niet in ieder geval afkeurt, kan zijn herdruk van Abdoellah's *Pandja Tandăran* bewijzen.

Waar de heer v. d. Tuuk het denkbeeld der samenstelling van Maleische leesboeken, uit de genoemde geschriften getrokken, ter sprake brengt (1), verbindt hij daarmede eene scherpe afkeuring van den weg tot dusverre door het Gouvernement ingeslagen, om de Maleiers van school- en leesboeken te voorzien. Men behoeft, zegt hij, slechts de leerzame verhalen in te zien, die in de genoemde werken vervat zijn, »om zich te verwonderen over de lichtvaardigheid, waarmede het Nederlandsch-Indisch Gouvernement Maleische leesboekjes ten behoeve van den inlander heeft bekroond, die opgesteld werden door lieden, die slechts met het op Java onder vreemdelingen gebruikelijke Maleisch bekend waren." Hij klaagt dat het Gouvernement zich op jammerlijke wijze heeft laten bij den neus leiden, en geraakt niet zonder reden in toorn over »dat gemors van Europeanen in inlandsche talen," waaraan wij een aantal geschriften te danken hebben, die door de onzuiverheid en duisterheid der taal, en door een toon die geheel met de denkwijze van den inlander in strijd is, op den Maleier slechts den indruk kunnen maken van onverstaanbare wartaal. Zelfs »de gelukkigste vertaling van de hand van een Europeaan," zegt de heer van de Tuuk niet zonder reden, (want de ervaring heeft sedert lang haren stempel op die uitspraak gedrukt) »zal nimmer met graagte door den inlander gelezen worden, voor wien onze wijze van denken niets aanlokkelijks heeft." Hoeveel te meer moet dan de inlander met minachting nederzien op boekjes die, zooals de heer Klinkert getoond heeft (2), op iedere bladzijde van misvattingen tegen het taalgebruik wemelen.

Ik deel geheel het gevoelen van den heer v. d. Tuuk, dat eene oordeelkundige keuze uit de beste door inlanders opgestelde werken verre de voorkeur verdient boven het broddelwerk, dat gewoonlijk de Europeaan levert die poogt in de inlandsche talen te schrijven. Maar ik kan mij volstrekt niet vereenigen met de soort van antipathie die hij ook tegen die inlanders schijnt te gevoelen, die zich de talen van Europa en de kennis en beschaving der Europeanen trachten eigen te maken om door middel daarvan hunnen landgenooten nuttig te zijn. Mannen als de Regent van Koedoes, als Pangeran Seijid Hasan, wiens loopbaan ik in mijn werk over *Borneo's Westerafdeeling* heb geschetst (3), als de *Moensji* (tolk) Abdoellah ben Abdilqadir, kunnen door het verbreiden van nuttige kennis en het bestrijden van bijgeloof en vooroordeel hunnen landgenooten in hooge mate ten zegen zijn: zij zijn de onmisbare werk-

1) *Gids* voor Juli 1866, blz. 178, en Voorrede van de *Pandja Tandaran*, blz. 1.
2) In *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenk. van N. I.*, 8e Volgr., D. I.
3) Deel II, bl. 186.

tuigen waardoor zich de weldaden eener hoogere beschaving over de Indische volken kunnen uitbreiden.

De plaats uit de schriften van den Heer v. d. Tuuk, waarop ik hier vooral het oog heb, zijn de volgende woorden in de voorrede van de *Pandja Tandăran:* »'t Maleische werk, dat ik hier mededeel, is van de hand van den bekenden Abdoellah, bijgenaamd de *Moensji*, en is ongetwijfeld 't beste van al zijne geschriften, daar hij hierin zich geene moeite geeft de Europeesche beschaving bij zijne landgenooten te verheffen." In eene noot voegt hij er nog het volgende bij: »Abdoellah is door sommigen geprezen wegens den lof dien hij aan de Europeesche beschaving toezwaait, maar juist dit moet den beoefenaar van 't Maleisch voor Abdoellah's taal op zijne hoede doen zijn." Men zal met recht kunnen aanmerken dat, zoo al uit deze woorden een zekere tegenzin tegen Abdoellah's streven spreekt, dit hoofdzakelijk, zoo niet alleen, uit zorg voor de zuiverheid der taal schijnt voort te komen. Maar ook uit dit oogpunt mag men niet overdrijven. De inlandsche talen zullen door eenige woorden of wendingen van Europeeschen oorsprong niet meer ontsierd worden, dan door hetgeen zij uit de talen van Hindostan en uit het Arabisch en Perzisch hebben overgenomen. Dat het verkeer met Europeanen en de nieuwe begrippen die hem daardoor worden toegevoerd, op de talen van den inlander invloed oefenen, is zeker onvermijdelijk; maar die talen zullen daardoor niet verbasteren, mits niet de Europeaan, die natuurlijk dat fijne gevoel voor de inlandsche talen mist dat hare verdere ontwikkeling steeds moet leiden en beheerschen, maar de inlander zelf, die zijne eigene taal volkomen meester is en over al hare krachten beschikken kan, als de bemiddelaar der Europeesche beschaving optreedt.

Abdoellah ben Abdilqadir verdient wel dat wij nog een oogenblik bij hem stilstaan, daar hij, zoowel om het aantal als om de waarde zijner schriften, in de hedendaagsche Maleische literatuur de eerste plaats inneemt. Wij zullen ons echter bepalen tot eene korte vermelding van de werken waaruit men zijn leven en den geest waarin hij werkzaam was nader kan leeren kennen. Het beste middel om meer van hem te weten, is de raadpleging der uitvoerige biographie die hij van zich zelven heeft geschreven en die, in 1843 voltooid, zes jaren later te Singapore in gelithographeerden tekst werd in 't licht gegeven. Zij is bekend onder den naam van *hikâjat Abdillah.* Meermalen werden uittreksels uit dit werk in onze tijdschriften opgenomen. In het tweede deel der *Bijdragen tot de Ind. taal-, land- en volkenkunde.* (1854) treffen wij twee daaruit vertaalde stukken aan, waarvan het eerste over de geheime genootschappen der Chineezen te Singapore, het andere over de tochten van kolonel Farquhar tot opsporing eener geschikte plaats voor de vestiging van

eene kolonie handelt. Maar van meer belang is het overzicht van deze geheele uitvoerige autobiographie dat in de nommers van Februari en Mei 1854 van dit Tijdschrift door den heer Niemann werd geleverd. In die biographie heeft Abdoellah belangrijke bijzonderheden omtrent de geschiedenis van zijn tijd, de merkwaardige mannen waarmede hij in aanraking kwam, de zeden en gewoonten der Maleiers en Chineezen ingelascht; zijn verhaaltrant is zeer onderhoudend en hij spreekt over de handelingen zoowel van het Hollandsche als van het Engelsche bestuur met veel vrijmoedigheid zijn oordeel uit.

Een tweede merkwaardig geschrift van Abdoellah is zijne »*Reis van Singapore naar Kalantan*," het verhaal van een tocht dien hij in 1838 ten behoeve van een Singapoorsch handelshuis ondernam. Het werk werd te Singapore het eerst in 1838, andermaal in 1852 uitgegeven, terwijl Prof. Pijnappel in 1855 een derden druk bezorgde, als vierde stukje van het »*Maleisch leesboek voor eerstbeginnenden en meergevorderden.*" In 1850 gaf de heer Dulaurier te Parijs eene Fransche vertaling van dit werk in het licht, en eene hier en daar bekorte Nederlandsche vertaling danken wij aan den heer de Hollander, die haar mededeelde in *de Gids* voor Januari 1851. Op deze reis deed Abdoellah de verschillende staatjes langs de Oostkust van het Maleisch Schiereiland aan, omtrent wier maatschappelijken en zedelijken toestand hij merkwaardige bijzonderheden vermeldt.

Wanneer men uit de levensgeschiedenis van Abdoellah verneemt, dat hij meermalen zendelingen behulpzaam was in het verspreiden van Godsdienstige traktaatjes door die voor hen in het Maleisch te vertalen, zou men niet verwachten dat hij desniettemin in 1854 als geloovig Muzelman de bedevaart naar Mekka ondernam. Ook op deze reis schreef hij weder aanteekeningen, die echter op het oogenblik waarop hij den heiligen grond van Mekka betrad, plotseling werden afgebroken. Men vermoedt dat hij den dood vond door vergif hem door de fanatieke Arabieren toegediend. »Zoo men zegt," dus schrijft daarover de heer Klinkert, »is het in Mekka den vreemdelingen verboden te schrijven. Abdoellah, »wellicht daarmede onbekend, schijnt zijne aanteekeningen juist daar te »hebben gemaakt. Volgens het getuigenis van iemand die met hem de »reis heeft gedaan, werd hij plotseling ongesteld en stierf een paar uren »daarna. Deze persoon heeft het handschrift naar Singapore weten over »te brengen, waar het in handen gekomen is van den heer Keasbury, »den ouden leermeester, leerling en vriend van Abdoellah." Keasbury liet den tekst van dit verhaal lithographeeren en dus in het licht geven; het werd in 1866 te Batavia herdrukt als tweede stuk van een werk getiteld: »*Tjermin mata bagi segala orang jang menoentoet pengatahoewan.*" Eene Nederlandsche vertaling met aanteekeningen, door den heer Klinkert bewerkt, werd opgenomen in het tweede deel der derde

volgreeks van de *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Ind.* (1868).

Er bestaan van Abdoellah nog andere te Singapore uitgegeven geschriften, zooals een gedicht ter gelegenheid van het afbranden zijner woning, en een werkje waarin hij zijne landgenooten met de kracht van den stoom en met de constructie van stoombooten en spoorwegen bekend maakt. Doch deze geschriften schijnen weinig bekend te zijn geworden buiten den kring waarvoor zij door den schrijver bestemd zijn. Dit was ook het geval met zijne vertaling van de Tamilsche *Pandja Tandăran*, totdat de heer v. d. Tuuk door zijne nieuwe uitgave een grooteren kring van lezers daaraan verzekerde.

Omtrent het ontstaan dezer vertaling deelt Abdoellah zelf ons in zijne voorrede mede, dat hij ze te Malakka vervaardigde met de hulp van een Klingaleeschen vriend, die in die taal zeer ervaren was, en dat zij in de maand October van het jaar 1835 werd voltooid.

De uitgave van den heer van der Tuuk onderscheidt zich door eenige bijzonderheden in schrift en spelling, waarbij hij vooral het oog had op de behoeften van een goed leesboek voor den inlander, zonder zich te storen »aan de eischen die een handvol Europeesche beoefenaars van 't Maleisch een uitgever plegen te stellen." Hij heeft zich namelijk aan de spelling van Abdoellah zelven gehouden, met uitzondering van eenige weinige woorden waarin die blijkbaar foutief was, en is daardoor aanmerkelijk afgeweken van het stelsel door de Europeesche schrijvers over Maleische spraakkunst aanbevolen. Dit laatste moge meer consequent zijn, het is onbetwistbaar dat de inlandsche schrijfwijze duidelijker is en aan het gemis van teekens voor de vokalen beter te gemoet komt. Het schijnt mij toe dat de heer v. d. Tuuk niet geheel ongelijk heeft wanneer hij aanraadt, bij 't uitgeven van Maleische werken zich zooveel mogelijk aan de onder de inlanders gebruikelijke spelling te houden, en het Europeesche stelsel van spellen voor over de taal handelende geschriften te bewaren. Alleen zou men kunnen vragen of het tweede gedeelte van dien raad wel even gegrond is als het eerste, daar het toch niet de taak schijnt van den Europeeschen taalbeoefenaar de Maleische spelling naar *zijne* theoriën te regelen, maar veeleer waar te nemen hoe de inlander spelt, en die waarneming uitsluitend tot basis te doen strekken voor de poging om tot eene vaste regeling der spelling, met vermijding van grove ongeregeldheden en blijkbare fouten, te geraken.

De heer v. d. Tuuk heeft ook eene nieuwigheid ingevoerd in de gebezigde karakters, en onderscheidene in onze gewone Maleische drukletters gebruikte figuren vermeden, die den inlander vreemd voorkomen. Zoo schrijft hij de *pa* en *ga* met ééne stip in plaats van drie en de finale *ha* omgetrokken en zonder stippen, en bezigt voor de *sin* een

eenvoudige streep, in den vorm van een staart, zooals dat alles in Maleische handschriften geschiedt. In de voorrede van No. II der aangekondigde werkjes, waarop hij hetzelfde stelsel heeft toegepast, bericht hij ons dat hij gaarne in dit opzicht verder zou zijn gegaan, indien de tijd niet ontbroken had om *al* de vereischte letterveranderingen te doen maken. »Ik wilde vooral," zegt hij, »dien afschuwelijken haak weg hebben, waardoor een letter van de gedaante van de *djim* aan de voorgaande verbonden is. De voorgaande letter moet hooger staan, en niet op dezelfde lijn." Maar die haak is, hoezeer het den schrijver ook ergerde, in deze boekjes gebleven, en de werkelijk ingevoerde veranderingen, hoe prijzenswaardig op zich zelve, hebben, door de wijze waarop ze zijn aangebracht, het schrift waarlijk niet fraaier gemaakt. De nieuwe figuur van de *sin* mist de bevallige losheid die zij in de handschriften heeft, maar vooral onbehagelijk is de nieuwe figuur der finale *nja*, die veel te dik en grof is. Partiëele veranderingen in het schrift komen mij niet wenschelijk voor; eene hervorming moest daarin bestaan, dat alle letterfiguren en letterverbindingen, voor zoover dat in het geheel bij het drukken geschieden kan, met de de in de handschriften gebruikelijke in overeenstemming werden gebracht.

De *Pandja Tandåran* is niet het eenige Maleische geschrift dat de heer v. d. Tuuk met het oog op de behoefte der inlanders aan een goed leesboek heeft in het licht gegeven. De onder nommer II en III aangekondigde werkjes hebben beide dezelfde strekking en zijn geheel op dezelfde wijze bewerkt, behalve dat zij niet een geheel werk, maar kortere of langere uittreksels uit Maleische geschriften bevatten, en dus nog meer beantwoorden aan de voorstelling die de heer v. d. Tuuk zich, zooals wij boven aantoonden, van een goed leesboek voor de inlanders schijnt te hebben gemaakt. No. II, als zevende stukje van het *Maleisch leesboek voor eerstbeginnenden en meergevorderden* uitgegeven, bevat vier Maleische verhalen, allen uit een Handschrift van de boven vermelde *hikâjat Bakhtijâr* behoorende aan de *Royal Asiatic Society* getrokken. Men kan uit de verschillende Maleische redactiën van dit werk, waarvan het oorspronkelijk Perzisch door Lescalier onder den titel: *Bakhtiyar, ou le favori de la fortune* (Parijs, 1805) vertaald werd, en over de stukken door den heer de Hollander daaruit gepubliceerd, v. d. Tuuks *Kort Verslag der Maleische Handschriften van de Royal Asiatic Society*, onder No. 63, raadplegen, terwijl men eene beknopte schets van het plan des werks in de Hollanders *Handleiding bij de beoefening der Maleische taal- en letterkunde* (3e druk, blz. 328) kan vinden (1).

Het is een merkwaardig voorbeeld van hetgeen ik reeds vroeger om-

---

(1) De Hollander noemt dit werk *hikajat radja Zadeh Bochtin*.

trent het overnemen van verhalen uit het eene in het andere werk van dezen aard opmerkte, dat het eerste der vier hier voorkomende verhalen, eene Mohammedaansche omwerking van de geschiedenis der kuische Susanna, door den heer v. d. Tuuk ook in een handschrift van het Papegaaienboek werd aangetroffen. Een derde afschrift leverde hem een manuscript dat niets anders bevat en blijkbaar op Sumatra's Westkust is geschreven. De redactiën dezer drie handschriften loopen intusschen zoodanig uiteen, dat de heer v. d. Tuuk bij de uitgave, waarvoor hij zijn handschrift van de *Bakhtijâr* ten grondslag legde, slechts zeer weinig dienst van de vergelijking der beide andere ontving.

Voor het tweede verhaal in dezen bundel schijnt de heer v. d. Tuuk geen anderen tekst dan het Londensche handschrift van de *hikâjat Bakhtijâr* te hebben kunnen raadplegen. Maar bij de kortere verhalen waaraan hij de derde en vierde plaats heeft toegewezen, vertoonen zich soortgelijke verschijnselen als bij het eerste. Het derde verhaal vond de heer v. d. Tuuk mede in zijn handschrift van het Papegaaienboek terug, terwijl het vierde ook voorkomt, doch in zeer mishandelden tekst, in Roorda van Eysinga's uitgave van de *Kroon der Koningen.*

Wij vinden achter de *vier Maleische vertellingen* nog een kleine bladvulling, bestaande uit eenige spreekwoorden, gedeeltelijk uit de *Bakhtijâr* en gedeeltelijk uit de *Kalîlah* afkomstig. Zonderlinger is een toevoegsel aan het het slot der aanteekeningen dat een aanvulling bevat van een *woordenlijst* in een werk dat zeker met deze uitgave van *vier Maleische vertellingen*, *als leesboek voor den inlander bestemd*, niets te maken heeft, namelijk de woordenlijst achter Homans *Handleiding tot de kennis van 't Bataviasch Maleisch* (N°. V). De heer v. d. Tuuk schijnt maar de eerste de beste gelegenheid te hebben aangegrepen om aan het wetenschappelijk publiek mede te deelen wat hij aan die »woordenlijst" nog had toe te voegen, zonder zich er om te bekommeren, of die gelegenheid ook gepast was.

Op de aanteekeningen van den heer v. d. Tuuk, zoowel bij N°. I als II, komen wij zoo aanstonds nog terug, nadat wij vooraf eenig denkbeeld gegeven hebben van den inhoud van het derde gelijksoortige geschrift, het *Maleisch leesboek*, *uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor taal-*, *land- en volkenkunde van Ned. Indië.* De druk van dit werkje, door den heer Spin bezorgd, is veel fraaier dan die van de beide andere. De heer v. d. Tuuk doelt daarop in zijne aanteekeningen op de *vier Maleische vertellingen*, blz. 10, waar hij zegt: »In een Maleisch lees»boek, waarmede men thans in de drukkerij van Spin alhier bezig is, »zal men de typen gebruiken, waarmede Flügels Koran gedrukt is, en »dus zich niet meer aan dien verwenschten haak (1) kunnen ergeren.

(1) Zie hierboven, blz. 344.

»Men zal echter daarin de getande *sin* aan 't begin aantreffen en niet »die welke hier gebezigd is. Ook de *h* aan 't einde zal daarin den ge- »wonen vorm hebben en niet, zooals hierin, omgetrokken zijn. Hoewel »de inlander liever de gestaarte *sin* en omgetrokken *h* gebruikt, kan »men toch des noods van deze vormen afstand doen, daar de andere »ook bij hem in gebruik zijn."

Wat den inhoud betreft is dit boekje samengesteld uit fabelen aan de *Kalilah dan Daminah*, uit verhalen aan de *Boestanoe's-salâtin*, en uit een stuk aan de *Sadjarah Malajoe* ontleend, terwijl ook hier weder eenige spreekwoorden en spreekwijzen als bladvulling dienen. De Maleische *Kalilah* (1) was reeds eenigermate bekend door hetgeen daaruit, in het oorspronkelijk of vertaald, door Roorda van Eysinga in den zesden jaargang van dit Tijdschrift, Deel I, bl. 435, en door de Hollander in *de Gids* voor Mei 1849, blz. 547, en hier en daar in het Maleisch leesboek, bij zijne *Handleiding* gevoegd, is medegedeeld. Ook de heer v. d. Tuuk nam reeds, als aanhangsel tot de *Pandja Tandăran*, eene fabel daaruit naar zijn voortreffelijk handschrift op, »om het onderscheid te doen uitkomen, dat er is tusschen 't Maleisch van Abdoellah en dat der handschriften uit den ouden tijd." Over *de Boestanoe's-salâtin* verdienen vooral v. d. Tuuk's *Kort verslag der Maleische handschriften*, no. 17, en Niemann, *Inleiding tot de kennis van den Islam*, blz. 477, te worden geraadpleegd. Wat de Hollander, *Handleiding*, blz. 343, als de *Boestanoe's-salâtin* beschrijft, is slechts een klein deel van het uitgebreide werk, namelijk de vier eerste hoofdstukken van het laatste of zevende boek, waarvan ook de heer v. d. Tuuk een afzonderlijk handschrift bezit. Hieruit blijkt dus dat dit stuk eene zekere verspreiding als zelfstandig werk heeft erlangd. Zeer wenschelijk ware de uitgave van het 12de en 13de hoofdstuk van het tweede boek, die eene beknopte geschiedenis der Maleische staten en vooral van Atjih bevatten. De kronijk van Atjih is, volgens Niemann, wiens mededeelingen tot hetzelfde HS. betrekking hebben dat door v. d. Tuuk beschreven en gebruikt is, voortgezet tot aan de regeering eener vorstin die in 1088 der Hedjra (1677) den troon van Atjih beklom, niettegenstaande de schrijver Noeroe'ddîn ibn Ali ibn Hasandji (een beroemde naam in de Maleische literatuur; zie v. d. Tuuks *Kort verslag*, bladz. 462) het reeds in 1040 der Hedjra (1630) op last van Sultan Iskander Moeda (1606—1635) ten einde bracht. Dat dit op latere bijvoegselen wijst, springt in het oog. Voor 't overige vindt men in alle deelen van het werk een groot aantal verhalen ingelascht, die ruime stof voor Maleische leesboeken kunnen opleveren. Onder andere vindt men in het 1e hoofdstuk van het vierde boek de bekende geschiedenis van Sultan Ibrahim ibn Adham, waarvan ook een afzon-

(1) Vgl. hierboven, blz 338.

derlijk (tweemaal uitgegeven) Maleisch verhaal en eene Soendaneesche bewerking bestaan. De *Sadjarah Malajoe* eindelijk, die tot de historische werken gerekend wordt, maar met de buitensporigste legenden is opgevuld, is door de Singapoorsche uitgave en die van Dulaurier, en door de gedeeltelijke vertalingen van Leyden (*Malay Annals*, 1821) en van Roorda van Eysinga (in den IV[den] jaargang van dit Tijdschrift, Deel III en IV) te zeer bekend, dan dat het noodig zou zijn daarover in bijzonderheden te treden.

Aan de drie werkjes over wier inhoud wij tot dusverre spraken, en die, wegens de geheel gelijksoortige bewerking, even goed tot één groot Maleisch leesboek hadden kunnen worden samengevoegd, heeft de heer v. d. Tuuk eene menigte zeer leerzame aanteekeningen toegevoegd, die wij het best met zijne eigene woorden, op bl. XII van No. II, kunnen karakteriseeren: »Wat den tekst betreft der hier gedrukte stukken, ik heb er zeer weinige veranderingen in gemaakt, en van allen [in de noten] rekenschap gegeven. Daar de Maleische handschriften meestal zeer corrupt zijn, is een uitgever wel genoodzaakt hier en daar eene andere lezing te geven. Wil hij zich daaraan niet wagen, dan doet hij beter niets uit te geven. Een tekst als die van de *hikdjat Gholâm* (1) (Batavia, Lange en Comp., 1860), waarin zelfs de schrijffouten niet verbeterd zijn, sticht evenveel kwaad als een met willekeur veranderde. Ik geloof dat we aan de slechte teksten, die men ten onzent leest, den achterlijken stand der Maleische spraakkunst te danken hebben; want menig voorbeeld, in de spraakkunsten tot bewijs aangehaald, is zonder eenig oordeel daaraan ontleend. De hieronder volgende aanteekeningen heb ik vooral met 't oog op de bestaande Maleische spraakkunsten gemaakt, in de hoop, dat men er gebruik van zal kunnen maken en in 't vervolg wat voorzichtiger zal zijn bij 't opgeven van taalregels, waaraan men zooveel gezag hecht, dat men er teksten naar heeft durven veranderen. Ook heb ik hier en daar iets ter verbetering der bestaande woordenboeken trachten bij te dragen."

Het ligt niet in het plan dezer aankondiging over tekstkritiek of over grammatische en lexicologische bijzonderheden uit te weiden, en wij zouden dus de aanteekeningen van den heer v. d. Tuuk laten rusten, indien wij daarin niet eenige opmerkingen hadden aangetroffen die betrekking hebben tot een feit dat op meer algemeene belangstelling aanspraak heeft, omdat het ons een nieuwen blik doet werpen in de zoo merkwaardige cultuurgeschiedenis van den Indischen Archipel. Waar de heer v. d. Tuuk in de aanteekeningen op n°. II, bl. XI, over de letter-

---

(1) Dit is een andere naam van de *Bakhtijâr*. Zie de Hollander, *Handleiding*, bl. 328. De bedoelde uitgave is mij onbekend.

teekens der Maleische handschriften, vergeleken met onze Maleische drukletters, spreekt, vindt hij in de gestaarte *sin* en omgetrokken *h* der eerstgemelde een bewijs, dat de Maleiers het Arabisch schrift niet onmiddellijk van de Arabieren, maar van de Perzen hebben overgenomen. Na, om dit aan te dringen, naar de gelithographeerde platen bij Garcin du Tassy's *Rudiments de la langue Hindoustani* te hebben verwezen, gaat hij dus voort: »Ik geloof dat men dit ten onzent niet weet, en daarom de Maleische benamingen der drie grondklinkers (*baris di atas*, *di bawa* en *di hadapan*) in de spraakkunst zoo vermeldt, alsof zij hun naam hadden ontleend aan de plaats waar zij *geschreven* worden, zonder zich te storen aan de onmogelijkheid uit de plaats van 't klinkerteeken *oe* den naam »vóórstreep" te verklaren. Die klinkers heeten in 't Perzisch ook *boven* (*zabar*), *beneden* (*zér*) en vóór (*pésch*), niet naar de plaats die zij in 't schrift innemen, maar naar die, waar zij in den mond voortgebracht worden, zoodat de klinker *oe* »vóórteeken" heet, omdat hij vooraan door aansluiting der lippen in wording komt (1). De naam is dus uit het Perzisch vertaald (2). De invloed van 't Perzisch op de Malajische talen [en volken] is grooter geweest dan men denkt; ik herinner hier aan de populariteit van zulke werken als de *Mohammad Khanafijah*, waarin de bestrijders van Hasan en Hoesain voor ongeloovigen worden uitgemaakt; aan de overneming van zulke woorden als *lan-gar* en *ban-g* (3); aan de *windoe*-jaarletters, zooals *bé* en *djé* b. v., die met de Perzische en niet met de Arabische uitspraak bij den inlander in zwang zijn; aan 't dragen van *groene* tulbanden en andere kleedingstukken in verschillende deelen van den Indischen Archipel; aan teekeningen, 't wonderpaard van Mohammed voorstellende; aan 't gebruik van *i* tusschen twee substantiven in sommige titels als *Schahi 'álam* (Westkust van Sumatra), *Schahi dín* (Jav. *Sajidin*) enz. enz." Deze opmerkingen omtrent den invloed der Perzen op den Indischen Archipel bevatten, geloof ik, veel nieuws en de bijgebrachte voorbeel-

(1) Ook voor de Perzische spraakkunst is, geloof ik, deze verklaring nieuw; althans verklaren de schrijvers over Perzische grammatica die ik kon raadplegen, allen deze namen uit de schrijfwijze der vokalen, hoezeer wat de vokaal *oe* betreft het gebrekkige en ontoereikende dier verklaring in 't oog loopt. Maar al mocht zij de ware zijn, dan blijft toch de merkwaardige overeenkomst tusschen de Perzische en Maleische namen der vokalen bestaan.

(2) *Zabar-zér* wordt naar de uitspraak van Maleiers en Javanen *djabar-djir*, en de heer v. d. Tuuk toont in eene noot aan, dat dit een der inlandsche namen voor de vokaalstippen is.

(3) In 't Maleisch luiden deze woorden *lan̈gar* en *ban̈g*, maar het Perzisch schrijft *n* en *g* afzonderlijk. Met *bang* is hier bedoeld een bedwelmende drank uit honig bereid, waarover zie Miquel, *Flora van Ned. Ind.*, 1e *bijv.*, *Sumatra*, blz. 99. Het woord ontbreekt in onze Maleische Woordenboeken. Vgl. voorts over den Perzischen oorsprong der hier als voorbeelden opgegeven woorden *Bijdr. tot de kennis van 't Bat. Maleisch*, bl. 35, en *Tobasche spraakkunst*, bl. 39; vgl. *Handl. tot 't Bat. Mal.*, bl. 69.

den, die wel beter konden gerangschikt zijn, verdienden nader verklaard en getoetst te worden. Ik veroorloof mij enkele toevoegselen.

De populariteit der geschiedenis van Mohammad ibnoe'l Hanafîja (want zoo luidt eigenlijk de naam, daar deze Mohammad een zoon was van Ali bij eene slavin uit den stam Hanífa), — populariteit waarvoor wij onder andere een sterk bewijs aantreffen in eene plaats uit de *Sadjarah Malajoe*, voorkomende in de Hollanders Maleisch leesboek, bl. 219, schijnt slechts aan het indringen van Schiïetische elementen in den Archipel, en dus aan Perzischen invloed, te kunnen worden toegeschreven; want die geschiedenis draagt eene zoo sterk Schiïetische kleur, dat zij, zooals v. d. Tuuk, *Kort verslag*, blz. 451, verzekert, door streng orthodoxe priesters veroordeeld wordt. Dezelfde Schiïetische strekking vindt men ook in een ander bij de Maleiers geliefd werk, de uit het Perzisch vertaalde *Sariboe masáïl*, dat in de veroordeeling der orthodoxen deelt (v. d. Tuuk t. a. p.). Een Schiïetisch element kan men ook herkennen in de offers die te Soerakarta in de maand Soera (de eerste maand) aan Hasan en Hoesain gebracht worden (1).

Wat den invloed van het Perzisch op de talen van den Archipel betreft, dien had de heer v. d. Tuuk, indien hem dit had goed gedacht, gemakkelijk door meer voorbeelden kunnen staven. Zoo heeft hij reeds in zijn *Bataksch Woordenboek*, bl. 368, op de afkomst van *badjoe*, buis, van het Perz. *bazoe*, schouder, arm, gewezen (vgl. de voorbeelden van soortgelijken overgang van beteekenis in zijn *Bataksch Leesboek*, D. IV, bl. 41 en 206). Zekerder nog is *tradjoe*, weegschaal, het Perzische *trazoe*, dat geheel dezelfde beteekenis heeft. In het Javaansche *djadah*, een onecht kind, is het niet moeilijk het Perzische *zadeh* te herkennen. Ik zwijg van de vele Perzische woorden die in de lijst van woorden van vreemden oorsprong aan het einde van Pijnappels *Maleisch Woordenboek* voorkomen.

Ook de kleedingstukken en teekeningen ga ik met stilzwijgen voorbij, maar ik sta nog even stil bij de voorbeelden in de talen van den Archipel voorkomende van het gebruik der Kesra relativa, die in het Perzisch wordt toegevoegd aan het nomen dat een Genitivus regeert. Ik ben den heer v. d. Tuuk bijzonder dankbaar voor zijne verklaring van *Sajidin*, die ik nu zie dat ook in zijn *Kort verslag*, bl. 449, voorkomt, maar die mij daar ontgaan was omdat zij nog niet wordt gelezen in het Engelsch origineel. In datzelfde »*Kort verslag*" had de heer v. d. Tuuk ook reeds opgemerkt, dat *Schaikh Merdan*, de verbasterde naam van den bekenden Maleischen roman *Schah Merdan*, zich mede uit de uitspraak

---

(1) Winter in dit Tijdschrift, Jg. V, Dl. I, bl. 719; Niemann, *Inleiding tot de kennis van den Islam*, bl. 401, noot.

met Kesra relativa, *Schahi Merdan*, gemakkelijk laat verklaren. Maar nu voeg ik er bij dat dit woord *Schah* niet het eenige is dat in de talen van den Archipel met Kesra relativa voorkomt. Dit is ook het geval met het Arabische *ahl*, dat in het Javaansch in vele samenstellingen geheel op de Perzische wijze als *ahli* wordt uitgesproken. Zoo in *ahliwaris*, erfgenaam, *ahlitepasir*, uitlegkundige, en meer dergelijken. Zie Gericke en Roorda, *Javaansch Woordenboek*, bl. 1.

Wij stappen thans af van de drie Maleische leesboeken, om tot N⁰. IV en V over te gaan, welke bij elkander behoorende geschriften wij ook te zamen willen behandelen. Wij hebben hier niet, immers niet geheel, met eigen werk van den heer van der Tuuk te doen; hij treedt hier op als uitgever van den nagelaten arbeid van een ander beoefenaar der Maleische letterkunde, die door hem geordend en voor de pers gereed gemaakt is. Dat hij er echter wel wat van het zijne zal hebben bijgedaan, zal men gemakkelijk begrijpen. Van een man die in staat is zooveel mede te deelen en den drang tot die mededeeling zóó sterk gevoelt, was wel niet anders te verwachten.

Het is jammer dat de heer van der Tuuk tot de uitgave van de *Bijdrage* reeds was overgegaan, eer hij de stukken nog had ontvangen, die de *Handleiding* samenstellen. Tegen het einde van 1867 ontving hij van den heer A. B. Cohen Stuart de brieven die deze in November en December 1863 met Dr. J. D. Homan, Ambtenaar ter Algemeene Secretarie te Batavia, over het Bataviasch Maleisch had gewisseld, met bijvoeging van twee lijsten van door Homan verzamelde en verklaarde Bataviasche woorden, die niet voorkomen hetzij in het Javaansche woordenboek van Gericke en Roorda met het bijvoegsel, hetzij in het Soendasche woordenboek van Rigg, hetzij in de Maleische woordenboeken van Marsden en Roorda van Eysinga. De eerste lijst bestaat uit 106 woorden, maar door de tweede wordt het gezamenlijk aantal tot 239 gebracht. De heer Cohen Stuart zond deze stukken aan van der Tuuk met verzoek om ze uit te geven, maar schijnt hem daarbij niet te hebben gemeld, dat hij nog een vervolg te wachten had. »Hoewel" zegt de heer v. d. Tuuk in zijne voorrede, »mij weinig tijd daartoe van andere werkzaamheden overschoot [zijn wensch was toen reeds zoo spoedig mogelijk naar Indië terug te keeren], heb ik mij in 't belang der zaak dadelijk aan 't werk gezet." Maar nu was juist deze *Bijdrage* gereed en in 't licht verschenen, toen in het begin van 1868 eene tweede bezending aankwam, uit de briefwisseling der heeren Cohen Stuart en Homan van Februari tot Juni 1864 bestaande, benevens eene derde zeer uitgebreide woordenlijst, die het gezamenlijk aantal nieuwe, d. i. in de bovengenoemde woordenboeken niet voorkomende woorden, op 591 bracht. Voor

den heer v. d. Tuuk schoot nu niet anders over dan zich op nieuw aan 't werk te zetten en dit tweede gedeelte afzonderlijk uit te geven. Veel beter en voor hem gemakkelijker ware het ongetwijfeld geweest, indien hij al de stukken vóór de uitgave van een gedeelte onder de oogen had gehad en dadelijk met het oog op eene gezamenlijke uitgave had kunnen bewerken. Daar de heer Homan zich niet streng aan eene alphabetische orde had kunnen houden, had v. d. Tuuk getracht, reeds bij de uitgave van den eersten bundel, diens werk recht bruikbaar te maken door een Alphabetischen Index met Arabisch karakter, terwijl hij aan dien Index zijne eigene op- en aanmerkingen, hetzij aan den voet der bladzijden, hetzij tusschen haakjes, had toegevoegd, en eindelijk ook daarin had opgenomen de Maleische woorden die hij zelf in verschillende schriften behandeld had, met verwijzing naar de plaatsen waar hij daarover had gesproken, zoodat die tevens als register van zijne eigene, in vele boeken en tijdschriften verspreide, verklaringen van Maleische woorden kon dienen. Toen nu de derde lijst van den heer Homan met ruim 250 nieuwe woorden in zijne handen kwam, was een nieuwe Index noodzakelijk, die de in beide stukken opgehelderde woorden omvatte. »Om die lijst," zegt v. d. Tuuk in de voorrede voor dit tweede stuk, »ook bruikbaar te maken voor hen die tegen het Arabische schrift opzien, heb ik daarin de volgorde van ons Alphabet gevolgd [en het Romeinsch karakter gebezigd]. Verder heb ik er ook de woorden in opgenomen, die Friederich in Rigg's *Sunda Dictionary* als Bataviasch opgeeft (1). Uit eigen voorraad heb ik slechts die medegedeeld, welke de bestaande woordenboeken kunnen verbeteren, of wel belangrijk genoeg zijn om eene plaats te verdienen." Door dezen tweeden Index is dus de eenheid van de beide gedeelten gehandhaafd, en de noodzakelijkheid weggenomen om telkens twee bladwijzers op te slaan als men weten wil of eenig woord door Dr. Homan behandeld is. Verder is die eenheid ook uitgedrukt in de doorloopende pagineering. Naar mijne meening had die echter vooral ook uit den titel kunnen en moeten blijken. Behalve dat *Handleiding* het denkbeeld opwekt van iets meer volledigs dan in dit tweede stuk op zich zelf kon gegeven worden, zou ik reeds daarom aan *Tweede Bijdrage* of *Vervolg op de Bijdrage* de voorkeur gegeven hebben. Wellicht meent deze of gene dat men de beide stukken nu onder den titel *Handleiding* tot één geheel zou kunnen vereenigen; maar men zou dan een boek krijgen met twee voorreden en twee bladwijzers, wat toch ook geen houding heeft. Indien dat de bedoeling geweest ware, had de heer v. d. Tuuk

(1) In de voorrede voor het eerste gedeelte zegt hij in eene noot op blz. 6: „Ook heb ik den tijd niet gehad al de door Friederich in Rigg's *Sunda Dictionary* opgegeven Bataviasche woorden op te nemen." Dit verzuim heeft hij dus bij de bewerking van den tweeden Index goed gemaakt.

de tweede voorrede en den tweeden bladwijzer zoodanig moeten inrichten dat de eersten geheel konden vervallen, wat nu het geval niet is. Bovendien zou ik ook dan nog den titel *Handleiding* minder gepast vinden; want dat uit de twee stukken te zamen nog lang geene volledige kennis van het Bataviasch Maleisch is te putten, blijkt reeds uit den wensch, door den heer van der Tuuk geuit, dat deze proeve anderen zal aansporen »het goede werk waarin Homan door den dood is blijven steken, voort te zetten en te verbeteren."

Is de vorm van deze werkjes, of, wil men, dit werk, door de bijzondere wijze waarop de uitgaaf plaats had, gebrekkig en voor 't gebruik niet zoo gemakkelijk als men dien wenschen zou, de inhoud is voor den beoefenaar der inlandsche talen van onschatbare waarde. Voor velen die een oog op de titels hebben geslagen, zal 't, even als voor mij, verrassend zijn geweest, van het Bataviasch Maleisch als van eene afzonderlijke taal of althans een door bepaalde eigenaardigheden gekenmerkt dialekt te hooren gewagen, en nog meer, uit den inhoud dezer geschriften te zien, hoezeer dat Bataviasch Maleisch van het laag-Maleisch, door v. d. Tuuk te recht »de brabbeltaal" genoemd, verschilt. »'t Bataviasch Maleisch," zegt hij, »is ten onzent nagenoeg onbekend en wordt door velen voor »brabbel-Maleisch gehouden. De bijdrage van den heer Homan zal, hoop »ik, den lezer de oogen openen en hem misschien tevens kunnen over»tuigen dat geen inlander, waar ook in den Archipel, 't zoogenaamde »laag-Maleisch als moedertaal spreekt. Hij leert die brabbeltaal slechts »aan, omdat hij weet, dat we ons de moeite niet geven de taal van »'t land behoorlijk aan te leeren (1)."

Of de naam Bataviasch *Maleisch* goed gekozen is, mag men misschien in twijfel trekken, wanneer men leest dat het Javaansch en Balineesch de meeste woorden aan dit zoogenaamd Maleisch geleverd hebben, en dat de bijdragen van den heer Homan vooral de kennis van het Javaansch en Balineesch kunnen bevorderen, maar voor het eigenlijke Maleisch niet veel opleveren. Dit beneemt echter niets aan de waarde dezer bijdragen, die in ieder geval een nieuwe bron voor de kennis der inlandsche talen openen, waaromtrent men zich alleen verwonderen kan dat zij zoo lang ongeëxploiteerd is gebleven. Alleen reeds met het oog op het onderwijs van den inlander, waarvoor men zich in de laatste jaren moeite begint te geven, zou men verwachten dat de Regeering de taal zou hebben laten onderzoeken die door den inlander ter hoofdplaats zelve en in hare omstreken gesproken wordt, in plaats van hem schoolboeken in handen te

(1) Niet alle gedeelten van de beide voorreden van den heer v. d. Tuuk, hoeveel goeds daarin ook moge gezegd worden, zijn voor aanhaling vatbaar. Hoe jammer dat zij weder hier en daar door die ruwheid ontsierd worden, waarin de schrijver eene soort van eer schijnt te stellen!

geven die uit een ongelukkig mengsel bestaan »van 't geen de schrijvers in loco van de taal hebben kunnen leeren en 't geen zij in goed vertrouwen aan de bestaande woordenboeken ontleenden," en dus geschreven zijn in een taal die eigenlijk nergens te huis behoort. Men kan zich niet genoeg verbazen dat in de stad zelve, die sedert $2^1/_2$ eeuw de zetel is van het Nederlandsch gezag, nog zoo vele ontdekkingen op het gebied der taal te doen waren, en de ijverige nasporingen van Dr. Homan eenige honderden woorden konden bijeenbrengen, die tot dusver aan de Europeesche taalbeoefenaars geheel onbekend waren gebleven. Zoo iets, dan is dit verschijnsel geschikt om ons een verre van opbeurende voorstelling te geven van de gevolgen die gebrek aan aanmoediging en behoorlijke leiding der taalstudiën van de zijde der Regeering voor de beoefening der talen van den Indischen Archipel gehad heeft. Het blijkt nu weder hoezeer verwaarloosd is wat het meest voor de hand lag en waarin met geringe middelen had kunnen voorzien worden, terwijl schatten verspild zijn aan de vervaardiging van boekjes wier ongeschiktheid meer en meer aan den dag komt, en ik vrees dat ik er eigenlijk moest bijvoegen — aan de bewerking van uitgebreide Javaansche en Maleische woordenboeken, waarvan, na vele jaren arbeids, nog slechts onbeduidende proeven aan het licht zijn gebracht (1).

Wij komen tot het zesde en laatste der aangekondigde werken, de Lampongsche handschriften door den heer Sloet van de Beele verzameld en door den heer v. d. Tuuk uitgegeven en zooveel mogelijk verklaard.

Het in het belang van vreemdelingen die de talen van den Archipel tot het voorwerp hunner studiën maken, in de Fransche taal geschreven werk vangt aan met eene inleiding, waarin de heer v. d. Tuuk al zijne klachten resumeert over de verwaarloozing of verkeerde richting van de beoefening der inlandsche talen van onze Indiën, en over de onvruchtbaarheid vooral der pogingen van het Gouvernement, dat zich geheel door bijzondere genootschappen heeft laten overvleugelen, — klachten vaak door hem herhaald, en waarvan ook deze aankondiging zijner schriften hier en daar een weêrklank is. Wij willen daarop thans niet terugkomen, maar wenden ons dadelijk tot het slot van de inleiding, dat omtrent het ontstaan van dit werk zelf de vereischte inlichting geeft. Ziehier wat wij daar lezen:

»In het zuidelijk deel van Sumatra, nabij straat Soenda, vindt men

(1) Van het Javaansche woordenboek der heeren Winter en Wilkens werd reeds eene proeve medegedeeld in den VI^den^ Jaargang van dit Tijdschrift (1844), Dl. I. Wat er later mede gebeurd is en hoe het er thans mede staat, kan men zien in de „*Notulen van het Bat. Gen.*" D. II (1864), blz. 271 vv. Van het Maleisch Woordenboek van den heer von Dewall ontvingen wij kleine proeven in Dl. VI en VIII van het *Tijdschrift van het Bat. Gen.* (1857 en 1859); maar tot heden geen afgewerkt gedeelte, hoe klein ook.

de Lampongsche distrikten. Ofschoon zij reeds door den maarschalk Daendels aan het Nederlandsch gezag onderworpen en slechts op geringen afstand van den zetel des bestuurs gelegen zijn, is onze kennis van de Lampongsche taal volstrekt onbeduidend; alles wat wij er van weten, bepaalt zich tot twee woordenlijsten (1), waarvan het onvoldoende straks zal worden aangetoond. 't Is dus niet te verwonderen dat hetgeen ons over deze taal is medegedeeld in het linguistisch gedeelte van de expeditie der Novara, nog onbeduidender is dan hetgeen daar over het Maleisch en Javaansch wordt gelezen.

»De Oud-Gouverneur van Ned. Indië, baron Sloet van de Beele, overtuigd dat de kennis der inlandsche talen van het grootste gewicht is voor onze heerschappij en voor de verstandelijke ontwikkeling des volks, heeft aan den heer Friederich eene bijzondere zending naar de Lampongsche districten opgedragen, nadat hem door de berichten van den resident Walland het bestaan van eene opmerkelijke literatuur in die gewesten gebleken was. De uitkomsten dezer zending zijn nog onbekend, doch het is te vreezen dat zij van weinig belang zullen zijn, daar de heer Friederich, uit hoofde zijner veelvuldige bezigheden, niet lang genoeg in het land zal kunnen blijven om een grondig onderzoek in te stellen, waarvan de wetenschap wezenlijk nut kan trekken.

»Maar de baron Sloet van de Beele bracht tevens uit Indië eene verzameling Lampongsche handschriften mede, op bamboes, rotan en boomschors geschreven. Deze handschriften geven ons niet alleen een getrouw tafereel van het nationaal karakter, maar zij doen ons ook den invloed der Maleische en Javaansche talen op de Lampongsche beschaving kennen. Wij bieden deze verzameling thans aan de geleerden aan [in facsimile namelijk], opdat zij er hun geduld en schranderheid op oefenen. Misschien zal zij eenige belangstelling voor de Lampongsche taal opwekken, en aan hen die in die streken verblijf houden, een hulpmiddel in de hand geven voor nasporingen die ons zullen helpen om deze handschriften eenmaal volkomen verstaanbaar te maken.

»Deze verzameling kan ons op nieuw doen zien, hoe oneindig veel er nog op het uitgestrekt veld der linguistische studiën met betrekking tot Nederlandsch Indië te doen valt. Moge de verlichte geest die den Baron Sloet van de Beele genoopt heeft deze verzameling op eigen kosten het licht te doen zien, aan het Gouvernement ten spoorslag verstrekken, opdat het naar de Lampongsche districten en andere nog niet onderzochte deelen van zijn gebied wetenschappelijke missiën zende, met het onderzoek der talen belast."

---

(1) De eene in den Appendix van Raffles *Hist. of Java*, de andere van Zollinger in Dl. I van den IX^{den} jaargang van dit Tijdschrift.

Zooals reeds uit deze mededeeling is op te maken, bestaat het lichaam van dit werk uit gelithographeerde facsimiles van een aantal grootere en kleinere stukken, in Lampongsche karakters geschreven (te zamen 109 bladzijden), gevolgd door de transscriptie en vertaling van enkele stukken, door een Gouvernements-ambtenaar vervaardigd. Daarop volgt eene proeve van uiteenzetting van den inhoud en verklaring van eenige gedeelten door den heer v. d. Tuuk zelven, benevens eenige opmerkingen over de verschillende vormen van het Lampongsche alphabet. In de moeilijkheden die de heer v. d. Tuuk bij de ontcijfering van Handschriften in eene nog zoo goed als onbekende taal ondervond, had hij van de bovenvermelde vertalingen van den Gouvernements-ambtenaar slechts weinig dienst, daar zij niet alleen niet getrouw waren, maar vele passages daarin eenvoudig waren overgeslagen. Het is dus niet te verwonderen, dat vele woorden hem duister bleven en de ontcijfering slechts ten deele wilde gelukken. Wij vinden daarom den inhoud der handschriften meestal slechts in het algemeen en somtijds slechts bij gissing opgegeven. Sommige stukken bleken, ofschoon met Lampongsche karakters, geheel of gedeeltelijk in een bijzonder Maleisch dialekt geschreven te zijn. Van het zeer leerzame handschrift M, dat eene Lampongsch-Maleische woordenlijst bevat, waren ongelukkigerwijze slechts enkele regels leesbaar. Voor het overige heeft de inhoud dezer handschriften doorgaans slechts tot wichelarij, tooverij, waarzeggerij, bezweringen en dergelijke betrekking, en is dus — de waarde voor de taalstudie daargelaten — alleen geschikt om over het oude bijgeloof, dat aan de Lampongers met alle andere volken van den Archipel gemeen was en waarvan men de sporen overal terugvindt, licht te helpen verspreiden. Belangrijker zijn de handschriften D en E die eene opsomming van misdrijven en de daarop gezette boeten bevatten en fragmenten schijnen te zijn van een grooter werk, dat eene verzameling van Lampongsche wetten vormde. De handschriften op bamboe bevatten doorgaans klachten van minnaars, waaruit, zoo wij de vertalingen van den Gouvernements-ambtenaar niet geheel moeten mistrouwen, veel gevoel en teederheid spreekt.

Hoe gebrekkig de verklaring dezer handschriften ook nog zijn moge, men zal zich ongetwijfeld meer moeten verwonderen dat zij den heer van der Tuuk nog zoo goed is gelukt, dan dat zij hem niet is gelukt in allen deele; vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat hem het onderzoek dier documenten werd opgedragen zoo kort voor zijn vertrek en terwijl hij met vele andere bezigheden overladen was. Van hetgeen het onderzoek dezer stukken voor de studie der taal heeft opgeleverd, geeft hij een resumé in een »Essai sur le Lampong", dat hij onmiddellijk op de Inleiding laat volgen, en dat wellicht als het belangrijkste

deel van dezen geheelen arbeid te beschouwen is. Het blijkt uit deze proeve dat het Lampongsch de meeste toenadering tot het Soendasch vertoont, maar toch eene zelfstandige taal is, die over de verschillende verwante talen, Soendasch, Javaansch, Maleisch, Bataksch, Redjangsch, evenveel licht verspreidt als zij op hare beurt daarvan ontvangt (1).

Wij kunnen hier ons overzicht van de jongste bijdragen die de heer van der Tuuk voor de studie der talen van den Archipel leverde besluiten. Men zal aan een schrijver die in zoo korten tijd zooveel belangrijks in het licht zond, zooveel arbeid verrichtte waartegen ieder ander als tegen een berg zou opzien, den lof van grondige kennis, groote scherpzinnigheid en noeste vlijt niet ontzeggen, al mocht men ook wenschen dat hij in zijn oordeel over de handelingen en studiën van anderen de palen der gematigdheid wat minder uit het oog had verloren. Onze goede wenschen verzellen hem naar Bali, waar wij hopen dat het hem zal vergund worden, een rijken oogst van nieuwe bijdragen tot de kennis der talen van Nederlandsch Indië in te zamelen.

---

(1) Onder de woorden die in het voorbijgaan door den heer v. d. Tuuk verklaard zijn, merken wij den bekenden eigennaam *Bondjol* op. In het werk van den Generaal de Stuers, *de Vestiging en Uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra*, Bijlage B (Dl. II, bl. 281), komt in een uit het Maleisch vertaald stuk eene toespeling voor op de beteekenis van dien naam, die mij tot dusverre duister bleef. De heer v. d. Tuuk leert ons op blz. XIII van zijn *Essai*, dat de echte Bataksche en Menangkabausche vorm *bondjor* is en eene *retraite voor krijgslieden*, eene *versterkte plaats* beteekent.

P. J. V.

VARIA.

In het »Verslag van het beheer en den staat van Ned. Indië over 1865" worden eenige mededeelingen gevonden omtrent het gevangeniswezen in Indië, die ons van den toestand waarin de gevangenissen verkeeren, een zeer ongunstigen indruk geven. Behalve de telkens herhaalde klacht over gebrek aan ruimte en gemis van tucht en orde, lezen wij nog onder anderen het volgende. In de afdeelingen Binamoe en Bankala (Celebes) bestaat geen gevangenis; de dwangarbeiders en de veroordeelden ter zake van overtreding worden er gehuisvest in een der bijgebouwen van het passantenhuis, de praeventieve gevangenen in een der arrestkamers van het militair kampement. Te Toli Toli (Celebes) bestaat geen eigenlijke gevangenis; een bamboezen huisje wordt gebezigd tot huisvesting der in de ketting veroordeelden; de ter politie-rol gestraften houden verblijf in *een der kamers van de bijgebouwen der Gouvernementswoning*, enz. enz. Geen wonder dat bij zulk een stand van zaken over veelvuldige ontvluchtingen geklaagd wordt! Gedurende de jaren 1864 en 1865 zijn er uit het bannelingen-kwartier te Banjoe Biroe 604 dwangarbeiders ontvlucht. Nu gaat het niet op te klagen over de weinig gunstige resultaten die hunne wederopsporing heeft opgeleverd, en die toe te schrijven aan de intrekking van het passenstelsel, maar het wordt tijd de gevangenissen zoo in te richten dat er èn ruimte zij èn tucht en orde heersche, maar ook vooral dat de ontvluchting der gevangenen geen dagelijksche gebeurtenis worde. En welk een vreemd oordeel moet men zich niet over die tot dwangarbeid veroordeelde misdadigers vormen, wanneer men leest dat in 2 jaar tijd uit één gevangenis ruim 600 boeven kunnen ontvluchten, zonder in den maatschappelijken toestand eenige wanorde te veroorzaken. Zou in dit feit alleen niet reeds eene veroordeeling liggen opgesloten van de rechtsbedeeling zooals die thans in Indië plaats heeft? Wij onderschrijven dan ook geheel de volgende zinsnede in dat verslag

te lezen. »Ook in dit jaar is wederom veelvuldig gebleken, dat het opdragen van rechtsmacht aan administratieve ambtenaren, die met een tal van andere gewichtige werkzaamheden zijn overladen, in den regel leidt tot een zeer gebrekkige rechtspraak." Maar wij voegen daarbij deze vraag: Is het voldoende daarover officiëel en officieus te klagen, en is het niet meer dan tijd, voor de eer van het Nederlandsch gezag, door flinke en doortastende maatregelen aan dien onhoudbaren toestand een einde te maken?

M.

Als een vervolg op de mededeeling voorkomende op bl. 522—524 van het T. v. N. I. 1867, n°. 12, diene: dat de theemonsters, waarvoor de heer G. de Serière met de gouden medaille van de Parijsche wereldtentoonstelling bekroond is, afkomstig zijn van de 4 theeondernemingen gelegen op de Zuid-Oostelijke en Noord-Westelijke hellingen van het Salak- en Gedé-gebergte.

Men kan dus die gouden medaille te recht beschouwen als de bekrooning der vrije cultuur; want zoo lang het product aan het Gouvernement afgestaan moest worden, was het geleverde zoo zeer beneden kritiek, dat daaraan het verlies van millioenen is toe te schrijven, dat 's lands kas vroeger door de theecultuur geleden heeft.

Onder de vier bedoelde ondernemingen zijn er twee die slechts een paar jaar geleden in het leven zijn geroepen; zoodat blijkt dat niet alleen verbetering, maar ook vermeerdering van het product te wachten is, sinds men aan de theecultuur de noodige vrijheid tot ontwikkeling heeft gelaten.

Hetzelfde heeft men zien gebeuren met de tabak, die ook pas een hooge vlucht heeft genomen, zoodra vrijheid de basis van die cultuur is geworden.

Het moet dus elken onbevooroordeelde vreemd toeschijnen, dat het Gouvernement, na zulke lessen, nog geene proeven neemt om ook de resteerende dwangcultures, met name die van koffie en suiker, zoo in te richten, dat de vrijheid de basis wordt voor de verbetering en vermeerdering van het product.

Ten gevolge der geringe koffieproductie van 1868, gepaard met de daling der koffieprijzen, zal wellicht dit jaar geen batig slot opleveren.

Zelfs de partij die zich in Nederland het meest aan een batig slot van Ned. Indië ten behoeve van Nederland vastklemt, behoeft niet te schromen zich te

vereenigen met de leuze: vrijheid van cultuur en vrijheid van beschikking over het product. Immers is thans de theecultuur bij het genot dier vrijheden even voordeelig voor 's lands kas geworden, als zij vroeger schadelijk was. De oude ondernemingen in Tjiandjoer, Bandong en Bagelen storten 24, 50 en 42 gulden per bouw in 's lands kas, sedert gemis aan vrijheid hun vlucht niet meer belet, en dat wel voor gronden waarvan de schatkist anders, zoo iets, hoogstens een paar gulden zou getrokken hebben.

Waarom zou, wat voor tabak en thee waarheid is, ook niet voor koffie en suiker doorgaan?

Men bemoeilijke slechts de uitgifte van woeste gronden niet, door van het eerste jaar of dadelijk belasting te heffen, maar stelle die de eerste 5 à 7 jaren vrij van alle heffing, even als dit vroeger geheel of gedeeltelijk geschiedde.

Op geheel Java zijn slechts ± 35600 bouws woeste gronden uitgegeven, waarvan $^2/_5$ alleen in de residentie Samarang. Wat beteekent die uitgestrektheid bij de millioenen bouws die nog woest en beschikbaar liggen?

Elk jaar wachten is direct nadeel voor 's lands kas, en alzoo eene bijdrage minder aan het batig slot.

R.

Uit de laatste begrooting voor Ned. Indië blijkt, dat de posterijen jaarlijks een paar ton meer kosten, dan zij opbrengen.

Dat deficit zou voor een goed deel gedekt worden, indien men de gefrankeerde brieven bij voortduring het uniform port van *f* 0.10 liet betalen, maar de ongefrankeerde brieven het dubbel.

De gedwongen frankeering, welke bij ons te lande niet in den smaak valt, ofschoon men er de voordeelen van erkent, zou daardoor voor een groot deel als van zelve bereikt worden.

De voorgestelde wijziging zou vooral blijken in het voordeel der van de hoofdplaatsen verwijderde oorden te zijn, waar thans duizenden van brieven, gericht aan Chineezen, Inlanders en met dezen gelijkgestelden, in de bus der rebuutbrieven geworpen worden, omdat de chefs der postkantoren zich noch willen, noch kunnen aansprakelijk stellen voor de brieven, die zij naar de distrikten zouden moeten verzenden.

R.

Uit het verslag der commissie voor het afnemen van het groot ambtenaars-examen in Nederland blijkt, dat het vorige jaar slechts één der candidaten zich voor het Javaansch heeft aangemeld.

Dit wordt door de commissie te recht betreurd, en niemand die bekend is met het binnenlandsch bestuur, zal de hooge noodzakelijkheid van de kennis der Javaansche taal voor $^2/_3$ deelen van Java in twijfel trekken.

Het behoeft geen cent aan de Regeering te kosten, om in dien staat van zaken verandering te brengen. Zij heeft dan slechts te bepalen, dat de kennis van eene der op Java gesproken talen (Soendaneesch, Javaansch, Madureesch) aanspraak geeft op eene plaatsing op Java, en wel in dat gedeelte waarvan de candidaät de taal kent.

De jacht naar eene plaatsing op Java is vooral in den laatsten tijd zeer groot, omdat de controleurs en assistent-residenten van Java beter betaald worden dan die der Buitenbezittingen.

Op welken grond overigens aan de plaatsing op Java meer traktement is verbonden, is nog een raadsel. Het zal toch wel niet zijn omdat Java tot die eilanden behoort die aan het batig slot contribueeren. Immers Sumatra begint ook zijn aandeel aan te brengen, en men behoefi er niet aan te twijfelen of Sumatra zal, bij toepassing van regeerings- in plaats van koopmansbeginselen, met der tijd Java in de schaduw stellen.

R.

In het T. v. N. I. 1867, afl. 12, blz. 456, leest men in eene noot: »In de Preanger-regentschappen wordt slechts de helft van het loon (voor de koffie) uitbetaald; want het overige wordt met de landrente verrekend." Deze woorden geven eene verkeerde voorstelling van de zaak, al is die ook, gelijk ik meen, uit officiëele bescheiden geput (1).

De ware toedracht der zaak is de volgende:

In de Preanger brengt de bevolking $^1/_{10}$ van haar bruto padi-product op voor het civiel bestuur, waarvan $^2/_3$ voor den Regent of, zooals in

(1) Met de aangehaalde plaats werd alleen bedoeld dat het Gouvernement geene landrente in de Preanger heft en daarom minder voor de koffie betaalt, en dit blijkt ook na de gegeven terechtwijzing juist te zijn, zoo wij de landen Soekaboemi en Tjipoetri uitzonderen. Het was der Redactie, die de aangehaalde woorden liet afdrukken, niet onbekend, dat die vrijstelling alleen ten bate van hoofden en geestelijkheid komt. Dit neemt niet weg dat wij den schrijver dezer opmerkingen dankbaar zijn voor de nadere mededeeling van bijzonderheden, die den ellendigen toestand van de bevolking der Preanger-Regentschappen zoo duidelijk doen uitkomen. REDACTIE.

de gewezen particuliere landen Soekaboemi en Tjipoetri, voor het Gouvernement, en $^1/_3$ voor de districts- en dessahoofden; en nog eens $^1/_{10}$ van haar bruto padi-product, ingeval dat 339 bossen van 5 katies bedraagt, of bij geringere opbrengst minder, voor de geestelijkheid, waarvan $^1/_3$ voor de dessa-geestelijken en $^2/_3$ voor de negerie- en districts-geestelijken.

Het eerste $^1/_{10}$ is bekend onder den naam van *tjoeké*, het tweede $^1/_{10}$ onder den naam van *djakat.*

Neemt men nu hierbij in aanmerking, dat 339 bos de productie is van slechts een halven bouw sawah of een heelen bouw tipar of gaga, en dat het aantal grondbezitters die slechts 339 bos oogsten, maar een paar percent van het totaal der grondbezitters bedraagt; dat er zijn die tot de opbrengst van het tweede tiende van het product gedwongen worden, ook al bedraagt hun oogst minder dan 339 bos; en dat het eene groote zeldzaamheid is, dat iemand die minder dan 339 bos oogst, niets als djakat opbrengt; dan zal men het niet ver van de waarheid kunnen noemen als gezegd wordt, dat de bevolking in de Preanger *gewoonlijk* $^1/_5$ van haar padi-product als belasting betaalt.

Als men nagaat dat overal elders in de Gouvernements-landen, met uitsluiting van Banjoewangi, waar ook het inlandsch bestuur (1), even als in de Preanger, de heffing van de *djakat* schijnt te bevelen, de landbouwende bevolking $^1/_5$ van het bruto of netto product (2) als belasting opbrengt, doch in geld, en gewoonlijk berekend tegen de laagste prijzen, of zelfs daar beneden;

dat de bevolking in de Preanger bovendien bezwaard is met het kosteloos transport van de *padi tjoeké* en *padi djakat* naar de respectieve pakhuizen;

dat hare koffie-aanplantingen op grootere afstanden van hare woningen gelegen zijn dan elders;

dat zij nog gedwongen is het koffieproduct, tegen een door het Gouvernement vastgesteld loon, van de binnenlandsche inkoop-koffiepakhuizen naar de dépôt-pakhuizen te vervoeren;

dat zij, door de schaarschheid der bevolking in verhouding tot de uitgestrektheid van het gebied, tweemaal zoo zware diensten aan wegen en bruggen heeft te praesteeren als elders op Java gevorderd worden;

dan kan met recht gevraagd worden, waarom krijgt de Preangerbevolking maar halve betaling voor de door haar geleverde koffie?

Men kan toch niet meenen dat die halve betaling geschiedt omdat

---

(1) In Bandong krijgen de districtsbeambten nog een aandeel van de djakat.

(2) Onder netto product wordt hier verstaan het product na aftrek van het snijloon, dat gewoonlijk op $^1/_5$ gerekend wordt.

zij geen landrente *aan het Gouvernement* opbrengt; immers dan moest de bevolking van de voormalige particuliere landen Soekaboemi en Tjipoetri niet in die onrechtvaardigheid deelen. Maar bovendien, het niet opbrengen van landrente aan het Gouvernement baat der bevolking niets, daar zij in waarheid die landrente aan de civiele hoofden en de geestelijkheid opbrengt, aan wie het Gouvernement de opbrengst dezer belasting overgelaten heeft. De waarheid is dat de Preanger kunnen worden aangemerkt als de residentie die de hoogste landrente betaalt en het zwaarst door de koffiecultuur gedrukt wordt.

Daaruit laat zich dan ook verklaren, waarom de Preangerlanden, bij zooveel rijkdom aan water en zoo grooten overvloed van vruchtbare woeste gronden, en bij eene uitgestrektheid van $^1/_7$ van geheel Java. slechts $^1/_{17}$ van de bevolking des eilands bevatten.

Men kan alleen van eene verrekening der koffie met de landrente spreken bij de regeling die op het voormalige particuliere land Soekaboemi, van 1834 tot 1845 ingesloten, heeft plaats gehad, toen voor één *tjaing padi tjoeké* één pikol koffie van 225 Amst. ponden geleverd werd, — een tijdperk dat nog als voordeelig voor de welvaart in de herinnering der bevolking leeft.

R.

In het Meinommer van den vorigen jaargang, blz. 458, gaf ik den wensch te kennen om nadere bijzonderheden omtrent den tegenwoordigen toestand der gambier-cultuur op Java te vernemen. Aan dit verlangen is voldaan door een opstel in »de. Locomotief" van 29 Juni en 1 Juli jl.

Wij vernemen uit dat opstel dat den schrijver twee ondernemingen op Java bekend zijn die, naar 't schijnt, zeer goede resultaten opleveren: die door den heer L. Weber aangelegd op het land Tjogrek in Buitenzorg, en in 't vorige jaar overgegaan in handen van den heer de Munnick, en die van den heer de Haan, mede in Buitenzorg (namelijk op het land Tjikoppo Majok, zooals blijkt uit den Regeeringsalmanak voor 1867, blz. 536). Ik meen mij te herinneren gehoord of gelezen te hebben, dat ook de heer Hofland op Pamanoekan en Tjiassem proeven met de gambier-cultuur heeft genomen, maar die laatstelijk weder heeft opgegeven.

De schrijver in de Locomotief werpt de vraag op, of het besluit van 5 December 1862 de gambier-cultuur ook veroorlooft op de huurlanden

in Soerakarta en Djokjokarta. Ofschoon dat besluit verklaart dat de teelt en bereiding van gambier op Java aan iedereen vrij staan, blijft het echter twijfelachtig of zulk eene verklaring, zonder uitdrukkelijke bepalingen daaromtrent, geacht kan worden eenige wijziging te brengen in het reglement op den landverhuur in de Vorstenlanden, waarvan art. 2 te kennen geeft, dat de toestemming tot inhuurneming van gronden geschikt voor den landbouw, *alleen verleend wordt voor producten voor de Europeesche markt.* Ofschoon de gambier meer en meer naar Europa verzonden wordt om als looistof te dienen, bepaalt zich dit tot inferieure soorten, en zou men op Java, zoolang de productie niet in de consumtie van het eiland voorziet, niet licht er toe komen om gambier uitsluitend voor de Europeesche markt te telen. Indien de Regeering er geen bezwaar in heeft, dat ook de landhuurders in de Vorstenlanden gambier telen voor binnenlandsch verbruik, is het alleszins wenschelijk dat zij ook dezen twijfel door eene ampliatie op het besluit van 1862 wegneme.

De schrijver in de Locomotief verwijst verder naar eene »Handleiding voor eenige cultures op Java, met name Gambier, Rameh, Koffie, Hennep en de Bombyx Mori of tamme zijdeworm van Siam, benevens voor de bereiding van papier," die door gemelden heer Weber in 1863 bij van Dorp te Batavia werd uitgegeven, en deelt daaruit eenige uittreksels mede. Daaruit blijkt dat de heer Weber het eerst op de gambier opmerkzaam werd gemaakt door het in 1846 uitgegeven werk van C. W. M. van de Velde, »Gezichten uit Nederlandsch Indië." »Door mij ingewonnen berichten," zoo gaat hij voort, »vergewisten mij dat bij het Hooge Bestuur dezer gewesten geene bedenkingen tegen het invoeren dier cultuur bestonden, zoodat ik alles in het werk stelde ten einde van Riouw de noodige bibiet en eene beschrijving van de cultuur machtig te worden, hetgeen mij niet dan na veel moeite gelukte. Die beschrijving stelde mij weldra op de hoogte van de gambier-bereiding en, na het overwinnen van verschillende bezwaren, gelukte het mij een product aan de markt te brengen, hetwelk in allen deele dat van Riouw verre overtrof. Door de invoering van de gambier op Java meen ik aan den Inlander eene weldaad bewezen te hebben, en is hij om aan zijne behoefte daaraan voldaan te zien, niet langer afhankelijk van eene bereiding die alleen op sommige buitenbezittingen bekend was."

Ook het volgend uittreksel uit een brief van den heer Weber aan den schrijver in »de Locomotief" verdient hier te worden opgenomen:

»De heer de Haan heeft mij een paar maanden geleden verzekerd, dat ZEd. de voorkeur geeft om voor de Europeesche markt te werken. De hoofdreden zal zijn dat, daar zijn gronden veel kalkdeelen bevatten, zijn product zwart en dus voor Java minder geschikt is.

»De vroeger door mij op Tjogrek gemaakte gambier is door een mijner vrienden aan den Vorst uwer residentie aangeboden, en werd zeer geprezen — evenzoo door de hoofden in de Preanger.

»Voordat de concurrentie den prijs zal bederven, kunnen er wel 50 of 100 jaar verloopen. 't Verbruik op Java als versnapering is ruim honderd duizend pikols. 't Gebruik als looistof in Europa neemt zeer toe en wordt goed betaald, terwijl grovere qualiteit daar gewild is."

P. J. V.

In het opstel, opgenomen in ons vorig nummer, over *de suikercultuur op Java*, kwamen eenige mededeelingen voor omtrent de door den heer Hasselman ontworpen regeling. Daar wordt gezegd:

»Men heeft in de Tweede Kamer, vrij lichtvaardig en ongepast, den Raad van State beschuldigd, als zou hij, door de zaak op te houden, het tot stand komen der regeling van den heer Hasselman hebben belet.

»Wij noemen die beschuldiging lichtvaardig en ongepast, omdat men eene dergelijke beschuldiging niet naar het hoofd van een staatslichaam als de Raad van State mag werpen, of men moet daarvoor deugdelijke redenen hebben. En die kon de heer Rochussen niet hebben."

Op hartstochtelijken en bepaald onbetamelijken toon tegenover het betrokken hooge collegie herhaalt Dr. Feist die aantijging in een opstel in de *Amst. Courant* van 30 September jl. Hij schrijft o. a.: »De Raad van State wilde geen advies uitbrengen" en poogt onze mededeelingen in een verkeerd daglicht te plaatsen.

Dr. Feist heeft zelf gevoeld, dat er voor ons reden zou kunnen bestaan omtrent zijn opstel »ignorantie voor te wenden" en inderdaad zouden wij op de zaak niet teruggekomen zijn, indien hij zich niet had beroepen op den heer Hasselman, »wien hij de eer had wekelijks over koloniale zaken te spreken."

Dr. Feist bevestigt toch onze mededeelingen.

Wij constateeren, dat hij niet ontkent:

1°. Dat het ontwerp van den heer Hasselman over een zoo gewichtig onderwerp in strijd was met alle vroegere en latere adviezen van Indische autoriteiten; hij zegt alleen: »dat doet niets ter zake."

2°. Dat de heer Hasselman, tot adstructie van zijn plan geen geschreven rapport van deskundigen tegenover de Indische adviezen overlegde en zelfs zijne raadslieden niet noemde. Thans zegt Dr. Feist: *ik* ben een van die adviseurs geweest.

3°. Dat de Raad van State, na te vergeefs gepoogd te hebben meer licht te krijgen, gebruik makende van het recht, bij art. 14 der wet op de samenstelling van dat lichaam verleend, Z. M. den Koning eerbiedig verzocht eene enquête te mogen instellen, ten einde dan uit den mond van deskundigen de gronden te kunnen vernemen, die er toe moesten leiden om alle officiëele adviezen van Indische autoriteiten ter zijde te stellen. Maar de heer Hasselman advizeerde afwijzend op dat verzoek en daarom is de zaak niet afgedaan.

Het feit staat vast, dat de Raad van State verder van de zaak niets heeft vernomen. Wij herzeggen dat.

Wij mogen nu niet aannemen, dat de heer Hasselman, die zelf hoofdambtenaar is geweest, zich over den Raad van State heeft uitgelaten, zooals in het opstel van Dr. Feist geschiedt.

Mocht dit al, in een onbewaakt oogenblik en binnen's kamers, eens hebben plaats gehad, voorzeker uitte de afgetreden Minister zich niet over een dergelijk staatscollegie, onder voorzitterschap van den heer Mackay, in de onderstelling dat daarvan op zoodanige wijze gebruik — of liever misbruik — zou worden gemaakt, als nu geschiedt. Heeft werkelijk de heer Hasselman zich zoo uitgelaten, dan zou het gebruik thans van zijne woorden gemaakt, een nieuw bewijs opleveren hoe ongelukkig hij was in de keuze der personen, waarmede hij zich, als minister, in aanraking stelde, en wien hij zijn vertrouwen schonk.

Te minder nemen wij echter aan, dat de heer Hasselman zegsman van Dr. Feist kan zijn, omdat de voorstelling der feiten, of, wil men, de uiteenzetting der »kritisch-historische aanmerkingen," niet alleen verward — wij zijn dit overigens van Dr. Feist gewoon, getuige hetgeen hij vroeger geschreven heeft, — maar in allen deele onjuist is.

Was ist der langen Rede kurzer Sinn?

Dr. Feist beweert, dat de Raad van State »maand en dag" op een advies liet wachten.

De toedracht der zaak is de volgende.

Niet *in* Februari, maar op den allerlaatsten dag dier maand, werd het ontwerp door den heer Hasselman ingezonden. De Raad van State ontvangt de voorstellen van de ministers niet in druk, maar krijgt doorgaans stapels geschreven stukken, wat ook ditmaal het geval was. Die stukken moeten rondgaan onder de leden der betrokken afdeeling, waarna een ontwerp-advies aan den vollen Raad wordt aangeboden; de stukken liggen dan ter lezing voor de andere leden, en dan eerst wordt het advies behandeld. Dit weet iedereen.

Een en ander had nog in de maand Maart jl. plaats.

Bij gemis van voldoend licht, noodigde de Raad van State toen den Minister uit tot het houden eener conferentie, die dus *niet* op *zijn* verzoek plaats had. De heer Hasselman bepaalde de eerste bijeenkomst op 8 April, en zij werd den 9den voortgezet.

Reeds weinige dagen daarna werd den Koning het advies van den Raad van State aangeboden, waarbij dit collegie — niet eene afdeeling; een verzoek tot enquête kan alleen van den geheelen Raad uitgaan — verklaarde, meer licht noodig te hebben. Had de heer Hasselman daartoe willen medewerken, afdoening ware mogelijk geweest.

Niemand heeft dus het recht, den Raad van State aan te tijgen, dat »uitstel is gezocht" totdat de heer Hasselman zou zijn afgetreden. Op onze mededeelingen valt niets af te dingen.

Verder debat met een dialecticus als de heer Feist achten wij overbodig.

Mocht de heer Hasselman, die met de feiten en data bekend is en wiens medewerking tot zulk geschrijf moeilijk aan te nemen is, het debat willen heropenen, dan zijn wij daartoe bereid. Wij zeggen dit, omdat Dr. Feist in zijn opstel den naam van den afgetreden minister telkens noemt.

BIJDRAGEN TOT DE KENNIS VAN HET EILAND BALI.

A. KORTE BESCHRIJVING VAN BALI (1).

I.

Land en wateren van Bali.

Bali ligt tusschen 114° 29′ en 115° 45′ O. L. van Greenwich en 8° 2′ 30″ en 8° 49′ 30″ Z. B. Het wordt van Java gescheiden door Straat Bali, welke zeeëngte op haar smalste punt, ter hoogte van Batoe Dodol in Banjoewangi, eene breedte heeft van hoogstens 15 minuten. De algemeene vorm van het eiland is die van een driehoek, waarvan de langste en scherpste hoek naar het Zuiden gekeerd is. Volgens de berekening van wijlen den baron Melvill van Carnbée heeft Bali eene oppervlakte van 109 vierkante geographische mijlen of 2633 Javasche palen van 400 vierkante Rijnlandsche roeden ieder.

(1) De heer P. L. van Bloemen Waanders, die gedurende eenige jaren als adsistent-resident van Boeleleng werkzaam was, en reeds vroeger, in Deel V, VII en VIII van het *Tijdschr. voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië*, belangrijke mededeelingen omtrent Bali heeft in het licht gegeven, heeft eene groote menigte aanteekeningen en stukken dat merkwaardige eiland betreffende ter beschikking der Redactie gesteld. Behalve eene schets van eene algemeene beschrijving van Bali, die eenige nieuwe bijzonderheden bevat, en die ik in de eerste plaats mededeel, omdat zij den lezer der volgende stukken behulpzaam kan zijn om zich op het eiland te oriënteeren, laat ik hier vooreerst volgen wat ik aan stukken van historischen aard of de inlandsche overleveringen betreffende in deze verzameling heb aangetroffen. In de rangschikking en samenvoeging dezer stukken heb ik op vele plaatsen mijn eigen oordeel moeten volgen en verbindende schakels invoegen, terwijl de lezing der eigennamen, ten gevolge van vluchtige opteekening of verbleekte inkt, op verre na niet altijd duidelijk was. Voor misslagen die dientengevolge mogen zijn ingeslopen, kan natuurlijk niet de heer Waanders, maar alleen de ondergeteekende aansprakelijk worden gesteld. Aanteekeningen van mij zelven afkomstig heb ik met mijne initialen geteekend.

De documenten van den heer Waanders kunnen nog een rijken oogst opleveren, die aan volgende nommers van dit Tijdschrift ten goede kan komen.

P. J. Veth.

Het eiland Bali is zeer bergachtig: van het Oosten naar het Westen loopt een bergketen waarvan de gemiddelde hoogte niet minder dan 4000 voet zal bedragen. De vlakten van Badoeng en Djembrana hebben aan die bergreeks haar ontstaan te danken. Te midden of in de nabijheid van die keten verheffen zich de bergen Agoeng, Abang, Batoer, Tijing Tali, Lĕsong en Batoe Kaoe; eerstgenoemde is de hoogste en verheft zich meer dan 10,000 voeten boven het vlak der zee. De centraalketen bepaalt de grenzen tusschen Boeleleng en de staatjes aan de zuidelijke afhelling gelegen.

De Agoeng en Batoer zijn vulkanen, die nog steeds werkzaam zijn. Vooral de Batoer werpt veel rook en vlammen uit, en van tijd tot tijd hebben uitbarstingen van dien berg plaats, die met hevige aardschokken gepaard gaan. Hemelhooge rookzuilen stijgen schier aanhoudend uit den Batoer omhoog, groote hoeveelheden asch worden door hem uitgebraakt, en de lavastroomen die zijne helling en voet bedekken, zijn de voorteekenen van het lot dat eenmaal de bewoners der zes desa's in zijne nabijheid zal treffen, die hier zoo roekeloos hun leven wagen en met echt Indische gelatenheid afwachten wat de Déwa's over hen besloten hebben. De Batoer is evenals de Brâmâ op Java rondom door een bergwand ingesloten, die 1500 à 2000 voet hoog is en ook het bekoorlijke meer Batoer omsluit, dat aan den oostelijken voet van den berg is gelegen. In de nabijheid der oevers van dit meer is eene warme bron, aan welker water de inlanders groote geneeskracht toekennen. De berg is zoowel door zijne gedaante als door de vulkanische asch en scherpe lavablokken die hem in eene dichte laag bedekken, onbeklimbaar.

De Agoeng, ten Zuidoosten van den Batoer gelegen, is meer dan 3000 voeten hooger en bijna tot de kruin begroeid. Volgens de berichten der inlanders, die dezen berg dikwijls beklimmen ter inzameling van zwavel, zijn de drie scherpe punten, die twee à drie honderd voeten boven den krater uitsteken wegens hare steilte en naaktheid onmogelijk te beklimmen. De krater stoot slechts weinig rook uit en moet aan alle zijden door eene dikke zwavellaag omgeven zijn. Het is voornamelijk van deze zwavel dat de Balineezen gebruik maken tot bereiding van hun buskruit.

Het is boven allen twijfel verheven dat ook de Batoe Kaoe een vulkaan is. De zwavel die in zijne nabijheid door de bewoners dier bergstreek wordt ingezameld, spreekt daarvoor ten duidelijkste, en ofschoon deze berg reeds sedert onheugelijke tijden sluimert, zou het altijd hoogst gewaagd blijven te beweren dat hij volkomen is uitgedoofd en nimmer in de toekomst eenig teeken van leven meer geven zal.

Behalve het meer van Batoer, zijn er nog drie andere die aan den voet van het zoogenaamde Tabanansche gebergte (Lĕsong, Batoe Kaoe en Tijing Tali) gelegen zijn. Zij heeten Bratan, Boejan en Tamblingan,

en zijn aan alle kanten omringd door hoog en zwaar geboomte dat een woesten en somberen aanblik biedt. Deze meren, die eene oppervlakte van omstreeks 10 of 12 vierkante palen beslaan, liggen niet ver van elkander verwijderd en zijn, naar mijne bescheiden meening, eenmaal met elkander verbonden geweest, totdat zich het water, bij gebrek aan toevoer, langzamerhand terugtrok naar de plekken waar de bodem het laagst was.

Bali is zeer zeker voor het grootste gedeelte van vulkanische formatie. Behalve de steeds brandende vulkanen Batoer en Agoeng en de warme bronnen welke te Banjoe Wédan, Pamoetĕran, Bandjar (Boeleleng) en bij den Batoer gevonden worden, pleiten daarvoor de machtige tufsteenlagen die men bijna overal op het eiland aantreft en die in alle rijkjes als bouwmateriaal worden aangewend, alsmede de trachietrotsen en puimen obsidiaan-gesteenten, die men zelfs tot nabij het strand van Boeleleng waarneemt. De zuidelijke helling van het gebergte schijnt van diluvialen oorsprong te zijn, terwijl de zoogenaamde Tafelhoek, dat is de Zuidpunt van Bali, die een plateau ter hoogte van vijf à zes honderd voet vormt, uit koraalkalk bestaat, die vermoedelijk door vulkanische werking naar boven is gedreven. Ook het zestien à achttien honderd voet hooge gebergte nabij Gili Manoek (Straat Bali) bestaat hoofdzakelijk uit polypen kalk.

Over het algemeen heeft Bali een vruchtbaren bodem, geschikt voor de teelt van alle tropische en vele Europeesche gewassen. Uitzonderingen hierop maken echter het noordwestelijk gedeelte, dat zeer rotsig en van water ontbloot is, en eene kleine strook lands tusschen Boengkoelan en Djagaraga (Boeleleng).

Van Straat Bali tot aan de oostelijke helling van den Tijing Tali is het gebergte met bijna ondoordringbaar woud bedekt. Vervolgens strekt zich een plateau van meer dan 4000 voet hoogte tot aan den Batoer uit, dat niets dan onafzienbare alang-alang- en glagavelden te aanschouwen geeft. Maar ofschoon die grond nagenoeg niets anders dan deze grassoorten voortbrengt, doet hij in vruchtbaarheid niet onder voor dien, welke de zoo even vermelde zware bosschen draagt; althans de koffieboomen en andere cultuurgewassen die ik daar zag, lieten wat groei en opbrengst betreft niets te wenschen over. Ook de proeven met den aanplant van aardappelen genomen slaagden naar wensch. De centraalketen die het grootste gedeelte van de oppervlakte des eilands inneemt, maar nog voor een groot gedeelte onbebouwd en woest ligt, zou nog aan duizenden huisgezinnen voedsel en welvaart kunnen schenken.

De honderden beekjes en stroompjes die van het gebergte afvloeien, dragen niet weinig bij om de vruchtbaarheid van den bodem nog te verhoogen. Uit den aard der zaak heeft echter Bali geene rivieren van

uitgestrekten loop of die eene aanzienlijke watermassa afvoeren. Onder de vele bergstroomen bekleeden de volgende de voornaamste plaats: Saba, Mendahoem, Tampĕkan, Banjoemalo, Boeleleng, Boehoes, Penaroekan, Sangsit en Boengkoelan in Boeleleng; — Tjoelik, Njoeling en Djangaga in Karang Asĕm; — Hoenda in Kloengkoeng; — Mĕlangit en Boeboer, die de landschappen Bangli, Gijanjar en Kloengkoeng doorstroomen en nabij de zee samenkomen, om aldaar de grens tusschen de twee laatstgenoemde gewesten te bepalen; — Pakrissan en Patanoe in Gijanjar; — Hajoeng, die, na de landschappen Gijanjar, Mengoeï en Badoeng doorloopen te hebben, aan de Oostzijde van de Badoengsche desa Sanoer in zee valt; — Koeta en Soehoeng in het Badoengsche; — Pĕnĕt, die, Tabanan en Mengoeï doorstroomd hebbende, bij Sèsèh (Mengoeï) in zee valt; — Soeni in Tabanan, die zich bij Kedoengoe in zee ontlast; — Poeloekan, op de grens van Tabanan en Djembrana; — Soemboel, Hĕmbang, Bĕloek Paha, Ajer Koening en Loloän in Djembrana. Van de genoemde rivieren zijn de Hoenda in Kloengkoeng, de Hajoeng in Badoeng en de Saba in Boeleleng de voornaamsten, terwijl alleen de Loloän in Djembrana en de Koeta in Badoeng, wegens hare lage bedding, bij vloed met vrij groote prauwen een paar palen landwaarts in kunnen worden opgevaren.

De voornaamste havens en reeden zijn: Tamboekoes in Boeleleng, Laboean Amok nabij Padang in Karang Asĕm, in Badoeng Panté Timor in den West- en Panté Barat in den Oostmoeson. Behalve deze zijn nog de reeden van Boeleleng, Sangsit en Koeboe Kĕlod in het landschap Boeleleng en die van Tjoelik in Karang Asĕm veilig in den Oostmoeson. Ook wagen het enkele schepen en prauwen te ankeren te Kasoemba in Kloengkoeng, te Lĕbé in Gijanjar en te Kĕdoengoe in Tabanan; doch de zee slaat gewoonlijk met zoodanige hevigheid op de kusten dier landen en de branding is op die plaatsen dermate hoog en gevaarlijk, dat het in de meeste gevallen ondoenlijk is de kust met sloepen te naderen.

II.

Voortbrengselen.

Onder de voortbrengselen uit het dierenrijk verdient het rund eene eerste plaats. Veel grooter en fraaier dan het rund van Java, maar lijdzaam en gedwee, is het zijn meester een trouwe en onmisbare medgezel bij den veldarbeid. Ofschoon van nature reeds zeer goedaardig, wordt de stier op tweejarigen leeftijd gecastreerd (in welke kunstbewerking de Balineezen zeer ervaren zijn), en de os is derwijze mak en zacht, dat zelfs het kleinste kind hem kan regeeren.

Het Balische paard is grof en lomp van bouw, klein van gestalte en

over het algemeen zeer lui en traag, maar daarentegen gehoorzaam en als de stier en os gedwee. Ofschoon langzaam, uiterst bedaard en voorzichtig in zijne bewegingen, is het paard vooral in het gebergte zeer op zijne plaats; want het deinst niet terug voor wegen die voor andere paarden schier ongenaakbaar zijn, en het zal zelden of nooit zijn ruiter in den steek laten. Het Balische paard is zoo lijdzaam, dat zelfs het dunste touwtje in de hand van een kind in den regel toereikend is om het te besturen.

De omstandigheid dat het paard reeds op éénjarigen leeftijd zware lasten moet torschen en aan allerlei kwellingen van de zijde zijns meesters onderworpen wordt, is zeker eene voorname oorzaak waarom het in groei en ontwikkeling achterlijk blijft en geen hoogen ouderdom bereikt. De meeste rijpaarden hebben een kunstmatigen telgang, die hun reeds op den leeftijd van zeven of acht maanden geleerd wordt. Men heeft wel eens beweerd dat de Balineezen zich niet dan zeer noode te paard zetten en over het algemeen zeer slechte ruiters zijn. Men meende dit daaruit te kunnen opmaken, dat vorsten en grooten, wanneer ze te paard stijgen, steeds van een aanzienlijk getal personen omringd zijn. Doch alleen gebrek aan de noodige kennis van zeden en gewoonten kan oorzaak zijn van zulk eene scheeve voorstelling. De gewoonte van Bali brengt mede dat aanzienlijke personen, wanneer ze te paard rijden, ten einde hun rang en stand op te houden, door eenige vertrouwelingen omgeven zijn. Deze onderscheiding geniet ook iedere Europeaan die met Balische grooten reist en bij hen in aanzien staat. De Balinees is even goed ruiter als de Javaan, en hij die een paard kan bekomen, zal niet te voet reizen. Neemt men nu daarbij in aanmerking dat de Balineezen zich doorgaans slechts van één of twee kussens bedienen, die los op den rug van het paard liggen, en dat zij op dat losse kussen gezeten niet schromen het paard den snelsten gang te doen aannemen, dan zal men mij niet van overdrijving beschuldigen, wanneer ik herhaal dat alleen mangel aan kennis van land en volk aanleiding tot zulk een verkeerd oordeel kon geven.

De Balinees maakt van het paard een veelvuldig gebruik om lasten te torschen. Een pikolpaard draagt in den regel 2½ pikol, en het verdient opmerking dat bijna alle draagpaarden goed in het vleesch zitten, terwijl men nooit een gewond of op andere wijze geschonden paard zal aantreffen. Dit is voornamelijk toe te schrijven aan de goede constructie van het Balische draagzadel, dat, ofschoon wel wat zwaar, een paard nooit drukt of schaaft.

Varkens zijn in groot aantal in iedere desa aanwezig. Zij worden goed verzorgd en gevoed en maken een wezenlijk bestanddeel uit van het Balische huisgezin. Des daags langs de openbare wegen en in de

tuinen hun kost zoekende, krijgen zij tegen het vallen van den avond een mengsel van water met zemelen (*dĕdak*), rijst en bladeren, waarna zij zich in de woningen der eigenaren of wel in voor hen bestemde hokken nedervlijen om den nacht door te brengen. De mannetjes worden meestal als zij nog jong zijn gesneden; de wijfjes die eenmaal geworpen hebben, worden niet meer gegeten, maar dienen uitsluitend voor de voortteling. De Balinezen zijn groote minnaars van gebraden speenvarkens, die zij overheerlijk weten te bereiden.

Het getal honden, zeer waarschijnlijk van denzelfden stam als de Javasche, is bijna zoo groot als dat der varkens. Wat de heeren Zollinger en van Hoëvell (1) van deze dieren gezegd hebben, is in het algemeen volkomen juist; alleen zij het mij vergund op te merken, dat de heer van Hoëvell op één punt verkeerd is ingelicht en dat de Balineezen wel degelijk ieder jaar honderden honden om het leven brengen, ten einde de overgroote voortteling te beteugelen; terwijl bovendien honderden anderen bij plechtige gelegenheden geslacht worden om tot zoenoffers voor de Boeta's en andere kwade geesten te strekken.

Behalve de reeds genoemde dieren produceert Bali geiten, karbouwen, katten, ganzen, eenden en kippen.

In de bosschen en alang-alang-velden van de bergketen die Bali doorsnijdt, bevinden zich van de *uiterste* Oost- tot de *uiterste* Westzijde vele tijgers, herten, kidangs, wilde karbouwen en runderen, wilde zwijnen, zwarte en grijze apen. Voorts in de meer benedenwaarts gelegen en meer bebouwde velden: boschhoenders, wilde eenden, waterhoenders, zeven à acht soorten van duiven, reigers en eene verbazende menigte beo's. De reptiliën worden vertegenwoordigd door krokodillen, leguanen, gekko's, kameleons, tuin- en kleine huishagedissen, schildpadden, waaronder de karet, vele kikvorschen en slangen van onderscheidene grootte en kleur. Behalve de vele en velerlei zeeschelpen verdienen onder de conchyliën genoemd te worden de talrijke soorten van *Limax* en *Helix*, die vooral in het landschap Djembrana voorkomen. De soorten van zoet- en zeewatervisschen werden door Dr. Bleeker beschreven. Wat de insekten betreft levert Bali dezelfde, meestal niet zeer geliefde soorten op, die men ook elders in den Indischen Archipel aantreft.

Uit het plantenrijk zijn de voornaamste voortbrengselen: rijst, djagoeng, komkommers, katjang, kapas, kapok, klappers, indigo, kasoemba, uien, koffie, aren-, lontar- en rietsuiker, klapperolie, bindrotting en eene groote verscheidenheid van vruchten, als verschillende pisang en manggasoorten, manggistan, doerian, ramboetan, salak, pompelmoes, china's-

(1) Zollinger in dit Tijdschrift, Jaarg. VII, Deel IV, blz. 6; van Hoëvell, *Reis over Java, Madura en Bali*, D. III, blz. 21, 64.

appel, ananas, bidara enz. Onder de bloemen, waarvan de Balineezen groote minnaars zijn, verdienen de witte en gele tjampaka, de kenanga, de witte en roode roos, de melatti, de kembang sepatoe, de passiebloem, de lotus (boenga toendjoeng, waarvan zes à zeven variëteiten), de kembang gambir enz. vermeld te worden.

Bekende voortbrengselen uit het delfstoffenrijk zijn: zwavel van den Goenoeng Agoeng en het Tabanan-gebergte, vulkanische tufsteen van onderscheidene kleuren en hardheid, puimsteen, obsidiaan, trachiet en koraalkalk. Volgens ingewonnen berichten zou nabij Pengastoelan in Boeleleng en Pèdjèng in Gijanjar goud gevonden worden. Die berichten verdienen echter nadere bevestiging.

III.

Bevolking.

Het aantal der bevolking kan niet dan bij benadering opgegeven worden. De opgaven der vorsten en grooten daaromtrent verdienen weinig geloof. Zij zijn steeds geneigd om hoog daarvan op te geven, eensdeels uit ijdelheid, anderdeels om hunne naburen een hoogen dunk van hunne macht en grootheid te doen krijgen en hun zooveel mogelijk ontzag in te boezemen.

Naar alle hieromtrent ingestelde onderzoekingen en ingewonnen berichten te oordeelen, mag de bevolking van Bali op niet meer dan 450 à 460 duizend zielen geschat worden, die volgenderwijze over het eiland verspreid zijn:

Djembrana	10,000	zielen.
Boeleleng	32,000	»
Tabanan	100,000	»
Mengoeï	60,000	»
Gijanjar	80,000	»
Badoeng	40,000	»
Kloengkoeng	25,000	»
Bangli	30,000	»
Karang Asĕm	75,000	»
Totaal	452,000	zielen.

Dat het meerendeel der Balische bevolking van Java, en niet, zooals de hoogleeraar Lauts in zijn werk »Bali en de Balineezen" vooronderstelt, van de kust van Koromandel herkomstig is, en dat de Siwaïetische godsdienst door die volksverhuizing van Java naar dit eiland werd overgeplant, kan wel als zeker worden aangenomen; maar daar dit reeds door meer bevoegden in het licht is gesteld, kan ik mij gerustelijk onthouden van andermaal op dit punt terug te komen.

De voornaamste volksverhuizing moet hebben plaats gehad in 't begin der vijftiende eeuw, na den val van Madjapaït. De 450 jaren die over die gebeurtenis zijn heengegaan, maken het den tegenwoordigen onderzoeker moeilijk om op te sporen, wie de oorspronkelijke bewoners van Bali waren, en of een gedeelte hunner zich nog ongeschonden heeft staande gehouden, of wel dat zij zich zoodanig met de later aangekomenen hebben vermengd en vereenzelvigd, dat geen spoor meer van hen te ontdekken is. Inlichtingen van de Balineezen te dien aanzien te vragen, zou tot niets leiden. Zij allen beschouwen zich als »Orang Madjapaït", en zouden zich waarlijk schamen te erkennen — gesteld zij wisten het — dat ze tot de oorspronkelijke bewoners behoorden. Ook in hunne overleveringen en geschriften zou men te vergeefs naar iets zoeken dat licht hierover kan doen opgaan.

In het landschap Boeleleng leven twee volksstammen die misschien niet behooren tot de van Madjapaït overgekomenen, en dus wellicht als een overblijfsel van de Balische autochthonen te beschouwen zijn. Een dezer volksstammen woont in de dessa Bratan, ongeveer een halven paal ten Zuiden van Singa Radja (Boeleleng). In vorm, gestalte en kleeding volkomen gelijk aan de overige Balineezen, vermengen deze lieden zich zelden met anderen en zoeken zij in den regel eene vrouw in hunne eigene desa. Zij vormen verschillende klassen, *vier* in getal ofschoon men er mij slechts *drie* opgaf, t. w. 1o. Poeti Dahi, 2o. Pasĕk en 3o. Kamassa. In vroegere tijden, toen deze volksstam nog bloeide en honderden huisgezinnen telde, was het aan de derde en vierde klasse verboden huwelijksverbintenissen met de beide eerste aan te gaan; maar vermits zij, ten gevolge van de dagelijksche aanraking met de Siwaïeten, die deze klassen niet erkennen, zich van lieverlede begonnen te beschouwen als tot ééne familie behoorende, en vooral ook omdat de stam langzamerhand uitsterft of met de Siwaïeten samensmelt, is dit verschil in geboorte en rang allengs verdwenen, en zijn tegenwoordig personen zelfs uit de vierde klasse gerechtigd eene vrouw uit de eerste of tweede klasse te nemen. De tempels van deze lieden hebben veel overeenkomst met die der Siwaïeten; doch waarschijnlijk is dit niet oorspronkelijk en hebben zij hierin, gelijk in vele andere gebruiken, veel van de Siwaïeten overgenomen.

Hunne opperste godheid noemen zij Déwa Gĕdé Moetĕr; beneden deze staat Déwa di Sakti benevens vele andere goden en godinnen.

Wat mij voornamelijk doet vooronderstellen dat zij tot de oorspronkelijke bevolking van Bali behooren, is de omstandigheid dat zij Maja Danawa (1) als hunnen wettigen koning erkennen. Hunne overleveringen

(1) Zie de *Oesana Bali*, door Friederich vertaald, in dit Tijdschrift, Jaargang IX, D. III, blz. 286. P. J. V.

zeggen dienaangaande, dat, toen Maja Danawa op Bali regeerde, de Poenggawa's van het eiland om beurten oude menschen of misdadigers moesten leveren, die door de Bratanners geslacht en gekookt of gebraden werden en den vorst en zijn hof op den maaltijd werden voorgezet. Hoe ongerijmd die overlevering nu ook zijn moge, wijst zij er evenwel op dat de Bratanners niet behooren tot de van Java gekomen volksverhuizers, die van Majapaït de thans op Bali heerschende zeden, gebruiken en godsdienst mede brachten, en dat zij reeds op Bali waren toen deze van Java overstaken. Onder elkander spreken de Bratanners alleen de lage Balineesche taal, en alleen wanneer zij met voorname Siwaïeten spreken, maken zij van de hooge taal gebruik. Volgens hunne godsdienstige begrippen mogen zij zich niet aan den landbouw of aan den koophandel wijden; allen oefenen zij de ambachten van goud-, zilver-, koperen ijzersmid uit, en om hunne deugdzame werkwijze worden zij op Bali algemeen geroemd. Hunne lijken worden begraven en niet verbrand.

Behalve de desa Bratan, welke uit 20 huisgezinnen bestaat, vindt men nog eenige andere desa's waar afstammelingen van dezen stam gevestigd zijn, te weten 15 huisgezinnen te Patĕmoen, mede in Boeleleng, 25 huisgezinnen in de desa's Perégi en Marga in Tabanan, en 2 huisgezinnen in de desa Mengoeï in het landschap van dien naam. In 't geheel bestaat dus deze stam uit 62 huisgezinnen.

De tweede door mij bedoelde volksstam is die welke gevestigd is in de desa Gambiran in Boeleleng, nabij de grens van Karang Asĕm. Ook deze kleine volksstam is in levenswijze, zeden, gebruiken en godsdienstige begrippen zeer verschillend van de overige bevolking. Het is wellicht deze kleine maatschappij waarop Crawfurd het oog heeft, waar hij in zijn »History of the Indian Archipelago" (1) spreekt van de zoogenaamde Tjĕndala's, die op de grenzen des rijks wonen (2), meestal pottebakkers, visschers, enz. zijn en de lijken hunner afgestorvenen onbegraven laten liggen.

De bevolking van Gambiran is vuil en smerig, onbeschaafd en bij de overige Balineezen weinig in aanzien. Voor 't meerendeel bestaat zij uit landbouwers. Deze lieden spreken onderling de laag Balineesche taal en kennen onder elkander rang noch stand. Zij hebben de Siwaïetische godsdienstplechtigheden aangenomen, doch verbranden hunne dooden niet. De lijken worden op het veld of in het bosch nedergelegd en den roofdieren prijsgegeven.

Onderscheidene schrijvers over Bali en de Balineezen zijn van meening

---

(1) Deel II, bl. 238; Holl. vert. Deel III, bl. 254. P. J. V.

(2) Crawfurd spreekt niet van de „grenzen des rijks," maar van „the outskirts of the villages." P. J. V.

dat de Balinees grooter en kloeker van bouw is dan de Javaan. Ik geloof niet dat dit werkelijk het geval is, maar zou meenen dat de kleederdracht aanleiding tot dit gevoelen heeft kunnen geven. Gedurende mijn veeljarig verblijf op Bali was ik dikwijls in de gelegenheid om mij van de ongegrondheid dier bewering te overtuigen, door zoowel personen van hooge geboorte als uit de volksklasse te meten. Die herhaalde metingen hebben mij geleerd dat de Balinees eene gemiddelde lengte heeft van 5 voet $2^1/_2$ duim Rijnl. Ook in houding, kleur en lichaamsvormen verschilt hij niet van den Javaan (1).

B. STUKKEN OVER DE GESCHIEDENIS VAN BALI.

I.

Afkomst der Balische vorsten (2).

De vorsten van Bali en Lombok behooren tot drie familiën. Die van Kloengkoeng, Bangli en Gijanjar stammen af van den eersten Déwa Agoeng die van Madjapaït op Java naar Bali was overgekomen en zijnen zetel had te Gelgel. Die van Tabanan en Badoeng stammen af van Aria Damar, den broeder of halfbroeder van genoemden Déwa Agoeng, en die, als veldheer van Madjapaït, volgens de Balische overlevering, het eiland Bali ten onder gebracht heeft. Mengoeï, Karang Asĕm, Boeleleng en Lombok hebben vorsten die gezegd worden af te stammen van den Patih Gadja Madda, den medeveldheer van Aria Damar.

De eigenlijke vorst van geheel Bali is de Déwa Agoeng en al de andere vorsten zijn zijne Poenggawa's of leenmannen. Dit stelsel van verdeeling des lands onder Poenggawa's vinden wij al dadelijk ten tijde van den eersten Déwa Agoeng, die Aria Damar met Tabanan en Patih Gadja Madda met Mengoeï beleende. Te gelijker tijd gaf hij ook kleinere landschappen aan de voornaamste zijner overige volgelingen uit de tweede en derde kasten in leen. De nakomelingen van dezen hebben echter thans geen eigen land meer en zijn grootendeels tot de vierde kaste, die der dienstplichtige Soedra's, afgedaald.

---

(1) Zie verder mijne *Aanteekeningen omtrent de zeden en gebruiken der Balineezen*, in *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde*, Deel VIII.

(2) Dit stuk schijnt geschreven te zijn in 1848 of althans vóór de expeditie van 1849. Ofschoon onder de papieren van den heer Waanders voorkomende, is het niet van zijne hand. De tijdsopgaven daarin zijn onveranderd gelaten en waar dus van 25, 30, 100 jaren geleden gesproken wordt, moet van dat tijdstip af gerekend worden. P. J. V.

Van de vier kasten leveren de tweede en derde aan Bali zijne vorsten. De tweede kaste is die der Ksatrija's, welker leden als onderscheidenden titel het woord *Déwa* voor hunnen naam plaatsen. Volgens de wetten van Hindostan moeten al de Radja's uit deze kaste zijn; maar op Bali behooren daartoe thans alleen de vorsten van Kloengkoeng, Gijanjar en Bangli. Aria Damar, de stamvader der vorsten van Tabanan en Badoeng, en zijne talrijke broeders en verwanten waren ook Ksatrija's: die familie is echter in vervolg van tijd door een lateren Déwa Agoeng tot de kaste der Wésja's gedegradeerd, en voert thans den titel *Goesti*, die de leden der derde kaste kenmerkt. De Patih Gadja Madda was een Wésja van Madjapaït.

De meeste vrouwen der Balineesche vorsten zijn uit de vierde kaste. De kinderen van zulke vrouwen staan in aanzien achter bij die van voorname vrouwen, maar blijven toch behooren tot de kaste van den vader en kunnen, bij gebrek van nakomelingen uit vrouwen van hooger geboorte, in de heerschappij opvolgen. Wanneer echter in twee of drie opvolgende generatiën de moeders altijd uit de laagste kaste geweest zijn, verliezen de nakomelingen allengs alle aanzien en dalen zij zelven tot de laagste kaste af, ofschoon men hun toch gewoonlijk den titel van Déwa of Goesti (naar mate zij in de mannelijke linie van de tweede of derde kaste stammen) *by courtesy* laat behouden.

Kloengkoeng.

De regeerende vorst van Kloengkoeng noemt zich Déwa Agoeng Gĕdé Poetra, en is de zoon van eene vrouw uit de laagste kaste. Er is wel is waar in Kloengkoeng een prins van hoogere geboorte, Déwa Agoeng Sakti geheeten; doch deze was bij het overlijden van den vorigen vorst nog een kind en is daarom niet opgevolgd.

De familie van Kloengkoeng is in naam en rechtens de heerschende familie over geheel Bali. Maar wij hebben reeds gezien dat het van ouds de gewoonte op Bali was aan de grooten van het hof, en inzonderheid aan de jongere zonen of jongere broeders der vorsten, gewesten in leen te geven. Vele dier Poenggawa's of leenmannen hebben zich allengs onafhankelijk gemaakt en bewijzen aan den Déwa Agoeng nog slechts eene zinledige hulde. Hierdoor is het gebied onder het onmiddellijk bestuur van den Déwa Agoeng zeer klein geworden. Voor omstreeks honderd jaren waren Bangli, het tegenwoordige Gijanjar en Boeleleng nog onder het beheer van den Déwa Agoeng en doorgaans onder het stadhouderschap van een zijner naaste verwanten. Karang Asĕm heeft zich, zoo het schijnt, reeds vroeger van Kloengkoeng afgescheurd. Gelgel, de oude zetel van den Déwa Agoeng, is voor vier generatiën door Karang Asĕm vernield.

Gijanjar.

De vorst heet Déwa Pahan; zijn vader Déwa Manggis is tegen het einde van het jaar 1847 gestorven, en den 21sten December is zijn lijk verbrand (1). Deze vorsten zijn wel is waar ook van den eersten Déwa Agoeng afkomstig, doch door de vermenging met vrouwen van lage kaste is hun geslacht gezonken. Zij zijn dus *Poengakans*, d. i. gevallenen of gedegradeerden. Het rijk Gijanjar bestaat eerst sedert vier geslachten. De grootvader van den overleden Déwa Manggis, die denzelfden naam voerde als zijn kleinzoon, was een kleine Poenggawa in de desa Gijanjar en had slechts een paar honderd menschen onder zijn gebied. In dien tijd bestond het tegenwoordige Gijanjar hoofdzakelijk uit de staten Soekawati en Pedjeng, beiden door stedehouders van den vorst van Kloengkoeng, die tot zijne naaste verwanten behoorden, bestuurd. De nakomelingen van het geslacht van den Poenggawa van Soekawati leven nog in Gijanjar, maar zijn, ofschoon van veel voornamer geboorte dan de tegenwoordig regeerende Poengakans, van alle gezag verstoken. De eerste Déwa Manggis maakte zich door geweld, verraad en vergif van Soekawati en Pedjeng en bovendien van het tot Mengoeï behoorende landschap Kramas meester. Ook de nakomelingen van Déwa Manggis waren krijgshaftige mannen en voerden vele oorlogen, waardoor zij het aanzien hunner familie en ook hun gebied zoozeer vergrootten, dat de aangrenzende staten, voornamelijk Badoeng, hunne vriendschap zochten. Ook thans nog is Gijanjar met Badoeng bevriend, en ofschoon de tegenwoordige vorst Déwa Pahan meer schijnt over te hellen tot eene verbindtenis met Karang Asĕm, wordt hij echter door de voornaamste Poenggawa's, meestal zijne broeders, daarvan teruggehouden. Al deze vorsten stammen van geringe moeders af.

Bangli.

De vorst van Bangli heet Déwa Gĕdé Tangkĕban. De familie stamt ook af van den Déwa Agoeng, en ofschoon zij in rang beneden de te Kloengkoeng heerschende staat, is zij toch voornamer dan het vorstengeslacht van Gijanjar. Vroeger bestond Bangli uit twee rijken: het zuidelijke, Taman-Bali, en het noordelijke Bangli, geheeten. De vorsten van beiden waren na verwant; desniettemin is de eerste staat door den laatsten beoorloogd en ten onder gebracht. Destijds en later

(1) Desniettemin komt in den Regeeringsalmanak sedert 1854 weder een Déwa Manggis als vorst van Gijanjar voor, die gezegd wordt de regeering in 1839 aanvaard te hebben. Doch dat dit jaartal foutief is, blijkt daaruit, dat in den Regeeringsalmanak van 1853 en vroeger werkelijk Déwa Pahang als vorst van Mengoeï wordt opgegeven.

P. J. V.

nog behoorde tot Bangli ook het landschap Pajangan, dat als een stedehouderschap werd bestuurd. Doch de invloed van Karang Asĕm op het bestuur van Kloengkoeng, die voornamelijk door huwelijk ontstaan is, heeft Bangli in vijandschap met alle omliggende staten gewikkeld. Door de vereenigde macht van Kloengkoeng, Karang Asĕm, Boeleleng, Mengoeï en zelfs Gijanjar, voornamelijk echter door de legerscharen van Boeleleng, is Pajangan veroverd en de daar regeerende familie van Poenggawa's uit het geslacht van Bangli verdelgd. Pajangan is toen als een vervallen leen behandeld en aan den Déwa Agoeng als leenheer opgedragen, die het daarop aan zijn getrouwen Poenggawa van Mengoeï weder in leen heeft afgestaan. Deze gebeurtenis moet in 1842 of 1843 hebben plaats gehad. Het land Pajangan ligt zuidelijk van Bangli en is van dat rijk gescheiden door eene strook lands die aan Gijanjar behoort.

Mengoeï.

De vorst heet Anak Agoeng Kĕtoet Agoeng. In eenen oorlog met zijnen ouderen broeder heeft hij dien vermoord; de vrouw echter van den vermoorde, die uit Karang Asĕm afkomstig is, geniet nog groot aanzien.

In Mengoeï zal de Patih Gadja Madda het bestuur van den eersten Déwa Agoeng hebben verkregen. Van het thans regeerend geslacht weten wij alleen dat het afstamt van zekeren Ki Jasan, wiens betrekking tot den eersten vorst van Mengoeï wij niet kunnen bepalen. Zeker is het in ieder geval dat deze familie oorspronkelijk tot de Wésja's behoort. Geheel Badoeng heeft vroeger een deel van Mengoeï uitgemaakt; zelfs het oostelijk gedeelte van dat landschap, Panatih geheeten, ofschoon bestuurd door nakomelingen van Aria Bleteng, een broeder van Aria Damar, stond onder de opperhoogheid van Mengoeï. Ook heeft, zooals ons straks blijken zal, geheel Karang Asĕm, en met dit land ook Boeleleng en het eiland Lombok, als veroveringen van den Poenggawa van Karang Asĕm, vroeger tot Mengoeï behoord. Doch sedert het opkomen van Badoeng als zelfstandig rijk heeft Mengoeï meer en meer grond verloren en is zelfs voor 20 à 25 jaren (1) geheel door Badoeng, in bondge-

(1) Omtrent deze rampen van Mengoeï vind ik elders het volgende aangeteekend: „Déwa Ajoe Mas, dochter van den vorst van Blambangan, was met Batara Kaleran, koning van Mengoeï, gehuwd. Hare dochter, Ratoe Mas Wilis, volgde haren vader na diens dood in de regeering op. Zij huwde niet en aangezien men haar in Mengoeï haatte, stelde men allerlei kuiperijen in het werk om haar te bewegen naar Blambangan te gaan. Te Sèsèh aan de baai van Panté Barat gekomen, werd zij op last van Goesti Ajoe Hoka van Kaba-Kaba, die met een der andere vorsten gehuwd was, door de bevolking van de desa Moenggoe verraderlijk overvallen en vermoord. Stervende sprak zij een vloek over Mengoeï uit,

nootschap met Tabanan en Gijanjar, vermeesterd. Hoe het later weder vrij is geworden, zal blijken uit hetgeen beneden over Badoeng zal worden gezegd.

Karang Asĕm.

De vorst van Karang Asĕm heet Gĕdé Ngoerah Karang Asĕm, is een broeder van den vorst van Boeleleng en is gehuwd met eene prinses van Mengoeï.

De vorstelijke familie van Karang Asĕm stamt af van Mengoeï en heeft zich sedert meer dan honderd jaren door krijgshaftige ondernemingen bekend gemaakt. Over de vroegere geschiedenis van Karang Asĕm, en met name over het vroegere vorstengeslacht, dat door de uit Mengoeï stammende familie verdrongen is, hebben wij geene narichten kunnen inwinnen. Doch het is het tegenwoordige, uit Mengoeï afkomstige vorstengeslacht, waaraan Karang Asĕm zijn aanzien op Bali te danken heeft. De eerste vorst uit dat stamhuis, overgrootvader of oud-overgrootvader van den tegenwoordigen vorst, heeft in eens de macht van Karang Asĕm ten toppunt gevoerd. Hij wreekte zich over den dood zijns vaders, die op bevel van den Déwa Agoeng op zijne terugreis van Kloengkoeng in eene hinderlaag gelokt en omgebracht was, door Gelgel, den ouden zetel van den Déwa Agoeng, te vernielen. Vervolgens veroverde hij met zijne beide broeders het land Boeleleng en later het geheele eiland Lombok, waar een der vorsten (de broeder of de zoon van den vorst van Karang Asĕm) met 5000 Balineesche familiën achterbleef en stamvader werd van de tegenwoordig daar regeerende vorstenfamilie. In den jongsten tijd was eene prinses van Karang Asĕm met den Déwa Agoeng, vader van den tegenwoordigen, getrouwd, en had zij eigenlijk in Kloengkoeng de macht geheel in handen, dewijl de vorst zeer voor haar bevreesd was. Deze vrouw heeft eene andere echtgenoot, eene prinses uit Badoeng, vermoord; zij heeft de vijandschap met Bangli veroorzaakt en den grond gelegd voor den thans nog bestaanden invloed van Karang Asĕm op Kloengkoeng.

Boeleleng.

De tegenwoordige vorst van Boeleleng heet Ngoerah Madé Karang

---

die weldra vervuld werd; want Mengoeï werd door eene samenspanning der overige Balische rijkjes tot zijne tegenwoordige onbeduidendheid teruggebracht.

„Déwa Ajoe Mas werd later vergood (*batai*) en hare asch wordt bij plechtige gelegenheden in staatsie rond gedragen. Wanneer men dit naliet, zou, naar men gelooft, Mengoeï geen voorspoed kunnen genieten." P. J. V.

Asĕm en is een broeder van den vorst van Karang Asĕm. Boeleleng was voor vijf generaties in het bezit van Ksatrija's, die uit Kloengkoeng afstamden. Eene reeks van omwentelingen heeft deze familie, benevens die van Ngoerah Pandji, een nakomeling van een der broeders van Aria Damar, verdreven. De nakomelingen van de oude Ksatrija's van Boeleleng leven nog in Badoeng; hun hoofd is tegenwoordig de Déwa Madé Rahi te Koeta, die nog heden in staatsstukken »Déwa Kaleran" genoemd wordt. »Kaleran" beteekent het Noorden en duidt hier Boeleleng aan.

Djembrana.

Djembrana is altijd eene provincie van Boeleleng geweest (1). Omstreeks 25 jaren geleden werd het echter door Badoeng veroverd. De Badoengsche veroveraars kwamen over zee, onder de leiding van Anak Agoeng Lanang, den vader van den tegenwoordigen vorst van Pamĕtjoetan. Deze bleef na de verovering in Djembrana als Poenggawa van Badoeng; doch spoedig ging het land weder voor Badoeng verloren.

Tabanan.

De vorst van Tabanan heet Ratoe Ngoerah Agoeng. In dit rijkje is het oude geslacht van Aria Damar in gestadige opvolging en zonder eenig verlies ondergaan of het land aanmerkelijk uitgebreid te hebben aan het bestuur gebleven. De moeder van den regeerenden vorst is eene vrouw van hooge afkomst. De voornaamste Poenggawa's zijn die van Kediri en Marga. Eerstgenoemde is uit het vorstelijk geslacht van Tabanan afkomstig, doch die van Marga is van lage afkomst en stamt af van een toekangtoewak of palmwijnverkooper, die door een vroegeren vorst van Mengoeï tot Poenggawa verheven. Marga is onder Tabanan gekomen door den oorlog waarin Badoeng, in vereeniging met Gijanjar en Tabanan, het land Mengoeï heeft vermeesterd.

Badoeng.

In Badoeng bestaat eene gemeenschappelijke regeering van drie vorsten, waarvan echter altijd één het oppergezag oefent. Hunne volgorde is: 1°. Ngoerah Gĕdé Pamĕtjoetan in het paleis van Pamĕtjoetan; 2°. Madé Ngoerah Pamĕtjoetan in Dèn Pasar; 3°. Ngoerah Kassiman, thans zich noemende Ngoerah Gĕdé en verblijf houdende te Kassiman.

De laatste heeft tegenwoordig het oppergezag, omdat hij èn ouder is dan de anderen èn van hoogere geboorte. Evenwel bestaat er twijfel

---

(1) Volgens eene andere opgave behoorde Djembrana vroeger aan Mengoeï. P. J. V.

omtrent de rechtmatigheid van zijne suprematie, daar volgens de oude instellingen de vorst van Pamĕtjoetan de eerste behoort te zijn.

Onder de staten van Bali hebben Badoeng en Karang Asĕm zich in de geschiedenis het meest onderscheiden; zij moeten als de hoofden der twee Balische partijen beschouwd worden. Over Karang Asĕm was het ons niet mogelijk nadere berichten in te winnen, maar iets meer is ons omtrent Badoeng bekend.

De vorsten van Badoeng zijn overgekomen uit Tabanan. Zij behooren tot de familie van Aria Damar en zijn dus oorspronkelijk Ksatrija's, maar, zooals wij reeds gezien hebben, tot Wésja's gedegradeerd.

De eerste vorst van Badoeng wordt Goesti Ngoerah Bola genoemd. Hij was uit de desa Boeahan in Tabanan afkomstig. Boeah beteekent in het Balineesch hetzelfde als Djambé, namelijk de pinang- of arekanoot. Men schijnt dus de desa ook Djambé genoemd te hebben, en deze naam is tot de jongste tijden bij den oudsten tak van de familie in gebruik gebleven. Deze tak was in het bezit der beide vorstelijke paleizen van Pasar Badoeng en Satrija, totdat de laatst overgebleven vorst door Kassimans vader vermoord en daardoor het geheele land Badoeng onder het geslacht van Pamĕtjoetan vereenigd werd.

Bovengenoemde Ngoerah Bola werd in Badoeng Poenggawa van Mengoeï en dezelfde positie behielden ook zijne nakomelingen in de eerste drie of vier geslachten. Zij vergrootten echter allengs hun aanvankelijk klein regentschap, dat voornamelijk slechts de omstreken van Pasar Badoeng en het tegenwoordige Pamĕtjoetan bevatte. Ook verbonden zij zich herhaaldelijk door huwelijken met Mengoeï. Hunne voornaamste paleizen hadden zij te Pasar Badoeng en te Tĕgal, zuidelijk van Pamĕtjoetan. Later verkreeg de Radja Djambé van Pasar Badoeng ook het gebied van Panatih, het oostelijke gedeelte van het tegenwoordige Badoeng, waar de nakomelingen van Aria Bleteng heerschappij voerden (1). Een gedeelte der onderdanen van dit rijk riep den vorst van Badoeng te hulp, en de aanhangers van de oude dynastie werden tot de vlucht genoodzaakt. In Kloengkoeng vindt men nog Poenggawa's die van de vorsten van Panatih afstammen en den naam Ngoerah Panatih voeren.

Ofschoon zij gestadige oorlogen met hunne buren en zelfs met Karang Asĕm en Boeleleng te voeren hadden, konden de nakomelingen van den vorst van Boeahan ook onderling geen vrede houden. Weldra begonnen zij elkander te beoorlogen. Er waren vier vorstelijke zetels: Tĕgal, Galogor, Pasar Badoeng en Pamĕtjoetan. De laatste plaats is van deze allen klaarblijkelijk de jongste, en heeft haren naam van *pĕtjoet*, een

(1) Zie boven onder Mengoeï.

P. J. V.

ossenzweep, omdat de moeder van den eersten vorst te dier plaatse uit een ossendrijver gesproten was. Het geslacht van Pamĕtjoetan heeft al de overige ten onder gebracht en uitgeroeid, en daaruit zijn de drie tegenwoordige heerschers van Badoeng allen gesproten. De vorst die het rijk van Pamĕtjoetan het eerst tot aanzien bracht, was Ngoerah Sakti Pamĕtjoetan. Zijne sakti (bovennatuurlijke kracht) berustte in eene kris, die nog heden door de familie met veel eerbied wordt beschouwd. Hij onderwierp de vorsten van Tĕgal en heerschte over geheel Badoeng, met uitzondering van het distrikt dat aan de familie der Djambé's behoorde. Hij had 500 vrouwen en zijne nakomelingen in het thans levende vierde geslacht maken een getal uit van 800 goesti's, die allen, bij ontstentenis van nadere aanspraken, gerechtigd zouden zijn den troon te beklimmen. Deze 800 goesti's vormen den voornaamsten steun van het Badoengsche rijk; geen andere Balische staat kan op eene zoo talrijke vorstenfamilie wijzen.

Ngoerah Sakti Pamĕtjoetan had drie voorname zonen, gezeteld in Pamĕtjoetan, Majoen en Kalera. De linie van Pamĕtjoetan, hoewel de voornaamste, heeft zich in den laatsten tijd niet bijzonder onderscheiden. Het land Majoen, welke naam, even als Madé, het middelste gebied of dat van den tweeden zoon beteekent, werd met Kaleran vereenigd, doordien de zoon van Ngoerah Kaleran met de erfdochter van Ngoerah Majoen huwde. Majoen is het land dat thans Kassiman heet; uit het oude paleis aan den overkant der rivier, die tusschen de desa Kassiman en Goenoeng Rata vloeit, is de rijkszetel naar Dèn Pasar overgebracht. Het paleis in Kassiman is gebouwd door den vorst die Majoen met Kaleran vereenigde.

Deze vorst heette Ngoerah Madé Pamĕtjoetan en wordt naar de plaats waar hij overleden is Déwata dì Madé [?] genoemd. Hij heeft het rijk der Djambé's van Pasar Badoeng vernield en den grond gelegd tot het paleis van Dèn Pasar, het grootste in Badoeng. Zijne kinderen waren, behalve een groot aantal uit vrouwen van lage kaste gesproten:

1°. Ngoerah Madé Pamĕtjoetan, genoemd Déwata di Satrija, die zijnen zetel te Dèn Pasar had in het door hem verder opgebouwde paleis, en, met Tabanan en Gijanjar vereenigd, voor omstreeks 30 jaren het rijk Mengoeï ten onder bracht. Ook werd in zijnen tijd Djembrana veroverd. De moeder van dezen vorst was eene prinses van Pamĕtjoetan en hij was daarom hoogere vorst dan

2°. Ngoerah Kassiman, zijn oudere broeder, wiens moeder slechts van Goesti-geslacht was. Deze is de tegenwoordige eerste vorst van Badoeng en kreeg van zijnen vader het land Kassiman.

3°. Ngoerah Djambé, wiens moeder de dochter was van den vermoorden vorst van Pasar Badoeng en Satrija. Wegens zijne afstamming van eene

overwonnen familie kan hij nooit eerste vorst van Badoeng worden, hoe voornaam ook zijn geslacht is. Hij is Poenggawa van Dèn Pasar.

Ngoerah Madé Pamĕtjoetan Déwata di Satrija had slechts éénen voornamen zoon, Gĕdé Poetra, die hem zou hebben moeten opvolgen indien hij niet nog voor zijn vader gestorven ware. In het eedformulier waarbij Mengoeï zijne afhankelijkheid van Badoeng erkende, was hij naast zijn vader als opperheer genoemd. Door den spoedigen dood van beiden had, meende men, dit eedformulier zijne kracht verloren, en dit gaf aanleiding dat Mengoeï zich weder van Badoeng losmaakte.

De andere zonen van Déwata di Satrija, allen uit geringe moeders gesproten, waren:

1°. Ngoerah Gĕdé Oka, die met eene dochter van Kassiman getrouwd was, maar zonder nakomelingen overleden is.

2°. Madé Ngoerah, de tegenwoordige vorst van Dèn Pasar.

3°. Kĕtoet Ngoerah, die aanspraak maakt op het land Dèn Pasar en ook eene aanzienlijke partij onder de Poenggawa's heeft.

4°. Ngoerah Kĕtoet, de waarschijnlijke troonsopvolger van Kassiman.

De oude vorst van Kassiman heeft alleen eene dochter, die met Ngoerah Gĕdé Oka te Dèn Pasar getrouwd was.

Na den dood van zijnen broeder te Dèn Pasar heeft Kassiman voor zijne neven de regeering gevoerd. Aanvankelijk stonden de vorst van Pamĕtjoetan, Ngoerah Gĕdé Pamĕtjoetan, en diens neef en opvolger Anak Agoeng Lanang met Kassiman in macht gelijk. Anak Agoeng Lanang heeft echter ook geene voorname zonen achtergelaten, en thans heeft Kassiman op de vorsten van Pamĕtjoetan, Ngoerah Gĕdé Pamĕtjoetan en zijnen broeder Ngoerah Madé, denzelfden invloed als op de vorsten van Dèn Pasar.

Kassimans neef Gĕdé Oka werd spoedig na zijns vaders dood door Kassiman en den vorst van Pamĕtjoetan uit Badoeng verbannen. Hij verwierf zich echter vrienden in Mengoeï en Bangli en om zijne partij te versterken droeg hij het land Mengoeï, dat zijn vader veroverd had, aan Kloengkoeng als leen op. Tot belooning werd hij van Kloengkoeng met een gewapend geleide en bevelen aan de vorsten van Badoeng om hem weder op te nemen, naar zijn vaderland terug gezonden. Hij schaakte naderhand de dochter van Kassiman en stierf niet lang daarna. Mengoeï is sedert dien tijd een leen van Kloengkoeng en altijd in oorlog met Badoeng.

II.

Geschiedenis van Boeleleng van 1800 *tot* 1849.

Op het einde der vorige eeuw regeerde te Boeleleng Goesti Anak

Agoeng Djĕlantik, zoon van Anak Agoeng Pandji. Zijne regeering kenmerkte zich door rust, vrede en welvaart in het land.

Toen hij stierf volgde hem zijn zoon Goesti Mádé Djĕlantik in de regeering op. Het duurde echter niet lang of er ontstond tusschen Madé Djĕlantik en zijn neef Njoman Penaroengan, ook Goesti Madé Singa Radja genoemd, eene oneenigheid waarvan de gevolgen voor het land allernoodlottigst waren.

Die oneenigheid sloeg over tot een bitteren familietwist. Sommige der rijksgrooten behoorden tot de partij van Madé Djĕlantik, terwijl anderen zich aan de zijde van Njoman Penaroengan schaarden. Dit liep ten laatste zoo hoog, dat het eene scheuring des rijks ten gevolge had. Madé Djĕlantik hield zijn verblijf in het voorvaderlijk paleis te Boeleleng. Njoman bouwde zich eene Poeri te Sangked, ongeveer twintig minuten ten Zuiden van Boeleleng. Alzoo werd een rijk dat sedert eene lange reeks van jaren onder éénen beheerscher gestaan had, door broedertwist moedwillig verscheurd en aan burgeroorlog prijs gegeven. De gemeenschap tusschen Boeleleng en Sangked was gestremd: niemand durfde de grenslijn overschrijden, uit vrees van die vermetele daad met den dood te bekoopen.

Een sluw verstandig vorst, Anak Agoeng Tjanang, na zijn overlijden Déwata Toh Pati genaamd, had destijds in het naburige rijk van Karang Asĕm de teugels van het bewind in handen. Hij begreep dat hij van de tweespalt die het rijk van Boeleleng verscheurde, voortreffelijk gebruik zou kunnen maken om dat landschap onder zijne heerschappij te brengen. Het middel dat hij daartoe bezigde, was even eenvoudig als afdoende. Twee zijner vertrouwelingen, lieden van erkende algemeene kennis, ervaring en overredingskracht, zouden hem in die zaak hunnen bijstand bieden.

Onder voorwendsel dat zij eene zware misdaad gepleegd hadden, ontdekt waren en vervolgd werden, vluchtten zij naar Boeleleng en zochten en vonden daar bescherming, de een bij Madé Djĕlantik, de ander bij Njoman Penaroengan. Door hunnen ingetogen levenswandel, hunne verstandige gesprekken en andere deugden, wisten zij zich spoedig de gunst en het vertrouwen van hunne vorstelijke beschermers te verwerven. Dag noch nacht verlieten zij hunne weldoeners en gedurig zagen zij hunnen invloed bevestigd en uitgebreid.

Door hunne even goed doordachte als verderfelijke raadgevingen wisten zij den reeds bestaanden twist tusschen oom en neef aan te wakkeren en beide partijen tegen elkander op te zetten. Ofschoon Goesti Njoman Penaroengan een aanzienlijk gedeelte der bevolking van Boeleleng tot zijne partij had weten over te halen, was het er echter verre van af dat zijne macht de vergelijking met die van Madé Djĕlantik zou hebben kunnen doorstaan. Het was hem derhalve niet geraden zijn oom

tot een gevecht uit te dagen, tenzij hij bij een of anderen bondgenoot een steun voor zijne partij mocht vinden. Zijn vertrouweling ried hem de hulp van Karang Asĕm in te roepen, overtuigd dat die niet te vergeefs zou worden gevraagd. Aanvankelijk wilde Njoman Penaroengan daarvan niets hooren, doch, schier dagelijks en zonder ophouden dezelfde gesprekken en raadgevingen hoorende, werd hij meer en meer met het denkbeeld gemeenzaam en schonk daaraan ten laatste zijne bewilliging. In het geheim werden dus zendelingen naar Karang Asĕm gezonden om den vorst om bijstand te vragen. Zooals van zelf spreekt was dit verzoek daar hoogst welkom en was men er reeds op voorbereid. Het leger was dus spoedig marschvaardig en geheel onverwachts werd de vorst van Boeleleng daardoor overvallen. Zonder eenige poging te wagen om zijn troon door een kampstrijd te redden, vluchtte hij met zijn gezin naar Marga in Tabanan en stierf na tien jaren in zijne ballingschap.

Goesti Njoman Penaroengan zag echter spoedig dat hij deerlijk misleid was. In stede van een eerlijken bondgenoot en beschermer in den vorst van Karang Asĕm te vinden, vond hij zich verplicht, als prijs der verleende hulp, diens oppergezag te erkennen. En hier bleef het niet bij. Weldra werd hij geheel van zijne waardigheid ontzet en gedwongen als eenvoudig burger te leven, en eindelijk moest hij zelfs met zijn gezin veiligheid in de vlucht naar Sasak zoeken. De vorst van Karang Asĕm stelde onderscheidene Goesti's uit zijn rijk tot Poenggawa's in Boeleleng aan en benoemde er tot zijn rijksbestuurder zijn verren neef Goesti Njoman Djĕlantik, die den zetel van zijn bewind te Boengkoelan vestigde.

Nadat Njoman Djĕlantik eenigen tijd als heer en meester over Boeleleng geregeerd had, vernam hij dat zijn neef Gĕdé Karang, wien de vorst van Karang Asĕm een slecht hart toedroeg, in gevaar voor zijn leven verkeerde. Njoman Djĕlantik liet daarop Gĕdé Karang den raad geven om zich heimelijk uit Karang Asĕm te verwijderen, naar Boeleleng over te komen en zich daar tot vorst te laten uitroepen. Nadat hij de verzekering gekregen had dat Gĕdé Karang daartoe genegen was, zond hij eenige vertrouwde personen naar Karang Asĕm, die Gĕdé Karang en zijn jongeren broeder Goesti Agoeng Alitan naar Boeleleng overbrachten. Het gelukte nu aan de kuiperijen van Njoman Djĕlantik al de rijksgrooten en Poenggawa's over te halen om Gĕdé Karang als vorst te erkennen en het juk van Karang Asĕm af te schudden.

Gĕdé Karang vestigde zijn vorstelijken zetel te Pabéjan Boeleleng, voorgevende veel van het zeestrand te houden, maar met het eigenlijke doel om de gelegenheid te hebben, wanneer ooit een opstand tegen hem mocht uitbreken, met een steeds daar gereed liggend vaartuig dadelijk van wal te steken.

De vorst van Karang Asĕm, zich niet sterk genoeg gevoelende om

tegen het nu weder vereenigde rijk van Boeleleng te velde te trekken, deed afstand van zijne vermeende rechten op dat land, verklaarde het geheel onafhankelijk van zijn gezag en verzocht zijne vriendschap. Hierdoor werd dus Boeleleng weder een zelfstandig rijk, maar het had zijn oud vorstenhuis met eene Karang-asĕmsche dynastie verwisseld.

Goesti Njoman Djĕlantik bleef te Boengkoelan. Deze was een trotsch, hardvochtig en eerzuchtig man. Daar hij geene kans had gezien om zich zelven als vorst te doen uitroepen, had hij de gelegenheid aangegrepen om zijn neef tot die waardigheid te doen verheffen, dien hij hoopte als speelbal te kunnen gebruiken. Inderdaad had deze, zoo lang Njoman Djĕlantik leefde, weinig of niets te zeggen, maar de rijksbestuurder maakte zich door zijne willekeurige en wreede handelingen bij iederen weldenkende even gehaat als gevreesd.

Het zal omstreeks het jaar 1807 of 1808 geweest zijn, dat de vorst van Djembrana, Goesti Poetoe Ngoerah Djembrana, de hulp van den vorst van Boeleleng inriep, om hem van zijnen geduchten vijand, den in de desa Loloän gevestigden Kapitein Mandar en zijne honderden onderhoorigen te verlossen. Deze Mandarees had namelijk zoo grooten invloed in het Djembranasche weten te verwerven, dat de vorst van dat landschap schier alle gezag had verloren en het moest aanzien dat de wetten des lands straffeloos overtreden werden. Vooral ergerde het hem dat de Mandarees gedoogde dat de Soedra's en Mohammedanen vrouwen van hoogere kaste huwden. Ofschoon de Boegineezen en andere te Loloän gevestigde vreemdelingen op verre na niet zoo talrijk waren als de Balineesche bevolking van Djembrana, hadden zij eene onbetwistbare meerderheid in hunne wijze van wapening, en het stond dus te vreezen dat, zoo een oorlog uitbrak, de Balineezen het onderspit zouden delven. Het was deze overweging die Poetoe Ngoerah bewoog om de hulp van Boeleleng in te roepen.

Njoman Djĕlantik trok met een aanzienlijk leger naar Djembrana, vereenigde zich daar met de troepen van Poetoe Ngoerah en vervolgde daarop zijnen tocht naar de Mohammedaansche dessa Loloän. Hier had een bloedig gevecht plaats, waarin de Balineezen, na groote verliezen te hebben geleden, toch ten slotte de overwinning behaalden. De Kapitein Mandar werd door een geweerschot getroffen en stierf kort daarna, nadat hij zijne woning, waarin zijne vrouwen en kinderen verzameld waren, eigenhandig had in brand gestoken, zoodat die ongelukkigen op de ellendigste wijze om het leven kwamen.

Bij die gelegenheid wisselde echter Djembrana van meester. Poetoe Ngoerah werd verplicht de opperheerschappij van Boeleleng te erkennen en moest den rang van onafhankelijk vorst met dien van rijksbestuurder ruilen.

Omstreeks 1810 liet Gĕdé Karang zich een paleis in de desa Boeleleng bouwen, hetwelk den naam van Singa Radja ontving. Die naam

wordt thans ook wel aan de geheele desa gegeven, die zich meer en meer om dit paleis heeft geconcentreerd en van de haven Pabéjan Boeleleng, waarmede een rijweg haar verbindt, ongeveer twee palen verwijderd is.

Intusschen werd Goesti Gĕdé Karang de willekeurige handelingen van zijnen Patih, den heerschzuchtigen Njoman Djĕlantik, zoo moede, dat hij vurig verlangde zich van hem te ontdoen. Hij kwam tot dat einde met Ida Njoman Goenoeng, Poenggawa van Bandjer en oudoom van Ida Madé Rahi, overeen, dat deze aan Njoman Djĕlantik een strik zou spannen.

De vorst gaf een groot hanengevecht te Boengkoelan. Eene belangrijke som werd door hem op een haan gezet; Ida Njoman Goenoeng hield het pari en verloor. In niet zeer beleefde termen klaagde hij daarop, dat het pari niet zuiver was en dat de vorst hem had willen afzetten, en zonder te betalen verliet hij de plaats en keerde in overhaasting met de zijnen naar Bandjer terug. Deze vermetelheid mocht niet ongestraft blijven. Njoman Djĕlantik gunde zich den tijd niet om eene legermacht bijeen te brengen, voldoende om hem een ontwijfelbaar overwicht te bezorgen: hij rekende trouwens op den bijstand van de overige hoofden en van de bevolking van Bandjer. Met drie- à vierhonderd man ging hij reeds den volgenden dag op marsch; doch tot Kali Djenet, aan deze zijde van Pengastoelan, genaderd, zag hij dat de geheele bevolking van Bandjer, met Ida Njoman Goenoeng aan het hoofd, gereed stond om hem te ontvangen. Het kwam tot een treffen. Njoman Djĕlantik streed als een held, maar moest voor de overmacht zwichten. Met één zijner zonen en een deel zijner volgelingen verloor hij het leven; de overigen kozen het hazenpad. Njoman Djĕlantik was gevallen in den strik die hem gespannen was, en Gĕdé Karang was bevrijd van den gehaten man, die hem zoo lang gedwongen had aan zijn leiband te loopen.

Intusschen deed Gĕdé Karang in willekeur en wreedheid voor zijn Patih niet onder, en op verregaande wijze werd de bevolking door hem gedrukt en gekneveld. Daarbij was hij zeer wispelturig en onrustig van aard. Zelden bleef hij lang op dezelfde plaats en een groot deel zijner onderhoorigen was schier aanhoudend in de weer om hem op zijne veelvuldige reizen naar Djembrana, Poeloe Mendjangan, Poelaki en de meren Boejan en Tamblingan te vergezellen.

Omstreeks het jaar 1813 ging zekere Ida Njoman Sakah van Dèn Tjarik naar Banjoewangi, om voor Anak Agoeng Alitan, broeder van den vorst van Boeleleng, pèlèt (1) te zoeken. Terugkomende verhaalde hij aan

(1) Eene kostbare houtsoort die vooral in Banjoewangi voorkomt, wit met donkere vlammen, zeer in trek bij de inlanders tot vervaardiging van krisscheden en dergelijke. Men zoekt vooral naar stukken van bijzondere teekening, waaraan eene geheimzinnige kracht wordt toegekend. P. J. V.

dien prins dat het, naar zijne meening, niet moeilijk zou zijn, Banjoewangi met niet meer dan drie- à vierhonderd man te overrompelen en het geheele landschap uit te plunderen. Men kwam overeen dat Ida Njoman Sakah met 600 man over land naar Djembrana zou gaan en vervolgens vandaar naar den wal van Java oversteken. De troepen landden te Banjoe Alit en trokken vandaar langs het strand naar de hoofdplaats. Hier aangekomen werden zij ontdekt. Tien à twaalf Engelsche soldaten snelden hun te gemoet, en een kort gevecht had plaats, waarin Ida Sakah het leven liet. Dit was voor zijne troepen het sein tot den aftocht; zij werden zoo zeer door een panischen schrik bevangen, dat vele manschappen in zee sprongen en grootendeels in de golven omkwamen, terwijl slechts twee of drie den overwal bereikten. De overigen vluchtten naar hunne djoekoengs, waarmede zij in aller ijl naar Djembrana terugkeerden.

Ten gevolge dezer gebeurtenis zond het Engelsche bestuur in 1814 den Resident J. Crawfurd met eene expeditie, die verder naar Celebes bestemd was, ten einde Boeleleng voor zijn euvelmoed te straffen. Op de nadering der vloot namen de vrouwen en kinderen van de desa's Pabéjan en Boeleleng de wijk naar de verder gelegene dorpen; de mannen maakten zich tot den strijd gereed.

De zaak werd evenwel in der minne geëindigd. Gĕdé Karang verzekerde den Engelschen resident, dat niet hij, maar zijn jongere broeder Anak Agoeng Alitan de schuldige was, en dat deze, beducht voor rechtmatige straf van de zijde der Engelschen, de wijk naar het gebergte genomen had. Niet onbepaald geloof hechtende aan de verwijdering van Anak Agoeng Alitan, liet Crawfurd het vorstelijk paleis door zijne soldaten omsingelen en in het gebouw een nauwkeurig onderzoek instellen, dat echter vruchteloos afliep, daar de schuldige zich op dat oogenblik te Sangsit bevond.

Na omstreeks 20 dagen ter reede vertoefd te hebben, vertrok Crawfurd weder met de vloot. Hij had vooraf van den koning de belofte ontvangen dat deze zijn broeder zou vervolgen en de welverdiende straf doen ondergaan. Werkelijk liet Gĕdé Karang kort daarna Anak Agoeng Alitan van kant maken, niet evenwel omdat hij een inval in Banjoewangi gedaan had, maar omdat hij eene van Gĕdé Karang's vrouwen had verleid en met deze in ontucht leefde.

De uitbarsting van den Tambora in April 1815 had ook hier het nadeelig gevolg dat de akkers door een dikke laag asch werden bedekt en de te veld staande gewassen grootendeels vernield werden. Nog erger ramp trof echter Boeleleng in 1816, toen er eene vreeselijke berginstorting plaats had, waarbij de bloeiende desa's Kedoe, Mendala, Gendis, Tepok Basa, Sambangan, Bangkang, Galéran, Pandji, Pebantenan, Brattan, Bandjar Mandowan, Bandjar Tengah, Bandjar Badoeng.

Bandjar Boengkoelan, Soeka Sadi, Boeleleng en Pabéjan geheel of gedeeltelijk door een onwederstaanbaren stroom van aarde ter dikte van 10 à 12 voet werden bedolven. Men zegt dat meer dan 12000 menschen het leven daarbij verloren. Als door een wonder deelde zich de stroom even voor de Balé Ageng te Boeleleng in tweeën, en nam het eene deel eene westelijke, het andere eene oostelijke richting. Als met vernieuwde kracht drongen nu de stroomen noordwaarts, de oostelijke door het ravijn van de rivier Boeleleng, de westelijke door dat van de Banjoemalo; maar zij vereenigden zich weder met vreeselijk geweld bij Pabéjan en stortten zich niet in zee dan nadat zij die schoone en groote Mohammedaansche kampong geheel bedolven hadden. Door deze verdeeling der aardmassa bleven het vorstelijk paleis en de in zijne nabijheid staande woningen geheel ongedeerd.

In 1818 bezocht de Nederlandsche Commissaris van den Broek het rijk van Boeleleng. Volgens Boelelengsche mededeelingen heerschte daar destijds hongersnood en bracht van den Broek eene rijke lading rijst daarheen. Hij vertoefde er eenige dagen en daar de vorst zich te Djembrana bevond, begaf hij ook zelf zich over zee derwaarts.

Eene maand na van den Broek's vertrek werd Gĕdé Karang, door den rijksbestuurder van Djembrana, Goesti Ngoerah Poetoe Djembrana, dien hij naar Boeleleng wilde verbannen, van kant gemaakt. Gĕdé Karang werd met zijn gevolg, uit omstreeks 100 man bestaande, door de Djembraneezen met groote overmacht bij Loloän aangevallen. Zijne kleine schaar hield dapper stand, maar zag zich na een aanmerkelijk verlies tot wijken genoodzaakt. Zij verstrooide zich in de bosschen van Pengambengan nabij het Zuiderstrand. Hier viel Gĕdé Karang in 's vijands handen en werd meêdoogenloos vermoord. Men haalde hem de ingewanden uit het lijf en onderzocht die nauwkeurig, omdat men vooronderstelde dat hij eene *kresna dana* zou hebben ingeslikt, een edelgesteente waaraan de eigenschap wordt toegeschreven dat de bezitter, vooral wanneer hij het in zich omdraagt, na zijn dood regelrecht ten hemel stijgt en niets van de helsche straffen heeft te vreezen. Het gevolg van Gĕdé Karang kwam, na tien dagen lang, schier van alle voedsel verstoken, in de bosschen en het gebergte te hebben rondgezworven, te Boeleleng terug en bracht daar van het voorgevallene bericht. Eene maand later werd het lijk door Boeleleng opgeëischt en op de gebruikelijke wijze verbrand, bij welke gelegenheid drie der weduwen van Gĕdé Karang en twee slavinnen zich ten vure doemden.

Goesti Gĕdé Pahang, ook wel Déwa Pahang genoemd, volgde zijn vader in de regeering op. Deze was een boven alle beschrijving wreedaardig vorst. Hij begon zijn bestuur met Ida Njoman Goenoeng van Bandjer, dien hij beschuldigde den rijksbestuurder van Djembrana tot

den aan zijn vader gepleegden moord te hebben aangehitst, met velen van zijne familie te doen van kant maken.

Intusschen was Djembrana sedert den dood van Gĕdé Karang van het juk van Boeleleng bevrijd gebleven. Dit verdroot Gĕdé Pahang en noopte hem eindelijk in 1821, drie jaren na zijns vaders dood, een tocht naar Djembrana te ondernemen, die ten gevolge had dat dit ongelukkige landschap onder de heerschappij van Boeleleng terugkeerde. Poetoe Ngoerah Djembrana, die de wijk naar Banjoewangi wilde nemen, werd naar het zeestrand vervolgd, ingehaald en vermoord. Aan zijne kinderen en kindskinderen en ongeveer 300 huisgezinnen gelukte het naar Banjoewangi te ontkomen, vanwaar zij gedeeltelijk later weder naar Badoeng verhuisden.

Voor het overige kenmerkte de regeering van Déwa Pahang zich door eene aaneenschakeling van wreede en aan waanzin grenzende handelingen. Het geringste vergrijp van de zijde zijner onderhoorigen werd met den dood gestraft. De volgende staaltjes kunnen ons zijne achterdochtige geaardheid doen kennen. Eens liet hij twee zijner volgelingen krissen omdat de eene, Ki Kékan genaamd; van den anderen in zijne tegenwoordigheid een mesje, *pangoetik*, leende. Hij legde namelijk de zaak dus uit: de naam *Kékan* beduidt *mangékanang*, d. i. *geheime pogingen aanwenden*, en *pangoetik* beduidt *tjĕtik*, d. i. *vergif:* zij zoeken derhalve geheime middelen om mij te vergeven. De Padanda Njoman Manggis werd uit het land gejaagd omdat hij, bij het opzeggen van *mantra's* (1), eenige malen de woorden *djang djiwa* (versterking der ziel) bezigde, en de vorst, die de juiste beteekenis daarvan niet begreep, er uit meende te kunnen opmaken, dat de Padanda de goden verzocht het land van Déwa Pahang's ziel te verlossen. Een der hoofden van Boengkoelan, de Satrijah Poengakan Tjampah, moest de doodstraf ondergaan alleen omdat hij *Tjampah* heette en deze naam *vermetel*, *weêrspannig* beteekent. Déwa Pahang leidde er uit af dat hij zich dus had laten noemen omdat hij voornemens was zich tegen de bevelen van den vorst te verzetten. Hij zond dus eene groote macht naar Boengkoelan, om Poengakan Tjampah van kant te maken, en toen de gezamenlijke Satrija's van Boengkoelan zich tegen de voltrekking van dit vonnis verzetten, werden meer dan honderd hunner met den Poengakan in het daaruit ontstane gevecht gedood.

Deze gruwelen en geweldenarijen verwekten natuurlijk algemeene verontwaardiging, en noopten de leden der wettige Boelelengsche vorstenfamilie, die toch reeds Déwa Pahang natuurlijkerwijze een onverzoen-

(1) *Toovergebeden, tooverformulieren.*

lijken haat toedroegen, tot eene samenzwering, die ten doel had het land van dit monster te verlossen. Maar Déwa Pahang werd nog in tijds van hun voornemen onderricht en liet de hoofden der samengezworenen. Goesti Madé Tjelagi (grootvader van moeders zijde van den tegenwoordigen vorst van Boeleleng) en zekeren Goesti Wajan Satra, opvatten en beiden op de allergruwelijkste wijze op den passer van Boeleleng om hals brengen. Hunne lijken bleven, op last van den tyran, eenige dagen op den passer liggen, en eerst toen de ontbonden lichamen eene zoo verpestende lucht om zich verspreidden, dat niemand het meer wagen dorst den passer te bezoeken, werden zij met een om de beenen geslingerd touw naar het zeestrand weggesleept.

Deze onmenschelijke handeling deed den haat en de wraakzucht van de overige Goesti's ten top stijgen. Op zekeren avond, toen er in de Poeri van den vorst eene wajang-vertooning plaats had, drongen vier hunner in het vorstelijk paleis en trachtten Déwa Pahang te bereiken. Deze was echter niet te vinden. Eindelijk werd hij ontdekt door een der samengezworenen, een veertienjarig jongeling, die met uitgetogen kris stoutmoedig op hem toeliep, zoodat den wreedaard niets restte dan in aller ijl te vluchten en zich in een zijner vertrekken op te sluiten. Op zijn hulpgeschrei schoten zijne slaven en wachten toe en doodden drie van de vier Goesti's, die zich nog binnen de muren van het paleis bevonden; de vierde had zich door eene spoedige vlucht weten te redden.

Deze daad werd het sein tot de algeheele uitroeiing van het vroegere vorstengeslacht. Een groot aantal vertrouwelingen en nietswaardigen werd door Déwa Pahang uitgezonden, met last om al de mannelijke leden dier familie, hetzij groot of klein, overhoop te steken. Deze last werd volvoerd en vele andere aanzienlijken des lands moesten in hetzelfde lot deelen. Volgens mededeeling van Goesti Poetoe Këbon, vader van den tegenwoordigen vorst van Boeleleng, zouden toenmaals ongeveer 1000 menschen, waaronder zelfs een 40tal vrouwen, het leven hebben verloren. Onder de slachtoffers waren ook Goesti Wajan Batan, Poenggawa van Koeboe Pambakan en vader van Goesti Poetoe Këbon, en diens oom Madé Dangin. Goesti Poetoe Këbon zelf, die toen een tienjarige knaap was, had het alleen aan eene vermomming te danken, dat hem het leven gespaard bleef.

Al deze daden van ongehoorde wreedheid kwamen ter ooren van Goesti Tjanang, toenmalig vorst van Karang Asëm en zoon van den bovenvermelden Déwata Toh Pati. Hij achtte het oogenblik gunstig om een onverhoedschen inval in Boeleleng te doen, Déwa Pahang te onttroonen en het door hem bestuurd gewest weder bij Karang Asëm in te lijven. Met dat doel trok hij een aanzienlijk leger bijeen en begaf zich naar Boeleleng opweg. Déwa Pahang, hiervan alras bericht krijgende, riep

de gansche weerbare manschap van zijn rijk bijeen en trok den vorst van Karang Asĕm te gemoet. Bij de desa Boekti ontmoetten de beide legers elkander en kwam het tot een bloedig treffen, waarin het leger van Karang Asĕm het onderspit dolf. Door de Boelelengers verstrooid werd het tot de hoofdplaats vervolgd, waar Déwa Pahang van het vorstelijk paleis bezit nam. De vorst van Karang Asĕm trok met het overschot van zijn leger terug naar de versterkte desa Sĕlat, op ongeveer 17 palen ten Z. W. van Karang Asĕm en aan de Westzijde van den Goenoeng Penjoe gelegen.

Déwa Pahang gebood nu ook als meester in Karang Asĕm, maar deze plotselinge en onverwachte aanwas van macht had hem nu werkelijk zinneloos gemaakt. Na omstreeks twee maanden te Karang Asĕm vertoefd te hebben, welke tijd aan alle denkbare buitensporigheden werd gewijd, verzamelde hij op zekeren dag al de Boelelengsche Poenggawa's en Padanda's, hun te kennen gevende dat geen vorst ter wereld zoo groot en machtig was als hij en dat het hem thans vergund was aan al zijne wenschen en lusten den vrijen teugel te vieren, van welk onbetwistbaar recht hij dan ook gebruik had gemaakt om zijne zuster Goesti Ajoe Gabroeg tot zijne wettige vrouw te nemen. Hij had reeds den nacht met haar doorgebracht, en koesterde de hoop dat hem alzoo een zoon zou geboren worden in wiens aderen een onvergelijkbaar zuiver vorstenbloed vloeide.

Op het vernemen dezer mededeeling werden al de Boelelengsche Poenggawa's en Padanda's met walging en een zoodanigen afkeer van den diepgezonken en bloedschendigen dwingeland vervuld, dat zij besloten hem allen te verlaten en naar Boeleleng terug te keeren; en nog dienzelfden dag werd dat plan volvoerd. Déwa Pahang was nog slechts door een klein getal getrouwen omringd, toen de vorst van Karang Asĕm, die van het gebeurde niet onkundig was gebleven, des nachts het paleis omsingelde en binnendrong en Déwa Pahang met al de zijnen over de kling joeg. Van zijn deerlijk verminkt en in stukken gehouwen lichaam werd de romp te Tjoelik en hoofd en armen te Padang in zee geworpen. Dit gebeurde in 1825 of 1826. Volgens het volksgeloof veranderde hij in een krokodil, die jaren lang de monding der rivier van Boeleleng onveilig maakte, maar sedert eenigen tijd voor goed is verdwenen.

De Boelelengers riepen nu tot den troon Goesti Ngoerah Madé Karang Asĕm, een zoon van Anak Agoeng Alitan, die door Gĕdé Karang was vermoord. Doch deze prins bedankte voor de hem opgedragen waardigheid, terwijl hij zijn ouderen neef Goesti Ngoerah Madé Sori daartoe aanbeval. Aan zijn raad werd gevolg gegeven, maar de nieuwe vorst zat slechts korten tijd op den troon. Zijne onkunde en wangedrag waren van dien aard, dat men hem na twee jaren verjoeg en nu het bestuur op nieuw aan Goesti Ngoerah Madé Karang Asĕm opdroeg.

Twee jaren nadat deze de regeering aanvaard had, kreeg hij aanzoek van Goesti Bagoes Karang, Poenggawa van Padjakoela, welk distrikt destijds nog tot Karang Asĕm behoorde, en broeder van Goesti Tjanang vorst van Karang Asĕm, om hem behulpzaam te zijn ten einde zijn broeder te verjagen en hem zelven in diens plaats op den troon te zetten. Als reden hiervoor werd opgegeven, dat de vorst van Karang Asĕm allerlei ongeregeldheden bedreef, en onder andere den Poenggawa van Sĕlat, Goesti Nenga Sibĕtan, een der voornaamsten des lands, met schandelijke willekeur had verongelijkt, zoodat deze thans dreigde met zijn geheele distrikt tot Kloengkoeng over te gaan, zoo Goesti Bagoes Karang weigerde vorst van Karang Asĕm te worden. Madé Karang Asĕm, die met Goesti Bagoes Karang zeer nauw verwant en bevriend was en zelfs eene zuster van dien Poenggawa destijds in zijn paleis herbergde, besloot hem bij te staan. Doch te Boekti gekomen kregen de Boelelengers onderling twist: de een wilde voorwaarts rukken, de ander huiswaarts keeren, en Madé Karang Asĕm zag zich genoodzaakt zijne troepen af te danken en naar hunne haardsteden terug te zenden. Bagoes Karang trok nu alleen met die van Padjakoela en van Sĕlat naar Karang Asĕm. De overige bevolking van het rijk weigerde aan de oproeping van den wreeden en gehaten Goesti Tjanang gehoor te geven. Die vorst, van een ieder verlaten, zag zich verplicht de wijk te nemen naar Kloengkoeng en den troon aan zijn broeder Bagoes Karang over te laten. Van Kloengkoeng stak hij vervolgens naar Sasak over.

Van dezen tijd dagteekent de vriendschap tusschen Boeleleng en Karang Asĕm. Die band werd nog nauwer toegehaald doordien zich destijds te Boeleleng bevond zekere Goesti Gĕdé Karang Asĕm, zoon van Anak Agoeng Bagoes van Karang Asĕm en volle neef van Madé Karang Asĕm vorst van Boeleleng. Deze prins stond in blakende gunst bij Bagoes Karang van Karang Asĕm, en naardien die vorst geene kinderen had, besloot hij Gĕdé Karang Asĕm tot zijn zoon aan te nemen. Deze omstandigheid bracht te weeg dat die jeugdige prins zich dikwijls naar Karang Asĕm begaf, waar hij door zijne beminnelijke hoedanigheden de harten van groot en klein wist te winnen.

Nu gebeurde het, dat de vorst van Singa Karang Asĕm Sasak in oorlog gewikkeld werd met dien van Mataram (1), ten gevolge van een twist waartoe Goesti Ngoerah, zoon van den voormaligen vorst van Karang Asĕm, Tjanang, en derhalve neef van Bagoes Karang, aanleiding had gegeven. Bagoes Karang besloot de partij van Mataram te kiezen en liet

---

(1) Op Sasak (Lombok) bestonden destijds vier rijkjes: Karang Asĕm, Mataram, Pagasangan en Pagoetan. De oneenigheden tusschen deze rijkjes eindigden met de onderwerping van alle door den vorst van Mataram, die sedert 1839 alleen over Lombok gebied voert.

P. J. V.

daarvan kennis geven te Boeleleng, met verzoek dat Gĕdé Karang Asĕm zich gedurende zijne afwezigheid met het bestuur van zijn rijk zou belasten, en dat de later zoo berucht geworden Goesti Kĕtoet Djĕlantik, rijksbestuurder van Boeleleng, hem op zijne reize naar Sasak zou vergezellen. De vorst van Boeleleng bewilligde in een en ander en zond al aanstonds Gĕdé Karang Asĕm vooruit, en toen deze het bestuur had overgenomen, vertrok Bagoes Karang, zonder op Kĕtoet Djĕlantik te wachten, met 5000 man naar Sasak.

Nauwelijks waren dezen vertrokken, of een gezant van den machtigen Karang-asĕmschen Poenggawa van Sidĕmĕn, de Brahmaan Ida Wajan Dangin, kwam te Boeleleng, om den vorst te verzoeken zoo spoedig mogelijk met eene aanzienlijke macht naar Karang Asĕm te gaan, ten einde dat landschap, hetwelk door een groot deel zijner weerbare macht was verlaten, tegen een aanval van Bangli of Kloengkoeng te vrijwaren. Madé Karang Asĕm vertrok daarop met Kĕtoet Djĕlantik en een groot getal manschappen naar Karang Asĕm. Toen hij daar was aangekomen verscheen Wajan Dangin andermaal voor hem, om hem namens zijn meester aan te zeggen, dat deze Bagoes Karang niet langer als zijn vorst wilde erkennen en dat, zoo Madé Karang geen gehoor gaf aan zijn wensch om Gĕdé Karang Asĕm dadelijk als vorst van Karang Asĕm uit te roepen, zijn meester met vele andere Poenggawa's tot Kloengkoeng of Bangli zou overloopen. Hoewel zeer aan Bagoes Karang gehecht, voldeden Madé Karang Asĕm en Gĕdé Karang Asĕm, onder zoo sterken aandrang, aan dat verlangen, maar vaardigden tevens iemand naar Sasak af, om aan Bagoes Karang van het gebeurde kennis te geven en hem namens zijn aangenomen zoon aan te zeggen, dat, zoo hij het wagen dorst naar Karang Asĕm over te komen, deze zich alsdan verplicht zou zien hem van het leven te berooven.

Het bericht van deze gebeurtenis droeg veel bij tot de nederlaag van Singa Karang Asĕm Sasak, vermits Bagoes Karang en de zijnen den dood zochten en als verwoeden tegen den vijand inliepen. De vorst van Singa Karang Asĕm Sasak, Anak Agoeng Bagoes Pandji genaamd, sneuvelde en zijn rijk werd een onderdeel van Mataram. Intusschen scheen Bagoes Karang geneigd van de overwinning voor zich zelven gebruik te maken. Hij matigde zich te Singa Karang Asĕm Sasak een dictatoriale macht aan, die hij echter slechts 20 dagen lang uitoefende; want grootendeels verlaten door de zijnen, die langzamerhand naar Bali waren overgestoken om hunne vrouwen en kinderen op te zoeken, werd hij door Kĕtoet Karang Asĕm aangevallen en omgebracht. Hij had toen nog slechts duizend zijner Balineezen bij zich, die natuurlijk niet tegen de overmacht bestand waren. Na drie zijner vrouwen te hebben gedood, — de vierde, een oudere zuster van Goesti Kĕtoet Djĕlantik van Boeleleng,

wilde zich niet aan dat lot onderwerpen — trachtte hij zich zelven het leven te benemen, doch daar de moed hem ontbrak, viel hij in handen zijner vijanden, die hem spoedig afmaakten.

Goesti Madé Karang Asĕm, ziende dat zijn neef thans in het onverdeeld bezit van zijn rijk was gekomen, trok met Goesti Djĕlantik naar Boeleleng terug en leefde van nu af aan met Karang Asĕm in nauwe vriend- en bondgenootschap.

In 1843 verbande Goesti Madé Karang Asĕm zijnen reeds herhaaldelijk vermelden Patih, Goesti Kĕtoet Djĕlantik, naar Djembrana, omdat hij geweigerd had de bevelen van den vorst op te volgen. Deze Patih was een zoon van Njoman Djĕlantik, maar had eerst na den aan zijn vader gepleegden moord, te Sangked, waar zijne zwangere moeder zich met der woon had gevestigd, het levenslicht aanschouwd. Doch de verwijdering van den Patih duurde niet lang. Want de zwakke en verwijfde Madé Karang Asĕm voelde zich buiten staat om de teugels van het bewind zelf te voeren, en werd daardoor al spoedig genoopt om Goesti Djĕlantik terug te roepen. Aanvankelijk weigerde hij, door een gevoel van schaamte gedreven, aan deze oproeping gevolg te geven; maar toen hij, na vier maanden te Djembrana vertoefd te hebben, de tijding kreeg dat Boeleleng in een oorlog met Bangli was gewikkeld, weifelde hij niet langer. De onbekwaamheid van Madé Karang Asĕm kennende, spoedde hij zich terug naar zijn post, ten einde zich in persoon aan het hoofd des legers te stellen.

Deze oorlog was op aanzoek van den Déwa Agoeng aangevangen, en ofschoon ook andere Balische staten er aan deel namen, vervulde Boeleleng daarbij de voornaamste rol. Het was vooral door de dapperheid der Boelelengers dat het landschap Pajangan na hardnekkigen wederstand werd veroverd. De Déwa Agoeng schonk het aan Mengoeï (1).

In 1844 begonnen de bekende verwikkelingen met het Nederlandsch Gouvernement. Het is onnoodig de daaruit voortgevloeide gebeurtenissen hier te verhalen, daar zij meermalen uitvoerig zijn te boek gesteld. Wij vermelden slechts enkele bijzonderheden die aan inlandsche berichten ontleend en tot hiertoe minder bekend zijn. Bij de eerste expeditie, die van 1846, behaalden de Nederlanders de overwinning; zij zou volkomen geslaagd zijn, indien men voor betere waarborgen voor de nakoming der traktaten had gezorgd. De Boelelengers werden bij dezen strijd door geene vreemde hulptroepen bijgestaan. Wel hadden Tabanan en Gijanjar hulp aangeboden, doch Goesti Djĕlantik weigerde die aan te nemen, en verklaarde dat nooit te voren iemand van zijne familie

---

(1) Vgl. het stuk B, 1, onder Bangli, blz. 379.

P. J. V.

de hulp van vreemden had noodig gehad en dat hij ook thans meende die te kunnen ontberen. Maar de uitkomst had zijne verwachting teleurgesteld; na een verlies van 170 man, zoo gewonden als dooden, had de vorst van Boeleleng het hoofd in den schoot gelegd.

Onze overwinning had niet slechts de onderwerping van Boeleleng, maar ook die van Karang Asĕm ten gevolge gehad, maar de traktaten werden niet nagekomen. Eene nieuwe expeditie was dus noodzakelijk geworden. Zij werd in 1848, maar met te geringe krachten, ondernomen en had een ongelukkigen uitslag, niettegenstaande ook in dezen strijd Boeleleng alleen stond. Goesti Njoman Moenggoe van Mengoeï was, wel is waar, met talrijke hulpbenden reeds tot Gidgid voorwaarts gerukt, maar Goesti Djĕlantik, beducht dat die lieden slechts kwamen om te rooven, wees de hulp af en zond hen terug. Uit Gijanjar kwam een troep van 600 man toesnellen, maar dezen hadden geen aanvoerder aan hun hoofd, en de vorst van Boeleleng weigerde hun daarom zijn vertrouwen. Wel is waar bewezen zij eenige hulp bij het opwerpen der bentengs; maar het werd hun niet vergund aan den strijd deel te nemen, omdat men geloofde dat ook zij alleen kwamen om in troebel water te visschen. Zij werden daarom weggejaagd, nadat men hun eerst de krissen en lansen ontnomen had, die naar willekeur werden weggeschonken of verkocht.

Ofschoon in 1848 het Nederlandsch leger onverrichter zake tot den aftocht genoodzaakt werd, zou echter de strijd, volgens de verklaring van vele inlandsche ooggetuigen, ten onzen voordeele zijn afgeloopen, indien wij slechts een half uur langer hadden stand gehouden. Nadat een paar uren hevig was gestreden, verlieten de meesten der Poenggawa's met hunne volgelingen hunne stelling en achtten zich verloren. Ook de vorst Goesti Madé Karang Asĕm, die zich nabij de Roemah Déwa in de desa Djagaraga op den weg geposteerd had, was reeds geheel ter nedergeslagen en achtte zijn rijk verloren. Alleen Goesti Kĕtoet Djĕlantik hield zich met de hem omringende Boegineezen en Chineezen nog in zijne benteng staande, en voor die versterking verloren vele Hollanders het leven. Zestien soldaten drongen binnen de desa Djagaraga en wilden met gevelde bajonet op den vorst toeschieten, toen diens volgelingen, omstreeks 75 in getal, met gevelde lansen op de indringers aanliepen. Een kort doch bloedig gevecht, waarbij al de soldaten omkwamen, maakte aan deze voor den vorst zoo netelige positie in weinige oogenblikken een einde.

Reeds gereed om de wijk te nemen en de Hollanders als overwinnaars beschouwende, bespeurden de vorst en zijne volgelingen met niet geringe verbazing dat onze troepen aftrokken en naar Boengkoelan terugkeerden. De retraite der onzen boezemde den vijand nieuwen moed in en deed

de reeds naar verschillende zijden gevluchte hoofden en manschappen tot den strijd terugkeeren, ja gaf hun zooveel zelfvertrouwen, dat zij de aftrekkende scharen tot nabij Boengkoelan vervolgden. Het verlies der Balineezen in dezen strijd had 250 man aan dooden en gekwetsten bedragen.

De terugtocht der Hollanders op het oogenblik dat de vorst op het punt stond zich aan hen over te geven, versterkte natuurlijk in hooge mate de hoop en het zelfvertrouwen van den moedigen Goesti Djĕlantik, en gaf hem van de dapperheid der Hollanders en van de macht van het Gouvernement een zeer geringen dunk.

Eene nieuwe expeditie was nu meer dan ooit noodzakelijk geworden. Zij werd in 1849 met grootere strijdkrachten ondernomen, maar vond ook den vijand beter voorbereid. Kloengkoeng had 1000 man hulptroepen geleverd onder Tjokorda Pahi van Satrija, en een hoofd van Karang Asĕm, Goesti Madé Karang Asĕm genaamd, was toegesneld met eene schaar die op niet minder dan 8,000 man begroot werd. De geheele Balineesche macht bij Djagaraga verzameld, en uit troepen van Kloengkoeng, Karang Asĕm, Pajangan, Boeleleng en Djembrana bestaande, wordt op een getal van 20 à 25,000 man geschat. Met dat al boezemde onze macht aan de hoofden der Balineezen zooveel eerbied in, of hadden zij, door gebrek aan leeftocht en den weêrzin hunner volgelingen, met zoo groote moeilijkheden te worstelen, dat zij zich geneigd betoonden den weg der onderhandelingen in te slaan. En reeds waren deze op het punt van met een goeden uitslag bekroond te worden, toen de verraderlijke handelingen van het Karang-asĕmsche hoofd de Balineezen aan de wraak der Nederlanders bloot stelden en hun eene geduchte nederlaag op den hals haalden.

Men was met den generaal Michiels overeengekomen, dat de ingangen van al de aanwezige sterkten in die mate zouden verbreed worden, dat er een wagen door kon rijden, dat de bevolking zou ontwapend worden en dat de Hollandsche troepen binnen drie dagen naar Djagaraga zouden oprukken, om bezit van de versterkingen te nemen.

Aan deze overeenkomst getrouw, begon Goesti Djĕlantik nog dienzelfden dag met de uitvoering der bedongen voorwaarden. Hij sloeg bruggen over de grachten, sloopte een groot gedeelte der versterkingen en deed alles wat de Generaal had voorgeschreven om een bloedig treffen te voorkomen.

Goesti Madé Karang Asĕm, die den vorigen dag te Sangsit bij de conferentie van den vorst van Boeleleng en Goesti Djĕlantik met de Hollanders was tegenwoordig geweest en zijne toestemming tot het sluiten der overeenkomst had gegeven, scheen eensklaps tot andere inzichten gekomen en kwam tot den Boelelengschen vorst met de volgende toespraak: »Wat begint Uwe Hoogheid nu? Ben ik daarvoor met mijne

vele duizenden strijders van Karang Asĕm overgekomen en hadden die hier niets te doen dan uwe rijst te eten? Ik schaam mij ten zeerste en durf zonder vechten niet naar Karang Asĕm terugkeeren." Op dit gezegde ontstond tusschen Kĕtoet Djĕlantik en Madé Karang Asĕm eene hevige woordenwisseling: eerstgenoemde meende dat Madé Karang Asĕm hem ingewikkeld lafhartigheid verweet en daagde hem tot een tweegevecht uit. De vorst van Boeleleng verklaarde dat hij zijn gegeven woord niet kon breken zonder de bestraffing der goden op zich te laden. Doch Madé Karang Asĕm wist zooveel in het midden te brengen en zijne zaak op zoo geslepene wijze te bepleiten, dat men eindelijk besloot de overeenkomst niet te achten en een hardnekkigen tegenstand te bieden. In aller ijl werden derhalve de reeds gedeeltelijk gesloopte werken hersteld en alles tot den strijd in gereedheid gebracht, en toen den volgenden ochtend de afgezanten van den Hollandschen generaal kwamen zien of aan de bepalingen van het verdrag voldaan was, zeide men hun dat aan geene minnelijke schikking meer te denken viel en men zich tegen den vijand zou weten staande te houden.

Den daarop volgenden dag vielen zes- à achthonderd soldaten op de westelijke bentengs aan en namen die zonder veel tegenstand te ontmoeten in bezit. Madé Karang Asĕm, die zich bij Kĕtoet Djĕlantik in diens benteng bevond (deze laatste had uitdrukkelijk daarop gestaan), zag wat er gaande was en stelde Djĕlantik voor met de troepen van Karang Asĕm eene poging tot herovering dier bentengs te beproeven. In het eerst verzette zich Djĕlantik daartegen, doch eindelijk gaf hij zijne toestemming. Madé Karang Asĕm trok nu uit en spoedde zich tot den vorst van Boeleleng, die zich met den vorst van Karang Asĕm, zijn reeds zoo dikwijls vermelden neef Goesti Gedé Karang Asĕm, in de desa Djagaraga bevond. Madé Karang Asĕm verhaalde den vorst wat er gaande was en drong er op aan dat hij met zijne Karang-asĕmmers en de Djembraneezen, onder aanvoering van Pan Klab van de desa Djembrana, naar de veroverde bentengs zou gezonden worden om in een amok de Hollanders te verdelgen. De vorst gaf zijne toestemming, waarop zij gezamenlijk aftrokken. Overeenkomstig het gebruik bij het amok maken kapten de Djembraneezen hunne lansstokken tot de helft af; doch die van Karang Asĕm volgden dat voorbeeld niet. Madé Karang Asĕm gelastte nu de Djembraneezen, 600 in getal, voorop te gaan. Zij voldeden aan dat bevel, maar niet verre meer van den vijand verwijderd zijnde, ontwaarden zij tot hun niet geringen schrik dat zij in den rug beschoten werden en dien ten gevolge reeds een doode en vier gewonden bekomen hadden. Verraad van de zijde van Karang Asĕm vermoedende, maakten zij volte-face en zouden zich op de troepen van Madé Karang Asĕm gestort hebben, indien deze niet tijdig met de zijnen ware teruggeweken.

Madé Karang Asĕm spoedde zich nu tot den vorst van Boeleleng (het was inmiddels avond geworden), stelde hem in levendige kleuren voor oogen in welk gevaar hij zich bevond, en beweerde dat de Boelelengers allen verraders waren en hij daarvan nog zooeven het bewijs had gehad. Met tranen in de oogen en een diep bewogen stem smeekte hij hem niet langer onder een zoo verraderlijk volk te blijven, maar liever met hem naar Karang Asĕm, de bakermat van hun aller geslacht, te gaan, en aldaar met de getrouwe bevolking de Hollanders af te wachten, in welk geval hij zich van eene glansrijke overwinning verzekerd hield. De kinderachtig bevreesde en verwijfde vorst van Boeleleng liet zich door deze verraderlijke woorden overhalen, en verliet nog dienzelfden nacht Djagaraga, vergezeld van al zijne vrouwen, van den vorst van Karang Asĕm en van zijn neef Goesti Bagoes Pandji. Zij togen te voet naar Tamblang en vervolgden vandaar over Dahoesa, Batoer, Panalokan en Bias Lantong den tocht naar Karang Asĕm.

Inmiddels werd aan Kĕtoet Djĕlantik van het vertrek der vorsten bericht gebracht. Hij zeide nu tot zijne dapperen dat de vorst hem ontboden had, maar dat hij spoedig zou terugkeeren, terwijl hij hen aanmoedigde hunne stelling standvastig te bewaren. Den vorst niet meer te Djagaraga vindende, volgde hij hem en haalde hij spoedig de vluchtenden in. Men overnachtte te Batoer en toog den volgenden morgen verder. De vorst van Bangli, Déwa Gĕdé Tangkĕban, verzette zich in geenen deele tegen dezen doortocht in zijn gebied.

Toen de troepen van Boeleleng des morgens vernamen wat er had plaats gehad, was de verslagenheid algemeen en dachten zij slechts aan onderwerping. Alleen de bezetting der benteng van Kĕtoet Djĕlantik verdedigde zich dapper, uit vrees voor haren heer, die gezegd had te zullen wederkomen, en werd grootendeels over de kling gejaagd. Alleen van de desa Tamblang sneuvelden 22 personen.

Te Karang Asĕm vertoefden de vluchtelingen meer dan eene maand lang in de Poeri van den vorst (1). Inmiddels hadden de troepen van Karang Asĕm te Oedjong eene nederlaag geleden, door de onderwerping der Poenggawa's gevolgd. Madé Karang Asĕm, hoewel schoonzoon van Gĕdé Karang Asĕm en bloedverwant van den vorst en den Patih van Boeleleng, besloot deze prinsen uit den weg te ruimen. Men zegt dat hij daartoe door de hoofden van Sasak was aangezet; maar vermoedelijk wilde hij zich toch ook den moord der vorsten tot verdienste bij den Hollandschen bevelhebber doen strekken. Om de bevolking tot den aan-

(1) Er staat in het handschrift „meer dan 40 dagen"; maar de vlucht van Boeleleng had plaats in den nacht tusschen 15 en 16 April, en de moord van den vorst van Karang Asĕm op den 21sten of 22sten Mei. P. J. V.

slag over te halen, beweerde hij dat daardoor aan den last van het Nederlandsch Gouvernement zou voldaan worden, dat gedreigd had Karang Asĕm te verbranden, indien zijne bevelen niet werden opgevolgd. Gĕdé Karang Asĕm, vernemende wat men tegen hem in het schild voerde, trachtte nog te ontkomen door in den vroegen ochtend uit zijne Poeri te vluchten en den weg naar Mengoeï in te slaan. Doch nog in de nabijheid zijner woning werd hij overvallen en met eenige zijner volgelingen gedood (1).

Ook Ngoerah Madé Karang Asĕm, vorst van Boeleleng, en Kĕtoet Djĕlantik, zijn Patih, ontvluchtten de Poeri en vonden eene schuilplaats in den tempel Djeron Déwa Balé Poendoek, op 1½ paal afstands van Karang Asĕm gelegen. Hun geheel mannelijk gevolg bestond uit hoogstens een 20tal personen, maar zij werden door beider vrouwen in aanzienlijken getale vergezeld. Drie- à vierhonderd Karang-asĕmmers vervolgden hen; doch de vrees en het ontzag voor Kĕtoet Djĕlantik waren, niettegenstaande zijne machteloosheid, nog zoo groot, dat niemand het waagde de Djeron Déwa binnen te treden, ofschoon Kĕtoet Djĕlantik hen daartoe uitdaagde.

Drie dagen later kwamen eenige honderden gewapenden van Seraja, welke desa om de dapperheid harer bevolking beroemd is. Doch ook zij bleven aan den ingang van den tempel staan en durfden op het zien van den gevreesden man geen voetstap verzetten. Goesti Kĕtoet Djĕlantik gelastte daarop zijn zoon Goesti Gĕdé Tĕlas amok te maken. Deze trok uit en sneuvelde met eenige zijner volgelingen. Maar aan twee hunner gelukte het te ontkomen: zij vluchtten naar Boeleleng, de eenig overgeblevenen van allen die den vorst en zijn Patih op hunne vlucht uit de Poeri vergezeld hadden.

Toen Kĕtoet Djĕlantik het lijk van zijnen zoon zag, was alle veerkracht uit hem gevaren. Hij riep die van Seraja toe dat zij op hem zouden afkomen en hem dooden, dat hij hoegenaamd geene pogingen tot verzet zou doen, daar hij het leven moede was nu ook zijn zoon was verslagen. Ziende dat niemand aan zijne roepstem gehoor gaf, ontdeed hij zich van zijne kris en kleeding, zoodat hij alleen met zijn kleedje gedekt bleef. Na vele malen vruchteloos op hem geschoten te hebben, vermande men zich eindelijk om hem te naderen en stiet men hem met eenige lanssteken overhoop. Daarop keerde men zich tot Ngoerah Madé Karang Asĕm en diens gevolg, die hetzelfde lot ondergingen.

Dus eindigde in Boeleleng de heerschappij van het Karang-asĕmsche vorstenhuis. Men weet wat er verder geschiedde. Door de beschikkingen van het Nederlandsch gezag kwam het rijk van Karang Asĕm aan Anak

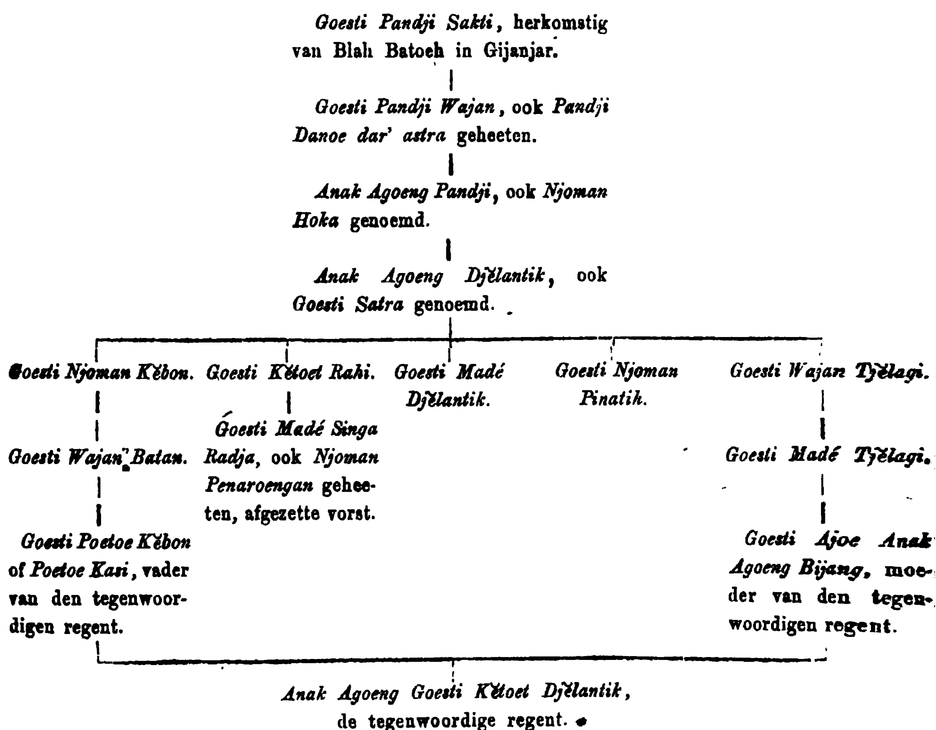
(1) Van hem zijn nog drie kinderen in leven, een zoon Goesti Ratoe Ngoerah en twee dochters, waarvan eene met den tegenwoordigen rijksbestierder van Karang Asĕm, Gĕdé Poetoe, gehuwd is.

Agoeng Ngoerah Kĕtoet Karang Asĕm, vorst van Mataram op Lombok, terwijl Boeleleng aan den vorst van Bangli, Déwa Gĕdé Tangkĕban werd toegewezen; maar Djembrana werd weder van Boeleleng afgezonderd en onder het zelfstandig bestuur van Goesti Poetoe Ngoerah Djembrana, een afstammeling van het oude vorstenhuis, gesteld. Ten gevolge van binnenlandsche oneenigheden zijn echter in 1854 Boeleleng door den vorst van Bangli en in 1856 Djembrana door zijn eigen opperhoofd als rechtstreeksche bezittingen aan Nederland afgestaan. Bij de regeling van het bestuur die nu plaats had, werd een afstammeling van het oude vorstenhuis van Boeleleng, Goesti Ngoerah Kĕtoet Djĕlantik, geroepen om als inlandsch regent, nevens den adsistent-resident die het Nederlandsch gezag vertegenwoordigt, het bestuur over Boeleleng te voeren, terwijl Goesti Ngoerah Madé Pasékan met de waardigheid van regent van Djembrana werd bekleed.

III.

Stamboom der Boelelengsche vorsten.

a. Vorsten uit het Boelelengsche huis.

b. Vorsten uit het Karang-asĕmsche huis.

1. *Anak Agoeng Gĕdé Karang*, vermoord te Pengambengan in Djembrana.
2. *Anak Agoeng Pahang*, zoon van den vorigen, vermoord te Karang Asĕm.
3. *Goesti Ngoerah Madé Sori*, neef van den vorigen, na twee jaren van den troon gestooten en naar Karang Asĕm verjaagd.
4. *Anak Agoeng Ngoerah Madé,* zoon van *Anak Agoeng Alitan*, die een broeder was van *Anak Agoeng Gĕdé Karang.* Deze vorst werd in 1849 door ons overwonnen en te Karang Asĕm vermoord.

C. BALISCHE OVERLEVERINGEN.

I.

Oorsprong der Brahmanen op Bali.

De Brahmanen stammen af van den Padanda Bahoe Rahoeh, ook genaamd Doewi of D'wi Djendra. Deze kwam met zijn gezin van Brangbangan (Balambangan?) en landde te Pengambengan in Djembrana. Hij maakte den overtocht over straat Bali, staande met zijne beide voeten in een waloeh paït (bittere pompoen), terwijl zijne vrouwen en kinderen hem in een oude djoekoeng (bootje, kanoe) volgden.

Na een kort verblijf te Djembrana ging hij op reis naar Gelgel, het verblijf van den vorst van Bali. Op den weg derwaarts lag toenmaals eene desa aan de rivier Hĕmbang. Toen nu de Padanda deze desa naderde, kwam hare bevolking hem te gemoet om hem te dwingen hulde te brengen aan de godheid, die daar in den tempel, Roemah Déwa, vereerd werd. Hij weigerde en verzekerde dat, wanneer men hem dwong, hun een groot ongeluk overkomen en hun tempel instorten zou. Maar in weêrwil dier bedreiging bleef men aanhouden en drong men hem tot het maken der sembah. Nauwelijks echter had hij zijne handen samengevouwen, of zijne bedreiging werd verwezenlijkt en de tempel stortte inéén. De omstanders, verbaasd over de bovennatuurlijke macht van den Padanda, baden en smeekten hem dat hij bij hen zou blijven, en beloofden dat zij hem als hun God aanbidden zouden. Hij sloeg echter hun aanbod van de hand, doch schonk hun een haar van zijn hoofd en gelastte hun voor dat haar een nieuwen tempel te bouwen en het daarin als eene heilige reliek te bewaren. Vandaar kreeg die tempel den naam van Ramboet Sa'wir, d. i. *één haar,* wat later verbasterd is in Rambot Sawi. Deze tempel of Roemah Déwa Rambot

Sawi staat nog op Bali in hoog aanzien. Hij behoort tot Djembrana en ligt bij het Zuiderstrand.

Van deze desa verder reizende was de Padanda zoo zeer in gedachten verzonken, dat hij niet bemerkte dat hij in den muil van een vreeselijke Naga te recht was gekomen. Hij wandelde dus verder, plukte eene schoone lotusbloem die in de ingewanden van de slang groeide, en bemerkte zijne vergissing niet vóórdat hij, aan den staart van het ondier gekomen, zich den verderen weg versperd zag. Hij was dus genoodzaakt terug te keeren. Zijne vrouw en kinderen, die op eenigen afstand achter hem hadden geloopen, waren voor het monster teruggedeinsd en stonden nu als verplet, toen zij Bahoe Rahoeh zwart en geheel onkenbaar uit den muil van de slang zagen terugkeeren; want hij had op deze wandeling eene algeheele verandering ondergaan. Zij verschrikten zoo hevig op dat gezicht, dat zij ijlings de vlucht namen; zij werden echter door den Padanda achterhaald, met uitzondering van ééne zijner dochters, die, haren koers noordwaarts richtende, over bergen en door dalen vlood, totdat zij nabij het Noorderstrand eene desa ontwaarde, alwaar zij de gastvrijheid der bewoners inriep. Men noemde die desa Melanting en zij was gelegen nabij Poelaki in het tegenwoordig gebied van Boeleleng. In den omtrek lagen toen ook nog de desa's Pamoetĕran, Patas, Pegamĕtan en Kerta Kawat. Nog heden staan de tempels of Djĕron Déwa van Poelaki bij de Boelelengers in bijzonder heiligen reuk. De bevolking van Pengastoelan is met het onderhoud dier tempels belast, en ofschoon de reis derwaarts, die door wild en woest gebergte voert, uiterst bezwaarlijk is, doen de geloovige Boelelengers nog jaarlijks eene bedevaart daarheen.

De Pambĕkĕl Ki Poh Santĕn nam de dochter van den Padanda bij zich in huis en voorzag haar van al het noodige. Maar na lang zoeken vond de vader zijn kind terug en gelastte haar met hem te gaan. Hiertoe had zij echter niet alleen zelve zoo weinig genegenheid, dat zij haren vader bad om haar daar te laten, maar ook de gansche bevolking van de desa vereenigde zich met die bede. De schoonheid en deugdzaamheid der maagd hadden hen getroffen en zij verklaarden uit éénen mond, dat zij het als eene bijzondere gunst zouden beschouwen indien zij in hun midden mocht blijven en als eene godheid door hen mocht vereerd worden. Eindelijk bewilligde de Padanda in hun verzoek en schonk bovendien aan de gansche bevolking de gave om voor vreemden onzichtbaar te zijn (*kaméjan*). Nog heden gelooven de Balineezen stellig, dat de landstreek nabij Poelaki, die geheel woest en onbebouwd is, door onzichtbare wezens bewoond wordt.

Van Poelaki vertrokken kwam Bahoe Rahoeh weldra te Gelgel. Hij bleef hier echter niet lang, maar toog het binnenland in en bouwde

zich eene woning ter plaatse waar thans de Poeri van Gijanjar staat. Men noemde die woning »Grijo (1) hangar" (nieuwe woning), waaruit vervolgens door verbastering Gijanjar is ontstaan.

Bahoe Rahoeh bracht drie vrouwen mede van Java. De eerste was eene Brahmani, de tweede eene dochter van eenen Ida Boeda en de derde eene Satrija. Te Gelgel nam hij nog twee vrouwen, eene Mandésa (2), en eene gewezen slavin van laatstgenoemde vrouw. Van deze vijf vrouwen zijn de tegenwoordige Brahmanen afkomstig, die diensvolgens in de stammen Kamĕnoeh, Manohaba, Kĕnitèn, Mas en Pĕtapan of Kajoe Soenija onderscheiden worden.

Kamĕnoeh, beweert men, komt van mĕnoeh (melatti-bloem) en moet te kennen geven: zuiverheid van bloed. Oorspronkelijk vestigde deze Brahmanen-stam zich in Gijanjar in eene desa naar hem »Kamenoeh" genaamd. Thans vindt men ze nog het meest in dit landschap, maar behalve in Badoeng zijn ze over het gansche eiland verspreid. Ook de Brahmanen in Boeleleng zijn voor 't meerendeel Kamĕnoeh's.

De Manohaba's, wier naam »schoon gelaat" beteekent, vindt men voornamelijk in Karang Asĕm, de stammen Mas en Kĕnitèn overal, maar de stam Pĕtapan alleen in Mengoeï, in de desa Kaba-Kaba. Deze laatsten schamen zich echter over hunne afkomst en geven zich voor Manohaba's of Kĕnitèns uit.

De Padanda Bahoe Rahoeh was de zoon van Hĕmpoe Panawa Sika, en deze de zoon van Hĕmpoe Panataran, die te Madjapaït woonde. Hĕmpoe Panawa Sika vestigde zich te Pasoeroean en had behalve Bahoe Rahoeh nog een tweeden zoon, Hĕmpoe Hang Soka genaamd. Te Pasoeroean droeg Bahoe Rahoeh den naam van Sang Nilasta. Volgens de Pamĕntjangah (geneologisch werk) zou hij »de verstandige" van de Oesana Bali zijn.

II.

Oorsprong der Pasĕks en Mandésa's (3).

In overoude tijden, zegt de Pamĕntjangah Pasĕk, stegen de Déwas Agoeng van Kloengkoeng, na twee telgen te hebben gekregen (een zoon en eene dochter), op hoogen ouderdom ten hemel, zonder door ziekte of

(1) Alleen de woningen der Padanda's worden „grijo" genoemd; die der vorsten en grooten heeten „poeri," die der mindere hoofden „djero."

(2) Over den oorsprong der Mandésa's zie de volgende overlevering. Het handschrift heeft hier *Bandésa*, stellig slechts een andere vorm voor het meer gewone *Mandésa*.

P. J. V.

(3) Mindere hoofden.

P. J. V.

dood bezocht te worden. 't Geslacht bleef zuiver en ongeschonden, omdat steeds broeder en zuster met elkander huwden. Het gebeurde echter eens dat een dezer Tjokorda's (1) eene misdadige liefde opvatte voor een Papoewasche slavin en een zoon bij haar verwekte. Die zoon werd groot gebracht, huwde en kreeg vele afstammelingen die door den vorst belast werden met het onderhoud der Godshuizen (2) en het ontvangen der offeranden. Zij werden Pasĕk en Mandésa genoemd en mochten niet onder de Satrija's opgenomen worden.

Van de geboorte van den eersten Pasĕk dagteekent ook de sterfelijkheid van de vorsten van Kloengkoeng.

De liefde voor de Papoewasche slavin was op wonderdadige wijze ontstaan. Op zekeren nacht aan de zijde zijner beminde zuster en wederhelft rustende, gevoelt de vorst sterken aandrang om te wateren. Hij staat op, gaat naar buiten en voldoet aan deze behoefte; maar terwijl hij dit verricht, voelt hij eene ongekende warmte aan zijne voeten en bespeurt weldra dat de plek waarop hij staat, een oneindig hoogeren warmtegraad bezit dan het omliggend terrein. Hierover verbaasd, wekt hij eenige hovelingen en vraagt naar de oorzaak van het vreemd en toch voor zijn gevoel zoo aangenaam verschijnsel. De hovelingen antwoordden den vorst, dat die vochtige warmte geene andere oorzaak kon hebben dan dat de brit (Papoewasche slavin) te dier plaatse gewaterd had. Niemand dan zij had dit kunnen doen en bovendien men had haar gezien. Deze mededeeling was voor den Tjokorda voldoende om in hevige liefde voor de brit te ontvlammen en deze tot zijne goendik te nemen.

Negen maanden na de eerste ontmoeting baarde de brit een zoon, die bij zijne geboorte den naam van Goesti Goenaksa (vernuftige) ontving. De moeder werd eenigen tijd later op last van den Déwa Agoeng naar de desa Taman verwijderd, terwijl de jonggeborene werd toevertrouwd aan de leiding eener bloedverwant in eene desa die later naar hem Goenaksa genoemd werd. Zorgvuldig verzweeg men voor den opgroeienden knaap zijne geboorte en liet hem in het denkbeeld dat zijne ouders gestorven waren.

Toen Goesti Goenaksa de jongelingsjaren bereikt had, gaf hij zich schier geheel aan de jacht en de vischvangst over. Eens, op de jacht zijnde, nam hij den weg door de desa Taman. Een zijner honden, eene zwarte

(1) Vorsten van den hoogsten rang, keizers. De titel wordt echter niet uitsluitend, zooals wel eens gezegd is, door den Déwa Agoeng gevoerd.

P. J. V.

(2) De dorpstempels heeten op Bali *Roemah Déwa* of *Djĕron Déwa*, d. i. *Godshuis*.

P. J. V.

vrouw ziende, — een verschijnsel waaraan hij niet gewoon was, — begon hevig te blaffen en werd zoo woedend op de vrouw, die alle teekenen van angst en vrees gaf, dat hij haar aangreep, deerlijk mishandelde en zoo ernstig verwondde, dat zij aan de gevolgen overleed. De volgelingen van Goenaksa, getuigen van dit wreede schouwspel, verloren hunne tegenwoordigheid van geest en riepen in vertwijfeling den jongeling toe, dat de hond zijne moeder vermoord had. Deze, ofschoon hij aanvankelijk aan deze mededeeling geen geloof kon slaan, werd spoedig door nadere bewijzen van de waarheid overtuigd. Zijn verdriet daarover was zeer groot en steeds zweefde hem het beeld zijner moeder voor den geest. Eens droomde hij dat deze hem in den slaap verscheen en hem na veelvuldige liefkozingen te kennen gaf, dat hij noch een zijner afstammelingen ooit gebruik mocht maken van de broodvrucht (*soekoen*, Balin. *timboel*), zoo ze niet wilden dat de timboel hen uit het hoofd zou wassen. Des morgens opstaande ging Goenaksa naar het graf zijner moeder en vond daar werkelijk een grooten met vruchten beladen broodboom. De Goenaksa's, die later zeer vermenigvuldigd en over gansch Bali verspreid zijn, en thans tot de Soedra-kaste gerekend worden, zullen dit verbod nooit overschrijden en voor niets ter wereld van de timboel eten, overtuigd dat dan Goenaksa's droom zou uitkomen en een timboelboom hun uit het hoofd zou wassen.

Wat hier van de Goenaksa's gezegd werd is geen op zich zelf staand verschijnsel. Men kan een aantal voorbeelden van dergelijke verbodsbepalingen voor bijzondere personen of geslachten bijbrengen, die ongetwijfeld op even dwaze overleveringen berusten.

De afstammelingen van zekeren Djaran Penolik van Madjapaït mogen geene paarden houden. Deze personen zijn op Bali in groot getal aanwezig. Te Bandjardawa (Boeleleng) zijn onder andere twee zeer gegoede landbouwers die van dezen persoon afstammen; zij houden zich streng aan dit verbod en zouden het niet gaarne wagen een paard te houden, veel minder te berijden.

Ook zijn er vele familiën op Bali die geen karbouwen mogen houden, onder anderen de tegenwoordige Patih van Boeleleng Kĕtoet Lijarta en de Poenggawa Gĕdé Dangin van Soedadji.

De inwoners van de desa Koeboe Tambahan (Boeleleng) mogen geen paling eten. Dit is een bevel van de Godheid bij monde van een Walèn den volke verkondigd. Die dit verbod niet stiptelijk naleeft, wordt door hevige huidziekten bezocht.

III.

Oorsprong van het Boelelengsche vorstenhuis (1).

Goesti Ngoerah Djĕlantik van Blah Batoeh in Gijanjar had eene schoone houthakster, waarvoor hij in liefde ontbrandde en die bij hem zwanger werd. Zoodra echter het kind geboren was, verstiet hij de vrouw uit zijne woning en ontkende de vader van het kind te zijn. De vrouw doolde met haren zuigeling door bosschen en wildernissen; uit vrees voor Ngoerah Djĕlantik durfde niemand haar eene schuilplaats verleenen. Op zekeren dag, toen zij het kind op droog gebladerte had te slapen gelegd, vertoonde zich eensklaps een groot wild zwijn, liep op het kind toe, nam het op en snelde er mede weg in het bosch. De radelooze moeder volgde het wilde dier, maar het mocht haar niet gelukken haren lieveling uit zijne macht te bevrijden. Nadat zij het zwijn drie dagen vervolgd had, zag zij dit met zijnen kostbaren last voor de woning van een machtig opperhoofd in Boeleleng, den Pasĕk van Pandji, stil houden en daar den zuigeling nederleggen, waarna het zich haastig verwijderde zonder ooit meer iets van zich te doen hooren. Gĕdé Pasĕk, die geene kinderen had, besloot dit kind, omtrent welks afkomst hij door de moeder werd ingelicht, bij zich te houden en als het zijne aan te nemen. Hij gaf het den naam van Goesti Pandji, en toen het welhaast bleek dat dit kind met een uitnemenden aanleg begaafd was, liet hij dien door wijze leermeesters ontwikkelen.

Er woonde te dien tijde op het Pandésche gebergte een vrome kluizenaar, die, op zekeren dag naar de rivier gaande om water te halen, daar een boeteling ontwaarde in de gedaante eener slang. Hij zag hoe dit dier zich van *goena* (2) ontdeed, en die in een klein potje op den grond zette, alvorens het zich te water begaf. De Doekoeh maakte zich heimelijk van dit potje meester, zette het neder achter een in de nabijheid staanden nangkaboom en ging daarop zijns weegs. De slang, na gebaad te hebben, wilde hare goena weder opnemen, doch het potje

(1) T. w. van het echte Boelelengsche vorstenhuis, niet van de Karang-asĕmsche vorsten die ten gevolge van verovering op den troon van Boeleleng zaten, toen dat land in 1849 door ons onderworpen werd.

P. J. V.

(2) *Bovennatuurlijke kracht*, *wonderkracht*. Er staat in het handschrift: „*goena* in den vorm van *boeli-boeli*." Ik ken *boeli-boeli* slechts in de beteekenis van een *fleschje of potje met nauwen hals*, die hier natuurlijk niet voegt. Het vervolg geeft eenige aanleiding om aan eene dubbele vertaling derzelfde woorden van het oorspronkelijk verhaal te denken.

P. J. V.

niet meer vindende, doolde zij als bezeten door het bosch rond, totdat zij het eindelijk aan den voet van den nangkaboom ontdekte. Maar de goena was zoo diep in het benedenste gedeelte van den boom gedrongen, dat de slang zich uitputte in ijdele pogingen om er die weder uit te halen, en eindelijk, na geruimen tijd met den kop er aan gerukt en tegen geslagen te hebben, dood nederviel. De Doekoeh begaf zich daarop weder naar den boom, haalde er de goena uit en bracht die naar zijne woning, terecht oordeelende dat eene bovennatuurlijke kracht daarin zou wonen.

Van dit oogenblik af slaagde de Doekoeh in al zijne pogingen. Zijn plantsoen stond steeds uitmuntend en leverde hem honderdvoudige vrucht, terwijl het wild gedierte door de kracht der goena verhinderd werd daaraan ook maar de geringste afbreuk te doen.

Deze Doekoeh had eene zeer schoone dochter, en Goesti Pandji, die inmiddels zijn pleegvader in het bestuur was opgevolgd, liet, door de faam harer schoonheid aangelokt, haren vader om hare hand vragen. De Doekoeh wees het aanzoek af. Goesti Pandji, door deze weigering vergramd, zond een 2000tal gewapenden om de plantsoenen en verdere eigendommen van den Doekoeh te vernielen. Doch te vergeefs; door de kracht zijner goena verzwakten de armen zijner vijanden, zoodat zij niet in staat waren zelfs een enkelen grashalm te kappen. Acht tot tien herhaalde pogingen hadden steeds hetzelfde gevolg. Eindelijk besloot Goesti Pandji zelf tot den Doekoeh te gaan en hem in persoon om de hand zijner dochter te vragen. Deze stemde nu toe, doch alleen onder het beding dat de jonggehuwden bij hem zouden blijven wonen.

Goesti Pandji ontlokte, na lang praten en vleien, eindelijk aan zijne vrouw het geheim waardoor haar vader Sakti (1) was, maar zij durfde hem niet zeggen waar de goena bewaard werd. Later beloofde zij hem echter van de eerste afwezigheid haars vaders te zullen gebruik maken om de goena weg te nemen, en daarna met hem naar Pandji te vluchten. Dit geschiedde. De Doekoeh, bij zijne tehuiskomst zijne kinderen missende en zijn gewas door het wild gedierte beschadigd vindende, begreep aanstonds wat er gebeurd was, en werd zoo verwoed, dat hij zich in het wit kleedde, lans en kris met zich nam en zich naar Pandji spoedde om den dief te dooden. Doch zoodra hij in de tegenwoordigheid van zijn schoonzoon gekomen was, verdween eensklaps zijne gramschap en had hij hem niet dan goede woorden te geven. Zij scheidden als vrienden en Goesti Pandji erlangde den eernaam van Sakti, omdat hij, in het bezit der goena zijnde, dingen deed die voor zijne onderhoorigen geheel onbegrijpelijk waren.

---

(1) Met bovennatuurlijk vermogen begaafd. P. J. V.

Later werd aan Goesti Pandji eene dochter geboren, die hij aan zijn Souverein, den vorst van Mengoeï, ten huwelijk gaf; doch vermits hij in macht en aanzien zeer geklommen was, scheurde hij zich van Mengoeï af om als onafhankelijk vorst te regeeren. Mengoeï zond daarop een machtig leger naar Boeleleng en te Gidgid had een treffen tusschen beide partijen plaats. Eerst traden van beide zijden veertig voorvechters vooruit, doch zij konden elkander geen letsel toebrengen. Daarop streed Pandji Sakti met den vorst van Mengoeï en werd door hem overwonnen. Hij vroeg en verkreeg echter verschooning, en de vorst van Mengoeï bleef eene maand te Pandji vertoeven en keerde niet terug voordat hij goede regelingen in het landschap Boeleleng getroffen had. Hij stelde namelijk zekeren Goesti Agoeng als zijn stedehouder te Patemoen, om het land in overleg met Pandji Sakti te besturen. Laatstgenoemde kocht later van den vorst van Mengoeï het voorrecht om hem in gelijke taal te mogen aanspreken (*mabasa*). Hij betaalde daarvoor een bakoel juweelen en een bakoel goud; en nog heden prijken in de vorstelijke kris van Mengoeï acht robijnen, die de vorst bij deze gelegenheid verwierf.

Later trok Pandji Sakti, op last van Mengoeï, naar Balambangan op Java en veroverde dat land voor zijn vorst (1). Hij werd op den troon van Boeleleng opgevolgd door zijn zoon Goesti Pandji Wajan, ook Pandji Danoe dar'astra genaamd. Van de goena werd niets meer vernomen.

---

(1) Elders lees ik dat hij in 1647 derwaarts trok om den vorst van Mataram in het dempen van een opstand in Balambangan bij te staan.

P. J. V.

G. DE SERIÈRE.

Guillaume de Serière, een onzer oudste medewerkers, is niet meer. Indien wij ons niet reeds door zijne veeljarige betrekking tot dit Tijdschrift, sedert het in Nederland verscheen, genoopt gevoelden een woord over zijn leven te zeggen, dan zouden wij dit doen, omdat ook op hem toepasselijk mag worden geacht, hetgeen de heer Thorbecke in zijne *Historische schetsen* zegt: »Hoe edeler natuur, des te meer individueel; zoo men bij de meeste menschen iets bekends of alledaagsch wedervindt.... alles aan hem droeg zijn bijzonder merk: zoodat hij de opmerkzaamheid aanstonds innam en boeide." Dit is volkomen waar ten opzichte van G. de Serière.

De familie de Serière, die zich in ons land sedert de dragonades van Lodewijk XIV gevestigd heeft, stamt af van een Fransch edelman uit de Cevennes, die als Hugenoot zijn vaderland ontweek. De Serières van vroeger tijd, waarvan deze réfugié weder afstamde, zijn uit Languedoc herkomstig en behoorden daar tot den adelstand (1). De vader van Guillaume, Waalsch predikant, was ambtgenoot en een intiem vriend van den vader van mr. P. Merkus (later Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië). De jonge Guillaume, den 3den Januari 1788 te Naarden geboren, had veel aan den predikant Merkus te danken. Hij genoot te zijnen huize eene uitstekende opvoeding. Daar werden de eerste kiemen van zijne edele geaardheid ontwikkeld, daar werd in zijnen geest het vuur ontstoken dat hem tot in hoogen ouderdom steeds deed gloeien voor al wat goed en schoon is.

Zijne vlugheid en zijn beminnenswaardige inborst deden al dadelijk veel van hem hopen. Reeds als kind had de Serière iets innemends, dat hem boven anderen onderscheidde. Echt Fransche geest leefde in den afstammeling des Cevenollers. En wie de Serière op later leeftijd

---

(1) Bij Kon. besluit van 28 Mei jl. werd de heer de Serière in den Nederlandschen adel ingelijfd.

ontmoette, moest erkennen, dat hij een type was van eene klasse, die meer en meer verdwijnt. Levendig van aard, warm van hart, geestig, spraakzaam, maar boven alles heusch en voorkomend, dacht men onwillekeurig onmiddellijk aan den Franschen *marquis* uit een tijd, toen het hof van Versailles aan alle Europeesche residentiën tot model strekte. Zijne aangename vormen, zijne urbaniteit en goedmoedige hoffelijkheid verzachtten bestendig de uiting zijner levendigheid en onkreukbare waarheidsliefde. Want hij was meer dan hij oppervlakkig wel eens toonde: niet alleen de man der vormen, maar ook de man van karakter, die zich onder geenerlei omstandigheden verloochende, — een man van liberale begrippen, — een vijand van al wat naar onrecht of laagheid zweemde.

Guillaume werd door zijn vader naar de hoogeschool te Leiden gezonden, ten einde zich tot het predikambt bij de Waalsche gemeenten voor te bereiden. Daar trof in 1806 de academiestad de bekende buskruitramp. De Serière snelde naar de ruïne, verleende hulp waar hem dit mogelijk was en werd bijna het slachtoffer zijner menschenliefde; voor dood droeg men hem weg. Gelukkig herstelde de jeugdige student spoedig; hij bekwam eene eeremedaille voor zijn uitstekend gedrag. Hij promoveerde met lof en werd weldra tot predikant beroepen. Te Zutphen werd hij met een beroep naar Amsterdam vereerd. Zijne welsprekendheid won aller harten en in 1820 genoot hij zelfs de eer te Brussel eene predikbeurt te vervullen, waarbij hij koning Willem I en de geheele hofhouding onder zijn gehoor telde.

De reis naar Brussel vormde een keerpunt in zijn leven. Om financiëele redenen had de Serière voor het beroep naar Amsterdam moeten bedanken. Jong gehuwd zijnde, zag hij zijn gezin zich snel uitbreiden. Het was hem bovendien bij zijn levendige geaardheid te eng in het geestelijk gewaad geworden. Zijn broeder had zich eene gunstige positie in Indië verworven. Mr. P. Merkus had daar zijne gewichtige loopbaan aangevangen. Door Falck werd hij den koning voorgesteld (1), en de vorst opende hem het uitzicht op voordeeliger loopbaan in de overzeesche bezittingen. Hij greep dankbaar de hem aangeboden aanbeveling aan. In 1820 kwam hij in Indië, benoemd tot prediker bij de Hervormde gemeente op Java, maar bovendien bij ministeriëele aanschrijving ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van der Capellen gesteld »ten dienste van het lager en middelbaar onderwijs." Ten gevolge van die beschikking had hij overtocht in de tweede klasse verkregen, terwijl predikanten destijds in de derde klasse van ambtenaren werden gerangschikt. Aanvankelijk werd hij als predikant te Batavia geplaatst.

(1) Men zie omtrent vele bijzonderheden het door den heer de Serière uitgegeven geschrift: *Mijne loopbaan in Indië*, Zwolle, 1849.

De heer van der Capellen besloot echter op nog andere wijze van zijne kennis gebruik te maken. Hij schonk hem den weidschen titel van »historieschrijver van Nederlandsch-Indië" en belastte hem, in 1823, met de overbrenging van de oude archieven uit het provisie-pakhuis naar en rangschikking bij de Algemeene Secretarie, waarvoor hem eene personeele toelage van f 150 's maands werd toegekend.

Zonder twijfel heeft de Serière in deze betrekking aanleiding gevonden om de *Lofrede* op Jan Pietersz. Koen te houden, die in deel XI van de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (1826) voorkomt. In dat stuk vindt men blijken van zijne uitnemend klassieke vorming. Van den geschiedschrijver van Indië had men evenwel een dieper blik verwacht in het zoo belangrijke tijdperk waarover hij handelde.

Maar de Serière stond in nog veel nader betrekking tot het Bataviaasch Genootschap. Hij werd daarvan medebestuurder, bibliothecaris, en directeur van het kabinet, zoodat hem, toen hij in 1825 als predikant en honorair schoolopziener naar Soerabaja vertrok, in eene plechtige en talrijke vergadering de benoeming van correspondeerend lid te beurt viel, wegens de hoogst verdienstelijke wijze, waarop hij zijne betrekking gedurende eenige jaren had vervuld. Latere brieven van dankbetuiging bewijzen, dat de Serière steeds met belangstelling de werkzaamheden van het Genootschap volgde en het kabinet door toezendingen verrijkte. Verschillende geleerde genootschappen in Europa namen hem later onder hunne leden op.

In 1826 kwam de Commissaris-Generaal du Bus de Ghisignies in Indië. Hij vestigde het oog op de Serière en van dat oogenblik »onderging zijne loopbaan eene hoogst belangrijke wijziging." Dn Bus moest bezuinigen en nieuwe bronnen van inkomst en volkswelvaart openen. Bij de vervulling van die moeilijke taak had hij een vertrouwd man aan zijne zijde noodig, die zijne inzichten deelde. Veilig mocht de Serière in zijne *Loopbaan* van zijne »trouwhartige plichtsbetrachting" en van »het eervolle vertrouwen en de welwillende genegenheid" van den heer du Bus jegens hem spreken. Du Bus begreep welk eene partij van zijne gaven en hoedanigheden de trekken was. De Serière, daarentegen, vatte eene achting en genegenheid voor dien landvoogd en zijne goede bedoelingen op, die hem in zijn geheele leven zijn bijgebleven. Zijne warme vereering voor du Bus hing samen met beider begrippen omtrent het stelsel van regeeren van onze overzeesche bezittingen. Wie de Serière wil leeren kennen, moet de levensschets opslaan, door hem van du Bus gegeven (1). Meer dan in eenig ander geschrift legt hij daarin zijne

(1) *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek*, Deel VII, 1e stuk, blz. 39—78.

gevoelens over personen en zaken bloot. De Serière spreekt aldus over du Bus: »Hij was de ziel, de beschermer, de aanmoediger van alle ondernemingen, de standvastige handhaver van alle die bepalingen, die ter uitbreiding van den landbouw en van elken tak van koloniale industrie gemaakt waren." Hij noemt zijne administratieve bepalingen »een hecht monument van *orde* en *regelmaat*, dat hij te midden der staatsberoeringen, waaraan een groot gedeelte van het land ten prooi was geleverd, met eene krachtige hand en ijzeren volharding had daargesteld." En hij voegt er bij: »Lage afgunst of blinde tegeningenomenheid mogen te dezen opzichte aan zijnen roem knagen, het blijvend bestaan der geheele administratie en van zoovele nuttige inrichtingen en verordeningen, door hem in het leven geroepen, getuigen nog heden ten dage van de helderheid zijner inzichten... Hoe ware het te wenschen, dat men haar altoos met dezelfde zorgvuldigheid had gehandhaafd!"

Echt vertrouwelijk was de omgang van du Bus met de Serière. Een staaltje daarvan levert ons eene mededeeling van den laatste in de vergadering van het Indisch Genootschap van 3 October 1865, bij de bespreking van de cultuurwet. De Serière rectificeerde eenige cijfers over de suiker-productie van Java onder het bestuur van du Bus, en sprak: »Het stelsel van den Commissaris du Bus was doodeenvoudig. Hij kwam op Java in een tijdperk van bittere ellende; men gaf hem geen geld mede voor nieuwe regelingen, alleen voor inwisseling, terwijl in het moederland verschillende moeilijkheden handel en scheepvaart drukten. Toen de heer du Bus op Java kwam, zag hij zeer goed dat er wat gedaan moest worden. Van de in Indië gevestigde fabrikanten sprekende, zeide hij meermalen tot mij: »il faut aider ces pauvres gens!" Hij had evenwel geen geld, terwijl van den Bosch met vijf millioen op Java kwam.

»De heer du Bus was een goed mensch; hij begaf zich vaak tot de fabrikanten in de Ommelanden van Batavia om hun goeden moed in te spreken. Eens kwam hij 's morgens vroeg bij mij: »Père Serière," riep hij mij toe, »j'ai trouvé quelque chose de bon; j'ai pris la résolution d'aider ces bonnes gens," en met grooten ophef en innige tevredenheid over het middel, dat hij meende gevonden te hebben, vervolgde hij: »J'ai pris un arrêté, par lequel je mets à la disposition des sucriers deux cent mille florins de cuivre à six pour cent." De een kreeg tien, een ander vijftien, een paar twintig duizend gulden kopergeld en de goede man deed in het algemeen alles om de fabrikanten te helpen. De algemeene klacht was gebrek aan werkvolk, boedjangs, die het meest uit de naburige residentiën getrokken werden. De Commissaris schreef echter de Residenten aan, de zendelingen van de fabrikanten in het verkrijgen van boedjangs behulpzaam te zijn. Wat was nu het resultaat

van die welwillende handelingen? Vóór de heer du Bus op Java kwam was de suiker-productie vervallen tot 14,000 pikols, en toen hij Java verliet was de uitvoer van suiker tot 244,000 pikols geklommen."

Du Bus bezigde de Serière voor velerlei aangelegenheden. Hij had zijn deel in schier elken gewichtigen maatregel, dien de Commissaris-Generaal verordende.

Al dadelijk plaatste hij hem aan het hoofd van de *Javasche Courant*, vroeger *Bataviasche Courant* geheeten. Hoe hij de redactie voerde, getuigt de heer E. de Waal, in het *Indisch Magazijn* (1). Geen schooner tijdvak," zeide die publicist, »is in de geschiedenis van dat blad aan te wijzen dan de jaren 1827, 1828 en half 1829." De mengelingen vervingen een destijds nog onbekend Indisch wetenschappelijk tijdschrift. In grooten getale verschenen recensiën van stukken, in Europa of in Indië gepubliceerd. »De vrijheid," zegt de heer de Waal, »door den Commissaris-Generaal du Bus aan de redactie toegekend, lag (voor zoo ver ik heb kunnen nagaan) aan geene banden hoegenaamd. Zij ging zoo ver, dat de courant hevige beoordeelingen van koninklijke besluiten opnam, — beoordeelingen, van welke sommige eer den naam van beschuldigingen verdienden. Overigens mocht men gerustelijk evenzeer de maatregelen van het Gouvernement recenseeren, als omtrent personen zich uitdrukken naar eigen meening. De courant was derhalve in dien tijd een wezenlijk publiek blad, waarover de publieke opinie ongehinderd beschikken kon."

In een tijdperk, toen begrippen, vierkant strijdig met het meer liberale stelsel van du Bus, ook in dit opzicht bovendreven, voegde de heer de Waal daarbij, dat, zoo de Serière een goed blad leverde, de oorzaak bovenal lag in de vrijheid, die hem gegeven werd. Zonder die vrijheid baten geene kundigheden. De stukken moeten dor, onvolledig, gebrekkig worden, als men zijne opinie niet durft uiten; »of, daar men niet gaarne tot verminkte fragmenten herleid ziet, wat slechts als samenhangend geheel waarde kan bezitten, legt de schrijver de pen neder en onderwerpt zich — [als hij ambtenaar is] aan zijne inkomsten." De Serière's werkzaamheid wijst ons op het gewicht eener vrije pers in Indië, om, bij den afstand van het moederland, de waarheid bekend te doen worden en om tot ontwikkeling der vele hulpbronnen, die nog onontgonnen zijn, aan te sporen. Veel bracht du Bus tot dit laatste bij door openbaarmaking van de rapporten van landbouw en handel, die bij de Regeering inkwamen.

Om in Indië, en vooral op Java, nieuwe takken van landbouw en volkswelvaart tot stand te brengen, stelde de landvoogd in elke residentie eene commissie van landbouw in, en daarboven eene hoofdcommissie,

---

(1) Eerste twaalftal, No. 12. Vgl. *Mijne loopbaan*, bijlage VI.

waarvan de Serière lid en secretaris was. Tevens verleende de Commissaris-Generaal hem het praedicaat van ambtenaar der eerste klasse. Dit stond in verband met zijne taak aan het landbouw-établissement in Krawang (ferme-modèle), aan welks hoofd de Serière in 1829 werd geplaatst. Daar zou hij, volgens den wensch van du Bus, allerlei proeven nemen of voortzetten tot aanmoediging van den landbouw en invoering van nieuwe cultures. De Serière werd eerst tot adsistent-resident, later tot resident benoemd. Hij trachtte op de best mogelijke wijze aan de inzichten van du Bus te beantwoorden. Proeven met de teelt van zijdewormen, nopal en het cochenille-insect, indigo, kaneel, tabak, katoen en thee, de zadelmakerij en leerlooierij, de vlasteelt, werden in Krawang genomen. Later heeft van den Bosch in menig opzicht daarvan partij weten te trekken. In Mei 1832 kreeg dat établissement een gevoeligen knak door het oproer van een paar honderd ongelukkige Chineezen, die, door ons Indisch bestuur als vrije arbeiders gehuurd, redelijk loon en goede behandeling verwacht hadden, maar als de op het établissement te werk gestelde bannelingen werden bejegend en half verhongerden. De heer Tobias, lid van het Hooggerechtshof, heeft een rapport daaromtrent ingediend (eene der belangrijkste bijlagen in de levensschets van den heer de Serière, *Mijne loopbaan in Indië*), dat doet zien, welk eene zwarte bladzijde dit feit in de geschiedenis van ons koloniaal bestuur uitmaakt. Deze Chineezen waren de Serière ongevraagd op 't lijf gezonden; hij had ze in Krawang niet noodig. Te vergeefs protesteerde hij en gaf hij van den Bosch kennis van hun toestand; hij werd met »beloften voor de toekomst" teruggezonden, waaraan de ongelukkige vreemdelingen geen geloof hechtten. Kon het anders? Tot wanhoop vervoerd, geraakten zij in opstand, vermoordden de Europeesche ambtenaren en opzichters, staken de gebouwen in brand, trokken zonder doel verder en werden nedergeschoten door de uitgezonden militaire macht. Elders vermoordde de bevolking nog een 12tal Chineezen, toen men van de beweging kennis kreeg.

De Serière ontkwam gelukkig de woede der opstandelingen door de zelfopoffering van een zijner Javaansche bedienden, die eenige in woede ontstoken Chineezen zóó lang wist op te houden, totdat de Serière te paard was gestegen en naar Tjikao kon vluchten. Met andere vluchtelingen kwam zijn gezin te Buitenzorg aan. De heer van den Bosch liet aan de Serière eene maand tractement uitbetalen, de eenige gunst, die hij gedurende zijne Indische loopbaan genoot. Overigens was van den Bosch overtuigd, dat de Serière al het mogelijke had gedaan om te waarschuwen en de uitbarsting te voorkomen. Later beijverde hij zich om de sporen van de verwoesting uit te wisschen. Maar al zijne papieren : aanteekeningen, geschiedkundige en statistieke bijzonderheden,

waren bij den brand verloren gegaan, en daarover heeft hij steeds getreurd. Het établissement herstelde zich niet van den slag. Het werd een paar jaren later opgeheven, en de Serière tot een anderen werkkring geroepen. »Gij hebt het opgericht; gij kunt het 't best afbreken," zeide de heer van den Bosch tot hem.

Welk oordeel men moge vellen over de resultaten van het Krawangsche établissement en over de aldaar en te Buitenzorg genomen proeven; hoe zonderling sommige takken van bedrijf mogen schijnen, die daar destijds van regeeringswege werden beoefend: zooveel is zeker, dat twee hoogst gewichtige resultaten verkregen zijn, waarbij wij behooren stil te staan.

Ontegenzeggelijk is, tengevolge van de bemoeiingen van du Bus en de Serière, op Java de cochenille-teelt ingevoerd met de daaraan verbonden nopal-cultuur. Dit feit blijkt uit verschillende officiëele stukken. De heer de Serière, bijgestaan door den Spanjaard Bisch, slaagde er in het insect over te planten. In 1828 wilde de Regeering, bij gelegenheid eener openbare tentoonstelling, den heer de Serière eene gouden medaille daarvoor uitreiken; maar hij wees die vereerende onderscheiding af en verzocht, dat zij aan den heer Bisch zou worden overgedragen, hetgeen geschiedde.

Van nog meer belang is de overbrenging van de thee op Java, eene thans zoo belangrijke cultuur. De Serière heeft vooral daarbij het bewijs geleverd, dat du Bus eene goede keuze deed, toen hij hem aan het hoofd van het landbouw-établissement plaatste. Hoezeer hij niet tot oeconoom was opgeleid, begreep hij volkomen dat, om eene landbouw-onderneming te doen slagen, veel moest worden gedaan met weinig middelen. Hij zag eene goede toekomst in de theecultuur, mits zij aan de particuliere nijverheid werd overgelaten. Als dwangcultuur is zij mislukt en heeft den lande, even als bijna alle cultures, die van den Bosch op groote schaal voor rekening van den Staat liet drijven, énorm verlies opgeleverd. Thans neemt zij dagelijks in belangrijkheid toe. De Serière zag zeer juist den loop van zaken in. De heer du Bus liet in 1827 de eerste proeven op Buitenzorg nemen. Met de aldaar gewonnen zaden nam men nadere proeven in Krawang, en weldra bestond daar de eerste, vrij uitgestrekte thee-aanplanting van Wanajassa, door de Serière aangelegd. Hij deelde den 20sten Nov. 1863 een en ander over de resultaten van de thans vrijwillige theecultuur van particulieren op Java en haren oorsprong mede. In 1½ jaar tijds werden 400,000 heesters geplant. Maar hij werkte op zoo eenvoudig mogelijke wijze. Volgens *Mijne Loopbaan* werden de tuinen te Wanajassa »door niet meer dan 230 boedjangs onderhouden," die bovendien ook nog de gronden bewerkten voor de aanzienlijke hoeveelheid zaden van een volgend jaar. »Eene goede verdeeling van het werk,"

schrijft de Serière in zijne rapporten, »is oorzaak, dat men met zoo weinig menschen zooveel kan verrichten. De fabricatie of bereiding van de thee maakt goede vorderingen, doch geschiedt overigens zoo eenvoudig mogelijk, en door Inlanders even goed als door twee nog overgebleven Chineezen.

»Het is opmerkelijk te zien, hoe geleidelijk de Javaansche boedjangs in de theeloods werken en tevens met zooveel schier werktuigelijke regelmatigheid, alsof zij nimmer eenig ander werk hadden bij de hand gehad; waarom ik dan ook volkomen deel in het gevoelen van den Resident, dat de Javaan voor de theebereiding allen aanleg heeft en daartoe met weinig moeite kan worden opgeleid. Er zijn dagen geweest, dat ik met 4 fournuizen en 10 Javaansche boedjangs 20 katjes thee heb zien bereiden, waaronder zoowel groene als zwarte en van de fijnste soorten."

Die primitieve theetuinen zijn onder het dwangstelsel tot 3 millioen heesters uitgebreid en vervolgens verlaten. »Nu hebben de inlanders", sprak de S. in 1863 — »door niemand daartoe aangemoedigd, zelven de theeheesters onderhouden. Zij brengen de thee naar Batavia en verkoopen die daar. Worden die lieden eenigermate aangemoedigd op den goeden weg dien zij hebben ingeslagen, dan zullen de resultaten énorm groot zijn. Ik voor mij zal er de geheele verwezenlijking niet meer van beleven; maar ik durf voorspellen dat de jongeren in ons midden eene thee-productie van Java zullen zien, die grooter geldelijke voordeelen zal opleveren dan de zoo hoog geprezen koffiecultuur." Vrouwen en kinderen kunnen zich immers ook met die gemakkelijke en aangename cultuur bezig houden.

De heer Jacobson heeft veel bijgedragen tot de verbreiding van de theecultuur op Java; het ware onbillijk dit te ontkennen. Maar wij zien in hem den man van de gedwongen gouvernements-cultuur, met al haren omslag, die een product voortbracht dat niet gewild was en kolossale schade opleverde; in de Serière daarentegen den man van de vrijwillige cultuur, die slaagt en zulk eene schoone toekomst heeft. De heer Jacobson voerde de cultuur in de Preanger-regentschappen in, waar de thee eene eerste bereiding onderging, om vervolgens in massa naar een kostbaar établissement te Meester Cornelis te worden overgebracht, waar zij afgewerkt werd in eene inrichting, die men weder moest opheffen. Welk een omslag en druk voor de bevolking, om slechte resultaten te verkrijgen! Geheel anders deed de Serière; hij poogde zooveel mogelijk met weinig middelen te verkrijgen. En nu dat stelsel wordt toegepast, produceert Java, in vrijwilligen en goed beloonden arbeid, thee die prijzen bedingt even goed en hooger dan de Chineesche thee. Daarom achten wij het eene rechtvaardige beslissing, dat de heer de Serière, op den laten levensdag, nu de Nederlandsche regeering hem geenerlei belooning

of onderscheiding daardoor toekende, van de jury der jongste wereldtentoonstelling te Parijs de groote gouden medaille verkreeg voor monsters Java-thee, afkomstig van twee oude en twee nieuwe ondernemingen. In ons vorige nummer vindt men onder de *Varia* daaromtrent opmerkelijke bijzonderheden.

Wij hebben gezegd, dat de heer du Bus de Serière bezigde bij elken zijner groote maatregelen. Wij zeiden niets te veel, want nadat hij het predikambt had nedergelegd en de Landvoogd hem in het kader der ambtenaren had opgenomen, belastte hij hem met het ontwerpen eener statistieke geschiedenis van het eiland Java en onderhoorigheden, »overwegende het nut en het belang, 't welk er voor elken Nederlander in moet bestaan, om met den aard en den tegenwoordigen staat dezer bezittingen, zoo met betrekking tot derzelver politiek bestaan, als ten aanzien harer *rijkdommen*, *behoeften* en *belangen*, de *wetten* en *gewoonten der volkeren*, volledig bekend te zijn."

Niet minder gewichtig was de taak, de Serière bij resolutie van 18 Dec. 1829 opgedragen, waarbij hij tot lid en secretaris werd benoemd der commissie tot herziening van het vigeerend stelsel van landelijke inkomsten.

Welke zouden de resultaten zijn geweest van het stelsel van du Bus, met oordeel op Java toegepast, zoo het niet onmiddellijk daarna ware vervangen door een uitputtend exploitatiestelsel? Zouden wij thans niet op een oneindig beter standpunt staan? Zouden de vruchten van een stelsel van geleidelijke ontwikkeling, gepaard aan openbaarheid, niet oneindig grooter zijn geweest? In geen geval zouden wij thans met de bezwaren te worstelen hebben, die de onnatuurlijke toestand, later kunstmatig geschapen, aan de oplossing der koloniale quaestie in den weg legt.

Met weemoed herdacht de Serière dan ook meermalen dat tijdperk van zijne loopbaan. Hij beschouwde het als verreweg het schoonste zijns levens. Wel werd hij door van den Bosch tot de gewichtige betrekking van resident van Banjoemas geroepen; maar de Serière was niet een man zooals van den Bosch ze bij voorkeur wenschte. De Serière was een levend protest tegen het dwang- en exploitatiestelsel; hij was de vertrouwde van du Bus geweest en kon zich niet met het systeem van zijn opvolger vereenigen. Hij deed zijn plicht als ambtenaar, want hij had slechts de keuze tusschen het vragen van zijn ontslag of, zooals de heer de Waal het uitdrukt, zich »te onderwerpen aan zijne inkomsten," en ofschoon hij den Staat reeds lang naar zijne beste krachten gediend had, meer dan die inkomsten bezat hij niet. Du Bus stelde de Serière op prijs; ook van den Bosch erkende 't goede dat in hem aangetroffen werd; maar de een schonk hem geene gunsten, — dat lag niet in zijn

stelsel; in 't oog van zijn opvolger kon de Serière eer een sta-in-den-weg dan een gunsteling zijn.

Wat kon de Serière doen voor de aan zijn bestuur toevertrouwde gewesten? Hij vervulde de betrekkingen van Resident op Java, en later van Gouverneur der Molukken, in een tijd, toen blinde gehoorzaamheid van den ambtenaar werd gevorderd, ter uitvoering van een stelsel van exploitatie en beknibbeling van de behoeften van Indië, ten einde remises en veel remises naar het Moederland te kunnen zenden. Hij kon alleen trachten de schadelijke zijde van het gevolgde stelsel te temperen, waar dit binnen zijn bereik lag. In 1835 naar Banjoemas gezonden, bleef hij daar tot Mei 1839. Bij zijne komst in de residentie waren daar 15 indigofabrieken: overeenkomstig de hem verstrekte bevelen bestonden er 63 bij zijn vertrek; de koffie-cultuur werd van 9 tot 14 millioen boomen gebracht; thee-, kaneel- en suiker-cultuur werden ingevoerd of uitgebreid. Maar waar de Serière den druk kon verlichten, deed hij dit door verbetering of aanleg van bruggen en wegen; door irrigatiewerken, afgeleid uit de rivier Parakkan, ten behoeve van den rijstbouw; maar vooral door voltooiing van het Kali-Jossa-kanaal, tusschen de Serajoe-rivier en de straat van Noesa Kambangan, waardoor eene communicatie te water voor verschillende districten met de haven van Tjilatjap ontstond, vanwaar in die dagen het eerste schip direct naar Nederland is bevracht. Tien jaren nadat de Serière de openstelling van die haven voor den handel had voorgesteld, nam de Gouverneur-Generaal Rochussen een daartoe strekkend besluit. Twee jaren lang had men 1800 man daags aan het kanaal in eene andere richting laten werken. De Serière's vlugge blik, die al wat den landbouw voordeelig kon zijn, spoedig doorzag, ontdekte eene betere richting, en spoedig was het kanaal gegraven, dat duizenden menschen en lastdieren een omweg over het steile en moeilijke gebergte bespaarde.

Tweemalen werd de resident van Banjoemas benoemd tot lid der commissie voor de examina van de élèves voor de Javaansche taal op het toenmalige Instituut te Soerakarta. In 1837 verschoonde hij zich wegens het verlies van zijne echtgenoot, dat hem kort te voren getroffen had. Later is de heer de Serière andermaal in het huwelijk getreden. In 1838 ten derden male tot die commissie geroepen, ontving hij na afloop daarvan een schrijven van den waarnemenden Algemeenen Secretaris om een advies over het Instituut te Soerakarta uit te brengen, en de noodige maatregelen tot hervorming aan te wijzen. Hij ontving de verzekering dat de Gouverneur-Generaal de Eerens zijne nota met belangstelling had ontvangen. Maar ten gevolge eener ministeriëele aanschrijving volgde daarop later »de betuiging van de ontevredenheid des Konings, over de nieuwigheden, die hij steeds trachtte in te voeren."

Het zeggen van harde waarheden had het getal der vrienden en beschermers van de Serière in Indië gering gemaakt. Zijne gemoedsstemming kon niet gelukkig zijn onder een régime, dat automatisch medegaan met het autocratische en exploitatie-stelsel van v. d. Bosch eischte. De Serière kon zijne economische begrippen niet ter zijde stellen, en zijn natuurlijke aanleg paste bovendien weinig voor een stelsel, dat administratie en volksleven overal in éénen vorm en onder een ijzeren juk buigen wilde. Hij zegt ons dit in *Mijne Loopbaan* (1). Hij had blijkbaar een afkeer gekregen van 't geen men van hem verlangde. Vandaar botsingen.

»De ontwikkeling, bedrijvigheid en welvaart, die de handel altoos doet geboren worden," — schreef hij in 1849 — »de lessen eener allesbezielende en verlevendigende staathuishoudkunde zijn te beslissend, om haar de voorkeur niet te geven boven eene leer, die het *stat pro ratione voluntas* altoos op den voorgrond wil hebben gesteld.

»De verwikkeling waarin ik verder omtrent de organisatie van de zuider-districten van Banjoemas met den toenmaligen Directeur der cultures gekomen was; de onaangename correspondentie, die daaruit en uit de naar mijne en *veler zienswijze* omslachtige manier van werken van dien hoofdambtenaar, die geheel het oor van den toenmaligen Gouverneur-Generaal bezat, ontstond; mijn stilzwijgen op vele commissoriale brieven en aanvragen om staten, waarvan ik het *nut* niet inzag en, naar ik geloof, ook moeilijk zou kunnen aangetoond worden; mijn wrevel, ik wil het gaarne bekennen en mij daaromtrent niet verschoonen, van in den ruimen kring, waarin ik gesteld was, met allerlei omslachtige en kleingeestige bureaucratische détails bemoeilijkt te worden; de grieve van mij daardoor onaangename aanmerkingen te zien berokkenen, brachten eene spanning teweeg, die eindigde met mijne verplaatsing naar Rembang."

Hij bleef daar slechts korten tijd en vroeg verlof naar Europa. In 1841 in Indië teruggekeerd, werd hij zeer spoedig tot Gouverneur der Moluksche eilanden benoemd.

Wat de Serière in die belangrijke betrekking kon doen, werd door hem verricht. Maar dat was luttel. Ook daar kon hij alleen pogen een ongelukkig stelsel, dat veel te lang heeft geduurd en dien schoonen archipel heeft uitgeput en verarmd, eenigermate te lenigen; want nog was de dag niet aangebroken, waarop dat jammerlijke stelsel zou vallen. Wel bezweek het meer en meer onder 't gewicht van eigene ongerechtigheid; maar het afsluitings- en monopoliestelsel bestond toen nog, ja, men beproefde expediënten om het te stutten, hoezeer dat systeem op

---

(1) Blz. 54—55.

zich zelf »elke wijziging, elke verandering, verbetering en vooruitgang onmogelijk" maakte; terwijl niet-opvolging van de »door het Hoofdbestuur in Nederland gehandhaafde bepalingen en beginselen, waarvan het den Gouverneur-Generaal niet gegeven was zelfs in het minste te mogen afwijken, als eene *ongeoorloofde*, ja, wellicht, in den geest der bestaande instructie, als eene *berispelijke* zaak behoorde beschouwd te worden" (1).

De Serière trachtte onder zulke omstandigheden »in die stiefmoederlijk bedeelde gewesten" naar vermogen nut te stichten. Op zijn voorstel kwam zijn vriend Merkus terug op den drukkenden last, om de nagelcultuur in geregelde tuinen te doen plaats hebben. Hij moedigde, bij gebrek aan eenige beschikbare middelen uit 's lands kas, de zendelingen aan, om nieuwe cultures in de Molukken in te voeren, waarvan echter de uitslag destijds niet gunstig was. Ook het burger-weeshuis te Amboina, waar den kinderen nuttige ambachten zouden worden geleerd, werd onder het bestuur van den heer de Serière gereorganiseerd. Overigens moest hij zich, evenals de bekwaamste en beste voorgangers, »bij vertoogen, bij wenschen, bij het dienen van rapporten, die, op eene niet altoos welkome wijze, den wezenlijken toestand van handel, nijverheid, volksvlijt en volksgeluk schetsten, bepalen." Voorwaar eene niet benijdenswaardige taak voor een man, die met een zoo warm hart en levendigen geest begaafd was.

Den 1sten September 1845 gaf de Serière het bestuur aan zijn opvolger over, ten gevolge van zijn dringend verzoek om pensioen, en kreeg hij eervol ontslag uit 's lands dienst.

In het Moederland teruggekeerd, vond de Serière het in een tijdvak van politieke spanning: weldra kwamen voorstellen tot grondwetsherziening in. Hij had de levendigste indrukken uit Indië medegenomen. Hij had het cultuurstelsel in den tijd van overspanning gezien en begreep vooral de dringende behoefte aan het loslaten van het monopolie- en afsluitingsstelsel in de Molukken. Van de nieuwe orde van zaken verwachtte hij ook heil voor Indië en hij begroette ze met vreugde.

De Serière gevoelde zich nog te krachtig voor de rustige rust, die hij nu kon genieten. Hij trachtte door woord en pen de liberale tendances ten behoeve van Indië te verlevendigen. Hij hief de banier van de liberale begrippen op koloniaal terrein omhoog. Mocht hij in die dagen den weg nog niet zoo duidelijk voor zich zien dien men behoort te volgen, hij zag het einddoel en hielp den weg banen.

Reeds begon hij in leeftijd te vorderen. Maar nog bezielde hem al 't vuur der jeugd en tot in zijne laatste dagen waren hoofd en hart even helder en warm. De Serière begon het eerst zijne inzichten over

(1) *Mijne loopbaan*, blz. 59.

koloniale belangen in het nieuwe blad *de Overijssel* uiteen te zetten. Toen een deel der kiezers uit het hoofddistrict Hoogeveen bij de keuze van afgevaardigden ter Tweede Kamer hunne aandacht op hem gevestigd hadden en hij aan aanvallen van tegenstanders bloot stond, schreef hij in 1849 het meermalen aangehaalde werkje dat licht over zijne loopbaan verspreidt en door tal van bijlagen de vermelde feiten zeer uitvoerig staaft. Maar het lag geheel in zijn karakter uitsluitend van officiëele bescheiden gebruik te maken, hoe belangrijk de brieven en stukken ook waren die hij door zijne veeljarige relatiën met een tal van personen, die rechtstreeks invloed op den gang van zaken in Indië hadden kunnen oefenen, had kunnen bijbrengen.

In de Overijsselsche vereeniging ter bevordering van provinciale welvaart wees hij den 17[den] Maart 1848 op de hulpbronnen voor nationale welvaart in den Molukschen Archipel (1). In dezelfde vereeniging deelde hij de reeds vermelde levensschets van du Bus de Ghisignies mede. Beide stukken zijn opgenomen in het *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek* en ook afzonderlijk uitgegeven. Ook over het landbezit op Java en de evangelisatie op Java en de Molukken deelde hij zijne denkbeelden mede. In de eerste jaargangen van de *Indiër* komen over den toestand en de hervorming der Molukken talrijke artikelen van hem voor, later weder vervolgd, toen in 1853 de wet tot openstelling van havens aldaar werd behandeld. Vele bijdragen over de genoemde onderwerpen zullen onze lezers zich van zijne hand herinneren, over eene reeks van jaren loopende. Zijne pen, even vlug als zijn geest, was steeds in de weer om den weg tot hervorming en vooruitgang aan te wijzen.

Altijd en overal streed de Serière op ridderlijke wijze. Hij onderteekende steeds zijne opstellen. Hij voerde mede den strijd in de gelederen der koloniale oppositie; doch op een toon die wel warm, somtijds scherp was en blijken van innige overtuiging droeg, maar die tevens courtois en zonder bitterheid was. Van personeelen strijd had hij afkeer. Niets schetst beter den man dan de volgende zinsneden uit zijn opstel over het particulier landbezit op Java (2):

»Gij gelooft mij, dat, als ik die overtuiging niet innig bezat, ik zwijgen zou, en mij wel zou wachten een stelsel te verdedigen, dat in de uitgedrukte meening van zoo vele hooggeplaatste en invloedrijke mannen zijne machtige bestrijders vindt, en liever het stilzwijgen zou bewaren over eene zaak, die zoo vaak het anathema van de Gouvernementsmannen op zich geladen heeft... Het is de minste dwaasheid van onze tegenstanders niet, om ons stelsel toe te schrijven aan eene onoordeelkundige

(1) *T. v. S. en St.*, deel VII.
(2) *T. v. S. en St.*, deel XI, 5e stuk. blz. 277 en 278.

zucht van tegenspraak en bemoeilijking, en vooral aan baatzuchtige inzichten; want wie, wien het ten eenenmaal niet onverschillig kan wezen, hoe de wettige overheid hare dienaren en oud-dienaren beoordeelt en bejegent, zal zich aan hare afkeuring en gramschap roekeloos blootstellen? . . . En kan men dat belangzucht heeten, van, *vierkant weg*, den machtigen *schenker* van al wat gunst, voordeel, rijkdom, aanzien geeft, in het aangezicht te zeggen: »gij dwaalt," en door krenking van zijne eigenliefde, op het minste genomen, zijne welwillendheid te verbeuren? . . . Neen! Neen! er moeten hoogere, edeler drijfveeren wezen, die den rechtschapen vriend van zijn land en zijn gouvernement den moed geven, een stelsel te blijven verdedigen, waarin hij voor het *eerste* niets dan *geluk* en voorspoed, en voor het *andere* niets dan milde vrijgevigheid, en heilzame, dus eervolle staatkunde ziet. Het voortdurend geluk en de steeds toenemende welvaart van landen en volken moeten zwaarder wegen in de schaal des onbevangen onderzoeks, dan de zekerheid, om door *believen* en *toegeven* zijn eigen voordeel te bevorderen. Men ga toch even onbevooroordeeld na, aan welke zijde de meeste *gunsten*, *weldaden*, *distincties* en *voorrechten* te vinden zijn!? . . . En men zou te goeder trouw wanen, dat wij blind voor dat alles waren, en aan een ijdel en hersenschimmig begrip dat alles ten offer brachten!? . . . De tijd zal uitspraak doen, en, daarvan houde ik mij overtuigd, de kroon drukken op de *wijsheid*, die de *ervaring* leert.

»En wat leert die ervaring? Dat eene *ongedwongene* en *onbelemmerde* industrie alleen eene wezenlijk duurzame en voor allen heilzame welvaart aanbrengt."

De Serière smaakte althans de voldoening, het monopoliestelsel in de Molukken, waartegen hij zoozeer had geijverd, in 1866 te zien vallen en een nieuwen dageraad voor die schoone gewesten te zien aanbreken.

Gedurende de laatste vijftien jaren had de heer de Serière zich te 's Gravenhage gevestigd. Hij bleef dezelfde geestige, opgeruimde man, steeds werkzaam en bedrijvig, waar hij nog nuttig meende te kunnen zijn. Gedurende verscheidene jaren was hij vice-president of lid van het bestuur van het Indisch Genootschap. De patriarch werd daar en elders hoog geacht. Toen in de Residentie het plan werd geopperd om een zoölogisch-botanischen tuin van acclimatatie te stichten, werd hij weder met jeugdig vuur bezield; zijn zucht tot heilzame »nieuwigheden" herleefde en van den eersten dag af was hij als een der bestuurders werkzaam.

De Serière had de toga verwisseld met de ambtenaarsuniform, doch zonder op te houden een Christen te zijn. Maar zijn Christendom had nimmer eene sombere tint noch eene dogmatische strekking. Het drong zich bestendig aan zijne verbeelding op in den poëtischen vorm van een heerlijk

Arcadië, dat reeds op deze aarde het geluk harer bewoners verhoogt. Hij liet nimmer zijn ideaal varen en toen hij het meende terug te vinden in de jongste kerkelijke beweging, stond hij weder in de eerste gelederen der mannen van actie. In de volle overtuiging dat eindelijk in het openbaar zou beleden worden hetgeen hem steeds op het gemoed lag, wees hij met fierheid zijne vrienden de schoolgebouwen van *Licht*, *Liefde*, *Leven* en doorliep, op zeer hooge jaren, die localen, tot wier oprichting hij nog in den laatsten tijd had medegewerkt.

Den 17den September jl., op 80jarigen ouderdom, overleed Guillaume de Serière, zacht en kalm, in het volle bewustzijn als een man van eer zijn veel bewogen leven te hebben volbracht. Een paar dagen later werd het stoffelijk overschot van den grijsaard in stilte en zonder eenige praal op 't fraaie en stille Eikenduinen ter aarde besteld. Bloedverwanten en vrienden — en hij hing steeds met geheel zijn hart aan de zijnen, zoodat hij uiterst gevoelig was voor elk blijk van genegenheid of vriendschap hunnerzijds, — stonden rondom de groeve, benevens twee deputatiën. De eene vertegenwoordigde de door de Serière gestichte Haagsche afdeeling der *Maatschappij tot Nut van den Javaan;* — de andere het genootschap wiens zinspreuk *Licht*, *Liefde*, *Leven*, den man zoo treffend karakteriseert wiens loopbaan wij getracht hebben in deze regelen te schetsen.

Van Lier.

VARIA.

Wij lezen op bladzijde 141 van de 4e voorlezing van N. G. Pierson, dat bij de regeling van 20 Juli 1863, waartoe 30 van de 97 suikerfabrikanten zijn toegetreden, aan de bevolking een plantloon is verzekerd, even als vroeger naar de verkregen hoeveelheid suiker berekend, maar naar den volgenden *verhoogden* maatstaf: voor de eerste 45 pikoels van elken baoe *f* 3 per pikoel en voor iederen pikoel meer *f* 1.50, behoudens een minimum van *f* 90 per baoe.

Wij willen gaarne geteld worden onder hen die bovengenoemde regeling toejuichen, maar willen ook de gebreken niet verzwijgen die nog aan deze regeling kleven.

Wij rekenen daartoe de volgende:

1o. Dat de verhooging werkelijk bestaat tegenover de regeling van 1860, maar *niet* tegenover de oude contracten, die b. v. omstreeks 1838 en volgende jaren gesloten zijn.

Bij laatstgenoemde contracten was bepaald, dat de bevolking zoude ontvangen per pikoel *f* 3.50 koper = *f* 2.91½ zilver.

Bij een productie van 60 pikoel per baoe, krijgt de bevolking dus nog *f* 17.40 minder (1) dan zij zoude gekregen hebben, indien de plantloonen der oude contracten gehandhaafd waren geworden, die vastgesteld zijn in een tijd toen de prijzen der voedingsmiddelen de helft bedroegen van tegenwoordig.

2o. De basis van het plantloon moet niet zijn de hoeveelheid suiker die de fabrikant uit het riet kan of wil produceeren, maar de hoeveelheid grondstof die de planter levert.

De mogelijkheid daartoe is nu bewezen, daar op eene particuliere fabriek in den Oosthoek dit beginsel reeds toegepast wordt door de

---

(1)
$$60 \times 2.91\tfrac{1}{2} = 174.90.$$
$$\left.\begin{array}{l} 45 \times 3 = 135 \\ 15 \times 1\tfrac{1}{2} = 22\tfrac{1}{2} \end{array}\right\} = 157.50.$$

karren even op een bascule te laten stilstaan. Daar elke kar genommerd is en van elk nommer de tarra bekend is door een voorafgaande weging, is het netto bedrag van suikerriet in een oogenblik berekend en geschiedt de betaling nu volgens het gewicht van de grondstof.

3o. Mocht het sub 2 gestelde nog denkbeeldige bezwaren hebben, dan is er nog niet ééne reden waarom het plantloon minder moet bedragen bij hooger productie. Immers om 20 pCt. meer grondstof te leveren, heeft de landbouwer voorzeker in dezelfde verhouding beter moeten werken, en als de hoogere productie aan de fabricatie te wijten is, dan is het eene onrechtvaardigheid geweest, dat vroeger, bij minder goede fabricatie, de boer of producent van de grondstof dientengevolge te weinig loon heeft gehad.

Daarbij komt, dat bij een hooger cijfer van productie de kosten per pikoel voor een fabrikant reeds afdalende zijn. Immers de renten over en de aflossing van het vastgelegd kapitaal blijven dezelfde, of zij over een klein dan wel een groot product verdeeld zijn.

4o. Het is te betreuren, dat bij de nieuwe regeling nog geen meerdere overgang bestaat tot vrijheid van arbeid voor den inlander en vrijheid van product voor den fabrikant.

Wij zouden wenschen dat de gedwongen aanplant jaarlijks met 5 pct. verminderd werd, dan zoude het jaar 1890 schoon van dwangcultuur kunnen ingetreden worden.

In 1860—1862 hebben de fabrikanten getoond vrijwillig riet te kunnen verkrijgen, en dat zullen zij nu nog niet verleerd hebben.

Ten einde tot vrijheid van product en later van aanplant te geraken, zoude men kunnen bepalen dat de fabrikant, in plaats van gedeeltelijken afstand van product tegen vaste prijzen, kan volstaan met per pikoel suiker, verkregen van gedwongen aanplant, te betalen zooveel dubbeltjes als het nommer der geproduceerde suiker bedraagt, en per baoe vrijwilligen aanplant een bedrag gelijkstaande aan de landrente door den inlander in het voorgaande jaar betaald.

Vrije arbeid is mogelijk, doch wil die volledig zijn, dan dient op te houden het gemeentelijk bezit van velden en moet eene minder kostbare en minder omslachtige rechtspleging worden ingevoerd. De woorden *plicht* en *rechtschapenheid* zijn onvertaalbaar voor den inlander, en daarbij is hij in de meeste fabriekdistricten gedemoraliseerd door het voorschottenstelsel. De milde natuur is voor hem de spaarkas, die hem in de gelegenheid stelt grève te maken, en heeft die grève ook niet het gevaarlijke karakter van die in Europa of Amerika, omdat zij niet het gevolg is van samenspanning, die herhaalde individueele grèves kunnen het echter rechtvaardigen, dat het bestuur tusschen beide komt ter handhaving van overeenkomsten, die het ten tijde der sluiting heeft

goedgekeurd en waaromtrent het geconstateerd is, dat de toetreding van de zijde van den inlander geheel vrijwillig is geweest.

Bij opvolging van het sub 2 en 4 gestelde, houden de rekeningen van het Gouvernement met de 97 suikerfabrikanten op en kan de betaling van inkoop-, snij- en transportloon in eens geschieden.

Q.

In het vorig nommer van dit Tijdschrift, bl. 348, is, ten gevolge eener kleine bijvoeging in de laatste proef, die de zetter verkeerd gelezen heeft, eene misstelling ingeslopen, die te eer moet worden verbeterd, daar zij niet ieder dadelijk in het oog valt. Er staat aldaar in noot 3: »Met *bang* is hier bedoeld een bedwelmende drank uit *honig* bereid." Dit moet zijn »uit *hennep* bereid." Deze rectificatie geeft mij aanleiding om over de *bang* nog iets naders te zeggen.

Toen ik van een »bedwelmenden *drank*" sprak, stond mij de herinnering voor den geest van eenige Arabische verzen, medegedeeld in de Sacy's *Chrestomathie Arabe*, V. I, p. 78, waarvan het eerste vertaald dus luidt: »Laat varen den wijn en drink van den beker van Haidar," terwijl in een volgend vers gelezen wordt, dat nooit de Christenpriester de *bang* heeft gemengd in zijn kelk en geen ketter ooit uit haar vat heeft geput om daarvan een offer aan God aan te bieden. Ofschoon nu hieruit blijkt dat werkelijk uit de *bang* een bedwelmende drank wordt bereid, is dit echter niet de eenige, noch zelfs de meest gewone wijze waarop ze wordt gebruikt. Dit blijkt ook uit de plaats van Miquels *Flora van Ned. Indië*, in het vorige nommer door mij aangehaald, waar hij zegt: »De hennep wordt (op Sumatra) algemeen gekweekt, niet wegens de vezelstof, maar ter bereiding van eene bedwelmende zelfstandigheid, *Bang* genoemd, die de inlanders *met tabak rooken*." En dit stemt overeen met het gebruik van de *bang* in Perzië gemaakt, waaromtrent Chardin, *Voyage en Perse*, III, bl. 302, het volgende zegt: »Quelques gens qui aiment à s'enivrer de tabac, y mêlent de la graine de chanvre, qui fait monter la vapeur au cerveau et l'étourdit en peu de temps."

Het is evenwel onnauwkeurig wanneer Chardin hier van hennep*zaad* gewaagt. Wat de *bang* eigenlijk is, zal de volgende plaats uit le Maout's *Botanique* ons leeren: »Les habitants de l'Asie tropicale, épuisés par des délices immodérées, trouvent dans le chanvre une substance qui leur procure une ivresse joyeuse et des rêves agréables. Cette substance, nommée en Orient *cherris*, est une sorte de résine glutineuse, qui exsude

de glandes placées à la surface de la tige et des feuilles. On se la procure, soit en pressant la plante pilée dans une toile grossière, qui retient la résine entre ses mailles, soit en faisant courir dans les champs de chanvre des hommes couverts d'un vêtement de cuir, qui enlèvent la résine en se frottant contra les tiges de la plante. Ce principe, plus narcotique et plus dangereux encore que l'opium, est la base d'une préparation grasse, composée avec les feuilles du chanvre, et nommée *hachich* chez les Arabes." In Lindley en Moore's *Treasury of Botany*, I, p. 218, lees ik het volgende: »The *Cannabis sativa* grows in the cooler parts of India and there developes narcotic qualities. These properties seem to reside in the *churrus* or resin which covers the leaves. The names of *Bhang*, *Gunjah* and *Haschisch* are given to the dried plants in different states."

Dat de drie hier vermelde namen de gedroogde hennepbladeren in verschillenden staat van bereiding aanduiden, schijnt mij onjuist toe. Het verschil tusschen de drie namen is verschil van taal: *Bang* is Perzisch, *Haschisch* Arabisch, en *Gunjah*, of naar onze uitspraak beter *Gandja*, is de naam in Hindostan. *Gandja* is ook bij de Maleiers de naam van de hennepplant, gelijk *gĕndjé* bij de Javanen. De heer Gericke schijnt niet geweten te hebben dat *gĕndjé* de hennepplant aanduidt, ten minste in zijn *Javaansch Woordenboek* lezen wij *in voce* alleen: »naam van een boom (?), waarvan de vruchten en bladen een dronkenmakende kracht bezitten." Intusschen had Roorda van Eysinga, in zijn *Javaansch Woordenboek*, *gĕndjé* reeds terecht door *hennep* verklaard.

Het schijnt dat de namen *haschisch*, *bang* en *gandja* allen evenzeer gebruikt worden om de hennepplant zelve, als om de daaruit bereide bedwelmende zelfstandigheid aan te duiden, en dat deze laatste, waarvan het principe eigenlijk bevat is in eene kleverige hars, die op de stengels en bladeren van de hennepplant te voorschijn komt, niet enkel wordt genuttigd in een staat waarbij zij van de bladeren is afgescheiden, maar ook te gelijk met de bladeren waaraan ze kleeft, die tot dat einde worden gedroogd en soms tot poeder gemaakt. Men kan dus de *haschisch* zoowel kauwen, als drinken en rooken. Het eerste gebruik schijnt het oorspronkelijke te zijn, en in het uitvoerig stuk van den Egyptischen schrijver Makrizi over den oorsprong en de verbreiding van het gebruik dezer plant, dat in de reeds aangehaalde *Chrestomathie Arabe* van de Sacy, Deel I, p. 71—88, voorkomt, is voornamelijk slechts daarvan sprake. Daarentegen zegt Stocqueler, *Oriental Interpreter*, in voce *Ganja*: »an intoxicating mixture used in India for smoking and drinking.".

De bedwelmende kracht der hennepbladen schijnt in Europa minder bekend, althans minder geutiliseerd te zijn, ofschoon iedereen weet dat zij een verdoovenden geur hebben. Het is echter alleszins aannemelijk

dat, zooals ook in de aangehaalde plaats in de *Treasury of Botany* is aangeduid, die kracht in de tropische landen aan de plant in veel sterkere mate eigen is. »Bekend," zegt ook Miquel, *Flora van Ned. Indië*, I, 2, bl. 275, »zijn de verdoovende eigenschappen die de hennep in Zuid-Azië in grootere mate dan in Europa bezit."

Op dezelfde plaats leert ons Miquel, dat volgens Blume de hennep op Java verbouwd wordt, terwijl zij volgens Zollinger op dat eiland geen eigenlijke cultuurplant is. In het Soendasch Woordenboek van Rigg lezen wij in voce *Génjé*: »a variety of hemp the leaves of which can be smoked like opium. It is imported from the continent of India and used to adulterate opium."

Het voorname doel waarmede ik hier aan deze aanteekeningen omtrent de *bang*, *haschisch* of *gandja* eene plaats heb gegeven, is een nader onderzoek uit te lokken omtrent het gebruik en de verbreiding van de hennepplant in den Indischen Archipel, een punt waaromtrent de berichten van Miquel en Rigg nog veel onzekers overlaten.

P. J. V.

De Minister van Koloniën heeft den Koning voorgedragen in de Troonrede te zeggen: »De toestand van ons uitgebreid overzeesch gebied is niet met één woord aan te duiden. Door gewijzigde inrichting van het door de Grondwet voorgeschreven verslag, dat U binnen weinige dagen zal worden toegezonden, zullen de bijzonderheden aangaande elk gebied, ook die volgens de laatst ontvangen tijdingen, beter ter Uwer kennis komen."

Met gespannen verwachting zag men de stukken te gemoet, die de Regeering omtrent onze koloniën zou overleggen.

De ophef, waarmede deze verbetering werd aangekondigd, had de verwachting te hoog gespannen.

Het zoogenaamde »koloniaal verslag," dat een beknopt overzicht bevat, kon, nu de pers in Indië grooter ontwikkeling heeft gekregen en elke mail geregeld alle eenigszins belangrijke tijdingen aanbrengt, niet de waarde hebben, die de Minister er aan toekent.

Daarentegen zal de bespoedigde inzending van het Algemeen Verslag van den toestand onzer bezittingen, zoodat dit, wat de détails betreft, zich uitstrekt over het afgeloopen jaar, maar vergezeld gaat van een beknopt overzicht als inleiding, en met noten is bijgewerkt tot op den dag der indiening, eene zeer prijzenswaardige en nuttige verbetering zijn.

Wij hopen dat de Minister in een volgend jaar daartoe zal overgaan. Maar de indiening van een afzonderlijk »koloniaal verslag" nevens een détail-verslag kan alleen teleurstelling baren, al berust zij op een geliefkoosd denkbeeld. Het is twintig jaren oud, en door de verandering der omstandigheden verouderd. Niet al wat oud is, is verkeerd; maar 't is ook niet altijd goed, omdat het oud is.

Onze lezers weten welke aanvallen de heer Hasselman goedvond tegen een Indisch hoofdambtenaar te richten; zij betroffen het bestuur van den voormaligen resident van Menado (1861—1862), thans hoofdinspecteur van de koffiecultuur op Java.

De heer Gefken, afgevaardigde uit het kiesdistrict Zwolle, voegde daarbij andere beschuldigingen. In de zitting der Tweede Kamer van 19 Juni jl. sprak hij onder andere:

»Wij moeten al zeer slecht onderricht zijn, of de heer Scheltema, thans te Leiden woonachtig, heeft in een rapport aan den Gouverneur-Generaal, meer dan waarschijnlijk copijelijk aan het Departement van Koloniën aanwezig, in ronde woorden verklaard, dat hetgeen ten opzichte van de bedoelde Christengemeente heeft plaats gehad door den bedoelden resident, het daglicht niet zien mocht. Indien die resident van gevoelen geweest was, dat een of meer zendelingen daar werkzaam waren op eene wijze, in zijn oog niet goed te keuren; of had doen blijken niet gunstig te zijn gestemd voor de evangelisatie van de heidenen; of zelfs het werk op indirecte wijze eenigermate had tegengewerkt, wij zouden dit voorzeker afkeuren, en toch ook nog beklagen.

»Maar daar wij er toe genoodzaakt zijn, zullen wij onbewimpeld zeggen, hoe die man zich heeft gehouden. Hij kan een zeer ijverig en kundig koffieplanter zijn, dat is mogelijk, dat kan ik niet beoordeelen; maar de man was gewoonlijk omgeven van personen, tot zijn huis en zijne samenleving behoorende, die ik liefst niet nader zal aanduiden, maar die grooten invloed op hem uitoefenden. En wat heeft hij gedaan? Hij heeft die jeugdige Christengemeente, die aanvankelijk leerde en er naar streefde naar Gods geboden te leven, op alle mogelijke wijze getracht tot onzedelijkheid, tot ontucht, tot dronkenschap, tot al wat het Christendom verwoest, te verleiden en te brengen. Daarom is het dat wij ons zoo sterk hebben uitgedrukt."

De Tweede Kamer heeft bij de behandeling van de Indische begrooting in de afdeelingen dezer dagen overlegging van het rapport van den

heer Scheltema, waarop de heer Gefken zich beriep, verzocht en de houding van de vorige regeering gelaakt, die een ambtenaar, zoo aangevallen, noch verdedigde noch ontsloeg.

In de Memorie van Beantwoording zegt de Minister van Koloniën, dat hij, na de overlegging van vroegere stukken, het aangeduide rapport op dezelfde wijze, dus niet ter openbaarmaking, ter kennis van belangstellende leden brengt. De Minister voegt daarbij: »Hij vertrouwt dat het oordeel van den geachten afgevaardigde, die in zijn ijver voor het Christendom, uit andere mededeelingen, tot eene zoo ernstige beschuldiging tegen genoemden hoofdambtenaar aanleiding vond, door die kennisneming zal worden gewijzigd. Wat de Regeering betreft, de ondergeteekende aarzelt niet, voor zooveel noodig, zijne instemming te betuigen met de afdoening, welke de zaak verkreeg bij het Indisch besluit van 19 September 1862, N°. 7, houdende *eervol* ontslag van den heer Bosch uit zijne betrekking, onder toekenning van wachtgeld voor den tijd van een jaar of tot zijne vroegere wederplaatsing. Billijkheidshalve wordt voorts aan de leden ter inzage gegeven een overzicht, door den heer Bosch, thans hoofdinspecteur der cultures, aan de Regeering ingediend van zijne ambtelijke loopbaan."

Uit deze officiëele verklaring blijkt, dat de heer Gefken geen recht had zich op eenig aan de Regeering bekend stuk te beroepen, toen hij zijne beschuldigingen tegen den heer Bosch richtte.

Nu blijft den heer Gefken, als afgevaardigde en als Christen, slechts één alternatief open, namelijk om òf op de meest onomstootelijke wijze hetgeen door hem den 19den Juni jl. beweerd is, te staven; òf, gedachtig aan het »dwalen is menschelijk," op de meest loyale wijze tegenover den heer Bosch *amende honorable* te doen. Wij vertrouwen dat een man die godsdienst boven alles stelt, erkennende dat de grondslag van elken godsdienst is zijn naaste als zichzelven lief te hebben, de eerste gelegenheid zal aangrijpen om den betrokken Indischen hoofdambtenaar recht te doen wedervaren.

In het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer over de Indische begrooting leest men op blz. 10: »Volgens art. 8 van het koninklijk besluit van 22 Mei 1867, n°. 51 (*Indisch Staatsblad*, n°. 105), heeft de kommandant der zeemacht in Oost-Indië het recht op eene vergoeding van *f* 1,500 voor de kosten van zijnen overtocht. Intusschen meende men te weten, dat daar-

voor onlangs aan den schout-bij-nacht Andreae eene som van *f* 5,000 was uitbetaald. Is dit juist, en zoo ja, op welken grond is het geschied?"

De Minister van Koloniën antwoordde daarop het volgende: »Aan den schout-bij-nacht Andreae is werkelijk, terwijl hij slechts aanspraak had op eene vergoeding voor kosten van overtocht van *f* 1,500, op voordracht van de toenmalige Ministers van Koloniën en Marine, eene som van *f* 5,000 uitbetaald, voor de helft ten laste der begrooting van Nederlandsch Indië, en voor de wederhelft ten laste van die van het Departement van Marine. De motieven dezer afwijking van het koninklijk besluit van 22 Mei 1867, nº. 51 (*Indisch Staatsblad*, nº. 105), zijn uit de retroacta niet af te leiden. *Men veronderstelt eene vergissing.*"

Door de conservatieve pers werd onlangs, in zake Hasselman, Koorders, Huet, tegen den minister de Waal geïnsinueerd, dat die staatsman aan »de vertegenwoordigers van de pers" in Indië, zelf of door tusschenpersonen, mededeelingen over die zaak zou hebben gedaan om een kabaal te organiseeren, voordat iets daarvan officiëel bekend was geworden.

Dit is nu weder eene insinuatie geheel en al de bron waardig waaruit zij is gevloeid. Men moet in het organiseeren van kabaal op dergelijke wijze de hand gehad hebben, om zoo iets van anderen te kunnen onderstellen. »Zooals de waard is vertrouwt hij zijne gasten."

Wij ontvingen uit Batavia de onderstaande mededeeling over die zaak, welke wij hèt nu van belang achten te publiceeren. »Mr. P. Mijer heeft »die zaak van Huet aardig behandeld. Hij kreeg een geheime depêche »van Hasselman, en die brief, die wel op de agenda voorkwam maar »dien *niemand* gezien heeft, zal wel de gedane belofte of het getroffen »accoord inhouden. Later kwam een brief van Hasselman waarin *»met »referte aan den eersten* vermeld werd, dat aan Huet *f* 3000 reiskosten »was uitbetaald. — Dien brief doet de Gouverneur-Generaal bij verzending »naar de Secretarie te Batavia *niet* in het geheime pakket; de tijding »ging dus vandaar als een loopend vuur verder. Die tweede brief kwam »toen hier de aftreding van Hasselman reeds per telegram bekend was. »Mr. P. Mijer heeft in zijne vreugde over de aftreding van Hasselman, »van wien hij mail op mail zulke onbetamelijke brieven ontving, om »geen harder woord te gebruiken, wellicht bij ongeluk dien brief over »Huet onder de openbare stukken naar de Secretarie laten gaan. — »Mr. P. Mijer is en blijft toch een *oolijke guit.*"

Ons wordt uit de Preanger Regentschappen het volgende medegedeeld.

»Er is hier een onderzoek gedaan naar de nieuwe aanplantingen van koffie bij den resident, de assistent-residenten, de regenten, de controleurs en de districtshoofden, en daarbij zijn de volgende vragen gesteld:

1°. Zijn er op bekwame afstanden geschikte gronden aanwezig, om nieuwe aanplantingen te maken?

Antwoord: neen.

2°. Is er eenig gunstig vooruitzicht te wachten van oude tuinen die op nieuw worden beplant.

Antwoord: neen.

3°. Kent gij dan eenig ander middel, behalve uitbreiding der kampongkoffie, om ook maar het tegenwoordige product te behouden?

Antwoord: neen.

»De tuinen die op de meest geschikte gronden geplant zijn, dagteekenen van 1830, 1840, 1850 en sterven dagelijks uit, en alvorens eene eindbeslissing naar aanleiding der enquête over de koffiecultuur genomen is, is sterke uitbreiding van den aanplant der kampong-koffie zeker het voor de bevolking minst drukkende middel, om de productie althans niet te doen verminderen. In dien geest is dan ook verleden jaar reeds door den Directeur van Binnenlandsch Bestuur eene aanschrijving aan den Resident der Preanger Regentschappen gedaan. Maar die bezadigde en trouwe hoofdambtenaar, die geenerlei politieke partij is toegedaan, heeft, zeer te recht naar het ons voorkomt, gemoedsbezwaren gehad tegen de uitvoering dier bevelen, met het oog op de koninklijke proclamatie, waarbij de Koning »in zijne weldadige zorg voor de trouwe, aan Nederland zoo zeer gehechte bevolking, en in overeenstemming met zijne nieuw opgetreden regeering, aan de inlanders die grond bezitten in individueel en erfelijk of gemeentelijk gebruik, de erkenning van het recht daarop wil verzekerd hebben, gelijk geschiedt bij dezen," en »derhalve zeer ernstig wil gewaakt hebben tegen alle inbreuk op hunne gebruiksrechten, van welke zijde die ook mocht worden beproefd," enz.

»Met het oog op de duidelijke bewoordingen van deze proclamatie, en de uitlegging daarvan door den Minister (Mr. P. Mijer), op wiens voordracht die proclamatie was uitgevaardigd, in de Staten-Generaal gegeven, namelijk dat zij de uitwerking was van het bekende amendement Poortman, achtte de Resident der Preanger Regentschappen zich bezwaard gevolg te geven aan het kolossaal bevel der Regeering, om in het nu loopende jaar 2,200,000 boomen als kampong-koffie te doen planten. Genoemde hoofdambtenaar meende, dat zulk eene inbreuk op de gebruiksrechten, in casu niet van de velden, maar van de erven aan de inlandsche bevolking toebehoorende, — rechten die, hoe men ook over het eigendomsrecht der bevolking op de gronden bij haar in gebruik

mocht oordeelen, bijna altijd geëerbiedigd waren, — ontevredenheid zou wekken, en vroeg, met beroep op de proclamatie, »om nadere bevelen van den Gouverneur-Generaal (Mr. P. Mijer)."

»Mij dunkt, bij het lezen van dit verzoek om nadere bevelen van den eenvoudigen trouwen Resident der Preanger., waarbij aan malice of politieke bedoelingen niet te denken viel, zal Mr. P. Mijer wel een oogenblik vergeten hebben zich genoegelijk »de handjes te wrijven," maar veeleer met de handen in het haar hebben gezeten.

»Moeilijk dilemma voor den gemoedelijk overpeinzenden Landvoogd: — òf verval van de koffiecultuur in de Preanger Regentschappen onder zijn bestuur en door zijn schuld — van hem die door de conservatieven naar Indië was gezonden juist om het cultuurstelsel en de gedwongen koffieteelt te handhaven, en om den wille van wiens benoeming de Kamer ontbonden en het gansche land in rep en roer was gebracht; — òf schending van de plechtige belofte, op zijne voordracht bij proclamatie des Konings aan de bevolking gedaan. Wat zullen hem niet al gedachten door het hoofd zijn gegaan: die vreemdsoortige tijdingen uit Patria, die mogelijkheid dat de liberalen weêr eens aan 't bestuur kwamen, dat zelfs die Fransen van de Putte nog weêr eens invloed kreeg; — en dat alles terwijl hij den zetel des bestuurs nog geen volle twee jaar had bekleed.

»De weg, gewoonlijk bewandeld door staatslieden die in de klem raken tusschen strijdige verklaringen en handelingen, was ook de weg door Mr. P. Mijer ingeslagen. Hij nam geen besluit en het gevolg was dat de Resident der Preanger Regentschappen geene nadere bevelen ontving en er dus ook geene kampong-kofie aangeplant is."

Wij verheugen ons over de inertie van Mr. P. Mijer in dezen ter wille van de bevolking. Maar het verhaalde levert een nieuw en duidelijk bewijs, dat aan definitieve regeling der koffiecultuur de dringendste behoefte bestaat.

De enquête is afgeloopen en het rapport daarover sedert bijna een jaar ingediend. De Directeur van Binnenlandsch Bestuur zit nu te peinzen om er een fijne kritiek op te leveren, zooveel mogelijk in den geest van Mr. P. Mijer. Dan zal nog het advies van den Raad van Indië en van den Gouverneua-Generaal dienen geleverd te worden. Hoe lang zal dat wel duren?

Zou het niet oorbaar en wenschelijk zijn, dat de Minister van Koloniën, in afwachting van de uitkomst van al die gemoedelijke en nauwgezette overwegingen, het rapport der enquête opvroeg en liet drukken en publiceeren. Het publiek en de deskundigen, hier en op Java, zouden dan ook van hunne zijde de Regeering en Vertegenwoordiging kunnen voorlichten, alvorens eene eindbeslissing genomen wordt.

Onder de namen in de lijst der »Onderhoorigheden van Madjapahit," waarover in den vorigen jaargang van dit Tijdschrift, Dl. I, bl. 88—97, 293—295, Dl. II, bl. 96—98, gehandeld werd, zijn er zeer enkele omtrent welker juiste verklaring nog meer of min onzekerheid bestaat. Dit is inzonderheid het geval met den naam *Séran*, waarin ik, wel is waar, Dl. I, bl. 95, het eiland *Ceram* erkend heb, maar zonder die verklaring door de mededeeling van den juisten vorm des woords in de inlandsche talen te kunnen staven. Ik merk daarom thans nog op dat mijne opvatting volkomen bevestigd wordt door een der stukken uit het oud-koloniaal archief, uitgegeven in het tweede deel van »de Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië," door Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge, namelijk het Journaal van Jakob van Heemskerk. Op bl. 425 vindt men daar den naam herhaaldelijk in de eenigszins verminkte vormen *Seyra* en *Ceyra*; maar op bl. 422 wordt uitdrukkelijk van »*Ceyran*, een groot eiland dicht bij Amboina gelegen," gewag gemaakt.

In mijn werk »Borneo's Westerafdeeling," Dl. I, bl. 199, van de tweede reis van Heemskerk gewagende, was ik zeer verlegen met den, in het verslag daarvan in »Begin en Voortgang," bl. 29, voorkomenden naam *Dama*, en giste dat daarbij of aan de Dammer-eilanden bij de Zuidpunt van Gilolo, of aan Damme, een der Zuidwester-eilanden, moest gedacht worden. De heer Mr. L. C. D. van Dijk, in zijn werk »Neêrland's vroegste betrekkingen met Borneo," enz., bl. 211, verwierp terecht die gissingen, maar was zelf niet gelukkiger, toen hij meende dat Dama gelegen moest zijn »op de kust of in de nabijheid van Broenei." Uit de brieven van Jakob van Heemskerk, door den heer de Jonge in Deel II van gemeld werk medegedeeld, blijkt met volkomen zekerheid dat *Dama* niets anders is dan het bekende *Demak* op Java, dat destijds in de geschiedenis van dat eiland zulk eene groote rol vervulde.

P. J. V.

In de aankondiging van den tweeden druk van Professor Pijnappel's *Geographie van Ned. Indië* door den heer H. C. Klinkert, in het nommer van Juni jl. van dit Tijdschrift, komt op blz. 493 iets voor over de vruchtvorming van *Katjang tanah (Arachis Hypogaea)*, dat, daar het in strijd is met hetgeen thans de botanici algemeen daaromtrent leeren, mij aanleiding gaf om in eene noot te zeggen, dat een nieuw onderzoek wellicht wenschelijk is. Ik moet echter erkennen dat het pleit mij in-

derdaad voldongen toeschijnt, nadat ik nog eens heb herlezen wat over dit onderwerp gezegd is door den heer Hasskarl in den derden Jaargang van dit Tijdschrift, Deel II, blz. 146—149, en door den heer Altheer in het *Natuurkundig Tijdschrift voor Ned. Indië*, Dl. VIII, blz. 127—136, welk laatste stuk de vertaling is van de beschrijving dezer plant door den Franschen botanicus Poiteau in de *Annales des sciences naturelles*, 3e Serie, XIX, 1853. Er kan na deze beschrijvingen geen quaestie zijn of de *Katjang tanah* is eene ware vrucht en heeft niets gemeen met eene aan de wortels groeiende knol, zooals de aardappel en dergelijke. De schijn dat deze vruchtjes aan den wortel groeien, moet echter zeer sterk zijn, daar wij dit meermalen door oude botanici verzekerd vinden, b. v. door Piso, *Hist. Nat. et Med. Indiae utriusque*, p. 256. De Candolle, die natuurlijk deze ketterij niet meer kon aannemen, leerde om dezelfde reden dat de plant deels onderaardsche, deels bovenaardsche bloemen droeg, dat alleen de eerste vrucht droegen en de overige onvruchtbaar bleven. Hoe nu die schijn ontstaan kan, wanneer de plant uitsluitend boven de aarde bloeit en het vruchtbeginsel steeds na de bevruchting door een stempeldrager wordt voorwaarts geschoven, tot dat het van bovenaf in de aarde dringt, om daar tot de bekende aardboon aan te zwellen, is uit de beschrijvingen van Hasskarl en Poiteau nog niet recht duidelijk; wel blijkt het dat de plant ook onvruchtbare bloemen heeft, omdat de vruchtbeginsels die te hoog boven de aarde geplaatst zijn om daar te kunnen indringen, altijd mislukken. Men kan intusschen uit het gezegde opmaken dat de vruchtbare bloemen zich steeds zeer laag bij den grond moeten vertoonen, dat het naar beneden schieten en in den grond dringen van het vruchtbeginsel aan een steeltje dat hoogstens twee of drie duim lengte heeft, weinig moet in het oog loopen, en dat de vrucht steeds in de nabijheid van den wortel en vaak in diens vezels verward moet worden aangetroffen. Bovendien zullen waarschijnlijk bij de rijping de stengels loslaten, zoodat de vrucht los in de aarde blijft liggen, even als dit bij de *katjang Manilla* (*Voandzeia Subterranea*) het geval is. De woorden van Professor Pijnappel zouden minder aanleiding tot tegenspraak hebben gegeven, indien zij niet eenigermate de voorstelling begunstigden dat de plant *al* hare stengels nederbuigt en in den grond doet dringen. Maar is het ook niet mogelijk dat De Candolle gelijk heeft en werkelijk niet alle bloemen in de open lucht, maar een gedeelte onder de aarde bloeien? De schijn dat de vrucht een knol is zou zich dan nog eerder laten verklaren.

P. J. V.

In Alfred von Kremer's »Aegypten", Th. II, S. 279, vinden wij vermeld, dat onder de zuilenhallen of riwáq's, die de moskee el-Azhar te Kaïro omgeven, en die ingericht zijn voor de studenten der Hoogeschool aan genoemde moskee verbonden, zich eene *riwáq el-Djawa* bevindt, bestemd voor de studenten uit Zuid-Arabië, Indië en den Indischen Archipel, en die haren naam bepaaldelijk aan het eiland *Java* ontleent. Vgl. ook von Kremer's later werk »Geschichte der herrschenden Ideeën des Islams", S. 203, en Burton's »Pilgrimage to el-Medina and Meccah", vol. II, p. 98. Professor Keyzer doet aan de mededeelingen dezer schrijvers min of meer geweld aan, wanneer hij ze in zijn werk »Onze tijd in Indië", blz. 54, aldus overbrengt: »Het Akademie-gebouw is verdeeld in 24 apartementen, riwáq's genoemd, waarvan er tegenwoordig nog 15 openstaan voor de studenten. Een van deze riwáq's is bestemd voor Djawa-studenten, waaronder men ongetwijfeld verstaan moet Javanen en Maleiers, en deze laatsten zoowel van Sumatra als van Malakka en omstreken." Hier toch verdwijnen geheel de studenten uit Zuid-Arabië en Indië, ofschoon het geenszins ondenkbaar is dat deze thans de eenige bezoekers van deze riwáq uitmaken.

Von Kremer en ook Burton laten het, strikt genomen, geheel in het midden, of nog heden ten dage de moskee el-Azhar door studenten uit den Indischen Archipel bezocht wordt, en ik erken gaarne dat ik dit als zeer twijfelachtig en zelfs als niet zeer waarschijnlijk beschouwde, totdat ik onlangs, in het pas verschenen derde deel der »Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië", nieuwe volgreeks, op blz. 378, in de door den heer Meinsma medegedeelde uittreksels »uit de Correspondentie van een overledene" (Dr. Homan), blz. 378, het volgende las: »Gij zult u herinneren dat men in der tijd gevraagd heeft of het waar was, dat de Javanen te Kaïro gingen studeeren. Men heeft geantwoord dat er in Indië niets van bekend was. Sic!!!! Hier te Batavia wonen er nog *barang doewa tiga*, zei mijn goeroe; één daarvan kende hij zeer goed, hij heeft mij zijn naam genoemd. Ook de *djoeroe toelis* wist het zeer goed. Dit bleek mij bij de volgende gelegenheid. Om te weten hoe Egypte, Dschidda enz. in het Bataviaansch heetten, legde ik mijn' djoeroe toelis de kaart voor. Egypte heet Mĕsir, zeide hij, — ook de hoofdplaats heet zoo. Dschidda heet Djoedah. *Goeroe mengadji pĕgi di Mĕsir,* liet hij er op volgen. Wat doen ze daar, vroeg ik. Zij gaan daar studeeren, zeide hij. Doen dat alle *goeroe mengadji?* Niet allen, alleen zij die heel knap willen worden."

Met deze mededeeling is dus een belangrijk feit voor de kennis van den Islam op Java gewonnen. Wie weet hoevele feiten van dien aard nog te verzamelen zouden zijn, indien allen die daartoe gelegenheid hebben, in belangstelling en zucht tot onderzoek Dr. Homan evenaarden!

P. J. V.

VERSLAG BETREFFENDE DE THEE-ONDERNEMING WASPADA ONDER ULTIMO JUNI 1868.

Ten einde een begrip te geven van de moeilijkheden, welke hij te doorworstelen heeft, die eene landbouw-onderneming op woeste gronden wil op touw zetten, zal ik met een enkel woord gewag maken van de voorbereidende maatregelen, die ik successievelijk heb moeten doorloopen, eer ik eindelijk zoo ver was, dat ik kon zeggen: »zie zoo, nu de eerste spade in den grond!"

Niet om oude koeien uit den sloot te halen of in een druilerige bui der Regeering verwijten te doen; maar met het goede doel, dat het verhaal van al die tegenspoeden er het zijne toe moge bijdragen, om voor de toekomst een beteren toestand te doen geboren worden of althans hen, die het ontstaan van landbouw-ondernemingen op Java wenschelijk en voor de Kolonie zoowel als voor het Moederland voordeelig achten, aan te sporen om van hunne zijde mede te werken tot het verkrijgen van een beteren en gezonderen staat van zaken.

Mijne eerste zorg was geschikte gronden te zoeken, en dat is zoo gemakkelijk niet als men zich bij den overvloed van woest liggende gronden wel zou voorstellen.

Wel zijn er gronden genoeg, geschikt om het een of ander product voor de Europeesche markt voort te brengen, maar bij gebrek aan wegen zijn die zoo afgescheiden of afgelegen, dat vooreerst nog aan geene ontginning te denken valt.

In de nabijheid der hoofdwegen vindt men daarentegen zelden stukken woesten grond van eene aanmerkelijke grootte, en zou men zich met vrij ver van elkander gelegen lappen grond moeten behelpen, hetgeen het beheer zeer bemoeilijkt.

Dan weder is de aard van den grond slecht, of ontbreekt water, of hebben de hoofden de streek tot jachtterrein verklaard, of heeft men

een zoogenaamde *tjarik* (gebruiksrecht) uitgevonden, of ligt er een koffietuin te dicht in de buurt. En zoo is er bijna altijd wat, dat bij den weinig ernstigen wil der Regeering, om particuliere landbouw-ondernemingen te bevorderen, moeilijk is te boven te komen.

Nadat ik nu, op aanraden van den regent van Soekapoera, in dit regentschap eene maand had rondgekruist, zonder iets te vinden dat van mijne gading was, begaf ik mij naar Garoet, waar ik van den regent van Limbangan vernam, dat er op een afstand van pl. min. 9 palen van de hoofdplaats, aan de noordelijke helling van den berg Tjikoerai, een stuk woeste grond was, dat mij wellicht zou bevallen.

Ofschoon dat stuk grond wel was om tegen op te zien, daar het bijna geheel uit hellend, en nog wel vrij sterk hellend terrein bestond, zoo besloot ik toch het te vragen, 1°. omdat het gunstig gelegen is, namelijk dicht bij den grooten weg en in eene bevolkte streek; 2°. omdat de aard van den grond goed is (zeer humusrijke leemaarde); 3°. omdat de hoogte, pl. min. 4000 Rl. v. boven de zee, mij zeer geschikt toescheen voor thee.

Ik richtte mij toen bij request dd. 28 Juni 1861 tot de Regeering, met het verzoek mij 250 à 300 bouws in huur af te staan voor de cultuur van thee en meekrap, onder de voorwaarde, dat ik, bij wijze van afkoop van heere- en cultuurdienst en in betaling van huurschat, $^1/_4$ van dien grond zou beplanten met koffie, en die koffie zou afleveren bij 's Gouvernements-pakhuis tegen dezelfde betaling als de bevolking voor hare koffie erlangt of mocht erlangen (toen f 5.50 de pikol). Zoodoende dacht ik, dat de belangen van de Gouvernements-koffiecultuur, die der bevolking, die van de hoofden en die van den ondernemer vereenigd zouden zijn; doch de Regeering dacht er toen anders over, en bij besluit dd. 15 Augustus 1861 kreeg ik tot antwoord, dat mijn verzoek, zoo als het was liggende, voor geene inwilliging vatbaar was. Daar men mij nu van ter zijde had medegedeeld, dat, wanneer ik daarop terugkwam, eene beslissing zeer lang kon uitblijven, wendde ik mij bij request dd. 27 Augustus andermaal tot de Regeering met het verzoek mij op nader te bepalen voorwaarden 200 bouws in huur af te staan.

Bij besluit dd. 8 Juni 1862 kreeg ik daarop eene beschikking, houdende, dat ik het perceel kon laten opmeten en in kaart brengen, alsmede dat de Regeering bereid was het in huur af te staan op den voet van *Staatsblad* 1862, No. 56.

Reeds vóór de ontvangst van de Gouvernements-beschikking had ik met den landmeter schikkingen gemaakt; doch drukke bezigheden en ziekte beletten dezen spoedig gevolg te geven aan de opmeting. Zelfs dreigde hij mij, toen 148 bouws waren opgemeten, met verder uitstel, zoodat ik, ten einde raad, besloot om mij maar vooreerst met zooveel tevreden te stellen en de stukken in 't laatst van 1863 aan de Regeering indiende.

De toenmalige Directeur van Cultures beproefde nog de zaak te doen afspringen door te beweren, dat de afstand streed tegen het Preanger-stelsel, hetgeen evenwel gelukkig geen beletsel werd geacht, omdat, naar ik van ter zijde vernam, de Directeur niet recht duidelijk wist te maken, waarom het tegen dat (zoogenaamd) stelsel streed.

Ik kreeg dan ook bij besluit dd. 24 Maart 1864 eene gunstige beschikking, houdende machtiging tot uitbesteding op den voet van *Staatsblad* 1862, No. 56.

Hiermede verliep weder geruime tijd, en eerst in Januari 1865, dus $3^1/_2$ jaar na de aanvrage, kon ik voor de boven bedoelde 148 bouws een contract van huur en verhuur met de Regeering sluiten.

Die huur loopt over 20 jaren, tegen een huurschat van *f* 6.— de bouw, ingaande

het	4e	jaar voor	$^1/_5$
»	5e	» »	$^2/_5$
»	6e	» »	$^3/_5$
»	7e	» »	$^4/_5$
»	8e	» en verder	$^5/_5$

Ik was bij de uitbesteding de eenige inschrijver.

Nu kon ik eindelijk aan den gang gaan!

Mijn eerste werk was eene stroohut op te slaan op het terrein, dat met 5 à 6 voet hoog gras of riet, wilde pisang en struikgewas begroeid was; het krioelde van tijgers, die eens in den tijd van 8 dagen 6 paarden wegroofden.

Dat het moeite kostte de eerste boedjangs te krijgen, behoef ik niet te zeggen. De plaats was zoo woest en ook was er geen water, dat voor den inlander, die zich elken dag baadt, volstrekt onmisbaar is.

Ik zorgde er dan ook dadelijk voor eene waterleiding te maken, en eenige huizen, die ik in de naastbijgelegen kampongs kocht, naar boven te brengen, en op de plaats, welke ik voor het établissement had uitgekozen, op te zetten.

Toen ik zoover was, trachtte ik met de naastbijzijnde kampong-bewoners overeen te komen omtrent de ontginning van den bouwgrond, waartoe zij in den beginne, als aan geen geregeld werk gewoon, weinig genegen waren.

Na veel over en weder praten en na met Jobs geduld de onredelijke eischen van de anders grootendeels voor de eer werkende inlanders bestreden te hebben, gelukte het mij eindelijk een paar over te halen om het eens te beproeven, en vroeg men mij eens eên bouw af te steken, opdat ze omtrent de grootte daarvan een behoorlijk denkbeeld zouden krijgen.

Dat hielp; nog was de bouw niet half afgewerkt, of een massa lief-

hebbers deden zich op, en binnen den tijd van 3 maanden had ik reeds ruim 100 bouws in ontginning.

Ik kwam volgendervoege overeen: bij het aangaan der mondelinge overeenkomst (buiten bemoeienis van iets dat maar naar hoofd of bestuurder geleek) $^1/_3$; zoodra de bouw half af was weder $^1/_3$, en bij aflevering van het werk het resteerende loon.

De bewerking bestond 1°. in het wegkappen van riet en struikgewas; 2°. het maken der terrassen; 3°. het ompatjoelen van het vlak der terrassen.

In den beginne had ik geen oogenblik rust, daar men mij van alle kanten kwam roepen om de richting der terrassen door bakens aan te wijzen, en door den nood gedrongen liet ik een eenvoudig waterpas-instrument vervaardigen, dat in het Indisch Tijdschrift van Landbouw en Nijverheid beschreven is, en waarmede de inlanders dadelijk vertrouwd waren.

Terwijl nu de ontginning in aanneming plaats had, trachtte ik vaste boedjangs te krijgen, waarbij mij mijne kennis van de taal en mijne bekendheid bij de bevolking niet weinig te stade kwamen.

Ik trachtte de luidjes dadelijk »lekker" te maken, zooals men dit in de Oost noemt, niet door voorschotten, want daar ben ik tegen, maar door elken getrouwden boedjang een huis te geven met een klein stukje gronds er bij, waarop ze dadelijk wat pisang, suikerriet en dergelijke plantten en zoodoende (zooals mijn inlandsche schrijver het uitdrukt) »wortel schoten."

De inlander, als hij niet bedorven is, houdt dol van huiselijkheid, en het woord »*betah*" (te huis, at home, lekker, ergens op zijn gemak zijn) is, om zoo te zeggen, in zijn mond bestorven.

Ik kon dit merken, toen het eerste huisgezin overkwam en een schreeuwend kind medebracht. »Nu wordt het warmpjes; nu begint het op te fleuren!" zei er één.

Zoo maakte ik verder een behoorlijk plan voor de kampong, plantte boomen (nangka, djeroek, enz), liet het volk koffieboompjes op de erven planten, en zorgde wijders voor eene badplaats (*tampijan*) voor vrouwen en eene voor mannen, terwijl ik, om de pret volledig te maken, 2 dansmeiden in dienst nam, die 2 à 3 keer in de week van 8 tot 10 uur 's avonds hare kunsten vertoonden, en een gamelanspel kocht, waarop tweemaal 's weeks van 12 uur 's middags tot 5 uur en ook enkele keeren 's avonds gespeeld werd.

Niet alleen vrolijkte dit de plaats op en verdreef de woestheid, — »*asa lain di goenoeng*" (men zou niet zeggen, dat men heel in 't gebergte zat), hoor ik meer dan eens een inlander zeggen, — maar 't lokte ook toeschouwers uit de 2, 3 à 4 palen ver afgelegen kampongs, en zoo

bleef menige jeugdige dorpsschoone aan een jongen boedjang hangen, zeker (even als overal elders) niet alleen door zijne bekoorlijkheid, maar ook door zijn vast bestaan verlokt.

Daar ik nu toch aan het hoofdstuk boedjang ben, wil ik, alvorens tot de vermelding der verdere werkzaamheden over te gaan, hier eenige bijzonderheden inlasschen, die ik vertrouw, dat niet onwelkom zullen zijn voor iemand die eene landbouw-onderneming wil beginnen, en die er prijs op stelt met den inlander gemakkelijk om te gaan.

Ik geef mijne opmerkingen voor niet meer dan ze waard zijn en onderwerp ze gaarne aan beter oordeel.

In de eerste plaats merkte ik op, dat nieuwe boedjangs veel minder werk verrichten dan zij, die reeds langer in dienst zijn.

In den beginne toch had ik moeite om ze 12 □ Rl. R. te laten ompatjoelen; nu doen ze per dag 25 □ R. af en zijn grootendeels om 12 uur klaar.

Sommigen werken dan de taak voor den volgenden dag gedeeltelijk af, om den volgenden morgen heel vroeg klaar te zijn en hun tijd te kunnen besteden aan het repareeren van hun huis, het bearbeiden van hun tuintje, het koopen van levensbenoodigdheden enz.

Geleidelijk heb ik hunne taak van 12 op 25 □ R. per dag gebracht en voorloopig ben ik huiverig die te vergrooten, omdat men niet moet trachten alles uit den inlander te trekken, indachtig aan het spreekwoord dat wie het onderste uit de kan verlangt, het lid op zijn neus krijgt.

Handelt men zoo, dan verliezen zij ook het vertrouwen op uwe billijkheid, en staan eindelijk heer en knecht tegenover elkaâr: de heer om zooveel mogelijk van den knecht te halen, de knecht om het werk te ontduiken.

Vooral met eene nieuwe zaak en nieuwe arbeiders, die in de kampong aan geen geregeld en net werk gewend zijn, zij men in den beginne inschikkelijk.

Wat men aan den eenen kant door er meer werk uit te halen wint, verliest men dubbel en dwars door gebrek aan volk en hooger loon, dat men eindelijk moet betalen, om de lieden te krijgen en te houden, om niet te spreken van het geven van voorschotten, eene eeuwige bron van omslag en verdriet.

Op boedjangs die alleen blijven omdat ze schulden hebben, kan men in den regel het spreekwoord toepassen: Met onwillige honden is 't moeilijk hazen vangen.

Geen mensch hier krijgt dan ook voorschot, met uitzondering van 2 gevallen: 1o. als er een lid van het huisgezin sterft, 2o als de vrouw des huizes bevalt. In beide gevallen krijgt de man *f* 1. — die bij het einde van de maand wordt ingekort. (1)

(1) Niet overal is dit evenwel vol te houden, vooral niet, als ondernemers elkanders en ook hun eigen glazen ingooien, door elkander de menschen af te troggelen. Goede behan-

De boedjangs krijgen wijders eens in de maand betaling en 2 keer in de maand padi, terwijl de fabriek-boedjangs, de fabriek-mandoors, de tuin- en pluk-mandoors bovendien nog percenten krijgen, berekend naar het product van elke maand: het fabriekpersoneel, omdat het in sommige maanden meer te doen heeft (soms werken zij 10 uren achtereen en flink ook, want het braden en rollen van thee is zwaar werk), de pluk- en tuin-mandoors om hun belang met dat van den ondernemer te verbinden en ze tot betere plichtsbetrachting aan te sporen. En dat dit helpt, bleek mij o. a. daaruit, dat bij de snoeiing onlangs elke mandoor voor zijne rekening een paar kippen slachtte en een kleine *sedekah* (offermaal) gaf, om zegen op het werk af te smeeken (1).

Evenzoo besteedde het fabriekpersoneel een gedeelte van zijne eerste percenten om in de fabriek een *sedekah* te houden.

Werken op taak is nommer een; dan werkt ook de inlander met ijver; dit bleek mij o. a. bij de pluksters.

In den beginne toch durfde ik niet per ℔ natte bladeren betalen, omdat de ongeoefende pluksters zeker de jonge boompjes zouden beschadigd hebben.

Ik betaalde dus een dagloon geëvenredigd aan de totale productie per dag.

Zoo kreeg ik langzamerhand een honderdtal geoefende pluksters, die van 's morgens vroeg tot 4 à 5 uur des namiddags doorwerkten, d. w. z. in de tuinen waren en zoo 10 à 15 centen daags verdienden.

Zoodra ik er echter toe overging om per ℔ te betalen, plukten dezelfde vrouwen dezelfde hoeveelheid bladeren in de helft van den tijd, en waren er bij die 30 centen per halven dag opstaken. Op de vraag, hoe of dat kwam, antwoordden zij: omdat vroeger, hetzij men veel of weinig plukte, een ieder toch hetzelfde loon kreeg, en nu daarentegen de vlijtigen en vluggen veel en de luien en dommen weinig.

Dus loon naar arbeid!

Alles wat dan ook maar kan, laat ik bij taak of aanneming geschieden, zoo b. v. extrawerk, dat ik per stuk, ℔, of roe betaal, en dat wordt verricht door hen, die hunne dagelijksche taak afhebben.

Ik tracht verder het volk steeds aan het verstand te brengen, dat zijn belang één is met dat van den ondernemer. Is er veel thee dan

---

deling kan echter veel voorkomen, want ook daarvoor is de inlander niet ongevoelig. „Wij dienen niet alleen voor geld, maar ook voor goede woorden," zeiden mij eens eene massa inlanders, en ik had en heb nog alle reden om aan dat gezegde geloof te slaan.

(1) Reeds een paar malen is het mij gebeurd, dat het volk eenparig verzocht hun tractement over de maand eerst in de volgende, tegelijk met het tractement over die maand, uit te betalen. Zij deden dit volgens hun zeggen om zoodoende wat op te sparen, om kleêren te koopen voor een aanstaanden feestdag of maand.

Ook is hier een gebruik, dat ze *lilioeran* noemen, en dat daarin bestaat, dat 4 à 5 boedjangs zich in compagnieschap vereenigen. De 1e maand ontvangt *a* al het geld, de volgende maand *b*, de 3e *c*, de 4e *d*, de 5e *e* en de 6e *a* weêr. Zoo krijgen ze om de 3, 4 à 5 maanden ééns geld in handen, doch voor hun doen dan een heele bom. —

worden ook veel plukloon, veel percenten verdiend; de theetuinen zijn even zoo goed *hun* rijkdom (*pakaja*) als de mijne. Ik koop toch de bladeren van de vrouwen en terwijl zij in de kampongs van een padiveld slechts eens in het jaar oogsten, doen zij dit hier dagelijks en behoeven zij die oogsten (de pluksters), niet eens voor de bewerking van het veld te zorgen. Daar heb ik boedjangs voor, die ik betaal.

Als de mandoors 's avonds rapport doen van het werk, vertel ik hun wel eens, welk een massa geld ik reeds heb uitgegeven, zonder nog iets terug te hebben ontvangen; terwijl zij elke maand hun geld genoten hebben. Ik beduid hun ook, dat het geld niet op mijn rug groeit, een denkbeeld, dat bijna alle inlanders van ons hebben, die meenen, dat we allen met geld geboren worden, waarom zij altijd aan een Europeaan meer geld voor iets vragen dan aan een landgenoot.

Ik leg hun uit, dat ik het geld, waarmede ik hen betaal, moet vinden uit de opbrengst der thee, en dat ik dus eigenlijk een tusschenpersoon tusschen hen en de koopers in Nederland ben, voor welke bemoeienis en kennis ik ook een gedeelte van de winst trek.

Ik bewijs hun eindelijk dat ze meer verdienen dan in de kampong.

Dat een en ander niet geheel zonder invloed is, is mij meermalen gebleken, en het bewustzijn, dat wij beiden elkander noodig hebben en helpen, maakt den band inniger dan wanneer het hoofd der onderneming slechts zorgt, dat het werk gedaan wordt, en hij zich verder omtrent het volk en zijne denkbeelden niet bekreunt.

Kazerneering acht ik wijders zeer ondoelmatig. Zij verdrijft huiselijkheid, bevordert onzedelijkheid en verslapt het ontzag en de genegenheid van het volk voor den landheer.

Ik moedig dan ook het trouwen zooveel mogelijk aan door elk nieuw getrouwd paar een huis met tuintje te geven en de *ipekah* (het trouwgeld) voor mijne rekening te nemen.

Door de bank is een getrouwde boedjang veel oppassender dan een ongetrouwde; en hier vooral is het een voordeel getrouwd te zijn, want de vrouw verdient soms meer nog dan de man, en elk kind van 5 à 6 jaar kan door theeplukken reeds 8 à 10 centen daags verdienen.

Uit het vorenstaande leide men nu niet af, dat ik met mijne menschen frère compagnon ben; het tegendeel is waar. Ik ben minzaam en behulpzaam, maar vorder, dat zij even beleefd tegen mij zijn als tegen elkaâr, niet zoo kruipend als tegen de hoofden, maar toch zoo beleefd als tegen een meerderen betaamt, of liever, ik behoef dit niet te vorderen, want wetende, dat ik hunne taal spreek en hunne gebruiken ken, zijn de inlanders van zelven beleefd, hetgeen den gang van zaken niet weinig bevordert en gemakkelijk maakt, veel gemakkelijker dan wanneer men met brutale kerels te doen heeft, of met dezulken, die gelooven, dat

het gebruik medebrengt om tegen den Europeaan ruw en lomp te zijn. En zoo zijn er velen, grootendeels door de schuld van den Europeaan zelven.

De geest van het volk is dan ook bijzonder goed en het bestuur moet nog de eerste klacht van mij ontvangen.

Zoolang ik hier ben, hebben er maar 3 kleine diefstallen plaats gehad, en dat niet van mij, maar onderling, en 2 vechtpartijen, die door tusschenkomst van mijn inlandschen schrijver spoedig werden bijgelegd. (1)

En dat het volk vroolijk en welgemoed is, kan menig bezoeker getuigen; ook maakte onlangs nog iemand, die in gezelschap van eenige andere heeren Waspada met een bezoek vereerde, de opmerking, dat de vrouwen en kinderen niet voor Europeanen wegliepen en dat de inlandsche honden hen niet aanblaften, hetgeen in de kampongs bijna altijd gebeurt.

Onder de boedjangs zijn er, die in de naburige kampongs te huis behooren en sawahs of tuinen bezitten.

Dezen vragen, als er zwaar werk in de kampongs te doen valt, voor 1, 2 à 3 maanden ontslag of liever verlof, zonder bezwaar natuurlijk van de kas der onderneming, en keeren terug, zoodra zij het verdere werk aan de vrouwen kunnen overlaten.

Ofschoon dit heen en weder trekken minder goed voor de zaak is, zoo ga ik het in dienst nemen van zulke lieden toch niet tegen:

1°. omdat een gedeelte er van toch eindigt met vast in dienst te blijven,

2°. omdat, als er een weg gaat, dadelijk weder een ander zich aanmeldt.

Het eenige bezwaar is, dat de mandoors nu en dan met nieuwe boedjangs moeten sukkelen, doch dit is reeds veel beter dan vroeger, en het getal der over- en weêr-loopers vermindert hoe langer hoe meer.

Van zeer veel belang is het, dat de boedjang het bewustzijn hebbe, of althans in het denkbeeld verkeere, dat de ondernemer hem wel missen kan, als ook, dat hij met het einde elker maand zijn ontslag kan krijgen, als hij dit wil.

Denken de boedjangs, dat men geheel van hen afhankelijk is, dan maken zij daarvan licht misbruik; tracht men ze verder door allerlei middelen in dienst te houden, dan voelen zij zich niet meer vrij. Zoo verhaalde een kampongsman mij eens, dat het heel gemakkelijk was, om bij zekere onderneming in dienst te komen, maar dat het heel wat inhad zijn ontslag te krijgen en dat het gevolg er van was, dat de meesten bedankten daar werk te zoeken.

Daarom behandele men den inlander goed, en make het hem »lekker," dat hij »betah" zij, maar houde hem niet tegen wil en dank. Men were

(1) Ik erken dan ook gaarne, dat het volk in deze buurt bijzonder goed en onbedorven is, doch houd tevens vol, dat men zelfs met minder goed volk op den duur verder komt met eene goede, humane, niet in zwakheid ontaardende behandeling, dan met ruwheid en strengheid.

onzedelijkheid en losbandigheid en bevordere huiselijkheid en zorge er verder voor, dat hij de wetten der inlandsche beleefdheid in acht neme en het bewustzijn krijge, dat het even goed zijn voordeel is als dat van den ondernemer, dat hij op de plantage blijft werken.

Zoo groeien de boedjangs en nog veel meer hunne kinderen, die om zoo te zeggen den vrijen arbeid met den paplepel inkrijgen, op tot goede flinke arbeiders, die aan geregeld werk gewend raken, wien dat zelfs eenigermate behoefte wordt en die den ondernemer heel wat minder hoofdbrekerij en verdriet veroorzaken, dan een losse ongebonden troep, die er niet om geeft in krotten te wonen en even graag van daag als morgen de plaats verlaat.

Zoo krijgt men zelfs *skilled labour*, die in de kampong, met heere-, hoofden-, cultuur- en gemeentedienst en zonder leiding van meer ontwikkelde deskundigen, zoo goed als onmogelijk is.

Als regel heb ik verder aangenomen om van een boedjang, die werkelijk ziek is, het loon niet te korten.

Geeft een boedjang zich als ziek op, doch blijkt het, dat dit slechts een voorwendsel was, om b. v. ergens heen te gaan, dan worden hem voor elken dag wegblijven 2 dagen gekort.

Wijders krijgt elke boedjang 2 à 3 keer in 't jaar 1 à 2 dagen verlof om zijne familie te bezoeken of dergelijke; blijft hij evenwel langer weg, dan wordt elke dag evenzoo met dubbel krijt aangeteekend.

Doet een boedjang zijn werk slecht, dan wordt hem eveneens daarover geen loon betaald, en gebeurt dit dikwijls, dan krijgt hij zijn ontslag.

Dit zijn de eenige straffen.

Volgens gehouden telling waren aanwezig op de onderneming:

		Deze bezaten									Zij hebben aangeplant		En bezaten					
			Kinderen, die nog niet werken kunnen.		Kinderen, die reeds iets verdienen.		Daarbij wonen in ongehuwde personen.										
	Hoofden van huisgezinnen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Totaal zielen.	Koffieboomen.	And. vruchtboomen.	Kippen.	Eenden.	Honden.	Geiten.	Schapen.	Paarden.
1 Oct. 1865	60	60	29	24	18	16	63	11	281			214	3	17			12
Ult°. »	74	74	44	46	19	15	74	25	371	2990	?	216	4	19			17
» Mrt. 1866	88	88	50	42	14	7	96	30	415	2990	250	331		13			19
» Juni 1867	97	98	47	50	20	20	67	35	434	2990	250	475		31	1	7	23
» Dec. »	121	123	68	65	12	10	42	30	471	2990	260	491		12		10	19
» Juni 1868	129	130	58	57	21	18	66	42	521	2990	403	394		68		8	22

Men zal hieruit in de eerste plaats zien, dat de verhouding van de getrouwden tot de ongetrouwden gaandeweg verbetert, als ook die van de vrijsters tot de vrijers: in den beginne was deze 1 tot 6, nu 2 tot 3, en daar een klein honderdtal vrouwen uit de kampong mede thee plukt, zal de verhouding nog wel beter worden.

't Is hier een goed land voor vrijsters; de mannen hebben geregelde inkomsten en zij zelven kunnen die inkomsten nog aanmerkelijk vermeerderen. Menig ouderpaar beschouwt het dan ook als eene uitkomst, als ze eene dochter aan een oppassenden boedjang kunnen kwijt raken. En ofschoon de inkomsten dier luidjes nog lang niet zijn wat ze wezen zullen, als de productie eens goed aan den gang is, is het toch de moeite waard, een trouwpaar naar de moskee te zien gaan, zoo «parmantig" zijn ze door de bank uitgedost.

Het meeste volk, dat zich op de onderneming vestigde, is uit de buurt. Ik heb echter ook lieden van 't Cheribonsche, 't Soemedangsche, Bandoengsche en Tjandjoersche, ja enkele Javanen.

Is een boedjang voor goed gevestigd, dan blijft heel dikwijls een familie-stuk, dat van verre eene visite kwam maken, hangen, later een tweede en zoo voorts.

Als het volkje maar tevreden is, lokt het zelf genoeg volk, en heeft de ondernemer met het zoeken van boedjangs niet veel moeite.

Uit het staatje blijkt verder, dat slechts 2 inlanders van de 120 in 1867 en een van de 129 onder Ult°. Juni 1868 twee vrouwen hadden (*njandoeng*).

Dit is eene luxe, die zich meestal de hoofden en priesters veroorloven.

Er blijkt ook uit, dat een huisgezin uit 3 à 4 zielen bestaat.

Van de eerste vestiging af stierven:

	Kinderen	Volwassen personen.
in 1865	0	0
» 1866	1	2
» 1867	2	2
» 1868 1e sem^tr	1	0

Zeker eene gunstige verhouding.

Er werden geboren:

	Kinderen	
	van de vrouwel. kunne	van de mannel. kunne.
in 1865	0	0
» 1866	4	3
» 1867	12	11
» 1868 1e sem^tr	2	5

Het getal huwelijken bedroeg:

in 1865	?
» 1866	30
» 1867	29
» 1868 1e semtr.	21

En het getal echtscheidingen:

in 1865	?
» 1866	3
» 1867	1
» 1868 1e semtr.	4

Onder ult°. Juni 1868 bestond het aan de onderneming verbonden personeel uit:

Inlandsche schrijver	1
Hoofdmandoor	1
Tuin-mandoors	7
Tuin-boedjangs	165
Fabriek-mandoors	2
» boedjangs	26
Goedang-personeel	4
Brandhouthalers	5
Boodschappers	2
Timmerlieden	9
Balkenhakkers	17
Metselaars	2
Smid	1
Pluk-mandoors	2
Diverse	12
Totaal	257

Deze lieden zullen later, als de heesters volwassen zijn, jaarlijks voor eene waarde van p.m. *f* 100,000 aan thee helpen produceeren, of p. m. *f* 600 bruto per bouw of per hoofd; zij kunnen als zoodanig gerust onder de niet minst-nuttige leden der inlandsche maatschappij worden gerekend.

Met de timmerlieden en metselaars heb ik de volgende gebouwen opgericht:

1°. Fabriek, lang 62 Ned. El, breed 18 Ned. El, houten stijlen, pannen dak, wanden van bamboezen vlechtwerk, dat aan den binnen- en buitenkant bepleisterd is, en dus zoo goed als onbrandbaar.

2°. Woonhuis, lang 23 Ned. El, breed 13 Ned El, houten stijlen, pannen dak, gemetselde plint, gepleisterde en met vloersteenen belegde vloer, dubbele wanden van bamboezen vlechtwerk, bepleisterd.

3°. Bijgebouw, lang 20.5 Ned. El, breed 9 Ned. El, houten stijlen, bamboezen wanden, bepleisterd, pannen dak.

4°. Droogkamer, lang 16 Ned. El, breed 8 Ned. El, een steenen muur, zoldering, steekwulven, pannen dak.

5°. Huis voor een inlandschen schrijver, als No, 3, lang 12 Ned. El, breed 10 Ned. El.

6°. Een klein pakhuis, lang 18 Ned. El, breed 10 Ned. El, als No. 3, verder planken vloer.

7°. Huis voor een hoofdmandoor, als No. 3, lang 10 Ned. El, breed 5 Ned. El.

8°. Logeergebouwtje voor inlandsche hoofden, lang 11 Ned. El, breed 11 Ned. El, als No. 6.

9°. Zes inlandsche padischuren, waarin p. m. 15,000 katti's padi kunnen worden geborgen; terwijl

10°. thans in aanbouw is een tweede droogkamer, lang 10 Ned. El, en breed 8 Ned. El, met eene tweede verdieping voor tijdelijke berging van de onuitgezochte thee.

Ofschoon nu deze lieden niet gewerkt hebben als Europeesche werklieden, zoo zal men uit het voorenstaande kunnen opmaken, dat ze niet stil gezeten hebben. (1)

Doch het wordt tijd om tot de ontginning terug te keeren.

Toen ik mij te Waspada vestigde, was het een vrij wilde troep, ook in de kampongs, en was er aan orde en regel groot gebrek. Het vee liep maar los rond, vooral dat van de dorpshoofden en enkele rijke inlanders, en deed niet weinig schade aan het te veld staand gewas. Daarom, en om de wilde varkens, die in het hooge riet een lekker leventje hadden, waren de kampongslieden genoodzaakt stevige paggers rondom hunne akkers te maken, hetgeen elk jaar heel wat arbeid en deugdzaam hout verslond. Er viel echter niet veel tegen te doen, daar de kleine man den moed niet had om over de vernieling, die het vee aanrichtte, te klagen.

Ook ik had er veel van te lijden, daar de plompe buffels de terrassen bedierven, en besloot daarom een greppel rondom de tuinen te laten graven, hetgeen het kampongsvolk bij aanneming deed, een ieder zooveel strekkende roeden als hij met zijne familie mans was.

Toch drongen de buffels nog wel eens in de tuinen, en daar minzame vermaningen niet hielpen, ging ik er toe over, mij bij het bestuur te beklagen.

Daar nu dezelfde buffels ook in een Gouvernements-koffietuin heel wat vernieling hadden aangericht, werden de noodige maatregelen genomen, tot

---

(1) Het grootste gedeelte der arbeiders heb ik zelf moeten helpen vormen. Men moet op zulk eene onderneming zoo wat van alles zijn. Dat boezemt den werklieden niet alleen vertrouwen, maar ook ontzag in.

groote vreugde van het meerendeel der landbouwers. die tot nog toe de dupe van enkele invloedrijke lieden waren geweest.

En daar ik tevens eene drukke jacht op de wilde varkens, die ook mijne tuinen ten onderste boven haalden, maakte en liet maken, profiteerden de in de nabijheid liggende kampongsbewoners dubbel; want niet alleen zijn zware paggers onnoodig geworden, maar zij krijgen nu behoorlijk hun gewas binnen; terwijl ze vroeger blij waren, als ze de helft van hun djagong, padi of obi's konden te huis brengen.

Dit, gepaard met eene betere regeling van bestuurswege van de heerediensten, was dan ook oorzaak, dat bijna alles rondom de plantage wat sedert onheugelijke tijden woest had gelegen, in den korten tijd van 2 jaren ontgonnen werd.

Een behoorlijke verbindingsweg van den grooten weg met de gronden bestond niet, en het was halsbrekend werk, om, zelfs in het bewoonde gedeelte, te paard te komen.

Nadat ik van het Bestuur vergunning had gekregen om een weg te maken, besprak ik de zaak met de kampongsbewoners, die ik genegen vond het werk aan te nemen.

Ik betaalde per strekkende roede, daar waar de weg over woesten grond zou loopen, minder dan daar waar hij door tuinen liep.

Men vocht geregeld om een aandeel in het werk, en de bezitters van in cultuur zijnde velden, en zelfs die van tijdelijk verlaten velden, lieten niet toe, dat een ander daar kwam werken.

De weg, die 12 voet breed en 1400 roeden lang is, kwam in 8 dagen klaar, en toen de Wedana het verrichte zag, kon hij niet nalaten zijne verwondering te kennen te geven en uit te roepen: »Nu zie ik »toch, geld is machtiger dan dwang" (*doewit koewat manan parentah*). »Als ik dien weg had moeten maken," voegde hij er bij, »met datzelfde »volk, zou het wel driemaal meer tijd gekost hebben en zouden de »hoofden zat zijn geweest van schelden en uitgescholden worden."

Ook de bevolking maakt thans een veelvuldig gebruik van den weg, aan welken zich reeds een nieuwe kampong gevestigd heeft.

Zoodra ik een voldoend getal vaste boedjangs had, ging ik er toe over de wegen op de plantage aan te leggen, die ik zoo maakte, dat ze niet te steil en voor karren bruikbaar waren, en dat ze tevens in eene goot aan den binnenkant het van de helling afstroomende regenwater opvingen en in afvoerkanalen of goten uitstortten.

Zoo doende hoopt het regenwater zich niet te veel op, en daar door de vlakken der terrassen de vaart van het water telkens gestuit wordt, heb ik van grondverspoeling, om zoo te zeggen, niets te lijden, hetgeen op de hoegrootheid en den duur der productie van grooten invloed zal zijn.

De wegen door de tuinen bedragen circa 20 palen (7988 Rl. R.) en

beslaan eene oppervlakte van circa 8 bouws, die voor de productie verloren zijn; doch daaraan valt niets te doen, daar er wegen moeten zijn, zoowel voor een behoorlijk toezicht als tot het vervoer der bladeren naar de fabriek.

Langs de wegen heb ik nuttige boomen geplant, die later voor timmerhout kunnen dienen, en daartusschen koffie, ruim 20,000 boomen, welke nu reeds vruchten beginnen af te werpen.

In den loop van 1868 hoop ik nog ruim 20,000 koffieboomen er bij te planten.

Ook langs de grens der tuinen plantte ik boomen voor timmerhout en brandhout, en ik geloof, dat de plantage over een jaar of 10 in de behoefte aan hout voor theekisten en dergelijke zelve zal kunnen voorzien. Eene proef met Europeesche dennen slaagde vrij goed.

Ik heb dennen, die in hun 3e jaar reeds bij de 25 voet hoog zijn.

Het is hier de plaats om tevens melding te maken van eenige kinaboomen, die ik bij wijze van proef plantte.

Onder de *Pahudiana's* is er één, die na 3 jaar eene hoogte van p. m. 14 voet bereikt heeft; een paar *Succirubra's* zijn in hun 2e jaar p. m. 3 voet hoog, terwijl er onder de *Calisaja's*, die ik in 1867 door de goedheid van den heer van Gorkom ontving, zijn, die eene hoogte van 1½ voet bereikt hebben en frisch en gezond er uitzien.

Ik plantte wijders langs de wegen de *tjangkoedoe* (1) (*Morinda Citrifolia*), waarvan de wortelbast hier denzelfden dienst doet als de meekrap in Europa, en liet daarvan p. m. 4000 boompjes poten, doch een gedeelte daarvan kwam slechts op, naar ik geloof, omdat het terrein wat te hoog ligt en het klimaat niet warm genoeg is.

De goten of greppels, die ik liet graven, om het overtollige regenwater te loozen, hebben eene lengte van 772 Rl. R., terwijl de waterleiding 816 Rl. R. lang is.

Het ontginnen ging spoediger dan ik gedacht had; met het planten had ik evenwel buiten den waard gerekend, daar de regens buitengewoon lang weg bleven en 1865 en 1866 twee bijzonder drooge jaren waren. In een dier jaren kreeg ik de eerste regens eerst in December, hetgeen een ongehoord iets is.

Dit zette mij wel een jaar achteruit, d. w. z. dat ik een jaar later begon te oogsten dan ik volgens den meest gewonen loop der moesons bijna met zekerheid had kunnen verwachten.

Het planten geschiedde door de boedjangs, terwijl ik voor een 10tal bouws de plantkuilen bij aanneming (*borongan*) liet graven.

---

(1) Soendasche vorm van het Mal. *mengkoedoe* of *bengkoedoe*, het av. *koedoe*.

Er werden gepoot in 't eerste semester 1865 119,600 heesters.

2de	»	»	252,640	»
1e	»	1866	695,314	»
2de	»	»	182,470	»
1e	»	1867	136,700	»
2de	»	»	176,200	»
		te zamen	1,562,924	heesters.

of in bouws

1e	semester	1865	9	bouws.
2e	»	»	27	»
1e	»	1866	94	»
2e	»	»	12	»
		te zamen	142	bouws.

De beplanting moest niet op de ontginning, maar grootendeels op gunstig weêr wachten, en zonder de langdurige droogte in 1865 en 1866 ware ik veel spoediger klaar geweest.

De aanplant in 1867 strekte, om daar waar de heesters nog wat ver van elkaâr stonden, er nog enkele tusschen te planten, zoodat er nu p. m. 10,000 heesters op den bouw gaan.

Behalve dat boette ik steeds in daar waar een plantje of heester, ten gevolge van droogte of ongedierte (engerlingen) stierf, zoodat het opgegeven getal heesters vrij wel voltallig zal zijn.

Met inboeting ga ik, waar dit noodig is, steeds voort, als ook om daar waar nog ruimte is, er tusschen te planten, en het is mijn plan, van de rijen aan den buitenkant van het terras paggers of heggen te maken, die niet alleen zullen dienen tot stevigheid van het terras, maar zeker ook de productie per bouw zullen vermeerderen.

Behalve dat beplantte ik 2 bouws met koffie als proef.

De grond viel eer meê dan tegen; op sommige plaatsen is de humuslaag 4 à 5 voet diep, geregelde tuin- of teelaarde, waarmede een bloemist gaarne zijne potten zou vullen. Er is dan ook op Java geene theeplantage die zulk een prachtigen grond heeft, en ik twijfel er niet aan, of ik zal ruim 1000 A. ℔ droog per bouw kunnen maken, als de boomen eens volwassen zijn.

Ik maakte zuiver of liever verzond uit den oogst

van 1866	1,225	A. ℔
» 1867	18,698	»
» 1868 1e semester	18,142	»
Totaal .	38,065	A. ℔.

Vraagt men mij nu, wat zijn in het algemeen de voordeelen van de onderneming, dan splits ik die in 4 klassen.

a. Voor het Gouvernement:

1°. Dit trekt een huurschat van *f* 6 per bouw, zeker gelijkstaande met, zoo niet te boven gaande het bedrag der landrente, door inlanders van drooge velden hoog in het gebergte opgebracht.

2°. Bedragen de regten die bij invoer in Nederland worden betaald, 12 cts. het ℔, zoodat aan het rijk direct reeds ruim *f* 100 per bouw wordt opgebracht.

b. Voor Nederland en de Kolonie:

3°. Brengen de gronden, die anders, onder de slechte bebouwing der inlanders, ten hoogste *f* 50 à *f* 60 's jaars bruto per bouw zouden kunnen voortbrengen (want het is nog lang niet zeker dat ze, in cultuur gebracht, dit lang zullen blijven doen en niet spoedig uitgeput zullen geraken), thans geregeld eene bruto-waarde op van *f* 600 per bouw 's jaars, en wanneer men er bij rekent hetgeen de scheepvaart en de handel in Nederland er van trekken, van p. m. *f* 1000 per bouw.

4°. Trekt de bevolking, de boedjangs zoowel als de omliggende kampongs, jaarlijks eene niet onbeduidende som van de onderneming, die haar in staat stelt om niet alleen voor hare voeding te zorgen, maar ook om kleederen te koopen, waarmede de lijnwaadhandel gebaat wordt; en dat die som niet gering is, blijkt o. a. daaruit, dat de onderneming Tjikadjang, regentschap Soekapoera, die 360 bouws beslaat, vijfmaal meer geld onder de bevolking brengt dan voor de koffie-productie van het geheele regentschap aan de bevolking wordt te goed gedaan.

5°. Dat zulke ondernemingen dienen om den inlander meer met den Europeaan vertrouwd te maken en onzen invloed te vermeerderen, hetgeen vooral het geval zal zijn, als de Regeering zal hebben opgeheven de vele hindernissen, welke nu de particuliere industrie zijn in den weg gelegd, die vele fatsoenlijke solide Nederlanders afschrikken, om zich in zulke zaken te begeven, en eene voortdurende vestiging van Europeanen beletten.

De bepalingen op de uitgifte van gronden doemen elke onderneming tot tijdelijkheid en zijn oorzaak van het absenteïsme, dat men ten onrechte hoofdzakelijk aan de personen wijt.

c. Voor de bevolking:

6°. Dat zij, zoo als sub 4 is gezegd, jaarlijks eene goede som gelds in handen krijgt.

7°. Dat de onderneming eene leerschool is voor inlandsche landbouwers, zooals de omtrek van Waspada kan getuigen, vooral als de ondernemer door raad en daad de omliggende bevolking helpt, hetgeen ook zijn belang medebrengt; want is hij bij de bevolking gezien en bemind, dan werkt dit indirect voordeelig op zijne onderneming

terug, b. v. in de verkrijging van werkvolk bij het uitbesteden van werk.

8°. Dat het aanwezen van een Europeaan onwillekeurig en indirect de hoofden en hoofdjes van grove knevelarij terug houdt.

d. Voor den ondernemer:

9°. Dat, als hij met kennis en oordeel werkt en geen bijzondere tegenspoeden hem treffen, hij een goed en eerlijk bestaan heeft, hetwelk hij, als eens de Regeering er toe komt om de gronden in erfpacht af te staan, aan zijne kinderen kan nalaten, die dan geen trekvogels meer zullen zijn, en er natuurlijk steeds belang bij zullen hebben, om met het bestuur, de hoofden en de bevolking op een goeden voet te blijven.

K. F. Holle.

BIJDRAGEN TOT DE BEVOLKINGS-STATISTIEK VAN JAVA EN MADURA.

I.

Bevolking van Java en Madura op het einde van 1865.

Gewesten.	Europeanen.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Oosterlingen.	Inlanders.	Totaal.
Bantam	213	1469	»	530	608514	610726
Batavia	5567	49306	618	308	468465	524264
Buitenzorg . .	473	10212	68	12	352829	363594
Krawang . . .	256	2471	»	87	194012	196826
Preanger . . .	364	367	10	680	894516	895937
Cheribon . . .	720	13924	663	426	918070	933803
Tagal	391	3969	165	1252	551419	557196
Pekalongan . .	457	3816	494	295	351086	356148
Samarang . .	5557	11608	443	1887	1034690	1054185
Japara	511	8830	127	724	587033	597225
Rembang . . .	557	12946	177	536	732560	746776
Soerabaja . . .	5389	7395	1569	3141	1279657	1297151
Madura	445	5296	960	5035	561474	573210
Pasoeroean . .	992	3519	418	1103	495485	501517
Probolingo . .	522	1570	151	790	344625	347658
Bezoeki	411	733	243	1748	319042	322177
Banjoewangi .	142	253	324	1917	42857	45493
Banjoemas . . .	408	2832	»	108	695564	698912
Bagelen	364	1839	»	204	900599	903006
Kadoe	218	3712	39	32	498871	502872
Djokjokarta .	1143	1752	11	138	366553	369597
Soerakarta . .	2032	4537	143	376	721151	728239
Madioen . . .	362	1870	5	160	481829	484226
Patjitan . . .	30	210	»	2	102986	103228
Kediri	369	4056	»	»	450025	454450
Totaal . .	27893	158492	6628	21491	13953912	14168416

Volgens het regeeringsverslag over 1865 is het geheel der bevolking van Java en Madura, met uitzondering slechts van het leger, van ultimo 1864 tot ultimo 1865 vermeerderd met 251048 zielen of ruim 1.80% De toeneming was alzoo minder dan in 1864, in welk jaar zij bedroeg 1.91%. De reden van het blijven der toeneming in beide jaren beneden het gemiddelde van den aanwas der bevolking in vroeger jaren, schijnt voornamelijk te liggen in de geheerscht hebbende cholera.

De vermeerdering der Europeesche bevolking over 1865 wordt uitgedrukt door het cijfer 788 of ruim 2.90%, en dat der Chineezen door het cijfer 2300 of ruim 1.47%, terwijl het aantal Arabieren en andere vreemde Oosterlingen afnam, het eerste met 136, het tweede met 1281 zielen.

De regeeringsbescheiden wijzen voorts nog op de volgende bijzonderheden de cijfers der bevolking betreffende:

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
Europeanen	9471	6680	11742	27893
Chineezen	45728	42699	70065	158492
Arabieren	2038	1654	2936	6628
Andere vreemde Oosterl. .	6759	5789	8943	21491
Inlanders	3673238	4150947	6129727	13953912
	3737234	4207769	6223413	14168416

Alzoo 470535 méér vrouwen dan mannen, welke meerderheid echter uitsluitend komt op de Inlanders en tot 477709 stijgt, vermits bij de Europeanen, Chineezen, Arabieren en andere vreemde Oosterlingen het aantal mannen dat der vrouwen aanmerkelijk overtreft; t. w. bij de Europeanen met 2791, bij de Chineezen met 3029, bij de Arabieren met 384 en bij de andere vreemde Oosterlingen met 970.

Van de Europeanen waren:	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
In Nederlandsch-Indië geboren . .	6060	5494	11052	22606
In Nederl. geboren en Nederlanders buiten Ned.-Ind. geboren . . .	2616	977	522	4115
Europeesche vreemdelingen . . .	795	209	168	1172
Totaal . . .	9471	6680	11742	27893

Van de Europeanen (mannen) waren voorts in 's lands dienst 3091; in contract met het gouvernement voor landbouw-ondernemingen 184; in den handel 807; andere industriëelen 3231; en zonder beroep 2158 (waaronder 1193 gepensioeneerden, t. w. 232 ambtenaren, 162 officieren en 799 militairen beneden den rang van officier).

Van de 45728 Chineezen (mannen) waren 480 hoofden, ambtenaren en geestelijken; 1289 landeigenaren en bij dezen in dienst; 236 contractanten voor landbouw-ondernemingen met het gouvernement; 3418 pachters en onderpachters van 's lands middelen; en de overigen andere industriëelen of zonder beroep.

Opmerking verdient, dat het aantal Chineezen-contractanten voor landbouw-ondernemingen met het gouvernement in 1864 slechts 18 bedroeg, en alzoo in 1865 met niet mindcr dan 218 is toegenomen, een feit welks beteekenis alleszins toelichting verdient, doch waaromtrent de bescheiden zwijgen.

Onder de Arabieren telde men 129 hoofden, ambtenaren en geestelijken, 43 landeigenaren en bij dezen in dienst en onder de andere vreemde Oosterlingen 140 hoofden, ambtenaren en geestelijken, en 9 landeigenaren en bij dezen in dienst.

Onder de inlandsche bevolking telde men niet minder dan 247140 hoofden en beambten en 72440 geestelijken; alzoo 1 hoofd of beambte op 56 zielen of op 14^{8} mannen; — en 1 geestelijke op 192 zielen of op ruim 50 mannen.

De bevolking der particuliere landen was ultimo 1865 samengesteld als volgt:

Gewesten.	Europeanen.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Oosterl.	Inlanders.	Totaal.
Bantam	10	108	»	»	40133	40251
Batavia	653	43985	325	178	460142	505310
Buitenzorg . . .	228	7384	44	8	339954	347618
Krawang	175	705	»	13	127829	128722
Cheribon	58	934	174	5	81629	82800
Tagal	»	»	»	»	5198	5198
Samarang . . .	498	7132	330	1591	62380	71931
Japara	34	6	»	»	17226	17266
Soerabaja . . .	576	117	13	»	56035	56741
Paroeroean . . .	15	»	»	»	6171	6186
Totaal . .	2247	60371	913	1795	1196697	1262023

II.

Verlies van menschenlevens op Java door ongelukken van 1862—1865.

Ten vervolge op en tot aanvulling van vroeger in dit Tijdschrift geplaatste berichten diene het volgende overzicht van over de jaren 1862/65 ter kennis van het Indisch bestuur gekomen ongelukken op Java en Madura, waardoor het verlies van menschenlevens is te betreuren geweest.

	1862	1863	1864	1865
Door den bliksem getroffen	356	481	343	412
Verdronken	948	902	835	858
Door val uit een boom of anderszins . .	431	328	403	434
Door wilde dieren gedood; door tijgers . .	148	131	93	103
» krokodillen .	49	48	37	48
» slangen . .	43	22	13	19
» andere dieren	10	13	51	59
Door verschillende ongelukken	393	742	703	666
Hieronder zijn niet begrepen de gevallen	2378	2667	2478	2599
van zelfmoord, welke bedroegen . . .	127	130	146	124
Totaal . .	2505	2797	2624	2723

III.

De bevolkingstoeneming van Java en Madura in het twintigjarig tijdvak 1845 *tot* 1865.

Gewesten.	Uitgestrekth. in □ geogr. mijl.	Volstrekte bevolking. 1845	1865	Zielen per □ geogr. mijl. 1845	1865	Procentsgewijze toeneming. in 20 jaar.	gemid. 's jaars.
Bantam . .	159.9	394519	610726	2467	3819	52.26	2.61
Batavia . .	41.5	281143	524264	6774	12632	86.47	4.32
Buitenzorg .	66.5	260311	363594	3914	5467	39.67	1.98
Krawang . .	96.1	125752	196826	1308	2048	56.51	2.82
Preanger . .	379.8	727849	895937	1916	2358	23.09	1.15
Cheribon . .	127.7	616523	933803	4827	7312	51.46	2.57
Tagal . . .	53.1	296874	557196	5590	10492	87.68	4.38
Pekalongan .	29.1	235539	356148	8094	12238	51.20	2.56
Samarang .	88.9	754497	1054185	4487	11858	39.72	1.98
Kadoe . . .	39.4	357111	502872	9063	12763	54.81	2.74
Banjoemas .	99.3	405654	698912	4085	7038	72.29	3.61
Bagelen . .	57.7	613762	903006	10637	15655	47.12	2.35
Djokjokarta .	57.9	347525	369597	6002	6383	6.35	0.31
Soerakarta .	112.7	504167	728239	4473	6461	44.44	2.22
Patjitan . .	48.3	89216	103228	1847	2137	15.70	0.78
Madioen . .	99.8	314267	484226	3180	4851	54.08	2.70
Kediri . . .	128.4	234227	454450	1824	3531	94.02	4.70
Japara . .	42.-	421414	597225	10033	14219	41.71	2.08
Rembang . .	124.-	478836	746776	3861	6022	55.95	2.79
Soerabaja .	108.5	965999	1297151	8903	11955	34.28	1.71
Madura . .	115.6	295748	573210	2558	4958	93.82	4.69
Pasoeroean .	111.5	336239	501517	3015	4497	49.15	2.45
Probolingo en Bezoeki. .	173.9	475265	669835	2732	3851	40.93	2.04
Banjoewangi .	84.-	27475	45493	327	541	65.58	3.27
Totaal . .	2444.6	9560380	14168416	3910	5795	48.19	2.403

Door de openbaarmaking van het Regeeringsverslag van Nederlandsch-Indië over 1865 bestaat thans de mogelijkheid, de bevolkingstoeneming van Java en Madura over een twintigtal achtereenvolgeende jaren na te gaan, daar men thans in het bezit is van opgaven van de sterkte der bevolking over elk der jaren van het tijdvak 1845 tot 1865.

Van de jaarlijksche vermeerdering der bevolking tot 1864 zijn reeds overzichten openbaar gemaakt in vroegere, in dit Tijdschrift en in de Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië opgenomen artikels.

Het kwam mij niet onbelangrijk voor, thans ook eene samenstelling te geven van de bevolkingstoeneming in genoemd twintigjarig tijdvak, zoo als ik die uit de bestaande gegevens heb kunnen berekenen.

Vroeger is reeds aangetoond dat er grond is om aan te nemen, dat de bevolking van Java jaarlijks met ongeveer 2½ procent toeneemt, en volgens den voorafgaanden staat zou die toeneming in genoemde 20 jaar hebben bedragen 48.19% en dus gemiddeld jaarlijks ruim 2.40%, wat, zoo men in het oog houdt dat het gezegde tijdvak jaren bevat van hongersnood en hevige epidemiën (1846—1851, 1864, 1865), vrij wel aan de stelling eener vermeerdering van 2½ % 's jaars beantwoordt.

Een blik op de laatste kolom van den staat doet zien, dat de toeneming in de verschillende gewesten zeer uiteen liep, verschillen welke hun grond hebben deels in verhuizingen van het eene gewest naar het andere, deels in de meerdere of mindere welvaart der gewesten enz., maar ook voor een deel niet berusten op den werkelijken toestand, maar het gevolg zijn van minder of meer nauwkeurige tellingen.

Ten opzichte overigens van de waarde der bevolkingscijfers, hun meerdere of mindere juistheid en van wat bij hunne beoordeeling in het oog te houden is, verwijs ik naar mijne vroegere bijdragen in de aangehaalde tijdschriften.

Bl.

DE ADMINISTRATIEVE INDEELING VAN NEDERLANDSCH-INDIË (1).

III.

Borneo.

Het eiland Borneo, voor zooverre het Nederlandsch grondgebied is of het Nederlandsch oppergezag erkent, is gesplitst in twee groote afdeelingen, die onderling door geenerlei administratieven band verbonden, maar beide rechtstreeks aan het centraal gezag te Batavia onderworpen zijn. Deze afdeelingen heeten de Wester-afdeeling en de Zuider- en Ooster-afdeeling, en staan onder het bestuur ieder van een afzonderlijken resident. Die der Wester-afdeeling heeft zijnen zetel te Pontianak, die der Zuider- en Ooster-afdeeling te Bandjermasin. De verdere splitsing dezer groote afdeelingen kan uit onderstaande tabellen blijken.

Het woord »afdeeling" heeft, waar van de administratieve indeeling van Borneo sprake is, tweeërlei beteekenis. Want eensdeels noemt men zoo de beide hoofddeelen waarin geheel Nederlandsch Borneo gesplitst is, anderdeels de gewesten, gesteld onder het bestuur van ambtenaren van zeer verschillenden rang (adsistent-residenten, controleurs van verschillende klasse,

(1) Zie wat Java met Madura en Bali betreft, het nommer van April dezes jaars, bl. 298, en wat Sumatra met Riouw, Banka en Biliton aangaat, het Juni-nommer, bl. 444. Wij hebben, alvorens dit overzicht te voltooien, de ontvangst van den Regeeringsalmanak voor 1868 afgewacht, die ons eerst dezer dagen in handen kwam. Deze heeft nu ook de onzekerheid waarin wij (zie April-nommer, bl. 299) omtrent Patjitan verkeerden, geheel weggenomen, en geleerd dat wij terecht aan die afdeeling eenen adsistent-resident 1e klasse toegekend en het geheele aantal adsistent-residenten 1e klasse op 18 gesteld hebben. Dit blijkt duidelijk uit de onderlinge vergelijking van bl. 109 en 154 van het gemelde officiëele jaarboek·

ambtenaars ter beschikking, civiele gezaghebbers, posthouders), tusschen wie en den Resident geene andere superieuren zijn. Om dit tweeërlei gebruik van het woord »afdeeling" te vermijden, zullen wij de Wester-afdeeling »Residentie Pontianak," de Zuider- en Ooster-afdeeling »Residentie Bandjermasin" noemen. Van de kleinere afdeelingen worden eenige der voornaamste door adsistent-residenten bestuurd, en deze zijn dan meestal weder onderverdeeld in districten, aan welker hoofd ambtenaren staan vaak van hoogeren rang dan over de minder belangrijke dier afdeelingen zijn gesteld.

Nog moet worden opgemerkt dat de residentie Pontianak geheel, de residentie Bandjermasin ten deele is samengesteld uit inlandsche staten, wier vorsten eene zekere mate van zelfbestuur behouden hebben. In de residentie Pontianak zijn alleen de Chineezen onder meer rechtstreeksch beheer van het Nederlandsch gezag gebracht. De grootendeels door Chineezen bewoonde afdeeling Montrado wordt dus bijna geheel als een Nederlandsch gewest bestuurd, ofschoon toch hare betrekking tot den Sultan van Sambas, van wiens rijk zij vroeger een deel uitmaakte, niet geheel is verbroken. De Maleiers, Dajaks, in één woord alle bewoners van het gebied van Montrado die geen Chineezen zijn, blijven aan het gezag van den Sultan van Sambas onderworpen, en daarom is den adsistent-resident van Montrado een gecommitteerde van den Sultan van Sambas ter zijde gesteld. Deze ingewikkelde verhouding werd geregeld bij een provisioneel reglement, gearresteerd bij besluit van den Gouverneur-Generaal dd. 25 Juli 1857 (*Ind. Staatsbl.*, N°. 67). In het rijk van Pontianak zijn op gelijke wijze de Chineezen der kongsie Langfong te Mandor, en in het rijk van Sambas die in de districten Pamangkat en Seminis onder het rechtstreeksch bestuur der Nederlandsche beambten gebracht. Wat Mandor betreft geschiedde dit in 1857 bij een door den Gouverneur-Generaal goedgekeurd bevelschrift van den Resident (zie *Regeeringsverslag* over 1857, bl. 28); wat Pamangkat en Seminis aangaat bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 28 Sept. 1860 (*Indisch Staatsbl.*, N°. 89), waarbij tevens het provisioneel reglement voor Montrado van 25 Juli 1857, met inachtneming der locale omstandigheden, op deze districten toepasselijk werd verklaard.

In onderstaande tabellen geven wij in eene afzonderlijke kolom op, welke inlandsche staatjes tot het ressort van elke Nederlandsche afdeeling of district behooren (1).

---

(1) De titels der ambtenaren aan het hoofd van elke afdeeling of district gesteld, zijn in de volgende tabellen aangewezen door dezelfde verkortingen als reeds gebruikt zijn bij de uiteenzetting der administratieve indeeling van Sumatra. Zie het Juni-nommer, bl. 445, noot.

Residentie Pontianak.

Afdeelingen.	Districten.	Inlandsche staten	*Aanmerkingen.*
Pontianak (R).		Pontianak en Koeboe.	De in het rijk van Pontianak begrepen Chineesche kongsie Langfong te Mandor heeft hoofden van hare eigene natie, rechtstreeks ondergeschikt aan den Ned. resident, maar geen afzonderlijke Nederlandsche beambten.
Landak (c[1]).		Landak.	Volgens het *Provis. Reglement* op het bestuur van Sintang (*Indisch Staatsbl.* 1857, N°. 5), behoorden Landak en Tajan bij elkander; doch bij de organisatie van het bestuur der Wester-afdeeling van 16 Mei 1865 (*Ind. Staatsbl.*, N°. 48) werd aan Tajan met Meliouw een eigen controleur toegekend. Vgl. *Regeeringsverslag* over 1865, blz. 17. 't Is dus vreemd dat in den *Regeerings-almanak* van 1868 Landak en Tajan nog als ééne afdeeling voorkomen.
Tajan (c[3]).		Tajan en Meliouw.	
Mampawa (c[2]).		Mampawa.	
Zuidelijke afdeeling (Soekadana) (p).		Simpang, Soekadana, Matan.	
Sintang (a. r.)	Sintang (a. r.)	Sintang en Sapauk.	
	Melawi (c[1]).	Dajaksche stammen langs de Melawi- en Pinoeh-rivieren.	Volgens het *Provis. Reglement* op het bestuur van Sintang (*Ind. Staatsbl.* 1857, N°. 5) behoorde het

Afdeelingen.	Districten.	Inlandsche staten	*Aanmerkingen.*
Sintang (a. r.)			stroomgebied der Melawi (waartoe ook de Pinoeh behoort) tot het district Sintang. Maar ten gevolge der onlusten in dat gebied in 1864 uitgebroken, heeft Melawi, bij de organisatie van het bestuur der Wester-afdeeling van 16 Mei 1865 (*Ind. Stbl.*, N°. 48), een eigen controleur ontvangen. Vgl. *Regeeringsverslag* over 1865, blz. 17. Op deze afscheiding is in den *Regeerings-almanak* het eerst in 1867 acht geslagen.
	Salimbouw en Boven-Kapoeas (c[3].)	Silat, Soewahid, Salimbouw, Piassa, Djongkong, Boenoet, onafhankelijke Dajaksche stammen aan de Boven-Kapoeas.	Volgens het *Provis. Regl.* voor Sintang (*Ind. Stbl.* 1857, N°. 5), art. 4, heet de controleur van dit distrikt alleen »controleur der Boven-Kapoeas" en houdt hij zijn verblijf bij afwisseling te Salimbouw en aan de uitwatering der Soengei Soja in het meer Seriang. De *Regeerings-almanak* noemt dit district steeds »Salimbouw en Boven-Kapoeas."
	Sangouw en Sekadouw (c[3]).	Sangouw, Sekadouw, Blitang.	
Montrado (a.r.)	Montrado (a.r.) Singkawang (c[1]).	Sambas.	Het *Provis. Regl.* voor het bestuur van Montrado (*Ind. Staatsbl.* 1857, N°. 67) onderscheidde in de afdeeling Montrado de dis-

Afdeelingen.	Districten.	Inlandsche staten	*Aanmerkingen.*
Montrado(a.r.)	Lara en Loemar (Bengkajang) (c[3]).	Sambas.	trikten: Montrado, Lara, Koelor, Singkawang, Soengei Raja, Soengei Doeri, Loemar en Boedok, maar bepaalde tevens dat meer dan één district onder denzelfden controleur kon geplaatst worden, ter beoordeeling van den Resident. Dientengevolge waren de genoemde districten vroeger dus gecombineerd: 1°. Montrado, 2°. Singkawang en Koelor, 3°. Soengei Doeri en Soengei Raja, 4°. Lara en Loemar, 5°. Boedok. Bij de organisatie van Borneo's Wester-afdeeling van 16 Mei 1865 (*Ind. Staatsbl.*, N°. 48) is de controleur van Boedok weggevallen. In 1866 is de post van controleur van Soengei Doeri en Soengei Raja vakant geworden en niet weder vervuld. Vgl. besluit van 10 Maart 1866 (*Ind. Staatsbl.*, N°. 18), waarin tevens »Lara en Loemar," naar de standplaats van den controleur, »Bengkajang" is genoemd.
Sambas (a. r.)	Sambas (a. r.) Pamangkat (c[2]). Seminis(a.t.b.)		Te Pamangkat en Seminis zijn alleen Nederlandsche beambten geplaatst om de Chineesche bevolking te besturen, die onder het rechtstreeksch bestuur van het Ned. gezag is gebracht.

Voor de residentie Bandjermasin ontbreekt nog eene definitieve regeling van het bestuur, sedert bij publicatie van den Gouvernements-Commissaris F. N. Nieuwenhuizen, dd. 11 Juni 1860, het rijk van Bandjermasin vervallen verklaard en de voormalige Sultanslanden bij het Nederlandsch gebied ingelijfd werden. Deze proclamatie is medegedeeld in het werk van den heer W. A. van Rees, *de Bandjermasinsche krijg*, Dl. I, bl. 234—238. De nieuwe aanwinst betrof de landen die nu de afdeelingen Martapoera en Amoentai uitmaken. De tegenwoordige indeeling dier landen berust nog op de beschikkingen van den Commissaris (zie *Regeeringsverslag* over 1859, bl. 15, noot) en later daarin door het plaatselijk bestuur gebrachte wijzigingen, van welke laatste echter alleen uit de regeerings-almanakken, en nergens uit het Staatsblad blijkt. Al het overige Gouvernements-gebied in de Zuider- en Ooster-afdeeling was reeds vroeger bij verschillende verdragen door de Sultans van Bandjermasin aan het Nederlandsch gezag afgestaan. De laatste vergrooting en bevestiging van ons gebied had plaats gehad bij het contract in September 1825 door den heer Halewijn met den Sultan van Bandjermasin gesloten.

Residentie Bandjermasin.

Afdeelingen.	Districten.	Inlandsche staten	*Aanmerkingen.*
Sampit en de Zuidkust (Zuider-afdeeling)(c.g.)		In deze afdeeling heeft nog Kota Waringin zijn zelfbestuur behouden; al de overige landschappen zijn Gouvernements-gebied.	
Groote Dajak (c. g.) Kleine Dajak (c. g).			Bij besluit van 21 Mei 1863 (*Ind.Staatsbl.*, N°. 59) is de voormalige afdeeling Groote en Kleine Dajak in 2 afdeelingen, t. w. de Groote Dajak of het stroomgebied der Kahajan en de Kleine Dajak of het stroomgebied der Kapoeas Moeroeng en der Poeloepetak, gesplitst.

Afdeelingen.	Districten.	Inlandsche staten	*Aanmerkingen.*
Bandjermasin en Kween (R).			Kween wordt thans bestuurd (*Regeerings-almanak* van 1868) door een ambtenaar ter beschikking van den Resident. Het wordt echter niet als eene zelfstandige afdeeling, en ook niet als een district, maar als eene onder-afdeeling van Bandjermasin beschouwd, dat overigens slechts uit de hoofdplaats en hare onderhoorigheden bestaat.
Tanah Laut (c. g.)			
Martapoera (a. r.)	Martapoera (a. r.) Riam Kiwa en Riam Kanan (c^{3}). Margasari en Benoewa Ampat (c^{2}).		De standplaats van den controleur van Riam Kiwa en Riam Kanan is Pengaron.
Amoentai (a.r.)	Amoentai (a.r.) Batang-Alai, Laboean-Amas en Balangan (c^{1}). Tabalong en Kaloewa (c^{2}). Amandit en Negara (c^{3}).		Deze onderverdeeling der afdeeling Amoentai is volgens den *Regeerings-almanak* van 1868. In 1867 was de verdeeling nog: 1°. Amoentai, 2°. Alai en Amandit, 3°. Tabalong en Kaloewa.
Doeson en Bekompai (c. g.)			
Koetei en de Oostkust (a.r.)		Tanah Koesan, Tanah Boemboe, Pasir, Koetei, Berou en Boeloengan waartoe ook de Tidoengsche landen gerekend worden.	

IV.

Celebes, de Molukken en de Kleine Soenda-eilanden.

Wij voegen deze eilanden bij elkander omdat hier de natuurlijke splitsing in groepen en de administratieve indeeling in elkander overgrijpen; want het Gouvernement van Celebes omvat ook een deel der Kleine Soenda-eilanden, namelijk Soembawa en een gedeelte van Flores, en omgekeerd strekt de residentie Ternate zich over eenige rijkjes op Celebes' Oostkust uit. Vroeger was die overgrijping nog sterker. De Molukken vormden toen een Gouvernement, waartoe, behalve de Residentiën Ternate, Amboina en Banda, ook de geheel op Celebes gelegen Residentie Menado behoorde; maar bij besluit van 31 Augustus (*Ind. Staatsbl.*, N°. 128) werd Menado van het Gouvernement der Molukken gescheiden en tot eene zelfstandige residentie, rechtstreeks onder het centraal gezag te Batavia, verheven. Het Gouvernement der Molukken, dus verzwakt, werd weldra, vooral ook ten gevolge der intrekking van het specerij-monopolie, geheel opgeheven. Bij besluit van 6 Dec. 1866 (*Ind. Staatsbl.*, N°. 139) werd de Residentie Ternate van het overige deel der Molukken geheel losgemaakt, en bepaald dat dit overige voortaan eene residentie onder den naam van »Residentie Amboina" zou uitmaken, terwijl de Residentie Banda, als afdeeling onder een adsistent-resident, bij Amboina werd ingelijfd. Het voormalige Gouvernement der Molukken is dus in drie op zich zelf staande residentiën opgelost, en ten gevolge dezer reorganisatie bestaat thans het Nederlandsch gebied in de Oostelijke helft van den Indischen Archipel uit de vijf volgende groote, van elkander onafhankelijke en allen rechtstreeks aan het centraal gezag ondergeschikte administratieve afdeelingen:

I. Het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden.
II. De Residentie Menado.
III. De Residentie Ternate.
IV. De Residentie Amboina.
V. De Residentie Timor en Onderhoorigheden.

In zekeren zin is het eiland Celebes met de kleinere die het omringen, geheel verdeeld tusschen het Gouvernement van Celebes, de residentie Menado en de residentie Ternate; maar groote gedeelten van het gebied der beide eerstgenoemde afdeelingen, met alles wat van de derde op Celebes ligt, zijn onderworpen gebleven aan het gezag van inlandsche vorsten, die wel allen op verschillende wijzen met het Gouvernement in betrekking staan, maar ten deele niet eens als vazallen, maar slechts als bondgenooten, kunnen beschouwd worden. In het Gouvernement van Celebes zijn, met een paar uitzonderingen slechts,

geene Nederlandsche posten in de landen der inlandsche vorsten gevestigd en geene Nederlandsche agenten aan hunne hoven geplaatst. De administratieve indeeling betreft dus schier uitsluitend het Nederlandsch grondgebied, dat echter in de laatste jaren, ten koste deels van Boni, deels van Toratea, aanmerkelijk is uitgebreid (*Ind. Staatsbl.* 1860, N°. 44, *Regeeringsverslag* over 1863, bl. 16), hetgeen, ook ten aanzien van het reeds vroeger bezeten grondgebied, belangrijke wijziging der indeeling ten gevolge heeft gehad (*Ind. Staatsbl.* 1861, N°. 50 en 113; 1866, N°. 69). De betrekkingen tot de inlandsche vorsten en hoofden in de landschappen Kajeli, Mandhar, Toradja, Masenreng Boeloe, Adja Tamparang of Sidenreng, Sopeng, Tanette, Baerroe, Boni, Wadjoe, Loewoe, Laiwoei, Goa, Sanraboni en Laikang (1) worden door tusschenkomst van reizende ambtenaren onderhouden. De omvang van het Gouvernement van Celebes en van de Residentie Menado is bepaald bij de publicatiën van 14 Juni en 17 Juli 1824 (*Ind. Staatsbl*, N°. 28ª en 31ª) en sedert slechts weinig gewijzigd.

Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden.

Afdeelingen.	Onder-Afdeelingen.	*Aanmerkingen.*
Makasser (G.)		De afdeeling Makasser bestaat uit de hoofdplaats en omliggende particuliere landen, den Spermonde-archipel en het voormalige, in 1856 ingelijfde rijkje Tello. Parang Loë, de voornaamste plaats in dat rijkje, is de standplaats van een controleur.
Noorder-districten (a. r.)	Maros (a. r.) Pankadjene (c³.) Segeri (c².) Berg-regentschappen (c¹.)	
Ooster-districten (Sindjai) (a. r.)	Balong Nipa (a. r.) Bikeroe (Boelo-Boelo) (c³.)	De onder-afdeelingen Balong Nipa en Bikeroe vormen te zamen het in 1860 ingelijfde landschap Sindjai, waaraan,

(1) De drie laatstgenoemde staatjes liggen geheel in het Gouvernements-gebied ingesloten; Laikang is het eenige der Torateasche landschappen dat nog zijn zelfbestuur heeft bewaard (vgl. *Regeeringsalmanak* voor 1868, bl. 163).

Afdeelingeu.	Onder-Afdeelingen.	*Aanmerkingen.*
	Boelekomba (c².)	bij besluit van 22 Juni, 1861 (*Ind. Staatsbl.*, N°. 50), het vroeger met Bonthain vereenigde Boelekomba is toegevoegd. Vgl. over de organisatie dezer landschappen *Ind. Staatsblad* 1861, N°. 118.
Zuider-districten (a. r.)	Bonthain (a. r.) Binamoe en Bangkala. { *a.* Djeneponto (c¹.) *b.* Aloe (c³.) } Takalar (c³.)	Bonthain, vroeger vereenigd met Boelekomba, is in 1866 vergroot met de van Binamoe en Bangkala afgezonderde landschappen Roembia, Taroang en Tino, en als onderafdeeling ingelijfd bij de Zuider-districten, aan welke te gelijk, als derde onder-afdeeling, de overblijvende gedeelten van Binamoe en Bangkalan zijn toegevoegd (*Ind. Staatsbl.* 1866, N°. 69).
Saleijer (c¹.)		Bij besluit van 16 Mei 1861 (*Ind. Staatsbl.*, N°. 32) is de gezaghebber van het eiland Saleijer vervangen door een controleur, nadat kort te voren (*Ind. Staatsbl.* 1861, N°. 25) de aan Boni ontnomen eilanden Kalaoe en Bonerate onder het gebied der afdeeling Saleijer gebracht waren.
Tontoli (Toli-Toli) (p.)		Het rijkje Tontoli met al het ten Zuiden daarvan langs de kust gelegen land tot op de grenzen van Kajeli, is bij besluit van 11 Mei 1858 (*Ind. Stbl.*, N°. 58) van Menado afgescheiden en bij Celebes en Onderhoorigheden gevoegd. Bij besluit van 19 Febr. 1863 (*Ind. Stbl.*, N°. 19) werd in dit rijkje, dat overigens zijn zelfbestuur behield, een posthouder en verder personeel gesteld bij een te Laboean-Dedeh opgericht steenkolen-depôt. Bij besluit

Afdeelingen.	Onder-Afdeelingen.	*Aanmerkingen.*
		van 7 Juli 1865 (*Ind. Stbl.*, N°. 66) is ook de verpachting van het slachten van vee in de »afdeeling Tontoli" in werking gebracht.
Bima (a. t. b.)		De ambtenaar te Bima onderhoudt ook de betrekkingen met de overige vorsten van het eiland Soembawa, dat in de rijkjes Bima, Soembawa, Sangar en Dompo verdeeld is. Tot Bima, en mitsdien ook tot het Gouvernement van Celebes, behoort nog het westelijk deel van Flores, waarvan de grenzen geregeld zijn bij Ind. besluit van 9 Maart 1865. Zie *Regeeringsverslag* over 1865, bl. 21.

De Residentie Menado bevat als Nederlandsch grondgebied de Minahassa of het bondgenootschap van Menado, thans verdeeld in 5 afdeelingen, en voorts een aantal inlandsche staatjes, die hun zelfbestuur behouden hebben. Van deze laatste is een deel, die namelijk welke de golf van Tomini omringen, gesteld onder den adsistent-resident van Gorontalo, dat alzoo eene zesde afdeeling vormt. De overige, langs de Noordkust van Celebes gelegen, benevens de Sangi- en Talaut-eilanden, staan onder het rechtstreeksch toezicht van den Resident van Menado, maar het Nederlandsch gezag is er door geene posten of beambten vertegenwoordigd.

De vijf afdeelingen van de Minahassa zijn:

Menado (c^3). De hoofdplaats is tevens zetel van den Resident.

Kema (c^3).

Tondano (c^2).

Amoerang (c^1).

Belang (c^2).

In de zesde afdeeling Gorontalo (a. r.) kan men nog, naar de standplaatsen der aan den adstistent-resident ondergeschikte ambtenaren, de volgende onder-afdeelingen onderscheiden.

Gorontalo (c^2).

Bone (c^3).

Limbotto (a. t. b).
Pagoeat (c^3).

De Residentie Ternate heeft geen ander Nederlandsch grondgebied dan het gedeelte der stad Ternate dat den naam van Malajoe draagt. Voor het overige is deze uitgestrekte residentie verdeeld tusschen drie inlandsche vorsten, die onder toezicht van den Nederlandschen Resident hunne staten zelven besturen, de Sultans van Ternate, Tidore en Batjan. De Residentie omvat de Halmahera-groep, de Batjan-groep, de Obi-groep, de Soela-eilanden, de Papoesche eilanden, een gedeelte van Nieuw-Guinea met de omliggende eilanden, en de rijkjes om de golf van Tolo op Celebes.

De Residentie Amboina is, na de opheffing der voormalige Residentie Banda, verdeeld in de volgende afdeelingen:
Amboina (R).
Hila en Larike (c^1).
Saparoea en Haroekoe (c^2).
Wahaai (c. g).
Boeroe (c^3).
Banda (a. r).
Hila en Larike bestaat uit het noordelijk deel van het eiland Amboina en het westelijk deel van Ceram, waarvan het oostelijk deel onder Banda, wat van de Zuidkust rest onder Saparoea en Haroekoe ressorteert, terwijl het overblijvende deel der Noordkust de afdeeling Wahaai vormt.
In de talrijke eilanden-groepen die Ceram met Timor anneenschakelen en die onder den adsistent-resident van Banda ressorteeren, zijn geene Nederlandsche posten of ambtenaren gevestigd. Zij worden slechts nu en dan door reizende beambten bezocht.

De Residentie Timor omvat het Nederlandsch gedeelte van het eiland Timor (de oostelijke helft behoort aan Portugal en de grenzen zijn geregeld bij het traktaat van 20 April 1859, opgenomen in *Ind. Staatsbl.* voor 1860, N°. 101), het oostelijk gedeelte van Flores of Larantoeka en Endé (zie de grensbepaling in *Regeeringsverslag* over 1665, bl. 21), de Allor- en Solor-eilanden, Samauw, Rotti, Landoe, Dau, de Savoe-eilanden en Soemba of het Sandelhout-eiland. Een klein deel van Timor is Nederlandsch grondgebied, namelijk de hoofdstad Koepang en omstreken. De Resident heeft zijn zetel te Koepang en bovendien zijn in het gouvernements-gebied posthouders geplaatst te Paritti en te Babauw. Verder zijn in de uitgestrekte Residentie de volgende posten gevestigd:
Een gezaghebber van Beloe (midden-Timor) te Atapoepoe.

Een posthouder te Amarassi op Timor.

Een gezaghebber van de Solor-eilanden en Larantoeka te Larantoeka op Flores.

Een posthouder op Solor.

Een posthouder op Allor en Pantar.

Een posthouder op Rotti.

Een posthouder op Savoe.

Een controleur der 2e kl. en een ambtenaar ter beschikking op het eiland Soemba.

DE OORSPRONG VAN DEN JAVAANSCHEN ADEL.

Onze lezers zullen zich herinneren, dat in de inleiding op de uittreksels uit de reizen van Raden Mas Arjå Poerwå Lelånå door wijlen prof. Keyzer, die wij in het nommer van Juli mededeelden, de volgende woorden voorkomen: »Die Muzelmannen (de Arabieren), door polygamische huwelijken zich hoe langer hoe meer met de inlandsche bevolking vermengende, hebben den Javaanschen *adel* en geestelijkheid doen ontstaan,'' en dat wij bij dat woord adel in eene noot aanteekenden: »Wij hopen in een volgend nommer te toonen, dat de Javaansche adel geheel uit de Hindoe-periode stamt, en dat op deze instelling althans de invloed van den Islam gering is geweest." Van deze belofte willen wij trachten ons thans, voor het einde van den loopenden jaargang, te kwijten.

Eene uitvoerige uiteenzetting is bij dit onderwerp niet noodig. Wij hebben hier toch met eene zaak te doen waaromtrent eigenlijk onzes inziens niet veel twijfel bestaan kan. Alleen de zucht van den Hoogleeraar Keyzer om den invloed der Hindoes op den Indischen Archipel zooveel mogelijk weg te cijferen en de Javanen en Maleiers als geheel doortrokken van den geest en de instellingen van den Islam voor te stellen, kon hem in eene zoo onwaarschijnlijke meening doen vervallen; alleen het gezag dat hij zich op het gebied der »godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van den Indischen Archipel" verworven heeft, maakt het noodig een zoo onwaarschijnlijk gevoelen te bestrijden. De woorden hierboven uit de Inleiding op Poerwå Lelånå's reizen aangehaald, zijn den heer Keyzer niet in een onbewaakt oogenblik ontsnapt; maar zij drukken zijne gevestigde meening uit, die hij in zijne schriften meermalen heeft uitgesproken. Waar hij in zijn werk »Onze tijd in Indië", bl. 163, het verschil in taalsoorten in de Javaansche taal terecht met het verschil tusschen overwinnaars en overwonnenen, d. i. tusschen den adel en den kleinen man, in verband brengt, zijn echter die overwinnaars in zijne voorstelling weêr schier uitsluitend de verbreiders van den Islam, die, zooals hij zich uitdrukt, in al zijne zwaarte op de Indische bevolking drukt, terwijl de heerschappij der Hindoe's bijna

geheel uit het maatschappelijk leven der inlanders is verdwenen. Duidelijker nog spreekt hij zich uit in de inleiding op zijne vertaling van Mawerdi's »Publiek en administratief recht van den Islam." Mawerdi handelt in zijn achtste hoofdstuk over de macht van de hoofden der voorname geslachten. Die aanzienlijke geslachten nu die Mawerdi op het oog heeft, de adel van den Islam, bestaan uitsluitend uit het geslacht van den profeet in zijne verschillende vertakkingen. Nu zegt Prof. Keyzer in de Inleiding, § 15: »De macht van de hoofden der voorname geslachten bestaat in Nederlandsch Indië en zeer zeker op Java; de verschillende bepalingen, door de Indische regeering daaromtrent vastgesteld, bewijzen dit. De twijfel die zou kunnen rijzen, of de regenten op Java wel behooren tot de hier bedoelde voorname geslachten, namelijk tot de familie van den profeet, wordt opgeheven als men bedenkt, dat in verschillende Mohammedaansche landen de souvereinen zich wel weten te brengen tot die familie." Hier gaat de heer Keyzer in de poging om Java voor te stellen als geheel onder de regelmatige werking der voorschriften en theoriën van de Arabische rechtsgeleerden gebracht, nog een stap verder: niet alleen behoort de Javaansche adel wat zijn afkomst betreft tot het overwinnend ras der Arabieren, maar de regenten en, *à plus forte raison*, de vorsten zijn zelfs sjeriefs of afstammelingen van den profeet, of pogen zich althans — door verdichte genealogiën zeker — als zoodanig voor te doen. 't Is dan wel vreemd dat die regenten geene groene tulbanden dragen, het bekende onderscheidingsteeken der sjeriefs. En waartoe deze voorstelling? Welke reden bestaat er om de regenten zoo bepaald als hoofden van de aanzienlijke geslachten in Arabischen zin te doen voorkomen? Of volgt uit de voorrechten der sjeriefs ook soms omgekeerd dat elke Mohammedaansche vorst en regent een sjerief moet zijn? Zelfs Mawerdi heeft dit niet geleerd en met den tegenwoordigen toestand der Mohammedaansche wereld, niet alleen in, maar ook buiten den Indischen Archipel, is het geheel onbestaanbaar.

Wij zullen intusschen de vraag daarlaten, in hoeverre in andere Mohammedaansche landen de souvereinen zich eene afkomst uit het geslacht van den Profeet toeschrijven, maar dat in den Indischen Archipel de meeste vorsten niet aan zoo iets denken, is uit hunne geslachtsregisters en de inlandsche kronieken duidelijk genoeg. Er zijn zeker vorstenfamiliën die op eene Arabische afkomst bogen, zooals de voormalige vorsten van Bantam en Cheribon, de regeerende dynastiën van Atjih, Siak en Pontianak; en die van Pontianak is inderdaad van het in Mohammedaanschen zin adellijk geslacht der al-Qadri's afkomstig en noemt zich sjeriefs. Maar daarentegen doet de Schadjara Malajoe de Maleische vorstengeslachten opklimmen tot Iskander Dzoe'l-Karnain (Alexander den Groote), plaatsen de Makassaarsche kronieken den van den hemel ge-

daalden Batara Goeroe als stamvader aan het hoofd van de rij hunner vorsten, en wordt het huis van Mataram, waaruit de vorsten van Soerakarta en Djokjokarta afkomstig zijn, door eene naar alle waarschijnlijkheid verdichte genealogie met Brå Widjåjå, den laatsten vorst van Mådjåpahit verbonden, terwijl ons nooit een bewijs is voorgekomen dat het zich eene Arabische afkomst heeft toegekend.

Maar al waren alle vorstengeslachten in den Indischen Archipel van Arabische afkomst en leidden zij allen hunnen oorsprong uit het geslacht van den Profeet af, wat zou dat nog voor de regenten bewijzen, die immers geene souvereinen, maar, zooals de heer Keyzer het zelf in de Inleiding op Mawerdi § 10 voorstelt, in den zin der bepalingen en theoriën van Mawerdi »gouverneurs der provinciën" zijn? »In alle Mohammedaansche landen," zegt daar de heer Keyzer, »wordt de gouverneur van een provincie genoemd *wali*, hetwelk letterlijk beteekent *voogd* en dus overeenkomt met hetgeen wij noemen *landvoogd*. Ook op Java werden oudtijds de veroveraars der provinciën, en dien ten gevolge gouverneurs, *wali's* genoemd; ook daar, even als in andere landen van den Islam, heeft dit woord, als een gevolg daarvan, de beteekenis van *heilige* gekregen. De oude regenten, die voor het grootste gedeelte de voorvaders van de tegenwoordige zijn, waren dus gebonden aan de wetten van den Islam; zeer veel daarvan is nog ten huidigen dage van kracht voor de regenten, zooals dit ten duidelijkste blijkt uit de bepalingen die de Indische regeering sedert 1816 voor hen heeft uitgevaardigd."

Hierop merk ik in de eerste plaats aan, dat zoo de regenten niet oorspronkelijk souvereinen waren, maar gouverneurs, de redeneering in § 15 der Inleiding op Mawerdi in het geheel niet op hen slaat. Men kan toch niet dus redeneeren: »In de verschillende Mohammedaansche landen weten de souvereinen zich tot de familie van den Profeet te brengen. Dus ook de gouverneurs der provinciën." Want een gouverneur, een stedehouder van een vorst, is zeker geen souverein. Doch misschien acht men dit spitsvondig en is de bedoeling van den heer Keyzer geweest, dat, gelijk elders in de Mohammedaansche landen de souvereinen, zoo ook op Java de regenten, zich wel tot de familie van den Profeet weten te brengen. Maar is dit de meening, dan had ze zeker duidelijker uitgedrukt kunnen zijn.

Vergelijken wij — en dit is mijne tweede opmerking — § 15 en § 10 met elkander, in de vooronderstelling dat deze laatste interpretatie juist is, dan vinden wij toch nog attributen aan de regenten toegekend die ons met elkander in strijd dunken. Want volgens de eene plaats oefenen zij hun gezag als hoofden van aanzienlijke geslachten, volgens de andere als gouverneurs van provinciën. Dat is toch, ook volgens het Mohammedaansche recht, zeker niet hetzelfde. Mawerdi handelt over

die tweeërlei waardigheden in geheel verschillende hoofdstukken en brengt tusschen beiden niet het minste verband. Uit niets blijkt dat een gouverneur ook een lid, veel min een hoofd van een aanzienlijk geslacht, in den zin door de Mohammedaansche rechtsgeleerden daaraan gehecht, zou behooren te wezen.

Maar in de derde plaats merk ik op, dat de redeneering waarmede professor Keyzer de regenten tot gouverneurs der provinciën in den zin en overeenkomstig de voorschriften van Mawerdi wil maken, ook al in het geheel niet opgaat. Die redeneering berust op de verwarring van twee Arabische woorden, die niet alleen in beteekenis, maar ook in vorm verschillen, t. w. والٍ (*wáli*) d. i. *praefect*, *landvoogd*, *gouverneur*, en وليّ (*walí*), d. i. *vriend*, *bloedverwant* (en vandaar ook *voogd* in juridischen zin) en speciaal *vriend Gods*, *heilige*. De eerste verkondigers van den Islam op Java, die lang niet allen veroveraars waren, worden inderdaad *walí's* genoemd, maar ofschoon sommigen hunner ook als regenten zijn opgetreden, is hun de titel van *wáli*, die op Java even weinig in gebruik is als een regent met een gouverneur volgens de bedoeling van Mawerdi overeenkomt, voor zooveel mij bekend is, nooit gegeven.

Men zou ook nog mogen vragen waarom de Javaansche adel, indien hij de overwinnende Arabieren vertegenwoordigt, de Arabische kleederdracht niet draagt? De heer Keyzer zegt toch, »Onze tijd in Indië", blz. 165: »behalve deze onderscheiding in overwinnaars en overwonnenen, verdient de kleeding van de overwinnaars bijzonder in het oog te worden gehouden, want zij is het middel om iemand uit de mindere klasse tot de hoogere op te heffen. Overal waar de Islam niet met geweld van wapenen is ingevoerd, zoodat de oorspronkelijke bewoners niet zijn gedood en hun land niet is verdeeld onder de veroveraars, maar door middel van overeenkomst is overgegaan, zoodat de oorspronkelijke bewoners in het bezit van hun land zijn gebleven, daar is de Arabische kleeding het kenmerk van den Muzelmanschen overwinnaar, dat spoedig, wegens de vermelde redenen, begeerlijk wordt voor den ongeloovigen of dikwijls zelfs voor den tot den Islam bekeerden oorspronkelijken bewoner." Ik laat daar in hoever de zaak in deze woorden geheel juist is voorgesteld; maar uit de voorstelling volgt ongetwijfeld, dat de Javaansche adel, als de Arabische overwinnaars vertegenwoordigend en van hen afkomstig, de Arabische kleederdracht zou moeten dragen, en dat wij vooral de regenten, indien zij werkelijk óf sjeriefs waren, óf althans afstammelingen van hen die, als veroveraars van gewesten voor den Islam, gouverneurs dier gewesten geworden zijn, in tulband, qamís en djoebah zouden gekleed vinden.

In dit alles is grenzelooze verwarring, alleen geboren uit de zucht om in oorsprong en inrichting Mohammedaansch te maken wat niet Mohammedaansch is, en miskenning der klaarblijkelijke waarheid, dat de Javaansche adel en de macht der regenten op Java lang voor de invoering van den Islam bestonden, en dat hier, gelijk op zoovele andere punten, de Mohammedaansche instellingen de inlandsche maatschappij op Java niet geheel doordrongen en hervormd, maar zich slechts met het bestaande zoo goed mogelijk verdragen hebben, zoodat een gemengde toestand is geboren, waarop zeker de Islam niet zonder invloed is gebleven, maar die toch nog door duidelijke sporen het vóórislamietisch tijdvak herinnert. Ik wil nu juist niet zeggen dat dit op Java in zooveel sterkere mate het geval is, dan in andere evenzeer van den hoofdzetel des Islams verwijderde en even laat tot zijne omhelzing gebrachte landen. Aan afwijkingen van de schets van het publiek en administratief recht van den Islam, die Mawerdi op de leest der onder het Khalifaat bestaande instellingen geschoeid heeft, ontbreekt het waarlijk ook elders niet. Doch dit is een ruim veld waarop wij ons hier niet mogen begeven; keeren wij tot den Indischen Archipel en speciaal tot Java terug. Ik zal, zonder verdere polemiek, tegenover de meening van den heer Keyzer omtrent den oorsprong van den Javaanschen adel, waarvan het onhoudbare wel genoegzaam zal gebleken zijn, thans eenvoudig de mijne stellen en zoo goed mogelijk staven.

De Javaansche adel klimt dan, mijns inziens, zonder eenigen twijfel op tot de Hindoe-periode, en ziehier hoe ik mij het ontstaan daarvan voorstel. De Hindoe-kolonisten, die, eeuwen vóór de invoering van den Islam, op Java het overheerschend ras vormden en het zijne vorsten en regenten schonken, evenals de Noormannen, sedert de zege van Willem den Veroveraar, aan Engeland, zijn als de eigenlijke adel aan te merken. De Hindoe's die op Java koloniseerden, behoorden tot datzelfde Arische ras dat ook het Gangesland had overheerd en zijne bevolking had onderworpen; zij behoorden tot die drie hoogere kasten die zich onderscheidden door het dragen van den heiligen gordel en aanspraak maakten op den naam van *dwidja* of tweemaal geborenen, en de oorspronkelijke bewoners onder den naam van Sjoedra's tot eene vierde kaste vernederden, die als een verachtelijke hoop slaven werd beschouwd, met wie zij zich niet vermaagschapten en die zij van de godsdienstige gemeenschap uitsloten (1). En ook op Java werd nu, naar allen schijn, de geheele massa der inlandsche bevolking, die tot de erkentenis van

(1) Ik wil hiermede geenszins de waarschijnlijkheid loochenen dat ook onder de Arische Hindoe's toen zij het Gangesland veroverden, reeds *sjoedra's* tegenover de *Ârja's*, knechten tegenover de heeren, gevonden werden.

het gezag der Hindoe-kolonisten gedwongen werd, als eene verachte kaste beschouwd, aan welke de werkzaamheden van den landbouw en de meer alledaagsche handwerken werden overgelaten en die tot diensten en leveringen aan hare overheerschers verplicht werd. De overlevering kent uit dat tijdvak een aantal vorstenzetels en wijst op verschillende Hindoe-rijken, die deels na elkander, deels ook gelijktijdig bestaan hebben; maar Arabische en Chineesche schrijvers maken gewag van een oppervorst, dien zij met den naam van Maharadja bestempelen. Die oppervorst wordt in het laatste tijdvak der Hindoe-periode vertegenwoordigd door de vorsten van Mådjåpahit, wier macht zich door verovering of kolonisatie ook ver buiten Java had uitgestrekt. 't Is mogelijk dat op Java ook nog andere, geheel onafhankelijke rijken bestaan hebben, en in den tijd toen Mådjåpahit bloeide, wordt bepaaldelijk Padjadjaran als zoodanig genoemd. Maar het groot aantal rijkszetels, waarvan de overblijfselen ten deele nog voorhanden zijn, noopt ons om aan te nemen, dat Java reeds destijds gesplitst was in een aantal leenrijken, waarvan de bestuurders hun gezag aan hunne nakomelingen nalieten en aan den oppervorst alleen hulde bewezen door van tijd tot tijd aan zijn hof te verschijnen. De inkomsten der door hen bestuurde gewesten behielden zij waarschijnlijk, behoudens misschien zekere schatting, geheel voor zich zelven, maar in den krijg waren zij verplicht den oppervorst bij te staan, ofschoon het niet zelden gebeurde dat de vazallen niet enkel tegen elkander, maar ook tegen hun leenheer in de wapenen stonden. Behoudens vele latere wijzigingen door den invloed van den Islam en van het Nederlandsch gezag, vinden wij dien oppervorst nog terug in den Soesoehoenan van Soerakarta, de vazallen of leenvorsten in de regenten, de leenrijken in de regentschappen, de Hindoe-kolonisten in den Javaanschen adel, waartoe vorsten, regenten en in het algemeen de hoofden boven den rang van dorpshoofden behooren, en de verachte onderworpen bevolking in den kleinen man, taillable et corvéable à merci.

Daar van de Hindoe-periode op Java geene geschiedenis bestaat waarop men zich eenigszins verlaten kan, is het moeilijk de juistheid dezer voorstelling door historische getuigenissen te staven. Wel geeft het gezegde den algemeenen indruk terug dien men verkrijgt van de verwarde verhalen van dat tijdvak, maar het zou een omslachtige, verdrietige, in de uitkomsten niet bevredigende arbeid zijn dit in bijzonderheden aan te wijzen. Wij zullen een anderen weg inslaan.

Ons eerste bewijs is van negatieven aard en op zich zelf niet afdoende, maar daarom toch niet zonder gewicht. Hoe trotsch de Arabier ook zijn moge, hoe ver hij zich in den Indischen Archipel boven den inlander verheven moge wanen, de Islam kent geen kastenwezen en graaft tusschen overwinnaar en overwonnene geene onoverkomelijke groeve.

Wijd moge de klove gapen tusschen den geloovigen overwinnaar en den ongeloovigen overwonneling, wanneer de laatste den godsdienst van den eersten omhelsd heeft, raakt die klove allengs gedempt. Het verschil van landaard en levenswijze, gescherpt door verschil van ontwikkeling en godsdienstige kennis, moge overblijven, het is een geheel ander verschil dan dat op Java den kleinen man van zijne hoofden scheidt.

Maar van veel meer belang is het in de tweede plaats dat onze voorstelling bevestigd wordt door den actueelen toestand van Bali, welk eiland nog den Islam niet heeft aangenomen, en, daar het bij de invoering van den Islam op Java, de toevlucht der Hindoe's van dat eiland geworden is, die het gedeeltelijk reeds vroeger aan hun gezag onderworpen hadden, en het van toen af geheel voor hunnen invloed deden bukken, ook de instellingen en gewoonten van Java uit den tijd der Hindoe-periode grootendeels heeft bewaard. Hier vindt men nog altijd den oppervorst vertegenwoordigd door den Dewa Agoeng van Kloengkoeng en de leenvorsten door de Poenggawa's, die het geheele in eenige vazalstaten gesplitste eiland beheeren en zich een schier onafhankelijk gezag hebben verworven, zoodat hunne erkenning van Kloengkoengs suprematie zich in eene zinledige hulde oplost; hier beantwoorden nog de staatjes Boeleleng, Karang-asĕm, Bangli, Gijanjar, Mengoeï, Badoeng, Tabanan, Djembrana, aan de leenrijkjes op Java, die eene verdeeling van het geheele eiland vormden waarvan de tegenwoordige in regentschappen nog de afschaduwing is; hier bestaat nog in volle kracht het onderscheid der kasten, en vormen de drie hoogere, die der Brahmanen, Satrija's en Wésja's, tegenover de vierde, die der Soedra's, van wie eene schier onoverkomelijke klove hen scheidt, een adel die in de maatschappij geheel dezelfde plaats vervult, die de Javaansche adel tegenover den kleinen man inneemt, gelijk dan ook op Bali een geheel gelijksoortig onderscheid tusschen hooge en lage taal als op Java wordt aangetroffen.

Een derde bewijs vind ik in de sporen die het kastenwezen nog in de taal van Java heeft nagelaten. De naam *Soedra*, de Javaansche verbastering van het Sanskrietsche *Sjoedra*, wordt nog heden, zoowel in de lage als in de hooge taal (*Ngoko* en *Krâmâ*), gebezigd om het geringe volk of gemeen aan te duiden, zoodat die naam bijna synoniem is met de meer bekende uitdrukkingen *tiang ngalit* (Kr.) en *wong tjilik* (Ng.), waarvan de letterlijke vertaling »kleine man" ook in het Europeesch spraakgebruik in Indië is overgegaan. Eveneens heet nog in het Javaansch in beide taalsoorten een edele of adellijke *Satrija*, de Javaansche en Balineesche vorm van het Sanskrietsche *Ksatrija*, waardoor de kaste der krijgslieden wordt aangeduid, die gezegd wordt uit Brahma's armen gesproten te zijn. Onder deze kaste, waartoe volgens de Hindoesche instellingen de vorsten moeten behooren, of liever, daar het verschil van kaste verdwenen is,

onder dezen tak van den adel, schijnen op Java sedert de invoering van den Islam de eenigszins lager staande Waïsja's of Wésja's, de kooplieden en industriëelen, uit Brahma's voeten geboren, te zijn weggesmolten, terwijl daarentegen op Bali een deel der vorsten uit Wésja's gesproten, een ander deel door den Déwa Agoeng tot Wésja's gedegradeerd is. De hoogste kaste, die der Brahmanen of de priesterkaste, moest bij de vestiging van den Islam ophouden als zoodanig op Java te bestaan. Hare leden, voor zoover zij niet naar Bali weken, zullen òf zich mede onder de Satrija's verloren hebben, òf als Mohammedaansche priesters van hoogen rang zijn opgetreden.

Wij moeten nog bijzonder bij het gebruik der taalsoorten en andere daarmede samenhangende gebruiken stil staan. Op Bali, waar thans ook de hoogste kasten veelvuldig met Soedra-bloed vermengd zijn, en vele leden der Soedra-kaste zich zoodanig uit de vernedering hebben weten op te heffen, dat hun soms zelfs de hoogste waardigheden na den vorst zijn opgedragen, en waar in lichaamsbouw en kleeding geen waarneembaar onderscheid tusschen de verschillende klassen der bevolking meer bestaat, kan men echter het verschil in geboorte nog altijd dadelijk leeren kennen, zoodra eene samenkomst of gesprek tusschen een Soedra en een persoon uit eene der drie verheven kasten (*wangsa ménak*) plaats heeft. Een Soedra zal zoodanigen persoon steeds den voorrang geven en dezen niet dan in de hooge taal aanspreken, terwijl de hooggeborene meestal in de laag-Balineesche taal antwoordt. Geen Soedra, van welken rang hij ook wezen moge, zal durven gebruik maken van eene verheven zitplaats, wanneer hij een *ida*, *déwa* of *goesti* (dit zijn de titels door de leden der drie hoogere kasten gevoerd) op een matje ziet zitten (1).

Met hetgeen hier gezegd is omtrent eene maatschappij die de instellingen van den Hindoetijd schier ongeschonden bewaard heeft, stemmen de gebruiken op Java nog vrij nauwkeurig overeen. Dezelfde onderdanigheid, dezelfde deferentie jegens personen van hoogeren rang wordt nog steeds bij den kleinen man gevonden. Inzonderheid wordt omtrent het gebruik der taalsoorten hetzelfde opgemerkt. Ziehier hoe de hoogleeraar Roorda in de Inleiding van zijne »Javaansche Grammatica" (bl. 3) zich daarover uitdrukt:

»Diep in het karakter van het Javaansche volk gegrond is eene eigen»schap der Javaansche taal, die ook grootelijks tot den rijkdom van ha»ren woordenschat heeft bijgedragen. In geene andere taal, ook niet »in de naast verwante, heeft namelijk het onderscheid van rang en »stand en de eerbied van den mindere voor den meerdere zich zoo sterk

(1) Zie P. L. van Bloemen Waanders in het *Tijdschrift voor Ind. taal-, land- en volkenk.* uitg. door het Bat. Gen., D. VIII, bl. 122 vv.

»uitgedrukt als in het Javaansch. Terwijl in andere talen de uitdruk»king hiervan zich voornamelijk tot het gebruik der voornaamwoorden »bepaalt, strekt die zich in het Javaansch tot het grootste gedeelte der »meest gebruikelijke woorden uit, zoodat de mindere, wanneer hij tot »zijn meerdere spreekt, voor het grootste gedeelte geheel andere woor»den gebruikt en dus eene geheel andere soort van taal spreekt, dan »de meerdere tot den mindere. Men onderscheidt daarom in het Ja»vaansch de volgende taalsoorten:

»1°. Het *Ngoko* (een woord dat overeenkomt met het Fransche *tu»toyer* (1)), de platte taal zonder plichtplegingen, die door het gemeene »volk en de kinderen onder elkander en door den meerdere tot den »mindere gesproken wordt.

»2°. Het *Krâmâ*, d. i. de beleefde taal, die gesproken wordt door »den meerdere tot den mindere, en ook gewoonlijk door de aanzienlij»ken en allen die maar eenigen rang hebben, onder elkander, wanneer »niet de verschillende graad van bloedverwantschap het gebruik van »eene andere taalsoort vordert.

»3°. Het *Madyâ*, d. i. de middeltaal, de taal der vriendelijke ge»meenzaamheid, die gesproken wordt door personen van gelijken rang »onder elkander, wanneer het Ngoko niet vriendelijk genoeg en het »Krâmâ te beleefd of te onderdanig geacht wordt, alsook door den »meerdere tot iemand van minderen stand, wanneer hij tegen dezen »vriendelijk zijn wil. Buiten dit laatstgenoemde geval is deze taalsoort »op de hoofdplaats (Soerakarta) alleen in gewoon gebruik bij de koop»lieden en bij de bedienden van aanzienlijken onder elkander; maar op »de dorpen wordt zij menigvuldig als de taal der beleefdheid, en dus in »plaats van het Krâmâ, door gelijken tot elkander gebezigd."

Het argument aan het gebruik der taalsoorten ontleend, wordt versterkt door den *aard* van het verschil dat tusschen die taalsoorten wordt waargenomen. Het Madyâ heeft slechts enkele eigen woorden en is meest door een samensmelting van Ngoko en Krâmâ ontstaan, zoodat wij daarop minder hebben acht te geven. Maar het verschil tusschen Krâmâ en Ngoko, ofschoon in vele gevallen zich bepalende tot zekere eigenaardigheden in den vorm der woorden, die voor het overige evenzeer tot de eigenlijke taal van Java behooren, openbaart zich in vele andere daarin, dat met het Krâmâ een belangrijk aantal woorden gemengd is, die uit de taal van het heerschend ras of die der Hindoekolonisten stammen. Die woorden van Sanskrietschen oorsprong bleven in zwang waar de afstammelingen der Hindoe's onder elkander spraken,

---

(1) Het komt namelijk van het platte woord *ko*, *kowé*, het Mal. *kau* of *angkau*, gij. Vgl. Hoogd. *duzen* van *du*.

terwijl de geringe man zijne meesters zocht te vleien door hen zooveel mogelijk in hunne eigene taal toe te spreken. Men zou in Engeland ongeveer hetzelfde verschijnsel hebben, indien de »two nations", zooals de heer Disraëli ze in zijn bekenden roman noemde, de overwinnende Normandiërs en de overwonnen Saksers, even scherp van elkander waren gescheiden gebleven. De Normandiërs bewaarden langen tijd onder elkander, geheel of gedeeltelijk, het Normandisch Fransch, en de Sakser maakte zich die taal meer of min eigen om ze te gebruiken wanneer hij tot zijne meesters het woord voerde, maar bleef zuiver Saksisch spreken in eigen kring. Maar daar hier de klove tusschen de twee natiën allengs gedempt werd, vloeiden de overblijfselen van het Normandisch Fransch met het Saksisch allengs tot ééne taal, de Engelsche, te zamen. Op Java nu is dat verschil van taal, dat aanvankelijk in de nationaliteit gegrond was, thans — ik erken het — meer de uitdrukking van een bloot verschil in stand geworden. Maar dit kon gemakkelijk geschieden, waar stand en nationaliteit zoo nauw met elkander samenhangen.

In de Soenda-landen is het verschil tusschen hooge en lage taal, zoo het schijnt, veel minder ontwikkeld, ofschoon het er onder de namen Ménak en Koering (1) wordt aangetroffen. »Het *Ménak*" zegt de heer van der Tuuk (2) »is het Krâmâ en het *Koering* het Ngoko. Het is mij »gebleken dat het Soendaneesch eene taal is, nauwer aan het Battasch »en Maleisch van Sumatra verwant, dan aan het Javaansch. Het Ménak »is voor een groot gedeelte Javaansch en het Koering een geheel op »zich zelf staand dialect." De latere beoefenaars der Soenda-taal hebben ons tot dusver nog niet door de uitgave eener grammatica in staat gesteld de juistheid dezer opgave te controleeren, en het woordenboek van Rigg geeft daaromtrent geen licht. De mededeeling is overigens wel in harmonie met hetgeen ook de historische overleveringen waarschijnlijk maken, dat de Hindoe-kolonisten zich eerst in veel later tijd over de Soenda-landen verspreid hebben. Hunne taal was toen het onder hunnen invloed ontwikkeld Javaansch, en de Soendanees, die in het gesprek met zijne minderen en zijns gelijken zijn oorspronkelijk dialect, het Koering, behield, zocht aan zijne taal een meer Javaanschen vorm te geven, wanneer hij tot zijne meerderen sprak. In verband hiermede schijnt het mij toe dat het Soendaneesch, en wel het Koering, het naast staat aan de oorspronkelijke taal van Java. Doch ik zeg dat

---

(1) Volgens het Soend. Woordenboek van Rigg beteekent *ménak* een man van adel of rang. Vgl. de boven vermelde Balineesche uitdrukking *wangsa* (Mal. *bangsa*) *ménak*, edele geslachten, hoogere kasten. *Koering* is volgens Rigg een vnw. van den 1en persoon, dat geringe lieden uit nederigheid van zich zelven gebruiken; maar 't is niet duidelijk of en hoe dit met den naam der lage taal in verband kan staan.

(2) In dit Tijdschrift, 1851, I, bl. 340.

niet zonder schroom na de vrij barsche terechtwijzing die ik voor vier jaren van eenige beoefenaars der Soenda-taal op Java ontvangen heb, omdat ik mij omtrent eene taal, waarvan men in Europa nog zoo weinig weet en weten kan, een paar deels eenigszins onnauwkeurige, deels wat gewaagde uitdrukkingen had laten ontvallen.

Ten slotte merk ik nog op, dat onder de adellijke titels op Java in gebruik geen enkele van Arabischen oorsprong is, dat zij stellig voor een groot deel reeds in de Hindoe-periode voorkwamen, dat onderscheidene, zooals Goesti, Ajoe enz., aan Java met Bali gemeen zijn, en dat, terwijl over den oorsprong of de afleiding dier titels door de taalkundigen nog geen genoegzaam licht is verspreid, er echter stellig een Sanskrietsch woord onder voorkomt. Ik bedoel den titel *arjå* of *arijå*, zonder twijfel het Sanskrietsche *ârja*, een man van aanzien, een heer (1). Van dit zelfde woord *ârja* komt ook de naam Ariërs en Arische stam, dien wij gewoon zijn aan den volksstam te geven, waaruit zoowel de Hindoes als wijzelven zijn gesproten.

Is werkelijk, gelijk wij getracht hebben aan te toonen, de adel op Java afkomstig van de Hindoes van Arischen stam, die ook op Java koloniën hebben gevestigd en eene heerschappij van eeuwen gegrondvest, dan zou ook dat lid der Staten-Generaal (de heer van Limburg Brouwer), die zich, naar het oordeel van den heer Keyzer in de Inleiding op de reizen van Poerwå Lelånå, bl. 3, belachelijk maakte door de verklaring dat door de Hindoes van Java, »als een broedertak van de Indiërs gesproten uit Arischen stam," een bloedverwantschap tusschen Javanen en Hollanders ontstaan was, den bal niet zoo geheel hebben misgeslagen. Alleen zou in allen gevalle die bloedverwantschap tot den Javaanschen adel beperkt blijven.

---

(1) Het Javaansche *arjå* zou intusschen ook kunnen ontstaan zijn uit het Sanskrietsche *arja* (niet te verwarren met *ârja*), de onderscheidende titel van hen die tot de derde kaste behooren.

P. J. V.

DE FINANCIËELE POLITIEK DER REGEERING TEGENOVER DE KOLONIËN (1).

Bij de eerste aanraking van het tegenwoordige kabinet met de vertegenwoordiging werd door den Minister van Koloniën naar de Indische begrooting voor 1869 verwezen, als de beste gelegenheid om zijn stelsel te leeren kennen. Later verklaarde hij wettelijke regeling van de voornaamste onderdeelen der koloniale quaestie te zullen ontwerpen. Ongesteldheid van den Minister vertraagde eenigermate de indiening der begrooting. De Tweede Kamer toonde zich bereid »eene bijzondere mate van welwillendheid jegens het gindsche bewind" te betoonen. Zij heeft de begrooting reeds afgehandeld en aangenomen. Desniettemin wenschen wij eenige opmerkingen in verband tot die begrooting te maken, niet om daarvan eene »handuitgaaf" te leveren, maar om den gang van de financiëele geschiedenis van den dag te constateeren. De staatsbegrooting voor 1869 en de Indische begrooting voor dat jaar, in algemeene trekken overzien, leveren immers, zooals ook het Ministerie verklaart, menige »verrassende uitkomst" op.

De Minister van Financiën heeft een tal van staten overgelegd, waardoor men de inkomsten en uitgaven in Indië en in Nederland sedert 1852 kan overzien. Daaruit blijkt, dat de uitgaven in Indië in dat tijdperk van 57 millioen tot het tegenwoordige cijfer zijn geklommen, terwijl de inkomsten, althans sedert tien jaren, zonder regelmatigen voor- of achteruitgang tusschen 110 en 115 millioen oscilleeren en in het algemeen op dezelfde hoogte blijven.

Het feit, dat de opbrengsten evenmin toenemen als verminderen, moet de overtuiging meer en meer vestigen, dat het zaak is goed om zich

(1) De Redactie meent de opneming van dit ingezonden stuk niet te mogen weigeren. Zij heeft het trouwens reeds meer dan eens uitgesproken, dat zij niet aan éene uitsluitende richting in haar Tijdschrift het woord wil laten.

Red.

heen te zien, maar niet halt te houden. Zij toch die steeds jammerkreten over de opdrijving der uitgaven in Indië hebben aangeheven, hebben die gedurende twee jaren van conservatief bestuur niet gestuit; het tegendeel is waar. Van de pompeus aangekondigde vermeerdering van inkomsten, die het gevolg van conservatieve maatregelen zou zijn, is nog minder eenig spoor te ontdekken.

Inmiddels zijn de uitgaven van het Moederland op groote schaal gestegen. Men steunde daarbij op de Indische baten, en zelfs toen deze minder ruim begonnen te vloeien, ging de richting die het Moederland steeds meer en meer van de Indische baten afhankelijk maakt, zoo ver, dat in één jaar tijds, in 1867, de uitgaven van Nederland met 10 millioen vermeerderd werden. Voor oorlog werd daarvan $1^1/_2$ millioen, voor marine *f* 5,800,000 besteed. In 1868 vroeg men weder *f* 4,700,000 meer dan in 1867 voor marine alleen. Dergelijk stelsel, vermeerdering der uitgaven, zonder dat men één enkelen maatregel neemt om in Indië of hier te lande de inkomsten te vermeerderen, is, om met den heer de Waal te spreken, »een der in de historie zoo talrijke voorbeelden van fatale, zoo men wil providentiëele, verblinding" (*Aanteekeningen over koloniale onderwerpen*, VI, blz. 31). Dat men in dagen van overvloed zoo handelde, is nog te begrijpen; 't zijn sterke beenen, die de weelde dragen. Maar tegenover dreigende tekorten was die handelwijze onverantwoordelijk.

De tegenwoordige regeering wil een anderen weg op. Zij heeft der natie toegeroepen: er is een tijd van stilstand op dien noodlottigen weg gekomen; het wordt zaak »om zich heen te zien." De Minister van Financiën sprak den 13[den] Juni jl.: »Moet er, voor welke landsuitgaaf ook, meer besteed worden, dan zal ik niet terugdeinzen voor de hoogst moeilijke en hoogst onaangename taak om tot de natie te zeggen: gij hebt reeds zóóveel uit Indië getrokken, betaal nu zelf hetgeen door uwe vertegenwoordiging in uw belang noodig wordt geacht."

Had de Minister reden om dus te spreken?

De Regeering geeft weder cijfers. De uitgaven van het Moederland zijn thans geklommen tot 96 millioen, met inbegrip van hetgeen voor spoorwegen en andere buitengewone werken noodig is; daartegen staan 74 millioen aan gewone inkomsten over. Op den gewonen staatsdienst alleen bestaat een tekort van een 10tal millioenen, dat sedert jaren gedekt is door de koloniale baten, waarvan men bovendien $106^1/_2$ millioen voor spoorwegen uitgegeven, de slaven in West-Indië geëmancipeerd [wat een 12tal millioenen kostte], ongeveer 175 millioen gulden geamortiseerd, het muntstelsel in Indië, vroeger uit onoordeelkundig winstbejag bedorven (want de schijnbare baten vloeiden in de schatkist van het Moederland), hersteld, en om niet meer te noemen, $6^1/_2$ millioen voor den

Rotterdamschen waterweg besteed heeft, — cijfers die den 5[den] November jl. in de Tweede Kamer door den heer Fransen van de Putte zijn genoemd. Mag men nog meer van Indië vorderen? Mag men bij voortduring op de Indische baten steunen om in Nederland nog meer belastingen zonder equivalent af te schaffen, de uitgaven van allerlei aard nog meer uit te zetten en vooral de kosten van ons defensiewezen, reeds bijna gelijk staande met hetgeen wij aan renten van nationale schuld moeten betalen, nog hooger op te voeren?

Wat wij van »een zuiver liberaal" kabinet mochten verwachten, is niet, dat het binnen een paar maanden eene algeheele hervorming tot stand bracht; wie dat eischt, begaat eene dwaasheid. Maar wij hoopten in de voorgelegde financiëele plannen eene eerste schrede te zien op een beteren weg.

Is de Regeering werkelijk daartoe geraakt?

De Minister van Financiën draagt, in overleg met zijn ambtgenoot voor Koloniën, tot dekking der uitgaven van het Moederland, eene bijdrage uit Indië van *f* 14,962,731 voor, dat is *f* 3,656,862 *meer* dan voor 1868 was geraamd. Zelfs stelde de oorspronkelijke voordracht die som nog *f* 655,627 hooger.

Werpen wij een blik op de voornaamste posten, die verlaagd zijn in vergelijking met de vorige begrooting, dan krijgen wij de volgende groote sommen:

agio op uitzending van specie	*f*	100,000
voor zoogenaamde eischgoederen	»	1,272,637
kosten van verkoop van producten	»	890,959
onvoorziene uitgaven van burgerlijke openbare werken enz.	»	80,000
idem van oorlog	»	50,000
reiskosten voor den G. G. en andere reis- en verblijfkosten der Hooge Regeering	»	93,500
verlies op wissels	»	50,000
buitengewone voorschotten aan hoofden.	»	75,000
collecteloonen	»	55,901
inkoop van koffie (oorspronkelijke voordracht) . . .	»	503,950
idem van suiker	»	1,255,875
kosten der specerijen	»	246,740
kap- en sleeploonen	»	202,000
posterijen	»	40,000
aanmaak van zout	»	701,000
post huishuur-indemniteit	»	150,000
een boekpost van het dep. van oorlog	»	274,999.58
kosten van expeditiën	»	300,000
de afdeeling buitengewone onvoorziene uitgaven . .	»	500,000

Wij komen op deze wijze tot een bedrag van *f* 6,842,561.58.

Deze verminderingen komen ons niet voor allen rationeel en behoorlijk gerechtvaardigd te zijn. Wij geven gaarne toe dat men op goederen die uit Nederland ter aanvulling der magazijnen worden uitgezonden, en op steenkolen, het eene jaar tegen het andere, eenige tonnen gouds meer of minder kan uittrekken, en dat de lagere raming van verschillende andere posten door de uitkomst van vroeger gewettigd is. De bedenkelijkste der voorgedragen verminderingen, die op den inkoop van koffie, is gelukkig door een amendement van de heeren Fransen van de Putte en Sloet van de Beele, dat den schier eenstemmigen bijval der Kamer verwierf, vervallen. Ook beamen wij geenszins alles wat van conservavatieve zijde tegen de begrooting is in het midden gebracht. Men heeft van dien kant al zeer zonderling tot bestrijding van dezen Minister gemanoeuvreerd. In vroeger jaren is door de conservatieven het hardst geschreeuwd over uitzetting der uitgaven in Indie; het vorige kabinet beloofde inkrimping. En wat zien wij nu? Bij de discussie duidde de oppositie het de tegenwoordige Regeering zeer euvel, dat aan haar wensch is voldaan! Misschien is niet zonder grond tegen de verlaging van sommige posten bezwaar gemaakt; maar van die zijde is het verwijt onbegrijpelijk. Betrekkelijk lage raming van menigen post is als een ernstige wenk aan het Indisch bestuur, om met zuinigheid en meerdere behoedzaamheid te werk te gaan, zeker niet te misprijzen; daarop is dikwijls aangedrongen en wij keuren dat alleszins goed.

Maar er zijn er onder de verminderingen waartegen — wij ontveinzen het niet — ernstige bedenkingen bij ons bestaan. De Minister schrapte bijv. *f* 75,000 van de buitengewone voorschotten aan grooten en hoofden. Hij achtte dien post vroeger onmisbaar; want op art. 49 der comptabiliteits-wet teekende hij de vraag aan: »Dus geen voorschotten meer aan inlandsche vorsten en grooten — die ze nog al eens noodig hebben?" (*Aant.*, VI, blz. 65). De Minister beweert, dat de wet die voorschotten niet toelaat. De wetgever; die de twee eerste begrootingen goedkeurde, oordeelde anders.

Wat kan voorts de Gouverneur-Generaal in dringende omstandigheden met 2 ton voor expeditiën uitrichten? Zal hij niet terugdeinzen voor krachtige en doortastende maatregelen, die geld kosten, als de prijzen der producten eens tegenvallen en hij bevreesd zou kunnen worden, dat wellicht bij latere beoordeeling van de uitoefening der bevoegdheid, hem bij art. 31 der wet gegeven, gewijzigde toestanden en omstandigheden tot een minder juist oordeel konden leiden?

Vroeger had de Landvoogd voor buitengewone onvoorziene uitgaven een post van een half millioen te zijner beschikking. De heer de Waal zag daarin »eene wijziging" der comptabiliteitswet, die, hoezeer met stillen trom ingevoerd, »eene verbetering" was (*Aant.*, X, blz. 80). Wel ver-

langde de heer de Waal wijziging in den vorm van de wet en het weglaten van speciale posten van onvoorziene uitgaven; maar hij wilde eene ronde som van 5 ton voor den Landvoogd beschikbaar houden en formuleerde een voorstel tot wetsverandering in dien zin (*Aant.*, X, blz. 85). Thans besnoeit hij eenige posten van onvoorziene uitgaven en schrapt eenvoudig de 5 ton. De heer de Waal schreef, dat die posten op de begrooting van 1867 »in 't wilde" en »in 't honderd" waren geraamd; hij noemde de opmerking van 't eindverslag »zeer juist", dat het door den heer Mijer verlaagde cijfer van onvoorziene uitgaven evenmin gerechtvaardigd kon worden als het oorspronkelijk voorgesteld bedrag. Hij beoogde verbetering door wijziging der comptabiliteitswet. Daartoe is men nog niet gekomen. Waarom dan nu »in 't honderd" geschrapt?

Geldt datzelfde niet voor den in geenen deele gemotiveerden post voor openbare werken? De Minister heeft aan de Staten-Generaal geene rekenschap kunnen geven van de nu voorgedragen som van 5½ millioen. De bouwstoffen, uit Indië ontvangen, stelden hem niet in staat tot splitsing der som, die oorspronkelijk was aangevraagd. Bestond er nu voldoende grond voor het opperbestuur om 1½ millioen »in 't wilde" van die aanvrage af te trekken? Zal die handeling, vergezeld van de uiterst zonderlinge aansporing om »zonder schroom" van heeredienstplicht gebruik te maken, niet tot verkeerde gevolgen moeten leiden? Zeer terecht is daartegen bezwaar geopperd. De Tweede Kamer had intusschen geene keus; zij moest zich tevreden stellen met de belofte: in het toekomende jaar beter.

Ziedaar eenige wezenlijke grieven, die aan de oppositie stof genoeg voor gegronde bezwaren hadden kunnen opleveren. Voor eene oppositie, die wist wat zij wilde, was de taak, die zij te vervullen had duidelijk genoeg geweest. Heeft zij die werkelijk vervuld? Is het genoeg phrases te geven of uit te cijferen, hoeveel hier en daar een post verlaagd is, om dan, tegenover de sprekendste eindcijfers, tot de ongerijmde conclusie te komen, dat deze Minister de vaste uitgaven met millioenen heeft verhoogd? Of is het voldoende bij de algemeene beraadslaging bezwaren tegen elke lagere raming te doen gelden, uitputting van den voorraad en tal van credietwetten voor te spiegelen en te beweren, dat de dienst gestremd zal worden, of dat er collisie tusschen de staatsmachten zal ontstaan, zoo de Gouverneur-Generaal art. 31 der comptabiliteitswet toepast; maar ten slotte, als de betwiste posten afzonderlijk in beraadslaging komen, te zwijgen en te berusten? Het is zeer opmerkelijk, dat de meeste onder-afdeelingen, waartegen de conservatieven bezwaar inbrachten, omdat de cijfers verlaagd waren, met hamerslag zijn goedgekeurd, en dat men zelfs niet eene poging aanwendde om eene beraadslaging daarover uit te lokken. De posten: agio op uitzending van specie, ver-

fies op wissels, de zoogenaamde eischgoederen en de expeditiën, van die zijde aangevochten, zijn niet bediscussieerd. Wij hebben ons steeds voorgesteld, dat eene oppositie niet enkel behoort te »kijven" of met aardigheden te schermen, maar dat zij de fouten van elk regeeringsvoorstel moet aanwijzen en pogingen doen om die te verbeteren. Zoo doet »Her Majesty's Opposition" in Engeland. Men zegge niet: amendementen om posten, die te laag geraamd waren, te verhoogen, zouden niet aangenomen zijn. Ware de ongenoegzaamheid der raming op behoorlijke wijze aangetoond, dan kon *deze* Kamer geen principiëel bezwaar doen gelden; want zij heeft, tot ons genoegen, in strijd met de ministerieële voordracht, den koffieprijs weder tot *f* 13.— verhoogd.

Van de conservatieven konden en moesten voorstellen in dien geest worden verwacht. Men had toch tal van grieven tegen de begrooting. Er was niet bezuinigd, maar geschrapt, werd gezegd, en ten gevolge van eene raming van den koffieprijs, die als onmatig hoog werd uitgekreten, ondanks de verklaringen van de Handelmaatschappij en de verwachtingen van deskundigen, werd volgehouden, dat de Regeering de natie »zand in de oogen poogde te strooien" en eene bijdrage aan Nederland voorspiegelde, die in de verte niet kon worden gehoopt. Het middel lag voor de hand om eene andere uitkomst te verkrijgen. Had men bij amendement de als te laag geraamde en op dien grond aangevochten posten verhoogd, een post van een half millioen voor buitengewone onvoorziene uitgaven voorgedragen, en ten slotte eene becijfering aan de Kamer voorgelegd om de opbrengst van de koffie op den tegenwoordigen prijs ad 37 cents per pond te ramen, de sluitpost had een geheel ander cijfer vertoond. Maar dit geschiedde niet. Wat men in den loop der debatten verzuimd had, wilde men ten slotte op eene wijze bereiken, die geen bijval kon vinden. Het ware de plicht geweest van de oppositie althans te beproeven om de begrooting derwijze in te richten, dat zij er vrede mede kon hebben. Eene armzalige beknibbeling van *f* 1000 op de kosten van de statistieke opneming kon niet baten.

De Minister beriep zich op de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal om, waar behoefte zal blijken te bestaan, nadere credieten te openen, en verklaarde dat deze Indische begrooting de laatste zou zijn, die aan de invoering van een beter stelsel voorafging; door ziekte was het overleg vertraagd om eene vaste bijdrage te ramen. Hij herhaalde, evenals de Minister van Financiën, door de uitkomst van zijn arbeid aan deze begrooting »verrast" te zijn geweest, en 't was op een toon die niet toelaat aan zijne oprechtheid te twijfelen, dat de heer de Waal daarbij voegde, dat het hem bij de vermindering van de begrooting niet om de opdrijving der bijdrage voor het Moederland was te doen geweest. De bestrijders van het stelsel van den Minister gingen veel te ver in hunne

oppositie, wanneer zij beweerden, dat de Gouverneur-Generaal uit de comptabiliteitswet en het regeerings-reglement de bevoegdheid niet kan putten om zich credieten te openen verder dan voor hetgeen volstrekt niet bij het opmaken der begrooting kon voorzien worden. De heer van Nispen, die zelfs volhield, dat men den Landvoogd het recht kan ontzeggen in dringende behoeften van Indië te voorzien, als een amendement zelfs ten onrechte in de Kamer is aangenomen, en die daaruit vrees voor collisiën put, overdrijft. Elke vergadering van Nederlanders, hoe partijdig zij ook somwijlen gestemd moge zijn, bezit eene mate van nuchter gezond verstand en een besef van billijkheid, dat niet gedoogt de rechten van een Gouverneur-Generaal te nauw te beperken, die, in 's Konings naam, gindsche gewesten bestuurt, zelfs al wordt de begrooting hier te lande vastgesteld. Zeer veel moet aan eene behoorlijke verantwoording worden overgelaten. Evenwel zullen wij ons daarom in geenen deele tot verdedigers opwerpen van een stelsel, om de uitgaven laag te ramen en de inkomsten zoo hoog mogelijk op te voeren. Ruime raming behoort regel te zijn, wil men het Moederland voor groote teleurstelling behoeden of in Indië niet komen tot den toestand van weleer, toen de traditie bestond om steeds en in de eerste plaats het oog gevestigd te houden op de behoeften van Nederland, eene traditie den Minister uit eigen ervaring bekend. En men mag zich daarvan te minder laten terughouden, omdat de stijging van het eindcijfer der begrooting in latere jaren ten deele toe te schrijven is aan het uittrekken in cijfers van de geldswaarde van 't geen vroeger slechts uit de magazijnen werd gehaald en onderling werd verrekend. Nu de Minister evenwel bepaald verklaard heeft, dat hij niet geschrapt en beknibbeld heeft om eene hooge bijdrage voor Nederland te becijferen, maar dat hij wil breken met het exploitatiestelsel, konden zij, die hem niet tot elken prijs wilden bestrijden, zich nederleggen bij het verlangen om een zuinig beheer in Indië te zien voeren, waar dit mogelijk is, omdat ook daar nog zoovele behoeften op vervulling wachten, die nieuwe en meerdere uitgaven zullen eischen. »Zonder schroom" zal men dan ook, naar wij vertrouwen, in 1869 het noodige in Indië doen, en er niet voor terugdeinzen om, met inachtneming van de spaarzaamheid die voor elke Regeering bij het beheer van de opbrengsten harer onderdanen gebiedende plicht is, waar dit vereischt wordt, meer te besteden. De Minister heeft toch meermalen in zijne geschriften erkend, dat de uitkomst van eene begrooting eene geheel andere kan zijn dan men verwacht had, en zich daarom verklaard ten gunste van tweejaarlijksche begrootingen. Op hem rust de taak aanvullingswetten te doen aannemen, waar hij gefaald heeft; hij is voor de gevolgen verantwoordelijk. Want het onderschikken van de belangen van Indië aan het »genoegen" om eene hooge bijdrage aan Nederland te becij-

feren, zou met den geest zijner financiëele politiek niet zijn overeen te brengen.

De oppositie teekende zoowel verzet aan tegen het ramen eener aanzienlijke bijdrage voor het Moederland, als tegen het stelsel van hen, die eene vaste en meer beperkte bijdrage willen. Men grondde den strijd tegen de thans geraamde bijdrage voornamelijk op de raming van den verkoopprijs van de koffie in 1869 op het bedrag van 40 cents per half Ned. pond, en de heer Rochussen ontkent bovendien, dat men de geraamde hoeveelheid zal kunnen verkoopen. Jaar op jaar is, onder liberale besturen, dezelfde voorspelling omtrent te wachten teleurstelling gedaan en telkens is die profetie onjuist bevonden; de heer Fransen van de Putte toonde dit door voorbeelden aan. Het argument heeft al de kracht der nieuwheid verloren, en steunt, minst genomen, op even onwisse gronden als de raming van de Regeering. Wat de te verkoopen hoeveelheid koffie betreft, achten wij het sustenu van den heer Rochussen volslagen onhoudbaar tegenover de wetenschap van de Handelmaatschappij, die hare meening door cijfers staafde.

De zoogenaamde sluitpost of het cijfer der bijdrage aan Nederland gaf aanleiding tot een levendigen strijd. De heer Pijnappel, de strijdlustigste der conciljanten, heeft den 11den en 12den November jl. alweder het bewijs geleverd, dat men een zeer schrander man kan zijn, en toch in de praktijk alle staatsmanswijsheid kan missen. De verschillende gronden, waarop hij het voorstel toelichtte om de bijdrage voor 1869 op 12 millioen te ramen, geven daarvan een doorslaand bewijs. De Amsterdamsche afgevaardigde had toch bij de algemeene discussie voorop gezet: ik wil geene vaste regelen, maar een goed bestuur van Indië. Op dien grond had hij moeten trachten, de posten die hem te laag geraamd voorkwamen, in het belang van Indië te verhoogen; dat ware logisch en eenvoudig geweest. Maar wat zal het baten, als de begrooting werkelijk eens te laag raamt, dat men een sluitpost aanneemt die evenzeer geheel in de lucht hangt en op geenerlei gegeven hoegenaamd steunt? En voorts was het wel mogelijk uit eene stemming van de Tweede Kamer over dergelijk amendement op te maken, of de meerderheid het oog had op de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal om credieten te openen, zoodat men hem wilde aanmoedigen om in ruime mate in alle behoeften van Indië te voorzien, dan wel of de Kamer den geraamden koffieprijs van 40 cents te hoog achtte en daarom de bijdrage lager stelde? Was niet, zooals de heer Fransen van de Putte den 12den opmerkte, veeleer nieuwe verwarring te duchten, door dat amendement-Pijnappel te stichten, zonder dat Indië daardoor werd gebaat? En zou de verwerping van dat voorstel om zeer uiteenloopende redenen en door verschillende fractiën, zoo het gesteund ware geworden door hen die bovenal de belangen van

Indië bevorderd willen zien, de Regeering niet hebben belemmerd om een beter stelsel in te voeren? Wil men toch ons land gewennen niet langer op buitensporige bijdragen van Indië te leunen, dan moet men het beginsel zuiver stellen. Eene beslissing over dat punt was niet door het amendement te verkrijgen. De toelichting daarvan op allerlei gronden, van een conservatief en liberaal standpunt tevens uitgaande, was alleen geschikt om het voorstel onaannemelijk te maken. Aan de ééne zijde vond het amendement bestrijding bij hen die de raming van den Minister, wat de inkomsten betreft, niet overdreven achtten; aan de andere zijde werd het aangevochten door den heer van Nispen, die tegenover den Minister staat en een bondgenoot van den heer Rochussen is, omdat hij het exploitatiestelsel ten opzichte van Indië gehandhaafd wil zien en er »voor past" Nederland te laten betalen wat het uitgeeft, zij het dan dat onze uitgaven nog zoo buitensporig worden opgedreven, zoolang uit de Indische citroen nog wat geperst kan worden. Het amendement-Pijnappel had dus doel noch zin. Wij herzeggen: wie de uitgaven te laag geraamd achtte, had zijn doel door amendementen op de raming der uitgaven kunnen bereiken. Wie den koffieprijs te hoog achtte, had eene becijfering op dien grond moeten overleggen. Nu werd alleen een twistappel te meer opgeworpen, zonder dat dit tot eenig praktisch resultaat in den zin van de oppositie kon leiden, door een man, die verklaard had de Regeering op den weg van billijkheid en rechtvaardigheid ten opzichte van Indië te willen steunen.

Beperking van de eischen van het Moederland kan alleen worden verkregen, wanneer men daarbij een stelsel volgt. De Minister wil daartoe komen, door eene vaste bijdrage van Indië aan te nemen. Deze Indische begrooting, de eerste die de heer de Waal ontworpen heeft, kan, zegt hij ons, niet tot maatstaf van beoordeeling dienen, want het overleg over zijne plannen is nog hangende. De toekomst zal andere uitkomsten opleveren. Wij juichen, wat de financiëele belangen betreft, de gronddenkbeelden toe, den 5 November jl. in deze woorden ontwikkeld:

»Maar dat financiëel belang kan in mijn oog niet anders zijn dan te voorzien in de wezenlijke, onvermijdelijke behoeften. Ik knoop daaraan vast het denkbeeld, in de Memorie van Toelichting geopperd, dat van de verschillende bestanddeelen der koloniale quaestie dit vraagstuk alle andere beheerscht. Wat is Indië aan Nederland rechtstreeks geldelijk verschuldigd? Men kan er over denken zooveel men wil, zoolang niet vaststaat wat Indië bepaaldelijk aan Nederland verschuldigd is, dat wil zeggen wat door het *zedelijk* gevoel wordt aangewezen als van Indië door Nederland in te vorderen, — is het gansche financiëele stelsel willekeur. Men moge zeggen dat het conservatieve denkbeeld: wij geven al wat gij noodig hebt, wij houden slechts het overschot, edelmoedig is;

maar laat men niet terughouden welke maatregelen er genomen zijn om dat overschot zeer groot te maken. Er mag geen overschot zijn. Een batig slot waarnaar men streeft, is in strijd met het eerste gronddenkbeeld van een financiëel beheer. Men mag van een onderdaan niet meer vorderen dan men bepaald noodig heeft voor zijn beheer. Het cijfer van de behoeften van den Staat bepaalt van zelf de grens der te heffen belastingen. Men mag maar niet zoo in den blinde voortgaan met heffen en zeggen: intusschen zullen wij uwe behoeften bevredigen, zonder cijfer. Neen! de behoefte van den Staat moet vaststaan en daarvoor moet de belasting worden bepaald. En wat zal men nu denken van een financiëel stelsel, gelijk wij jaren achtereen ten laste van Java hebben gevolgd? Wij hebben den Javaan last op last opgelegd, waarvoor, als men ons vraagt, wij geen andere beweegredenen weten op te geven, dat dat wij hier gaarne spoorwegen willen hebben zonder daarvoor te betalen. Van de zijde die ik bestrijd, is eene vergelijking gemaakt van den Javaan met het onmondig kind, en wij zouden dan de eerlijke voogd zijn. Maar als dat kind zijn voogd eens vroeg, waarom er zooveel van zijn groot vermogen afgaat, dan zou die voogd er niet anders op kunnen antwoorden, dan dat hij gaarne op ruimen voet leeft ten koste van zijn pupil."

Dat is de taal die een Minister van den Koning der Nederlanden voegt, wat anderen ook mogen zeggen; dat is rond en eerlijk gesproken. Alleen zij die geene moraliteit in het staatkundig leven erkennen, kunnen daartegen protest aanteekenen. Men moge over de wijze waarop de toekomstige bijdrage van Indië becijferd moet worden, van gevoelen verschillen, eene vaste bijdrage al of niet doelmatig achten, wie in de eerste plaats een goed en billijk bestuur van Indië als de hoofdtaak van de Nederlandsche Regeering beschouwt, moet erkennen, dat wij tot dusverre ons financiëel stelsel en de aan Indië gestelde eischen op »willekeur" hebben gevestigd en dat de heer de Waal de grondslagen heeft aangewezen, waarop eene rechtvaardige heerschappij over gindsche volkeren behoort te rusten. Wij verlangen van den Minister, dat hij »zonder schroom" bij de volgende begrooting zijn stelsel in toepassing brenge en eene beslissing uitlokke. Het zedelijk gevoel der natie zal hem de zegepraal verschaffen.

Maar heeft nu het kabinet, zelfs al houdt men rekening met den korten tijd van zijn bestaan, bij het ontwerpen van de Staatsbegrooting voor 1869, en tegenover de uitkomst die de ontworpen Indische begrooting op 't papier beloofde te geven, ook reeds eene schrede gedaan om te breken met het stelsel om op de Indische baten te leunen en niet te kort te doen aan hetgeen het *zedelijk* gevoel ons aanwijst dat wij van Indië mogen vorderen? Wij wenschten op die vraag een meer bevredigend antwoord te kunnen vinden.

Behalve den sluitpost van bijna 15 millioen heeft de Minister van Financiën nog eene tweede Indische bijdrage op de Staatsbegrooting gebracht, ten einde inkomsten en uitgaven te doen sluiten. Is dat overeenkomstig hetgeen de heer van Bosse den 2[den] April jl. in de volgende woorden uitsprak?

»Wij verkeeren in een minder gunstigen financiëelen toestand; en waardoor? Het is genoeg bekend: — omdat wij zoowel hier te lande als in Indië de uitgaven hebben uitgezet buiten verhouding met de inkomsten. In Nederland heeft men de uitgaven verre boven de inkomsten opgedreven; maar men nam hetgeen noodig was ter bestrijding, uit de inkomsten van Indië. Ook de uitgaven in Indië stegen, maar niet boven de inkomsten, die Indië oplevert. Nu komen wij in een moeilijken toestand, en wat is het voorstel? Zullen wij gaan besnoeien op de uitgaven van het Moederland, dat de uitgaven boven zijne inkomsten heeft uitgezet? Zullen wij onze publieke werken gaan inkrimpen? Neen, dat doen wij niet....

»Ik laat nog daar het beginsel, dat men naar elders omziet om in eigen nood te voorzien. Ik zou ongaarne, door mijne stem aan dit amendement te geven, zelfs in de verte aanleiding geven, dat men in Indië of elders het verwijt gegrond kon achten, dat eenmaal op vrij scherpen toon tegen de Indische comptabiliteitswet is gericht. Men heeft die wel genoemd: eene vrucht, die de gierigheid tot vader en de hebzucht tot moeder had. Ik laat dat verwijt voor rekening van hem, die dat gedaan heeft. Maar ik wensch niet, dat wij dien weg opgaan om, nu men onaangename middelen zal moeten aanwenden om in de financiëele behoeften te voorzien, die in de eerste plaats op Indië toe te passen en dus, indien ik dat spreekwoord mag gebruiken, van eens anders mans leer riemen te snijden. Ik geloof dat niet zonder grond daarover een verwijt zou kunnen worden gemaakt."

Kan de Minister van Koloniën, met het oog op zijne begrippen, goedkeuren dat die tweede bijdrage van bijna 3½ millioen op de Staatsbegrooting voorkomt?

In het voorbijgaan, en op eene wijze die er de aandacht eer van afleidt dan bij bepaalt, wordt hier een hoogst gewichtig beginsel beslist. De Regeering wil de staatsbegrooting in Nederland doen sluiten door middel van een post van *f* 3,475,000, genaamd »bijdrage uit het vermoedelijk batig slot van het koloniale dienstjaar 1867." Dit kan zeker niet vergeleken worden met hetgeen een vorig bewind deed: wij bedoelen het lichten van millioenen uit de Indische kas zonder eenige wetenschap hoeveel daarvan voor de administratie noodig zou zijn; maar het is toch van veel te groot belang, om er los over heen te loopen. Het overschot van den dienst 1867, naar hetgeen in Nederland meer is begroot dan uitge-

geven, bedraagt omstreeks ƒ 5,457,000. Intusschen is nog geen bericht ontvangen omtrent de werkelijke uitgaven in Indië. De Minister van Financiën zegt in zijne Memorie van Toelichting bij de wet op de middelen: »Men heeft, naar het schijnt, wat dit punt betreft, geene teleurstelling te duchten, daar het reeds bekend is, dat van de gelden op den dienst 1867 voor de uitgaven in Indië toegestaan, belangrijke sommen zijn vrijgevallen." Al mochten de inkomsten in Indië het geraamde cijfer niet bereiken, er zal evenwel een overschot zijn. Vandaar dan de som van ƒ 3,475,000, door de Regeering onder de middelen voor 1869 opgenomen, buiten en behalve de bijdrage aan Nederland van circa 15 millioen. — Mocht er nu ook een te kort blijken te bestaan op den dienst van 1868, wat nood! er zijn misschien ook nog saldo's van diensten vóór 1 Januari 1867!

Deze handelwijze van de Regeering is zeker niet het middel om Nederland minder te doen leunen op de koloniale baten. Veeleer schraapt men nu alles bijeen om tot dekking van gewone en buitengewone uitgaven alles aan Nederland toe te voegen. Men blijft leven bij den dag.

Art. 80 van de wet van 23 April 1864 vordert, dat de wet het batig slot der rekening van vroegere dienstjaren zoo spoedig mogelijk vaststelt. Met welk doel? Eenvoudig om het overschot dat verkregen wordt, in de schatkist van Nederland te storten en ten behoeve van het Moederland aan te wenden? Dan zijn de bepalingen dier wet onnoodig gecompliceerd en had men eenvoudig kunnen zeggen: »het slot der rekening komt voor op de Nederlandsche staatsbegrooting," die immers ook bij de wet wordt vastgesteld. Neen, men heeft aldus geredeneerd. Nederland zal eene bijdrage over elk jaar ontvangen, die post wordt op de Indische begrooting uitgetrokken, maar het slot der Indische rekening zal bij de wet worden vastgesteld, ten einde het overschot voor gewone of buitengewone uitgaven, 't zij voor Nederland, 't zij voor Indië, naar mate der behoefte, te doen strekken.

Maar daarvan rept de Regeering niet. Zij zegt: dat geld zal er zijn; Nederland kan dat gebruiken; later zal de wet doen zien dat er nog wel iets meer is dan waarover wij nu, zoo ongemerkt en als sprak het van zelf, beschikken. Dat is een eerste, maar belangrijke en tevens bedenkelijke stap op den weg, om het slot der Indische rekening, boven en behalve de jaarlijksche bijdragen, eenvoudig op de staatsbegrooting van het Moederland te brengen, en Indië, waar de behoeften zoo groot zijn, te laten toezien bij het feest dat men van zijne opbrengsten aanricht. De minister van Bosse heeft intusschen herinnerd, wat het Moederland al sedert 1852 uit de koloniale bijdragen heeft gedaan. En wat is op het gebied van buitengewone openbare werken in Indië geschied? Men heeft aan de spoorwegmaatschappij, die eene enkele lijn

op Java bouwt, $6^{1}/_{4}$ ton rentegarantie toegezegd, eene gunst die deze spoorweg na een paar jaren niet meer zal behoeven; want de uitzichten zijn zeer gunstig. Maar hoeveel is niet sedert jaren verzuimd of uitgesteld, op grond der eischen van het Moederland!

Wat beteekent nu tegenover zoodanige handelingen, als de begrootingswetten doen kennen, het losse zeggen: voordat men het belastingswezen in Indië kan verbeteren, zal nader worden beslist, wat de Kolonie aan het Moederland behoort op te brengen? De oplossing van het vraagstuk betreffende het batig slot heeft, dit staat vast, alles in Indië tot »verlammende onzekerheid gebracht." Maar is het juist wat de Minister van Financiën zeide, dat dit vraagstuk »in elk geval nog geen invloed op de begrooting voor 1869 zou hebben kunnen uitoefenen," meer bepaald wat de Staatsbegrooting. betreft? Wat men ook ten aanzien van eene vaste bijdrage moge bepalen, — eene zaak, waarover men nog eerst begint te denken, — het is een regel dien men zich zelven zou stellen; de vorm doet niets ter zake, want er is niets bindends in eenigen vorm uit te denken. Daarom had de Regeering niet art. 80 der comptabiliteitswet in den meest beperkten zin behooren uit te leggen. Indien toch dit de manier is waarop men Nederland wil ontwennen om op de koloniale baten te steunen, dan zal men niet licht tot het aannemen van een matig peil voor de eischen van het Moederland geraken.

Wanneer men nagaat, dat op de staatsbegrooting van Nederland onder de geraamde uitgaven, ad *f* 96,727,022.91, om slechts hoofdzaken te vermelden, de volgende buitengewone uitgaven voorkomen: voor aanleg van spoorwegen 10 millioen, voor den waterweg van Rotterdam naar zee *f* 1,132,000, voor den Zwolschen waterweg *f* 200,000, aan rentegarantie voor het Kanaal door Holland *f* 533,250, te zamen *f* 11,865,250, en voorts subsidiën aan de West-Indische koloniën tot een cijfer dat in 1852 slechts *f* 356,228.18 bedroeg, maar in 1867 tot *f* 1,755,454.34[5] was gestegen; dan mag men de gewone uitgaven van Nederland, vergeleken met de inkomsten, veilig gedekt achten door eene bijdrage van Nederlandsch-Indië van 10 millioen, iets meer of minder. In een jaarkring, waarin men de middelen beraamde om tot een beter stelsel te geraken, was eene bijdrage van bijna 15 millioen voorzeker niet te laag. Waarom nu niet den post welke ten vorigen jare op de begrooting voorkwam, en waardoor men over 4 millioen aan schatkistbiljetten kon beschikken, die niet gebruikt zijn, weder opgebracht tot dekking van een tekort over 1869 en de rekening uit Indië over 1867 afgewacht om in de behoeften te voorzien, als de heer van Bosse meent in billijkheid, zelfs al krijgt Indië een behoorlijk deel, op die som van *f* 3,475,000 te kunnen rekenen?

Hetgeen nu voorgesteld wordt, is de voortzetting eener politiek, waartegen

jaren achtereen gewaarschuwd en geijverd is, omdat zij evenmin strookt met het waarachtig belang van Nederland als van Indië. Niet enkel philanthropen of zoogenaamde Javanen-vrienden zijn daartegen in verzet gekomen. Mannen van alle richtingen roepen sedert jaren hetzelfde aan de natie toe. De heer Fransen van de Putte herinnerde den 5den November jl. daaraan met nadruk, toen hij zeide:

»Op den 11den Juni 1855 stond de heer Baud op en hield eene zeer merkwaardige redevoering, die ik elk belangstellende in Indische zaken aanraad te lezen of te herlezen.

»»Sedert meer dan twintig jaren hebben wij ons tegenover Nederlandsch Indië bevonden in een onnatuurlijken toestand, dat wil zeggen, de dochter heeft de moeder onderhouden. Er is, geloof ik, nog slechts één voorbeeld van iets dergelijks, het is dat van Spanje; daar heeft echter de liefde van de dochter der moeder weinig gebaat; dat voorbeeld is eerder afschrikkend dan aanmoedigend."

»Aldus leidde de heer Baud zijne redevoering in. Hij trad vervolgens in eene beschouwing van de koloniale financiën van het jaar 1830 en zeide dat op den 20sten Mei 1843 door de Regeering bij de behandeling der leeningwet in deze Kamer verklaard werd: »dat men niet in die mate waarin zulks thans plaats heeft, afhankelijk moet blijven van de uit haren aard steeds onzekere en wisselvallige bijdragen uit de overzeesche bezittingen."

»»Deze verklaring," zeide Baud verder, »is gedurende tien jaren beschouwd geweest als een financiëel axioma, als een behoedmiddel tegen zorgeloosheid en verteerzucht, als eene waarschuwing tegen het te veel leunen en steunen op de Indische bijdragen, als eene herinnering om zich van die bijdragen van lieverlede los te maken. Die verklaring werd steeds beschouwd als een paal geplant in de financiëele renbaan, om door elken Minister van Financiën te worden in het oog gehouden, genaderd en eindelijk bereikt. En, inderdaad, die toenadering heeft als vrucht van een goed financiëel bestuur plaats gehad; zij heeft plaats gehad vóór 1848; zij heeft, onder begunstiging van een aantal omstandigheden, die ik niet zal aanhalen, vooral plaats gehad na 1848. In November 1853 echter is die paal geschud geworden." Baud wees er op, dat slechts voor 79 pct. door de Nederlandsche natie werd bijgedragen in den last der staatsuitgaven. Hij waarschuwde tegen dat telkens wijzen op den last der belastingschuldigen, want dat men daarmede der natie eene onwaarheid voorstelde.

»»Ik heb straks gezegd" — eindigde de heer Baud — »dat ik eene bijzondere aanleiding had om deze punten ter sprake te brengen. Ik zal de redenen opgeven, waarom *ik* mij daartoe genoopt gevoel. In de eerste plaats in het belang van waarheid en billijkheid, maar in de

tweede en voorname plaats, omdat het in *mijne* vroegere loopbaan op mijnen weg heeft gelegen, om het stelsel, hetwelk aan het Moederland zulk een rijken oogst van millioenen heeft bezorgd, te helpen invoeren en bevestigen. Ik heb daartoe medegewerkt als het eenige middel om het vaderland te behoeden voor groote rampen, ja waarschijnlijk voor het staatsbankroet. Maar nu die aandrang heeft opgehouden te bestaan, nu de financiën van het Moederland op den weg van herstel zijn gebracht, nu hier alom welvaart heerscht, blijkbaar onder andere uit het jaarlijks stijgen van de opbrengst der belastingen, — nu meen *ik* inzonderheid gerechtigd te zijn om uwe aandacht op een en ander te vestigen en te zeggen: span den boog niet te sterk, keer terug tot de beginselen van 1843."."

Is die verklaring niet meer van waarde in een tijd waarin de baten uit Indië niet meer zoo ruim vloeien als op het tijdstip toen Baud, in de laatste dagen des levens, die waarheid aan allen voor oogen hield? Zal men zich bepalen tot losse gezegden over »eene vaste bijdrage" en een wijd veld van bespiegelingen daarover openen, maar de oogen sluiten voor de werkelijkheid, die leert dat het onmogelijk is de stijging der Indische uitgaven tegen te houden, en dat, terwijl daar zooveel te doen is, onze inkomsten stationair blijven? Zal men het miskennen dat men bij eene hervorming die zich ten doel strekt het productief vermogen van onze koloniën te ontwikkelen, in elk geval een tijdperk van overgang te doorworstelen heeft, en vergeten dat elke hervorming tijdelijk uitgaven eischt? Zal men het dan vreemd vinden dat ons het voorstel om nu reeds *f* 3,475,000 van den dienst 1867, boven eene bijdrage van bijna 15 millioen, op de staatsbegrooing te brengen, noch logisch noch mild voorkomt?

Wat wij van deze regeering verwacht hadden, is: dat zij bewijzen zou »zonder schroom" tot het beginsel van 1843 terug te keeren. Wat wij hopen, is: dat de Minister de Waal »zonder schroom" de groote vraagstukken van koloniaal beleid aanvatte. Halve maatregelen baten niet.

Leven bij den dag is voortaan eene onmogelijkheid. Indië moet door de noodige wettelijke regelingen op den weg tot hervorming worden gebracht of men moet terugkeeren tot het beginsel om Indië daar ginds te regeeren. Met de tegenwoordige Tweede Kamer, nog trillende van de naweeën van een strijd over de constitutioneele rechten der natie, is de behandeling van de groote vraagstukken van koloniaal beleid voorwaar niet gemakkelijker dan zij in vroegere vergaderingen der volksvertegenwoordiging was. Geene der partijen kan evenwel wenschen de hervorming over te laten aan één man: den Gouverneur-Generaal, hij heete dan mr. P. Mijer of hoe ook. Noch de conservatieve noch de liberale partij kan dat willen; er moeten, wil men Indië in Indië regeeren, meer

waarborgen voor een goed beheer worden gegeven, dan men thans bezit. Want wat waarborgt de conservatieve richting of ons, dat niet, onder den drang der politieke omstandigheden, die taak in het Moederland zou worden opgedragen aan een man wien men haar allerminst zou willen toevertrouwen?

Deinst daarom de minister de Waal terug voor de groote quaestiën van den dag, hij stelle »zonder schroom" herziening van het Regeeringsreglement voor en geve den Raad van Indië andere en veel ruimere attributen, met afsnijding van hetgeen eigenlijk niet tot den werkkring van dat lichaam behoort of verkeerd werkt, zooals het doen van voordrachten tot benoeming van ambtenaren. Wellicht vestigt hij bij de vertegenwoordiging de overtuiging dat dit de beste weg zou zijn. Maar welken weg men moge inslaan, het is dringend noodzakelijk, dat »zonder schroom" de handen aan het werk worden geslagen. Bovenal zij men daarbij gedachtig aan de woorden, die Baud, als politiek testament, aan het slot van zijne vroeger besprokene rede, uitte: »Ik wensch dat men terugkeere tot de verklaring van 1843, en mitsdien steeds door gepaste maatregelen streve naar het toen aangewezen doel. Ik wensch dat men afzie van het voornemen om zich in nog ruimere mate dan in 1843 afhankelijk te maken van uit haren aard steeds onzekere en wisselvallige bijdragen uit de overzeesche bezittingen." Moge de staatsbegrooting van 1870 daarvan meerdere blijken geven dan wij in die van 1869 konden opsporen.

Z.

DE BEGROOTING VAN NEDERLANDSCH INDIË VOOR HET DIENSTJAAR 1869 IN DE TWEEDE KAMER.

De begrooting van Nederlandsch Indië voor het dienstjaar 1869 is in de Tweede kamer na een debat, dat 8 dagen geduurd heeft, met eene groote meerderheid van stemmen aangenomen. De uitslag der stemming daargelaten, kan de indruk welken die debatten gemaakt hebben, tot op zekere hoogte niet zeer aangenaam genoemd worden. Er is weder veel gesproken en weinig beslist. Toch kan het nuttig zijn uit die discussiën op te maken, naar welken weg gewezen wordt om tot de oplossing van het nog altijd hangende koloniale vraagstuk te geraken. Bij de bespreking van de quaestie der vaste bijdrage van de Kolonie aan het Moederland merkte de heer Pijnappel op, »dat het goed is onszelven in het gebruik van de Indische baten te beperken," en ik geloof dat die aanmerking juist was. Maar zou het ook niet goed zijn indien de vertegenwoordiging zich beperkte in het gebruik van het recht om bij de begrooting over alles en bij monde van allen het woord te voeren?

Niet alleen dat de belangstelling bij de natie in het gevoerde debat verflauwt wanneer zoo dikwerf dezelfde argumenten bij dezelfde onderwerpen worden te pas gebracht, en slechts weinigen den moed bezitten de volumineuse Bijbladen te lezen: daarop is reeds door meer bevoegden gewezen; maar waartoe kan eene dergelijke descussie leiden, waarbij allerlei vraagstukken in de meest algemeene bewoordingen op het tapijt worden gebracht, zonder dat iemand zich aan eene poging waagt om uit te maken welke opvatting bij al dat verschil van opiniën de ware is; waarvan dan het gevolg is dat na een grooten omhaal van woorden de quaestie juist op dezelfde hoogte blijft waarop zij in den aanvang stond? De Minister de Waal beriep zich op de staatkundige wijsheid der Kamer tot bepaling der grens bij de behandeling der onderdeelen van de begrooting. Mocht die staatkundige wijsheid de vertegenwoordiging er ook toe leiden, om met meer spaarzaamheid en meer

praktischen zin gebruik te maken van haar recht op het woord. Na de belofte van den Minister die de begrooting verdedigde, dat hij de voornaamste onderwerpen die hervorming eischen, bij de wet zou regelen, waartoe onder andere de indiening van agrarische wetten tegen de lente behoorde, was het, dunkt mij, niet noodig lange vertoogen te houden over het al of niet wenschelijke van individueel en de voordeelen van communaal grondbezit, om het ongeluk van de proletariërs te bejammeren, en voor het gevaar te waarschuwen dat Europeanen en vreemde Oosterlingen zich van al den bebouwden grond op Java zouden meester maken. Ik laat de waarde van die betoogen geheel in het midden en begrijp in zekere mate hun nut, wanneer men voor een Minister staat die deze onderwerpen bij koninklijk besluit regelen wil, omdat hij daardoor dan kan genoodzaakt worden aan de Kamer de beginselen mede te deelen, die hij denkt te volgen. Maar waren zij nu niet misplaatst? En had men niet beter gedaan de indiening dier wetten af te wachten, die gelegenheid zal geven al die zaken zoo te behandelen, dat dit op praktisch terrein effect kan sorteeren? Nu konden die redeneeringen geen ander nut hebben dan om de opinie van den eenen of anderen vertegenwoordiger bekend te maken, naar welke opinie niemand vroeg.

Een paar onaangename incidenten, daardoor veroorzaakt dat bij de debatten in onze Kamer de personeele quaestiën veel te veel op den voorgrond treden, kunnen met stilzwijgen worden voorbijgegaan, vooral omdat de Kamer, aan wier oordeel de woordenwisseling tusschen den heer Sijpesteyn en den Minister van Koloniën gevoerd, werd onderworpen, ook zelve dit incident in een diep stilzwijgen heeft begraven. De Minister zal trouwens zelf ook wel ingezien hebben, dat, al wordt men ook tot een heftig antwoord geprovoceerd, het nimmer geoorloofd kan zijn den persoon af te scheiden van den Vertegenwoordiger, en dat de positie van eenig lid buiten de Kamer op zijne houding in de Kamer geen invloed kan noch mag uitoefenen. Verloor men deze beginselen uit het oog, de constitutioneele vrijheid zou gevaar loopen.

Het schijnt echter dat elk koloniaal debat door zekere bitterheid moet gekenmerkt worden die zich bij andere discussiën gelukkig niet in die mate vertoont. Ik voor mij weet anders geen reden te vinden waarom juist altijd bij dit debat op de Europeesche maatschappij in Indië moet worden gesmaald, en tegen Indische ambtenaren, te recht of te onrecht, beschuldigingen moeten worden ingebracht. Gelooft men inderdaad het Vaderland te dienen, wanneer men afwezigen, die zich niet kunnen verdedigen, dus beleedigt? Gelooft men den band tusschen Moederland en Kolonie vaster te hechten, wanneer men de zonen van hetzelfde vaderland, die den moed en de energie gehad hebben om in verwijderde streken door eerlijken arbeid in hun onderhoud te voorzien, als uitgewor-

penen voorstelt? Vergeet men niet dat juist in die maatschappij de band ligt tusschen Holland en Indië. Zullen die smaadredenen bij haar liefde voor het Vaderland aankweeken? Het is noch verstandig, noch goed, en het wordt tijd dat de Kamer zich ook hierin beperke, en van haar recht om vrij te spreken niet dat ergerlijk misbruik make.

Indien de heer Gefken hiervan ook overtuigd was geweest, zou hij geen aanval op den resident Bosch hebben gedaan, of ten minste, toen uit de overgelegde stukken bleek dat zijne beschuldiging ongegrond was, zou hij die hebben ingetrokken. Dàt zou eerlijk en oprecht geweest zijn. En de heer Nierstrasz, had hij dit bedacht, zou er zich niet aan gewaagd hebben van een man als de Raad van Indië O van Reés het dilemma te stellen, dat òf verregaande partijdigheid òf groote onkunde van het Javaansche volkskarakter zijne handelingen heeft bestuurd. Dergelijke aanvallen op een man die de hoogste staatsambten gedurende eene reeks van jaren met eere vervulde, kunnen niet anders dan een onaangenamen indruk achterlaten. Maar legde de heer Nierstrasz zelf wel groote bewijzen van kunde en onpartijdigheid aan den dag, toen hij verklaarde dat op Java bij de rijstcultuur geen vrije arbeid bestaat, en dat de suikercultuur voor den Javaan, door de invoering van het bepaalde bij art. 17 der laatste suikerregeling, van zegen tot vloek geworden was? toen hij eindelijk mededeelde dat op een huurland in Solo »de bevolking $^2/_5$ gedeelten van alle gronden zonder eenige geldelijke belooning moet beplanten met eenig gewas ter keuze van den huurder, dat tot aan het einde van den oogst verzorgen en bereiden voor de Europeesche markt, en zulks met terzijdestelling van eigen cultuur; en dat bovendien de landheer nog over van $^1/_7$ tot $^1/_5$ van de bevolking in heeredienst kan beschikken, in sommige gevallen zelfs over de geheele bevolking, alles zonder eenige betaling; terwijl deze dan nog aan den landheer, zonder eenige betaling, levert gras voor de paarden, trekvee, olie en verdere zaken van huiselijk gebruik?" Bij dergelijke verklaringen komt men er allicht toe èn aan verregaande partijdigheid èn aan groote onbekendheid met Indische zaken en toestanden tevens te denken, en zulken sprekers aan te bevelen eenigszins voorzichtig te zijn in hunne oordeelvellingen omtrent anderen, die op een zooveel hooger intellectueel standpunt staan.

In de § 3 van het Voorloopig Verslag werd opgenomen, dat de meerderheid der leden het oogenblik minder geschikt achtten, om het staatkundig beleid van dezen Minister van Koloniën te bespreken. Het bleek echter reeds bij het begin der discussiën, dat de oppositie zeker niet tot die meerderheid behoorde, daar juist in verschillende redevoeringen, die *de omni re scibili et nonnullis aliis* handelden, tegen dat staatkundig beleid werd te velde getrokken. De Minister meende dat het beter

was, den wenk in het Voorloopig Verslag gegeven op te volgen en die discussiën tot de behandeling van hoofdstuk IX der Staatsbegrooting uit te stellen. Misschien was dit wenschelijk geweest, maar mogelijk was het zeker niet; en de heer Fransen v. d. Putte wees den besten uitweg aan, door op te merken, dat 's Ministers opvatting van § 3 van het Voorloopig Verslag op een misverstand scheen te berusten, daar de bedoeling niet was om de behandeling van koloniale quaestiën van het debat over deze begrooting uit te sluiten, maar alleen om de quaestie van vertrouwen bij hoofdstuk IX der Staatsbegrooting te bespreken en door stemming uit te maken. Het staatkundig beleid van dezen Minister werd alzoo bij deze debatten werkelijk besproken, en uit die discussiën kan dus worden opgemaakt welke richting door hem gevolgd wordt en welke hervormingen op koloniaal gebied van hem te verwachten zijn, — in één woord de beantwoording der vraag: zal door dezen Minister, en op welke wijze, de koloniale quaestie nader aan hare oplossing gebracht worden?

Het programma van den heer de Waal leerde ons omtrent zijne richting even veel, of liever even weinig, als alle andere dergelijke verklaringen. Vooruitgang met vasten, doch bedaarden stap, geen revolutie, geen geweld, enz. zijn algemeenheden waarmede een ieder zich kan vereenigen. Om te weten wat de Minister wil, is het noodig tot eenige bijzonderheden af te dalen, en in de eerste plaats omtrent dat onderwerp in ons koloniaal beleid een onderzoek in te stellen, dat naar mijne overtuiging het gewichtigste is en waardoor alle quaestiën zonder onderscheid worden beheerscht. Ik bedoel het Batig Slot. Geen enkel vraagstuk kan zuiver worden gesteld, zoolang de veel gewichtiger vraag omtrent de Bijdrage, die haren invloed op alle uitoefent, onbeantwoord op den achtergrond blijft staan. Reeds in de Memorie van Toelichting bij deze Begrooting vinden wij dit denkbeeld juist en kernachtig uitgedrukt. »Doch alvorens," zegt de Minister, »men in Indië met fiscale be»doelingen aan het belastingwezen de hand sla, zal moeten worden beslist »*wat de Kolonie aan het Moederland behoort op te brengen*. De bestaande »zooveel verlammende onzekerheid zal voortduren, zoolang de oplossing »van dit vraagstuk, dat alles beheerscht, wordt ontweken." Een voorstel tot oplossing van dit vraagstuk is door den Minister nog wel niet gedaan, maar hij heeft ons het recht gegeven dit van hem te verwachten, en tevens aangeduid op welke beginselen dat voorstel zou rusten. Hij verklaarde toch geen geweld tot ontwikkeling te willen, maar ook geen dwang om nieuwe voordeelen te verkrijgen. Alleen in zoover dwang als dat noodig is voor het financiëel belang van den Staat. »Maar," voegt hij er bij, »dat financiëel belang kan niet anders zijn dan te voorzien in de wezenlijke en onvermijdelijke behoeften." En daaraan de vraag

vastknoopende: wat is Indië aan Nederland rechtstreeks geldelijk verschuldigd? beantwoordt hij die met de stelling: »men mag van een on»derdaan niet meer vorderen dan men bepaald noodig heeft voor zijn »beheer. Het cijfer van de behoeften van den Staat bepaalt van zelf »de grens der te heffen belasting. Men mag maar zoo niet in den »blinde voortgaan met heffen en zeggen: intusschen zullen wij uwe be»hoeften bevredigen, zonder cijfer. Neen, de behoefte van den Staat »moet vaststaan en daarnaar moet de belasting worden bepaald." Volgens die leer kan Nederland nooit meer van Indië vorderen dan teruggave van hetgeen door Nederland ten behoeve van Indië wordt uitgegeven. Men moge die berekening zoo ruim maken als men wil, maar die op eene andere basis te vestigen is onrecht. Dit wordt, zooals de Minister het uitdrukte, door het zedelijk gevoel aangewezen als door Indië aan Nederland verschuldigd, en omtrent dit principe was men het in den boezem der Regeering eens, ofschoon men het bedrag nog niet had kunnen vaststellen. Daarmede was in overeenstemming de uitdrukking des Ministers: »Er mag geen overschot zijn. Een Batig Slot waarnaar »men streeft, is in strijd met het eerste gronddenkbeeld van een finan»ciëel beheer."

Toen reeds in Augustus 1867 in dit Tijdschrift diezelfde stelling verdedigd werd, dat Nederland geen recht op eenige geldelijke bijdrage uit de opbrengst der belastingen in Indië heeft, dan voor zoover het zich uitgaven ten behoeve of ter zake van Indië heeft getroost, en elke andere bijdrage op rechtsgronden niet kan verdedigd worden, gaf de heer de Bosch Kemper aan die stelling zijne adhaesie; alleen werd door hem eene uitzondering gemaakt op de overwinsten uit den verkoop der producten genoten, omdat hij over het hoofd zag dat de arbeid waardoor die producten verkregen worden, wel degelijk ook eene belasting is, al wordt die dan ook niet in geld opgebracht. En sinds dien tijd heeft deze meening in en buiten de Kamer zeer zeker nog meer veld gewonnen. Maar zal nu reeds de meerderheid der vertegenwoordiging den Minister volgen, indien hij eene hervorming van het belastingstelsel in harmonie met en geschoeid op dat beginsel aan hare goedkeuring onderwerpt? Zal zij zich dan met die beschouwingen vereenigen en ze in wettelijken vorm sanctioneeren? Met eenige zekerheid kan daarover natuurlijk niets gezegd worden: de groote meerderheid sprak ook haar gevoelen daarover niet uit, en het zou gewaagd zijn uit het »*qui tacet consentire videtur*" eene conclusie te trekken. Toch mag men de gevoelens nagaan van hen die wèl hunne meening uitspraken. De heer Pijnappel meende dat er omtrent die vaste bijdrage drie verschillende theoriën waren uitéengezet: het stelsel van den Minister, zooals het hier is ontwikkeld; dat van den heer Fransen v. d. Putte, die eenvoudig beperking wil; en

dat van den Minister van Financiën, dat door den spreker als een stelsel van prioriteitsaandeel werd gequalificeerd en terecht als immoreel verworpen. De Minister van Financiën liet zich echter bij deze discussie over dat stelsel niet uit, en daar dit door niemand werd verdedigd, zoo komt die theorie hier niet in aanmerking en kan zij geheel buiten beschouwing blijven. De heer de Waal verklaarde daarenboven, dat omtrent die vaste bijdrage eenstemmigheid van gevoelen in den boezem der Regeering heerschte; maar dat systeem van prioriteitsaandeel is in principe lijnrecht gekant tegen de vaststelling eener vaste bijdrage, zooals die door den Minister van Koloniën werd verdedigd.

Daarentegen zijn er verdedigers opgestaan van de eenvoudige batig-slot-theorie, zooals die thans wordt toegepast. De heeren van Nispen van Sevenaer en J. K. van Goltstein namen die theorie in bescherming en wezen er op, dat Nederland aanspraak heeft op eene billijke bijdrage uit zijne bezittingen ten behoeve van de huishouding van staat alhier. Oppervlakkig wordt die theorie door een schijn van edelmoedigheid aangeprezen, waardoor het te begrijpen is dat zij zelfs aanhangers gevonden heeft onder hen, die het *virtus post nummos* volstrekt niet tot hun stelregel maken. Hunne redeneering is deze: wij vragen niet of er een overschot al dan niet zal bestaan; wij beoogen aan al de werkelijke behoeften van Indië te voldoen. Is er daarna nog een overschot, *tant mieux*: wie heeft dan meer aanspraak daarop dan Nederland, waar nog aan vele werkelijke behoeften niet voldaan is. Is er echter geen overschot, *tant pis*, maar dan vragen wij er ook niet naar. Dit stelsel schijnt zeer edelmoedig, maar in de praktijk is er van die edelmoedigheid nooit veel terecht gekomen. En wat is nu de rechtsbasis waarop genoemde sprekers die aanspraak op eene billijke bijdrage doen rusten? »De inrichting van den »staat in Nederland is in dier voege geregeld, dat daardoor zoowel in »het bestuur van Indië als in dat van het Moederland wordt voorzien, en »*dientengevolge* is het ook natuurlijk, dat een overschot van hetgeen al»daar ter voorziening van het bestuur in die bezitting wordt gevorderd, »bestemd wordt voor de schatkist van het Moederland." Kan op die praemisse eigenlijk wel eene andere conclusie volgen dan deze: Indië moet aan de schatkist van Nederland bijdragen hetgeen door Nederland ten behoeve van Indië is uitgegeven? Of vergeet men ook, wanneer men ééne schatkist voor Nederland en Indië beiden aanneemt, waaruit in beider behoeften gelijkelijk moet voorzien worden, dat dan ook de bijdragen van beiden evenredig en gelijksoortig moeten zijn? Indien Indië financiëel ook een deel van het Koninkrijk uitmaakt, waarom dan dáár een geheel ander belastingstelsel dan hier? En waar blijft men in dit stelsel met het gewichtige, door den Minister ook aangevoerde beginsel, dat de grens der heffing van belasting gelegen is in de behoeften van

den Staat waarin die wordt opgebracht, en niet in de behoeften van een anderen Staat welke ze niet opbrengt? Edelmoedigheid en billijkheid zijn schoone beginselen, maar *il faut être juste avant d'être généreux.* Zelfs de vrees om al te rechtvaardig te zijn mag ons niet weêrhouden. Vooral Indië weet het te goed wat die edelmoedigheid en die billijkheid het reeds gekost heeft. Maar men trachte ook consequent te zijn in zijne redeneering, en dan zullen velen die zich nu nog uit overtuiging tot verdediging van het Batig Slot geroepen achten, door de logica van hunne voorstelling zelve genoodzaakt worden zich aan het stelsel van den Minister aan te sluiten. Ik behoef hier slechts te wijzen op het voorbeeld van den heer van der Hucht, die deze theorie in alle opzichten juist en waar oordeelde, maar de toepassing daarvan afkeurde. Die afgevaardigde moge daarvoor een opportuniteits-argument gehad hebben, nu het beginsel eenmaal door hem is goedgekeurd, zal hij zich ook aan de toepassing moeten onderwerpen, om niet met zich zelven in tegenspraak te komen. Daarentegen nam de heer Koorders bij de behandeling van het vraagstuk eene andere positie in, die meer consequent moge zijn, maar zeker niet op rechtsgronden kan verdedigd worden, evenmin als zij ook maar den schijn van edelmoedigheid in haar voordeel heeft. »Nederland," zegt hij, »dat zijne Indische bezittingen door het zwaard »heeft veroverd, en die bezit krachtens wettigen titel van eigendom, »heeft het recht om uit die bezittingen voordeelen te trekken." Is dat wat anders dan het recht van den sterkste, het »macht gaat boven recht," in de meeste naaktheid tot beginsel verheven? Zouden wij met die leer bijzonder zijn ingenomen, indien eens, hetgeen God verhoede! ons land door een machtigen nabuur *par droit de conquête* werd geannexeerd? Maar daarenboven schijnt die afgevaardigde voorbij te zien, dat er een groot verschil bestaat tusschen publiek en privaat recht? Nederland bezit Java niet als eigendom *jure privato*, maar heeft als Souverein geheel andere rechten en verplichtingen dan een eigenaar. Ik geloof dat zij die de zienswijze van den heer Koorders deelen, zoozeer overtuigd zijn dat zij daarbij het terrein van het recht geheel verlaten hebben, dat zij zich daardoor genoodzaakt zien zich maar ruiterlijk op hetgeen door een ieder als onrecht gewraakt wordt, te beroepen. *Quod ab initio* onrecht is, denken zij, heeft ook verder met die rechtsbeginselen niets te maken, en daarom beschouwen zij ons zijn op Java alleen als een uitvloeisel van onze overwinning, waardoor zij meenen dat alle onderdrukking en exploitatie kan gerechtvaardigd worden. Indien wij al met het zwaard in de vuist Java veroverd hebben (wat slechts ten deele waar is), dan blijven wij toch, na een bezit van bijna 3 eeuwen, niet altijd, als Noorsche zeeroovers, nog met dat zwaard in de vuist staan, en kunnen wij ons toch niet ten eeuwigen dage op dat recht van den sterkste tot

verdediging van elk onrecht beroepen. De heer Koorders moge beweren uit naam der conservatieve partij te spreken, zeker is het slechts een zeer klein gedeelte van die partij dat zijne gevoelens deel. In allen gevalle waren de woorden van den Minister vooral aan zijn adres gericht, toen hij zeide: »men noeme ons daar ginds geen overheerschers; wij »zijn rechtmatige regeerders." En zoo wij op dien naam aanspraak maken, dan regeeren wij met rechtvaardigheid en bezondigen wij ons niet aan exploitatie.

Meer sympathie verdient de theorie door den heer Pijnappel ontwikkeld en in een amendement neërgelegd, waarbij hij voorstelde de bijdrage van Indië op deze begrooting tot 12 millioen te beperken. De voorsteller verdedigde dit amendement voornamelijk door te wijzen op hetgeen door den heer Fransen v. d. Putte uit de geschiedenis van de comptabiliteitswet was bijgebracht, met verwijzing naar het gevoelen, reeds in 1855 door den heer J. C. Baud in de Kamer uitgesproken. De heer Pijnappel noemde deze theorie die van zelfbeperking, en scheen die meer op zedelijke dan wel op rechtsbeginselen te willen doen rusten. Ofschoon nu alle hulde behoort gebracht worden aan de edele motieven die tot dit voorstel leidden, kan ik echter de vrees niet onderdrukken dat het stelsel in de praktijk wel eens zou kunnen te kort schieten.

Daar de heer Pijnappel bij zijn amendement zich beriep op de toelichting door den heer Fransen v. d. Putte aan zijnen raad tot beperking gegeven, zal het wel niet gewraakt worden zoo wij de woorden van dezen afgevaardigde aanhalen om den waren zin van deze beperkingstheorie duidelijk te maken. »Ik behoor," zeide de heer Fransen v. d. Putte, »tot hen die meenen, dat het moderne principe van het koloniaal be»heer niet moet zijn exploitatie van onze bezittingen ten behoeve van »het Moederland, maar dat het onze plicht is de volkeren aan onze zorg »toevertrouwd, rechtvaardig te besturen en tot hoogere beschaving op »te leiden, en dat ons recht — ik spreek niet in privaatrechtelijken »zin, maar van ons staatkundig recht — zich bepaalt tot het eischen »van die bezittingen van hetgeen hier uitgegeven wordt in het belang »van die bezittingen; in de eerste plaats den post voorkomende op hoofd»stuk I der Indische begrooting, en in de tweede plaats eene billijke »bijdrage, omdat het niet te doen is uit te cijferen in welke mate wij »onze begrooting opvoeren in het belang dier bezittingen omdat wij »eene koloniale mogendheid zijn. Denk aan het hoofdstuk voor Koloniën, »aan een deel zelfs van de gewenschte scheiding van het hoofdstuk Ma»rine, aan sommige posten op Buitenlandsch en Binnenlandsch Bestuur. »Maar het overige dat dat land opbrengt, moet te zijnen eigenen nutte »besteed worden. De middelen in Nederland zijn geraamd op 73 mil-

»lioen en de middelen uit Neêrlandsch Indië om onze begrooting te doen »sluiten, zijn ruim 19 millioen, dus meer dan een vierde. Gaat 't op »den duur aan onze staatsuitgaven uit te zetten en die te vergen »van de Kolonie? Ik geloof het niet. En ik geloof dus dat de wetge»vende macht, de souverein van Indië, zich zelve een perk stellen moet »in de beschikking over die middelen uit de koloniën."

Behalve dat die afgevaardigde een geheel andere *raison d'être* van ons zijn in Indie opgaf dan het op verovering gegronde recht tot exploitatie, komt, dunkt mij, zijne redeneering hierop neêr, dat wij geen recht hebben op eenige bijdrage uit Indië, dan voor zoover wij ons uitgaven ten behoeve van Indië hebben getroost; dat het echter uiterst moeilijk is eenige becijfering te maken van die uitgaven welke alleen daaraan zijn toe te schrijven, dat wij eene koloniale mogendheid zijn, en dat dus in de plaats van die becijfering eene door de billijkheid en het zedelijk gevoel beperkte bijdrage moet worden aangenomen. In principe is dus de zoogenaamde beperkingstheorie eenzelvig met het stelsel van den Minister; ook wordt de eerste meer als een overgangsmaatregel en om voorloopig praktische moeilijkheden te ontwijken, dan als eene definitieve regeling aangeprezen. De bezwaren tegen dit stelsel zijn dan ook meer van ondergeschikten aard. In de eerste plaats zou ik willen wijzen op het gevaar, vooral zoo groot bij ons volk, dat overgangsmaatregelen veel langer stand houden dan men verwacht of verlangd had. En dan, is er geen groot gevaar in het onbestemde eener *billijke* bijdrage? Restitutie van gemaakte uitgaven is een gedefiniëerd begrip, al is het bedrag misschien moeilijk in juiste cijfers te brengen; maaar zal de hoegrootheid eener *billijke* bijdrage wel gemakkelijker te becijferen zijn? En zou bij onverhoopte, maar toch mogelijke deficits dat begrip van billijkheid niet wat al te rekkelijk bevonden worden? Ik beantwoord die vragen niet, maar stel ze alleen; dit wensch ik echter te constateeren, dat de loop van gedachten, dien de voorsteller van het amendement tot eene beperkte bijdrage volgde, hem er ook toe zal moeten leiden, het beginsel van den Minister goed te keuren, wanneer deze het mocht nederleggen in eene wetsvoordracht waaruit bleek, dat hij de gevreesde moeilijkheden in de becijfering der vaste bijdrage overwonnen had.

De grondslag waarop de heer de Waal die vaste bijdrage van Indië aan Nederland wil vestigen, heeft ook dit voordeel, dat hierdoor de weg gebaand wordt om de Kolonie meer in Indië te besturen, eene richting die ook door den Minister werd voorgestaan. »Elke wet," zeide hij, »door mij voor te dragen, zal uitgaan van de gedachte, dat »de Nederlandsche wetgever zooveel mogelijk moet worden ontlast van »de wetgevende taak voor de Koloniën" Daarmede zullen zeker instem-

men, zoowel zij die zich steeds zooveel onheils hebben voorgesteld van de inmenging der Vertegenwoordiging op koloniaal gebied, als vooral zij die zoo zeer klaagden over de slechte werking der comtpabiliteitswet.

Niemand zal miskennen dat er iets abnormaals daarin gelegen is, dat onze Vertegenwoordigers de koorden niet alleen van onze eigen beurs, maar ook die van eene andere beurs in handen hebben. Doch zoolang de bijdrage door Indië aan Nederland verschuldigd niet is vastgesteld, moge men klagen en jammeren over die ellendige comptabiliteitswet, maar men zal het antwoord op de vraag van den heer Fransen van de Putte: »geeft er mij wat beters voor in de plaats," steeds schuldig blijven. Geheel anders wordt echter de toestand wanneer die quaestie der vaste bijdrage eenmaal is opgelost. De Vertegenwoordiging kan dan zonder gevaar de koorden der Indische beurs in meer bevoegde handen stellen, en niet alleen deze, maar elke andere hervorming wordt dan, zoo niet gemakkelijk, ten minste mogelijk gemaakt. Daarom behoort bij de oplossing van het koloniale vraagstuk een begin gemaakt te worden met de regeling der »vaste bijdrage."

Dat nu op bijna elk gebied eene hervorming meer en meer dringend gevorderd wordt, blijkt duidelijk uit den oeconomischen toestand van Indië, zooals die weder bij deze discussiën werd geschilderd. Overal armoede en achteruitgang, veelvuldige faillissementen zelfs van de meest soliede handelshuizen enz, dit was het weinig opbeurend tafereel dat opgehangen werd. Daarin moge nu eenige overdrijving heerschen, het valt niet te ontkennen dat de toestand werkelijk ongunstig is, en hoewel nu, zooals de heer Fransen v. d. Putte zeer juist opmerkte, de schuld daarvan niet aan de Regeering kan geweten worden, zoo toonde hij toch overtuigend aan dat de oorzaak wel degelijk in het regeeringsbeleid is te zoeken. Geen welvaart noch voorspoed is mogelijk zonder zekerheid van het kapitaal, en die zekerheid gaf v. d. Bosch door van Regeeringswege, in plaats van grondeigendom, grondstoffen, arbeidskrachten en zelfs kapitaal te verschaffen. Dit was een afgerond geheel; maar reeds in 1840 is men begonnen de steenen uit de voegen te halen. De medewerking der Regeernig hield langzamerhand op en niets werd in de plaats gesteld, en zoo is een toestand geboren waarin aan het kapitaal geene zekerheid meer wordt aangeboden. Het is dus geen wonder, dat dit kapitaal zich nu terugtrekt, en daaraan moeten die ongunstige gevolgen worden toegeschreven. Uit die schildering blijkt tevens hoe gegrond de beschuldiging is, dat op het oogenblik eigenlijk geen regeeringsbeginsel meer bestaat, maar dat er bij den dag wordt voortgeleefd, even alsof de toestand ook niet bij den dag gevaarlijker werd. Het stelsel van v. d. Bosch en Baud was een *vicieus* stelsel, maar het

was een *stelsel*, een afgerond geheel. Nu wordt er geregeerd zonder stelsel. Het is op den duur niet houdbaar alles wat in het vorige regeeringsbeleid verkeerd was, daaruit weg te nemen, zonder iets in de plaats te stellen. Wil men daaraan den naam geven van zuivering van misbruiken, de naam doet niet ter zake; maar men bedenke dat dat stelsel geheel op misbruiken gebouwd was: neem die weg en het geheele gebouw stort ineen. De Minister die de aandacht zoozeer op de bedaardheid van zijn stap vestigt, moge dit wel in het oog houden; mocht zijn stap al te traag zijn, hij zou door de van alle kanten dreigende gevaren worden ingehaald. Òf achteruit òf vooruit! Maar stilstaan is niet meer mogelijk zonder alles in de waagschaal te stellen.

De Minister heeft gekozen vooruit te gaan, zooals ook blijkt uit de discussiën over de beteekenis van het bekende artikel 56 van het Regeerings-Reglement. Het sprak van zelf dat, bij een koloniaal debat, over de beteekenis van dat artikel moest gesproken worden. Die *confabulatio* ontbreekt nooit en het artikel wordt er niet duidelijker door. Toch vernam men van den Minister dat hij, bij de door hem toegezegde koffie- en suikerregeling, streven zou naar vrijwillige overeenkomsten met gemeenten en personen. Nu reeds die belofte te wikken en te wegen, zou weinig nut hebben; dit zal beter kunnen geschieden wanneer zij in eene wetsvoordracht is vervuld. Genoeg zij het te constateeren, dat de Minister dit artikel 56 niet als eene doode letter beschouwt, die in de werkelijkheid geen teeken van leven behoeft te geven. Tot nog toe scheen dit maar al te zeer het lot dezer bepalingen te moeten zijn, hetgeen ook door eene vraag van den heer Godefroi zeer scherp werd in het licht gesteld. Toen namelijk het amendement van de heeren Fransen v. d. Putte en Sloet v. d. Beele, strekkende om den aan de bevolking uit te betalen prijs der koffie op *f* 13 te stellen, besproken werd, deed de heer Godefroi, met terzijdestelling van alle argumenten uit de overgelegde *norma agendi* geput, deze eenvoudige vraag: »Is de prijsbepaling bij »dit amendement bedoeld, in overeenstemming met de 4e alinea van »art. 56 Regeerings-Reglement? Die alinea schrijft voor, dat de be»looning der betrokken inlanders, met vermijding van schadelijke op»drijving, zoodanig moet zijn, dat de Gouvernementscultures hun, bij »gelijken arbeid, ten minste gelijke voordeelen opleveren als de vrije teelt." Op die vraag werd geen antwoord verlangd, en terecht; want, inderdaad, geen ander antwoord kan daarop gegeven worden, dan eene veroordeeling der Gouvernementscultures, die bij inachtneming van dit voorschrift niet anders dan met nadeel voor de schatkist kunnen worden in stand gehouden. De heer Rochussen heeft dan ook altijd eerlijk verklaard, dat met dit artikel in het Reglement niet te regeeren was, en hij stond dus ook eene wijziging van die bepalingen voor. Die houding was op-

recht en beter te verdedigen dan het antwoord dat nu door hem, in de plaats van den Minister, op de vraag van den heer Godefroi werd gegeven. De heer Rochussen beweerde dat hem uit de exploitatie-rekening van eene particuliere koffie-onderneming uit cijfers was gebleken, dat door den zoogenaamden vrijwilligen arbeider in die koffietuinen vrij wat minder genoten werd, dan de inlander voor de koffie van de Regeering ontvangt. Die *zoogenaamde* vrijwillige arbeider daargelaten (de heer Rochussen heeft niet altijd aan vrijheid bij den arbeid van den Javaan geloof geweigerd), meen ik dat hier gedacht moet worden aan zekere exploitatie-rekening waarvan ook sprake was in de Varia van dit Tijdschrift in het Juni-nommer van 1867. En wat blijkt nu uit die rekening? Dat, terwijl door het Gouvernement aan de bevolking voor elken pikol koffie *f* 13 betaald wordt, aan den particulieren ondernemer de pikol koffie aan dag- en weekloon, aan de arbeidende bevolking uitbetaald, waaronder ontginning, planten, onderhoud der tuinen, plukken, droogen, bereiden der koffie, in één woord alles van dien aard begrepen was, niet meer kostte dan *f* 10.37. In zooverre zijn de cijfers, door den heer Rochussen aangehaald, volkomen juist; hij vergat alleen dat hij twee geheel ongelijksoortige grootheden met elkander vergeleek. Bij den particulieren ondernemer wordt de arbeid in dagloon betaald, en op hoeveel nu de koffie den ondernemer te staan komt, is den arbeider vrij onverschillig; hij geniet van zijn arbeid, en daarop komt het aan, 25 cts. daags, en als hij bij taak werkt, verdient hij 42—63 cts. daags, onverschillig welke voordeelen door den ondernemer van een meer of minder gelukkig geslaagden oogst worden genoten. Bij het Gouvernement ontvangt de inlander *f* 13 voor elken door hem ingeleverden pikol koffie, en ofschoon het vrij moeilijk is eene berekening voor geheel Java op te maken, zoo repraesententeert die som toch zeker nergens meer dan eenige weinige centen voor een dag arbeid, in sommige streken zelfs niet eens één cent, en daarbij is dan nog niet eens de arbeid in rekening gebracht, aan de tuinen besteed vóórdat zij vruchten droegen. Men kan dus gerust aannemen, dat, ofschoon de pikol koffie den particulieren ondernemer slechts op *f* 10.37 aan uitbetaald arbeidsloon te staan komt, terwijl het Gouvernement *f* 13 betaalt, de inlander bij den particulieren ondernemer een loon ontvangt, dat 4 à 5 maal hooger is dan hem door het Gouvernement wordt gegeven. De oplossing van dit rekenkundig raadsel wordt hierin gevonden, dat de koffietuinen van dien particulieren ondernemer oneindig meer vruchten afwerpen dan de gemiddelde opbrengst der Gouvernementstuinen bedraagt, wat voornamelijk daaraan is toe te schrijven, dat in de particuliere tuinen geen koffie verloren gaat noch weggeworpen wordt, dat beter wordt geplukt en de boomen beter worden behandeld, terwijl bij den Gouvernements-aanplant de afstand der tuinen en het

gebrekkig toezicht oorzaak zijn, dat aan die cultuur niet de zorgen besteed worden welke zij vereischt. Maar dan ligt ook het antwoord op de vraag van den heer Godefroi voor de hand, namelijk dat instandhouding der Gouvernementscultures en naleving van art. 56 onmogelijk hand aan hand kunnen gaan, ten minste indien men uit de cultures winsten voor de schatkist verlangt; en wij zeggen het dien afgevaardigde na: »Is die bepaling niet uitvoerbaar, zij moet gewijzigd worden; is zij uitvoerbaar dan moet zij, eenmaal in de wet geschreven, ook nagekomen worden." Maar geen spelen met cijfers om iets te bewijzen dat niet te bewijzen is! In zooverre als door den Minister beloofd werd voorbereiding van overeenkomsten met gemeenten en personen, schijnt hij voor de naleving van het art. 56 te zijn; maar hoe zal hij met die alinea 4 handelen? Misschien zal daarop bij de toegezegde regelingen geantwoord worden, hoewel wij de vrees voor eene teleurstelling in dit opzicht niet kunnen verbergen. En intusschen zullen die bepalingen maar als niet in de wet geschreven moeten beschouwd worden, en zal men zich mogen troosten met de stille verzuchting, dat dit nu toch al 14 jaar (*grande mortalis aevi spatium*) geduurd heeft, en het dus wel nog wat zoo blijven kan. Eene verzuchting waardoor de Javaan al zeer weinig gebaat wordt!

Terwijl het amendement tot verhooging van het loon der koffieplantende bevolking werd aangenomen, had de poging van den heer Moens om den post voor onderwijs uitgetrokken te verhoogen, een minder gelukkig lot. Zijn voorstel om voor het inlandsch onderwijs *f* 92,600 meer te besteden, werd met 53 tegen 17 stemmen verworpen. Uit die stemming mag echter niet worden opgemaakt, dat de Kamer voor dat onderwijs geen meerdere gelden wilde toestaan. Verschillende oorzaken hebben tot die afstemming geleid, en wel in de eerste plaats het antwoord van de Regeering, die verklaarde bij gebrek aan onderwijzers aan die zaak dit jaar nog geene grootere uitbreiding te kunnen geven. Van de belangstelling door dezen Minister in de ontwikkeling van den Javaan betoond, mag verwacht worden, dat hij den uitslag dier stemming ook nooit zal beschouwen als eene vingerwijzing om de zaak van het inlandsch onderwijs minder ter harte te nemen; maar dat hij zich veeleer zal beijveren, nog in den loop van dit jaar al de maatregelen te nemen, waardoor voor een volgend jaar met goed gevolg eene grootere som op dien post zal kunnen worden besteed.

Zij die thans tegenstemden, deden door het bijbrengen van hunne motieven genoegzaam uitkomen, dat zij in andere omstandigheden voor het inlandsch onderwijs gaarne geldelijke opofferingen over zouden hebben. Alleen de heer Koorders maakte hierop eene uitzondering. Deze afgevaardigde was zoo ingenomen met de bestaande pesantrèns, waar intel-

lectueel en godsdienstig onderwijs gepaard gaan, dat hij moeilijk kon besluiten om de concurrentie, die staatsscholen aan die priesterscholen zouden aandoen, in de hand te werken. Het is alsof bij die redeneering ons een nagalm der onderwijsquaestie hier te lande in de ooren klinkt. De pesantrèns schijnen voortreffelijk te zijn omdat het priesterscholen zijn. Zonder nu deze zaak op religieus terrein te brengen, mag, dunkt mij, toch wel de vraag gedaan worden: of het staatkundig is het onderwijs op Java geheel in handen van Mohammedaansche priesters te laten, zonder nog eens in beschouwing te nemen, of op die priesterscholen veel tot ontwikkeling der jeugd wordt bijgedragen. Over de zaak nadenkende, zal die afgevaardigde uit Haarlem wel moeten erkennen, dat hij niet goed deed argumenten, aan de schoolwet-agitatie hier te lande ontleend, op het onderwijs in Indië toe te passen. Christelijk onderwijs, al is het niet door de geestelijkheid gegeven, mag toch wel den voorrang hebben boven Mohammedaansch onderwijs, al staat de geestelijkheid daarvan aan het hoofd. Bovendien Indië heeft reeds genoeg aan zijne eigene quaestiën; laten wij er toch zonder noodzaak geene nieuwe creëeren.

Een van de vraagstukken die met de koloniale quaestie samenhangen, schijnt echter zijne oplossing te naderen, namelijk dat, of het consignatiestelsel al of niet behoort in stand te blijven. Uit de gevoerde debatten ten minste blijkt, dat de groote meerderheid den Minister wil volgen op den weg tot langzame uitbreiding der markt in Indië, door vermeerdering der hoeveelheid van daar te verkoopen producten. Alleen omtrent den termijn waarbinnen men het einddoel, algeheele opheffing der consignatie, moest bereiken, bestond nog verschil van gevoelen; en ofschoon ook dat punt besproken werd, kwam men niet tot eene beslissing. Misschien ware het wenschelijk geweest, nu die zaak toch ter sprake kwam, dat eenig amendement ware voorgesteld, dat den Minister wellicht zou hebben in staat gesteld, om, door de Kamer gesteund, die hervorming niet al te bedaard tot stand te brengen. Overijling in eene zaak die met zoo vele belangen samenhangt, zal niemand verlangen; maar het kon zijn nut hebben eenigszins te kunnen nagaan, welke beteekenis aan dien »bedaarden stap" des Ministers behoort gegeven te worden. Het spreekt van zelf, dat ook stemmen gehoord zijn tot instandhouding van het consignatiestelsel; maar, ofschoon er over gesproken is, kan men nauwelijks zeggen dat het verdedigd is. De heer Koorders meende het in bescherming te moeten nemen, niet omdat het in het belang van den handel of in het ontwijfelbaar belang van de schatkist is, maar omdat het in het belang van het land is. Deze afgevaardigde noemde zich, met aanhaling der woorden van Mephistopheles, een vijand van alle theorie. Die vijandschap had waarschijnlijk haren grond in de wetenschap, dat

men in de Kamer de theorie zou verkondigen, dat eene instelling, nadeelig voor den handel en voor de schatkist, toch in het algemeen belang kon zijn en daarom in stand moest gehouden worden. De oude argumenten voor het consignatiestelsel zijn zoo dikwijls weêrlegd, dat men zich daarmede ongaarne meer behelpt, en zoo moest eene nieuwe verdediging worden uitgevonden, welke echter niet veel kans heeft haar doel te bereiken. De heer Rochussen volgde ten minste niet op dat terrein, maar bleef op het oude. Hij was altijd van oordeel geweest dat het consignatiestelsel krachtig werkt in het belang van den handel, maar dat geloof moest hij, ten minste als argument, opgeven, nu de officiëele vertegenwoordigers van den handel, bij monde van de Kamers van Koophandel, het tegendeel kwamen verkondigen. Alleen het belang van de schatkist bleef hem thans nog over als drangreden om de instandhouding van dien kunstmatigen toestand aan te bevelen. Maar daarvan wordt het bewijs ook nog zoo gemakkelijk niet geleverd, en hiervan was de heer Rochussen zelf zoozeer overtuigd, dat hij, bij zijne vergelijking van de opbrengst der koffie, als verkoopprijs voor Indië den laagsten marktprijs nam, en voor Nederland niet den hoogsten marktprijs, maar de raming der koffieprijzen die hij zelf als buitensporig hoog had afgekeurd. Op die wijze was het zeker gemakkelijk zijn sustenu vol te houden; maar was ook juist die wijze van cijferen niet een afdoend bewijs der zwakheid van de stelling?

Zoo lang men geen betere verdediging van het consignatiestelsel weet uit te denken, zal daarover door de publieke opinie hetzelfde vonnis geveld worden als door de Kamers van Koophandel buiten de Kamer en door theoretici en practici beiden in de Kamer, en mag men aannemen dat de dagen geteld zijn van een stelsel, dat, in plaats van vrije ontwikkeling te bevorderen, onder den schijn van bescherming der welvaart, haar de grootste hinderpalen in den weg legt.

Indien wij nu de discussiën resumeeren, waarvan alleen die punten gereleveerd zijn die met de zoogenaamde koloniale quaestie in direct verband staan, en de vraag stellen: mogen Nederland en Indië zich van het staatkundig beleid van dezen Minister eenige vruchten voor de toekomst beloven? dan geloof ik, dat het antwoord in vele opzichten bemoedigend zijn kan. De periode van overpeinzing en onderzoek, in zooverre die alleen strekten om alle verandering en hervorming tegen te houden, schijnt voor goed gesloten, en deze Minister schijnt met ernst de hand aan het werk der hervorming te willen slaan. Dat hij dien weg met bedaardheid wil bewandelen, zal iedereen goedkeuren; op die wijze alleen zal hij binnen en buiten de kamer steun vinden. Maar ook die bedaardheid blijve binnen de grenzen. Er is reeds zooveel tijd door overpeinzen en onderzoeken verloren, dat de toestand in Indië werkelijk

onhoudbaar is geworden, en men vergete niet dat de oplossing van het koloniale vraagstuk oneindig gemakkelijker is wanneer zij vrijwillig, dan wanneer zij onder den drang der omstandigheden wordt ondernomen. Gedwongen en met overhaasting te werk gaande, zou men belangen moeten kwetsen, die nu nog kunnen ontzien worden. En de vrees van door de omstandigheden gedwongen te worden, is niet ijdel. Reeds lang is er op gewezen, dat op den weg die tot nu toe gevolgd is, wel de uitgaven toenemen, maar de ontvangsten blijven stilstaan, en ook in de cijfers van deze begrooting ligt weder eene ernstige waarschuwing opgesloten. De begrooting voor Nederland sluit dit jaar met een tekort van ongeveer 14 millioen; aangenomen dat de ramingen voor Indië juist zijn en dat geene tegenspoeden de bijdrage uit de Kolonie verminderen, hetgeen toch altijd mogelijk is, zal men dan een volgend jaar even krachtig door die Indische bijdragen geholpen worden? Zooals nu het belastingstelsel op Java, verward met een exploitatie-systeem, wordt toegepast, schijnt men de grens van het belastingvermogen bereikt te hebben; het met of zonder schroom gebruik maken van heerediensten kan op die grens weinig invloed uitoefenen; de ondervinding van vorige jaren heeft geleerd welke de gevolgen zijn, wanneer die schroom zich te weinig openbaart. Belastingen die uit een zedelijk oogpunt niet te verdedigen zijn, vallen niet in den smaak van deze regeering, zooals blijkt uit het oordeel over het middel van de verpachting der pannjeshuizen: maar welk oordeel is er te vellen over de verpachting der meeste andere middelen? Is de opiumpacht, zijn zoovele andere verpachte middelen uit een zedelijk oogpunt te verdedigen? Wij nemen voor geen enkel batig slot den hoed af, maar toch zijn wij overtuigd, dat, zonder eene geheele reorganisatie van het belastingwezen, de bijdrage uit Indië als overschot van den dienst te verkrijgen, zooals dit nu plaats heeft, met elk jaar aanmerkelijk verminderen zal. En die reorganisatie is onmogelijk, zoolang niet de quaestiën der vaste bijdrage en van het individueel grondbezit voor goed geregeld zijn. Zal nu de Minister nog in den loop van dit jaar de daartoe noodige voorstellen doen? Ook uit een staatkundig oogpunt is het wenschelijk, dat die voorstellen niet te lang uitblijven. Geen Minister kan als doortastend hervormer optreden, wanneer hij niet krachtig door de publieke opinie gesteund wordt, en deze steun wordt niet verkregen zoolang niet duidelijk geformuleerd is wat men wil tot stand brengen. Daartoe zijn verklaringen en beloften onvoldoende, maar worden wetsvoordrachten geëischt, waarin de beginselen zijn neêrgelegd waarop moet worden voortgebouwd. Nu is er wel eene belofte tot indiening van agrarische wetten afgelegd; maar waarom de volvoering van die belofte tot aan de lente uitgesteld?

Is de vrees dat de behandeling dier wetten dan tot het volgend jaar

zal verschoven worden, niet gegrond? De Minister, die zich geheel vereenigde met de schildering van den oeconomischen toestand in Indië, door den heer v. d. Putte gegeven, en die de door dien afgevaardigde aangegeven oorzaken van dien toestand als juist erkende, zal toch ook wel de overtuiging moeten hebben, dat verandering in dien toestand noodzakelijk is, en dat die zonder overwegende redenen niet langer mag worden uitgesteld. Nog iets. De financiëele quaestie was tot nog toe het groote struikelblok om cns koloniaal beleid op gezonde regeeringsbeginselen in te richten. Te vergeefs werd daarop steeds aangedrongen en er voor gewaarschuwd, dat op dien weg de periode van batige sloten in eene periode van jaarlijksche tekorten zou veranderen. Niets mocht baten; altijd werd geantwoord met het millioenen-argument en met de vraag: waarom toch verandering te brengen in een toestand die zooveel voordeel voor de schatkist afwerpt? Nu zijn wij op een keerpunt gekomen; het deficit, hoewel nog niet daar, dreigt in de toekomst. Indien men nu den tijd laat voorbijgaan totdat die bedreiging werkelijkheid geworden is, zal dan niet aan de tegenstanders van elke hervorming het wapen in handen gegeven worden, dat nu de tijd voor hervorming niet geschikt is? Was eenmaal de financiëele nood van Nederland de aanleiding tot een uitputtend exploitatie-systeem, zal dan bij het mogelijk wederkeeren van dien nood, ook niet de drang tot exploitatie van Indië wederkeeren? Het is mogelijk dat men, door de ondervinding wijs geworden, zich er niet aan wagen zal, om voor de tweede maal dit uiterste middel te beproeven; maar het blijft toch wenschelijk dat gevaar af te wenden en door een goed geordend financiëel beheer én het deficit én den drang tot exploitatie te voorkomen. Java zal hem dankbaar zijn die dat gevaar van zijn hoofd afkeert. Noch aan kunde, noch aan energie schijnt het dezen Minister te ontbreken; hij trede dus spoedig in de Kamer op met wetsvoordrachten in de door hem bij dit debat aangegeven richting, en het is niet twijfelachtig of deze zullen goed bij haar ontvangen worden. En mocht de meerderheid zich met die regeeringsbeginselen niet kunnen vereenigen, dan blijft hem de troost zijn plicht gedaan te hebben, en op die meerderheid rust dan de verantwoordelijkheid van de gevolgen, die bij handhaving van een beleid, waarin de eerste plichten aan regeerders opgelegd worden verzaakt, niet kunnen uitblijven. Maar hij vergete ook niet dat door goede bedoelingen alleen niets tot stand gebracht wordt, en dat de kroon waarvan de afgevaardigde 's Jacob eenmaal sprak, alleen voor dien Staatsman aan het einde van zijne loopbaan hangt, die handelend in het strijdperk durfde optreden.

M.

VARIA.

Toen in de zitting der Tweede Kamer van 9 Nov. jl. over het inlandsch onderwijs op Java werd gehandeld, zeide de heer Koorders onder andere: »Ik moet de vergadering verzoeken om het oordeel, in der tijd door Brumund over die pesantrèns uitgesproken, als zouden de kinderen daar niets leeren dan het naprevelen van eenige Arabische klanken, niet aan te nemen dan onder beneficie van inventaris. Ik ben in de gelegenheid geweest verscheidene pesantrèns te bezoeken en ik heb bevonden dat op vele plaatsen het onderwijs uitstekend is. In Indië had ik een helper die zijn geheele opleiding op een pesantrèn had ontvangen; zelden heb ik een inlander aangetroffen die beter onderleid was. Ik moet er ook nog op wijzen dat wanneer de inlander de keus heeft tusschen een school van het Europeesche Gouvernement en de zoogenaamde priesterscholen, waar het godsdienstig met het maatschappelijk onderwijs hand aan hand gaat, hij in den regel de voorkeur aan deze laatste zal geven."

Daar tegenwoordig aan onze Ministers en Afgevaardigden zoo vaak iets in een »onbewaakt oogenblik" ontsnapt, is het misschien van belang op te merken dat de heer Koorders de voornaamste dezer asserties later nog eens opzettelijk herhaalde. De heer Moens had te kennen gegeven dat men die pesantrèns nauw scholen mag noemen. De heer Koorders repliceerde: »Zeker, ieder veroorlooft dat den geachten afgevaardigde, hij kan ze *noemen* zooals hij wil. Maar scholen *zijn* het, en op vele plaatsen *uitmuntende* scholen. Ik heb ze zelf gezien, en — ik herhaal het — mijn helper heeft op eene er van zijne opleiding gehad."

Met het voorbeeld van dien helper was de heer Koorders niet gelukkig. Zelden had die afgevaardigde een inlander aangetroffen, die beter onderleid was. Maar indien nu die pesantrèns zoo *uitmuntend* zijn, zou men verwachten dat zulke goed onderleide inlanders niet *zeldzaam*, maar *menigvuldig* waren.

Evenmin was het gelukkig dat de heer Koorders alleen van het ongunstig oordeel van den heer Brumund over de pesantrèns gewaagde. De niet zeer hooge dunk dien men in Nederland van die scholen heeft, berust volstrekt niet alleen op de getuigenis van den heer Brumund; men kent er ook wat de heer van Sevenhoven in den tweeden Jaargang van dit Tijdschrift, Deel I, bl. 339, over die pesantrèns schreef; men kent er ook de »Bijdragen tot de geschiedenis van het inlandsch onderwijs in Ned. Indië", door Mr. J. A. van der Chijs aan officiëele bronnen ontleend, en in Deel XIV en XVI van het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap medegedeeld. In het eerste gedeelte van laatstgemeld opstel zijn vele bijzonderheden omtrent de pesantrèns verzameld. Te vergeefs zal men daarin iets zoeken dat het gunstig oordeel van den heer Koorders bevestigt. Integendeel stemt alles met de berichten van van Sevenhoven en Brumund overeen.

't Verdient ook opmerking dat volgens die vroegere berichten het onderwijs in de pesantrèns schier uitsluitend godsdienstig is. Van maatschappelijk onderwijs, dat volgens den heer Koorders met het godsdienstige hand aan hand gaat, vindt men daarin nauwelijks eenige sporen. Het lezen van het Arabische schrift, ten einde den Koran te kunnen opdreunen, staat volgens die berichten overal op den voorgrond, en slechts hier en daar wordt met het lezen ook het schrijven van het Arabisch karakter geleerd. Zeer enkele malen wordt ook van lezen en schrijven der moedertaal in die scholen gewag gemaakt, maar doorgaans wordt het voorgesteld alsof zij die onderwijs in het lezen en schrijven van Javaansch en Maleisch hebben ontvangen, die kundigheden buiten de priesterschool hebben opgedaan.

Wij nemen gaarne op gezag van den heer Koorders aan, dat, hier en daar althans, op de pesantrèns ook maatschappelijk onderwijs gegeven wordt. Ook willen wij wel aannemen dat die scholen niet allen even slecht zijn, al schijnen ons die epitheta *uitstekend*, *uitmuntend*, het uitvloeisel eener eigenaardige zienswijze, waarin wij, ook bij nauwkeuriger kennis, vermoedelijk niet zouden deelen. Maar de heer Koorders zal, vertrouwen wij, begrijpen, dat, waar hij eene meening uitspreekt zoozeer in strijd met hetgeen tot dusver algemeen werd geloofd, enkele assertie niet genoeg is, en eene nadere aantooning vereischt wordt waarin het maatschappelijk onderwijs in de pesantrèns bestaat, en door welke daar verkregen resultaten een zoo gunstig oordeel gewettigd wordt. Velen die in het inlandsch onderwijs op Java belang stellen, zouden hem ongetwijfeld zeer dankbaar zijn, indien hij in nadere bijzonderheden tot staving van zijn gevoelen wilde treden.

De Minister van Koloniën heeft bij de uiteenzetting zijner inzichten, tijdens de behandeling der Indische begrooting voor 1869, onder andere gezegd dat de door hem in te dienen wetten ook de strekking zouden hebben de Vertegenwoordiging in Nederland te ontheffen van de taak der regeling van vele koloniale belangen.

In een opstel, onlangs door Guizot in de *Revue des Deux Mondes* geplaatst, zegt hij het volgende:

»Ongeveer twintig jaren geleden, meen ik, brak eene oproerige beweging uit in eene der Britsche koloniën, namelijk op het eiland Ceylon. De toenmalige gouverneur, lord Torrington, herstelde de rust met energie, en sommigen zeiden met te groote gestrengheid; een priester van de Boeddhisten werd ter dood gebracht. Die gestrengheid verwekte te Londen, waar ik mij destijds bevond, veel opspraak. Lord Torrington werd scherp gehekeld. Op zekeren dag sprak ik daarover met den heer Gladstone. »Ja, wat is daaraan te doen?" zei hij; »'t is onmogelijk geworden onze koloniën in onze dagen op dezelfde wijze te besturen als vroeger; al wat daar gebeurt, elke daad van elken gouverneur wordt in Engeland zoo bekend en bediscussiëerd, alsof de zaken te Londen voorvielen; dien ten gevolge wordt de verantwoordelijkheid van de koloniale besturen voor hunne daden zoo groot, zoo zwaar en zoo diep ingrijpende, als die van elk lid van het kabinet; maar die kan zich elken dag in het Parlement verantwoorden. Dat is een onmogelijk stelsel. Men oordeelt verkeerd op zulke afstanden en de uitspraak die na de ontvangst van eenige particuliere berichten, of op grond van niet-officiëele mededeelingen en losse geruchten, gedaan wordt over de daden van een afwezige, die zich in ons bijna onbekende omstandigheden bevindt, is zelden juist. Geen mensch zou het gewicht van zijne taak kunnen dragen, indien hij zich derwijze veantwoordelijk gevoelde voor elke handeling of elk woord tegenover rechters, die zoo ver van hem af en zoo gebrekkig ingelicht zijn. Bij de tegenwoordige uitgebreidheid der publiciteit en nu de verantwoordelijkheid der Regeering zoo ver uitgestrekt wordt, dat geen afstand meer in aanmerking wordt genomen, moeten de koloniën zich ongeveer zelve besturen en moet de Regeering in het Moederland niet elken dag, elk uur en over elke daad van het gindsche bestuur ter verantwoording kunnen worden geroepen. Dat zal een nieuw te vestigen koloniaal stelsel van bestuur zijn; maar waar is tegenwoordig niet iets nieuws noodzakelijk geworden?"

»Grootbrittannië heeft zich met die meening van den heer Gladstone vereenigd. Het bestuur der Britsche koloniën is bijna geheel en al aan die koloniën zelve overgedragen; de Kroon en het Parlement houden daarop alleen toezicht en hunne tusschenkomst is even beperkt als zeldzaam. De verantwoordelijkheid van de Regeering was te uitgebreid en te

zwaar geworden; om daarvan verlicht te worden, heeft men aan de onderdanen meer vrijheid toegekend."

Door de noodzakelijkheid gedwongen en als het gevolg eener wijze staatkunde is men er inderdaad in Grootbrittannië toe gekomen, eene geheele omwenteling te brengen in de wijze van beheer der koloniën. Men heeft haar meestal een zelfstandig bestuur gegeven, onder toezicht en bescherming van den Moederstaat, maar vrij van de vroegere inmenging in elke bijzonderheid hoe gering ook.

De resultaten van die hervorming zijn reeds genoegzaam bekend. Zij zijn van dien aard dat men mag zeggen, dat Engeland een doelmatigen en welberaden stap heeft gedaan. Gladstone zag zeer juist in, dat het niet mogelijk was de koloniën op dezelfde wijze als vroeger te beheeren en dat men tot een nieuw koloniaal stelsel moest overgaan. Zeer karakteristiek was zijne opmerking: »Waar is tegènwoordig niet wat nieuws noodig?"

Dit is hetgeen men in Nederland nog niet schijnt te begrijpen. Men vat nog niet, dat de veranderde omstandigheden en de gewijzigde verhouding in de betrekkingen tusschen de natiën en staten van Europa met de koloniën, ten gevolge van den geheelen ommekeer in handel, scheepvaart en verkeer, die meer en meer plaats heeft, een ander stelsel van bestuur voor de koloniën eischen, dan dat hetwelk nog steeds berust op oude en verouderde grondslagen, dagteekenende uit den tijd der Oost-Indische Compagnie.

In staatsvorm, in onderwijs, in vervoerwezen, en in vele andere opzichten, hoezeer somtijds noode en schoorvoetende, somtijds nog niet volkomen, is men in Europa overgegaan tot het nieuwe, dat door tijdgeest en omstandigheden werd gevorderd. Bij het beheer der koloniën hecht men zich in Nederland daarentegen nog zooveel mogelijk aan het oude régime en aan een stelsel, dat door de wetenschap en eene gezonde staatkunde veroordeeld wordt; dat zich door zijne resultaten als onhoudbaar heeft doen kennen, en dat tot de verwarde toestanden geleid heeft, die wij thans op Java waarnemen, en die verderfelijk zullen werken, zoo niet spoedig doortastende hervormingen tot stand komen.

In Engeland heeft men de juistheid van Gladstone's stelling begrepen, dat het niet meer mogelijk was de koloniën in alle minutieuse détails van uit het Moederland te besturen. Ook voor de Nederlandsche koloniën blijkt dat stelsel onhoudbaar te zijn. De ondervinding doet dat van jaar tot jaar duidelijker zien. De oppositie, aan deze of gene zijde, interpelleert menigmaal den Minister over feiten, die hier te lande nog slechts onvolledig bekend zijn. De Regeering kan zich niet verantwoorden of deinst er voor terug de verantwoordelijkheid van daden van het Indisch bestuur op zich te nemen, die zij niet goed weet te beoordeelen. Daarbij komt de afwisseling van ministeriën en het hemelsbreed verschil van

stelsels en inzichten bij de partijen in het Moederland, zaken die tot steeds grootere verwarring en onzekerheid in de koloniën leiden, en daar vertraging te weeg brengen in het aanwenden van krachten om de productie te vermeerderen en de welvaart te ontwikkelen. Daarom is het dringend noodig maatregelen te nemen, die de Regeering in het Moederland van zeer vele bemoeiingen met de koloniën ontheffen, zoowel in het belang van onze overzeesche bezittingen als van den geheelen staat. De eindelooze parlementaire strijd op koloniaal terrein leidt toch de aandacht te veel af van andere belangen, die, in het Moederland, ook de aandacht verdienen, terwijl zij noodlottig is voor de koloniën.

S.

In de zitting der Tweede Kamer van 30 en 31 Maart, bij de discussie over de vorige Indische begrooting, deed de afgetreden minister Hasselman, zonder aanleiding of oorzaak, een aanval op de vroegere loopbaan van een oud-resident van Menado, den heer Bosch; hij las toen enkele extracten uit stukken voor, en gaf inzage aan de Kamer van een paar stukken die moesten staven, dat de heer Bosch zich aan verregaande vervolging van een verdienstelijk inlandsch hoofd op Menado had schuldig gemaakt en dat de zending van een specialen regeerings-commissaris noodig zou zijn geworden, om de rust te herstellen. Op grond van eene losse kantteekening met potlood op ecn der stukken, die zaak betreffende, afkomstig van een ambtenaar, bij het departement werkzaam, werd de heer Bosch ongeschikt verklaard om verder als hoofd van gewestelijk bestuur op te treden.

Wij hebben deze handelwijze van een minister, die zelf Indisch ambtenaar is geweest, even laakbaar als onverklaarbaar gevonden. Waartoe moest toch die uitval dienen? Indien eene regeering reden tot ontevredenheid over ambtenaren heeft, dan is de weg niet hen bij 's lands vertegenwoordiging te komen zwart maken. Dat is geen juist begrip van de taak en de waardigheid van het bestuur. Thans zal het oordeel over die daad nog minder gunstig kunnen zijn, want uit nader overgelegde stukken blijkt, dat de heer Hasselman de feiten onjuist heeft voorgesteld.

De door den minister de Waal nader overgelegde stukken zijn niet publiek geworden. Intusschen blijkt uit hetgeen de heer Fransen van de Putte, in de zitting van 6 November jl., meende te mogen constateeren, zonder het geheim der overgelegde stukken te schenden: dat de aanklacht tegen den majoor van Tonsea *niet* door den heer Bosch is

opgeworpen, maar door hem bij zijn optreden gevonden werd; dat *op zijn verzoek* een regeerings-commissaris, een rechterlijk ambtenaar, naar Menado werd gezonden, om de zaak te instrueeren, en dat de Gouverneur-Generaal hem eervol ontslag als resident heeft verleend, eene wijze van ontslag die, volgens de stellige verklaring van den minister de Waal, welverdiend was.

De heer Bosch is dus gerechtvaardigd. Die zaak is afgedaan. Maar strekt een en ander tot eer van hen, die zoo lichtvaardig een Indisch hoofdambtenaar aanvielen? Vreesde men ook den uitslag van de enquête over de koffie-cultuur, waarmede hij belast was?

A.

De heer Nierstrasz wijt het verval van de dwangcultures aan de zucht tot sloopen en ondermijnen van de liberalen. Intusschen zijn de conservatieven twee jaren aan het bestuur geweest en is mr. P. Mijer gouverneur-generaal; waarom bestaat thans dan nog grooter verwarring dan ooit te voren en is hij genoodzaakt een zoo jammerlijk tafereel van den toestand op Java te schetsen? Zijne politieke vrienden hadden moeten verbeteren.

Hij heeft bij eene vroegere gelegenheid beweerd, dat de koffiecultuur meer bepaald door het liberale bestuur was ondermijnd en daaromtrent is die afgevaardigde in een vroeger nummer terecht gewezen.

In de zitting van de Tweede Kamer van 4 November jl. is hij op dat onderwerp teruggekomen. Hij zeide: »Maar men vergeet ééne kleinigheid, namelijk dat uit het regeeringsverslag van 1865 blijkt, dat er niet in dat jaar — zooals het zal moeten wezen — 23 of 24 millioen koffieboomen meer geweest zijn dan in 1862, maar dat er van dien aanplant niet minder dan 19 millioen boomen gestorven zijn. Ik vraag: kan dit een gevolg wezen van de slechte zorg daaraan besteed? een gevolg van de dikwijls te officiëele wijze waarop te kennen is gegeven dat het cultuurstelsel een vloek voor de bevolking van Java was? Kan het een gevolg zijn van den minderen ijver der ambtenaren, welke belast zijn met het toezicht op die belangrijke cultuur?"

In een vorig nummer hebben wij door cijfers aangetoond, dat de regeeringsverslagen het beweren logenstraffen dat van 1862—66 geene groote zorg voor de koffiecultuur op Java is gedragen. De heer Nierstrasz, die het verslag over 1865 zegt gelezen te hebben, kan daarin als

moet vorderen, want dat Nederland recht heeft op de winsten, die 's lands domeinen in Indië afwerpen. Wij vermoeden dat hij de koffiecultuur op het oog had.

De afgevaardigde uit Middelburg wil geene ander land drukken ten behoeve van Nederland. Hij schijnt dus niet te weten, dat het tegenwoordige koffiestelsel rust op monopolie, ook van de koffie die op de gronden der inlanders, zelfs op hun individuëel eigendom, geteeld wordt, en dat de koffietuinen in slecht beloonden gedwongen arbeid worden aangeplant, onderhouden en geëxploiteerd.

Wij raden den heer van Eck aan, alvorens hij weder over Indische zaken spreekt, eens een en ander over de koffiecultuur op Java te lezen, en na te gaan hoe het in »'s lands domeinen" aldaar toegaat. De grond moge ten deele 's lands domein zijn, het koffiestelsel is daarom nog niet te verdedigen door dengeen, die den inlander op Java niet ten behoeve van Nederland wil drukken, tenzij men gedwongen en slecht beloonde arbeid, monopolie en kruidenierderij tevens ten eeuwigen dage in bescherming zou willen nemen. Dat strookt niet met den burgerzin en de liberale beginselen van den heer van Eck, en wij moeten zijn advies dus alleen aan volslagen onbekendheid met den stand der zaken toeschrijven.

De plantages in Suriname waren ook lands- of particulier eigendom. Zou de heer van Eck, zoo daar eens al de grond landsdomein geweest ware en er zooveel koffie geproduceerd ware geworden als Java oplevert, zich op het standpunt der zuidelijke Amerikanen hebben gesteld en de »national institution" hebben verdedigd? Wij betwijfelen dat, want wij kenden hem te lang als tegenstander van alle slavernij.

I.

Zitting der Tweede Kamer van 19 *Juni jl.*, *Bijblad*, *II*, *blz.* 510.

De heer Gefken:

»Wij moeten al zeer slecht onderricht zijn, of de heer Scheltema, thans te Leiden woonachtig,

II.

Zitting der Tweede Kamer van 6 *November jl.*, *Bijbl.*, *II*, *blz.* 145-146.

De heer Gefken:

»Nog achten wij ons verplicht kortelijk een ander onderwerp aan te roeren, een onderwerp dat wel

III.

Zitting van de Tweede Kamer van 18 *November jl.*, *Bijbl.*, *II*, *blz.* 274.

De heer Gefken:

»Er is eenmaal een woord gesproken, door een koning dien men veelal aanduidt onder den

heeft in een rapport aan den Gouverneur-Generaal, meer dan waarschijnlijk copijelijk aan het Departement van Koloniën aanwezig, in ronde woorden verklaard, dat hetgeen ten opzichte van de bedoelde Christengemeente heeft plaats gehad door den bedoelden resident, het daglicht niet mocht zien."

»Maar daar wij er toe genoodzaakt zijn, zullen wij onbewimpeld zeggen, hoe die man zich heeft gehouden. Hij kan een zeer ijverig en kundig koffieplanter zijn, dat is mogelijk, dat kan ik niet beoordeelen; maar de man was gewoonlijk omgeven van personen, tot zijn huis en zijne samenleving behoorende, die ik liefst niet nader zal aanduiden, maar die grooten invloed op hem uitoefenden. *En wat heeft hij gedaan?* Hij heeft die jeugdige Christengemeente, die aanvankelijk leerde en er naar streefde naar Gods geboden te leven, op alle mogelijke wijze getracht tot onzedelijkheid, tot ontucht, tot dronkenschap, tot al wat het Christendom verwoest, te verleiden en te brengen. Daarom is het niet rechtstreeks de belangen van Nederlandsch Indië betreft, maar daarmede toch in nauw verband staat. Het is echter van teederen aard, want het betreft een persoon, een hoog geplaatst ambtenaar in Indië.

»Het spreekt wel van zelf dat de zendelingen alles in het werk stelden om de leden der christengemeenten af te houden van al wat kon strekken om hen tot de afgoderij terug te brengen. Vandaar dat zij er ernstig op bedacht waren hen te weêrhouden van deel te nemen aan de heidensche feesten, waar afgoderij werd gepleegd, met al de zonden die daaraan onafscheidelijk verbonden zijn. Terwijl dan tegen die heidensche feesten door de zendelingen werd gewaakt, sloeg de Resident een geheel anderen weg in; hij maakte de bevolking zooveel mogelijk vrij van dien zedelijken band; hij gebruikte zijnen invloed om hen tot die feesten te brengen; en zoodoende werd schade aan het christelijk leven der gemeente toegebracht, eene schade die oneindig grooter zou geweest zijn, indien niet het bestuur naam van den »wijzen koning," een woord dat, ik ontken het niet, wel eens verkeerd is toegepast *en zelfs misbruikt*, maar dat niettemin een diepen zin heeft, *en dat ik thans toepas.*

»Die koning zeide: »*Wees niet al te rechtvaardig.*" "

dat wij ons zoo sterk hebben uitgedrukt."

van den heer Bosch aldaar slechts korten tijd had geduurd.

»Maar, dat door mij feiten van onzedelijkheid, ontucht, dronkenschap, persoonlijk aan den Bosch hier zouden zijn ten laste gelegd, *dit ontken ik.* Wij zeggen naar waarheid en verklaren plechtig, *dat zoo iets niet in ons is opgekomen.* En ziedaar het misverstand voor welks wegneming wij het woord hebben gevraagd."

In de parlementaire redevoeringen van den vroegeren afgevaardigde van Delft, den heer Wintgens, door welker uitgave 't hem behaagde de Nederlandsche politieke litteratuur te vermeerderen, treft men haast telkenmale dat hij zich aan het genot van koloniale mijmeringen overgaf, hetzelfde aandoenlijke bewijs aan van zijne innige bezorgdheid voor den welstand van den Javaan, in den vorm der waarschuwing, dat, indien men de handen sloeg aan het cultuurstelsel of aan het gemeenschappelijk grondbezit, daaruit noodwendig het proletariaat moest en ook zou ontstaan. »Die patriarchale dessa's", aldus sprak de heer Wintgens onder andere, den 1sten Mei 1865, bij de behandeling der cultuurwet, »strekken hare beschermende hand uit over allen die daartoe behooren; »even als de bijen in den korf heeft daar elk zijn recht en zijne aan»spraken, waaraan wordt voldaan. Elk krijgt zijn bescheiden deel en »niemand lijdt gebrek. Gode zij gedankt, dat de kanker der Eu»ropeesche maatschappij, het proletariaat en het daaruit volgend pau»perisme, in die gezegende streken nog onbekend is" (*Bijblad*, blz. 542).

't Schijnt wel dat deze profetie een speciale Delftsche liefhebberij, het geloof in haar eene Delftsche hebbelijkheid is, want wij treffen haar wederom aan in de belangvolle rede, die de opvolger van den laatstafgetreden Minister van Justitie, de heer Nierstrasz, den 7den November jl. bij de discussiën over de Begrooting van Nederlandsch-Indie ten beste gaf.

»Het is eene illusie van velen," zoo leest men *Bijblad*, blz. 158, »die »gaarne de zaken op Java, welke in de war zijn, zouden willen herstel»len, juist door het uitgeven van individueelen grond, om dien aldus »in handen van exploiteurs te kunnen brengen, en (het is reeds meer»malen gezegd, ik herhaal het slechts) waardoor een klasse van proleta»riërs zal ontstaan, die tot nog toe op Java niet bekend is."

De heer Nierstrasz geeft het recht tot het vermoeden, dat hij zich voor het debat voor de genoemde begrooting heeft voorbereid door eene speciale studie der parlementaire redevoeringen van zijn geestverwanten voorganger. Intusschen hebben wij aanleiding tot den raad, om in het vervolg de oogen ook nog eens elders heen te wenden, indien 't hem werkelijk om eene juiste kennis van den actueelen toestand te doen is. Daarom wijzen wij hem op de volgende woorden, met welke het gedrukte, hier te lande en in den vreemde veel verspreide Marktbericht aanvangt van de heeren E. ten Brinck en Co. te Soerabaja, in dato 13 September jl.

»In de afgeloopen twee weken werd de toestand onzer markt voor lijnwaden nog ongunstiger. Het onvermogen der bevolking om lijnwaden tot den vroegeren maatstaf te verbruiken, blijkt meer en meer, terwijl haar achteruitgang merkbaar is voor ieder bezoeker van het binnenland. De inlanders loopen in lompen gekleed, terwijl de pandjeshuizen overvuld zijn met hun huisraad. Dit zijn nu tastbaar de gevolgen van het oude uitputtende regeeringsstelsel, en zoolang de inlander te veel belasting in arbeid en in geld moet opbrengen, is geen verbetering te voorzien. Het wordt dan ook hoog tijd dat der bevolking gegeven worde wat haar in billijkheid toekomt."

Zoo spreekt men thans in hetzelfde Soerabaja, welks Kamer van Koophandel in 1865 het bekende ultrabehoudende adres tegen de cultuurwet aan de Tweede Kamer zond. De tegenstelling tusschen deze woorden en de verzekering der beide afgevaardigden én in 1865 én thans, dat het proletariaat op Java nog onbekend is, ze is, dunkt ons, nog al scherp. Weinige dagen nadat de heer Wintgens de aangehaalde woorden sprak, werd Indië van den vloek der liberale regeering verlost en trad zijn geestverwant, de heer Mr. P. Mijer, eerst als Minister van Koloniën, en kort daarna als Gouverneur-Generaal op, en tot in Mei ll. mocht Java den onverdeelden zegen genieten van een conservatief bestuur zoo daar als hier. 't Kan dus niet aan de liberalen geweten worden, dat in die drie jaren het in Mei 1865 nog onbekende proletariaat op Java is ontstaan. Of vinden de beide afgevaardigden van Delft wellicht geene tegenspraak tusschen de verzekering »dat elk op Java zijn bescheiden »deel krijgt en niemand er gebrek lijdt," en de verklaring, dat thans »de inlanders in lompen gekleed rondloopen en de pandjeshuizen met

hun huisraad overvuld zijn?" Ons heeft de lezing van het aangehaalde Marktbericht uiterst pijnlijk aangedaan, en wij betreuren 't diep, dat zulke woorden onder de oogen gebracht worden van de talentvolle Zwitsersche en Duitsche fabrikanten, over datzelfde Java waarvan zij weten, dat het jaarlijks millioenen schats aan Nederland opbrengt.

Ja, de heer Nierstrasz heeft 't terecht geconstateerd, »de zaken op Java zijn in de war." Zoo is het. En de heeren ten Brinck en Co. leggen den vinger op de wonde als ze den pijnlijk treurigen toestand, dien ze met zoo weinig woorden zoo welsprekend schilderen, »aan het oude uitputtende regeeringsstelsel" wijten. Zoolang we den Javaan *f* 13 blijven betalen voor een pikol koffie of hem een gedeelte zijner rijstvelden ontnemen, met de verplichting er bij om die tegen een karig loon met suikerriet te beplanten, en wij dat loon dan nog afhankelijk maken van den uitslag van den oogst; zoolang het arbeiden voor een beter loon bij particulieren op allerlei wijzen wordt bemoeilijkt; zoolang wij voor hem blijven vasthouden aan een communaal grondbezit, dat de Regeering zelve in de eerste plaats met voeten treedt; zoolang zal het proletariaat op Java blijven voortwoekeren, en gaandeweg proportiën gaan aannemen, die het wel eens voor de Indische maatschappij kunnen maken tot wat de heer Wintgens het noemde, »een kanker," de ongeneeselijkste aller kwalen.
